ISSN 9125 0912

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№ 9/2 Том 21 2013

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.- мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

***Серія*: ФІЛОСОФІЯ**
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 23 (4)

Дніпропетровськ
Видавництво
Дніпропетровського
національного університету

УДК16+001 (091)+11+316+132
ББК 87 + 60.5 + 66

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/3 від 08 липня 2009 р. та № 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р політ. наук, проф. **А. Б. Карімова** (Росія); д-р філос. наук, проф. **В. М. Рамішвілі** (Грузія); д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**, д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. Б. Окороков**; к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д-р. філос. наук, проф. **О. М.,Корх,** д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2013

© Автори статей, 2013

Редакція не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальність за фактичні помилки, яких вони припустилися

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323:321

Т. І. Мармазова
Донецький національний університет

ОЦІНОЧНИЙ МЕДІА-ДИСКУРС В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ МЮНХЕНСЬКОЇ ПРОМОВИ ВОЛОДИМИРА ПУТІНА 10 ЛЮТОГО 2007)

Політичний процес сьогодні знаходиться під пильною увагою медіа. Комунікативне середовище – від телебачення до блогосфери та соціальних мереж само по собі є політичним актором, що прямо або опосередковано формує порядок денний, що створює картину світу, що пропонує способи інтерпретації реальності. Саме тому, зовнішньополітична діяльність лідерів держав проводиться в рамках публічної політики, коли виникає необхідність формування не тільки громадських оцінок, реакцій, а й переговорного середовища з певних питань. Цим і зумовлена актуальність дослідження.

Виступ президента Російської Федерації Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 є одним з проявів публічної політики .

Публічна політика в статті розуміється як медіатізіроанні політичні практики, які спрямовані, в першу чергу, на отримання ефекту публічності, впізнаваності, сприйняття в сенсі згоди з реалізацією безпосередньо політики в якій-небудь сфері.

Публічна політика виникає у відповідь на політичні та соціальні запити, а програмні заяви являють собою формальні вирази або артикуляції публічної політики.

Основний підхід при аналізі оціночного медіадискурсу, використовуваний в статті - критичний дискурс-аналіз.

Критичний дискурс-аналіз розглядає дискурс як форму соціальної практик. Опис дискурсу як соціальної практики означає діалектичне відношення між окремою дискурсивною подією і ситуацією (ситуаціями), інститутом (інститутами) і соціальною структурою (структурами), які його формують. Тут відбувається виникнення ідеологічних ефектів використання мови.

У роботі проаналізовано три корпуси текстів оціночного медіадискурсу - український, російський і англо- американський.

Автор дійшов висновку, що медіа формують смисловий простір, нав'язують інтерпретаційні моделі, пов'язані із зовнішньою політикою Російської Федерації. А сам дискурс наповнений словами, семантично агресивними - атака , війна , конфлікт, зброя, боротьба, агресія, зіткнення і т.д. Продовження даного аналізу може дати основу для розуміння роботи слова і далі - тексту в соціальному просторі, його перформативність і обмеженість.

Ключові слова: медіа-дискурс, критичний дискурс, політичний процес, публічна політика.

Політичний процес сьогодні знаходиться під пильною увагою медіа. Комунікативне середовище – від телебачення до блогосфери та соціальних мереж само по собі є політичним актором, що прямо або опосередковано формує порядок денний, що створює картину світу, що пропонує способи інтерпретації реальності. Саме тому, зовнішньополітична діяльність лідерів держав проводиться в рамках публічної політики, коли виникає необхідність формування не тільки громадських оцінок, реакцій, а й переговорного середовища з певних питань. Цим і зумовлена актуальність дослідження.

Виступ президента Російської Федерації Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007, за визначенням Financial Times, був одним з п'ятьох найважливіших подій року [1], яка стала знаковою у світовій політиці.

Мета даної роботи – проаналізувати медіа-дискурс, присвячений Мюнхенській промові Путіна і визначити його місце в публічній політиці. Відразу обмовимося, що аналіз самого змісту виступу Путіна не є об'єктом цієї роботи. Наш об'єкт дослідження – вплив оціночного медіа-дискурсу на публічну політику.

Під публічною політикою ми розуміємо медіатизовані політичні практики, які спрямовані, в першу чергу, на отримання ефекту публічності, впізнаваності, сприймаємо в сенсі згоди з реалізацією безпосередньо політики в будь-якій сфері. У цьому контексті «сукупність публічної політики в сучасних політичних системах, – це, взагалі кажучи, не те, що відбувається саме по собі. Навпаки, політика розробляється, щоб досягти заданих цілей або певних результатів, хоча вони не завжди досягаються» [2].

Публічна політика виникає у відповідь на політичні та соціальні запити, а програмні

заяви являють собою формальні вирази або артикуляції публічної політики. У даному випадку виступ Володимира Путіна можна розглядати як акт публічної політики.

Для оцінки політики в конкретному суспільстві важливими є панівні в цьому суспільстві ЗМІ. Має значення їх незалежність і підконтрольність, приналежність певним політичним партіям або державі, оскільки від цього залежить тип інтерпретації та оцінки репрезентуємої події. Більш того, в залежності від мети автора матеріалу і типу медіа, відбувається відбір фактів, цитат, що, значною мірою не відтворює (відбиває) реальність, а, за висловом Ж. Бодрійяра, симулює її .

Так, Я. Штрембек говорить не про публічну, а про «опосередковану політику», під якою він розуміє «щось відмінне від реальної політики (політичних практик), яка реалізується шляхом міжособистісної комунікації або через народовладдя» [3]. Я. Штрембек має наувазі новий тип політики – медіатизований.

Говорячи про медіатизацію політики, слід говорити про її дискурсивність, оскільки, за визначенням М. Фуко, «дискурс створений обмеженим числом висловлювань. Він історичний. Його можна назвати фрагментом історії, її єдністю і переривчастістю» [4]. Більше того, ми стверджуємо, що дискурс завжди політичний, його мовне та смислове формування залежать від аксіологічних основ того середовища, в якому відбуваються політичні практики.

Існують різні методологічні підходи до визначення та аналізу дискурсу. Докладно зупинятися на цьому не будемо, тільки позначимо рамки. У нашій роботі, слідом за російським науковцем Е. Шейгал, під дискурсом ми розуміємо «систему комунікації, що має реальне і потенційне (віртуальне) вимірювання» [5]. За словами В. Карасик, в реальному вимірі – це поточна мовна діяльність і виникаючі в результаті цієї діяльності тексти, в потенційному – семіотичний простір, який включає в себе знаки, моделі мовної поведінки, прецеденти і способи презентації мовних актів [6].

Медіа-дискурс відноситься до взаємодій, які здійснюються через широкомовні платформи, в усній або письмовій формі, де дискурс орієнтований на присутність читача, глядача, слухача. При цьому одержувачі інформації можуть відповідати виробнику дискурсу, тим самим розширюючи саме дискурсивний простір і наповнюючи його додатковими характеристиками. Це стало можливим після роботи багатьох видань в Інтернет. Таким чином, медійний дискурс є публічною формою взаємодії [7]. Тому, «можна стверджувати, що дискурс ЗМІ – щось на зразок закусочної МакДоналдса: такий дискурс повинен легко перетравлюватися і швидко робити свій ефект (засвоюватися, як і будь-який fast food), дозволяючи по можливості непомітно маніпулювати свідомістю аудиторії [8].

Тут же виникає питання про інтерпретацію дискурсу. Ми використовуємо підхід критичного дискурс-аналізу (КДА). КДА орієнтований на аналіз соціальних процесів, він розглядає не мову, а оформлений через мову характер політичних, соціальних чи культурних структур. КДА представляє дискурси як історичні, тобто їх аналіз можливий тільки в контексті.

Критичний дискурс-аналіз розглядає дискурс як форму соціальної практики. Опис дискурсу як соціальної практики означає діалектичне відношення між окремою дискурсивною подією і ситуацією (ситуаціями), інститутом (інститутами) і соціальною структурою (структурами), які його формують [9]. Тут відбувається виникнення ідеологічних ефектів використання мови.

КДА працює з гіпотезою, що дискурс сприяє відтворенню влади в суспільстві. Він прагне проілюструвати зв'язок між текстом і його соціальними умовами, ідеологією і суспільством, владою і соціальними відносинами.

Медіа-дискурс в нашій роботі представлений трьома корпусами текстів - російських, українських і англо-американських медіа. Мова тут йде не про ідеальну мовну ситуацію (поняття Хабермаса), а про «ідеологічно забруднений дискурс».

Більше того, аналізуючи дискурс Мюнхенській промови Путіна, нам важливо розуміти, що «дискурси не тільки вбудовані в певну культуру, ідеологію чи історію, а й пов'язані інтертекстуально з іншими дискурсами» [10]. Це показано нижче, на прикладі медіа-текстів 2010-2012 рр.

Отже, промова, вимовлена президентом Росії Володимиром Путіним на Мюнхенській

конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 була присвячена проблемам світової політики, однополярної системі міжнародних відносин, місця в ній Росії. Були позначені виклики і загрози, які стоять у новому тисячолітті перед Російською Федерацією. Умовно промову можна розділити на кілька тем: однополярний світ, політика роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї, співробітництво в галузі енергетики та інтеграція Росії в світову економіку, боротьба з бідністю, роль ОБСЄ, система ПРО, розширення НАТО тощо. Цяпромова викликала резонанс і, в більшості своїй, негативну оцінку на Заході.

Українські медіа по різному оцінили виступ Путіна. Так, на інтерактивному ресурсі OtherSide була надрукована стаття Вадима Дубнова «Москва на Ізарі: Мюнхен – 2007», в якій автор «жонглював» історичними алюзіями, конотативно визначаючи Мюнхен 2007 як Мюнхенську змову 1938 р. Автор спочатку матеріалу намагається змінити політичний контекст виступу Путіна і нав'язує «ідилічну ремарку» про річку Ізар, яка бере свій початок в Альпах, протікає через Австрію та Німеччину: «Довгі роки Ізар вважався забрудненою і непридатною для купання. Проте останнім часом втілюється в життя програма по її ренатурації і незабаром в Мюнхені буде знову дозволено купання в Ізарі. Мюнхен називають – Афінами на Ізарі ... » [11]. Після вступу автор відразу починає з історичного порівняння, визначаючи семіотичне значення Мюнхенській промові: «Мова повинна бути сказана в потрібному місці і в потрібний час - закон жанру непорушний. Фултон – 1946 був не просто дуже до речі. Він став вінцем і розв'язкою цілої епохи, включив помилкові очікування того ж Мюнхена, тільки в 1938 році, коли великі держави мали ілюзії про справжні наміри одного вчорашнього єфрейтора , що став фюрером . Потім була робота над помилками, яка коштувала світу під сотню мільйонів життів, вимушене союзництво, новий переділ світу, і остаточне розмежування за принципом політичної групи крові. Про це і говорив Черчілль у Фултоні - політичний Захід, і політичний Схід, і їм не зійтися ніколи. Фултон став поняттям називним. Мюнхен – 2007, на відміну від Мюнхена – 1938, називним не стане. Ну, можливо, на кілька тижнів» [12]. Тут автор знову змінює контекст виступу Путіна, приписуючи йому неіснуючих смислів, відсилань тощо. Говорячи про Фултонську промови Черчілля, автор порівнює імпліцитно її з промовою Путіна, визначаючи останню як не таку знакову .

Крім цього , автор фреймує реальність читача формулою Сходу і Заходу, описуючи їх відносини в рамках класичної міфологеми – бінарної опозиції «ми і вони» , «хороші і погані». Тут в дискурс Мюнхенської промові включаються дискурси, що мають у своїй структурі негативні оцінки, пов'язані з ідеологією нацизму і другою світовою війною. Описуючи виступ Путіна, автор вдається в уявний простір, в матеріалі кілька разів вживається слово: «уявімо». Більше того – автор використовує військову риторику, вселяючи таким чином читачеві страх: «Мюнхен – не війна. Це тільки маніфест». [13]

У газеті «Дзеркало тижня» матеріал Костянтина Грищенко (у 2006-2007 рр. - радник прем'єр-міністра України В. Януковича з зовнішньополітичних питань) «Мюнхен - 2007: шанс для України» пише: «Колись Мюнхен , де у вересні 1938 року великі держави ділили територію Чехословаччини, символізував нехтування суверенітетом та інтересами малих країн з боку світових центрів сили. Напевно, саме тому Мюнхен був обраний місцем проведення Конференції з питань політики безпеки, яка сьогодні служить принципово іншим цілям» [14]. Автор, як і в попередньому матеріалі, формує історичний контекст, проте цілі цього - протилежні. Тут робиться спроба сказати про те, що в Мюнхені відбуваються важливі діалоги, де враховуються думки всіх і навіть малих країн. Однак, слід сказати, що автором тексту є особа зацікавлена і публічна, тому його ідеологічно-ціннісна картина світу відображена в тексті, а сама стаття є комунікативною стратегією, метою якої є опис потенційних вигод для України в сучасній системі міжнародних відносин і визначення семантично виправданого орієнтира зовнішньої політики: «Проблема в тому, що в Києві, як і в інших столицях світу, вчасно не дали адекватну оцінку процесам відновлення російського впливу в регіоні та світі. Українські політики здебільшого не помітили, як Росія перетворилася на досить багату військово і політично потужну державу, де все більш впевнена в собі еліта на міжнародній арені не боїться вести себе різко, навіть агресивно» [15]. Автор,

аналізуючи виступ В. Путіна погоджується з агресивною риторикою Мюнхенській промові, однак, не сперечається з Путіним. Більше того - між рядків читається звернення до українських політиків про налагодження дружніх відносин з Росією.

Інтернет-видання «Народна правда» надрукувало матеріал з кричущим заголовком «Кузькіна мать» Володимира Путіна і Україна», в якому вжито російський ідіоматичний вираз, що означає загрозу. Крім того, автор виразно порівнює Путіна з радянським лідером М. Хрущовим, який сказав ці слова віце-президенту США Р. Ніксону в 1959 р. У статті читаємо: «10 лютого прямо перед головними політиками Заходу Володимир Володимирович намалював похмуру картину нестабільного світового устрою і поклав провину за це на США. Відразу стало зрозуміло, що в повітрі носяться призабуті флюїди «холодної війни» [16]. Далі слідує авторське визначення промови Путіна як «суботній наганяй російського президента Америці».

«Російські оглядачі переважно намагаються підняти значення промови і підштовхують до думки про її історичність: прийшов час Росії говорити з Америкою на рівних. Такі тлумачення мають право на існування, якщо врахувати , що американська зовнішня політика переживає не кращі часи, і саме зараз цілком зручно відзначити це». У цій частині медіа-тексту автор намагається провести компаративний аналіз зовнішньої політики Росії і США, при цьому використовуючи визначення «друг» та «ворог», таким чином, формуючи знову бінарну опозицію. Говорячи про Мюнхенську промову в контексті України, автор стверджує, що «про претензії Росії на нову роль у світі Україна і так дізналася раніше за інших: ще під час подій навколо Тузли у 2003 році, а далі на виборах 2004 року. Тут новини немає».

Таким чином, ми бачимо, що формується досконало інша, відмінна від реальної картина світу, пов'язана з Мюнхенської промовою Путіна, оскільки автор свідомо не аналізує важливі теми, порушені російським президентом у своєму виступі, а конструює образ серйозного противника, здатного до агресивних зовнішньополітичних дій. Крім того, про Україну в самому тексті виступу немає жодного слова і жодної прямої згадки, тому авторська позиція про відносини України та Росії нав'язується читачеві матеріалу.

Останній приклад українського медіа-дискурсу - матеріал нетенденційного аналітичного характеру, в якому Мюнхенська промова оцінюється прямо, виходячи з аналізу самого виступу. Текст «Під знаком Путіна. Про те, що сталося на Мюнхенській конференції з питань безпеки 2007 р.» [17] є прикладом аргументованого викладу матеріалу. Цього вимагає сама платформа, на який був надрукований текст - «Євроатлантична Україна» , оскільки її зміст науково-аналітичний. Однак і тут автор матеріалу, щоб оцінити виступ Путіна вжив ряд епітетів: «Виступ В. Путіна викликав у світі (передусім на Заході) весь спектр політичних і людських почуттів - шок, злість, роздратування, розчарування, розгубленість, здивування, захоплення, засудження, підтримку .., окрім байдужості» [18].

Російський оціночний медіа-дискурс складається з двох протилежних корпусів - позитивного (вихваляє промову Путіна) і негативно пофарбованого.

Так, ліберальні та опозиційні до влади медіа критично поставилися до виступу В. Путіна, в їх текстах звучить визначення «холодна війна». Наприклад, у статті в журналі «The New Times» Дмитро Тренін пише: «Перш за все - про холодну війну. Від частого вживання цей образ стерся настільки, що навіть люди, які встигли пожити в «сорорічку страху», забули, що це таке Навряд чи цього не знають у Кремлі. Проте президент РФ таки поїхав до Мюнхену особисто - вперше за весь час участі російських представників у цьому «військово-політичному Давосі» [19]. Автор нав'язує нам оцінки в рамках агресивної риторики, кажучи про жорсткість, непохитності і т.д. російського лідера: «Звичай різати правду-матку на очах здивованої публіки на політкоректному Заході забутий, а на Сході ніколи не був прийнятий. Росія тут поза конкуренцією. Президент Путін вміє полемізувати і насолоджується розкішшю, яку дає відчуття власної сили: говорити прямо та жорстко» [20].

На радіо «Ехо Москви» 17 лютого 2007 р. Вийшла передача під назвою «Перевірка слуху: після Мюнхена» [21], в якій з різних точок зору промову Путіна було проаналізовано, при цьому, використовуючи слова типу «лякати», «тиснути», «пред'являти». В іншому матеріалі «Ехо Москви» у самому заголовку вже міститься

оцінка Мюнхенській промові: «Промова Путіна в Мюнхені: повернення старого доброго російського лякала».

У свою чергу провладні медіа визначають Мюнхенську промову як знакову подію, на яку давно чекали росіяни. Так, в «Незалежній газеті» в статті «Мюнхенська промова» зазначається : «Виступ Путіна, що став подією світового значення» [23], і далі: «Рідко коли публічний виступ державного керівника стає крупною подією політичного життя. Тим більше подією року. Однак до промови, яку 10 лютого 2007 року виголосив президент РФ Володимир Путін на Мюнхенській конференції з питань безпеки, саме це визначення застосовується у повному обсязі» [24]. Газета Комерсант пише про те, що Путін «влаштував прочуханку Сполученим Штатам» [25]. У матеріалі під назвою «Мюнхенська догана» оцінки виступу Путіна зводиться до конструювання образу США наче ворога, проте, автор, підводячи підсумки, говорить про те, що Путін все зробив правильно і: «між ним і присутніми завіса майже зруйнована. І це була залізна завіса» [26].

У англо-американському медіа-дискурсі активно сформовані сенси «холодної війни», а промова В. Путіна аналізується в контексті Російсько-американських міжнародних відносин. Так, ВВС публікує матеріал під назвою «Промова Путіна: повернення до холодної війни» [27]. Оцінюючи виступ, автор тексту Роб Ватсон пише про «незадовільність промовою Путіна»: «Він не завоював свою аудиторію. Ряду делегатів не подобається його досить свавільний тон і питання про власну прихильність Росії до демократії…» [28].

В англійському ліберальному виданні «The Guardian» стаття називається «Однобічна сила не має нічого спільного з глобальною демократією» [29]. У матеріалі мова аналізується контекстуально, за допомогою аналізу самої події Мюнхенської конференції і ставиться питання про протиріччя між Росію і США.

Ян Бреммер в «Newsweek International» пише про «початок наступної холодної війни» [30]. Він вживає військову лексику, прагнучи об'єктивно оцінити виступ Путіна. Крім того, промова російського президента вводиться автором в контекст зміни влади в самій Росії і закінчується думкою про складність теперішньої системи міжнародних відносин: «Ні, це не нова холодна війна. Це набагато складніше, і це може бути гірше» [31].

Оціночний медіа-дискурс, присвячений промові Володимира Путіна в Мюнхені в 2007 р., не лише наповнений текстами, що позиційно коментують вміст виступу президента Росії, а також створюють якийсь новий смисловий порядок, що формує відправну точку в зовнішній політиці Російської Федерації. У цьому сенсі медіа-наративи, що мають посилання до виступу Путіна, визначають його як етіологічну основу в реалізації зовнішньої політики.

Так, матеріал РІА «Новості» від 30 серпня 2010 р. має назву «Путін до цих пір вважає свою Мюнхенську промову актуальною» [32]. На сайті worldcrisis.ru з'явилася тема «Путін. Мюнхенська промова-2». Тут аналізується виступ російського президента на саміті G-20 в Мексиці в червні 2012 р., де він говорив про необхідність зміни в світової фінансовій системі, про кризу в ЄС, світову економічну кризу тощо. Автор, коментуючи мову Путіна використовує метафорику вимогливості, риторичний прийом посилення, що означає необхідність підпорядкування позиції Росії: «Путін вперше на такому рівні згадав про країни, що розпоряджаються друкарським верстатом, і не просто згадав, а призвав їх підкорятися загальним правилам гри». І далі йде порівняння: «У зв'язку з виступом Путіна на форумі говорять про що завгодно (про його слова про приватизацію, кризу), але не про цю заяву. Адже перед нами буквально постала вимога до ФРС з боку Росії змінити правила гри. Вимоги, які висловлені публічно. Це мало не друга Мюнхенська промова». При цьому, в даному медіа-тексті порушена одна з умов ясності звернення адресанта до реципієнта, в статті не пояснюється що таке Мюнхенська промова. Це нам дає підстави стверджувати, що автор впевнений в тому, що читач розуміє суть написаного.

Більш того, Мюнхенська мова зводиться до міфологічної першооснови (якийсь акт створення нового космосу). Про це говорить матеріал, присвячений Н. Нарочніцькій про її підтримку влади: «… назрілий проривний етап … повинен послідувати відразу за Мюнхенською промовою Путіна, яка підвела межу під попереднім етапом нашої

історії, і для Заходу Росія відразу відновила статус держави, незважаючи на те, що багато втратила в 90-х» [33].

Таким чином, медіа формують смисловий простір, нав'язують інтерпретаційні моделі, пов'язані із зовнішньою політикою Російської Федерації. А сам дискурс наповнений словами, семантично агресивними, – атака, війна, конфлікт, зброя, боротьба, агресія, зіткнення тощо. Продовження даного аналізу може дати основу для розуміння роботи слова і тексту в соціальному просторі, його перформативності та обмеженості.

Бібліографічні посилання:

1. Highlights of the year // The Financial Times. – Режим доступа: http://www.ft.com/cms/s/96fb6dd2-ad0b-11dc-b51b-0000779fd2ac.
2. Публичная политика. От теории к практике / сост. и нау. ред. Н.Ю. Данилова, О.Ю. Гурова, Н.Г. Жидкова. – СПб.: Алетея. – С.12.
3. Strömbäck J. Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics / Jesper Strömbäck // Press and Politics. – № 13 (3). – P. 231.
4. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко / Пер. с фр. И.К. Стаф, общ. ред. В.П. Гайдамака. – Санкт-Петербург, 1997 – С. 240-245.
5. Шейгал Е. Семотика политического дискурса / Елена Шейгал. - М.: ИТДГК «Гнозис». – , 2000. – С.11.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: «Перемена». – 2002. – С. 233.
7. O'Keeffe A. Media and discourse analysis / Anna O'Keeffe // Investigating Media Discource. – London: Routledge. – P. 441-454.
8. Демьянков В.З. Язык СМИ и тексты политического дискурса / В.З. Демьянков // Язык средств массовой информации / ред. Володина Н.М. – 2008. – С. 374.
9. Fairclough N., Wodak R. Critical discourse analysis / N. Fairclough, R. Wodak // Discourse as social interaction / T. van Dijk (eds.). – London : Sage. – P. 258-284.
10. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 199.
11. Дубнов В. Москва на Ізарі: Мюнхен / Вадим Дубнов // OtherSide – 2007. – 23. 02. 2007. – Режим доступа: http://otherside.com.ua/news/print.php?id=18690&lang=1.
12. Там же.
13. Там же.
14. Грищенко К. Мюнхен-2007: шанс для Украины / Константин Грищенко // Зеркало недели. – 16. 02. 2007. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/myunhen-2007_shans_dlya_ukrainy.html.
15. Там же.
16. «Кузькіна мать» Володимира Путіна і Україна // Народна правда. - 19. 02. 2007. – Режим доступа: http://narodna.pravda.com.ua/politics/45d9746a70e49/.
17. Терешко С. Під знаком Путіна. Про те, що відбулося на Мюнхенській конференції з питань безпеки 2007 року / С. Терещенко // Євроатлантична Україна. – 16.02.2007. – Режим доступа: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=5298&news_show_type=1.
18. Там же.
19. Тренин Д. Мюнхенская речь: начало прохладной войны / Дмитрий Тренин // «The New Times». – Режим доступа: http://newtimes.ru/articles/detail/5646/.
20. Там же.
21. Проверка слуха: после Мюнхена // Эхо Москвы. – 17.02.2007. – Режим доступа: http://echo.msk.ru/programs/proverka/49677/.
22. Речь Путина в Мюнхене: возвращение старого доброго русского пугала // Эхо Москвы. – 12. 02. 2007. – Режим доступа: http://www.echo.msk.ru/inopress/437367-echo.html.
23. Мюнхенская речь // Независимая газета. – 28.12.2007. – Режим доступа: http://www.ng.ru/politics/2007-12-28/1_munhen.html.
24. Там же.
25. Колесников А. Мюнхенский выговор / А. Колесников // Коммерсант. – № 21. – 12.02.2007.
26. Там же.
27. Watson R. Putin's speech: Back to cold war? // BBC World. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6350847.stm.
28. Там же.
29. Unilateral force has nothing to do with global democracy // The Guardian. – Режим доступа: http://www.guardian.co.uk/comment/st...011743,00.html.
30. Bremmer I. The Dawn of the Next Cold War / Iann Bremmer // Newsweek International. - Режим доступа: http://www.msnbc.msn.com/id/17202833/site/newsweek.
31. Там же.
32. Путин считает до сих пор актуальной свою Мюнхенскую речь. РИА Новости. – Режим достура: ria.ru/politics/20100830/270289156.html.

33. Наталия Нарочницкая: «Почему я с Путиным?». – Режим доступа: http://www.stoletie.ru/politika/natalija_narochnickaja_pochemu_ja_s_putinym__2012-02-24.htm

Мармазова Т. И. Оценочный медиа-дискурс в контексте публичной политики (на примере Мюнхенской речи Владимира Путина 10 февраля 2007)

Политический процесс сегодня находится под пристальным вниманием медиа. Коммуникативная среда – от телевидения до блогосферы и социальных сетей сама по себе является политическим актором, прямо или опосредованно формирующим повестку дня, создающим картину миру, предлагающим способы интерпретации реальности. Именно поэтому, внешнеполитическая деятельность лидеров государств проводится в рамках публичной политики, когда возникает необходимость формирования не только общественных оценок, реакций, но и переговорной среды по определенным вопросам. Этим и обусловлена актуальность исследования.

Выступление президента Российской Федерации Владимира Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 г. является одним из проявлений публичной политики.

Публичная политика в статье понимается как медиатизированные политические практики, которые направлены, в первую очередь, на получение эффекта публичности, узнаваемости, воспринимаемости в смысле согласия с реализацией непосредственно политики в какой-либо сфере.

Публичная политика возникает в ответ на политические и социальные запросы, а программные заявления представляют собой формальные выражения или артикуляции публичной политики.

Основной подход при анализе оценочного медиадискурса, используемый в статье – критический дискурс анализ.

Критический дискурс-анализ рассматривает дискурс как форму социальной практики. Описание дискурса как социальной практики означает диалектическое отношение между отдельным дискурсивным событием и ситуацией (ситуациями), институтом (институтами) и социальной структурой (структурами), которые его формируют. Здесь происходит возникновение идеологических эффектов использования языка.

В работе проанализированы три корпуса текстов оценочного медиадискурса – украинский, российский и англо-американский.

Автор пришел к выводу, что медиа формируют смысловое пространство, навязывают интерпретационные модели, связанные с внешней политикой Российской Федерации. А сам дискурс наполнен словами, семантически агрессивными – атака, война, конфликт, оружие, борьба, агрессия, столкновение и т.д. Продолжение данного анализа может дать основу для понимания работы слова и дальше- текста в социальном пространстве, его перформативность и ограниченность.

Ключевые слова: медиа-дискурс, критический дискурс, политический процесс, публичная политика.

Marmazova T. Evaluative media discourse in the context of public policy (on the basis of Vladimir Putin's speech in Munich on February 10, 2007)

The political process is being scrutinized by media nowadays. Communicative environment that comprises television, blogosphere and social networks is a political factor itself, either directly or indirectly shaping the agenda of creating a picture of the world, offering ways of interpreting reality. That's why foreign policy activity of state leaders is acted in terms of public policy when there is a need not only to publicly assess reactions, but also to form the so-called 'negotiating environment' on certain issues. All these taken into consideration condition the relevance of research.

Russian President Vladimir Putin's speech at the Munich Conference on Security Policy that was made on February 10, 2007 is one of the manifestations of the public policy in question.

The public policy in the article refers to mediatisated political practices that aim primarily to obtain the effect of publicity, awareness, ability to be taken in the sense of consent with the implementation of policies directly in any field. The public policy arises in response to political and social demands, and policy statements are its formal expression or articulation.

The basic approach in the analysis of media discourse assessment used in the article is a critical discourse analysis.

The critical discourse analysis considers the discourse as a form of social practice. Discourse description as a social practice means dialectical discursive relationship between a separate discursive event and a situation (s), an institution (s) and a social structure (s) which it is formed by. Here we face the emergence of ideological effects in the language use.

Ukrainian, Russian and Anglo-American corpuses of stock media discourse are under analysis in this work.

The author concludes that the media shape semantic space; impose interpretative models associated with the foreign policy of the Russian Federation. The discourse itself is filled with words that are semantically aggressive like an attack, a war, a conflict, weapon, a fighting, aggression, a collision, etc. This analysis continuation can provide a basis for speech and text understanding in the social space.

Keywords: media discourse, critical discourse, political process, public policy.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 321.01(043.3)

О. В. Віннічук
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні аспекти політичних ризиків, що характерні для українського суспільства. Розкрито чинники, що виступають провокаторами політичних ризиків. Проведено паралелі щодо управління ризиками в Україні та країнах ЄС.

Ключові слова: політичний ризик, країновий ризик, політична небезпека, мінімальний потенціал ризику, стабільність ризику.

Поступальний розвиток суспільства призводить до неминучих інтеграційних процесів між державами. Найбільш універсальним проявом цих процесів стала глобалізація, що набула особливого поширення в останню чверть минулого століття. Відчутний влив глобалізації проявляється сьогодні в посиленні ризикогенності основних сфер життя сучасних суспільств, до яких, певна річ, належить й українське. Такі реалії сьогодення дають достатньо вагомі підстави вважати проблему політичних ризиків, яка дозволяє наблизитись до розуміння трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, однією з найактуальніших.

В Україні ступінь теоретичного дослідження політичних ризиків та можливості його практичної реалізації перебуває на початковій стадії. Вивченням окремих питань політичних ризиків займаються українські дослідники В. Кривошеїн, М. Михальченко, В. Андрійчук, О. Кіндратець, М. Гудзь, С. Конончук, О. Чечелюк, Л. Шаршукова, І. Кучеренко. Дослідженням тенденцій економічних ризиків, які, як вважають ряд дослідників, є причиною більшості політичних ризиків та провокують їх, займаються І. Івченко, Л. Маханець, Х. Гриценко та інші. Розглядаючи політичний ризик як невід'ємний атрибут трансформаційного процесу сучасного суспільства, українські науковці А. Андрєєва, В. Перевезій, Е. Афонін, О. Радченко особливу увагу приділяють національній ідентичності, релігійному та етнічному факторам ризику, а також тенденціям реформування партійної системи України.

Основні завдання роботи полягають у тому, щоб розглянути і охарактеризувати витоки та основні праксеологічні аспекти політичних ризиків в українському суспільстві.

Прагнення уникати ризиків і забезпечувати комфортне існування є цілком природним для людей. Однак, якщо в суспільстві немає консенсусу щодо базових цінностей і цілей, узгодженого проекту майбутнього, зростає взаємна недовіра, то таке суспільство стає «суспільством ризику». На думку О. Яніцького, в «суспільстві ризику» соціальний порядок не може бути всезагальним. Він складається з «приватних» порядків, що формуються елітами і владними структурами, які конкурують між собою [16].

Можливість політичного ризику визначається на основі: оцінки використання примусу в здійсненні влади, впливу на суспільство радикальних політичних сил; порушення правопорядку, масштабу антиконституційних дій, делегітимації політичного режиму, кризи системи державного управління, сепаратизму, ступеня етнічних, релігійних, расових, соціальних відмінностей, особливо прояву соціальної нерівності тощо [11]. Ми сьогодні можемо стверджувати, що майже всі перераховані чинники ризику в Україні існують.

Окрім політичних ризиків, породжених внутрішніми чинниками, існують політичні ризики, пов'язані з глобалізацією, на чому зосереджує свої дослідження Е. Гідденс. Нові держави не мають достатнього часу, щоб адаптуватися до змін зовнішнього середовища. На нашу думку, не варто забувати про такий важливий компонент політичного ризику як зовнішній чинник – процес глобалізації, що породжує «нові правила гри» [3, с. 126]. Саме завдяки глобалізації людство ввійшло в режим життя з відкритим зовнішнім середовищем, що породжує ризики невизначеності.

Уряди країн ЄС завжди були стурбовані захистом громадян від політичних

ризиків. Однак в останні роки управління ризиками стало займати центральне місце у діяльності держави. Поняття ризику використовується для опису широкого спектра різних видів прямих загроз: питання національної безпеки; ризик у зв'язку з організацією важливих для суспільства державних послуг, пов'язаних із серйозними труднощами; тривають дебати із нагромадження досвіду в області перерозподілу ризиків (капітальних проектів і надання послуг) між приватним і державним секторами; завдання підвищити здатність державного сектора до інновацій і прийняття рішень відносно ризиків, які можуть принести великий виграш; ризики щодо репутації уряду, нанесення збитків державі в очах зацікавлених сторін і населення в цілому, що може перешкодити уряду здійснити державну програму [15, с. 25].

Ці питання мають ключове значення для уряду ЄС, оскільки у всіх країнах держава є головним гарантом безпеки своїх громадян і покликана управляти тими ризиками, з якими окрема людина чи співтовариство не можуть боротися самостійно.

Одночасно держава завжди змушена мати справу з власними ризиками й небезпеками, непередбаченими подіями, зривами в реалізації програм і проектів. Це стало причиною зміни характеру політичних ризиків: по-перше, стрімкий розвиток науки й технологій уже призвели до побоювань відносно «техногенних ризиків». По-друге, новий фактор – це більш тісні взаємозв'язки в масштабах усього світу за рахунок інтеграції глобальної економіки, єдиних комунікаційних систем і загального навколишнього середовища. Під впливом цих факторів уряди прагнуть удосконалити свої методи управління політичними ризиками в умовах демократизації суспільства [15, с. 28].

Політичний ризик стосується насамперед потенціалу держави. Він є функцією владно-силових ресурсів у розпорядженні того, хто ризикує. Слабкий не ризикує, оскільки, по-перше, йому немає що втрачати, а по-друге, через брак ресурсів він просто не спроможний здійснити ризикований крок. Можна навіть говорити про такий собі «мінімальний потенціал ризику», тобто про мінімально достатній обсяг владно-силових ресурсів у розпорядженні суб'єкта політичних відносин, який уможливлює його здатність до ризикованих вчинків.

Вважають, що однією з причин нестабільності в умовах глобалізації є зростання ціни помилки. Можливості науково обґрунтованого прогнозування звужуються разом із розмиванням кордонів – політичних (десуверенізація), соціокультурних (культурно-етнічна уніфікація) і просторових (усунення просторово-часових бар'єрів) [13, с. 97-98].

Потрібна оцінка ризиків у сфері міжнародної політики та безпеки. Завдяки глобалізації людство ввійшло в режим життя з відкритим зовнішнім середовищем, що породжує ризики невизначеності.

Отже, політична глобалізація є багатогранним процесом, яка має неоднозначний (позитивний або негативний) вплив на різні країни в залежності від рівня їх економічного розвитку та політичного впливу в світі. Інтеграційні процеси, які супроводжують глобалізацію, з одного боку, зменшують кількість ризиків, які породжені відсутністю діалогу держав, нездатністю їх знайти спільні інтереси. Однак, з іншого боку, інтеграція призводить до збільшення кількості ризиків, пов'язаних з ослабленням державного суверенітету. Україна ж стала в'язнем другого рівня, знаходячись на роздоріжжі в процесі конкурентної боротьби між Росією та зоною євро. На нашу думку, альтернативним рішенням в цьому випадку стане спроба пом'якшити впливи такої конкурентної боротьби на власний економічний і політичний розвиток.

Політичні ризики в сучасній Україні й досі генетично пов'язані зі специфікою набуття суверенітету країною, де моноетнічність не є на першому місці. Цей фактор одночасно є слабким і сильним аргументом на користь України, її дієздатності як держави. Проблеми мови, багатоетнічної культури, компактного проживання різних етносів тощо створюють додаткові політичні ризики. Але традиції проживання різних етносів разом, те, що не існує, за великим рахунком, расизму, ксенофобії, дає великі шанси на зміцнення української політичної нації і єдності регіонів України [11].

Крім того, незаперечним є той факт, що політичні ризики сучасної України пов'язані зі станом економічної й політичної систем, оскільки немає чіткого політичного ідеалу країни й політичної доктрини, яка б його обґрунтовувала. Іноді цю доктрину називають державницькою ідеологією, покликаною обґрунтувати форму і зміст політичної влади, виборчої й судової систем, функції гілок влади, взаємовідносини конфесій тощо.

На переконання українського політолога К. Бондаренка, головні ризики сьогодення і віддаленого минулого України зосереджені не в політичній, а в економічній площині. Можна дискутувати, чи були підстави для розпуску нового парламенту 2006 року, чи ні, наскільки новий законодавчий орган країни був пропрезидентським чи опозиційним до Глави держави. Але головним питанням порядку денного, наголосив політолог, залишилася тема забезпечення України блакитним паливом та розрахунків за спожитий газ іншими енергоносіями [1].

Оцінюючи політичний ризик як складову ризику країни, як правило використовують порівняльні дані, коли кількісні оцінки, що характеризують рівень ризику у країні, перетворюються на відповідні рейтинги. Рейтинг країни – це її місце у загальній сукупності країн, що порівнюються.

Порівняльні (рейтингові) методики оцінки ризику країни (інвестиційного клімату), на відміну від методик балової оцінки, наголошують на темпах і перспективах реформ у державі та є виключно експертними.

Вплив політичних чинників на інвестиційний клімат слід розглядати в двох ракурсах, які умовно можна позначити як нецілеспрямований і цілеспрямований вплив.

Під нецілеспрямованим впливом політичних чинників на інвестиційний клімат розуміються всі політичні кроки уряду, що враховуються інвесторами при оцінці інвестиційного клімату країни, за винятком тих, які здійснюються цілеспрямовано для поліпшення умов інвестування. Виходячи з характеру політич¬ної ситуації в країні, виводиться інтегральна оцінка політичного ризику, що є різновидом некомерційних ризиків. Причому оцінка політичного ризику може проводитися для всієї країни в цілому, окремо для її регіонів, а також для окремих галузей промисло¬вості. Що ж до останнього аспекту, то чим краще відносини тієї чи іншої компанії з органами влади і чим більше лобістських можливостей у неї в різних структурах державної влади, тим нижчим буде політичний ризик [7, с. 152].

Під цілеспрямованим впливом політичних чинників на інвес¬тиційний клімат розуміється система заходів, що здійснюються органами державної влади для оптимізації інвестиційного клімату країни. Ці заходи реалізуються переважно в економічній сфері органами державної влади. Чим адекватніше дані заходи існуючим правилам підприємницької діяльності і чим більше вони відповідають запитам інвесторів, тим активніше відбуватиметься інвестиційний процес в країні [7, с. 153].

Український незалежний центр політичних досліджень підтвердив оцінку глибини політичних ризиків в Україні, дану в листопаді 2008 року, на рівні 7-8 балів за 10-бальною шкалою [6].

За словами керівника політичних програм Українського незалежного центру політичних досліджень С. Конончук, зберігається структура політичних ризиків, пов`язана з умовами недостатнього гарантування прав власності, непрозорими способами ухвалення рішень, корупційними відносинами і політичною нестабільністю [6]. У контексті і цілях даної програми політичний ризик розуміється як тенденції, що провокують стан невизначеності у процесі ухвалення політичних і державних рішень і перешкоджають плануванню дій на ринках країни. Політичні ризики виростають з політичних відносин, тобто відносин з приводу влади і власності, лежать у полі ухвалення політичних рішень і впливають на позиції інших агентів. Поняття «політичний ризик» не співпадає за об'ємом з поняттям «політична стабільність» і стосується дій/бездіяльності національного Уряду, що стрімко і неочікувано змінюють умови роботи економічних агентів на ринках та негативно впливають на становище різних соціальних груп. Політична нестабільність розглядається як елемент структури політичних ризиків.

Відомий американський експерт з українських питань Р. Балмфорт на сторінках

аналітичного відділення аґенції Reuters стверджував, що головні політичні ризики України, як всередині держави, так і у зовнішній політиці, зростають [5].

Р. Балмфорт також вважав, що труднощі з економічними реформами пов'язані з побоюванням влади щодо наростання масштабів соціальних протестів, як, наприклад, виступи десятків тисяч малих і середніх підприємців у Києві проти неефективного і дискримінаційного проекту Податкового кодексу. Західний експерт із Reuters не виключає нового наростання напруженості з газовими платежами Києва Росії та посилення тиску Москви на Україну стосовно злиття газових активів [5].

Дослідження ризику країни є комплексною процедурою зби¬рання соціально-політичної, економічної та іншої інформації, її аналіз та оцінка. Структура дослідження ризику країни включає чотири етапи:

1) комплексний аналіз сфери дослідження;
2) системна оцінка чинників ризику;
3) прогнозування ризику;
4) управління ризиком [7, с. 156].

Комплексний аналіз сфери дослідження включає підбір чин¬ників у залежності від поставленої мети, створення системи чинників. На етапі системної оцінки чинників ризику країни визначається ступінь значущості окремого чинника, коректність інформації, що надається.

Прогнозування ризику включає розробку найбільш вірогідних сценаріїв розвитку ситуації та її наслідків. На етапі управління ризиком плануються і здійснюються можливі превентивні заходи проти негативних тенденцій або підсилюються позитивні – шляхом фінансової, політичної підтримки тощо.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що політичний ризик відіграє значну роль у визначенні рівня ризику країни, осо¬бливо це справедливо для країн, які розвиваються, та країн з перехідною економікою, що актуальним є і для України.

Основний чинник політичної нестабільності на сучасному етапі – процес перегрупування інтересів груп впливу, зумовлений президентськими виборами та заморожуванням структурних реформ. Стан системи ухвалення рішень у системі влади можна охарактеризувати, як «стабільність у нерозвитку» [12, с. 56].

Що ж до часткових політичних ризиків, які є похідними від головного й одночасно загострюють головний, то, на думку українського дослідника М. Михальченка, серед них можна назвати такі: нерозв'язана проблема розподілу функцій влади; нереформована судова система; нерозробленість національної ідеї та механізмів її реалізації; перманентне захоплення владного центру регіональними елітами, які в кожному конкретному випадку не схильні співпрацювати з іншими регіональними елітами, навіть з київською; аморальність депутатського корпусу; перманентні зміни Конституції України, втручання в зміст чинної Конституції; взаємопов'язаність капіталу і влади, що перетворює капітал на владу, а владу – на капітал; відсторонення інтелектуальної еліти від влади й засобів масової інформації [11].

Безумовно, перелік політичних ризиків є відкритим і може бути доповнений. Але інші політичні ризики в різній мірі пов'язані з переліченими і ведуть до нової хвилі невизначеностей, небезпек і, як результату, до ризикогенних ситуацій.

Залишається високою вірогідність зміни політичного режиму в Україні. Політична нестабільність випливає з відносин, за яких об`єктом політики стає сама політична система, система державної влади, її набуття і поширення. Нестійкість парламентської коаліції та зміщення центрів ухвалення рішень з парламентських структур до позапарламентських створює умови для дестабілізації діяльності парламенту України й низької передбачуваності дій можливих політичних альянсів. Політична нестабільність пов`язана з практичним ревізуванням засад чинного законодавства, і фактичною відмовою від розробки документів державної політики, які б фіксували засадничі принципи організації системи державної влади та основ національної безпеки.

Зберігаються і нарощують свою потужність впливи груп політичних інтересів з-поза меж України. Водночас не можна виключити вірогідність напруженості на ґрунті міжетнічних відносин або відносин, що означатиме поширення політичної

нестабільності на суспільні відносини.

Оцінка процедур ухвалення рішень та аналіз позицій активних економічних агентів у системі політичного представництва (процеси ухвалення політичних рішень) дозволив оцінити глибину політичних ризиків в Україні на даному етапі (жовтень-грудень 2009 року) на рівні 6-7 балів [6].

7 – високий рівень непередбачуваності, коли спостерігається регіональна нестабільність, включення країни в зону конфлікту інтересів, поляризованість політичного поля, високий рівень «людського фактора» у процесі ухвалення рішень, хиткість політичних зв'язків, волюнтаризм у процесі ухвалення рішень, підготовка рішень у закритий спосіб в інтересах учасників ухвалення рішень, ігнорування процедур та необхідності їх визнання, непрогнозованість рішень, втручання уряду у справи корпорацій, високий рівень корупції.

6 – вищий від середнього рівень непередбачуваності, за умов якого простежується поляризованість політичного поля, високий рівень «людського фактору» у процесі ухвалення рішень, волюнтаризм у процесі ухвалення рішень, підготовка рішень у закритий спосіб в інтересах учасників ухвалення рішень, ігнорування процедур та необхідності їх визнання, не прогнозованість рішень, втручання уряду у справи корпорацій, високий рівень корупції.

УНЦПД прогнозує збереження структури політичних ризиків у середньостроковій (6-8 місяців) та довгостроковій перспективі і не прогнозує зменшення їх глибини.

Прогноз розвитку ситуації на середньостроковий період (6-8 місяців) включає в себе пропозиції владних груп до легітимації основних рис політичного режиму, що передбачає:

- розробку адекватної реальному стану справ (тобто посиленню політичної ролі інституту президентства, представленої як засіб стабілізації політичної системи в умовах багатопартійності) моделі системи організації державної влади та її утвердження на базі «оптимізації» відповідної конституційної основи;
- дискусію щодо засад виборчого законодавства до органів влади різного рівня, реформи судово-правової системи та місцевого самоврядування;
- просування владних груп до державної власності, зокрема на основі моделей державних холдингів, та за рахунок активізації приватизаційних процесів;
- підвищення конфліктності поміж групами інтересів за доступ до ресурсів і явища перерозподілу власності (зокрема, на основі рейдерства) [6].

Оцінки політичного ризику здійснюються на основі суб'єктивного аналізу доступної інформації для дослідників. Щоб науковці могли скласти уявлення про вірогідне майбутнє і застрахувати капітал, розглядаються 2 сценарії рівня ризику: «кращий» і «гірший».

З метою прогнозування зміни рівня ризику вводяться поняття «прогноз гіршого випадку» (WC-прогноз) і «прогноз кращого випадку» (BC-прогноз). Обидва прогнози проводяться для 2 періодів: 1 рік і 5 років. WC- і BC-прогнози дозволяють оцінити, в яких межах розташований ризик з урахуванням існуючих тенденцій розвитку політичної, економічної і фінансової ситуації. WC-прогноз будується шляхом екстраполяції тенденції «гіршого випадку» на кожен компонент ризику в кожній категорії. Аналогічно будується BC-прогноз, але для «кращого випадку». У ході побудови прогнозу проводиться оцінка «достовірності» тенденції [14, с. 246].

З метою з'ясування оцінки стійкості рівня ризику вводиться поняття «стабільність ризику». Показник «стабільність ризику» окремої країни – це відмінність між WC і BC, що є показником стабільності ризику для даної країни. Чим більше різниця, тим нижчий рівень стабільності.

Дана методика є актуальною в умовах визначення рівня стабільності політичного ризику в Україні, зважаючи на політичний процес 2004 р. – початку 2010 р., який характеризувався нескінченим ланцюгом протистояння команд прем'єр-міністра й Президента України. Такий зміст взаємодії головних суб'єктів політики в країні чітко уособлює то приховану, то відкриту боротьбу за владу, ресурси і статуси, перерозподіл яких щоразу порушує усталену раніше рівновагу інтересів, принаймні тих, які нинішні учасники політичного протистояння декларували у період «помаранчевої революції».

І якщо для широких верств українського суспільства політичний процес у країні надзвичайно заплутаний та суперечливий, то для міжнародних оглядачів події в Україні мають чітко окреслений стан. Так, Майкл Емерсон, брюссельський оглядач з європейсько-українських питань, попередньо заявив, що «внутрішня політична ситуація в Україні надзвичайно складна і навіть нагадує громадянську війну між президентом і прем'єром… Це неблагополучний варіант демократії, який розчаровує Європу у післяреволюційних здобутках України» [8, с. 157].

Якщо внутрішня політика України розчаровує Європу, то українське суспільство на цьому фоні переживає не просто розчарування, а у відкритому контексті – невдачу. Адже масовий виступ громадян у 2004 р. був не лише протестом щодо результатів голосування після другого туру виборів Президента – він був симптомом суспільної кризи, початок якої сягає 1991 р. Саме з цього періоду, як відзначає О. Майборода, «в Україні боролися дві тенденції: з одного боку – до збереження у модифікованому вигляді номенклатурно-корпоративної форми правління, подібної до радянської, а з другого – до демократизації країни» [10, с. 76]. В цьому контексті, соціологи Є. Головаха і Н. Паніна називають «помаранчеву революцію», що заманіфестувала себе як демократична за своєю ціннісно-нормативною сутністю, «виявом культурно-етнічної революції» [4, с. 54].

Справді, можна стверджувати, що «помаранчева революція» значною мірою змінила національні настрої та свідомість громадян. Це позначилося на зростанні довіри до Президента, уряду, до партійних лідерів, і, що найважливіше, призвело до усвідомлення самим українським населенням власної політичної ефективності.

Так, революційний рух 2004 р. був позначений ризиками як з боку тодішньої влади, так і опозиції. В контексті нашого дослідження зазначимо, що саме поняття «ризик» трактується як усвідомлена можливість небезпеки, можливість збитків або неуспіху в якійсь справі. За твердженням українського дослідника І. М. Кучеренка, один із легітимних ризиків для суспільства носив фізичний характер – загроза насильства значній частині безпосередніх учасників тодішнього процесу, а саме мирним жителям в ході розгортання і перебігу подій. Подекуди фізичний ризик мав наслідки і в післяреволюційні дні, коли з невідомих причин пішли з життя найближчі соратники Л. Кучми – міністри Г. Кирпа та Ю. Кравченко. Другий ризик – моральний. Атмосфера «революційних» подій значним чином підняла дух українського народу. Ціннісною основою розвитку українського суспільства стали поняття свободи, совісті, протиборства добра і зла. Таке піднесення вселяло віру і надію, що суспільне життя справді можна змінити на краще [8, с. 155].

Слушно зауважує німецький дослідник Н. Луман про постреволюційний стан, коли влада ризикує не скористатися можливостями, які вона отримає, зокрема, внаслідок революційної трансформації [9, с. 132-133].

Таким чином, з одного боку, дії нової влади мали досить високу підтримку в суспільстві, набагато вищу, ніж дії влади попередньої. З іншого боку, ставлення до влади мало яскраво виражені регіональні відмінності. Це ще раз засвідчує ту сумну обставину, що розкол суспільства за географічною ознакою існував.

Отже, політичні ризики держави викликані суперечливими змінами трансформаційного періоду, що в свою чергу, потребують ґрунтовного аналізу та теоретико-практичних рекомендацій щодо шляхів вирішення насущних політичних суперечностей. Як зазначають українські дослідники, а підтвердженням цього є результати досліджень, провокацією політичних ризиків є тенденції економічної кризи, яка порушує сталий соціальний та політичний порядок, провокує легітимацію політичного режиму та породжує соціальну нерівність, релігійну та етнічну напруженість.

Бібліографічні посилання:

1. Бондаренко К. Головні ризики для України [Електронний ресурс] / К. Бондаренко – Режим доступу : http://www.fraza.com.ua/stenograms/14.03.06/21963.html.

2. Брюховецький В. «Владу беруть силою, а втримують мудрістю» [Електронний ресурс] / В. Брюховецький – Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/130898/.

3. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 107-134.

4. Головаха Є. «Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №3. – С. 32-51.

5. Зілгалов В. Сучасна Україна : політичні ризики [Електронний ресурс] / В. Зілгалов – Режим доступу : http://www.ukrgazeta.cz/the-news/news-world/6133

6. Конончук С. Політичні ризики і політична стабільність в Україні [Електронний ресурс] / С. Конончук // Український незалежний центр політичних досліджень. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua.

7. Кривошеїн В В. Політичний ризик як складова ризику країни / В В. Кривошеїн // Політологічний вісник. – 2009. – №44. – С.148-158.

8. Кучеренко І. М. Політичні ризики 2004 року / І. М. Кучеренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 42. – С. 152-159.

9. Луман Н. Риск власти / Н. Луман // Власть / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М. : Праксис. – 2001. – 256 с.

10. Майборода О. «Помаранчевий» протест – випадковість чи закономірність / О. Майборода // У кольорах «помаранчевої революції» / за заг. ред. Ю. Шаповала. – К. : ЕксОб., 2007. – С. 75-84.

11. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді [Електронний ресурс] / М. Михальченко – Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3.

12. Мокарычев А. С. Стабильность и нестабильность при демократии : методологические подходы и оценки / А. С. Мокарычев // Полис. – 1998. – №1. – С.149-158.

13. Осокин С. А. Политическая нестабильность как фактор политического прогнозирования и планирования / С. А. Осокин // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2008. – № 3. – С. 97-99.

14. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 1999. – 422 с.

15. Филопулос Я. Формирование политики и институциональная основа оценки риска в ЕС / Я Филопулос. – М. : ТЕИС, 2005. – 92 с.

16. Яницкий О. Н. Социология риска: ключевые идеи [Электронный ресурс] / О. Н. Яницкий – Режим доступа: http//www.socio.ru/wr/1–03/ynizky.htm.

Винничук О. В. Праксеологические аспекты политических рисков в Украине

Проанализированы основные аспекты политических рисков, характерные для украинского общества. Раскрыты факторы, выступающие провокаторами политических рисков. Проведены параллели по управлению рисками в Украине и странах ЕС.

Ключевые слова: политический риск, страновой риск, политическая опасность, минимальный потенциал риска, стабильность риска.

Vinnichuk O. Praxeological aspects of political risks in Ukraine

The basic aspects of the political risks are characteristic of Ukrainian society. Reveals the factors that favor provocateurs political risks.

It was found that in addition to political risks arising from internal factors, there are political risks associated with globalization. Due to globalization, humanity has entered the mode of life of an open environment that creates risks of uncertainty. These issues are key to EU governments , as in all countries, the state is the main guarantor of security of its citizens and is designed to manage the risks, which an individual or community can't fight alone.

As a result, the study determined that political globalization is a multifaceted process that has an ambiguous impact on different countries depending on their level of economic development and political influence in the world. Integration processes that accompany globalization , on the one hand, reduce the number of risks that are generated by the lack of dialogue , their inability to find common interests . A parallel risk management in Ukraine and the EU.

Reasoned position that the political risks of modern Ukraine related to the state's economic and political systems so that there is no clear political ideal of the country and the political doctrine which it would settle.

Found that political risk plays a significant role in determining the level of country risk, especially true in developing countries and countries with economies in transition, which is important for Ukraine.

The possibility of political risk is determined on the basis of: evaluating the use of coercion in the exercise of power, the impact on society of radical political forces, violations of law and order, the scale of anti-constitutional actions, the delegitimization of the political regime, the crisis of public administration, separatism, the degree of ethnic, religious, racial, social differences, particularly social inequalities, etc.

Clarified the political risks of Ukrainian society and revealed their interdependence on a variety of factors, including the religious, ethnic, economic factors, geopolitical interests, the lack of public consensus that entails internal conflict and political identities. The kinds of political risks inherent in Ukrainian society in the process this is his transformation.

Keywords: political risk, country risk, political risk, minimal potential risk, sustainability risk.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 327

И. А. Жувака
Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара

АРКТИКА КАК ПРОСТРАНСТВО МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННОГО СОПЕРНИЧЕСТВА: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ АРКТИЧЕСКИХ ГОСУДАРСТВ

На современном этапе циркумполярное пространство перестает рассматриваться только с точки зрения концепции циркумполярной культуры и становится политической реальностью. Особенностью Арктического региона является то, что он состоит из сегментов национальных государств. Регион является сферой взаимодействия двух цивилизаций – западной и евразийской, которые в настоящее время вступили в борьбу за ресурсы и территорию Арктики.

Ключевые слова: Арктический регион, циркумполярная цивилизация, Северный полярный круг, глобализация, интеграция, коренные народы Севера, Северный морской путь (СМП), геополитика, геостратегическое соперничество, Арктические государства, битва за Арктику, Северный Ледовитый океан (СЛО), арктический шельф, акватория.

Постановка проблемы. До недавнего времени Арктика как особый регион рассматривалась лишь в археолого-антропологической концепции циркумполярной культуры. В сегодняшнем восприятии циркумполярное пространство становится культурной и политической реальностью. В настоящее время в Арктике ведётся борьба за ресурсы и территорию между западной и евразийской цивилизациями.

Проблема исследования определяется международным противостоянием государств в Арктическом регионе и развитием дальнейшего сценария борьбы за Арктику.

Актуальность выбранной проблематики обусловлена тем, что стратегическая важность Севера возрастает на современном этапе глобализации. Проблема разделения Арктики и борьба за контроль над регионом находятся в начальной стадии, но постепенно дополняются новыми вызовами и угрозами для арктических государств.

Анализ исследований и публикаций. Проблемой межцивилизационного соперничества в Арктическом регионе занимаются в основном иностранные ученые и аналитики. Вопросы коренных народов Севера и геополитическое значение циркумполярной цивилизации изложены в работах Д. А. Семушина, Л. Хейнинена. Вооруженную конфронтацию в Арктическом регионе рассматривают С. Боргирсон, А Храмчишин, Д. Седов. Проблемы разделения Арктики, конкуренцию за природные ресурсы и альтернативные пути решения этих вопросов исследуют Л. Рябова, Н. Аарсетер, О. Янг, А. Вылегжанин, В. П. Кисловский, Ю. Ф. Лукин.

Цель – анализ вызовов и угроз для Арктики в контексте международного соперничества в регионе на современном этапе и рассмотрение возможных вариантов последствий противостояния для арктических государств.

Изложение основного материала. Особенность Арктики как региона - в том, что он состоит преимущественно из сегментов национальных государств, политические центры которых в большинстве расположены далеко на юге. Этот регион является на самом деле сферой взаимодействия (исторически конфликтного) между двумя цивилизациями — западной и русско-православной (или евразийской). Все четыре западные приарктические державы (США, Канада, Дания и Норвегия) входят в один военно-политический блок — НАТО, направленный своим военным острием против России. В настоящее время две эти цивилизации вступили в борьбу за ресурсы и пространства Арктики. Как отмечает Д. А. Семушин, «Свидетельством «мягкой» формы борьбы Запада против России за Арктику в идеологической сфере и является концепция «циркумполярной цивилизации»» [11].

По версии ДоРЧА Арктика включает всю Аляску, часть Канады с северным Квебеком и Лабрадором, целиком Гренландию, Фарерские острова и Исландию, северные провинции Норвегии, Швеции и Финляндии, Мурманскую область, Ненецкий, Ямало-Ненецкий, Таймырский и Чукотский автономные округа, города

Воркуту в Республике Коми, Норильск и Игарку в Красноярском крае, а также те районы Республики Саха, границы которых близки к Полярному кругу. Ее площадь составляет свыше 40 миллионов квадратных километров, или около 8% поверхности Земли.

В документе «Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу» от 18 сентября 2008 г под Арктической зоной Российской Федерации понимается часть Арктики, в которую входят полностью или частично территории Республики Саха (Якутия), Мурманской и Архангельской областей, Красноярского края, Ненецкого, Ямало-Ненецкого и Чукотского автономных округов, и прилегающие к этим территориям, землям и островам внутренние морские воды, территориальное море, исключительная экономическая зона и континентальный шельф Российской Федерации, в пределах которых Россия обладает суверенными правами и юрисдикцией в соответствии с международным правом.

Следует уточнить, что Арктическая зона России определяется с учетом такого критерия, как выход северных территорий к морям Северного Ледовитого океана (СЛО). Поэтому в нее должна быть включена Республика Карелия и Архангельская область, так как они расположены на побережье Белого моря. Россия — исконно северная, приарктическая страна.

Канада определяет свою арктическую область как территорию, включающую водосборный бассейн территории Юкон, все земли севернее 60 северной широты и область прибрежных зон Гудзонова залива и залива Джеймса.

США определяют свой арктический сектор как территории, расположенные к северу и западу от границы, формируемой реками Поркьюпайн, Юкон и Кускокуим; в него же включаются цепь Алеутских островов, а также все смежные моря, включая акватории Северного Ледовитого океана, морей Бофорта, Берингова и Чукотского. Геополитические и экономические интересы США в Арктике состоят в расширении присутствия и активизации деятельности, чтобы обеспечить морское могущество США в Арктике.

Королевство Норвегия в национальных нормативно-правовых актах не дает определения своих арктических территорий. Однако при принятии в 1997 г. Руководства по проведению морских работ по нефти и газу в Арктике было определено, что арктическую территорию Норвегии образуют районы Норвежского моря. Королевство Дания включает в свой полярный сектор Гренландию и Фарерские острова.

В начале XXI века стратегическая важность Севера возрастает и выходит на первый план в геополитике и экономике как арктических государств, так и ведущих держав, расположенных за пределами региона. Как отмечает Л. Хейнинен, «в настоящее время в Арктике происходит интенсивный рост сотрудничества, в том числе между коренными народами и региональными властями. Отчасти он коренится в традициях социальных и торговых связей между северными народами и может быть истолкован как ренессанс панарктического сотрудничества» [13].

Впервые в истории на Севере существует взаимосвязанная сеть организаций, охватывающая территорию, включающую Россию, страны Балтийского и Баренцева морей, страны Северной Европы, проходящую через Атлантический океан и Гренландию и, наконец, включающую Канаду и Соединенные Штаты Америки.

Термин «Арктические государства» обозначает: а) группу из пяти государств, побережье которых выходит к Северному Ледовитому океану и которые имеют здесь свои внутренние морские воды, территориальное море, континентальный шельф, исключительную экономическую зону, т.е. – Россию, Канаду, США, Норвегию и Данию (из-за о. Гренландия); б) группу из восьми государств, территория которых пересекается Северным полярным кругом: т.е. кроме названных пяти, еще и Финляндию, Исландию и Швецию [3].

Как отмечает Л. Хейнинен, «некоторые регионы-члены, например Аляска и Республика Саха, весьма активны на международной арене и действуют отчасти независимо от своих государств, а финская провинция Лапландия даже обнародовала

свою собственную региональную «внешнюю» политику» [3].

Круглогодичное проживание в постоянных селениях стало скорее нормой, чем исключением. По региону распространилась денежная экономика. Появились новые формы землевладения. Влияние популярной культуры, исходящей из южных метрополий, ощутимо повсеместно на Севере. Языки коренных народов во многих областях Арктики испытывают растущее давление. Однако традиционные культуры Арктики продолжают оставаться важным жизненным фактором для своих носителей.

Прежние воздействия, в том числе добыча морских животных, торговля и контроль над ней, милитаризация и долговременное загрязнение, на современном этапе глобализации дополнились новыми факторами. Так, крупномасштабная добыча углеводородов выросла и привлекла в Арктику транснациональные корпорации. Развитие информационных потоков и коммуникации сделало регион менее «удаленным», способствуя его интеграции в глобальный мир.

Арктические общины располагают ограниченным внутренним рынком и зависят от экспорта природных ресурсов, государственных трансфертов на развитие социальных услуг и традиционного хозяйства. Отметившие это обстоятельство соавторы ДоРЧА Н. Аарсетер, Л. Рябова и Й.О. Баренхольдт констатируют, «общины циркумполярного Севера испытывают влияние ряда глобальных тенденций, приобретающих в Арктике специфические формы. К ним относятся урбанизация, конкуренция за обладание убывающими природными ресурсами, сокращение социальных программ государства, а также передача властных полномочий из центра на местный уровень» [1].

Коренное население веками борется за сохранение своей самобытности и образа жизни в противостоянии потокам иностранных экономических инвестиций и новых поселенцев, которые часто их сопровождают. Глобализация ускорила потоки инвестиций, которые оказывают глубокое влияние на уровень доходов многих коренных народов. Поскольку большая часть неразведанных мировых природных ресурсов расположена на территориях коренных народов, существует неразрывная связь между глобальным ростом инвестиций в горнодобывающие предприятия и выживанием коренных народов [5].

«Сравнение оттока средств в форме прибыли и ренты с их притоком в форме трансфертов показывает, что Арктика в целом является чистым экспортером своих богатств», - отмечают соавторы ДоРЧА О. Янг и Н. Эйнарссон [6].

2012 г. ознаменовался началом масштабных работ на российском арктическом шельфе, где к концу 2014 г., на год раньше намеченных сроков, рассчитывают пробурить поисковую скважину, и не исключено, что она ознаменует открытие новой нефтегазоносной провинции с запасами более 35 млрд баррелей нефтяного эквивалента. Если же оценивать извлекаемые ресурсы на всех нынешних лицензионных участках «Роснефти» в Арктике, то они превышают 275 млрд баррелей нефтяного эквивалента (более 100 лет нефтегазодобычи) [4].

Вызывают опасения геолого-геофизические исследования в Арктике с применением бурения, так как при этом все отработанные масла и другие различные отходы остаются на месте, отравляя окружающую среду. Кроме того при бурениях есть высокий шанс аварий и природных катаклизмов.

Происходящее в связи с климатическими изменениями видоизменение флоры и фауны региона чревато серьезными последствиями для коренных народов. Последствиями глобального потепления станут таяние вечной мерзлоты (в т. ч. оттаивание болот с выделением метана), увеличение осадков, рост частоты и масштабности штормов, наводнений, весенних паводков, выраженных перепадов температуры и атмосферного давления, повышение уровня океана с затоплением прибрежных территорий, усиление эрозии берегов, деградация почв, увеличение численности опасных насекомых и лесные пожары, изменение санитарно-эпидемиологической обстановки.

Быстрое таяние ледовой поверхности открывает возможности освоения громадных запасов минерального и биологического сырья, а также делает

вполне доступным для судоходства самый короткий морской торговый путь из Атлантического океана в Тихий - как через Северный морской путь у берегов России, так и через Северо-Западный проход у берегов Канады. Это неизбежно приведет и к трансформации мирового судоходства и энергетических рынков, разжигая многочисленные межгосударственные споры и привлекая в регион новых, жаждущих энергии игроков, таких, как Китай. По образному сравнению Д. Седова, «огромное Арктическое пространство в определенном смысле напоминает территорию Дикого Запада, в которую готовы устремиться переселенцы из разных стран, утверждая свои захваты правом сильного» [10].

Наилучшими исходными позициями в грядущей «битве за Арктику» обладают Россия и Канада, которые не только имеют наиболее протяженные линии арктического побережья и являются операторами соответственно Северного морского пути и Северо-Западного прохода, но и располагают самыми крупными ледокольными флотами и уникальным опытом действий ВМС за Полярным кругом. Однако и России, и Канаде уже приходится отстаивать свой суверенитет над Северным морским путем и Северо-Западным проходом. [9].

Россия считает Северный морской путь собственной транспортной коммуникацией. США, Канада и скандинавские страны предлагают его «интернационализировать», а для международного управления им создать трансарктический консорциум, оттеснив тем самым Россию от руководства СМП, разработки эксплуатационной и тарифной политики. Утверждая, что артерии общемирового значения не могут быть «прерогативой» одной страны выдвигаются требования «открыть границы» в Арктике или разделить ее таким образом, чтобы если не весь СМП, то хотя бы некоторые его участки оказались вне российских границ.

Нерешенные вопросы включают в себя разделение самого длинного и самого в геологическом плане сложного континентального шельфа, где не действуют никакие нормы, между пятью государствами с конкурирующими требованиями. В конце 50-х гг. Канада предъявила права на Северный полюс, в 2004 г. это сделала Дания, сославшись на связь Гренландии с полюсом через подводный хребет Ломоносова. В 2002 г. Россия обратилась с заявкой в Комиссию ООН по внешним границам шельфа, в которой аргументировалось предложение об установлении новых границ континентального шельфа России, выходящих за пределы установленной 200-мильной зоны (однако в пределах российского Арктического сектора). Одним из аргументов российской стороны было утверждение о том, что подводные хребты Ломоносова и Менделеева являются непосредственным продолжением Евразийского континента.

Другой комплекс проблем связан с разрешением разногласий между Канадой и остальным миром по определению правового статуса Северо-Западного прохода, демаркацию морских границ между США и Канадой в море Бофорта (в регионе со значительными нефтяными месторождениями), спор между Данией и Канадой о правах на остров Ганса, необитаемые скалы, которые омывают богатые ресурсами воды пролива Кеннеди, находящегося между канадским островом Элсмир и Гренландией, и т.д.

В свете недавно открытых энергетических богатств громче становится голос Гренландии, которая с 1978 г. перестала быть колонией, получив статус самоуправляемой территории, и теперь все настойчивее просит Данию о политической независимости. О своих притязаниях на скалу Рокалл, окрестности которой богаты углеводородами, 23 сентября 2007 г. заявила Великобритания. Сейчас это спорная зона между Великобританией, Данией и Исландией.

Не урегулирован и спор вокруг провозглашенной Норвегией в 1977 г. рыбоохранной зоны вокруг архипелага Шпицберген. Долгое время Норвегия жёстко и целенаправленно проводит политику, направленную на полное распространение национального законодательства применительно к морским пространствам, прилегающим к Шпицбергену, что противоречит положениям Парижского договора о Шпицбергене 1920 г. Она постоянно предпринимает все возможные меры для поэтапного вытеснения России со Шпицбергена, стараясь, не нарушая

положений Парижского договора 1920 г., ограничить здесь российское присутствие, в основном путём объявления природоохранными зонами всё новых обширных районов архипелага.

15 сентября 2010 г. в Мурманске был подписан Договор между Россией и Норвегией о разграничении морских пространств и сотрудничестве в Баренцевом море и Северном Ледовитом океане.

В результате разграничения у России и Норвегии в этом районе появились четкие границы исключительных экономических зон и континентального шельфа. Кроме того, договор снял мораторий на добычу полезных ископаемых в «спорном районе». [7].

Среди основных вариантов раздела Арктики — секторальное деление, при котором территорию делят по линиям меридианов, сходящихся в точке пересечения на полюсе, а также деление по срединной линии на равных расстояниях от берегов. Так как США не участвуют в конвенциях ООН по морскому праву, которые дают возможность оформить претензию в спорных ситуациях по разделу шельфа, они пока не принимают ни один из вариантов определения границ арктического шельфа, которые сегодня предлагаются приполярными государствами. Вместо этого США отстаивают проект выделения обширной околополюсной области под юрисдикцией ООН за пределами национальной юрисдикции России, Канады, США, Норвегии и Дании.

Главным образом с подачи США в западной литературе и международно-правовых концепциях настойчиво звучат идеи об «интернационализации» Арктики, а национальные законодательные акты Канады и России рассматриваются как «территориальные притязания». Не только США, но и ЕС целенаправленно проводят политику «интернационализации» Арктики, выдвигая предложения по созданию многостороннего управления в Арктическом регионе (модель «управления Арктикой» в составе 8 государств-участников Арктического Совета с возможностью расширения за счет заинтересованных неарктических государств и международных организаций — в противоположность отстаиваемой Россией модели «арктического управления» в составе пяти приарктических государств) [12].

Целый ряд развитых стран мира, обладающих технологиями исследования и использования морского дна, заявляют о необходимости применения к Арктике общих принципов и подходов Конвенции ООН 1982 года по морскому праву, в том числе прав на промышленное освоение природных ресурсов.

По мнению С. Боргерсона, «северные державы быстро подбираются к дипломатическому тупику, а это может, в конце концов, привести к своего рода вооруженной конфронтации» [2].

В условиях глобализации обостряется геостратегическая борьба за Арктику, за право господствовать в высоких широтах. Единственной страной, которая в этой ситуации поддерживает относительно сбалансированные отношения со всеми государствами, претендующими на Северный полюс, является Дания. В «арктическом споре» она стремится последовательно придерживаться политики нейтралитета по отношению к различным позициям соседних по региону стран, избегая втягивания в противостояние главных центров силы — участников «борьбы за Арктику».

Отмечаются признаки начала новой волны милитаризации Арктики. Так, в некоторых районах — Баренцевом море, на Кольском полуострове и севере Норвегии — военное присутствие усилилось, включая размещение атомного вооружения и такие элементы военной активности, как разведка, учения и испытания. В первую очередь речь идет о противостоянии США и России, так как вооруженные силы Канады, Дании и Норвегии в силу общей слабости их военного потенциала едва ли способны стать серьезными самостоятельными факторами военного воздействия на ситуацию в регионе. Эта активность направлена против России, у которой в Арктике имеется единственный безопасный, полностью контролируемый Россией выход в Мировой океан.

Для России Арктика является важнейшей акваторией базирования и развёртывания основных морских стратегических ядерных сил, являющихся по

сути арктическим оборонным щитом России (именно через приполярные области проходят траектории полета МБР и БРПЛ из США в Россию и обратно).

Теоретически на сегодня США силами дислоцированных на Аляске сухопутных войск и ВВС могут без особых усилий занять Чукотку, где у России нет никаких частей Вооруженных сил и из-за значительных расстояний нет возможности перебросить туда тяжелые соединения. Правда, понятно, что это весьма маловероятно в силу сомнительных выгод и высокого риска втягивания в тотальную ядерную войну. Более вероятной выглядит возможность столкновения соединений ВМС из-за нерешенности проблем судоходства и принадлежности тех или иных акваторий в Арктике при условии ее освобождения ото льда на продолжительный период [14].

Борьба за контроль над Арктикой пока находится в начальной стадии и не принимает острых форм, разворачиваясь преимущественно в правовом и дипломатическом поле. У всех заинтересованных сторон имеется достаточно времени для создания исходных позиций для будущего стратегического соперничества.

Приарктические государства разработали и приняли программные документы, концептуализирующие их интересы и выражающие их намерения в освоении Арктики. В сентябре 2008 г. были утверждены «Основы государственной политики РФ в Арктике на период до 2020 г.», в том же году - «Стратегия правительства Норвегии в северных регионах», в январе 2009 г. президент США подписал директиву «Политика США в отношении Арктического региона», а летом 2009 г. была принята Северная стратегия Канады («Акт об арктической внешней политике Канады»). ЕС также выпустил коммюнике «Европейский Союз и Арктика», в котором указывалось, что «Европейский Союз неотъемлемо связан с Арктическим регионом уникальным сочетанием истории, географии, экономики и научных изысканий». Сознавая возрастание стратегического значения Арктики и ее ресурсов, свою арктическую стратегию начинает разрабатывать и Китай [8].

Выводы. Таким образом, проанализировав современные вызовы в Арктическом регионе, можно отметить, что международное противостояние государств за разделение территории Арктики и ее многочисленные ресурсы постепенно начинает набирать обороты и дополняется новыми угрозами для Арктических государств. Но несмотря на это, некоторые регионы-члены Арктики ведут независимую политическую линию и позиционируют себя в качестве полноценных субъектов на международной арене. Однако большинство коренных народов Севера борется за сохранение своего устоявшегося образа жизни вопреки потокам иностранных инвестиций, которые увеличиваются в контексте глобализации и влияют на уровень доходов коренного населения. Это происходит только потому, что большая часть неразведанных мировых природных ресурсов находится на территориях этих народов. Как следствие, ухудшается экологическая ситуация данного региона. Основными причинами этого является: проведение активных работ на российском арктическом шельфе, исследования с применением бурения, которые отравляют окружающую среду. Из-за происходящих климатических изменений, которые затронули регион, начинает таять ледовая поверхность, что дает возможности для освоения огромных запасов природных ресурсов уже не только странами Арктики, а также Европы и Азии. Учитывая все эти проблемы и угрозы, можно говорить о том, что наиболее верным решением в противостоянии за разделение Арктического пространства будет секторальное деление территорий.

Библиографические ссылки:

1. Аарсетер Н. Жизнеспособность общин [Электронный ресурс] / Н. Аарсетер, Л. Рябова, Й.О. Баренхольдт // Доклад о развитии человека в Арктике (ДоРЧА). – С.139–154. – Режим доступа: http://www.svs.is/ahdr/ahdr%20chapters/russian%20version/08_Obscvina.pdf.

2.Боргерсон С. Арктическая катастрофа. Глобальное потепление: экономика и безопасность [Текст] / С. Боргерсон // Арктическая идея. – Август 2008. – С.22–27.

3.Вылегжанин А. Арктика: альтернативные пути уточнения правового статуса [Текст] / А. Вылегжанин // Арктическая идея. – Август 2008. – С.16 –17.

4.Дмитриев А. Сверили время по часам «Роснефти» [Электронный ресурс] / А. Дмитриев // Труд.

– 12.03.2013. – Режим доступа : http://www.rosneft.ru/integration/media/12032013.html.

5.Доклад о развитии человека 2004 [Электронный ресурс]. – С. 104. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/en/media/hdr04_ru_chapter_51.pdf.

6. Перспективы развития человека в Арктике: основные выводы и новые вопросы [Электронный ресурс] // Доклад о развитии человека в Арктике. – С. 227–241. – Режим доступа : http://www.svs.is/ahdr/ahdr%20chapters/russian%20version/13_Zakluchenie.pdf.

7.Кисловский В.П. Делимитация Баренцева моря состоялась [Электронный ресурс] / В.П. Кисловский // 22.07.2011. – Режим доступа : http://www.nord-news.ru/topic/?mtopicid=282.

8.Лукин Ю.Ф. Великий передел Арктики [Текст] / Ю.Ф. Лукин. – Архангельск, 2010. – С. 275 –295.

9.Павловец Ю. Арктическая проблема [Электронный ресурс] / Ю. Павловец // Фонд стратегической культуры (электр журнал). – 11.11.2012. – Режим доступа : http://www.fondsk.ru/news/2012/11/11/arkticheskaya-problema-17559.html.

10.Седов Д. Ситуация вокруг Арктики – Запад готовится к «самозахвату» [Электронный ресурс] / Д. Седов // Фонд стратегической культуры (электр журнал). – 10.06.2012. – Режим доступа : http://www.fondsk.ru/news/2012/06/10/situacia-vokrug-arktiki-zapad-gotovitsja-k-samozahvatu-14877.html.

11.Семушин Д. «Циркумполярная» лженаука – против Русской Арктики [Электронный ресурс] / Д. Семушин. – Режим доступа : http://www.regnum.ru/news/fd-nw/nenets/innovatio/1501301.html.

12.Харлампьева Н.К. Арктическая парадигма в контексте универсальных идей [Текст] / Н.К. Харлампьева // Север и Арктика в новой парадигме мирового развития. Лузинские чтения. – 2010. Тезисы докладов V Междунар. научно-практ. конф., 8-10 апреля 2010. – Апатиты : Изд-во Кольского научного центра РАН, 2010.

13.Хейнинен Л. Циркумполярные международные отношения и геополитика [Текст] / Л. Хейнинен // Доклад о развитии человека в Арктике (ДоРЧА) / пер. с англ. ; ред. А. В. Головнёв. – Екатеринбург; Салехард, 2007. – 244 с. 14.Храмчихин А. Военно-политическая ситуация в Арктике и сценарии возможных конфликтов [Текст] / А. Храмчихин // Арктика и Север. – 2011. – № 2. – С. 36–50.

Жувака І. О. Арктика як простір міжцивілізаційного суперництва: виклики та можливості для арктичних держав

На сучасному етапі циркумполярний простір перестає розглядатися тільки з точки зору концепції циркумполярної культури і стає політичною реальністю. Особливістю Арктичного регіону є те, що він складається з сегментів національних держав. Регіон є сферою взаємодії двох цивілізацій - західної та євразійської, які в даний час вступили в боротьбу за ресурси та територію Арктики.

Ключові слова: Арктичний регіон, циркумполярна цивілізація, Північне полярне коло, глобалізація, інтеграція, корінні народи Півночі, Північний морський шлях (ПМШ), геополітика, геостратегічне суперництво, Арктичні держави, битва за Арктику, Північний Льодовитий океан (ПЛО), арктичний шельф, акваторія.

Zhuvaka I. The Arctic as an area of inter-civilizational competition: challenges and opportunities for Arctic countries

Purpose - analysis of the challenges and threats to the Arctic in the context of international rivalry in the region at the modern stage and consideration of possible variants of consequences of the confrontation for the arctic states.

On the modern stage, the circumpolar space ceases considered only from the standpoint of the concept of circumpolar culture and becomes a political reality. A feature of the Arctic region is that it consists of the segments of national states. The region is the sphere of interaction of two civilizations - the Western and the Eurasian that now entered into a struggle for the resources and territory of the Arctic.

The Arctic consists of a group of eight states whose territories are crossed by the Arctic Circle: Russia, Canada, USA, Norway and Denmark (because of Greenland), Finland, Iceland and Sweden.

At the beginning of the XXI century, the strategic importance of the North increases and comes to the fore in the geopolitics of the Arctic and leading countries outside the region.

Former impacts, at the modern stage of globalization, supplemented by new factors. Therefore, a large-scale extraction of hydrocarbons has grown and attracted transnational corporations to the Arctic. Development of dataflow and communications made the region less «distant», contributing its integration into the global world. Globalization has accelerated investment flows, which profoundly effect on the level of income of many indigenous peoples.

The rapid melting of the ice surface provides opportunities of development of the vast reserves of mineral and biological raw materials, and makes it quite available for the shortest marine shipping trade route from the Atlantic to the Pacific Ocean - both through the Northern Sea Route at the coast of Russia and through the Northwest Passage at coast of Canada. This will inevitably lead to the transformation of the global shipping and energy markets, unleashed the numerous international disputes and involving the new players to the region.

Russia considers the Northern Sea Route its own transport communication. USA, Canada and the

Scandinavian countries offer to «internationalize» it, and for an international governance of it to create a transarctic consortium, thereby displacing Russia from leadership above it.

Unsolved issues include the separation of the longest and the most complicated continental shelf. The other range of problems linked with the resolution of disputes between Canada and the rest of the world. These problems are in determining of the legal status of the Northwest Passage, the demarcation of maritime borders between the United States and Canada in the Beaufort Sea, a dispute between Denmark and Canada about the rights of Hans Island, uninhabited rocks, which encircle waters of the Strait of Kennedy, which is rich on resources. One of the main variants of the separation the Arctic is a sectorial.

Not only the U.S. but also the EU purposefully pursuing a policy of «internationalization» of the Arctic, submitting proposals to create a multilateral governance in the Arctic region. In the context of globalization escalates a geostrategic struggle for the Arctic, for the right to rule at high latitudes. In addition, there are signs of the beginning of a new wave of militarization of the Arctic. Primarily we are talking about confrontation of the USA and Russia.

Struggle for the control over the Arctic is still in the early stage and does not accept acute forms. All of stakeholders still have time to take the initial positions in the future strategic competition.

Keywords: Arctic Region, Circumpolar civilization, the Arctic Circle, globalization, integration, indigenous peoples of the North, the Northern Sea Route (NSR) , geopolitics, geostrategic rivalry, Arctic states, the battle for the Arctic, the Arctic Ocean (AO), the Arctic shelf, water area.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 321.02

І. Б. Кіянка

Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при президентові України

ПОПУЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

Проаналізовано основні підходи до визначення популізму і його місце у політичному житті. Розглянуто питання формування популізму особливо у виборчій риториці.

Ключові слова: популізм, популістські гасла, виборча кампанія, вибори, пострадянське суспільство.

Проблематика популізму посідає одне з чільних місць серед тем сучасних політичних досліджень. Актуальність даного феномену пов'язано з важливою роллю популізму у житті суспільства, як в теоретичній, так і практичній площині. Насамперед, це стосується політичних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, особливо у виборчих кампаніях.

Після краху однопартійної політичної системи наприкінці 80-х років в Радянському Союзі, утворилися нові політичні об'єднання, зокрема політичні партії і рухи, які так чи інакше ставали популістськими. Частина політичних об'єднань навмисно висувала популістські гасла, щоб у такий спосіб забезпечити собі широку соціальну базу і прийти до влади. Інші політичні партії використовували популістську форму організації і їх вираження мало загальний характер. На політичній арені суспільства з'явилися і лідери-популісти, які не мали підтримки ні політичних партій, ні широких кіл громадськості, щоб привернути до себе увагу, вони вдавалися до демагогічної риторики і різноманітних трюків.

Розвиткові популізму в будь-який період його становлення сприяють ряд причини, зокрема: посилення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, загострення наболілих проблем в освіті, медицині, культурі. На цьому грунті й виникає популізм політичної влади і режиму, метою якого було примирення протилежних інтересів різних верств суспільства і досягнення консенсусу між рухами і партіями, що їх відстоювали [1].

Як свідчить аналіз останніх досліджень з проблематики популізму, то багато вчених, що досліджують цей феномен, відзначають, суть популізму як явища залишається багатогранною. Проблемі вивчення суті і специфіки популістської ідеології, комплексу її ідей та способу їх висвітлення присвячені праці І. Волкової , Є. Троїцького, А. Шульговського , В. Хороса, Е. Голдмена, Д. Макре, Ф. Надри та інші. Серед сучасних науковців варто виокремити А. Романюка, А. Колодій, Р. Вишневського, Можна сказати, що популізм — це явище дисперсне, тобто воно

є складовою багатьох політичних феноменів, втілюється в різноманітні ідеологічні форми та політичні стратегії. Відомий дослідник популізму М. Конован вважає, що цей термін «залежно від контексту може відноситися до безлічі різноманітних явищ».

Мета статті полягає в тому, що показати практичну обставину, яка стимулює актуальність дослідження політичного феномену дає змогу політичним лідерам активніше та завзятіше поводитись у виборчих кампаніях, вдало маніпулювати людським ресурсом та апелювати до загальнолюдських цінностей. А результатом таких «політичних трюків» є необхідність позитивного результату на виборах, референдумах, соціальних опитуваннях, плебісцитах, тощо. Даною проблемою займались низка науковців, які вважали, що популізм має як позитивний вплив на соціум, так і вносить деструктивний чинник впливу, як на політичну систему, так і політичний процес в державі.

Термін «популізм» походить від латинського слова populus, яке означає народ, відповідно використовують у більшості європейських мов. Історичне коріння популізму бере з часів Римської імперії - (лат. populus — народ) — політична позиція або стиль риторики, який апелює до широких народних мас. За сенсом найближчий аналог українською — народник.

Цей термін далекий від однозначного визначення, оскільки його активно використовують не лише науковці, а й політики, журналісти, прості громадяни щодо широкого кола історичних і сучасних явищ, досить часто у відмінних контекстах. Отож, важко говорити про єдиний, універсальний варіант популізму на рівні доктрини та рівні суспільного або політичного руху. Популізм буде вдалим варіантом для проведення виборчих кампаній. Адже людям завжди подобаються прості і зрозумілі речі без зайвого навантаження. Там вже допомагає людська логіка і домисли. А згодом популізм «підживлює» авторитарних лідерів. Це вдала комбінація для особистого самовираження і захисту власного Его. А ще популізм допомагає диктаторам тримати владу у своїх руках. Це як панацея для розквіту «декоративної демократії» та ілюзорних громадянських прав [2].

Тому політична наука має справу з різними варіантами популізмів, які детерміновані культурними, історичними, політичними особливостями багатьох країн світу.

Проте саме як політична течія популізм уперше з'явився у США наприкінці XX століття: тут у 1891 році було створено Народну партію. З того часу популізм продовжує переможно крокувати по планеті, втілюючись у різноманітних політичних програмах та партіях. Виникнувши як народний рух, що виражав настрої протесту проти різноманітних форм панування монополістичного капіталу в США, він видозмінювався і з'являвся на політичній арені то як «новий курс» Рузвельта в період Великої депресії у США, то як «гандизм» в Індії, то як «перонізм» в Аргентині, то як лівий «гошізм», розповсюджений насамперед у колах французької інтелігенції і студентства, то як «християнський соціалізм», а також і в багатьох інших своїх формах [3].

Історичний досвід показує, що популізм як політичне явище виникає в країнах, де мають місце демократичні інститути (загальне виборче право, рівноправність громадян) і де суспільство як спільнота виборців виступає учасником політичного процесу. Тільки тоді апеляція до суспільних настроїв, спроби підлаштуватися під стереотипи масової свідомості можуть стати дієвим засобом завоювання влади. Яскравим прикладом є «декоративні революції» в країнах пострадянського простору – трояндова революція в Грузії, помаранчева революція в Україні. Якщо наводити паралелі масового популізму на цей період час, то можна простежити одну річ, що масовий психоз на деякий час стимулює до одностайно і прийняття загальних рішень.

Маргарет Канован визначає популізм так: «рух, який апелює до «народу», протиставляючи себе в рівній мірі існуючим структурам влади, та домінуючим у суспільстві ідеям та суспільним цінностям.

М. Канован запропонувала широко поширений варіант класифікації модерного

популізму на аграрний та політичний. Відповідно кожен із цих видів вона додатково поділила на низку підвидів. В аграрному, вона виділила: фермерський рух з радикальними економічними програмами, уособленням чого була Народна партія США наприкінці XIX століття, селянський рух, який мав місце в країнах Східної Європи після Першої світової війни; народницький рух в Росії в другій половині XIX ст.[4].

Політичний представлений популістською демократією, включаючи заклики до більшої участі заради реформ, зокрема шляхом народних референдумів; популізм політиків, означений не ідеологічними закликами до «народу»з вимогою побудови єдиної коаліції; реакційний популізм – закликає до корінних змін, які часто замість підтримки знаходять опір і непорозуміння у їх втіленні. Диктаторський популізм, який набрав особливого розмаху у країнах Латинської Америки у XX століття . І мав своїх харизматичних лідерів – як Перона, А. Гітлера, Й. Сталіна. Але загальною рисою підвиду популізму виступав на головну роль чи домінатною – народ. «Влада народу – усе для народу!!!»

Феномен популізму ми можемо розглядати в різних контекстах. На нашу думку головними можемо означити два. Перший, коли популізм розглядаємо як доктрину або ідеологію.

Другий, коли головний фокус робимо на формі політичної діяльності чи політичної поведінки політичних лідерів – харизматичних лідерів – державних мужів.

Безумовно, запропонований поділ досить є таки умовний і розвести концептуальну та практичну складові ми можемо лише на рівні абстракції. Попри те, що в кожному конкретному політичному явищі ми знайдемо одночасно і концептуальну і активно-діяльну сторони.

Коли до уваги береться захист народу, то відразу у популізмі появляться чітка мета. Спочатку дати аналіз ситуації і дуже часто побачити лише негативні сторони і відразу братись усування цих недоліків. І дуже часто нехтується основні причини виникнення цієї ситуації, історичні передумови та врешті-решт соціальна аура, яка панує в цій ситуації. Відразу пропонується легкий спосіб вирішення тієї чи іншої проблеми І це дуже часто нагадує айсберг посеред океану.

У трактуванні народу відбувся відхід від якісних характеристик народу: злиденність, погана освіта, корупція, тощо. Додатковим моментом у визначенні народу стало не лише протиставлення його еліті, яка стоїть на горі вертикальної соціальної структури суспільства, але і виключення з його складу іноземців/ імігрантів, які прибули до країни і перебувають внизу цієї структури.

Своєрідним позитивним повідомленням популізму досить часто є абстрактна вимога повернення влад народу внаслідок усунення від влади актуальних у конкретний момент людей, груп, політичних сил і передачу влади «дійсним» представникам народу. Відповідно популізм прагне коригувати, вносити зміни в прийняті правила гри, виходячи лише з позиції інтересу власної політичної сили, не враховуючи інтересів інших політичних акторів.

У внутрішньополітичному житті простежується певна закономірність, яка полягає в тому, що популістичні структури / лідери приходять до влади, опираючись на засади представницької демократії, в подальшому вони виділяють проблемні сторони демократії, справедливо критикують їх, але пропонують долати їх, фактично, з позицій авторитаризму, шляхом запровадження чи посилення засад одноособової влади.

Як вважає відомий науковець Мейс Джеймс, що популізм є своєрідним стимулятором для певного середовища і тому є потребою для України — так це здорова доза популізму. Звичайно, тут цей термін часто використовується у значенні американського вислову pie-in-the-sky, тобто «ілюзорні обіцянки», а не в його істинному значенні — ідеологія Народної партії, яка на початку минулого століття стала, ймовірно, найбільш успішною третьою партією в американській історії. Будучи свого роду коаліцією фермерів і робітників, популісти прагнули — і ця ідея здавалася на ті часи надто радикальною — допомогти фермерам, що опинилися у боргах завдяки інфляції, відтворити їхню кооперативну систему в національному масштабі (часто забувають про те, що у США найрозвиненіша у світі система

сільгоспкооперативів), знизити вартість транспортування через націоналізацію залізниць, досягнути більш рівномірного розподілу урядових коштів шляхом введення прогресивної шкали податків, запровадити прямі вибори сенаторів, а також 8-годинний робочий день [5].

У більш широкому значенні популізм прагне наблизити уряд до народу, захистити людину і її законні інтереси. Цікаво, що, хоч саму партію було віддано забуттю ще на початку ХХ століття, майже всі її ідеї так чи інакше було втілено у законодавстві. У цьому значенні Україні б не завадила певна доза популізму не у вигляді лозунгів, але у вигляді реального прогресу в створенні нових структур, здатних протистояти пережиткам радянського періоду, чиї інтереси суперечать крокам до створення нових підприємств, особливо малих. А саме — застосуванню єдиних правил до всіх гравців, заохоченню індивідуального фермерства на противагу радянській феодальній системі, прозорості і доступності процесу загалом. Усе це наблизило б українців до реалій представницького самоврядування західного типу [6].

В Україні термін популізм найчастіше вживається, на означення політики загравання влади з народом для забезпечення популярності, що характеризується демагогічними гаслами, необґрунтованими обіцянками. Популізм базується на твердженні, що правляча еліта не турбується про інтереси простої людини, оскільки зацікавлена лише в своїх благах, тому владу в еліти треба відбирати і спрямовувати на задоволення інтересів суспільства в цілому.

Феномен популізму у західній політичній думці є вивченим і має низку нових обґрунтувань, пояснень та бачень. Але й на сьогодні є актуальним і багатогранним явищем, яке потребує нового імпульсу. А період масового безробіття у країнах Шенген зони: Італії, Іспанії, Португалії, Греції, Німеччини, Франції та інших країн, знову набирає нових обертів та переосмислення.

Як зазначив Попович М. у своїй праці «Бути людиною», що пострадянське суспільство страждає не тільки від розладнаності економіки, але й від цінностей, які втратили сенс. Проблема багатьох пострадянських демократій полягає в тому, що не маючи чітко сформованих програм майбутнього – прогресивність нерідко ототожнювалась або з реставрацією давніх втрачених цінностей і ідеалів, або з млявими спробами зберегти рештки комуністичної спадщини. І не дивно, що популізм зароджується саме в тих країнах, які не мають чіткої стратегічної лінії чи плану розвитку країни з часовими рамками і колективної та особистою відповідальністю [7].

Популісти будують свою риторику на акцентуванні економічних і соціальних інтересів звичайних людей. Багато дослідників популізму, починаючи з 1980-х, розглядали його як стиль риторики, який може служити не одній, а безлічі ідеологій. Залежно від підтримуваної ідеології, розрізняють «лівий» і «правий» популізм. Гасла популізму спрямовані на людей з низьким кошиком доходів, малою заробітною платою, дуже часто ще й з низьким рівнем політичної та правової культури. Таке явище й веде до формування культури «масової людини», якою легко маніпулювати, навчити мислити «штампами» та стереотипами. І дуже часто лідери популістських рухів вдаються до жонглювання історичними фактами та приниженням інших націй. Лідер сприймається як харизматична особистість, у ньому присутній дух вождізму і своєрідного «шамана нації». З його уст іде риторика цілого народу, який відає свої емоції та амбіції і навіть цінності. Вагомим фактом є те, що дуже часто лідер-популіст стає заручником своєї публічної риторики. Поняття політичної коректності та толерантності не існує у базовому арсеналі популіста. І в наслідок чого знімається й політична відповідальність перед своїм електоратом.

Вдалими тезами для популістів з боротьба із загальними явищами як корупція, олігархія, люстрація. Більша частина населення не усвідомлює в чому суть є проблеми, а відбувається загальна підтримка у подоланні даних явищ. Особливо це стало актуальним, у середині 1990 - х рр. були вагомі причини використовувати боротьбу із корупцією як спосіб мобілізації підтримки населення. У ЦСЄ народне невдоволення політикою було досить відчутним. Більшість людей були глибоко нещасливі, вони були «ситі» зверненнями політиків, які закликали народ бути

терплячим, поки не почнуть відчуватися результати реформ, антикапіталістичні настрої тоді здавалися досить привабливими для простого населення.

У подібному середовищі посткомуністичне населення, яке на собі відчуло обвал соціального статусу та прибутків, побачило у звинуваченнях у корупції єдиний спосіб висловити своє розчарування в політичній еліті, оплакувати втрату своїх несправджених сподівань 1989 р., водночас повністю відкидаючи власну відповідальність за теперішні умови життя. Для лібералів це стало справжньою політичною нагодою: антикорупційна програма виглядала більш доцільною, ніж альтернативні програми, які базувалися здебільшого на злості (люстрація або ксенофобницький націоналізм).

Слід відзначити політичний стиль популіста:

1) «Заграванння з масами» - говорити людям те, що вони хочуть почути;
2) «Масовий похід в народ» (апеляція до широких мас народу);
3) «Народна дипломатія» (апеляція до широких мас закордоном);
4) Створення іміджу рішучого, впевненого в собі політика;
5) Ораторські здібності, вміння коротко и зрозуміло викладати свої програми;
6) Створення бачення людини з народу: “я такий самий, як і ви”;
7) Створення привабливого іміджу за допомогою ЗМІ;
8) Використання національних і патріотичних почуттів народу;
9) Демонстрація підтримки для широкого кола промоції зірок естради, спорту та акторів[8].

Пропаганда як основа політичної риторики у популіст, до цього вдаються навіть найбільш впливові політики, використовують пропагандистські прийоми у своїй політичній риториці щоденно. Пропаганда не розглядається як щось екстраординарне, притаманне країні, яка, скажімо, перебуває у стані війни. У пострадянській політиці межа між пропагандою — неповною чи спотвореною інформацією про результати роботи органів влади — та політичною аргументацією надзвичайно тонка. Пострадянські політики люблять часто апелювати до демократії, прав людини, справедливого правосуддя, цінностей, самі не до кінця розуміючи, про що говорять. Загострена потреба у ворогах — внутрішніх та зовнішніх. Пострадянські політики схильні спеціально створювати образи ворогів — внутрішніх та зовнішніх, аби перекласти на них відповідальність за власну обмеженість, за свої помилки, провали, незнання, нездатність проводити реформи, відсутність історії успіху[9].

Очевидно, що деякі з названих атрибутів притаманні й політикам, і соціуму загалом, у західних країнах. Головна ж відмінність полягає у ступені використання подібних атрибутів і ставленні до них виборців та суспільства у цілому. Адже зрозуміло: політики поводять себе так, як їм дозволяють поводитись їхні виборці .

Таким чином, можна зробити висновки, що феномен політичного популізму підсилюється під час політичних криз, соціально-економічних потрясінь, тобто переломних періодів у розвитку суспільства. І тому популізм сприймається по-перше, як іноді спланована політична дія, за допомогою якої певна політична партія чи група політичних лідерів, свідомо провокує і включає значну частину мас для втілення своїх маніпулятивних дій та реалізацію політичних технологій заради здобуття влади. А по-друге, політична еліта вдало використовує національні образи, ідеї, символіку, щоб утвердити це в свідомості більшої частини свого електорату і взяти під контроль політичну ситуацію в країні. Останнім часом спостерігаємо на полі українського електорату, де з боку як опозиційних партій, так і провладних усі готуються до виборів-2015року, забуваючи свої передвиборчі обіцянки і програми.

Бібліографічні посилання:

1. Баранов Н. А. Националистические аспекты популизма./ Баранов Н. А. - Вильнюс // Слово, 1997. №3. С.23-32.

2. Баранов Н. А. Популизм и демагогия/ Баранов Н. А. // Человек, культура, общество: межвуз. сб. науч. труд./ Отв. Ред. Н. В. Дулина, И. А. Небыков / Волгоградский госуд. тех. унив. – Волгоград, 2005. Вып. 3. С.100-108

3. Баранов Н. А. Популизм как глобальное явление. /Баранов Н. А. // Гуманизм, глобализация и будущее России. матер. межд. науч. конф. СПб, 15 ноября 2002г. СПб.: БГТУ, 2002. С.213-216.
4. Conovan M. Populism. - N.Y.1981.-P.13.
5. Мейс Дж. Похвала популізму./Мейс Дж./ Режим доступу: http//www.day.kiev.ua/16898
6. Марков С. А. Политические профессии. /Марков С. А. // Полития, 1999. №2. –С.10-11
7. Попович М. Бути людиною. /Попович М.- К., в-во Києво-Могилянської академії. -2010.-223с.
8. Ярош О. Політичний популізм: теорія і практика передвиборного «флірту»/ Ярош О. // Контекст№2 (14) лютий 2002р.
9. Як позбутися пострадянськості? Десять рекомендацій (Дослідження). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// glavcom.ua/articles/8735.html

Киянка И. Б. Популизм как феномен политической жизни

Проанализированы основные подходы к определению популизма и его место в политической жизни. Рассмотрены вопросы формирования популизма особенно в избирательной риторике.

Ключевые слова: популизм, популистские лозунги, избирательная кампания, выборы, постсоветское общество.

Kiyanka I. Populyzm as phenomenon of political life

The main approaches to the definition of populism and its place in political life. The question of the formation of populism especially in election rhetoric. The issue of populism is one of the leading places among the themes of modern political research. The relevance of this phenomenon is due to the important role of populism in society, both in theoretical and practical terms. This primarily refers to the political processes taking place in Ukraine, especially in election campaigns. Recently seen on the Ukrainian electorate, where by both opposition parties and ruling all preparing for elections 2015 year, forgetting their campaign promises and programs.

Keywords: populism, populist slogans, campaign, election, post-Soviet society.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 005.35;316.3 (477)

В. В. Козьма

Національний університет фізичного виховання і спорту України, м. Київ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ СУЧАСНОЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У запропонованій статті характеризуються основні політичні інститути демократії. Підкреслено важливість ефективного функціонування таких інститутів в процесі демократизації суспільства.

Ключові слова: політичні інститути, демократія,демократизація,держава, суспільство.

Постановка проблеми. Задекларовані демократичні перетворення в нашій країні та реальні проблеми становлення основних демократичних інститутів привертають увагу багатьох дослідників. Окреслена проблематика досліджується відомими науковцями як в Україні так і за її межами, не одноразово ця тема обговорювалась на різноманітних конференціях та круглих столах. На нашу думку, без фундаментального розуміння суті проблеми ми будемо змушені тільки декларувати зміни. Для того, щоб відбулися демократичні перетворення потрібно почати з основ, тобто із становлення базових інститутів демократії.

Поняття інститутів демократії потребує певного уточнення. Перш за все, зазначимо, що демократичні інститути є інститутами політичними. Вони мають безпосередній зв'язок з основними категоріями політики. Крім цього, певні демократичні інститути можуть бути офіційними організаціями, які належать до конституційної структури держави. Інші інститути, такі наприклад, як справедливі вибори, отримують лише періодичне організаційне оформлення. Головним критерієм тут виступає – якість функціонування. Процес становлення цих інститутів є досить складним і тривалим. В світі не існує класичного рецепту створення демократичних інститутів, тим більше механічного їх копіювання.

Американський політолог Роберт Даль запропонував використовувати три підходи, які дозволяють визначити, які саме інститути необхідні для ефективного функціонування демократії в масштабах цілої країни. По-перше, можна подивитися на історію тих країн, які змінили свої політичні інститути, з метою залучення

народу до активної участі в процесах управління та політичного життя своєї держави. По-друге – розглянути ті країни, політична система яких вважається демократичною більшістю своїх громадян, жителями інших країн, вченими, журналістами тощо. Наприклад, авторитетна в США організація « Freedom House» оцінює ступінь демократичності суспільства на основі відповідності особливостей функціонування політичної системи держави принципам Загальної декларації прав людини. До найважливіших з них прийнято зараховувати такі: наявність вільної преси, регулярне проведення виборів за участі різноманітних альтернативних політичних сил, рівноправна участь всіх громадян в політичному житті, гарантії соціальних прав та свобод всіх громадян, повага базових прав та свобод тощо. І, насамкінець, існує ще один, третій варіант – на прикладі якої-небудь умовної країни спробувати спрогнозувати, які політичні інститути потрібні для того, щоб в цій країні сформувалась демократична політична система [1, с. 85].

Спільним для всіх трьох підходів є наступний набір політичних інститутів демократії, які сьогодні складають основу представницької демократії:

1) Виборність посадових осіб. Контроль за прийнятими рішеннями та діяльністю уряду повинен здійснюватися завдяки механізму обрання та переобрання посадових осіб всіх рівнів. Це означає, що сучасний демократичний уряд будь-якої держави повинен мати представницький характер.

2) Відкрите та вільне волевиявлення. Посадові особи повинні обиратися шляхом проведення відкритих та вільних виборів. Всі громадяни за таких умов мають виборчі права та реальні можливості приймати участь у виборах. Чим більше посад в державі можна обіймати тільки через обрання тим краще.

3) Свобода висловлювань. Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої погляди з приводу будь-яких політичних питань, а також критикувати посадових осіб, пануючу ідеологію, при цьому не боятися переслідувань з боку влади.

4) Доступ до альтернативних джерел інформації. Громадяни повинні мати право користуватися альтернативними та незалежними джерелами інформації. Такі джерела інформації, не повинні контролюватися владою чи якою-небудь політичною силою і мати законодавчі гарантії захисту.

5) Автономія асоціацій. Громадяни для захисту своїх прав повинні мати право створювати відносно незалежні політичні партії та «групи інтересів». Такі об'єднання своєю різноманітною діяльністю формують громадянське середовище в якому багато професійних, соціальних духовних потреб людей реалізуються незалежно від впливу держави.

6) Загальні громадянські права. Ніхто з громадян, на яких розповсюджується юрисдикція держави, не повинен бути позбавлений прав, необхідних для функціонування п'яти вище перерахованих інститутів. Сюди включаються: право участі у вільних та справедливих виборах; право організації штабу виборчої кампанії; право вільного висловлювання своєї позиції; право на створення та функціонування незалежних політичних організацій; право на доступ до альтернативних джерел інформації; право на інші свободи та можливості, які необхідні для ефективного функціонування політичних інститутів демократії тощо.

Існують різноманітні варіанти тлумачення як демократії в цілому так і інститутів, необхідних для її ефективного функціонування. Демократія має власні ознаки та критерії, які дозволяють ідентифікувати її як самостійну форму правління, проте для реальної оцінки стану справ потрібно проводити аналіз щодо співставлення задекларованих політичних інститутів із ступенем їх практичного втілення. Зазначені вище інститути демократії засновані на принципах представницької демократії і в тій чи іншій мірі реалізовані в практиці державного правління. Тому вище названий набір інститутів демократії буде розглядатися нами як базовий. Існують також інші підходи до визначення політичних інститутів демократії, але фактична різниця тут полягає лише в більшій чи меншій конкретності розгляду базових інститутів стосовно практики тієї чи іншої держави.

Як зазначалося, в тих країнах, які сьогодні на загальну думку є демократичними, необхідна наявність всіх основних базових інститутів. Один з найважливіших

серед них – виборність посадових осіб. До XVIII ст. загальноприйняте розуміння демократичного правління базувалося на припущенні, що країною безпосередньо править весь народ, а для того щоб правити, йому треба зібратися в одному місці і шляхом голосування прийняти або відхилити закони чи політичну програму держави.

Проте подібна пряма форма демократії може насправді охопити лише невелику за розмірами державу чи її адміністративну частину. В умовах коли територія держави велика настільки, що не дозволяє її громадянам збиратися в одному місці та приймати необхідні закони, існує лише один вихід, який дозволяє здійснювати контроль над порядком прийняття рішень: громадяни повинні обирати своїх представників на різні чиновницькі посади. В цьому випадку обрані представники, які можуть бути відізвані зі своїх посад чи не будуть обраними на наступний термін, зберігають певну відповідальність перед своїми виборцями. Саме такий тип демократії отримав назву представницької демократії.

Представницька демократія має свої сильні та слабкі сторони. До позитиву можна віднести високу ефективність державної влади, яка забезпечує громадянські свободи та реалізацію суспільних інтересів. Вважається, що така форма демократії може забезпечити стабільність та захист від різких змін суспільних настроїв.

Беззаперечним позитивом є також раціональність організації політичної системи шляхом формування влади виключно з числа найбільш компетентних та відповідальних осіб, які здатні приймати складні політичні рішення.

Оскільки політика здійснюється відносно автономними гілками влади, процес прийняття рішень в представницьких демократіях має певну тенденцію гальмування та поступовості, що інколи призводить до тупикових ситуацій. Проте такий політичний процес, як правило, застрахований від великих помилок.

Існують також і негативні сторони представницької демократії. Зокрема це стосується фактичного відсторонення народу від влади в період між виборами. В цей час відбувається неминуча бюрократизація системи державного управління та відрив обраних представників від своїх виборців. При цьому відповідальність за прийняття особливо важливих рішень лягає не тільки на вибраних громадянами представників але і на складний механізм, що складається з державних службовців, адміністраторів, чиновників різного рівня, суддів та ін. Така ситуація властива будь-якій представницькій демократії, але важливо щоб вона не виходила за рамки, встановлені інститутами демократії. Не рідко в зв'язку з тим, що кордони, які визначаються демократичними інститутами та процедурами, чітко не визначені, а участь народу в управлінні та контроль над урядом є недостатнім, політичні та бюрократичні еліти отримують можливість діяти на свій розсуд. Саме завдяки розвинутим політичним інститутам демократії громадяни мають можливість контролювати діяльність політичних еліт.

Стосовно прямої форми демократії, то вона за багатьма параметрами, якщо можна так сказати, є більш демократичною, але не позбавлена головного недоліку: вона не може впоратися з протиріччям між кількістю часу, необхідного для участі в управлінні, та кількістю громадян, покликаних приймати участь в такому управлінні. Чим більша кількість громадян є в політичній одиниці, тим менша ступінь безпосередньої участі цих громадян в прийнятті рішень, і тим більше прав повинні вони делегувати своїм представникам.

Право громадян на участь у формуванні владних структур є загальноприйнятим елементом сучасного суспільства. Проте не будь-які вибори можна назвати демократичними. Деякі з них перетворюються в політичну виставу мета якої ілюструвати подібність демократії.

Вільні вибори проводяться для того, щоб кожний громадянин, який володіє виборчим право, мав можливість реалізувати його у відповідності з власними вподобаннями та поглядами. Принцип рівної, ефективної участі громадян у виробленні рішень стосовно політики держави може бути здійсненим тільки шляхом голосування на виборах, коли всі голоси мають однакову силу.

Важливо також, щоб вибори до органів влади проводились з певною

періодичністю. У випадку коли вони будуть проводитись досить часто − вибрані громадянами чиновники не встигнуть реалізувати намічені плани, а при відсутності періодичних виборів громадяни втрачають контроль над власними представниками в органах влади. Важливою ознакою демократичності виборів є також таємниця вибору.

Оскільки демократія є правлінням, яке засноване на принципі обговорювати та переконувати, вона передбачає взаємні обов'язки між людьми, які займають відповідальні посади, та контингентом виборців [2]. Функція перших полягає в тому, щоб не тільки на максимально доступному їм рівні компетентності обговорювати найкращі варіанти реальної політики для конкретних ситуацій, але і в тому, щоб переконувати народ, що це дійсно найкращий варіант. Від можливостей переконати людей і в такий спосіб досягти підтримки залежить законність їх намірів залишатись на відповідальних посадах. У випадку нездатності забезпечити всенародне схвалення своєї політики ці люди повинні відійти від справ, а виборчий процес для того і створений, щоб здійснити цю процедуру.

Щоб ефективно приймати участь в політичному житті держави, розуміти мотиви дій, які робить уряд, бути компетентним в питаннях суспільного устрою, громадяни повинні ділитися один з одним своїми поглядами, мати можливість відкрито та вільно висловлювати власну думку з будь-яких політичних питань та отримувати інформацію з різноманітних джерел.

Для ефективної участі в управлінні громадянам окрім інформованості необхідно також мати певний механізм впливу на законодавців, який дозволяє їм пояснити свої цілі та наміри, шукати союзників та об'єднуватись з ними. В сучасній демократії виконувати ці функції покликані політичні асоціації. До таких асоціацій належать різноманітні групи тиску, лобістські організації та політичні партії.

Найбільш універсальною із політичних форм суспільних організацій, спеціально пристосованих для політичної діяльності в умовах представницької демократії є безумовно політичні партії. Саме вони в бурхливому політичному морі вказують більшості виборцям ті орієнтири на які потрібно рухатись, одночасно проводячи жорстку боротьбу з конкурентами які розставляють інші орієнтири, переконуючи в правильності свого вибору. Саме політичні партії покликані структурувати електоральний процес та діяльність представницьких органів. Будь-які інші організації, як наприклад комітет виборців, можуть приймати важливу участь у виборчих кампаніях, але лише партії можуть сформувати загальний політичний вибір, запропонувати політичну альтернативу чи забезпечити впорядковану передачу влади. Різноманітні групи інтересів та соціальні рухи безумовно впливають на владу, але вони не можуть, на відміну від партій, претендувати на легітимне представництво більшості. На відміну від партій вони не інтегрують суспільство а навпаки − фрагментують його.

Політичні партії є важливим інститутом демократії. Як правило, демократичний уряд формується на партійній основі. Відповідно, будь-який політичний режим, якщо хоче бути легітимним та базуватися на консенсусі та представництві не може обходитись без політичних партій.

Важливим елементом процесу демократизації, без якого неможлива діяльність політичних інститутів демократії, є реалізація та захист політичних прав громадян. Ефективна участь в управлінні державою, як один з основних критеріїв демократії, передбачає наявність у громадян права на таку участь, а також право вільно висловлювати власні погляди на політичні питання, можливість почути думку інших громадян та право обговорювати з ними відповідні питання. Ще одним важливим критерієм демократії є рівне виборче право яке розуміється, перш за все, як право вільного волевиявлення та наявність чесного і прозорого механізму підрахунку голосів виборців тощо.

Висновки. Отже, короткий аналіз базових політичних інститутів демократії дає можливість зробити висновок. Без справжнього а не декларативного функціонування цих інститутів не може бути мови про існування того політичного режиму який прийнято називати демократією. Спроби демократизації за формулою, «це нам

вигідно а це ні» спотворюють саму суть демократії і викликають у громадян зневагу і скептицизм до так званих демократичних перетворень. Основні політичні інститути демократії є тим фундаментом без якого не можливо побудувати демократичне суспільство і їх становлення в нашій країні ще далеке до завершення.

Бібліографічні посилання:

1. Даль Р . О демократии / Р.Даль. − М: Аспект-Пресс, 2000 – 208 с.
2. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность/ М.Уоллерстайн // Полис. − 1992. − № 5. – С.6.

Козьма В.В. Политические институты современной представительной демократии

В предлагаемой статье характеризуются основные политические институты демократии. Подчеркнуто важность эффективного функционирования таких институтов в процессе демократизации общества.

Ключевые слова: политические институты, демократия, демократизация, государство, общество.

Kozma V. Political institutions of modern representative democracy

This article highlights the main political institutions of democracy. Stressed the importance of the effective functioning of such institutions in the process of democratization. Particular attention is paid to the quality of the institutions of democracy. A detailed analysis of the basic democratic institutions such as the election of officers; open and free vote , freedom of speech , access to alternative sources of information, the autonomy of associations , general civil law.

There are different ways of understanding of democracy as a whole, and its institutions necessary for the effective functioning of democracy itself. Democracy has its own characteristics and criteria that allow you to identify it as a separate form of government, but for a real assessment of the state of affairs it is necessary to conduct an analysis to compare the declared political institutions with their practical implementation. Indicated above democratic institutions based on the principles of representative democracy and in one form or another is implemented in practice, the state board. It is therefore called the institutions of democracy in this publication are considered by us as a base.

There are other approaches to the definition of the political institutions of democracy, but the actual difference is only to a greater or lesser degree of specificity consider the basic institutions regarding the practice of a young state.

A brief analysis of the basic institutions of democracy gives the opportunity to see the key problems in the functioning of these institutions in our country. Without this, not declarative functioning of democratic institutions there can be no question of the success of the democratic transition and reform. The main institution of democracy is the foundation, without which it is impossible to build a democratic society.

Keywords: political institutions, democracy, democratization, state, society.

Надійшла до редколегії: 13.12.2013 р.

УДК 321.01(477)

О. А. Кудіна
Інститут політології та права
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У науковій роботі визначено зміст поняття транспарентності влади та причини, що актуалізують необхідність його розгляду у контексті аналізу політичного життя України. Також у статті окреслено основні проблеми становлення транспарентності влади в Україні та визначено чинники, що сприятимуть її впровадженню.

Ключові слова: транспарентність, інформаційна відкритість, політична комунікація.

Актуальність: Основним напрямком державної політики України протягом багатьох років є створення політичних засад для функціонування демократичних інститутів у суспільстві. Однак демократичні інститути та процеси демократії потребують фундаментальних змін у комунікації влади та громадськості. Впровадження демократичного урядування передбачає дотримання гласності в роботі державних органів, забезпечення та підтримки участі громадян у веденні

державної політики, відповідальності та підзвітності владних інститутів перед суспільством. Тобто усіх тих аспектів демократичного урядування, що стосуються принципу транспарентності влади.

Аналіз останніх досліджень: Тема транспарентності влади є мало дослідженою у вітчизняному науковому дискурсі. Більшість дослідників об'єктом наукового пошуку обирають питання інформаційної відкритості влади (О. Літвінов, М. Дітковська, О. П'ятіна) або зосереджують свою увагу на розкритті змісту проблеми законодавчого врегулювання доступу громадян до публічної інформації (Р. Стадник, О. Корнієвський). Однак досліджувані питання є лише аспектами проблематики транспарентності влади. Дана тема потребує більш глибокого вивчення, що представлено в роботах деяких українських дослідників, зокрема О. Литвиненко, Е. Афоніна, а також у працях російських науковців І. Бегиніної, Є. Тихомирової, Г. Пизіної, Д. Гуніна.

Метою цієї статті є визначення особливостей становлення транспарентної влади в Україні.

Основна частина: Категорія транспарентності вже декілька десятиліть є широковживаним поняттям в англомовній літературі як ознака адміністративної та політичної комунікації публічної влади та громадськості. Іноземне слово «transparency» походить від латинського терміна «transparere», що дослівно перекладається як щось прозоре та зрозуміле. В англомовному трактуванні термін набув значення відкритості та публічної підзвітності та використовується як характеристика функціонування владних інститутів. У Конституції Європейського Союзу - головному законі, який регулює усі сфери життя країн-членів міжнародної організації, чітко прописано: Європа має намір іти шляхом цивілізації, прогресу, процвітання, поглибити демократичний та транспарентний характер суспільного життя, прагнути миру, справедливості та солідарності в усьому світі [1, с. 5]. Відповідно, транспарентний або інакше кажучи прозорий характер здійснення влади та її взаємовідносин із суспільством сьогодні є ключовим критерієм у діяльності державних інститутів європейських країн. Транспарентність влади є одним із найважливіших елементів при оцінці якості демократії. Наявність відкритої суспільної дискусії, в якій приймаються суспільно важливі рішення, гарантують демократичний характер їх реалізації та публічну підзвітність процесу їх впровадження [2, с. 246]. Транспарентність передбачає не лише прозорість політичних процесів, а й доступ до інформації, без чого неможливе існування відкритої суспільної дискусії та участь громадськості у здійсненні політики. Водночас поняття транспарентності пов'язане з діяльністю по боротьбі з корупцією як фактора, що негативно впливає на рівень відкритості та прозорості функціонування системи державного управління.

Говорячи про український досвід побудови публічної політики, що відповідає принципам прозорості, відкритості, вважаю за необхідне проаналізувати вже зроблене українським урядом на цьому шляху та виокремити основні чинники забезпечення транспарентності влади.

У 2011 році Генеральна асамблея ООН започаткувала міжнародну ініціативу «Партнерство Відкритий уряд», спрямовану на підвищення рівня відкритості та прозорості у діяльності державних органів. На сьогодні 59 країн світу є учасницями Партнерства. Україна теж приєдналася до проекту від початку його існування. У квітні 2012 року в Україні було розроблено план впровадження міжнародної ініціативи, що передбачає реалізацію наступних кроків: 1) залучення громадянського суспільства до державної політики; 2) забезпечення доступу до публічної інформації; 3) запобігання та протидія корупції; 4) сприяння ефективному управлінню через вдосконалення адміністративних послуг; 5) впровадження технологій електронного врядування. Втілення зазначеного плану отримало відповідну підтримку Кабінету міністрів та супроводжувалося розробкою і прийняттям необхідних законопроектів. У жовтні 2013 року було проведено моніторинг результатів реалізації проекту «Партнерство Відкритий уряд» в Україні. Згідно з оцінюванням, яке здійснювалася за участі дев'яти громадських організацій, загальна результативність дій уряду

складає 60% із ста можливих. Серед досягнень минулого року слід відзначити:

• прийняття закону України «Про громадські об'єднання»;

• утворення Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства та затвердження стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні;

• внесення змін до деяких підзаконних актів України у зв'язку з прийняттям законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації». Як свідчать дослідження, своєчасну відповідь на інформаційні запити від громадян надає 91% обласних держадміністрацій, 79% райдержадміністрацій, 86% міських рад обласних центрів, на рівні центральних органів влади вчасність відповіді на запити громадян становить більше 90%;

• прийняття Закону України «Про адміністративні послуги» та створення Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) у низці міст України;

• робота Національного центру електронного врядування (НЦЕУ), впровадження системи електронного врядування на рівні регіональних органів влади [3].

Утім експерти відзначають низку перешкод на шляху становлення відкритого транспарентного врядування в Україні. Серед проблем, що констатують експерти:

• Низький рівень залучення громадян до вирішення питань, що входять до компетенції органів центральної влади, та питань місцевого значення.

Згідно із соціологічним дослідженням, проведеним Центром Разумкова спільно з фондом «Демократичні ініціативи» у травні 2013 року, серед українців спостерігається тенденція до зниження рівня участі у громадській діяльності. Станом на 2008 рік 76,2% респондентів відповіли, що не залучені до активної громадської діяльності, сьогодні цей відсоток уже складає 85,2 [5].

• Мала ефективність урядових антикорупційних програм на практиці.

В Україні діє національне відділення міжнародної недержавної організації з боротьби з корупцією Transparency International. Місія організації полягає в обмеженні зростання корупції в Україні шляхом сприяння прозорості, підзвітності публічної влади і громадянського суспільства. Щорічно Transparency International проводить моніторинг рівня корупції в Україні та готує підсумковий звіт, що охоплює результати дослідження індексу корупції в більш ніж ста країнах світу. За минулий 2012 рік згідно з оцінкою організації наша держава, на жаль, посіла 144 місце із 176 країн, що стали об'єктом дослідження. Індекс корупції України склав усього 26 балів зі ста можливих, які отримують країни з найнижчим рівнем корумпованості політичної системи [6]. Такі показники є невтішними, навіть незважаючи на те, що протягом останнього року було прийнято низку антикорупційних законів, зокрема «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» та ухвалено більшістю областей України регіональних антикорупційних програм.

• Зручність отримання адміністративних послуг громадянами в електронній формі. Дослідники констатують низьку якість надання адміністративних послуг населенню та відсутність системи громадського контролю за діяльністю центрів надання адміністративних послуг. До того ж актуальним залишається питання впровадження так званого «електронного уряду», що має на меті зробити зручним та прозорим спілкування громадянина з органами влади. Наприклад, мешканець Естонії може зареєструвати приватне підприємство за одну годину, минаючи черги та довготривалі очікування «під кабінетом». Для цього йому потрібно всього лиш скористатися Інтернет – ресурсом електронного уряду. В Україні ж аналогічна процедура оформлення документів займе не менше чотирьох діб, адже включає в себе такі етапи як подання заяви до районної державної адміністрації, різноманітних документів до районної державної податкової інспекції, Пенсійного фонду тощо.

Окрім того, при аналізі відповідності державної політики принципу транспарентності варто не забувати, що реалізація принципу відбувається в рамках комунікації владних структур та громадськості і передбачає налагодження взаємодії між учасниками політичного процесу на умовах паритетності та інформаційної відкритості. Мова йде про особливий вид політичної комунікації, коли відбувається обмін інформацією

не лише на рівні владних структур, а й по вертикалі – за участі громадян як носіїв демократичних прав і свобод. Така комунікація має на меті досягнення громадського консенсусу на основі суспільних інтересів. «Відповідно, досягнутий політичний консенсус є соціально корисним продуктом комунікації» [4, с. 23], а тому є фундаментом, на якому будується ефективна державна політика. Зрештою, можна підсумувати, що чинниками забезпечення транспарентності влади є:

по-перше, можливість громадян брати участь у процесі обговорення та вироблення політичних рішень. В Україні діє «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року. Документом визначено консультації як один із основних способів комунікації влади та громадян чи їх об'єднань. До того ж, частиною першою статті 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» гарантується право територіальним громадам проводити громадські слухання, що мають на меті обговорення суспільно важливих питань за участі представників влади та можливість внесення пропозицій [7, с. 19]. Законом України «Про звернення громадян» регулюються питання практичної реалізації громадянами їх конституційного права вносити в органи державної влади пропозиції щодо поліпшення діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів [7, с. 21]. Звернення громадян розглядається як механізм захисту прав і свобод громадян та має бути обов'язково розглянуте відповідними органами влади. Однак закон має в більшій мірі декларативний характер, адже не пропонує громадянам реального механізму впливати на державну політику шляхом звернення. Чинити вплив на процес управління державними справами громадяни мають право і шляхом участі у громадських організаціях. Їх діяльність регулюється Законом України «Про об'єднання громадян» [7, с. 18]. Щоправда, у вищезгаданому законі формалізовано умови контролю громадських організацій за діяльністю владних інститутів, реальних же механізмів реалізації функції контролю не виписано. Також на рівні законодавчого акту вищої юридичної сили - Закону - громадянам України гарантується можливість участі у проведенні регуляторної політики держави. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» надає право громадянам та юридичним особам ініціювати та брати участь у розробці проектів регуляторних актів. Окрім того, громадяни країни мають право брати участь у здійсненні державної політики шляхом реалізації права безпосередньо бути прийнятим на державну службу будь-якого органу влади (Закон України «Про державну службу») [7, с. 21].

По - друге, діяльність органів державної влади має відбуватися під наглядом та контролем громадськості. Контрольна функція громадськості також передбачена змістом норм, які містяться у вищеназваних законодавчих актах, а тому може бути ефективно реалізована на практиці.

По - третє, доступ до офіційних документів. Без інформації неможлива публічна дискусія, а відповідно прийняття рішення, що відповідало б суспільним інтересам. Даний принцип означає, що орган влади зобов'язаний забезпечити громадськість всебічною інформацією про свою діяльність на офіційних сайтах та в офіційних виданнях. До того ж, діяльність у державному секторі має бути відкритою для громадян і медіа у такий спосіб, що вони можуть отримувати інформацію самостійно через відповідні інформаційні служби органів влади.

Натомість інформаційна відкритість органів влади в Україні є питанням досить проблемним. На підтвердження тому результати моніторингу офіційних веб сайтів міст обласного значення, що проводився незалежними громадськими організаціями у 2009 році в рамках проекту «Сприяння активній участі громадян у протидії корупції «Гідна Україна». Проект упроваджується за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку (USAID). Оцінювали офіційні веб-сайти міст відповідно до наступних критеріїв: змістовне наповнення, практичність використання, громадська участь, послуги. Максимальна кількість балів, яку могли набрати сайти за рівнем якості – 160 балів. Однак лише 6 міст набрали більше половини від максимальної кількості балів (більше 80). Серед негативів, що відзначили експерти, слід

відмітити відсутність на сайтах рішень міської ради, розпоряджень міського голови, відсутність інформації щодо рішень, ухвалених на громадських слуханнях та з допомогою інших форм безпосередньої місцевої демократії, відсутність інформації про земельні ділянки, виставлені на аукціон, відсутність оприлюднення місцевих правил забудови та містобудівної документації, що передбачено прийнятими у 2009 році змінами до чинного Закону України «Про планування і забудову територій» тощо. Критерій «громадська участь» передбачає можливість зворотного зв□язку та обміну інформацією через сайт, що є широко вживаною інтерактивною технологією у міжнародній практиці. Тобто це інтернет-конференції, он-лайн форуми з актуальних питань, опитування громадської думки тощо. На жаль, в українських реаліях громадська участь у діяльності органів влади за допомогою веб-ресурсу забезпечується менш ніж на 50% згідно з проведеним дослідженням [8].

Такі результати моніторингу є негативними. Адже на разі комунікативна складова у діяльності держаних органів відіграє провідну роль у формуванні іміджу організації та підтриманні діалогу з громадськістю, без якого демократії не існує. Її значення також обумовлене загальними світовими тенденціями до інформатизації усіх сфер суспільного життя. При цьому інформаційну відкритість влади слід розуміти як результат складного процесу комунікативної взаємодії її інститутів та громадськості. Налагодження такої інформаційної взаємодії передбачає застосування комплексу дій, що відповідають пріоритетам та проблемам у суспільстві. Основними складовими інформаційної відкритості є:

• обов'язкове інформування громадян державними органами про напрями стратегічного розвитку, програми та послуги, що пропонуються урядовими установами, про плани та результати діяльності у провідних сферах;

• доступ громадян до звітної інформації, яка включає як кількісні, так і якісні показники;

• інформаційна взаємодія як безпосередня, так і опосередкована (ЗМІ, Інтернет тощо). Форми такої взаємодії: консультування під час прийняття рішень, відповідь на інформаційні запити, офіційне публічне інформування (оприлюднення нормативних актів, рішень тощо) [9, с. 9].

Загалом питання інформаційної відкритості є наріжним каменем при аналізі демократичності функціонування владних інститутів. Адже їх закритість має наслідком обмеження участі громадян у виробленні та реалізації політичних рішень. Це в свою чергу призводить до лобіювання приватних інтересів, сприяє зростанню корумпованості адміністративного апарату у державних структурах, а відповідно нівелюється значення суспільного інтересу, демократичних прав та свобод громадян. Прозорість та відкритість процесу здійснення влади, наявність механізмів залучення до нього громадян, відповідальність та підзвітність як основні принципи співпраці влади та суспільства – усе це є складовими транспарентного урядування, що означає побудову демократичної держави.

Бібліографічні посилання:

1. Treaty establishing a Constitution for Europe [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.proyectos.cchs.csic.es/euroconstitution/library/constitution_29.10.04/part_I_EN.pdf

2. John Erik Fossum, Philip Schlesinger. The European Union and the Public Sphere. A communicative space in the making? [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.uu.nl/faculty/leg/nl/organisatie/departementen/departementbestuursenorganisatiewetenschap/onderzoek/publicgovernance/Documents/DCurtin_transparency%20audiences.pdf

3. Ініціатива «Партнерство Відкритий уряд». Громадська оцінка першого року впровадження в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://ti-ukraine.org/system/files/library/ogp_in_ukraine._monitoring_results.pdf

4. Афонін Е.А. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад : Е. А. Афонін, О. В. Суший. - К. : НАДУ, 2010. - 48с.

5. Центр Разумкова. Соціологічне опитування: Чи можете ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності? (динаміка,2008-2013). [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=367

6. Індекс сприйняття корупції. Прес-реліз [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://ti-ukraine.org/cpi

7. Публічна політика та управління: наук. розробка / [С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, С. В. Ситник, С. І. Вировий] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Каф. політ. аналітики та прогнозування. - К. : [НАДУ], 2010. - 34 с.

8. Федорович О. Інформаційна відкритість органів місцевого самоврядування: рейтинг офіційних веб-сайтів міст обласного (республіканського) значення України [Текст] : за результатами дослідження, здійсненого коаліцією громадських організацій з моніторингу інформаційною відкритості, червень-липень 2009 / О. Федорович, К. Рубановский ; Проект USAID «Гідна Україна», ГО «Агенство з розвитку приватної ініціативи». - Івано-Франківськ : [б.в.], 2009. - 78 с.

9. Ібрагімова І.М. Прозорість влади [Текст]: основи забезпечення інформ. взаємодії держ. органів з громадськістю (презентаційні схеми) / Ібрагімова І. М. - Програма розвитку ООН в Україні, Проект ПРООН «Належне управління за участю громадян: розбудова в Україні всеохоплюючого та прозорого процесу творення політики». - К. : [б.в.], 2002. - 30с.

Кудина О. А. Транспарентность власти в Украине: проблемы становления и факторы обеспечения.

В научной работе определено содержание понятия транспарентности власти и причины, которые актуализируют необходимость его рассмотрение в контексте анализа политической жизни Украины. Также в статье обозначены основные проблемы становления транспарентности власти в Украине и определены факторы, способствующие ее внедрению.

Ключевые слова: транспарентность, информационная открытость, политическая коммуникация.

Kudina O. Transparency of government in Ukraine: problems of formation and maintenance factors.

In scientific work is defined the meaning of transparency in government and the reasons that actualize the need for its consideration in the analysis of political life in Ukraine. Also, the article outlines the main problems becoming transparent government in Ukraine and identifies factors that contribute to its implementation.

The purpose of this article is to determine the characteristics of the formation of transparent government in Ukraine. Analyzing a Ukrainian experience of public policy, I conclude that, the main factors to ensure the transparency of government in Ukraine are: the ability of citizens to participate in the discussion and formulation of policy decisions, activities of public authorities should be under the supervision and control of public, access to official documents. The principle of transparency involves the interaction between political actors in terms of parity and information transparency. This is a special kind of political communication in a society where information is exchanged not only at the level of the authorities, but also vertically - with the participation of citizens as bearers of democratic rights and freedoms. This communication aims to achieve a public consensus on the basis of public interest. It is the foundation on which to build effective public policy. Thus, transparency and openness of the process of exercising power, mechanisms of involvement of citizens, responsibility and accountability as the basic principles of cooperation between the authorities and society - all are components of transparent governance. Transparency of government is one of the most important elements in assessing the quality of democracy. Having an open public debate in which important decisions are made public, guarantee the democratic character of their implementation. However, the concept of transparency associated with the activities in the fight against corruption as a factor that negatively affects the openness and transparency of the public administration.

Keywords: transparency, information openness, political communication.

Надійшла до редколегії: 16.12.2013 р.

УДК 321.015:328.123(476)

І. Ю. Осадчук

Львівський національний університет ім. І. Франка

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ЧИННИК ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗАЦІЇ ВИЩОГО І ЦЕНТРАЛЬНОГО РІВНІВ СИСТЕМИ ІНСТИТУТІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У БІЛОРУСІ

Проаналізовано поняття «система інститутів виконавчої влади», «президенціалізація вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади», «політична опозиція». Визначено особливості функціонування політичної опозиції в контексті президенціалізації вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади у Білорусі.

Ключові слова: система інститутів виконавчої влади, президенціалізація вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади, політична опозиція.

Однією із умов сучасної демократії є наявність політичної опозиції, яка контролює дії існуючої влади. Проблема правового закріплення опозиції характерна для країн перехідного типу, зокрема Білорусі. Відсутність закону про статус парламентської опозиції у цій країні ускладнює можливість визначення політичної опозиції як інституту. Саме тому під політичною опозицією ми розуміємо таку форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції й впроваджувати альтернативні пропозиції за допомогою парламентських та позапарламентських методів.

Важливим, на нашу думку, є аналіз і акцентування уваги на тих аспектах організації та функціонування політичної опозиції, які сприяли президенціалізації вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади (далі - СІВВ) у Білорусі.

Об'єкт дослідження - політична опозиція у Білорусі. Предмет - політична опозиція як чинник президенціалізації вищого і центрального рівнів СІВВ у цій країні. Метою дослідження є визначення особливостей функціонування політичної опозиції в контексті президенціалізації вищого і центрального рівнів СІВВ у Білорусі. Для досягнення поставленої мети нам необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше визначити поняття «система інститутів виконавчої влади», «президенціалізація вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади», «політична опозиція»; по-друге проаналізувати вплив політичної опозиції на президенціалізацію вищого і центрального рівнів СІВВ у Білорусі на кожному етапі її еволюції; по-третє визначити чинники, які вплинули на окреслення етапів еволюції політичної опозиції у Білорусі. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці П.Вебба [33], Р.Елгі [30], О.Зазнаєва [6; 7; 8], Дж.Кейсона [29], А.Кроувела [31], Т.Дж.Пауера [29], Т.Погюнтке [33].

Зазначимо, що система інститутів виконавчої влади - сукупність, в якій усі складові частини (окремі інститути та їх структурні підрозділи) є взаємопов'язаними, творять цілісність та водночас складають самостійні підсистеми, що мають своє спеціальне призначення (здійснення діяльності виконавчого та розпорядчого характеру), організаційну структуру і певну компетенцію для вирішення завдань і однорідних за своєю природою управлінських функцій. СІВВ у Білорусі має наступну структуру: вищий рівень інститутів (президент, уряд та кабінет міністрів), центральний (міністерства, державні комітети та інші відомства), місцеві інститути виконавчої влади (місцеві адміністрації).

Опираючись на праці О.Зазнаєва [6; 7; 8] (використовує поняття «президенціалізація» стосовно напівпрезидентських та парламентських систем), Дж.Кейсона [29] та Т.Дж.Пауера [29] (аналізують президенціалізацію в контексті президентських систем) президенціалізацію (англ. presidentialization) визначаємо як процес, при якому системи правління (президентські, парламентські та напівпрезидентські) стають більш президентськими на практиці, але при цьому, не змінюється їх формальна структура (формально залишаються президентськими, парламентськими, напівпрезидентськими). У свою чергу, президенціалізація вищого і центрального рівнів СІВВ - процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих президентом як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності «реального» глави виконавчої влади долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

Для того, щоб визначити фактичну президенціалізацію на вищому і центральному рівнях СІВВ (див. табл.1) у Білорусі використовуємо методику О. Зазнаєва[1].

1 На основі методики нідерландського вченого А. Кроувела [31], О. Зазнаєв розробив «індекс форми правління» (ІФП), що дозволяє виміряти наявність чи відсутність президенціалізації. В результаті індексування здійснюється за 10 змінними: 1) вибори президента; 2) носій виконавчої влади; 3) призначення прем'єр-міністра; 4) призначення інших членів уряду; 5) формування нового кабінету; 6) вотум недовіри; 7)законодавча ініціатива президента; 8) вето президента; 9) розпуск парламенту; 10)сумісність депутатського мандата з урядовою посадою. Максимальне значення показника за кожним критерієм - «1», мінімальне - «0». У методиці О.Зазнаєва є проміжний варіант - «0,5». Максимальне значення для президентського індексу та для парламентського індексу

Таблиця 1
Показники індексу форми правління/фактичної президенціалізації вищого і центрального рівнів СІВВ у Білорусі

Роки	ІФП/ФПр
1994-1996	+7
1996-2013	+8

Крім того, виокремлюємо чотири етапи еволюції політичної опозиції в контексті президенціалізації вищого і центрального рівнів СІВВ у Білорусі. Проаналізуймо кожен з цих етапів.

Перший етап (1994-1996 рр.). За результатами 4 туру парламентських виборів 1995 р. у Верховній Раді XIII скликання була сформована опозиція, представлена Партією комуністів Білорусі (ПКБ), Аграрною партією (АП), Об'єднаною громадянською партією (ОГП), партією «Білоруська соціал-демократична Громада» (БСДГ), частиною Партії Народної згоди (ПНЗ), Білоруською партією праці (БПП) [5]. Партія БНФ[1] не потрапила до парламенту. Зауважимо, що вибори проходили за мажоритарною виборчою системою з двома турами голосувань (діє і досі)[2].

Лідер Аграрної партії С. Шарецький став спікером. Він одразу заявив, що виступає за ринкові реформи, збереження суверенітету і недоторканність Конституції, а білоруське суспільство має консолідуватися навколо національної ідеї. З цього моменту почалися постійні конфлікти О.Лукашенка з парламентом.

Партія комуністів Білорусі у 1994-1995 рр. характеризувалась поміркованою опозиційністю до президента Лукашенка. На референдумі 1995 р. ПКБ підтримала три із чотирьох винесених питань: про надання російській мові статусу державної, про зміну символіки на модифіковану радянську, про поглиблення економічної інтеграції з Росією. При цьому, ПКБ виступила противником зміни Конституції. У травні-червні 1996 р. ЦК ПКБ, проаналізувавши правління і програмні документи президента Лукашенка, дійшов висновку, що політика глави держави носить антинародний характер. ПКБ виступала проти проведення референдуму 1996 р. У Верховній Раді розпочався процес збору підписів під зверненням до Конституційного суду про імпічмент президента у зв'язку з численними порушеннями Конституції, що викликав розкол фракції комуністів [5]. 19 жовтня 1996 р. група комуністів, які були не згідні з політикою ЦК партії, оголосила про створення Організаційного комітету зі створення Комуністичної партії Білорусії (КПБ), яку очолили колишні лідери ПКБ А.Малофєєв, О. Камай, В.Чікін.

Другий етап (1996-2000 рр.). Разом з фракцією аграріїв депутати від ПКБ розробили власний проект Конституції, що передбачав ліквідацію посади президента і розвиток місцевого самоврядування. На референдумі 1996 р. цей проект не отримав підтримки виборців. Незважаючи на те, що, згідно з рішенням Конституційного суду, підсумки референдуму носили консультативний характер, Верховна Рада

становить «10», а мінімальне - «0» [6, с. 149-152]. Для періодизації ми брали за основу рік прийняття/зміни конституції [20;21]. Підрахунок за кожним індикатором ми здійснювали на підставі політичної практики. Методика О.Зазнаєва дозволяє умовно ранжувати країни по групах: «парламентаризовані напівпрезидентські системи» (ІФП від -7 до -3,5), «збалансовані напівпрезидентські системи» (ІФП від -3 до +3) і «президенціалізовані напівпрезидентські системи» (ІФП від +3,5 до +9). При цьому, якщо ІФП > +9 - країни відносять до президентських систем [6, с. 154]. У випадку, коли ІФП < - 7 – до парламентських систем. Індекс форми правління/фактичну президенціалізацію (ФПр) вищого і центрального рівнів СІВВ розраховуємо як різницю президентського та парламентського індексів: ІФП = ПрІ – ПарІ.

1 Партія БНФ заснована в 1993 р. під назвою «Білоруський Народний Фронт». Партія базувалася на громадському русі Білоруський Народний Фронт «Відродження», який було засновано в 1988 р. і виступала за незалежність Білорусі, демократизацію влади, відродження білоруської мови та культури. Лідером партії та руху був З. Позняк. У грудні 1999 р. на VI з'їзді відбувся розкол. Лідером партії БНФ був обраний В. Вечерко, а З.Позняк разом з частиною колишніх членів БНФ утворили нову партію - Консервативно-Християнську Партію - БНФ.

2 За цією виборчою системою в першому турі перемагає кандидат, який отримує більше 50 % голосів виборців за умови, що в голосуванні взяло участь не менш 50 % виборців. Якщо не вибрали такого кандидата, то проводять другий тур, у якому беруть участь кандидати, які в першому турі відповідно отримали перше й друге місце за кількістю голосів. У другому турі перемогу отримує кандидат, який має підтримку відносної більшості виборців за умови, що участь у виборах взяло не менше, ніж 25 % виборців округу. Якщо в другому турі бере участь один кандидат, то він повинен отримати підтримку не менше 50 % виборців, які взяли участь у виборах, за умови явки електорату не менш 25 %

була розпущена, а з депутатів, що підтримували політику Лукашенка, згодом була створена Палата представників (нижня палата) нового парламенту (Національних зборів), головою якої став А.Малофєєв. Варто зазначити, що 13 липня 1997 р. пленум ЦК ПКБ прийняв рішення про виключення з лав партії 20 осіб, які не підкорилися рішенню партії і подали заяви про вступ до Палати представників, ще двоє були виключені раніше за діяльність, спрямовану на розкол партії.

Щодо Партії народної згоди, то її лідер Г.Карпенко різко критикував президента. При цьому, більша частина представників ПНЗ виявили лояльність до глави держави і навіть співпрацювали з ним. Зокрема, заступник голови ПНЗ В. Долголєв став главою контрольної служби Адміністрації Президента [5].

Чимало депутатів Верховної Ради XIII скликання на чолі з С.Шарецьким, які не потрапили у новосформований з числа пропрезидентських депутатів парламент, продовжували вважати себе єдиним легітимним Парламентом Білорусі та представляти країну на міжнародному рівні: до 2001 р. їхня делегація визнавалася представниками Білорусі у Парламентській асамблеї ОБСЄ.

Третій етап (2000-2004 рр.). У 2000 р. відбулися вибори депутатів Палати представників Республіки Білорусь другого скликання. Опозиція бойкотувала вибори. При цьому, у парламенті функціонувала опозиційна главі держави група депутатів «Республіка». У червні 2004 р. депутати цієї парламентської групи В.Парфенович, С. Скребець, В. Фролов оголосили голодування на знак протесту планам президента О.Лукашенка шляхом референдуму домогтися права балотуватися на третій президентський термін [4]. До парламентарів приєдналися лідери та активісти неурядових організацій Мінська та інших міст Білорусі. Вони вимагали демократизації Виборчого Кодексу (прийнятого у 2000 р.) [9]. Крім цього, депутати-опозиціонери Палати представників вимагали лібералізації всього білоруського виборчого законодавства. Депутати домоглися розгляду відповідного законопроекту в парламенті, однак поправки до виборчого законодавства не були прийняті.

Четвертий етап (2004-2013 рр.). Опозиційними силами напередодні парламентських виборів у жовтні 2004 р. були сформовані дві коаліції:

- «Народна коаліція 5 +» (Білоруська партія праці, Партія БНФ, Білоруська соціал-демократична Громада, Об'єднана громадянська партія, Партія комуністів Білорусі);

- «Коаліція демократичних центристів» (Парламентська група «Республіка», Коаліція «Молода Білорусь», Європейська коаліція «Вільна Білорусь», Білоруська соціал-демократична партія (Народна Громада), Білоруська партія жінок «Надзея»)) [23].

17 жовтня 2004 р. відбулися вибори депутатів Палати представників парламенту Республіки Білорусь третього скликання. За підсумками виборів своє представництво в парламенті отримали: непартійні - 98, Комуністична партія Білорусі - 8, Аграрна партія - 3, Ліберально-демократична партія - 1 [32]. Отже, від коаліцій опозиції не було обрано жодного депутата. Таким чином, білоруська опозиція набула остаточно позапарламентського статусу. Крім того, варто зазначити, що за результатами парламентських виборів 2008 р. та 2012 р. жоден кандидат, який представляв опозиційні політичні сили не пройшов до парламенту [32]. На президентських виборах 2006р. та 2010 р. перемогу здобув О.Лукашенко, оскільки опозиції так і не вдалося висунути такого альтернативного кандидата, який би заручився значною підтримкою виборців і зміг би конкурувати з чинним главою держави [2;3;32].

На основі вищенаведеного аналізу, ми виділяємо такі чинники, які вплинули на окреслення запропонованих нами етапів еволюції білоруської опозиції:

1) організація та діяльність опозиції. Основною помилкою опозиції у 1990-х рр. було штучне мовне протистояння всередині країни. Історично склалося так, що у післявоєнній Білорусі російська мова була домінуючою. БНФ (як одна із основних опозиційних політичних сил в Білорусі на початку 90-х рр. XX ст.) та нинішня білоруська опозиція поставили перед собою завдання - змінити ситуацію з білоруською мовою протягом декількох років. Програш в цьому питанні очевидний [22].

Партія чи група осіб, що претендує на владу в певній країні, повинна враховувати думку більшості громадян (відносної станом на березень 1998 р.; березень 2010 р.

чи абсолютної станом на листопад 2006 р. (див. табл.2).

Таблиця 2
Відповідь на запитання «Якою мовою Ви користуєтеся в повсякденному спілкуванні?», %[1]

Варіант відповіді	03'98	11'06	03'10
Білоруська	5,7	7,8	7,1
Російська	40,6	52,3	47,3
Білоруська і російська	20,3	16,1	17,3
Суржик	32,5	23,0	27,8
Інша мова	0,9	0,8	0,5

Як видно з табл.2 станом на листопад 2006 р. 52,3 % опитаних респондентів мовою повсякденного спілкування назвали саме російську (станом на березень 1998 р. частка опитаних за цим пунктом становила 40,6 %), в той час як білоруську лише 7,8 % (у 1998 р. - 5,7 %).

Крім того, за результатами опитування 2006 р. білоруси, які у повсякденному спілкуванні розмовляють російською (52,3 %) переважно пояснюють це тим, що саме на цій мові вони говорять з дитинства (див. табл. 3).

Таблиця 3
Зв'язок відповідей на питання «Якою мовою Ви, в основному, користуєтеся в повсякденному спілкуванні?» і «З якої причини Ви говорите тією мовою, на якій говорите?»,%[2]

Мова повсякденного спілкування	На цій мові я говорю з дитинства (63,7)	Ця мова найбільш поширена у місцевості, де я живу (25,3)	Ця мова мого народу, моєї Батьківщини (13,0)
Білоруська (7,8)	57,3	16,3	27,4
Російська (52,3)	72,9	17,2	9,7
Білоруська і російська (16,1)	53,0	33,4	23,0
Суржик (23,0)	53,2	41,9	8,9

Таким чином, опозиція повинна також орієнтуватися й на російськомовних громадян Білорусі.

«Зіркова хвороба» лідерів та відсутність єдності в таборі опозиції досі є перешкодами для її об'єднання. Якщо простежити публікації лідерів опозиції, то більша частина їхньої енергії витрачена на з'ясування відносин один з одним (наприклад, критика З.Позняком кандидатів від опозиції О.Мілінкевича та О.Козуліна, яких напередодні президентських виборів 2006 р. під час онлайн-конференції на радіо «Свобода» назвав «імітаторами, що паразитують на диктатурі Лукашенка») [25].

Про відсутність єдності в таборі опозиції свідчать зокрема переговори між опозиційними кандидатами напередодні виборів глави держави 2006 р. Ще 27 січня 2006 р. О. Козулін запропонував О.Мілінкевичу підтримати його у разі нереєстрації кандидатом у президенти і висловив готовність взяти на себе такі ж зобов'язання. Також О.Козулін запропонував О.Мілінкевичу організувати спільне спостереження за виборами та об'єднати зусилля під час агітації [24]. О.Мілінкевич висловив думку, що така домовленість дасть владі можливість вибрати зручного для себе

1 У березні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1521 особу у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [17].

2 В кінці жовтня - на початку листопада 2006 р. НІСЕПД було проведено національне опитування: методом «face-to-face interview» опитано 1527 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [15].

суперника, і запропонував зняти одну з кандидатур на користь іншого кандидата ще до реєстрації. Для визначення цього єдиного кандидата О.Мілінкевич запропонував чотири критерії: кількість делегатів , які підтримали претендента на Національному конгресі демократичних сил, наявність організаційних структур, політичний рейтинг претендента, його визнання і підтримка міжнародним співтовариством [24]. О.Козулін таку пропозицію не прийняв, назвавши її ультиматумом [10];

2)ставлення влади/президента до опозиції (механізми впливу влади/президента, спрямовані на звуження сфери діяльності опозиції: конституційні референдуми/ конституційні реформи; контрольований адміністрацією президента виборчий процес під час президентських і парламентських виборів; ігнорування лідерами опозиції роботи білоруських правоохоронних органів та спецслужб тощо).

Специфіка білоруської опозиції в тому, що сам факт вступу до її лав сьогодні - крок мужній, що вимагає певної рішучості, оскільки кожен розуміє що це може закінчитися в'язницею або навіть смертю [22]. Зокрема, 25 березня 2006 р. був заарештований і потім засуджений на 5,5 років позбавлення волі «за злісне хуліганство та організацію масових заворушень» О.Козулін[3] [1]. Варто згадати також арешти опозиційних кандидатів після президентських виборів 2010 р. 7 кандидатів у президенти (О.Михалевич, В.Некляєв, А.Санніков, М.Статкевич, В.Римашевський, Г.Костусьов і Д.Усс) проходили підозрюваними у кримінальній справі в організації масових заворушень 19-20 грудня 2010 р. 14 травня 2011 р [27]. Партизанський районний суд м. Мінська визнав А. Саннікова[4] винним в організації масових заворушень і засудив його до 5 років позбавлення волі в колонії посиленого режиму.

Механізм роботи спецслужб Білорусі передбачає масове проникнення в будь-які опозиційні організації з метою їх руйнування або підпорядкування;

3)ставлення білорусів/виборців до опозиції.

Варто зазначити про непідтримку білорусами бойкоту опозицією парламентських виборів 2000 р. Як видно з табл. 4 за результатами опитування, проведеного у вересні 2000 р. тільки 10,4 % респондентів підтримували опозиційні сили в даному питанні.

Таблиця 4
Динаміка ставлення до бойкоту парламентських виборів, оголошеного опозицією,%[5]

Варіант відповіді	07'00	08'00	09'00
Прихильники бойкоту	11,7	13,7	10,4
Противники бойкоту	50,5	42,3	47,2
Важко відповісти/не визначились/інша відповідь	50,5	42,3	47,2

Як показують дані табл. 5, найбільш вагомою причиною поразки опозиції на президентських виборах 2001 р. лідери громадської думки та експерти назвали її власні внутрішні проблеми (36,6%). Це і погана організованість, і відсутність єдності, і суперечності щодо єдиного кандидата. Причому можна помітити, що думка лідерів мало залежить від місця їхньої роботи. Друга за важливістю причина - відсутність яскравих лідерів опозиції (35,2%). Тут думка залежить від місця роботи (на це вказали 44,1 % - працівників держсектора; 27 % - працівників недержавних структур). Нарешті, третьою за важливістю причиною лідери громадської думки та експерти вважають те, що опозиція не змогла довести електорату перевагу свого бачення перспектив і шляхів розвитку суспільства. В результаті не вдалося залучити виборців і отримати їхні голоси на підтримку свого кандидата (32,4 %).

3 У серпні 2008 р. О. Козулін був помилуваний спеціальним указом президента Білорусі О.Лукашенка [19].

4 14 квітня 2012 р. А.Санніков був звільнений [28]. У жовтні цього ж року отримав політичний притулок у Великобританії [26].

5 У вересні 2000 р. НІСЕПД було проведено національне опитування: методом «face-to-face interview» опитано близько 1500 осіб у віці 16 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [11].

Таблиця 5
Розподіл відповідей на запитання «Чому, на Ваш погляд, опозиція програла президентські вибори 2001 р.?»,%[1]

Варіант відповіді	Всі опитані	Працівники держсектора	Працівники недержсектора
Опозиція погано організована	36,6	35,3	37,8
Немає яскравих лідерів	35,2	44,1	27,0
Народ не підтримує опозицію	32,4	35,3	29,7
Немає доступу до ЗМІ	14,1	11,8	16,2
Нерівні умови у кандидатів	14,1	5,9	24,3
Фальсифікація результатів	12,7	–	24,3
Немає привабливої програми	9,9	14,7	5,4
Недостатньо коштів	8,5	11,8	5,4
Недоліки виборчого законодавства	8,5	2,9	13,5
Нерозвинутість демократії та громадянського суспільства	8,5	5,9	10,8

Всі інші причини, згадані лідерами громадської думки та експертами, помітно менш істотні. Як можна бачити, відсутність доступу до ЗМІ (14,1%), нерівні умови у кандидатів (14,1%), фальсифікація результатів (12,7%) та відсутність привабливої програми (9,9 %) респонденти не віднесли до основних причин. У цілому можна помітити, що представники держсектора більш схильні бачити передусім суб'єктивні причини поразки опозиції, тоді як працівники недержавних структур - об'єктивні.

Так, лише 18,9% респондентів станом на березень 2004 р. вважали, що білоруська опозиція розуміє їхні проблеми й турботи, в той час як 56,3% дотримувалися протилежної точки зору (див. табл. 6)

Таблиця 6
Розподіл відповідей на запитання «Чи розуміє білоруська опозиція проблеми і турботи таких людей як Ви?»[2]

Варіант відповіді	%
Так	18,9
Ні	56,3

Після президентських виборів 2006 р. 20,8% опитаних вважали, що для збільшення рівня підтримки населення опозиція повинна йти в народ, а 22,5% - змінити методи боротьби; 16,8% - об'єднатися (див. табл. 7). 26,8% опитаних респондентів вказали, що опозиція повинна бути чесною і справедливою. Це пояснюється насамперед офіційною пропагандою із дискредитації самої опозиції.

1 У листопаді 2001 р. НІСЕПД було проведено опитування лідерів громадської думки та експертів у кількості 71 чол. (полісімейкерів, бізнесменів, аналітиків і керівників ЗМІ), які представляли державні та недержавні структури [12].

2 У березні 2004 р. НІСЕПД було проведено національне опитування: методом «face-to-face interview» опитано 1480 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [13].

Таблиця 7
Розподіл відповідей на запитання: «Що потрібно зробити опозиції, щоб отримати більшу підтримку населення?» (не більше трьох відповідей)[3]

Варіант відповіді	%
Бути честною і справедливою	26,8
Краще працювати	25,2
Підвищити життєвий рівень народу	23,7
Змінити методи боротьби	22,5
Піти в народ	20,8
Опозиції треба об'єднатися	16,8
Опозиція нічого не в силах зробити	13,7
Опозиція взагалі не потрібна	13,5

Станом на жовтень 2008 р. частка білорусів, які голосували за кандидата від влади/прибічника президента в 7,5 раза більша, ніж тих, хто голосував за кандидата опозиціонера/прихильника опозиції (див. табл. 8).

Таблиця 8
Динаміка відповідей на питання:«За кого Ви голосували на виборах до Палати представників?»,%[4]

Варіант відповіді	11'04	10'08
Прихильник президента	35,2	31,6
Прихильник опозиції	9,6	4,2
Незалежний кандидат	21,3	13,7

Напередодні президентських виборів 2010 р. 25,4% респондентів вказали на те, що готові знову переобрати О.Лукашенка, оскільки в таборі опозиції не бачили альтернативного кандидата (див. табл. 9).

Таблиця 9
Розподіл відповідей на запитання: «Якщо Ви вважаєте, що потрібно знову переобрати О. Лукашенка, то поясніть чому?»,% (можливо більше однієї відповіді)[5]

Варіант відповіді	%
Не бачу гідної альтернативи О. Лукашенку	25,4
У О. Лукашенка є досвід управління державою	14,1
О. Лукашенко є гарантом стабільності в країні	10,8
О. Лукашенко проявив себе як хороший керівник	10,1
О. Лукашенко користується авторитетом на міжнародній арені	3,6
Важко відповісти	5,6

Відсутність сильного кандидата серед опозиціонерів підтверджують і результати опитування, проведеного НІСЕПД після президентських виборів 2010 р. (див. табл. 10)

3 В кінці жовтня - на початку листопада 2006 р. НІСЕПД було проведено національне опитування: методом «face-to-face interview» опитано 1527 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [15].

4 У жовтні 2008 р. НІСЕПД було проведено національне опитування: методом «face-to-face interview» опитано 1512 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [14].

5 У жовтні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1505 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [16].

Таблиця 10
Результати голосування на президентських виборах 19 грудня 2010 р.?,%[1]

Варіант відповіді	Національне опитування	Офіційні дані
О. Лукашенко	51,1	79,65
В. Некляєв	8,3	1,78
А. Санніков	6,1	2,43
В. Римашевський	3,7	1,09
Я. Романчук	3,2	1,98
О. Михалевич	2,7	1,02
М. Статкевич	1,7	1,05
Г. Костусьов	1,6	1,97
В. Терещенко	0,6	1,19
Д. Усс	0,5	0,39
Проти всіх	5,1	6,47
Не захотів(ла) відповідати	3,8	–
Не брали участь в голосуванні	11,6	9,35

Що стосується опозиції як форми суспільного протесту, то як бачимо з табл. 11 протестні настрої білорусів (потенціал протесту/готовність брати участь у публічних діях) станом на грудень 2010 р. у порівнянні з квітнем 2006 р. навіть знизились.

Таблиця 11
Динаміка відповідей на запитання: «Як Ви ставитеся до участі в публічних діях для вираження своєї думки?»,%[2]

Варіант відповіді	Приймав участь			Готовий брати участь		
	08'01	04'06	12'10	08'01	04'06	12'10
Мітинги, пікети	3,8	5,4	5,9	16,7	15,1	11,8
Страйки	1,1	1,5	1,2	12,9	12,5	8,6
Збройна боротьба	0,1	0,3	1,1	2,8	5,1	3,8
Голодування	–	0,1	0,5	4,0	5,7	4,2

Дані табл. 12 вказують на те, що навіть у разі погіршення економічного становища, абсолютна більшість опитаних респондентів не готові брати участь у акціях протесту.

Таблиця 12
Динаміка відповідей на запитання: «Якщо у Вашому місті (районі) відбудуться акції протесту проти погіршення економічного становища, чи готові Ви взяти в них участь?»,%[3]

Варіант відповіді	01'07	05'07	09'07	03'08	09'08	12'08
Так	23,0	18,1	17,4	17,9	15,7	18,6
Ні	66,8	72,1	72,7	72,4	76,6	71,8
Важко відповісти/ не визначились	10,2	9,8	9,9	9,7	7,7	9,6

Зазначимо, що станом на червень 2010 р. довіра до опозиційних партій у

1 У грудні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1511 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [16].

2 У грудні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1511 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [16].

3 У грудні 2008 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1522 особи у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [14].

порівнянні з червнем 2009 р. зменшилась на 4,6 %. У свою чергу, за той же період зросла частка тих, хто не довіряє опозиції на 11,3% (див. табл. 13).

Таблиця 13

Динаміка відповідей на запитання: «Чи довіряєте Ви опозиційним політичним партіям?»,%[4]

Варіант відповіді	12'07	10'08	06'09	06'10
Так	18,9	17,7	19,0	14,4
Ні	58,9	52,8	53,7	65,0
Важко відповісти/ не визначились	22,2	29,5	27,3	20,6

Як видно з табл. 14 станом на грудень 2010 р. до опозиції відносили себе тільки 18,9 % респондентів (що на 1,7% більше, ніж у вересні 2005 р. та на 4% - ніж, у жовтні 2010 р.),

Таблиця 14

Динаміка відповідей на запитання: «Чи вважаєте Ви себе в опозиції до нинішньої влади?»,%[5]

Варіант відповіді	09'05	04'06	05'07	06'08	10'10	12'10
Так	17,2	18,5	16,5	18,6	14,9	18,9
Ні	70,4	73,3	72,5	68,0	72,4	72,4
Важко відповісти/ не визначились	12,4	8,2	11,0	13,4	12,7	8,7

В результаті впливу вищезазначених чинників опозиція у Білорусі набула позапарламентського статусу, а це, у свою чергу, сприяло зростанню рівня фактичної президенціалізації СІВВ цієї країни. У подальших дослідженнях основною метою буде конкретизація етапів та рівнів, визначення інших основних чинників та інституційно-функціональних наслідків президенціалізації СІВВ у Білорусі.

Бібліографічні посилання:

1.Александр Козулин, политзаключенный [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.charter97.org/ru/news/hottopic/2/

2.Выборы Президента Республики Беларусь 19 декабря 2010 года. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rec.gov.by/Archive-Elections-PRB2010

3.Выборы Президента Республики Беларусь 19 марта 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rec.gov.by/Archive-Elections-PRB2006

4.Выборы Президента Республики Беларусь 9 сентября 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rec.gov.by/Archive-Elections-PRB2001

5.Дракохруст Г. Трансформация партийной системы Беларуси [Електронний ресурс] / Г. Дракохруст, Ю. Дракохруст, Д. Фурман. – Режим доступу : http://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-26.html

6. Зазнаев О. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. И. Зазнаев // Полис. – 2007. – № 2. – С. 146 –164.

7. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О. И. Зазнаев. – Казань : Казанский государственный университет им. В.И.Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.

8.Зазнаев О. Президенциализация полупрезидентской системы / О. И. Зазнаев // Вестник Новосибирского государственного университета. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 2006. – Т.2. – Вып. 2. – С. 62– 68.

9. Избирательный кодекс Республики Беларусь от 11.02.2000 № 370-З. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=hk0000370

10.Избирательный штаб Александра Козулина не принимает предложение Александра Милинкевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.tut.by/elections/63836.html

11.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ». [Електронний ресурс]. – 2000. – Вып. № 4 (18). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/21

12.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2001. – Вып. 4 (22). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/25

4 У червні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1516 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [18].

5 У грудні 2010 р. НІСЕПД було проведено національне опитування населення: методом «face-to-face interview» опитано 1511 осіб у віці 18 років і старші, гранична похибка репрезентативності не перевищує 3% [16].

13.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2004. – Вып. 1 (31). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/34

14.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2008. – Вып. № 4 (50). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/53

15.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2006. – Вып. 4 (42). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/45

16.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2010. – Вып. 4 (58). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/61

17.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2010. – Вып. 1 (55). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/58

18.Информационно-аналитический бюллетень «Новости НИСЭПИ» [Електронний ресурс]. – 2010. – Вып. 2 (56). – Режим доступу : http://www.iiseps.org/buletendetail/59

19.Козулин, Александр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%... D1%80

20.Конституция Республики Беларусь от 15.03.1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%... B8%D1%8F

21.Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24.11.1996 г. и 17.10.2004 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://house.gov.by/index.php/,100,,,,,0,,,0.html

22.Левоневский В. Партия Лукашенко. Тактические ошибки оппозиции. Белорусская инквизиция [Електронний ресурс] / В. Левоневский. – Режим доступу : http://www.levonevski.net/data/text127.htm

23.Международная миссия по наблюдению за выборами ОБСЕ/БДИПЧ. Республика Беларусь - Парламентские выборы, 17 октября 2004 года. Предварительные заключения и выводы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unpan1.un.org/intradoc/groups...UNTC/UNPAN019039.pdf

24.Позняк К. Милинкевич-Козулин: кто Гончарик, а кто Домаш? [Електронний ресурс] / К. Позняк. – Режим доступу : http://news.tut.by/elections/63823.html

25.Позняк: Милинкевич зависит от чужой политики и ресурсов, а Козулин – проект «Лубянки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.tut.by/elections/63385.html

26.Санников получил политическое убежище в Великобритании. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.tut.by/politics/317670.html

27.Уголовное дело о массовых беспорядках: 42 обвиняемые и 12 подозреваемых [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spring96.org/ru/news/40419

28.Экс-кандидат в президенты Белоруссии Санников освобожден из колонии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ria.ru/world/20120414/626213268.html

29. Cason J. Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era [Електронний ресурс] / J. Cason, T.J. Power. – Режим доступу : http

30.Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies [Електронний ресурс] / R. Elgie. – Режим доступу : http://www.tfd.org.tw/docs/dj0302/053-072-Elgie.pdf

31.Krouwel A. Measuring presidentialism of Central and East European countries [Електронний ресурс] / A. Krouwel. – Режим доступу : http://www.fsw.vu.nl/en/Images/Globalisation,%20Neoliberalism%20and%20 the%20Employment%20Question_tcm31-42728.pdf

32.PARLINE database on national parliaments. Belarus: Historical archive of parliamentary elections results [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ipu.org/parline-e/reports/2027_arc.htm

33.The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies [Електронний ресурс] / eds. T. Poguntke, P. Webb. – Режим доступу : http://ebooksfreedownload.org/2011/07/the-presidentialization-of-politics-a-comparative-study-of-modern-democracies-comparative-politics.html

Осадчук И. Ю. Политическая оппозиция как фактор президенциализации высшего и центрального уровней системы институтов исполнительной власти в Беларуси

Проанализированы понятия «система институтов исполнительной власти», «президенциализация высшего и центрального уровней системы институтов исполнительной власти», «политическая оппозиция». Определены особенности функционирования политической оппозиции в контексте президенциализации высшего и центрального уровней системы институтов исполнительной власти в Беларуси.

Ключевые слова: система институтов исполнительной власти, президенциализация высшего и центрального уровней системы институтов исполнительной власти, политическая оппозиция.

Osadchuk I. Political opposition as a factor of presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions in Belarus

Concepts of system of executive power institutions, presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions, political opposition are analysed. The object of research is the political opposition in Belarus. The subject of research is political opposition as a factor of presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions in Belarus.

The aim of the research is determining the features of organization and functioning of the political opposition in the context of presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions in Belarus. Main tasks of research are: 1) to define concepts of system of executive power institutions, presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions, political opposition; 2) to analyse the impact of political opposition on presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions in Belarus; 3) to define factors of evolution of political opposition in Belarus.

Determining of the features of organization and functioning of the political opposition, we set that these features lead to presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions at specific stages of the development of forms of government in Belarus. In further studies, the main goal will be to specificate the stages and levels, determine other factors, institutional and functional consequences of presidentialization of the systems of executive power institutions in Belarus.

Keywords: system of executive power institutions, presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions, political opposition.

Надійшла до редколегії: 16.12.2013 р.

УДК 321:342.33:342.511

А. С. Панарін

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА КОНФЛІКТ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Політична стабільність, як об'єкт політологічного дослідження є багатоаспектною проблемою. Оскільки у науковій сфері не склалося однозначного трактування взаємозв'язку між конфліктами та стабільністю, однією із важливих сторін дослідження даної проблеми є визначення ролі конфліктів у сучасному суспільстві, а також дослідити їхній вплив на формування політичної стабільності. Важливість дослідження проблеми у такому ракурсі посилюється тим, що він вказує шлях подолання одностороннього, позитивно-негативного ставлення до конфлікту, і надає можливість більш широкого, багатовимірного розуміння його ролі в суспільних відносинах, оскільки парадигма конфліктології дозволяє нам дослідити проблему формування політичної стабільності у протилежній площині.

В ході дослідження виявлено, що конфлікти знижують напругу, сприяючи при цьому стабілізації та інтеграції внутрішньогрупових відносин, надаючи учасникам конфлікту безпосередню можливість вираження суперечливих вимог; запобігають стагнації, стимулюють інтерес і цікавість, виступаючи в ролі медіатора, за допомогою якого артикулюються проблеми, знаходяться їхні вирішення; служать основою соціальних змін; чітко розділяє різні групи і цим сприяють встановленню групової та персональної ідентифікації.

Ключові слова: політична стабільність, політичний конфлікт.

У науковій сфері не склалося однозначного трактування взаємозв'язку між конфліктами та стабільністю. Деякі вчені-політологи протиставляють конфлікт та стабільність, розглядаючи їх як взаємовиключні стани, і з цієї позиції конфлікт трактується як взаємодія яка виключає стабільність. Відомі російські дослідники А. Демидов і А. Федосеев вважають, що політичні відносини, які засновані на конфліктній взаємодії характеризуються високим ступенем нестійкості, адже в них не застосовуються суто політичні засоби вирішення політичних і соціальних протиріч, оскільки вони доповнюються використанням адміністративних, військових, правових і навіть кримінальних методів зняття соціально-політичної напруги [1].

Інші теоретики – конфліктологи (Дружинін В.В., Конторов Д.С., Конторов М.Д.), які займаються математичними моделями конфлікту, акцентують увагу на тому, що конфлікт може не лише порушувати порядок, але і підтримувати його, або встановлювати новий порядок. Таке розуміння конфлікту, з їхньої точки зору, розширює сферу пізнання і можливості його формалізації.[2] Вагомість такого підходу до розуміння ролі конфлікту посилюється тим, що він вказує шлях подолання позитивно-негативного ставлення до конфлікту, дозволяє підійти до аналізу його функцій, більш широкого, багатовимірного розуміння його ролі в суспільних відносинах.

В контексті даної проблеми вагомий внесок у подолання одностороннього трактування ролі конфлікту у суспільно-політичній системі та його впливу на

політичну стабільність зробили у своїх дослідженнях такі вчені як Р.Дарендорф, Л. Козер, Г. Зіммель, М. Дойч, К. Райт, Т. Шеллінг та інші.

Німецький соціолог Ральф Дарендорф в середині 60-х років виступив з обґрунтуванням теорії соціального конфлікту, що отримала назву «конфліктної моделі суспільства». На його думку, будь-яке суспільство постійно змінюється, соціальні зміни всюдисущі; в кожен даний момент воно відчуває соціальний конфлікт і кожен елемент суспільства сприяє його зміні; будь-яке суспільство спирається на примус та підпорядкування одних його членів іншим. Тому, зазначає Дарендорф, для суспільства характерна нерівність, яка виникає внаслідок різних соціальних позицій, які займають людьми по відношенню до розподілу влади. Це, в свою чергу, сприяє виникненню відмінностей їхніх інтересів і прагнень, що й викликає «тертя» та антагонізми, а як результат цього - структурні зміни самого суспільства. Пригнічений конфлікт він порівнює з найнебезпечнішої злоякісною пухлиною в тілі суспільного організму. Однак придушення є неефективним способом вирішення соціальних конфліктів. У тій мірі, в якій соціальні конфлікти намагаються придушити, зростає їх потенційна злоякісність, разом з цим зростає і прагнення до силового методу вирішення конфлікту. У кінцевому результаті це призведе до того, що жодна сила не зможе зупинити енергію конфлікту. Розглядаючи проблему конфлікту в різних суспільствах дослідник зазначає, що не кожна так звана тоталітарна система фактично є системою придушення конфліктів, і остаточне придушення рідко зустрічається в історії. Більшість недемократичних форм правління дуже обережно поєднують придушення і регулювання конфліктів. Якщо цього не відбувається вибух максимально насильницьких конфліктів є лише питанням часу.

Ще одним оманливим методом регулювання конфліктів є їхнє «сканування», під яким розуміється будь-яка спроба ліквідувати підґрунтя суперечності. Фактичні причини певних конфліктів, якими вони б не були, можна «усунути», тобто регулювати конфлікти так, щоб ті ж самі причини знову не виникали як предмет конфлікту. Але таке регулювання предмета не ліквідує сам конфлікт, який за ним приховується. Соціальні конфлікти, тобто протиріччя, які систематично виростають із соціальної структури, принципово не можна «вирішити» в сенсі остаточного їх усунення, оскільки воно ніколи не буде успішним через специфіку їх вирішення, яке можливе лише за умови застосування сили.

На думку Р. Даррендорфа найефективнішим способом зменшення негативного та деструктивного впливу майже всіх видів конфліктів є їх регулювання, яке на противагу придушенню та «відміні» є більш успішним, оскільки воно більше відповідає соціальній реальності. При цьому він зазначає, що конфлікти, як такі, не зникають і не обов'язково стають зразу менш інтенсивними, але в тій мірі в якій вдається їх регулювати, вони стають контрольованими, і їх творча сила сприяє поступовим стабілізації та розвитку соціальних структур.

Потрібно підкреслити ще раз, що конфлікти не зникають шляхом їх регулювання. Там, де існує суспільство, існують також конфлікти. Проте форми регулювання впливають на негативний та деструктивний, насильницький потенціал конфліктів. Регульований конфлікт є до певної міри пом'якшеним: хоча він триває і може бути надзвичайно інтенсивним, він протікає у формах, сумісних з безперервно змінюваною соціальною структурою. Мабуть, в раціональному приборканні соціальних конфліктів полягає одне з центральних завдань політики,яке безумовно сприятиме стабільності та ефективному розвитку соціально-політичної сфери суспільства.[3]

Вагомий внесок у розв'язання проблеми взаємозв'язку конфлікту і стабільності в соціально-політичній системі зробив Л. Козер. Сутність концепції Л. Козера полягає в тому, що суспільству властива фатально неминуча соціальна нерівність, тому соціальний конфлікт вчений зводить до «напруженості між тим, що є, і тим, що повинно бути у відповідності з «почуттями» та настроями основних соціальних груп». Під соціальним конфліктом він розуміє «боротьбу за цінності та претензії на певний статус, владу і ресурси, боротьбу, в якій цілями супротивників є

нейтралізація, нанесення збитку або знищення суперника».

На його думку, у відкритих суспільствах і соціальних групах конфлікт сприяє зниженню напруги, сприяючи при цьому стабілізації та інтеграції внутрішньогрупових відносин. Надаючи учасникам конфлікту безпосередню можливість вираження суперечливих вимог, які стикаються між собою, соціальні системи побудовані на принципах плюралізму можуть змінювати свою структуру і усувати джерело незадоволення. Таким чином властивий таким системам плюралізм конфліктних ситуацій дозволяє викоренити причину внутрішнього невдоволення та протиборства і відновити суспільну єдність. Завдяки терпимості відносно соціальних конфліктів такі системи отримують у своє розпорядження важливий механізм соціальної стабілізації [4].

Конфлікт всередині суспільства може сприяти його об'єднанню або відновленню внутрішньої єдності в тому випадку, якщо останньому загрожує ворожнеча або антагонізм членів суспільства. Разом з тим далеко не всі різновиди конфлікту сприятливі для внутрішньосуспільної структури, так само як не в кожному суспільстві можуть знайти застосування об'єднуючі функції конфлікту. Та чи інша роль конфлікту у внутрішньосуспільній адаптації залежить від характеру питань, що становлять предмет самого конфлікту, а також від типу соціальної структури, в рамках якої протікає конфлікт.

Внутрішні конфлікти, що зачіпають тільки цілі, цінності та інтереси, які не суперечать прийнятим основам внутрішньосуспільних відносин, як правило, носять функціонально позитивний характер. Такі конфлікти мають тенденцію сприяти зміні внутрішньосуспільних норм і відносин відповідно до нагальних потреб окремих груп. Якщо ж сторони, які беруть участь у конфлікті, не розділяють більше цінностей, на яких базувалася законність даної системи, то внутрішній конфлікт несе в собі небезпеку розпаду соціальної структури.

Проте сама соціальна структура містить гарантію єдності внутрішньосуспільних відносин перед конфліктом: можливість інституціоналізації конфлікту визначається ступенем його неприпустимості. Чи стане соціальний конфлікт засобом стабілізації внутрішньосуспільних відносин і узгодження протилежних вимог сторін чи він стане детермінантом соціального вибуху - відповідь на це питання залежить від характеру соціальної структури, в умовах якої розвивається конфлікт.

Внутрішній конфлікт може також служити засобом для визначення взаємного співвідношення сил захисників антагоністичних інтересів, перетворюючись на механізм підтримки або зміни внутрішнього балансу сил. Конфліктна ситуація рівноцінна порушенню колишньої угоди сторін. В ході конфлікту виявляється реальний потенціал кожного супротивника, після чого стає можливим встановлення нової рівноваги між ними і відновлення відносин на цій основі. Соціальна структура, в якій є місце для конфлікту, може легко уникнути станів внутрішньої нестійкості або модифікувати ці стани, змінивши існуючий стан позицій влади.

Конфлікти з одними членами групи ведуть до коаліції або союзам з іншими. За допомогою цих коаліцій конфлікт сприяє зниженню рівня соціальної ізоляції або об'єднанню таких індивідів і груп, які в іншому випадку не пов'язували б ніякі інші відносини, крім взаємної ненависті. Подібна структура сприяє також виникненню безлічі союзів і коаліцій, які переслідуватимуть безліч перехресних цілей, що запобігає об'єднанню сил з якої-небудь однієї лінії розколу.

Протиборство внутрішніх угруповань буде тим глибшим і жорсткішим, чим менш інтегрована соціальна структура. В інтегрованих структурах внутрішня незадоволеність детермінує і посилює енергію груп, але якщо розбіжності з приводу адекватності тих чи інших дій зачіпають глибинні пласти загальних вірувань, символи перемоги і поразки також можуть виявитися різними для різних груп [5].

Ще один західний дослідник розглядаючи проблему взаємозв'язку між конфліктом і стабільністю Г.Зіммель говорить що конфлікт у суспільстві породжує два взаємопов'язаних, але тим не менш істотно різних явища. По-перше, він стверджує, що конфлікт задає межі між групами всередині соціальної системи завдяки посиленню самосвідомості груп та їх уявлень про власну окремість і

специфічність. По-друге, він говорить, що взаємне «відштовхування» допомагає зберігати цілісність соціальної системи, встановлюючи рівновагу між її різними групами [6].

Г.Зіммель зазначає, що відсутність конфліктів не є ознакою глибинних та стабільних відносин. Але слід зауважити, що на думку вченого наявність конфлікту не є необхідною умовою, яка вказує на таку стабільність, але лише стверджує, що при виникненні ворожих почуттів ці почуття повинні проявитися в конфлікті, якщо відносини стабільні. Наявність конфліктів породжує відчуття неміцності відносин, і часто детермінує прагнення зберегти їх за всяку ціну та діяти з перебільшеною самовідданістю, майже механічно зберігаючи відносини шляхом принципового уникнення будь-якого можливого конфлікту [7].

Таким чином, передбачається, що ворожі почуття, зародившись, швидше за все, знайдуть своє вираження, якщо сторони впевнені в стабільності відносин. Однак, якщо відносини такі насправді глибинні, стабільні, і учасники бояться їх розриву в результаті конфлікту, вони будуть намагатися придушити або замінити ці ворожі почуття.

Так, згідно з Г.Зіммелем, відсутність конфліктів у відносинах не може вважатися показником їх стабільності і міцності або свідчити про відсутність в них потенційно руйнівних напружень. Для того, щоб аналітично розкрити повний сенс відносин, треба приділяти увагу як їх явним, так і латентним складовим [8]. Отже, якщо ми зайняті оцінкою стабільності відносин, то, як вважає Г.Зіммель, мало зафіксувати відсутність елементів конфлікту, бо відсутність конфліктної поведінки само по собі не свідчить про відсутність ворожих почуттів та антагонізму.

Але Г.Зіммель не обмежується констатацією відмінності між соціальною видимістю і соціальною реальністю. Попри те, що міг би підказати здоровий глузд, вчений стверджує, що при близьких стосунках де присутня висока імовірність ворожих почуттів, відсутність конфлікту вже може розглядатися як ознака прихованих елементів напруженості. Він стверджує, що якщо сторони вважають відносини занадто неміцними, відчувають, що близькість між ними не витримає вираження ворожості, і побоюються розриву, то вони постараються уникнути прояву ворожих почуттів [9]. Але варто зазначити, що суб'єкти можуть уникати конфліктів не стільки тому, що не впевнені в стабільності відносин, скільки в силу культурної інтерпретації конфлікту, який в цілому може розглядатися як показник можливого розриву відносин. Вище вказувалося, що близькі відносини подають безліч приводів для конфлікту. Тоді можна припустити, що порівняльна рідкість дійсних конфліктів пояснюється тим, що сторони пригнічують їх прояв, побоюючись, що конфлікт набуде занадто гострого характеру в силу глибокої інтеграції учасників конфлікту. Тепер ми можемо вважати ймовірність виникнення конфліктів показником стабільності відносин. Якщо відносини стабільні, якщо, іншими словами, сторони відчувають, що конфлікт не представляє для них особливої небезпеки, то конфлікти, швидше за все, матимуть місце. Тепер можна додати, що якщо у відносинах з високим рівнем інтеграції кожна можливість конфлікту відразу ж реалізується, а не пригнічується, то нагромадження ворожих почуттів не відбувається, а в самих відносинах не проявляється ні амбівалентність, ні напруженість. Адже наявність конфліктів може свідчити про те, що сторони не приховують ворожих почуттів і не побоюються, що конфлікт поставить під загрозу міцність їх відносин [10].

Інший західний дослідник, М Дойч вважає що для підвищення ефективності вирішення конфліктів та встановлення стабільності необхідно враховувати:

1. Характеристики конфліктуючих сторін (їх цінності та мотивації, цілі, їх інтелектуальні та соціальні ресурси для ведення або вирішення конфлікту; їхні уявлення про конфлікт, включаючи концепцію стратегії і тактики, і т.д.). Для конфліктуючих сторін було б корисно знати, що вони розглядають як вигоду або досягнення мети, а що буде розглядатися як втрата або поразка.

2. Передісторію їх взаємин (відношення один до одного, взаємні стереотипи і очікування, включаючи їхнє уявлення про те, що протилежна сторона вважає про них самих, особливо ступінь полярності їх поглядів за системою «добре - погано» і

«заслуговує довіри - не заслуговує довіри»).

3. Природу того, що привело до конфлікту (його межі, жорстокість, мотиваційну цінність, визначення, періодичність і т.п.). Основа або підстави конфлікту всередині суспільства можуть бути «дифузними» і узагальненими, як в ідеологічному конфлікті, або визначеними і обмеженими, як в конфліктах з приводу володіння чим-небудь; причина конфлікту може бути важливою або другорядною для конфліктуючих сторін; вони можуть припускати можливість компромісу або повне підпорядкування однієї сторони іншій.

4. Соціальне середовище, в якому виник конфлікт (різні інститути; рівень заохочення або стримування в залежності від обраної стратегії і тактики ведення або вирішення конфлікту, включаючи природу соціальних норм та інституційних форм для регулювання конфлікту). Учасники конфлікту можуть опинитися в такому соціальному середовищі, в якому існує незначний досвід конструктивного вирішення конфлікту і відсутні інститути або норми, покликані заохочувати мирне вирішення суперечок.

5. Зацікавлені сторони (їх ставлення до конфліктуючих сторін і один до одного, їх зацікавленість в тих чи інших результатах конфлікту, їх характеристики). Багато конфліктів розгораються на тлі підвищеної уваги громадськості, і хід конфлікту значною мірою може залежати від того, як, на думку учасників конфлікту, будуть реагувати зацікавлені сторони і як вони будуть реагувати на самому справі.

6. Застосовувані конфліктуючими сторонами стратегія і тактика (оцінювання та / або зміна переваг, недоліків і суб'єктивних можливостей і спроби однієї зі сторін вплинути на уявлення та розуміння іншої сторони про переваги чи недоліки першої за допомогою тактики, яка може змінюватись за такими вимірами чи параметрами, як легітимність - нелегітимність, за співвідношенням використання позитивних і негативних стимулів, таких як обіцянки і заохочення або загроза та покарання, свобода вибору - примус, відкритість і надійність зв'язку, обмін інформацією, рівень довіри, типи мотивів і т.д.).

7. Результати конфлікту для його учасників та зацікавлених сторін (вигоди або втрати, пов'язані з безпосереднім предметом конфлікту, внутрішні зміни в учасників конфлікту, пов'язані з їх участю в конфлікті, довгострокові перспективи взаємовідносин між учасниками конфлікту, репутація учасників в ході конфлікту у різних зацікавлених сторін). Діяльність, яка проводиться в ході конфлікту, і їхні результати зазвичай впливають на учасників конфлікту.

М. Дойч також зазначає, що кожен учасник соціальної взаємодії реагує на іншого з урахуванням власних оцінок іншого, які можуть не збігатися з реальністю, а також усвідомлюючи ступінь інформованості іншого боку, піддається впливу власних очікувань стосовно дій іншої сторони, свого сприйняття поведінки іншої сторони. Ці оцінки можуть бути, а можуть і не бути точними, оскільки здатність «стати» на місце іншого і передбачати його дії не є значною.

Соціальна взаємодія не тільки може бути ініційовано різними мотивами - вона може породити нові і нейтралізувати старі. Вона не тільки детермінована, а й детермінуюча. У процесі розуміння і пояснення виконаних дій виникають нові цінності і мотиви. Більш того, соціальні взаємодії роблять їх учасників більш сприйнятливими до зовнішніх моделей і прикладів. Хоча кожен учасник соціальної взаємодії у своїй суті являє собою складну систему взаємодіючих підсистем, він може діяти як ціле. Прийняття рішення індивідом чи групою може викликати внутрішнє протиріччя між різними інтересами і цінностями з приводу контролю над дією. Внутрішня структура і внутрішні процеси властиві всім соціальним одиницям (хоча у індивідів вони менш помітні).

Конфлікт має безліч позитивних функцій. Він запобігає стагнації, стимулює інтерес і цікавість, виступаючи в ролі медіатора, за допомогою якого артикулюються проблеми, знаходяться їхні вирішення, служить основою соціальних змін. Плюс до всього, конфлікт чітко розділяє різні групи і цим сприяє встановленню групової та персональної ідентифікації; зовнішній конфлікт часто призводить до внутрішнього згуртування. Більше того, в «нецентралізованих групах і вільних суспільствах

конфлікт, спрямований на вирішення непорозумінь між супротивниками, часто грає стабілізуючу та інтегративну роль. Дозволяючи чітке і ясне вираження суперечать вимог, ці соціальні системи отримують можливість вдосконалити свою структуру шляхом виключення джерел конфліктів. Множинні конфлікти, які вони (ці системи) відчувають, допомагають їм позбавитися від джерел внутрішнього антагонізму і добитися згуртованості. Ці системи забезпечують себе, шляхом інституціоналізації конфлікту, важливим стабілізуючим механізмом. Додатково до цього внутрішньогруповий конфлікт часто вдихає нове життя в існуючі норми або призводить до виникнення нових. У цьому сенсі соціальний конфлікт виступає в ролі механізму для установки норм, що відповідають новим умовам. Така поведінка є виграшною для гнучких суспільств, тому що створення або вдосконалення норм допомагає їм зберегти життєздатність та ефективно функціонувати в нових умовах. Такий механізм відсутній в жорстких системах: пригнічуючи конфлікт, вони пригнічують попереджувальний сигнал, що зрештою призводить до катастрофічних наслідків.

Внутрішній конфлікт може також служити засобом з'ясування відносної сили протилежних інтересів, дозволяючи створити механізм для збереження або зміни внутрішнього балансу сил. Оскільки виникнення конфлікту символізує відмову від існуючих взаємин усередині системи, то в результаті з'ясування співвідношення сил в ході конфлікту встановлюється новий баланс, і взаємини тривають на новій основі» [11].

Більш розгорнуту та узагальнену характеристику соціальної напруженості, її зв'язку з конфліктом дав видатний американський політолог К. Райт всередині минулого століття. Він вважає, що для досягнення стабільності суб'єкти повинні слідувати певній моделі взаємовідносин, яка детермінується об'єктивними інтеграційними процесами. Найголовнішу роль в регулюванні цих взаємовідносин він відводив праву та інституційному дизайну. На думку К. Райта, конфлікти не потрібно ототожнювати з соціальними протиріччями. Історія показує, що глибокі релігійні, ідеологічні чи політичні відмінності призводять до різного роду конфліктів. Однак, зазначає вчений, він не має обов'язкового характеру, так само, як вже існуючий конфлікт не обов'язково розв'язує протиріччя, які його породили. Виходячи з цього твердження, буде нелогічно ототожнювати протиріччя з конфліктом. Існування протиріч, фактично, може вважатися однією із найважливіших умов суспільного прогресу. Саме через взаємодію і протиставлення різних позицій і методів, і поступовий синтез тези та антитези твориться історія [12]. Протиріччя і соціальна напруга, яку вони породжують, розглядаються як невід'ємний атрибут будь-якого суспільства. Науковий підхід до соціальної напруги повинен уникати пануючого у побутовій свідомості уявлення про те, що соціальна напруга є злом, яке повинно бути викорененим. Напруга не є зародком війни, хоча може входити в склад причин, які її породжують. Подібно до того як електрична напруга небезпечна для людського життя і може сильно збільшитись, якщо зруйнувати структуру, в якій воно функціонує, висока соціальна напруга може призвести до насилля чи війни, або навіть зруйнувати суспільні структури. Однак, без мінімальної напруги електрична система взагалі не функціонує. Так само і суспільство не розвивається без певної напруги в ньому. Це напруга між різними ініціативами, які дають можливим вибір і досягнення мети. К. Райт виділяє три групи причин напруги в політичному житті: політичні, соціокультурні та психологічні. Психологи, як зазначає дослідник, не заперечуючи впливу культури на поведінку людини, стверджують, що індивідуальність ніколи повністю не «розчиняється» в груповій культурі і може створювати зворотній вплив на культуру, особливо якщо ми говоримо про «творчу меншість» чи культурну еліту. У зв'язку з цим вчений виділяє як мінімум три психологічні причини соціальної конфліктності: альтернативні протиріччя людської свідомості, стереотипи і психологічний механізм прогнозування власної поведінки. «Психологи показують, - пише К. Райт, - що конфліктність індивідуальної свідомості є характерною рисою людини. В свідомості одне одному протистоять образи альтернативних варіантів дій, оцінюються їх наслідки, в кінці

кінців приймається рішення і дії реалізуються згідно вибраного напрямку. Однак, не завжди вдається зробити вибір між альтернативами і прийняти рішення, і саме ця ситуація породжує протиріччя, особливо коли кожна з альтернатив є емоційно підсиленою. Крім того чи не найголовнішою причиною конфліктності К.Райт вважає стереотипність людської свідомості. Він зазначає що наука і науковий прогрес грають центробіжну роль в суспільному житті та розвитку, в той час коли традиції, які є закоріненими в свідомості та психології людей, розділяють їх на групи, які відповідають таким історичним формам усуспільнення як нація, конфесія та інші. Сучасній людині властиво говорити про етнічні, соціальні, економічні та інші групи населення, ґрунтуючись на неіснуючих ознаках, і розповсюджувати ці характеристики на всіх членів цієї групи. Ця схильність до стереотипів і призводить до групового антагонізму.» Слід зазначити, що досить великі надії на подолання причин конфліктів К. Райт покладав на освіту (людей потрібно політично виховати, пояснити природу миру, нав'язати необхідність терпимості по відношенню до інших культур, груп, розкриваючи принципи функціонування політичних інститутів, які здатні владнати непорозуміння, усунути насилля і підкорити миттєві та мінливі групові інтереси цим принципам.

В той же час дослідник достатньо прагматично оцінював принципові можливості вирішення соціальних конфліктів в сучасному суспільстві. «Конфлікт вважається вирішеним, якщо всі учасники беззаперечно визнають його вирішення. У випадку фізичного конфлікту, коли повну поразку зазнали всі його учасники крім одного, таке рішення може бути абсолютним, але якщо конфлікт стосується ідей, політики чи вимог, слова «безумовно», «визнають» і «всі» повинні використовуватись у відносному розумінні. Рішення може бути прийнятим різними учасниками в різних значеннях. В сучасному світі де існують, і очевидно, ще довго існуватимуть відмінності в релігіях, ідеологіях, культурах, економічному становищі і політиці безумовне вирішення конфліктів, які виникають з цих відмінностей, мабуть, як неможливе, так і небажане. Саме ці відмінності складають суть розвитку світу. Однак, поки існують ці відмінності, існує висока імовірність виникнення конфліктів.»

Виділяючи тенденції існування та розвитку сучасного світу К. Райт чи не найголовнішою і об'єктивною вважає інтеграцію (інтеграційні процеси). Однак інтеграційні процеси породжують проблему співіснування та поєднання універсального з груповим, оскільки починається розмивання традиційних способів життєдіяльності різних груп. «Все в меншій мірі суспільства керуються з допомогою традицій та релігії і все в більшій мірі підкорюються законодавству та адмініструванню, які орієнтовані в майбутнє.» В цьому «дистанціюванні» між соціальними і технологічними відносинами К. Райт бачить одне із основних джерел соціальної напруги у внутрішній політиці. Основними регуляторами виникаючої напруги і носіями інтеграційних тенденцій вчений вважає політичні інститути та право, при цьому зазначаючи, признаючи різноманіття груп на основі соціальних, етнічних, культурних та інших відмінностей політична стабільність на основі співіснування, толерантності та взаємній повазі. Ці умови самі по собі в своїй основі мають певні цінності, які повинні бути визнаними всіма учасниками суспільних відносин. Толерантність можлива лише тоді, коли люди готові підпорядкувати безпосередні прояви своїх ціннісних установок загальним цінностям більш високого порядку. Взаємна повага є майже неможливою, до тих пір, поки вона не буде визнаною вищою цінністю замість налаштування руйнувати «менш досконалу» частинку суспільства. Стабільність буде до того часу неможливою, поки її існування не буде розглядатися як вища цінність у відношенні з насильницьким розповсюдженням будь-яких ідеологій, релігій, способів організації суспільного життя, групових інтересів чи інших цінностей, які можуть їй заперечувати.

Ще одним яскравим представником праці якого присвячені дослідженню політичної стабільності та конфліктів з точки зору теорії ігор є Т. Шеллінг. Він зокрема говорив, що існують «ігри», в яких елемент конфлікту обумовлюється значним інтересом, але взаємозалежність є частиною логічної структури і щоб уникнути катастрофи вимагає певної співпраці або взаємного узгодження дій - мовчазного

або яскраво вираженого. В інших «іграх» скритість може грати стратегічну роль, але в той же час є значна необхідність позначити наміри і ознайомитися з різними точками зору. Гравцям слід домогтися розуміння один одного; виявити моделі індивідуальної поведінки, які дозволяють одному гравцеві передбачити дії іншого; їм необхідно знати моделі цінностей один одного і перевіряти правильність своєї поведінки; розробляти кліше, угоди, правила для позначення своїх намірів, реагуючи при цьому на сигнали один одного [13].

Оскільки внутрішньополітичним відносинам властивим є не лише протистояння, але і взаємозалежність, і чистий конфлікт, в я кому інтереси антагоністів є повністю протилежними є одиничним явищем, з цієї причини «перемога» в конфлікті не є перемогою над супротивником. Вона означає виграш щодо власної системи цінностей [14]. Саме з цим пов'язаний наступний важливий висновок, який робить Т. Шеллінг. Він стосується не тільки виграшів і втрат в конфлікті між двома гравцями, а й того, що деякі шляхи його розвитку або деякі потенційні виходи з конфлікту, способи і підсумки його вирішення є більш (або менш) допустимими для обох учасників, ніж інші. Це означає, що навіть в ситуації конфлікту взаємодіючі сторони мають спільний інтерес у досягненні взаємно вигідних результатів. Таким чином, конфлікти можуть розглядатися як ситуації, що включають в кінцевому рахунку елемент чистого торгу - укладення угоди, в якій кожна сторона керується переважно своїми очікуваннями того, що інша хоче чи може прийняти. Але якщо кожна зі сторін виходить з подібних очікувань і обґрунтованих прогнозів по відношенню до іншої, то це означає, що очікування стають взаємодоповнюючими. Звідси випливає, що на основі взаємних очікувань (цілком обґрунтованих з точки зору раціональної поведінки учасників) можливий компроміс між сторонами конфлікту. В цьому і полягає третій важливий висновок Т. Шеллінга, який має особливо велике значення в світлі того, що будь-який компроміс передбачає і робить можливою співпрацю, а в певній мірі, по суті, і є співпрацею, хоча лише в його початковій стадії.

Сьогодні одним з найбільш плідних шляхів розробки такої теорії політичної стабільності, яка так необхідна суспільству, є її розгляд як окремого випадку, одного з станів політичного процесу, обумовленого іншими його станами, в першу чергу - конфліктом. Цей шлях передбачає виявлення їх взаємозв'язків, збігів і своєрідності притаманних їм функцій, аналіз тієї ролі, яка належить політичному конфлікту та його впливу на політичну стабільність. Стабільність для суспільства виступає самостійна цінність, яку не можна повністю звести до будь-якої іншої або суми будь-яких інших суспільних цінностей, окрім, мабуть, за винятком: впорядкованості [15].

Однак при розгляді політичної стабільності, з'ясовується, що в реальності стабільність і конфліктність пов'язані не стільки через ієрархію цінностей, скільки за своїми функціональними характеристиками. Не випадково в процесі різноманітних досліджень деякі автори дійшли думки про те, що стійкість «такої спільності як об'єднана Європа», багато в чому була забезпечена в останні десятиліття специфічними умовами конфліктної і квазіконфліктної стабільності двох ідеологічно поляризованих військово-політичних спільнот.» [15].

Другий можливий варіант підходу до вироблення концепції політичної стабільності пов'язаний з розглядом стабільності як об'єктивної функціональної характеристики соціальної системи. Слід зазначити, що цей шлях аж ніяк не новий. Можна згадати, що вже кілька десятиліть тому такий підхід до розуміння стабільності завоював своє право на існування, коли він склав свого роду теоретичний доробок одного з напрямів в американській міжнародно-політичної теорії. Наприкінці 50-х рр.. М. Каплан першим з учених США зробив спробу моделювання та дослідження функцій окремих станів міжнародних систем. У наслідку, викладаючи свою концепцію, важлива роль в якій відводиться питанням «рівноваги», «стабільності» та «динамічної зміни», він зазначав, що сконструйовані ним моделі не є моделями рівноваги в дусі Т. Парсонса. «Рівновага не має пояснювального значення всередині таких систем. Скоріше це рівновага, яка сама повинна бути поясненою, і модель його пояснює, вказуючи механізми, що відновлюють або підтримують рівновагу» [16].

Сьогодні і серед політологів, які займаються вивченням внутрішньополітичних

відносин, дедалі більше поширюється переконання в тому, що «дослідникам політичної стабільності необхідно повною мірою усвідомити актуальність осмислення соціально-класових та соціальних підстав політики. В цих підставах з самого початку закладаються «ембріони» всіх конфліктів і напружень, які мають шанси вилитися в згубні для суспільства процеси.» [17].

Важливо зазначити, що політична стабільність і політичний конфлікт зовсім не безумовно протистоять один одному, а також не перебувають вони і в діалектичному «взаємопокладанні» та «взаємозапереченні». У своїй суті будучи проявом соціальних потреб та інтересів, відображаючи зміну співвідношення сил учасників громадських відносин і політичний конфлікт, і політична стабільність виконують ще одну дуже важливу функцію - надають принципову можливість побудови свого роду «шкал» конфліктності та стабільності. Але слід підкреслити ще раз: це два різних, хоча і зв'язаних між собою виміри, а не характеристики, які виключають або передбачають один одного. Наявність і визначена в певний спосіб змінна розмірність, величина і інтенсивність однієї з них зовсім не означають відсутність або відповідного зростання/зменшення іншого.

Бібліографічні посилання:

1. Демидов А.И. Основы политологии : учеб. пособие / А.И. Демидов, А.А. Федосеев. – М. : Высш. шк.,1995. –271 с.

2. Дружинин В. В. Введение в теорию конфликта / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов, М. Д. Конторов. – М. : Радио и связь, 1989г. – 288 с.

3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142 –147.

4. Coser L. The Functions of Social Conflict / Lewis Coser. – New York : The Free Press, 1956. – P.49.

5.Козер Л. А. Функции социального конфликта / Козер Л.А. // Американская социологическая мысль : тексты. – М. : Изд-во Международ.Ун-та Бизнеса и управления, 1996. – С.542–545.

6. Soziologie. Leipzig: Duncker and Humblot – 1908. – pp. 610 –611.

7. Simmel G. Conflict / G. Simmel ; trans. Wolff K. H. – Glencoe, IL. : The Free Press, 1955. – P. 4–47.

8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.

9. Rose A. Union Solidarity / A. Rose. – Minneapolis : The University of Minnesota Press, 1952. – P. 51—54

10. Freud S. A General Introduction to Psychoanalysis / S. Freud. – Garden City : Garden City Publishing Co., 1938. – P. 370.

11. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) / М. Дойч // Социально-политический журнал. – 1997. – №1. – С. 202 –212.

12. Wright Q. Problems of Stability and Progress in International Relations / Q.Wright. – Berkeley and Los Angeles, 1954. – P.144 –145.

13. Шеллинг Т. Стратегия конфликта : Часть II : Переориентация теории игр : Глава 4. К теории взаимозависимого решения Источник: Теория международных отношений : хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 255–266.

14. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Т. Шеллинг ; пер. с англ. Т. Даниловой ; под ред. Ю. Кузнецова, К. Сонина. – М. : ИРИСЭН, 2007. –366 с.

15. Галкин А. А. Буржуазное общество в поисках стабильности / А .А. Галкин, А. М. Салмин и др. ; отв. ред. А.А. Галкин. – М. : Мысль, 1991. – 267 с.

16. Kaplan M. Macropolitics: Selected Essays on the Philosophy and Science of Politics / M. Kaplan. – N.-Y., 1969. – P. 38.

17. Цыганков А. П. Социально-классовые основания стабильных политических режимов / А.П. Цыганков. – США : ЭПИ, 1992. – № 4. – С. 32.

Панарин А.С. Политическая стабильность и конфликт : исследование проблемы взаимосвязи

Политическая стабильность, как объект политологического исследования является многоаспектной проблемой. Поскольку в научной сфере не сложилось однозначной трактовки взаимосвязи между конфликтами и стабильностью, одной из важных сторон исследования данной проблемы является определение роли конфликтов в современном обществе, а также исследовать их влияние на формирование политической стабильности. Важность исследования проблемы в таком ракурсе усугубляется тем, что он указывает путь к преодолению одностороннего, позитивно- негативного отношения к конфликту и предоставляет возможность более широкого, многомерного понимания его роли в общественных отношениях, поскольку парадигма конфликтологии позволяет нам исследовать проблему формирования политической

стабильности в противоположной плоскости .

В ходе исследования выявлено, что конфликты снижают напряжение, способствуя при этом стабилизации и интеграции внутригрупповых отношений, предоставляя участникам конфликта непосредственную возможность выражения противоречивых требований; предотвращают стагнации, стимулируют интерес и любопытство, выступая в роли медиатора, с помощью которого артикулируются проблемы и находятся их решения; служат основой социальных изменений; четко разделяет различные группы и этим способствуют установлению групповой и персональной идентификации.

Ключевые слова: политическая стабильность , политический конфликт.

Panarin A. Political stability and conflict: research on the relationship

Political stability, political science as an object of study is a multidimensional problem. Since the area of science has not developed a clear interpretation of the relationship between conflict and stability, one of the important aspects of the study of this problem is to determine the role of conflict in modern society, and to investigate their influence on the formation of political stability. The importance of research problem sin this perspective is enhanced by the fact that it points the way to overcome the one-sided, positive- negative attitude towards the conflict, and provides a broader, multi-dimensional understanding of its role in public relations, as the paradigm of conflict resolution allows us to investigate the formation of political stability in the opposite plane.

Today one of the most fruitful ways to develop such a theory of political stability, which is so necessary to society, is its consideration as a special case of a state political process, due to its other state in the first place - conflict. This path involves identifying their relationships, and identity matches their inherent features, analysis of the role that belongs to the political conflict and its impact on political stability.

The study found that conflicts reduce stress, thus contributing to the stabilization and integration of intragroup relations , giving participants the opportunity of expressing direct conflict conflicting requirements, prevent stagnation , stimulate interest and curiosity , acting as a mediator by which articulate problems, their solutions are , are the basis for social change , clearly separates the different groups to allow for the establishment of group and personal identity; addition, decentralized groups and free society, conflict, aimed at resolving tensions between adversaries, often plays a stabilizing and integrative role. Allowing crisp and clear expression of contrary claims, these social systems are able to improve their structure by eliminating sources of conflict. Multiple conflicts that they (the system) feel help them get rid of the sources of antagonism and achieve internal cohesion. These systems provide for themselves through the institutionalization of conflict, an important stabilizing mechanism. In addition to this intragroup conflict often breathes new life into existing standards or new causes.

It is important to note that political stability and political conflict is not definitely opposed to each other, nor are they in a dialectical «cross assignation» and «cross negation.» In essence, being a manifestation of social needs and interests , reflecting the changing balance of forces participants of public relations and political conflict and political stability perform another very important function - providing theoretical possibility of building a sort of « scales « of conflict and stability. But it should be emphasized again: they are two different, though interconnected dimensions rather than characteristics that exclude or include each other. Availability and defined in a way a variable dimension , size and intensity of one of them does not mean the absence or corresponding increase / decrease in the other.

Keywords: political stability, political conflict.

Надійшла до редколегії: 13.12.2013 р.

УДК 328.32

Я. Печенка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАРЛАМЕНТ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ

Проаналізована сутність парламенту як інституту соціально-політичного представництва інтересів. Запропоновані етапи розвитку інституту парламентаризму у контексті трансформації самої практики народного представництва та її теоретичного обґрунтування. Висвітлені основні функції парламенту як інституту представництва інтересів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: парламент, представництво, депутат, станово-представницькі установи, соціальні інтереси.

Однією з головних інституційних умов становлення та розвитку демократії та громадянського суспільства є забезпечення широкого представництва усього спектру соціальних інтересів, наявних в суспільстві, що закладає підвалини стабільного

розвитку політичної системи та забезпечує легітимну участь у громадському житті та вирішенні державних справ населення. Ключовою інституцією у процесі такого забезпечення виступає парламент як вищий представницький орган державної влади, що виражає думку нації.

З часу свого створення парламент у тій чи іншій формі завжди виступав інституційною формою відображення соціальних інтересів, хоча цього ступінь представництва змінювався у різні історичні періоди та під впливом політичних подій. Таким чином, становлення та розвиток парламентів як представницьких органів є природний наслідок політичного розвитку країн Західної Європи. Фактично сьогодні парламент у політичних системах розвинутих країн, будучи посередником між суспільством та державною владою, виконує роль буфера та майданчика артикуляції різноманітних соціальних інтересів на державному рівні.

У своєму розвитку парламент як інститут політичного представництва пройшов декілька етапів:

1. Протопарламентський. Досить помилковим вважати, що до виникнення парламентів у середньовічній Європі західна цивілізація не знала спроб та ідей представництва інтересів на загальнодержавному рівні. Початки практики представництва інтересів можна знайти ще в Античності. У Стародавніх Афінах протягом IX – IV ст. еволюція державного ладу характеризувалася поступовим ослабленням ролі Народних зборів у бік підвищення позицій представницьких інституцій. Так у 594 р. до н. е. обраний архонтом для проведення назрілих реформ Солон створив новий державний орган – колегіальну Раду чотирьохсот.

Представництво у цьому органі встановлювалось за племінною ознакою. Від кожного з чотирьох племен (філ), на які поділялося афінське суспільство, обиралося по 100 представників. Пізніше на її основі була створена Рада п'ятисот, що формувалася вже на основі територіального представництва. В подальшому представницькі установи створювались протягом майже всього періоду існування давньогрецької демократії [1, с. 80].

Це ж саме стосується й державно-політичного розвитку історії Стародавнього Риму, особливо в республіканський період його історії. Римський Сенат, будучи одним з найбільш впливових органів держави, створювався як представницька установа спочатку інтересів міської знати Риму, а згодом й провінційної. Водночас ці представницькі установи мали обмежену соціальну базу та відображали інтереси та поточну боротьбу лише серед панівних верств рабовласницьких суспільств Давньої Греції та Риму.

2. Станово-феодальний період. Станово-представницькі інституції почали виникати у середньовічній Європі (Генеральні Штати у Франції, Кортеси в Іспанії, англійський парламент, рейхстаги і ландтаги в Німеччині). Водночас існує й дещо інша думка стосовно коренів парламентаризму в Європі. Так американський політолог Р. Даль бачить початки практики представницьких установ у середньовічній Європі набагато раніше, ніж XII ст. На його думку, першими прототипами подібних представницьких установ стали представницькі зібрання норманської знаті на півночі Європи. З Норманським завойованням скандинавські племена принесли у Європу й ідею представництва. Так чи інакше виникнення парламентів ознаменувало собою перехід від ранньофеодальної монархії до станово-представницької, а також початок подолання політичної роздробленості. На цей час припадає остаточне правове оформлення станів. Все населення почало ділилося на три стани: перше – духівництво, друге – дворянство, всі інші вільні мешканці складали третій стан. Представництво за часів феодалізму було ви¬ключно становим. Лише в Англії воно мало подвійний характер – як становий, так і тери¬торіальний характер. Англійський парламент був за своїм складом та порядком його формування органом представництва територіальних співтовариств – графств і міст.

За часів феодалізму станово-представницькі установи спочатку частково, а пізніше й повністю формувалися на виборній основі. Водночас правом голосу поширювалося лише на привілейовані верстви населення. Це не було народне представництво в його сучасному розумінні. З одного боку, такі установи

формувалися вузьким, досить нечисленним виборчим корпусом, з іншого навіть їх внутрішня діяльність визначалася становим поділом. Значною мірою скликання таких інституцій стало ініціативою монархів. Це давало змогу останнім в обхід великих феодалів звертатися до численних соціальних акторів за підтримкою для територіальної консолідації феодальних держав [2, с. 135]. В умовах боротьби за об'єднання країн, коли монарх сприймався не як абсолютний володар, а перший серед знаті, представницькі установи стали інструментом посилення легітимності його політики та поширення впливу монарха на всю адміністративну територію країни. Численні територіальні спільноти, що стали автономними в результаті комунальної революції, та професійні гільдії прагнули захистити власні здобутки та інтереси. У цих умовах ідея колективного захисту знайшла відображення в інституті політичного представництва, який інституціоналізувався через парламенти. Так у Франції перше скликання у 1302 р. Генеральних Штатів припадає на початок подолання політичної роздробленості країни. Необхідність захисту колективних інтересів міст від свавілля феодалів в межах Генеральних Штатів призвели до формування їх союзу з королівською владою. В Англії виникнення парламенту у 1265 р. значною мірою пов'язано з консолідацією інтересів баронів у боротьбі за послаблення королівської влади.

Сам термін «парламент» (англ. parliament, франц. parlement, от parler – говорить) також виникає у добу феодалізму. У середині XIII ст. в результаті судової реформи Людовика IX зі складу Королівської курії була відокремлена судова палата – паризький парламент. Ця установа довгий час відігравала роль вищої апеляційної інстанції і складалася з професійних юристів. Як орган судової влади паризький парламент існував до Великої французької революції кінця XVIII ст. [3, с. 54]. І хоча він ніколи не виконував представницькі чи законодавчі функції, його назва, що дослівно перекладалася як «говорильня» та призначення (обговорення законів) були запозичені під час формування загальнонаціональних представницьких установ.

Політичне представництво інтересів в станово-представницьких інституціях до початку XIX ст. носило характер представництва за дорученням як за формою, так і за змістом. Так, у Франції виборці вручали депутату, який представляв їх інтереси у Генеральних штатах наказ з чіткими інструкціями та позиціями з актуальних та хвилюючих питань. Новообраний депутат видавав розписку, що мала обов'язкову юридичну силу, про свою згоду на певних умовах виконувати обов'язки представника лише своїх виборців. Приймаючи доручення, депутат підписував присягу на вірність інтересам виборців. У разі необхідності, виникнення нових обставин депутат звертався до виборців з пропозицією про надання додаткових повноважень та інструкцій з обов'язковим обґрунтуванням необхідності у цьому. Після закінчення кожної сесії Генеральних Штатів депутат звітував перед виборцями про виконання своїх обов'язків та успішність захисту їх інтересів. У разі незадоволення діяльністю свого представника, його зради виборці могли достроково припинити його повноваження, тобто відкликати депутата [4, с. 78]. Така практика депутатської діяльності та представництва поширилась у всій феодальній Європі.

Таким чином, депутатський мандат станово-представницьких парламентів за своїм характером був імперативним (жорстким), тобто депутат представляв лише інтереси своїх виборців і мав суворо виконувати їхні доручення, а виборці володіли правом відкликання депутату у випадку, коли вважали, що він не слідує їх дорученням .

3. Ранньобуржуазний етап. Під час та в результаті буржуазних революцій XVII – XVIII ст. у Нідерландах, Англії, Франції та Північній Америці починає змінюватися як сам характер представництва, так і його обґрунтування. Теоретичною підвалиною зміни концептуальних уявлень про парламентаризм стали теорії суспільного договору, поділу влад та народного суверенітету. Перша стверджувала договірний характер суспільного ладу та відповідну можливість корекції державних інститутів через суспільне обговорення. Як Томас Гоббс, так і Джон Локк у своїх концепціях державного ладу виділяли парламент як окремий та впливовий центр прийняття рішень. У цьому контексті питання представництва

розглядалося як основоположний принцип стабільного політичного розвитку. Концепція народного суверенітету розглядала парламент як орган, що представляє увесь народ, а отже має бути найвищим у системі державних органів. Парламент став розглядатися не лише як виключно законодавчий орган влади, а як майданчик формування загальнонаціональних інтересів й гармонізації соціальних інтересів. Велика французька революція поклала край станово-представницькому принципу формування. Символічним й світоглядним у цьому контексті є проголошення депутатами Генеральних Штатів у липні 1789 р. себе Національними зборами, що представляють усю націю, а не окремі стани. З цього часу утверджується погляд на парламент як орган народовладдя. В результаті демократизації виборчого права протягом XIX ст. у провідних країнах світу парламенти починають формуватися як справжні зібрання народних представників. Цьому сприяло як розширення виборчого корпусу, так і відмова від імперативного мандату. В основі концепції вільного мандату, лежить погляд на депутата як представника усієї нації, а не конкретних виборців. Як відмічає з цього приводу вітчизняна дослідниця О. Скребець, цей час став переломним у розвитку парламентаризму та інституту політичного представництва, що характеризується переходом від народно-делегатської до народно-депутатської форми представництва [2, с. 135].

Водночас тогочасні парламенти ще не мали ознак інституцій, що віддзеркалює інтереси всього суспільства. Розширення виборчого права відкрило двері парламентів міцніючій та зростаючій буржуазії, яка поряд з традиційним дворянством утворила правлячий клас на Заході. І хоча широкі верстви суспільства не мали ще виборчого права та свого представництва у владі, парламенти повсюдно розглядалися як виразники інтересів всього суспільства. Так англійський філософ Дж. Мілль у праці «Роздуми про представницьке врядування» сенс представницького правління вбачав у тому, що «увесь народ або якась численна його частка через своїх депутатів, який цей народ періодично обирає, здійснює верховну владу, що контролює суспільні процеси. За представницької системи вся верховна влада має належати народним депутатам, які контролюватимуть уряд» [6, с. 230].

1. Ліберально-демократичний етап. Після Першої світової війни повсюдно починається чергове розширення виборчого права. У міжвоєнний період виборче право практично в усіх країнах Європи та США стає загальним за принципом один виборець – один голос (рівним). Народне представництво та вільний мандат депутата стають незаперечними аксіомами. Сьогодні у теорії конституційного права парламент як форма представництва інтересів тлумачиться як колегіальний орган, що діє від імені суспільства і в його інтересах, упорядковуючи на цій основі суспільні відносини. Кожний депутат незалежно від типу виборчої системи, за якої він отримав мандат (мажоритарна чи пропорційна) вважається представником всього народу та вільний у своїх діях та поглядах. Водночас ці теоретико-засадничі положення не враховують впливу груп інтересів на парламентський процес. Тому у політичній науці парламент та представництво починаючи з традиції започаткової А. Бентлі на початку XX ст. розглядається як інструмент врегулювання міжгрупової боротьби та конфліктів у сучасному суспільстві [5, с. 52].

Сьогоднішні парламенти у демократичних країнах виступають публічними майданчиками співробітництва та боротьби численних інтересів професійних, територіальних, фінансово-промислових груп. В умовах розвитку партійних систем система політичного представництва отримала ще одну ланку – політичні партії, які в сучасному суспільстві виконують функції акумуляції соціальних інтересів. Представляючи та відстоюючи інтереси конкретних соціальних груп політичні партії фактично обмінюють рівень суспільної підтримки на депутатські мандати. При цьому створюється можливість лобіювання не лише соціально-групових інтересів, а й позицій партійного керівництва. Партії слугують надійним фільтром для сегрегації та інтеграції соціальних інтересів, запобіжником їх подрібнення. При цьому існує суттєва різниця у забезпеченні та прозорості механізму представництва залежно від типу виборчої системи. За пропорційної системи народне представництво є більш точним, оскільки пропорційний принцип

забезпечує більш справедливе відображення преференцій виборців в остаточних результатах. Мажоритарна система, посилюючи особисту відповідальність депутата та комунікацію з виборцями, є менш справедливими. До того ж в мажоритарних округах можливості маніпуляції та впливу фінансово-промислових груп набагато сильніші та ефективніші.

Широка легітимність та представницький характер парламенту визначають той факт, що у конституціях сучасних демократичних країн найширшою компетенцією серед органів влади наділяються саме парламенти. Оскільки природа парламенту виводиться з концепції народного представництва, то його компетенція охоплює як питання державно-владних відносин, так і регулювання приватних сфер життя громадян. До основних функцій сучасних парламентів як інститутів політичного представництва можна віднести наступні:

- Законодавча: прийняття законів є головним завданням парламенту як виразника інтересів народу. Оскільки лише парламент виражає волю суспільства, то він має виключне право приймати загальнообов'язкові норми. При цьому закони розглядають як суспільне благо, що має на меті впорядкування відносин та забезпечення справедливості. Закон є втіленням суспільних інтересів;
- Агрегація соціальних інтересів: через своїх представників у парламенті соціальні групи не лише виражають свої інтереси, а й надають їм форми політичних альтернатив. Конкретні інтереси та потреби знаходять своє відображення у партійних програмах, результатах голосування депутатів з тих чи інших суспільно важливих питань;
- Комунікаційна: представницький характер парламентів робить їх ефективними публічними майданчиками для обміну інформацією між різними політичними силами та узгодження власних позицій для ухвалення максимально прийнятного рішення для більшості сил та груп інтересів;
- Легітимація та врегулювання конфліктів: колегіальність діяльності парламентів та публічний характер дискусій сприяють виявленню соціально-політичної стратифікації суспільства та суспільно-політичних поділів та розмежувань. Саме у стінах представницьких установ під час ухвалення законів проявляються основні соціальні суперечності, що знаходять своє відображення у різних підходах та поглядах політичних сил та боротьбі між ними. Водночас засоби парламентської боротьби (петиції, протести, бійки депутатів) слугують інструментами цивілізованої політичної боротьби. Водночас різноманітність та фрагментарність соціальних інтересів, що особливо чітко проявляється за умов багатопартійності, перетворює парламент не лише у майданчик для з'ясування стосунків, а й для досягнення соціальних компромісів;
- Формування політичного курсу: саме парламент як вища представницька установа в країні покликаний формувати основні засади суспільного розвитку та пріоритети. Водночас це питання й функція викликає найбільші дискусії та конфлікти, оскільки вибір пріоритетів завжди пов'язаний з розподілом ресурсів та благ між соціальними послугами.
- Контролююча: у всіх демократичних країнах парламенти наділені контролюючими функціями по відношенню до органів виконавчої влади.

За радянського періоду інститут політичного представництва в Україні фактично не функціонував. В умовах домінування КПРС народне представництво фактично підмінялося партійним, перетворюючи парламент УРСР на атрибут демократичного соціалізму. Інші канали вираження соціальних інтересів були або заборонені (громадські організації, неформальні рухи) або контролювалися державою [7, с. 223]. Тому з проголошенням незалежності українське суспільство по суті з нуля почало формувати інститут представництва. Слід зазначати, що в результаті свого розвитку парламентаризм в Україні набув дещо деформований вигляд порівняно з західними демократіями. Свою негативну роль у цьому зіграли ряд чинників: зрощування влади і бізнесу і як наслідок поява масштабної парламентської корупції, формування більшості партій за кадром принципом, що визначило їх політичну природу як інструментів обслуговування бізнес-інструментів, олігархізація політичного життя

країни, надмірна кількість політичних партій та їх слабка ідеологічна ідентифікація. Водночас однієї з головних причин, що негативно впливають на формування парламентаризму в сучасній Україні, стало запровадження у 2006 р. найбільш простої версії пропорційної системи з маленьким виборчим бар'єром (3%) та закритими партійними списками [8, с. 211]. В результаті цього посилилася особиста складова політичного процесу. Сьогоднішні українські політичні партії черпають свою популярність з суспільної довіри до особистостей їх лідерів, а не з власної спроможності ефективно інтегрувати та відстоювати соціальні інтереси груп.

Бібліографічні посилання:

1. Іжа М. Теоретико-методологічні засади дослідження парламентаризму / М. Іжа, М. Росенко [Текст] // Теорія та практика державного управління. – 2013. – №1. – С. 79-84.

2. Скребец Е. В. Парламентаризм и оригинальное политическое развитие / Е. В. Скребец [Текст] // Грані. – 2003. – №4. – С. 133-137.

3. Кудь С. А. Парламентаризм та його суть / С. А. Кудь [Текст] // Вісник Черкаського національного університету. Серія. Політологія. Філософія.– 2009. – №24. – С. 54-55.

4. Яровой Т. С. Основні форми державного правління і парламентаризм: правові аспекти взаємодії / Т. С. Яровой [Текст] // Часопис Київського університету права. – 2011. – №2. – С. 77-80.

5. Ломжець Ю. В. Тенденції розвитку парламентаризму та напрямки удосконалення діяльності парламенту в Україні / Ю. В. Ломжець [Текст] // Наукові праці ЧДУ імені П. Могили. – 2012. – Випуск 185. Том 197. – С. 51-56.

6. Ломжець Ю. В. Парламентаризм як особливий соціально-політичний інститут сучасного цивілізованого суспільства / Ломжець Ю. В. [Текст] // Гілея. – 2010. – №10. – С. 223-234.

7. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм / В. М. Шаповал [Текст]. – К.: Юрид. фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2006. – 560 с.

8. Сметанюк У. Парламентаризм: концептуальні засади політичного аналізу / У. Сметанюк [Текст] // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Політологія. – 2009. – №2. – С. 205-212.

Печенка Я. Парламент как форма социально-политического представительства интересов

Проанализирована сущность парламента как института социально-политического представительства интересов. Предложены этапы развития института парламентаризма в контексте трансформации практики народного представительства и ее теоретического обоснования. Освещены основные функции парламента как института представительства интересов в современном обществе.

Ключевые слова: парламент, представительство, депутат, сословно-представительные учреждения, социальные интересы.

Pechenka Ya. Parliament as a form of social and political representation of interests

The essence of Parliament as an institution of social and political representation of interests is analyzed. The stages of development of the institution of parliamentary practice in the context of the transformation of popular representation and its theoretical basis are proposed. The main functions of Parliament as an institution representing the interests in modern society are highlighted.

One of the main institutional formation and development of democracy and civil society is to ensure broad representation across the spectrum of social interests, existing in a society that lays the foundation of a stable political system and provides legitimate participation in public life and public affairs people. The key institution in the provision of such acts Parliament as the supreme representative body of the government, expressing the opinion of the nation.

Since its inception, the parliament in one form or another has always been a form of institutional reflection of social interests, although the degree of change in the representation of various historical periods and influenced by political events. Thus, the formation and development of parliaments as representative bodies is a natural consequence of the political development of the countries of Western Europe. In fact, today the Parliament in the political systems of the developed countries, as a mediator between society and the government , serves as a buffer area and the articulation of diverse social interests at the state level.

Keywords: Parliament, representative, deputy, estate-representative institutions, social interests.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 321

О. В. Пилипенко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Розкрито сутність громадських рухів як результату складної соціальної диференціації суспільства. Проаналізовано еволюцію громадських рухів на території України з середини XIX століття до сьогодення. Особливу увагу приділено громадським рухам радянських часів та проблемам і перспективам їх розвитку у незалежній Україні.

Ключові слова: громадський рух, політична ідеологія, громадянське суспільство, демократизація, політична опозиція

Два десятиліття демократичного державного будівництва продемонстрували, що у становленні громадянського суспільства в Україні, створенні нових механізмів взаємодії громадських інститутів і органів державного управління не можна покладатися тільки на екстраполяцію підходів, вироблених практикою державотворення розвинених демократій. Світові демократичні традиції обов'язково слід адаптувати до сучасних українських реалій. Відтак, це зумовлює необхідність вивчення громадських рухів як дієвого способу впливу громадян на поточні політичні процеси.

На нашу думку, активний розвиток громадських рухів свідчить про успішне становлення громадянського суспільства та розвиток демократії у країні. Громадські рухи є одним з ефективних і доступних засобів впливу на органи державної влади з боку населення, що здійснюється в умовах демократичного суспільства і правової держави. Оскільки перехід до демократії є складним і багатогранним процесом, то й громадські організації та рухи також є комплексними поліфункціональними утвореннями. Відтак, причинно-наслідковий зв'язок між цими об'єктами політичних досліджень є актуальним предметом наукового дискурсу.

Громадські рухи відіграють надзвичайно важливу роль у демократизації суспільства. Громадський рух як добровільне формування людей виникає на основі їхнього свідомого волевиявлення відповідно до спільних політичних інтересів, прав і свобод. Масові рухи в умовах транзиту покликані стати потужною загальнонаціональною силою, яка б стала опорою всім демократичним силам у державі.

Громадські організації та рухи є результатом складної соціальної диференціації суспільства та потреб громадського впливу на управлінські процеси. Громадські рухи в Україні мають давню та непросту історію: протягом останніх століть українському народові довелося неодноразово доводити право на існування. Відсутність власної державності протягом тривалого часу зумовила необхідність консолідації патріотичних сил і національно-свідомої еліти України. Роздробленість українських земель, їх приналежність до різних держав зумовила різноманіття громадських рухів у Наддніпрянщині та на Галичині і водночас ускладнила комунікацію між представниками цих рухів.

Метою даної роботи є окреслити основні віхи розвитку громадських рухів на українських теренах у новітній час.

Дана проблематика є ґрунтовно висвітленою у науковій літературі – монографіях та науковій періодиці. Зокрема, вітчизняним громадським рухам приділяють увагу М. Алексієвець, О. Даниленко, Б. Захаров, Д. Князевич, О. Купріянчук, Б. Лаврук та інші. Зокрема, Б. Захаров у своїй монографії «Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)» досліджує особливості розвитку антирадянських угруповань в УРСР, наголошуючи на важливості захисту прав людини в умовах тоталітарного режиму. Д.О. Князевич розглядає Народний рух як одне з перших демократичних об'єднань епохи кризи радянського ладу. Юрист О. Макаренко у своїх роботах розглядає проблеми становлення та перспективи розвитку екологічних рухів у незалежній Україні. Загалом тематика громадських рухів достатньо розкрита в українській науковій думці, втім, на нашу думку, бракує праць, які розглядають дану

проблему в історичній ретроспективі.

На нашу думку, еволюцію українських громадських рухів можна умовно поділити на наступні етапи: 1) імперський (з другої половини XIX ст. до 1914 р); 2) період Першої світової війни та національно-визвольних змагань (1914-1921 рр.); 3) міжвоєнний період та часи Другої світової війни (1921-1945 рр.); 4) радянський (1945-1991 рр.); 5) незалежний (з 1991 р. до наших днів). Ці етапи співпадають з основними періодами розвитку української державності, втім, дана періодизація є достатньо умовною.

Громадсько-політичне життя на українських теренах так чи інакше залучало різні верстви української спільноти, насамперед студентство та інтелігенцію. Дедалі посилювалася політична складова діяльності українських громадських гуртків та об'єднань [7, с. 24].

Наприкінці XIX ст. у національній свідомості українців утверджується народницька ідеологія. Справжнім представником народності постає українське селянство, яке після «національної зради» старої козацької еліти залишається чи не єдиним носієм цінностей української культури. Іншими рисами українського народництва постають культ рідної мови, усвідомлення мовної та етнічної єдності всіх українських земель, а також ідея унікальності української історії. Одним із головних завдань тогочасного покоління українських учених стає дослідження соціальної та побутової історії народу (селянських мас), засноване на принципах позитивізму.

Ідеологами народництва та організаторами національного українського руху були так звані «різночинці» – студенти, викладачі, письменники, актори, вчені, лікарі тощо. В своїй діяльності вони постійно підкреслювали демократичний характер української нації, а її селянську основу вважали головним джерелом сили українського руху. У кінці 50-х рр. у Києві оформилась українська Громада, членами якої були переважно студенти Київського університету ім. св. Володимира [5, с. 178]. У складі Громади були й колишні кирило-мефодіївці, і хлопомани – В. Антонович, М. Драгоманов, Б. Познанський, М. Зібер, П. Чубинський, І. Касьяненко та інші. Усього Київська громада нараховувала до трьохсот учасників. Поступово мережа громад охопила інші міста України: Чернігів, Полтаву, Харків, Одесу.

Громадівський рух другої половини XIX ст. в Україні був складовою частиною різночинсько-народницького етапу українського національного відродження. Сповідуючи демократичні ідеї, члени українських громад розгорнули різносторонню діяльність. Українська інтелігенція плідно працювала в галузі освіти, культури, наукових досліджень з української історії, етнографії, мови. Це була, по суті, опозиційна національна, політична й соціальна боротьба, спрямована на досягнення демократичного майбутнього України. Досвід громадівців став основою для створення на межі століть перших політичних партій. Революційні події 1905-1907 рр. у Росії надали нового поштовху національному руху, зумовивши, зокрема, створення Товариства українських поступовців - таємної позапартійної політичної і громадської організації українців в Російській імперії. Що стосується українських земель під контролем Австро-Угорщини, то громадські рухи були представлені насамперед москвофілами (прибічниками возз'єднання з Росією) та народовцями (поміркованими лібералами).

В історії національно-визвольних змагань українського народу особливе місце посідають 1914–1916 рр. – роки Першої світової війни, переддень Української революції 1917–1921 рр. Власне у цей період викристалізувалися державницькі погляди українських політичних партій та шляхи їх вирішення у тодішніх складних умовах. Вже 1 серпня 1914 року у Львові була створена міжпартійна політична організація – ГУР, яка мала представляти інтереси русинів (галицьких українців). До неї увійшли представники трьох українських політичних партій Східної Галичини – Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної. Очолив цю організацію відомий на той час громадсько-політичний діяч, юрист К. Левицький [3, с. 66].

Невдачі російської армії на фронті та Лютнева революція 1917 р. у Петрограді

посилили національну свідомість і національно-визвольний рух в російській частині України, що привело до утворення у Києві Української Центральної Ради. Вона була громадською організацією, яка незабаром перетворилася у владний представницький орган, що репрезентував не тільки українців, а й національні меншини.

Під час визвольних змагань активно діяли різноманітні українські організації: «Селянська спілка», Український військовий клуб ім. П. Полуботка тощо. Народний рух поступово набув організованих ознак і чіткого національно-державного спрямування, наочно демонструючи зрушення в українському суспільному житті. Ці зрушення передусім відображали динаміку політичного розвитку української спільноти.

У цей же час зароджується й український екологічний рух. Значну роботу з пропаганди охорони природи, підготовки природоохоронних кадрів, прийняття і втілення в життя заходів по захисту конкретних пам'яток природи, довкілля, науково-дослідних пошуків, проводили Новоросійське товариство природодослідників, Харківське товариство любителів природи, Товариство подільських природодослідників і любителів природи, Миколаївське товариство любителів природи та ін. У 1917 р. в Україні діяли 20–30 громадських організацій, які займалися природоохоронною роботою, зі загальною кількістю активістів – декілька тисяч чоловік [1, с. 135-136].

Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. територію України було розділено між СРСР, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Характер політичних режимів цих держав зумовив громадську активність українців у різних регіонах. Якщо у СРСР панував авторитарний режим, що у 1930-ті рр. скотився до тоталітаризму, то у Польщі та Румунії диктатура була значно м'якшою, а Чехословаччина міжвоєнного періоду взагалі була демократичною, з дотриманням законів та прав національних меншин.

Остаточне утвердження однопартійності на початку 1920-х рр. в СРСР призвело до падіння громадської активності. Усі об'єднання та рухи, які суперечили марксистсько-ленінській доктрині, були заборонені. Натомість комуністична влада, прагнучи легітимізувати своє панування, створювала рухи та організації, що були повністю лояльними до Москви та керувалися безпосередньо ВКП(б). В Радянській Україні, як в інших республіках, було створено молодіжну організацію Комсомол, піонерську організацію для підлітків, які мали на меті індоктринацію радянських цінностей та підготовку молоді до будівництва комунізму та захисту Батьківщини. Для боротьби з релігією було створено Спілку войовничих безбожників, яка мала викорінити релігійний світогляд у громадян СРСР.

Втім, на території Польщі громадсько-політичне життя тривало, незважаючи на репресії з боку Варшави. У Галичині та на Волині діяли скаутські організації «Січ» та «Пласт», у 1929 р. було створено ОУН, що вдалася до терористичної боротьби проти польської влади. Крім того, діяло Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), утворене внаслідок об'єднання різних політичних сил Галичини й Волині. Головною метою УНДО проголосило боротьбу за самостійну й соборну Україну легальними засобами. Програмою-мінімум ця організація вважала досягнення автономії українських земель у складі Польщі, проте у зв'язку з антиукраїнською політикою польського уряду вона дуже швидко втрачала своїх прихильників. УНДО разом з національними товариствами («Просвіта», «Рідна школа») неодноразово ставали на захист прав рідної мови, насамперед в освітніх закладах, виховуючи серед українського населення почуття поваги до рідної мови [8, с. 124].

У Чехословаччині діяв Український громадський комітет, створений 7 липня 1921 р. у Празі з ініціативи групи українських громадян. Він мав своїм завданням всебічну опіку українських емігрантів і репрезентації їх перед чехословацьким урядом. Статут, затверджений владою Чехословацької республіки (точніше – Міністерством внутрішніх справ) 1 липня 1921 р. (згодом, трохи в зміненій формі – 19 лютого 1924 р.) вказував на те, що Український громадський комітет є приватним добродійним товариством, що має метою всебічну допомогу українцям, що мешкали на території

Чехословаччини [2, с. 279].

Що ж стосується Буковини, то вона у 1918-1940 рр. перебувала у складі Румунії. Офіційний Бухарест проводив жорстку політику по відношенню до місцевого населення. Саме зростаючою дискримінаційною політикою влади й намаганням румунізувати місцеве населення можна пояснити посилення на Буковині в 30-х рр. ХХ ст. українського націоналістичного руху, який охоплює молодь, у першу чергу через спортивне товариство «Мазепа» та студентське товариство «Залізняк», а також знаходить підтримку серед селян [10, с. 226].

Окупація території України військами Німеччини та її союзників у 1941 – 1944 рр. завдала серйозного удару по громадсько-політичним об'єднанням. Представники інтелігенції були піддані репресіям, значна частина знаходилася у німецьких концтаборах або загинула. Нацистський «Новий порядок», попри свою антигуманну сутність, за умов абсолютної лояльності до себе дозволяв створення місцевим жителям організацій (часто антагоністичних або ворогуючих між собою), які мали можливість діяти в галузі культури, освіти та соціальної допомоги. Створення цих організацій відбувалося двома шляхами: перший - стихійна ініціатива громадян, другий - цілеспрямована робота легальних і нелегальних громадських об'єднань для використання їх у власних інтересах. На окупованих територіях діяли як радянські підпільні групи, так і власне українські організації ОУН та мережа «Просвіт», що займалися видавництвом друкованої продукції українською мовою, ремонтом та відновленням храмів, розкриттям злочинів більшовицького режиму.

Своєрідними громадськими організаціями виступали, на нашу думку, і редколегії дозволених німцями газет. Члени цих редколегій займалися не тільки журналістикою, а й брали активну участь у суспільному житті. Цим вони справляли на громадськість вплив, який часто перевищував вплив чисто громадських організацій. Формування державницьких доктрин, тлумачення ідеології українського націоналізму, згуртування українців, боротьба з комунізмом – провідні теми функціонування окупаційної преси [11, с.93].

У 1945 р. Закарпаття було включено до складу СРСР, відтак, комуністичний режим було встановлено в усіх регіонах сучасної України. Втім, смерть Сталіна у 1953 р. зумовила певну «відлигу» у суспільно-політичному житті: припинилися масові репресії. У 1959 р. було створено Українську робітничо-селянську спілку, що мала на меті мирну боротьбу проти тоталітарного режиму. Вагомий внесок у розвиток правозахисного руху в УРСР вніс В. Чорновіл, який редагував «самвидавний» журнал «Український вісник». Ідеї ненасильницького спротиву отримали продовження у діяльності Української Гельсінської групи. Завданням цього об'єднання було доводити факти порушення прав людини та націй в Україні до відома ширших кіл української та міжнародної громадськості, до урядів усіх держав.

Провідне місце серед опозиційних сил у радянський період посідав український національно-визвольний рух (національно-орієнтоване дисидентство), рухи етнічних менший (кримськотатарський та єврейський рухи за повернення на історичну Батьківщину), рух за свободу совісті і свободу віросповідання тощо. Творчість письменників-«шістдесятників» стала яскравим свідченням прагнень української нації до самовизначення. У 1978 р. розпочався випуск «Українського бюлетеня», який фіксував порушення прав людини і громадянина в УРСР. У 1988 р. УГГ було перетворено на Українську Гельсінкську спілку, що мала вже явне політичне забарвлення [4, с.83].

Перебудова, що розпочалася у 1985 р., зумовила лібералізацію суспільно-політичного життя. Флагманом національно-визвольної боротьби в умовах кризи радянського режиму став Народний рух України за перебудову. Рух вимагав демократичного і справедливого розв'язання проблем, пов'язаних з буттям і розвитком українського народу. Підтримуючи права етнічних меншин на відкриття шкіл, створення товариств, заснування періодичних видань, НРУ наполягав на тому, що аналогічні права мають й українці, що проживають за межами УРСР – на Кубані, в Сибіру, Казахстані. Рух боровся за відновлення національних символів

України: синьо-жовтого прапору та тризуба [6, с. 152]. Так, 3 квітня 1990 р. над Львівською міською радою вперше в УРСР було піднято синьо-жовтий прапор. Народний рух України за перебудову (а пізніше – за незалежність) відіграв значну роль у відновленні української державності. Загальновідомою є акція «Ланцюг єднання», проведена Рухом 21 січня 1990 р. У 1989 р. було засновано Товариство української мови імені Тараса Шевченка, що на хвилі національного піднесення об'єднало численні організації та гуртки з метою відродити й утвердити українську мову в Україні й серед українців зарубіжжя.

Здобуття Україною незалежності відкрило нові можливості для створення різноманітних громадських рухів нових напрямів. У 1992 р. Верховна Рада ухвалила текст Закону України «Про об'єднання громадян», що дало початок осучасненню нормативно-правової бази функціонування громадських рухів. На сьогодні в Україні діє велика кількість екологічних, жіночих, військово-патріотичних, культурних та інших рухів.

Так, серед екологічних об'єднань варто згадати Українське товариство охорони природи, асоціацію «Зелений світ», Національний екологічний центр, Українська екологічну академію наук, Всеукраїнську Екологічну лігу тощо [10, с.230]. Велике значення в загальнодержавній системі охорони навколишнього природного середовища мають неурядові громадські рухи, організації, які зазвичай співпрацюють із державними природоохоронними органами та міжнародними організаціями.

Говорячи про громадські рухи, що мають яскраво виражене політичне забарвлення, варто відзначити рух «Пора», який згодом перетворився на однойменну партію. Він був створений у 2004 р. за зразком сербського руху «Отпор» та грузинської організації «Кмара». Українська «Пора» мала вертикальну ієрархічну структуру. Активісти переважно займали конкретні посади та отримували грошову винагороду; фінансування здійснювалось на основі грантів. «Пора» відіграла ключову роль у мобілізації населення під час Помаранчевої революції 2004 р. У південних та особливо східних регіонах сьогодні є популярним рух «Російськомовна Україна», що відстоює право російськомовних громадян на навчання та ведення діловодства рідною мовою.

В Україні сьогодні виникають і локальні громадські рухи, що зазвичай позбавлені ідеологічного забарвлення і спрямовані на вирішення місцевих проблем, пов'язаним з господарством. Так, у 2003 р. в українській столиці сформувався рух «Кияни за громадський транспорт», метою якого було збереження в існуючому вигляді системи міського електротранспорту. У 2004-2005 роках це рух добився збереження всіх трамвайних маршрутів на Оболоні.

Сьогодні спостерігається тенденція до переходу діяльності громадських рухів у віртуальну площину. Мережа Інтернет надає нові потужні можливості для фінансування рухів та до обміну інформацією між їх представниками. В Україні протягом останнього десятиліття активно формуються мережеві співтовариства, здійснюється групування користувачів за певними інформаційними інтересами, що особливо помітно у соціальних мережах. Інтернет вже набув такого розвитку, що став одним з найпотужніших різновидів комунікації і засобів впливу як на думки (свідомість), так і на дії громадян.

Отже, громадські рухи в Україні мають давню історію, що зумовлено давніми демократичними традиціями нашого народу, його прагненням до самостійного вирішення політичних питань. Незважаючи на відсутність власної державності, українці об'єднувалися і ставали на захист рідної мови, культури, релігії. Під владою Російської імперії, Австро-Угорщини, Польщі, Радянського Союзу українці зберігали національну ідентичність, захищали її як мирним, так і збройним шляхом. Громадські рухи другої половини XIX століття виникли як гуртки інтелігенції, втім, до їх складу долучалися й представники простого народу, що було зумовлено поширенням письменності та освіти. Правлячі верхівки Петербургу, Відня, Варшави та Москви чинили опір національному відродженню української нації, перешкоджали вільному розвитку культури та мови, втім, громадські рухи, очолювані

представниками інтелігенції, вибороли нашому народові право на незалежне життя нарівні з іншими націями.

Що ж стосується громадських рухів незалежної України, то вони відстоюють переважно не інтереси нації в цілому, а конкретних верств населення. Посилюється тенденція до їх спеціалізації: виникають жіночі, екологічні, мовно-культурні, релігійні рухи.

Удосконалення українського законодавства щодо розвитку громадських рухів, підвищення ролі громадських організацій у процесі становлення та зміцнення громадянського суспільства в Україні передбачають обов'язкове врахування як історичних та національних традицій, так і досягнень світової науки про розвиток громадського руху. Особливої актуальності набуває подальше удосконалення методології дослідження та оптимізації управлінських процесів взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування і громадськими організаціями.

Бібліографічні посилання:

1. Алексієвець М. Екологічний рух в Україні: історична ретроспектива, сучасність і перспективи [Текст] / М. Алексієвець // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 5. – Ч.1. – С. 134–139

2. Даниленко О. Роль Українського громадського комітету в соціальній адаптації емігрантів [Текст] / О. Даниленко // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Вип. 9. – К., 2003. – С. 278–295.

3. Замлинський Т.І. Український національно-визвольний рух у 1914-1916 рр. [Текст] / Т.І. Замлинський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Держава та армія». – 2010. – Вип. 670. – С. 65–69.

4. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) [Текст] / Б. Захаров. – Х. : Фоліо, 2003. – 144 с.

5. Іванова Л.Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології [Текст] / Л.Г. Іванова, Р.П. Іванченко. – К. : Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – 349 с.

6. Князевич Д.О. Народний рух України за перебудову й переосмислення історичного досвіду українського народу [Текст] / В.О. Князевич // Гілея. – 2011. – Вип. 53. – С. 151–157.

7.Купріянчук О. Організаційні форми українського національного руху другої половини XIX – початку XX століття: новітня історіографія [Текст] / О. Купріянчук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2011. – Вип. – С. 24–27

8. Лаврук Б. Культурно-освітня діяльність УНДО [Текст] / Б. Лаврук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2010. – Вип. 2. – С. 122–126.

9. Макаренко О.Ю. Роль громадських природоохоронних організацій у сфері охорони надр України [Текст] / О.Ю. Макаренко // Часопис Київського університету права. – 2013. - № 1. – С. 230–233.

10. Мищак І. Становище Північної Буковини та Бесарабії у складі Румунії перед приєднанням до Української РСР: історіографія [Текст] / І. Мищак // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2007. – № 15/16. – С. 222–232.

11. Слободянюк М. Громадські організації в політичній роботі ОУН [Текст] / М. Слободянюк // Гуманітарний журнал. – 2009. – Вип. 3-4. – С. 91–95.

Пилипенко О. В. Становление и развитие гражданских движений на территории Украины: ретроспективный анализ

Раскрыта сущность общественных движений как результата сложной социальной дифференциации общества. Проанализирована эволюция общественных движений на территории Украины с середины XIX века до наших дней. Особое внимание уделено общественным движениям советских времен и проблемам и перспективам их развития в независимой Украине.

Ключевые слова: общественное движение, политическая идеология, гражданское общество, демократизация, политическая оппозиция

Pylypenko O. The emergence and development of civil movements in Ukrainian territory: a retrospective analysis

The essence of social movements as a result of complicated social differentiation is considered. The evolution of social movements in Ukraine since the middle of the 19th century till today is analyzed. A special attention is paid to civil movements of the Soviet times and their future in independent Ukraine.

The development of political movements is divided into five periods according to the history of Ukraine. The author underlines that civil movements in Ukraine have always engaged different

groups of society, not only nobility and bourgeoisie, but also professors, merchants, workers and even peasants. The division of Ukrainian lands between different states was a destructive factor for social self-organization, but political leaders managed to mobilize citizens even within the conditions of wars and repressions. The social movements of the past made possible the existence of Ukrainian nation as an ethnic and political commonwealth.

The purpose of the article is to describe the main tendencies of the development of Ukrainian civil movements. The ethnic, economic, religious and political dimensions of movements are considered. The author pays attention to the development of political movements in Ukrainian lands under foreign occupation: Polish, Czech, Hungarian and Romanian. The reaction of the authorities is also analyzed. A special attention is paid to political activity during the Second World War, when Ukrainian citizens organized themselves to defend their lives and civil rights.

The information support of social movements is considered. The propaganda policy and mass communication of Ukrainian movements in different times is described.

Modern social movements often succeed the Soviet ones. Some of them transform to political parties, like Narodnyi Rukh and Pora. Some movements are free from politics and are formed to defend nature or special groups of citizens. In the article the role of mass media and Internet in modern social activity is underlined. According to the article, civil movements use Internet to multiply their support. The legislative aspects of civil movements` functioning are considered. The author concludes that Ukrainian civil movements have made a great deal in obtaining independence by our country.

Keywords: political movement, political ideology, civil society, democratization, political opposition.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 323.2

Л. І. Риженкова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАРТІЙНО-ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття розглядає ключові засади партійно-громадської взаємодії у просторі соціальних та політичних комунікацій. Встановлюються оптимальні канали комунікацій між партіями та громадянами. Розглядається питання перспективи партійно-громадської взаємодії в сучасній Україні.

Ключові слова: партійно-громадська взаємодія, політична комунікація, політичний імідж, політична маніпуляція, громадянське суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Партійно-громадська взаємодія в контексті розвитку політичної комунікації набуває ключового значення через збільшення можливостей і ролі громадської підтримки для подальшого організаційного зростання та досягнення конкурентних переваг в межах боротьби за владу. Природа сучасної політичної комунікації відзначається багатоканальністю передавання інформації та її різноманіттям. Зниження ефективності впливу засобів масової комунікації, збільшення конкуренції в інформаційному полі фрагментації цільових груп великого значення набуває безпосереднє особистісне спілкування в як найбільш ефективний спосіб трансляцій політичних пропозицій та програмних положень політичних сил, оскільки він відзначається адресністю та емотивністю впливу на формування позитивного образу політичних партій.

Серед останніх публікацій, у яких розпочато розв'язання проблеми, порушеної в даній статті великого значення набули розробки вітчизняних і зарубіжних авторів. Зокрема, український політолог О. І. Анастасов [1] досліджував проблему домінуючої партії як чинника політичної інтеграції перехідних суспільств; Н. П. Гедікова [3] долучилася до розробки української перспективи ідейних та політико-правових засад лібералізму; О.І. Погребенник [8] розкрив специфіку організаційної структури як чиннику функціонування політичних партій. Російські науковці також вивчали процеси комунікаційної взаємодії партій та громадських структур. У роботі «Політичні партії в Росії», автором якої є І. В. Джус [6], розглянуто специфіку соціальної бази російських партій; Г. В.Голосов та А.В. Ліхтенштейн [4] розкрили зміст категорії «партії влади» в умовах російського інституціонального дизайну. Поряд з цим проблема партійно-громадської взаємодії у комунікаційній сфері досі

не була розглянута у окремому дослідженні.

Метою роботи є встановлення особливостей взаємодії політичних партій та демократичної громадськості. Завданнями статті є вивчення зарубіжного досвіду комунікаційних взаємодій партій та громадськості. Іншим завданням є встановлення особливостей партійно-громадської взаємодії в сучасній Україні.

Основний зміст статті. Розглядаючи сучасну партійно-громадську взаємодію як сукупність інтеракцій політичної партії та її громадського оточення слід брати до уваги технологізацію та інформатизацію суспільного життя. В цьому зв'язку формат інформації, яку надають партії громадськості, мають істотні відмінності від практик, які мали місце у XIX та навіть у другій половині XX століття. Поява Інтернету спричинила можливість інтерактивних обмінів, які радикально змінюють позиції споживачів і продуцентів політичної інформації. Згідно зі статтею Є. В. Галкіної «Політичні концепти громадянського суспільства і російська практика»[2] громадянське суспільство визначається як сукупність недержавних інститутів. «Громадські об'єднання й рухи, некомерційні організації, політичні партії, фонди, асоціації, ЗМІ, бізнес-асоціації, які функціонують на основі принципів добровільності, рівноправ'я і організації законних прав і свобод особи. Вона на рівні громадянського суспільства аналізується на трьох рівнях політичного простору: національному, регіональному і локальному», - вказує російська вчена.

Розуміння сучасними фахівцями значення Інтернет-комунікацій ґрунтується на декількох об'єктивних особливостях. Інтернет-взаємодія партій і громадськості є динамічною, тобто такою, що постійно оновлюється. Вона також відображає об'єктивний стан громадської думки згідно з позиціями окремих громадян. Збільшення кількості користувачів Інтернету змушує політичні партії змінювати формати інформування. У зв'язку з цим провладна та опозиційна партійна друкована преса втрачає своє значення. Крім того, послання від опозиційних партій до громадян стають діалогічними, що знову ж таки передбачає зміну форми подачі інформації відповідно до зміни структури громадськості. На думку Є. В. Галкіної, «структура громадянського суспільства, яка включає інституційний компонент, комунікативні практики, соціокультурні цінності і норми в політичному просторі має добровільно-координаційний характер. На відміну від держави в ньому переважають не вертикальні відносини підкорення і панування, а горизонтальні відносини конкуренції і протиборства, а також солідарності й співпраці, корпоративізму між вільними і юридично рівноправними партнерами. Організації громадянського суспільства, що виникають в результаті вільного волевиявлення і добровільної згоди рівних суб'єктів, є самоорганізуючими і самоврядними. Вертикальні відносини при цьому не виключаються, але горизонтальні є основоположними і домінуючими»[2, с. 8].

Форма комунікаційної взаємодії сучасних політичних партій та громадськості визначається як пошук нових підходів до індивідуалізованого об'єктивного сприйняття політичної інформації через канали Інтернет. Тому ставлення ЗМІ до «офіційної інформації» як інформації маніпулятивної змушує політичні сили шукати не лише прийоми уникнення фільтрів раціонально-критичного сприйняття, але й відповідності загальним демократичним вимогам. Тому основним підходом до формулювання ідейної і програмної позиції політичних партій у просторі Інтернет має бути спілкування з громадянином і спроби переконати його комунікаційними засобами. В цих умовах великого значення набувають технології політичного маркетингу, які дають змогу навіть незначним політичнм силам у країнах пострадянського простору обирати стратегії подання своєї політичної інформації відповідно до сегментування суспільства, а також розробляти власну торгову марку. На думку Є. В. Галкіної, в сучасній Росії значною мірою «домінує патерналістська модель взаємодії громадянського суспільства і держави. Держава утримує громадянське суспільство, надаючи йому стимули для удосконалення конституційними формами, даною підтримкою є Рада при Президенті РФ з сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства і прав людини, ініціювання багато чисельних громадянських форумів, створення громадських палат і рад, підтримка голосування проектів некомерційних організацій. Події в сучасній Росії,

які відбуваються при вагомій участі держави, набувають форми конструювання громадянського суспільства, що отримало вираз у державній підтримці соціально орієнтованих некомерційних організацій» [2, с. 8].

Досвід більше ніж двадцяти років партійно-політичної комунікації у країнах колишнього СРСР призвів до засвоєння основних моделей політико-маркетингової комунікації. В умовах жорсткої конкуренції за увагу громадян та громадських структур сучасні політичні сили застосовують весь комплекс комунікаційного впливу. Брендинг партії включає не лише її найважливіші характеристики, але й визначається на основі точних об'єктивних уподобань населення та імперативів політичного процесу. Метою цілеспрямованих комунікаційних дій із залученням всього комплексу інформаційних технологій є створення стійкого та позитивного іміджу політичної партії. «Громадянське суспільство передбачає наявність альтернативних механізмів взаємодії з державними структурами. Потенціал роботи з населенням громадських інститутів, некомерційних організацій, громадянських ініціатив, незалежних ЗМІ, інституту громадської думки, групові і інституційні взаємодії знижують політичну напругу у суспільстві. Провідне призначення громадянського суспільства полягає у досягненні консенсусу між різноманітними суспільними силами та інтересами», - зауважує Є. В. Галкіна [2, с. 8].

Ключовим поняттям інформаційного впливу партії на свідомість громадян є актуальний стан їх свідомості, а також наявні цілісні структури політичного світосприйняття. Психологічне сприйняття партією враховує весь попередній досвід громадських структур, їх психологічну спрямованість. Крім того, партійний бренд-менеджмент враховує особливості політичної поведінки окремого округу, країни та їх соціокультурні особливості. Згідно із статтею російської дослідниці О. А. Гончарової, місце політичних партій в політичній системі детерміновано їх подвійною природою. Вони є одночасно елементом громадянського суспільства і частиною державного механізму. Завдання сучасного механізму Російської Федерації полягає в тому, щоб сформувати горизонтальні зв'язки між їх суспільно-політичними об'єднаннями, підтримувати і розвивати договірні відносини, як інструменти укріплення як інститутів, які врівноважують державу та одночасно підтримують індивідів. Тут має прояв протиріччя між політичними партіями і громадянським суспільством, яке нівелюється в політичній системі взаємною зацікавленістю і залежністю політичних партій від громадянського суспільства і держави [5, с. 90].

Реалізація партійно-громадських комунікацій в сучасній Україні передбачає здійснення великої кількості заходів із застосуванням новітніх технологій партійного будівництва та оптимізації партійних структур. Партійна діяльність у взаємодії з громадськістю стає найважливішим полем діяльності у порівнянні з організаційною взаємодією з органами влади, участю в політичному управлінні. Тому цьому процесу надається серйозна увага у партійному будівництві сучасної Росії. Обмін інтересами політичних партій політичного суспільства, згідно з О. Гончаровою, відзначається тим, що у взаємовідносинах політичних партій і громадянського суспільства політичні партії зацікавлені у створенні і укріпленні соціальної бази, підтримки, яка має вираз у формуванні громадської думки і міцних соціальних зв'язків. «Громадянське суспільство зацікавлене в державній підтримці громадянських ініціатив через участь політичних партій у владних відносинах. В нашому випадку інтереси політичних партій визначаються прагненням мобілізації громадян до волевиявлення і підтримки партій на виборах. По-іншому, громадянське суспільство прагне мобілізувати політичну партію на підтримку структур громадянського суспільства», - вказує російська вчена [5, с. 90-91].

Поряд з новітніми засобами партійно-громадської політичної комунікації на пострадянському просторі знаходять своє втілення і деякі традиційні форми партійної роботи, які пов'язані з механізмами залучення громадян до партійного життя. Ці підходи спрямовані на інкорпорацію громадських структур до партійних утворень. Ці кроки здійснюються з використанням сучасних навчальних технологій. «Стратегія поведінки політичних партій в партійно-політичній системі передбачає

визначення основної лінії поведінки стосовно структур громадянського суспільства, цільових груп виборців, груп інтересів органів влади, конкуруючих політичних партій, засобів масової інформації і інших учасників політичного процесу», - вказує О. Гончарова [5, с. 92].

На сучасному етапі розвитку Російської Федерації існує потреба у встановленні між державою, партійною системою і громадянським суспільством впорядкованих відносин та перетворення цих інститутів на самодостатнє автономне ціле, здатне самостійно сформулювати і вирішувати свої проблеми. Методичний потенціал партійно-громадської взаємодії через цілеспрямовані партійні проекти як результат має забезпечувати інфільтрацію громадян та їх об'єднань до партійних структур. Також важливим наслідком партійно-громадської взаємодії має бути більш свідоме сприйняття програмних настанов та цілей політичної сили, формування контингенту добровільних симпатиків та прибічників партії, формування добровільної агітаційної мережі на цій основі. Взаємодія громадян з політичними силами в межах тренувальних проектів сприймається ними як шлях особистісного зростання.

Крім об'єктивних потреб політичних партій у взаємодії з громадським середовищем істотним чинником розбудови партійно-громадської комунікації є внутрішні можливості політичних сил, серед яких чільне місце посідають організаційна згуртованість, матеріальні можливості, потенціал соціальних вимог та ідеологічних положень. В сучасній Україні лише невелика кількість політичних сил спроможна на розбудову ефективного зв'язку з громадськістю. У статті української вченої М. В. Морарь вказується на те, що кожна партійна система, в тому числі і політична партія, «розгортає основну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей. Ця мережа розвивається одночасно з політичними структурами. Однак існує безпосередній зв'язок між рівнем політичного розвитку та рівнем розвитку структур політичної комунікації. Останній визначається технічним рівнем як передавання інформації, так і базової ідеології політичної системи»[7, с.146].

Змістовим компонентом комунікації політичних партій і громадськості слід вважати рівень взаємодії партій і цільової соціальної групи, яка забезпечує їй підтримку та кількісне зростання в умовах українського трансформаційного суспільства. Політичні партії рідко можуть чітко визначити соціальну групу, яка є її електоральною базою. Тому соціально-політичні вимоги у більшості випадків є універсальними. Як стверджує вітчизняна дослідниця, «між політичною партією і зовнішнім середовищем лежить не лише партійна форма, але й комунікації між партійною організацією та соціальною групою, виразником інтересів якої є партія. Інакше кажучи, це діалог між політичною партією та суспільством».

Особливості партійно-громадської взаємодії в сфері комунікації визначають проблему професіоналізації партійних кадрів у комунікаційній сфері, рівень якості у комунікаційній взаємодії між громадськими групами та партійними структурами різних рівнів визначається якістю комунікаційних повідомлень та наповненням їх реальним змістом. Реалізація стратегій партійно-громадської взаємодії вимагає чіткого впорядкування партійної діяльності інтересам партійно-громадської комунікації з метою утримання прибічників партії та розширення електорального впливу політичних сил на інші, раніше не задіяні громадські і соціальні групи. М. В. Морарь стверджує, що «становлення комунікації політичних партій як сфери професійно організованої, суспільно-культурної діяльності так чи інакше пов'язана з виникненням професії комунікатора, яка в політології ще не є визнаною і розвитком відповідних організаційних форм для забезпечення партійної комунікації. Під час партійної комунікації сказане партійцем чи лідером слово, це тільки його слово, що відображає особисті задуми, сподівання, тільки його емоції. Але це зовсім не означає, що це творча праця в продовж партійної комунікації, але це не завжди позбавлене технологізації процесів праці, уніфікації певних операцій» [7, с. 147].

Комплексне значення партійно-громадської комунікації обґрунтовується значенням цієї діяльності для спільно-політичного розвитку конкретної країни в умовах сучасної України. Тісний взаємозв'язок між партіями та рештою громадського спектру є визначальним чинником структурної диференціації громадянського суспільства.

Політично орієнтовані елементи мають більш значний ступінь організованості та впливу, мають більш цілеспрямований характер своєї діяльності, оскільки за допомогою політичних сил забезпечують виконання і реалізацію інтересів своїх членів. «Комунікація у політичних партіях як суспільно-культурна діяльність включає дії мовців комунікантів, а також дії мас комунікатів. Очевидним є те, що контакт між комунікаторами, опосередкований засобами масової інформації і системи масової комунікації для забезпечення впливу комунікантів і комунікатів. Комунікація між кількома партійними організаціями, а також між ними і громадськістю є важливою рисою демократії та необхідною для ефективного функціонування громадянського суспільства в Україні», - вважає М. В. Морарь [7, с. 147].

Таким чином, в сучасній Україні виникає потреба характеризувати нові явища політичної дійсності – культуру партійно-громадської комунікації та структурно-компонентне наповнення зовнішнього середовища діяльності політичних партій. Рівень комунікації партійних політичних сил та громадських організацій і об'єднань впливає на стабільність політичної системи в цілому, формування каналів на виконання вимог та підтримки для політичної системи. В умовах сучасної України ці взаємодії лише набувають сталих форм через нестійкість функціонування як партійних, так і громадських суб'єктів суспільно-політичної діяльності.

Висновки. Безпосереднє спілкування між партіями та громадськістю забезпечується на основі високого рівня довіри. Неформальні політичні комунікації між партіями та громадськістю крім адресності забезпечують зворотній зв'язок між партійними організаціями та основними верствами населення. У такий спосіб політичні партії забезпечують стабільність соціальної бази та підтримку політичних сил не лише в електоральному процесі, але й у міжвиборчий період в сучасній Україні. Комунікаційна взаємодія між партіями і громадськістю лише перебуває на стадії формування. Значна кількість партійних утворень існують на суто формальних засадах. Вони не мають мережі для активної взаємодії з населенням. Лише невелика кількість партій здійснює постійно розгалужену комунікацію з громадськістю. Серед цих політичних сил чільне місце посідає Партія Регіонів, яка має більше 11 600 партійних організацій.

Проблема взаємодії громадськості і політичних партій є актуальною з точки зору пріоритетів сучасної політичної науки та політичної практики. Дослідження партійно-громадських взаємодій розкриває перспективи подальшої демократизації трансформаційного суспільства. Крім того, розкриття аспектів комунікацій між партіями та багатокомпонентною демократичною громадськістю надає інформацію щодо актуального стану політичної участі та залучення громадян до вирішення політичних питань. Політичні відносини у сучасній Україні визначають потребу встановлення рівня легітимності правлячих політичних сил та їх перспективу у контексті взаємодії соціального середовища та політичної системи. Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної в цій статті є розгляд структурної диференціації громадянського суспільства як результату партійно-громадської взаємодії.

Бібліографічні посилання:

1. Анастасов О.І. Домінуюча партія як чинник політичної інтеграції перехідних суспільств: автореф. дис... канд. політ. наук [Текст]: 23.00.02 / О.І. Анастасов ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О.Гончара. — Д., 2008. — 18 с.

2. Галкина Е. В. Теоретические концепты гражданского общества и российская политическая практика [Текст] /Е. В. Галкина // Современные исследования социальных проблем . 2012. №6. С.8.

3. Гедікова Н. П. Ідейні та політико-правові засади лібералізму: українська перспектива: автореф. дис. ... д-ра політ. наук [Текст]: 23.00.02 / Н. П. Гедікова ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — О., 2010. — 28 с.

4. Голосов Г. В. «Партия власти» и российский институциональный дизайн: теоретический анализ [Текст]/Г.В.Голосов, А.В. Лихтенштейн // Полис. – 2001. – № 1. – С. 4–6.

5. Гончарова О. А. Взаимодействие политических партий с институтами гражданского общества [Текст]/ О. А. Гончарова // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. История и политология. – 2011. – №1. – С.89 – 97.

6. Джус И.В. Политические партии в России [Текст]/И.В. Джус // МЭМО. – 1995. –№ 1. –С. 13–16.

7. Морарь М. В. Партійна комунікація як умова ефективної політичної діяльності партійних лідерів [Текст]/М. В. Морарь //Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету Випуск 5–6, 2011. – С. 145–148

8. Погребенник О.І. Організаційна структура як чинник функціонування політичних партій: автореф. дис... канд. політ. наук: [Текст] 23.00.02 / О.І. Погребенник ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2009. — 20 с.

Рыженкова Л. И. Партийно-общественная взаимодействие в контексте процессов современной политической коммуникации

Рассматриваются ключевые принципы партийно-общественной взаимодействия в пространстве социальных и политических коммуникаций. Устанавливаются оптимальные каналы коммуникаций между партиями и гражданами. Рассматривается вопрос перспективы партийно-общественной взаимодействия в современной Украине.

Ключевые слова: партийно-общественная взаимодействие, политическая коммуникация, политический имидж, политическая манипуляция, гражданское общество.

Ryzhenkova L. Party-civil interaction in the context of the contemporary political communication

The article examines the key principles of the Party and social interaction in the area of social and political communication. Establish optimal communication between parties and citizens. The question of the prospects of the party-public interaction in modern Ukraine.

Party-civil interaction in the context of political communication becomes a key value because of increasing of opportunities and the role of civil support for future organizational growth and achievement of competitive advantages in the fight for power. The nature of modern political communication notes multichannel transmission of information and its diversity. The reducing of the effectiveness of media's impact, the increase of competition in the information field, fragmentation of target groups, becomes important the direct personal communication as the most effective way of broadcasting policy proposals and program provisions of political forces, as it differs by targeted direction and emotional impact on creating a positive image of political parties.

Understanding by modern experts the meaning of Internet communications based on several objective features. Online interaction between parties and civil society is dynamic, it est such that is constantly updated. It also reflects the objective state of public opinion in accordance with the positions of individual citizens. The increasing of the number of Internet users makes political parties to change the information format. In this regard, the ruling and opposition party print media is losing its value. In addition, the message from the opposition parties to citizens become dialogic, that again implies a change in the form of information in accordance with the restructuring of the public.

Form of communication interaction of modern political parties and civil society is defined as the search for new approaches to individualized objective perception of political information through Internet channels. Therefore, the media's attitude to the « official information « as manipulative information forces political parties to seek not only techniques to avoid filters rational- critical perception, but also the filters of general democratic demands. Therefore, the main approach to the formulation of ideological and programmatic positions of political parties on the Internet has to be communication with the citizen and attempts to convince him through communicative means. Under these conditions become important political marketing technologies that enable even small political forces in post-Soviet countries to choose their political strategy of information submission in accordance with the segmentation of society, and develop their own brand.

Experience of more than twenty years of party-political communication in the former Soviet Union countries led to the assimilation of the basic models of political marketing communication. In the fierce competition for the attention of citizens and social structures modern political parties use the full range of communication effects. Party branding includes not only its essential features, but is based on precise objective preferences of the population and the imperatives of the political process. The purpose of targeted communication actions involving the full range of information technology is to create sustainable and positive image of the party .

The key concept of informational influence upon the minds of the citizens of the party is the current state of their consciousness and existing holistic structures political perception. Psychological perception of the party considers the cumulative experience of civil structures and their psychological orientation. In addition , the party brand management takes into account the political behavior of individual county, country and sociocultural characteristics.

Implementation party-civil communication in contemporary Ukraine involves a large number of events with the latest technologies of party building and optimization of party structures. Party activities in interaction with the civil society is an important field of action compared to cooperating with the authorities, participation in political governance.

Keywords: party- civil interaction, political communication, political image, political manipulation, and civil society.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 323.25

А. В. Соколов
Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова,
И. С. Маклашин
Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова

ГРАЖДАНСКИЕ ПРИЛОЖЕНИЯ: НОВЫЕ ФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ*

** Статья подготовлена в рамках исследования, финансируемого за счет гранта РГНФ № 12-33-01227а2*

Современная гражданская активность приобретает новые специфические формы своей реализации. Одними из основных направлений эволюции является ее перенос в Интернет и формирование на сетевых принципах организации. Одним из примеров реализации подобной гражданской активности является гражданские приложения в сети Интернет. Они позволяют аккумулировать различные ресурсы с целью решения актуальных для их участников проблем.

Ключевые слова: гражданское приложение, сетевая организация, общественная организация, гражданская активность, Интернет

Современная общественно-политическая практика демонстрирует активизацию деятельности общественно-политических объединений. Тенденцией становится построение подобных структур по сетевому принципу. Кооперация между участниками сети, объединёнными общими целями и действующими сообща, даёт на выходе эффективные способы решения проблем. Открытость новым участникам и налаженные системы коммуникации позволяют гражданам участвовать в обсуждении, редактировании и реализации совместно принятых решений. Так сети граждан и различных объединений становятся важными акторами в социальной сфере.

Специфика сетевого подхода заключается в акценте на связях между объектами, а не на самих объектах. Сущность сетевого принципа организации состоит в замене многоуровневой иерархии сетью автономных единиц и отказе от административных механизмов координации. При этом сетевые организации – весьма сложные и многосторонние объекты анализа, так как в данном случае мы имеем дело с объединением ряда комплексных систем (или их элементов) и в результате получаем новую систему со свойствами, не сводимыми к сумме свойств исходных элементов [1].

Подчеркнем особое значение ресурса доверия, определяющего характер интеракций внутри сетевого виртуального сообщества. Доверие влияет на формирование ориентаций членов сетевого сообщества или ресурса социальной навигации. Развитие предусматривает совместные действия по удовлетворению потребностей участников сообщества. Социальное действие – это интеракции акторов, направленные как вовнутрь сообщества, так и вне его, при этом важное значение имеет восприятие участниками сообщества коллективной идентичности. Социальное планирование затрагивает вопросы, связанные с принятием решений внутри сообщества и вопросы взаимоотношений с внешним по отношению к сообществу социумом [2].

Достоинством сетевых сообществ является нацеленность на взаимопомощь и обмен имеющимися ресурсами. Этот фактор является ключевым в условиях ограниченности ресурсов, как материальных, так и человеческих. Общественным объединениям приходится искать партнёров в своей среде. Это является толчком к построению сетевой организации. Например, Агентство социальной информации прибегает к помощи местных некоммерческих организаций в тех регионах, где не имеет собственных представительств. Так образуется сетевая структура, позволяющая АСИ эффективно работать, так как эта структура распространяется почти на все регионы страны.

Главными характеристиками сетевого гражданского общества является «открытость» («установление широких, многомерных связей коммуникации») и «спонтанность» («свободное формирование, текучесть, постоянное изменение

структуры»). Под влиянием сетевых технологий формируется open space – пространство, в котором открываются новые возможности для развития гражданского общества (преодоление отчужденности, неразвитости коммуникаций) [2]. Сетевые сообщества способствуют формированию сетевого гражданского общества, целью которого является виртуальное общение в режиме on-line для решения реально существующих социальных проблем.

Таким образом, современный этап развития гражданского общества в России требует появления новых форм выражения и реализации интересов общества. Анализ деятельности некоторых общественных объединений показал, что эффективными являются движения, чья конструкция основана на сетевом принципе взаимодействия. За счёт этого усиливается устойчивость, так как если из системы убрать одно из звеньев, цепочка не разрушится и продолжит функционировать. Кроме того, коммуникации в рамках социальных сетей являются более быстрым и действенным инструментом, чем «вертикальная» коммуникация, осуществляемая по государственным каналам.

Формирование и распространение гражданских сетей стало следствием некоторых причин и предпосылок. В частности, появилась необходимость использования новых форм выражения общественных интересов как альтернативы традиционным. Благодаря ряду преимуществ сетевые инструменты гражданской активности становятся всё более популярными. Ярким примером подобных сетевых структур стали Интернет приложения.

В связи с этим целью данной статьи является изучение механизмов и принципов работы гражданских приложений в сети Интернет. В ходе исследования анализировались преимущества и причины использования гражданских приложений в общественной деятельности.

Массовое распространение гражданских интернет-проектов в России началось после инициативы по созданию «Карты помощи пострадавшим от пожаров» [3]. В ходе совместного действия по тушению пожаров наблюдался всплеск социального доверия и коллективных действий. После пожаров люди продолжили общение. Затрагивались более широкие социальные вопросы, появилось желание не только спасать в час беды, но и совместно улучшать повседневную действительность [4, с. 26.]. Благодаря Интернету были созданы условия для массового участия граждан в различной социальной деятельности, появились инструменты самоорганизации.

Проект «Теплица социальных технологий» определяет приложение (веб-приложение) - application или web application - как интернет-сайт или сервис, позволяющий решить ту или иную проблему. Практически все интерактивные сайты являются приложениями. При этом спектр их необычайно широк. С одной стороны, приложениями можно считать популярные платформы Твиттер, Фейсбук, Живой Журнал. Все они оказывают услуги общения и поддерживания социальных связей, а также богатые возможности публикации и распространения материалов. С другой - приложениями могут быть совсем небольшие проекты, как, например, time.is, позволяющий сравнить время с другой временной зоной. К приложениям относят весь спектр сайтов Web-2.0, в которых велика роль содержания, создаваемого пользователями (например, YouTube).

Гражданские приложения - это приложения, созданные для решения общественно важных проблем. Например, популярный проект «РосЯма» помогает водителям не только отмечать на карте дорожные ямы, но и создавать .pdf-заявку, которую можно отправить в местное отделение ГИБДД [5].

Гражданское онлайн-приложение это платформа, позволяющая пользователям обмениваться информацией. Способ передачи такой информации, а также её тематика становятся особенностями каждого приложения. Общим для них является сетевая структура организации проектов.

Анализируя гражданские приложения, можно выделить некоторые закономерности и особенности участия в них людей.

Проект «Ecofront.ru» [6] направлен на борьбу с несанкционированными скоплениями мусора силами заинтересованных граждан. После регистрации на сайте

пользователь может сообщить об очаге загрязнения, свидетелем которого он стал. Для этого нужно сделать фотографию свалки и загрузить её на сайт. Таким образом, обеспечивается наглядность предоставляемой информации. Предполагается, что запечатление объекта происходит с помощью мобильного телефона. Во-первых, с него можно сразу же отправить фото на сайт, а во-вторых, часто под рукой не оказывается ничего более подходящего. В процессе создания «метки» добавляется краткая информация о свалке: характер отходов, состав отходов, площадь, объем, категория земель, предполагаемый источник загрязнения. Также автоматически или вручную определяется место объекта для его отображения на карте.

Важной составляющей работы с сайтом является определение отношение к объектам загрязнения. На странице каждого объекта можно выбрать из трёх вариантов: «Наблюдаю», «Помогу в уборке», «Организую». Соответственно, в «истории объекта» можно просмотреть, кто из пользователей проявил интерес к данному участку загрязнения, выяснить их намерения относительно уборки территории и связаться с ними. Именно в этой части появляется возможность перенести активность по благоустройству в офф-лайн пространство. В случае организации пользователей на уборку, сайт выполняет практическую функцию, становясь местом встречи волонтёров.

Ещё одной возможностью, предоставляемой сайтом, является функция создания официальных писем в органы исполнительной власти, которые ответственны за уборку территории в данном районе, и в органы контроля. После добавления данных о месте свалки и предоставления паспортных данных система генерирует письмо, и пользователь может отослать его по указанному на сайте адресу. Функция, безусловно, полезна в процессе решения проблемы свалки. Но, в конечном счете, итог мероприятия зависит от человека, который должен направить письмо по адресу.

О результативности данного проекта можно судить исходя из статистики обращений к объектам, размещённым на сайте. Сведя информацию о времени последних изменений статусов объектов, можно сделать выводы о динамике проявления интереса к сервису пользователей. Последней датой обращения может быть дата выявления свалки, время запланированной уборки, либо дата прошедшей уборки.

Динамика обращения к объектам, изображённая в Таблице №1, показывает, что наиболее актуален сервис оказался летом 2012 года. На этот период приходится около 60% работы с зарегистрированными объектами.

Востребован сервис был и осенью 2012 года. Во многом это связано с общероссийской акцией «Сделаем!», в рамках которой в сентябре 2012 года проходили уборки. Участники акции использовали сервис ecofront.ru для определения точек очистки территорий. В этом мы видим пример взаимодействия двух сетевых проектов. Причинами привлечения ресурсов рассматриваемого сайта стали наличие схожих целей, а также широкое географическое распространение проектов.

Очевидно, что в связи со спецификой проблемы, а именно внимание к уборкам в тёплое время года, востребованность сервиса ecofront.ru характеризуется сезонностью. Поэтому, определяя популярность проекта, мы должны сравнивать данные, соответствующие по времени года. Из представленной информации мы видим, что по сравнению с весной 2012 года использование сайта весной 2013 года значительно возросло.

Одной из особенностей использования данного гражданского приложения является частое единовременное обращение к нему инициативных групп или участников. В короткий промежуток времени (один день, неделя) они публикуют информацию о многих участках скопления мусора, тем самым делая попытку создать по возможности полную «базу данных» объектов. Особенно это характерно для регионов, демонстрирующих большие цифры зарегистрированных объектов, например, для Иркутской, Томской областей, Санкт-Петербурга и других. Таким образом, в указанных регионах сервис является предметом «профессионального» интереса волонтёрских групп.

Таблица 1. Динамика обращения к объектам на сайте ecofront.ru

	Весна 2012	Лето 2012	Осень 2012	Зима 2013	Весна 2013
Алтайский край		12	4		
Брянская обл.		1	1		7
Владимирская обл.				1	
Вологодская обл.		1	2		
г. Москва	2	12	12	2	13
г. Санкт-Петербург	2	76	16		16
Ивановская обл.					2
Иркутская обл.		578	179	1	6
Калужская обл.		2			1
Кемеровская обл.		1			1
Красноярский край		1			3
Краснодарский край		4	2		
Курская обл.			2		1
Республика Коми		1			
Ленинградская обл.		76	39		9
Липецкая обл.		29	20		34
Московская обл.	17	40	45		25
Новгородская обл.		10	6		
Новосибирская обл.		3	3		
Пензенская обл.					1
Пермский край		11	6		4
Республика Башкортостан		5	6		
Республика Бурятия			7		
Республика Карелия		1			1
Республика Татарстан		1	1		
Республика Удмуртская		3			
Ростовская обл.	2		4		5
Рязанская обл.	7	17	2		
Самарская обл.		1			1
Свердловская обл.	4	33	7		3
Ставропольский край					1
Смоленская обл.		1			
Томская обл.		89	2		1
Тульская обл.		2			3
Тюменская обл.					1
Тверская обл.		1			
Ульяновская обл.		2	3		

Челябинская обл.		28	49		81
Ярославская обл.	7	12	13		
Итого	**41**	**1054**	**431**	**4**	**220**

Данные таблицы 1 показывают, что сервис ecofront.ru является востребованным. Чуть более, чем за год работы на нём выложена информация о белее чем 1700 незаконных свалок из 40 регионов России. Необходимо также изучить результативность такой деятельности.

Обратимся к статистике, показывающей соотношение зарегистрированных объектов по статусам: «Выявлено», «В процессе», «Убрано» (Таблица 2).

Таблица 2. Соотношение статусов объектов на сайте ecofront.ru

	Выявлено	**В процессе**	**Убрано**
Алтайский край	13	2	1
Брянская обл.	1	8	0
Владимирская обл.	1	0	0
Вологодская обл.	2	1	0
г. Москва	12	17	18
г. Санкт-Петербург	33	56	21
Ивановская обл.	2	0	0
Иркутская обл.	363	89	314
Калужская обл.	1	0	0
Кемеровская обл.	0	0	2
Красноярский край	4	0	0
Краснодарский край	1	3	2
Курская обл.	3	0	0
Республика Коми	0	1	0
Ленинградская обл.	54	63	7
Липецкая обл.	22	28	25
Московская обл.	68	40	19
Новгородская обл.	13	4	0
Новосибирская обл.	1	3	2
Пензенская обл.	1	0	0
Пермский край	15	2	4
Республика Башкортостан	2	7	2
Республика Бурятия	1	6	0
Республика Карелия	2	0	0
Республика Татарстан	1	0	1
Республика Удмуртия	3	0	0
Ростовская обл.	1	10	0
Рязанская обл.	21	4	1
Самарская обл.	0	2	0
Свердловская обл.	32	15	4
Ставропольский край	1	0	0
Смоленская обл.	1	0	0
Томская обл.	84	8	0

Тульская обл.	3	2	0
Тюменская обл.	0	1	0
Тверская обл.	1	0	0
Ульяновская обл.	1	2	2
Челябинская обл.	69	76	13
Ярославская обл.	14	8	10
Итого	**847**	**458**	**448**

Во многих регионах от трети до половины объектов очищены от мусора. Это относится к Иркутской, Ярославской, Липецкой областям. В Челябинской, Ленинградской областях, а также в Санкт-Петербурге и Пермском крае на значительную часть объектов уже обратили внимание волонтеры, и они находятся в процессе организации уборки. В то же время в Томской, Свердловской, Рязанской областях и в Алтайском крае к ликвидации большинства незаконных свалок ещё не приступили.

В целом же данные показывают, что к половине размещённых адресов нелегальных свалок удалось привлечь внимание, а четверть из них – ликвидировать. Это говорит о результативности проекта.

Минусом проекта можно назвать отсутствие мобильного приложения для смартфонов. Его наличие позволило бы сделать процесс выявления незаконных скоплений мусора более удобным для пользователей, а значит, повысить популярность проекта.

Таким образом, создатели проекта пытаются подойти к решению проблемы нелегальных скоплений мусора с двух сторон: путём организации групп волонтёров и с помощью привлечения органов власти.

Также необходимо отметить, что предлагается постоянно действующий инструмент, то есть, сделана ставка на систематичный подход к решению проблемы.

Ещё одним гражданским приложением, работающим в России является «Виртуальная Рында» [7]. Задача сервиса – объединить людей, которые нуждаются в помощи с теми, кто готов такую помощь оказать. Спектр вопросов, по которым ведётся сбор информации о помощи, достаточно широк. Платформа содержит тематические карты по кризисным ситуациям. Темы, по которым представлены карты, это «наводнение», «социальная карта», «пожары», «поиск людей», «донорство» и «холода». Также предлагается механизм взаимопомощи не только во время кризисов, но и в повседневной жизни [8].

Механизм работы с сайтом подразумевает выбор пользователем из двух вариантов действий: «нужна помощь» и «хочу помочь», последующим предоставлений кратких сведений о себе и описанием проблемы, а также уточнением, кому, в чём и чем оказывается помощь. Таким образом, сервис формирует базу данных волонтёров и различных нужд людей, которые можно просмотреть на интерактивной карте. Изучение реестра волонтёров позволит выяснить, где и вокруг каких проблем формируется наибольшая активность пользователей сайта.

Из соотношения пользователей по регионам мы видим доминирование представителей Москвы и Московской области (Таблица 3). Но необходимо учитывать, что регион проживания и потенциального оказания помощи указали немногим более 100 пользователей из 488 зарегистрированных на момент исследования.

Таблица 3. География пользователей сайта rynda.org

Регионы		Регионы	
Москва и Московская обл.	53	Кемеровская обл.	1
Санкт-Петербург и Лен. Обл.	8	Липецкая обл.	2
Республика Башкортостан	1	Мурманская обл.	1
Республика. Бурятия	1	Нижегородская обл.	2

Республика Дагестан	1	Новосибирская обл.	4
Республика Карелия	2	Омская обл.	2
Республика Северная Осетия-Алания	1	Ростовская обл.	2
Республика Татарстан	2	Самарская обл.	1
Краснодарский край	2	Саратовская обл.	1
Владимирская обл.	2	Свердловская обл.	3
Вологодская обл.	1	Смоленская обл.	1
Воронежская обл.	2	Тверская обл.	1
Иркутская обл.	2	Ярославская обл.	3
Калужская обл.	1		

Если обратиться к распределению пользователей среди категорий помощи, то можно сделать некоторые выводы относительно наиболее востребованных потребностях, а также об их обеспеченности ресурсами потенциальных волонтёров (Таблица 4).

Таблица 4. Категории помощи сайта rynda.org

Категории	
дети и молодёжь	71
пожилые и ветераны	62
инвалиды	62
осуждённые	36
бездомные	42
кому помочь - разное	63
вещественная помощь	64
физическая помощь	64
продовольственная помощь	48
транспорт	38
профессиональная помощь	58
помощь СМИ	49
чем помочь - разное	63
помощь с жильем	31
защита прав	45
семейные и социальные проблемы	56
здравоохранение	46
образование	53
культура и спорт	50
экология	47

Среди адресатов помощи, которых указали пользователи сервиса, в поле зрения большего их количества оказались дети и молодежь, пожилые и ветераны, а также инвалиды. Меньшее количество человек готово оказать помощь осужденным и бездомным. Таким образом, категория граждан – получателей помощи – играет свою роль при определении готовности её оказать.

Из категорий, описывающих то, чем пользователи готовы помогать, наименее востребованными оказались помощь с жильём, транспорт и продовольственная помощь, то есть виды услуг, требующие материального обеспечения.

Между сферами оказания помощи не наблюдается больших расхождений в указаниях пользователей, что говорит о том, что все они относительно востребованы.

Говоря о сервисе «Виртуальная Рында» можно отметить некоторые его преимущества, такие как простота использования, включающая быструю регистрацию и систему фильтрации сообщений по категориям и по карте, а также наличие прямого контакта между тем, кто помогает и тем, кто нуждается благодаря информации в личном кабинете и связи с социальными сетями.

В то же время это оказывается недостаточным для обеспечения востребованности проекта среди населения. Возможными причинами такой ситуации являются недостаточная информированность о сервисе, а также использование в качестве инструмента коммуникации заинтересованных пользователей не специализированных сервисов, каким является «Виртуальная Рында», а более универсальных социальных сетей.

Ещё одним интересным приложением, использующим усилия десятков добровольцев, является платформа благотворительного сбора пожертвований «Тугеза» [9]. Этот волонтёрский проект представляет собой площадку сбора средств для реализации благотворительных акций, идеи для которых вырастают из обсуждений в социальных сетях. Акции имеют различный характер, к примеру, сбор средств для ремонта детского дома, закупки оборудования для больницы или спортивного клуба, приобретения подарков детям из спецшколы и другие. Особенностью организации «Тугезы» является отсутствие руководителей проекта. Управлением и модерацией портала занимаются координаторы - основатели и вновь прибывшие волонтеры, участие которых максимально приветствуется. Иногда координирование осуществляется по региональному принципу и контроль за проведением акции берет на себя волонтер, живущий недалеко (или ближе всех) к месту, куда направляется помощь.

Технология, на которой построена работа Тугезы называется краудфандинг— это сбор средств в поддержку проектов, осуществляемый через Интернет [10, С. 44].

На сайте проекта представлена информация о текущих и прошедших акциях. Пользователю даётся краткая информация о сути акции, о том, сколько рублей «надо собрать» для воплощения идеи, сколько «собрано», а также количество человек, принявших участие в акции и длительность сбора средств. Анализируя эти данные, можно сделать ряд выводов о функционировании данного проекта.

На диаграмме 1 представлены данные о том, сколько средств было собрано в ходе каждой акции, каково количество участников сборов, а также сколько дней длился сбор. Сравнивая три ломаных, мы видим сходства в их динамике. К примеру, при наибольшем числе участников и наибольшей длительности акции, удаётся собрать наибольшее количество средств. Таким образом, три представленных параметра являются взаимозависимыми при определении результата акции. Также к ним стоит добавить актуальность конкретной проблемы, которой посвящена каждая акция.

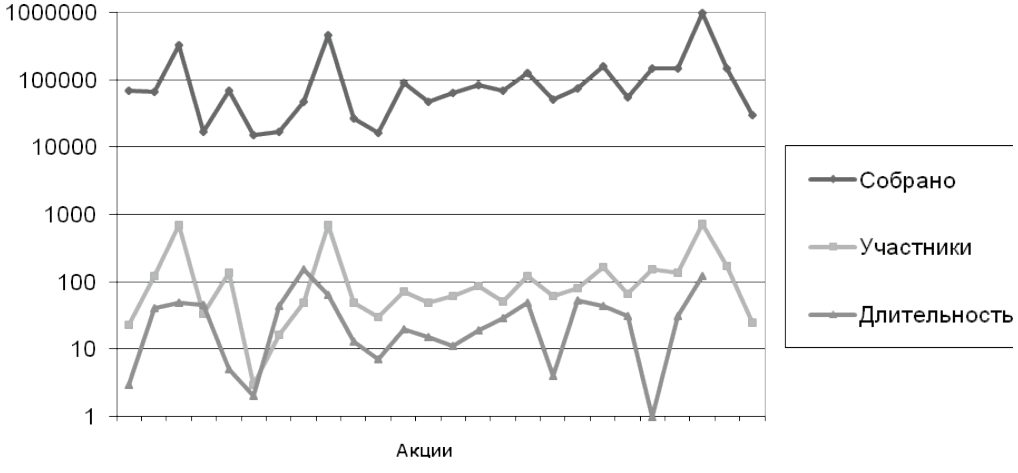

Диаграмма 1. Данные акций проекта «Тугеза»

Средние показатели по каждому из параметров позволяют сделать вывод о постоянстве количественных данных. С одной стороны, это говорит о стабильности работы проекта, с другой – о медленном развитии. Среднее количество участников одной акции в 70 человек при средней длительности в 30 дней позволяет собирать необходимые суммы и вести постоянную работу в течение почти трёх лет существования проекта. Можно предположить, что в проекте существует «костяк», принимающий участие в реализации большинства идей, но в некоторых случаях для решения проблемы удаётся привлекать до 700 человек, что говорит о востребованности проекта.

Проведенный анализ позволяет говорить, что гражданские приложения демонстрируют эффективность и выполняют важные социальные функции. Использование сетевого принципа при функционировании гражданских приложений предполагает необходимость учитывать особенности интернета как среды, в которой они находятся. К таким особенностям относятся специфические способы привлечения внимания пользователей, принципы передачи информации и формы коммуникации между участниками.

Таким образом, использование интернета общественными объединениями является фактором повышения эффективности их работы за счёт возможностей, которые появляются при переносе части организационной активности в интернет. В сети формируется среда, которая обладает широкими возможностями коммуникации и объединения внутри неё. Эти свойства отражаются в повышении результативности работы гражданских организаций, главным показателем которого является масштабность деятельности.

Открытость и свобода коммуникаций являются характеристиками, за счёт которых интернет становится незаменимым инструментом, которым пользуются общественные организации и движения. В этой связи гражданские приложения можно назвать следующим этапом развития взаимоотношений активных общественных структур и электронной сети. На этом уровне происходит непосредственное встраивание гражданских инициатив в виртуальное пространство с последующим выходом результатов деятельности в офлайн.

Использование интернета придаёт современным общественным объединениям особенность, которая заключается в наличии доступного средства быстрой и эффективной передачи данных внутри сообщества. Для организаций, построенных по сетевому принципу, это является ключевым свойством интернета как инструмента коммуникации.

Гражданские приложения призваны предложить альтернативные существующим механизмы решения социальных проблем. Специфика гражданских приложений заключается в их сущностных принципах: добровольчестве и заинтересованности в достижении результата. В таких организациях сеть становится средством для решения общественно-значимых проблем. Предлагаемые инструменты отличаются креативностью в их исполнении, а также в удобстве для пользователей. Тем самым преследуется цель заинтересовать, привлечь как можно большее число участников проектов. Поиск сторонников является основной проблемой и задачей, стоящей перед гражданскими приложениями. Недостаточная осведомлённость об их наличии может приводить к замыканию проекта внутри узкого круга его постоянных пользователей. Вместе с тем, функционирование приложений в течение нескольких лет, а также рост количественных показателей участия говорит о востребованности таких решений и наличии потенциала для выхода на иной качественный уровень распространения.

Библиографические ссылки:

1. Пожидаев Р.Г. Современные сетевые организации: теоретические основания экономической эффективности и уникальных конкурентных преимуществ // Вестник ВГУ. Сер. Экономика и управление. Стратегии экономического развития. – 2009. – № 2. С. 5-14.

2. Морозова Е.В., Мирошниченко И.В. Сетевые сообщества в условиях чрезвычайных ситуаций: новые возможности для граждан и для власти // Политические исследования. 2011. №1. С. 140-152.

3. Карта помощи пострадавшим от пожаров // http://russian-fires.ru/
4. Центр гражданского анализа и независимых исследований (Центр ГРАНИ) Российский неполитический активизм: наброски к портрету героя. Отчет о результатах исследования активизма в России // http://www.grany-center.org/userfiles/File/issled_activity_otchet(1).pdf.
5. Теплицы социальных технологий // http://te-st.ru/toolbank/what-are-apps/
6. Ecofront.ru // http://www.ecofront.ru/
7. Виртуальная Рында // http://rynda.org/
8. Атлас Помощи: Виртуальная Рында // http://www.poiskdetei.info/499-atlas-pomoschi-virtualnaya-rynda.html
9. «Тугеза» // http://together.ru/
10. Соколов А.В., Дементьев А.А. Становление интернет-фандрайзинга как новой формы интернет активности // Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия Гуманитарные науки. 2012. №4/1. С. 41-45.

Соколов А. В., Маклашін І. С. Цивільні додатки: нові форми громадських об'єднань

Сучасна громадянська активність набуває нової специфічної форми своєї реалізації. Одними з основних напрямків еволюції є її перенесення в Інтернет і формування на мережевих принципах організації. Одним з прикладів реалізації подібної громадянської активності є цивільні додатки в мережі Інтернет. Вони дозволяють акумулювати різні ресурси з метою вирішення актуальних для їх учасників проблем.

Ключові слова: громадянський додаток, мережева організація, громадська організація, громадянська активність, Інтернет.

Sokolov A., Maklashyn I. Civilian application: new forms of public associations

Modern civic engagement acquires new specific forms of implementation. One of the main directions of its evolution is its shift in the Internet and network principles of organization. One example of the implementation of such civic activity is a civil application in the Internet. They allow to accumulate a variety of resources to solve urgent problems for their members.

In this regard, the aim of this paper is to study the mechanisms and principles of civil applications in the Internet. Social and political processes show that civil applications demonstrate the effectiveness and fulfill important social functions. In the environment of the Internet, which has broad capabilities of communication and integration within it.

Bright example of the efficient operation of civilian applications are «Ecofront.ru», «Virtual Ship's Bell», a charity fundraising platform «Tugeza».

Civilian applications are designed to offer alternative to the existing mechanisms to solve social problems. Specificity of civilian applications is their essential principles: volunteerism and commitment to achieving results. The network becomes in such organizations a means to address socially important problems. The proposed instruments are distinguished creativity in their performance, as well as the convenience to the users. Thus, the aim is to interest and attract the largest number of participants in the projects. Search supporters is a major problem and challenge for civilian applications. Lack of awareness of their presence may lead to the closure of the project within the narrow circle of its permanent members. However, the functionality of the applications for several years, and the growth of quantitative indicators of participation show the demand for such solutions and a capacity for high-quality output on a different level of distribution.

Keywords: online civic networking service, network, non-governmental organization, public associations, civic engagement, Internet

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 323:321

О. А. Третяк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ПОЛІТИКИ: РЕАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ЧИ ФУТОРОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ?

Стаття вивчає перспективи раціоналізації функціонування публічної сфери політики. Вивчаються елементи комунікативної раціоналізації прийняття публічних політичних рішень. Робиться висновок щодо балансу проективних та футурологічних аспектів раціоналізації публічної сфери політики.

Ключові слова: публічна сфера політики, публічні обговорення, раціоналізація, політична комунікація, політичне управління

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз перетворень сучасної публічної сфери політики є важливим теоретичним і практичним завданням. Визначення перспектив цього виправлення й оптимізації пов'язується з реальними

потребами в суспільстві політики, які є надзвичайно різноманітними. Реальним шляхом втілення раціоналізаційних й оптимізаційних стратегій у публічній сфері політики є прояви раціональної публічної поведінки суб'єктів політики і політичних публічних мовців. На основі аналізу їх діяльності реалізуються конкретні рішення й рекомендації щодо оптимізації публічної сфери, наприклад, з боку держави. Водночас невирішеним на сьогодні залишається питання можливості впровадження теоретичного ідеалу в сучасній політичній практиці не лише транзитивних, а й сталих демократичних країн.

Проблеми взаємодії публічної сфери та політики активно розробляють сучасні українські вчені. Зокрема, у роботі О.С. Пронченка [4] наведено результати комплексного дослідження стану, тенденцій та імперативів взаємодії засобів масової інформації (ЗМІ) та держави у контексті забезпечення права громадян на інформацію як важливого чинника демократизації політичного процесу в Україні. М.П. Бабак [1] визначила та класифікувала комунікативні методи побудови політичного іміджу в ЗМІ, та проаналізувала стан і перспективи розвитку комунікативних методів впливу в журналістиці, політичному консультуванні, паблік рілейшнз та іміджелогії. У дисертаційній праці Т.П. Хлівнюк [5] досліджено різні підходи до визначення функцій засобів масової інформації у суспільстві. Також у її роботі з'ясовано, що вплив, який здійснюють ЗМІ на суспільство, може мати позитивні та негативні тенденції. Разом з тим, проблема проективного бачення раціоналізації публічної сфери політики ще не знайшла свого вичерпного відображення.

Метою статті є встановлення перспектив втілення реального проекту раціоналізації публічної сфери політики та змісту цього концепту як футурологічної моделі.

Основний зміст статті. Раціоналізація публічної сфери політики передбачає аналіз політичної раціональності в різних дослідницьких концептах сучасності. Одним з провідних тлумачень є те, що політичний раціоналізм є політичний раціоналізм, є постмодерністська концепція, яка піддає критиці саму можливість раціоналізації політичної сфери і проекту раціональної політики. У сучасних дослідженнях стверджується, що «під постмодернізмом тут мається на увазі специфічне теоретичне бачення протягом останньої третини XX ст., що має й вкрай різноманітні форми та методологічні підвалини (наприклад, постструктуралізм), в той же час має і ряд загальних специфічних ознак, таких як: 1) антисубстанціалізм, 2) деконструкція універсального, 3) релятивація як концептуальних понять, так і ціннісних орієнтирів, 4) ставка на ніцшеанський ірраціоналізм, 5) та чи інша форма онтологізації дискурсивного (мовного)» [2, с. 41].

Положенням, яке визначає теоретичний зміст концепту раціональності в сучасних умовах, є довільність влади як чинника планування і визначення напрямку політичного розвитку. З визначенням центральної ролі влади, як у формулюванні актуального змісту раціональності, публічна сфера політики потребує вироблення специфічного ставлення до політичної влади і визначення її в демократичному суспільстві. Водночас, як стверджують російські вчені, Мішель Фуко вважав владу авторитарним чинником визначення раціональності незалежно від політичного режиму. Згідно з О. Вишневським, «фундаментальною основою раціональності у Фуко є поняття влади. Єдиним критерієм раціональності виявляється її політичний статус, з чого випливає політизація самої раціональності» [2, с. 20].

Проте у межах постмодерністської моделі політики міститься і бачення перспектив раціоналізму. Детермінованість політики соціальними практиками визначає можливість нового формулювання раціональності. В цій площині теоретична ідентифікація публічної сфери політики як раціональної, або такої, що є ініціюючим чинником раціональності, може спиратися на соціальні практики. О. Вишневським робиться висновок, що в «ранній період творчості Фуко вважав раціональність критерієм соціальності. При цьому соціальність постає умовою раціональності, а раціональність виявляється гранично соціологізованою: єдиним «об'єктивним» критерієм є її соціальна та історична детермінованість. Суспільство виступає єдиною інстанцією, якою можливо поставити «виробництво» раціонального (раціонально

тільки те, що санкціоновано в «раціональних» практиках суспільства)» [2, с. 23].

При перспективі раціоналізації політичної дійсності і ролі в цих процесах публічної сфери політики мають враховуватися новітні класифікації раціональності, побудовані на інтересах взаємодії влади й суспільства, а також політичних суб'єктів.

Підходом до з'ясування потенції публічної сфери політики як чинника раціоналізації є явище панування дискурсу в межах певної політико-владної онтології. Як стверджують сучасні вчені, набуття раціонального дискурсу, або дискурсу політичної раціональності статусу пануючого, забезпечує поширення його як метаідеології перетворення суспільства. Крім того, в такий спосіб може формуватися й імпліцитна соціальна природа раціональності. О. Вишневським було висловлено припущення про дискурсивний характер онтології раціональності у Фуко: «його бачення раціональності визначено як суб'єктивістське і волюнтаристське, з тенденцією до панлогізму, вираженою в імпліцитне наділення статусом потенційно раціонального будь-якого дискурсивного утворення; актуалізація того чи іншого типу раціональності виявилася пов'язаною з політичним виміром онтології (панування певного дискурсу є єдиним критерієм його раціональності). … було встановлено, що раціональне і політичне пов'язані для мислителя безпосередньо онтологічно» [2, с. 45].

Теоретичний розгляд потенціалу раціоналізації самої публічної сфери політики як такої спирається на загальнонаукові засади раціональності. Поширеність її у науковій методології визначає політичну раціональність як основну вимогу будь-якої майбутньої конструкції у життєдіяльності суспільства. Тому публічна сфера політики демократичного суспільства має бути раціональною без альтернативи.

Безальтернативність раціоналізації демократичного політичного життя і централізація ролі в цьому процесі політики визначається соціокультурними передумовами існування західного політикуму, який має релігійне й світське підґрунтя, що через синтез дають своєрідний актуальний тип політичної раціональності.

Публічна сфера політики інкорпорується не лише до соціокультурного, але й до владно-інтенціонального виміру західної політики. Вона виступає певним середовищем, яке є альтернативним авторитарній владі. І тому сучасне тлумачення раціональності відповідає в цілому публічній сфері як структурі, в якому наявні багато рівноправних суб'єктів мовлення і діяльності.

Крім постмодерністських засад раціональності політичної сфери можливості раціоналізації публічної сфери політики, важливим теоретичним положенням є сучасна футурологічна теорія, засади якої, згідно з сучасними російськими вченими, заклав Герберт Уелс. Його бачення соціальної структури і ініціаторів політичних змін дає змогу побачити соціальні групи, які є носіями своєрідної ідеології раціональності суспільного життя. Як вважає О. Ф. Яковлєва, «завдяки тому, що в основі концепції Г. Дж. Уеллса лежить твердження про визначальну роль науково-технічного прогресу в розвитку суспільства, дослідження його соціально-політичної думки набуває особливого значення на тлі глобалізації сучасного світу. Визнання ж людством необхідності мирного співіснування – головна умова на шляху до об'єднання. Аналізуючи тенденції розвитку суспільства, враховуючи визначальний вплив науково-технічного прогресу, способом досягнення політичного ідеалу Уеллса можна вважати «відкриту змову». Основним політичним актором відкритої змови, що здійснює перетворення, він вважає організацію «функціональних людей» – учених, учителів, лікарів, віддаючи їм роль керівників у майбутньому світі» [6, с.122].

Зміст категорії «політична раціональність» не обмежується управлінським контекстом і включає питання громадянської участі й легітимності політичного порядку. В цій площині публічна сфера політики також знаходить своє місце і набуває можливостей раціоналізації через діяльність громадських і політичних сил з встановлення громадянського суспільства як такого. Фактично публічна сфера політики, як результат комунікативної раціоналізації, має забезпечити засади політичної справедливості у суспільстві. У дисертації О. Попова принцип справедливості трактується як такий, що фундує основи політичного порядку.

Незважаючи на важку долю ідеї справедливості в XX ст. головним чином через її популістські інтерпретації радикальними ідеологічними течіями і політичними рухами, О. Попов аргументує тезу, згідно з якою «жодне конституційне поле створити неможливо при ігноруванні принципу справедливості. Політична справедливість у дисертації розглядається як у контексті ренесансу договірної теорії (Дж. Ролз), так і в аспекті сучасних дискусій про природу і принципи правової держави» [3, с. 35].

У межах забезпечення раціональних засад політичного управління публічна сфера також відіграє ключову роль, оскільки вона забезпечує ціннісний консенсус у підтримці дій уповноважених органів. Однак такий тип поширення раціональності в політичному управлінні потребує взаємозв'язку між владою і суспільством. Лише за такої умови можливою є успішна раціоналізація політичного життя. У рамках сформульованих О. Поповим нових підходів визначається специфіка політичного управління по відношенню до інших видів управлінської діяльності. «Політичне управління є область колективного цілеодосягнення, але цілі та засоби їх реалізації опосередковуються ціннісною раціональністю, що дозволяє уникнути, з одного боку, утопічності висунутих цілей, а з іншого, – жорсткої політичної установки на отримання шуканих результатів будь-якими засобами. Ціннісні установки в політиці інтерпретуються в цій роботі як максимально широкі уявлення про суспільне благо в умовах даного громадського порядку», вказує російський науковець [3, с. 36].

Співвіднесення публічної сфери політики з правовою реальністю також забезпечується шляхом раціоналістичних посилок. Об'єднання суспільних інтересів та їх визначення, вибір найкращих альтернатив вимагають раціональної побудови публічної сфери політики. Її основними рисами мають стати експертиза й висока професіоналізація політичного мовлення, введення високих стандартів забезпечення механізмів рекрутування політичних публічних мовців. Також потребує корекції тенденція технократизму, яка має бути обмежена можливостями вільного висловлення думки і заперечення неприйнятних і неузгоджених (навіть ситуативно ефективних) менеджерських дій. Тільки таке розуміння раціональності відповідає універсальним засадам демократії.

Раціональність у політиці та управлінні складається із задоволення суспільної потреби в розважливому, стабільному та організованому керівництві, яке може бути забезпечене лише державою і правом; раціональність робить політику передбачуваною і прагматичною, а управління – ефективним і результативним, водночас гола раціональність в політиці таїть у собі загрозу зневажливого ставлення до традицій, звичаїв та цінностей у житті народів, а це містить у собі можливість серйозних політичних помилок.

Роль раціоналізації публічної сфери політики у перебудові політичних відносин в умовах демократії визначається як у створенні сприятливого середовища для обговорень альтернатив державно-управлінських рішень, так і у легітимації цих рішень у сприйнятті їх громадськістю. Тому метою раціоналізації публічної сфери політики є забезпечення відносин співпраці між владою і суспільством у межах досягнення спільних цілей і завдань. Таким чином, для реалізації проекту раціоналізації повинно бути обопільне прагнення влади і суспільства до впорядкування управлінських практик.

Раціональна перебудова публічної сфери політики включає забезпечення визнання держави як партнера в розвитку суспільства. Водночас модернізаційні зусилля мають ґрунтуватися на консенсусному сприйнятті й бути надбанням усіх зацікавлених потенційних учасників обговорень, або представництва. Співвіднесення теоретичного й нормативного змісту публічної сфери політики з практичним політичним життям має відбуватися на основі впровадження стандартів наукової дискусії й пошуку істини встановлення прогресу в наукових дослідженнях. У цьому контексті важливим є усунення необґрунтованих тверджень різних форм деструктивної активності, спрямованих на самопрезентацію, порушення норм моралі й етики. Такі вимоги актуалізують необхідність встановлення запобіжних заходів всередині самої публічної сфери з метою недопущення до неї необґрунтованих і немотивованих учасників або висловлювань.

Таким чином, проект раціоналізації публічної сфери політики виходить з інтересів управління розвитку громадянського суспільства. Він ґрунтується на інтересах оптимізації розвитку політичної системи усунення деструктивних чинників. Раціональне майбутнє публічної сфери політики передбачає цілеспрямовані заходи її впорядкування, диференціації існуючих проявів публічної політичної активності. Такий підхід дещо суперечить класичним уявленням, які склалися в межах комунікативної теорії. Однак етичне підґрунтя публічної сфери політики забезпечує відповідність раціоналізаційних проектів класичним ідеалам. Реальне впровадження проективного бачення раціональної публічної сфери політики може здійснитися лише на основі довготривалої практики поступової ціннісної переорієнтації учасників публічних політичних обговорень і переорієнтації на раціональні дії. Подальша раціональна еволюція демократичної політичної системи передбачає відмову від маніпулятивних практик у діяльності політичних суб'єктів у практиці мас-медіа та усунення егоїстичних настанов у діяльності політичних сил. Реалізація подібних контрфактичних настанов можлива лише на основі узгодження і взаєморозуміння виграшу всіх учасників політичного процесу від подібного сценарію розвитку. В цьому плані корисною для розуміння реальних перспектив впровадження таких процесів є теорія раціонального вибору, в межах якої раціональні гравці будуть оцінювати перевагу від конструктивної і нормативної поведінки. Таким чином, реалізація проекту раціоналізаційної оптимізації публічної сфери є проектом, який має значення для оптимізації всієї політичної діяльності.

Висновки. Підсилення раціональних засад політичної поведінки в умовах демократії неможливе шляхом директивного управління і пропагандистських гасел, засобів. Воно має спиратися на колективне свідоме рішення. Водночас реальним напрямком здійснення раціоналізації є кумулятивний ефект накопичення раціональних практик природним шляхом, коли їх кількість переходить в якість та сформовані системні процеси публічного політичного спілкування.

Дискурс у політиці як сукупність висловлювань, певною мірою, і є публічною сферою, якщо брати до уваги лише зміст висловлювань. У той же час відносини між суб'єктами політичного мовлення перебувають у галузі публічної сфери політики як футрологічного, або імовірнісного концепту. Тому взаємовплив та взаємопроникнення цих явищ потребують окремого та повного дослідження. Крім того, важливою темою, яка окреслює сукупність емпіричних проявів, що відбуваються в межах публічної сфери політики, є відкриті обговорення в межах політики та громадської діяльності. Дебати, слухання, публічні виступи, процедури в межах діяльності колегіальних органів та представницьких установ формують широке коло тих феноменів, які позначаються загальною назвою «проект комунікативної (Ю. Хабермас) раціоналізації публічної сфери політики».

Громадські та політичні обговорення мають різну мету та зміст, але в цілому вони являють собою субстанцію демократії як сукупності позицій і вільно висловлених точок зору. Крім того, обговорення, як чинник прийняття рішень у межах держави, потребують дослідження через можливість впровадження подібних практик у сучасній Україні. Частиною проблеми раціоналізації публічної сфери в політиці, яка потребує вивчення у теоретико-методологічному контексті, є проблема політичної маніпуляції, яка, з одного боку, визначає прагнення політичних суб'єктів реалізувати свої інтереси за будь-яку ціну і набути конкурентних переваг. У той же час діяльність у межах політичної маніпуляції загалом відповідає засадам вільної конкуренції, що не протирічить розвитку демократії. Тому необхідним є визначення оптимального, або прийнятного рівня політичного маніпулювання для розвитку публічної сфери політики.

Окремою темою є способи дослідження політичної комунікації як сукупності явищ, що потребують раціонального перетворення та оптимізації. Ці механізми можуть бути задіяні у випадку, якщо суспільство зможе досягти консенсусу щодо основних параметрів змін. Тому цілеспрямована та одномоментна раціоналізація політичної комунікації виглядає певною метафорою. Разом з тим, у подальшому необхідно розглянути теоретичні передумови та практичні перспективи цих явищ в сучасній Україні.

Бібліографічні посилання:

1. Бабак М.П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / М.П. Бабак; Київ. нац. ун-т ім. Т.Ш. Ін-т журналістики. — К., 2007. — 20 с.
2. Вишневский О. О. Соотношение политики и рациональности в политической теории Мишеля Фуко /Дисс. … канд. полит. н. 23.00.01 [Текст] /О. О. Вишневский. – Москва, 2005. – 197 с.
3. Попов Э. А. Институциализация российской демократии[Текст] /Э. А. Попов. //Социс. – №5. – 2001. – С.32 – 37.
4. Пронченко О.С. Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.С. Пронченко ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К., 2008. — 16 с.
5. Хлівнюк Т.П. Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.П. Хлівнюк; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — 16 с.
6. Яковлева А. Ф. Политическая теория Г. Дж. Уэллса: дисс. … к. полит. н. 23.00.01 [Текст] А. Ф. Яковлева. – Москва, 2007. – 149 с.

Третяк А. А. Рационализация публичной сферы политики: реальный проект или футорологичний концепт?

Статья изучает перспективы рационализации функционирования публичной сферы политики. Изучаются элементы коммуникативной рационализации принятия публичных политических решений. Делается вывод о балансе проективных и футурологических аспектов рационализации публичной сферы политики.

Ключевые слова: публичная сфера политики, публичные обсуждения, рационализация, политическая коммуникация, политическое управление

Tretiak O. Rationalization of public policy areas: real project or futurological concept?

Correction of the current state of the public sphere is an important theoretical and practical challenge. Definition of prospects of correcting and optimizing associated with the real needs of the society policies that are extremely diverse. Real by making rational and optimization strategies in public sphere of politics are signs and evidence of rational behavior of public policy and political public speaking .

On the basis of the analysis carried out specific solutions and recommendations on how to optimize the public sphere, such as the state. However, unresolved question remains the possibility of introducing a theoretical ideal in modern into practice even in stable countries. Rationalization of public sphere of politics provides analysis of political rationality in different research concepts of modernity.

One of the leading interpretation is that political rationalism and political rationality is postmodern concept that criticizes the possibility of rationalizing the political sphere and the project of rational politics. Regulation, which defines the theoretical content of the concept of rationality in modern terms, is the arbitrariness of power as a factor in planning and determining the direction of political development.

From the definition of the role of the central government, as in the formulation of the actual content of rationality, public sphere of politics requires specific relationship to political power and its determination in a democratic society. However, postmodern model of politics contained specefic vision of rationalism. Determination of politics by social practice determines new formulation of rationality.

In this context, theoretical identification of public sphere as a rational politics is the initiating factor on which rationality can be based on social practices. Approach to ascertain the potency of public sphere of politics as a factor in rationalizing discourse is a phenomenon of dominance within a political- power anthologies. According to modern scholars, the acquisition of rational discourse and the discourse of political rationality dominant status ensures its distribution as metha-ideology transformation of society. In addition, this method can be formed and implicit social nature of rationality.

Keywords: public domain policy, public discussion, rationalization, political communication, political governance

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 339.338.32.314/316

Р. Ю. Чигур

Тернопільський національний економічний університет

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНО-ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ РИЗИКИ

Глобалізація як явище введення у різні сфери буття інноваційних структурних елементів, збагачує постмодерну дійсність, розширює межі національних економічних та політичнисх систем, витворює якісно новий етап розвитку сучасного суспільства. Виділено основні риси

трансформаційних тенденцій сучасної економічної системи. Автор статті ставить наголос на сутнісній зміні таких понять як лібералізм та демократія. Аналізується полярність наслідків глобалізаційного процесу не лише у сфері політики та економіки, але й у сфері культури та антропологічного виміру буття. Особлива увага звернена на концепт «суспільство ризиків», його значення та наслідки. Як висновок, пропонується бачення альтернатив розвитку сучасних світових процесів у межах самої глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, ТНК, суспільство ризиків, лібералізм, національна самобутність, цинізм знання.

Опис сучасного світу був би не повним без звернення до такої його нової, історичної означеності як глобальність. Глобалізація вносить у різні сфери буття інноваційні структурні розмежування, чим суттєво збагачує постмодерну дійсність. Глобалізація є основним об'єктом нашої статті, проте маємо зауважити, що єдності у трактуванні цього явища, немає. Полярність дефініцій полягає у, з однієї сторони - покладанні великих надій на глобалізацію, як на розширення можливостей для утвердження істинного, індивідуального буття усіх суб'єктів історичного прогресу (окремі особистості, соціальні групи, народи, держави), з іншої ж – глобалізація це свого роду невпинне колесо історії, яке поглинає усі ідентичності та самобутності на своєму шляху.

Глобалізація у сенсі інтеграції, всебільшого зростання та взаємопроникнення, у часових рамках епохи модерну (Нового часу) виступає в ролі модернізації. А модернізація епохи постмодерну (починаючи із останньої чверті XX століття) може поправу вважатись глобалізацією. Глобалізація когерентна та органічна не з модернізацією, а із постмодернізацією.

Глобалізація народжується у лоні постіндустріального Західного суспільства. Звідти вона росте, черпає свої сили, ідеї і, в принципі, саме там вона проявляється із найбільшою мірою. Однак, глобалізацію не варто сприймати як явище суто регіональне, як свого роду об'єднання одних країн у протистоянні з іншими, навпаки – глобалізація – явище планетарне. Саме тому глобалізація і зветься глобалізацією, вона не просто захоплює, вона охоплює.

Витоки глобалізаційного процесу можемо шукати ще починаючи від етапу відкриття Європою Америки та її колонізаційної діяльності. Проте саме всепроникаюча взаємодія народів і держав особливо посилюється в епоху фурмування буржузних суспільств. Ще К. Маркс та Ф. Енгельс у своїх працях демонстрували вирішальну роль буржуазії у формуванні та становленні світового економічного простору. «Буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво та споживання усіх країн космополітичним. На превеликий жаль реакціонерів, вона вирвала з-під ніг промисловості національний грунт. Споконвічні національні галузі промисловості знищені і продовжують знищуватися з кожним днем. Їх витісняють нові галузі промисловості, введення яких стає питанням життя для всіх цивілізованих націй, – галузі, що переробляють вже не місцеву сировину, а сировина, привозиться з найвіддаленіших областей земної кулі, і виробляють фабричні продукти, що споживаються не тільки усередині даної країни, а й у всіх частинах світу. Замість старих потреб, які задовольнялися вітчизняними продуктами, виникають нові, для задоволення яких потрібні продукти найвіддаленіших країн і найрізноманітніших кліматів. На зміну старій місцевій і національній замкнутості та існуванню за рахунок продуктів власного виробництва, приходить всебічний зв'язок і всебічна залежність націй одна від одної. Це однаковою мірою відноситься як до матеріального, так і до духовного виробництва. Плоди духовної діяльності окремих націй стають загальним надбанням. Національна самобутність та унікальність стають все більш і більш неможливими, з безлічі національних та місцевих літератур утворюється одна всесвітня література» [14].

Однак, глобалізація – це все ж таки феномен другої половини XX століття. Вона визначається як об'єктивний процес, що пов'язаний із поступовим та неуникненим посиленням взаємозалежності та взаємозв'язків між державами, народами та регіонами за умови все більшого усуспільнення. І перш за все, це проявляється у сфері економічних відносин. Сучасна світова економіка являє собою свого роду

єдиний механізм, усі елементи якого розкидані по всіх країнах та континентах. Економічне узалежнення веде за собою безліч наслідків, найбільш очевидним серед них для суспільства, є існуючий поділ праці із тенденції до все більшої диференціації.

Основні параметри глобалізації, як було відмічено вище, розроблялись на теренах Сполучених Штатів Америки. Для усіх країн, котрі братимуть участь у міжнародному економічному співтоваристві, складено наступні правила:

- «приватний сектор стає основним двигуном економічного розвитку,
- підтримується низький рівень інфляції,
- зберігається стабільність цін,
- бюрократичний апарат держави зменшується,
- виробляється збалансований бюджет,
- скорочуються до межі тарифи на імпорт,
- ліквідуються обмеження на іноземні інвестиції,
- відбувається відмова від квот на імпортну продукцію,
- розбиваються внутрішні монополії,
- збільшується експорт,
- приватизуються державні підприємства,
- відбувається відмова від регуляції руху капіталів,
- місцева індустрія відкривається світу,
- іноземцям надається право купувати будь-які акції та цінні папери,
- заохочується конкуренція місцевих компаній,
- знищується корупція державних чиновників,
- відбувається відмова від субсидій окремим підприємствам,
- приватним власникам відкриваються банківська та телекомунікаційні системи,
- приватні громадяни отримують право вибору будь-якого, вітчизняного або іноземного, пенсійного фонду» [2; 3; 8].

Не важко помітити, що глобалізація проходить дотримуючись американських стандартів. Не випадковим є вживання терміну «американізація» як синоніму глобалізації.

Економічна система планети все більше глобалізується. Державні кордони та відмінності між світовими ринками втратили своє колишнє значення. Причиною цього стали:

- глобалізація фінансів;
- підвищення ролі транснаціональних корпорацій;
- розширення експорту прямих інвестицій з Північної Америки, Західної Європи та Східної Азії;
- міжнародна спеціалізація виробництва і торгівлі товарами та послугами;
- глобалізація третинного сектору (сфери послуг) економіки;
- глобалізація управлінських функцій;
- перетворення туризму на галузь світового масштабу;
- глобалізація проблем навколишнього середовища;
- міжнародна економічна інтеграція [8].

Ще декілька десятиліть тому міжнародний валютний обмін становив велику проблему, це було затратно не лише фінансовго, але й часово. Не важко пригадати під яким суворим контролем перебували валютні транзакції із країн чи у країни із командно-адміністративною економіко. Сьогодні ж, завдяки створенню єдиного глобального ринку капіталу та комп'ютерним технологіям можна відкривати рахунки у будь-яких банках світу, можна укладати угоди із використанням валютних та цінних паперів, перебуваючи у різних кінцях планети. Світова економіка та торгівля не знає сну, вона більше не детермінується просторовими чи часовими кордонами, рамками, поясами [11, с.60]. Центрами скупчення та утримання світого капіталу вважаються такі мегаполіси як Токіо, Лондон, Нью-Йорк, деякі країни арабського світу.

Глобалізація фінансової системи охоплює інтернаціоналізацію трьох складових: внутрішніх валют; банківської справи; ринку капіталу [9, с. 43]. У минулому

діяльність та існування Міжнародних банків була маловідомою та малоінтенсивною. Інтернаціоналізація ринків капіталу охоплює операції фондових бірж, ф'ючерсні угоди та «податкові гавані» (пільги, які уряди встановлюють на доходи, що мають іноземне джерело).

Ще одним новим явищем і наслідком та породженням глобалізаційного процесу, зокрема у сфері економіки є поява Транснаціональних корпорацій (далі ТНК). ТНКєю вважаються суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють її за межами однієї країни. В економічній літературі також можна зустріти думку, що транснаціональною є корпорація, капітал якої мононаціональний, а сфера діяльності — міжнародна. Також можна зустріти наступне пояснення – корпорації багатонаціональні як за природою свого капіталу, так і за сферою власної діяльності. У 1970 р. у 15 найрозвиненіших країнах світу розміщувалися штаб-квартири 7,5 тис. транснаціональних корпорацій. За станом на 1994 р. їх кількість збільшилася до 25 тис. У 1997 р. у світі налічувалося 50 тис. ТНК, які контролювали 40 % приватних капіталовкладень і забезпечували виробництво третини товарів у країнах з ринковою економікою. Безпосередньо на підприємствах ТНК працюють понад 100 млн чол [15, 283]. На нинішньому етапі саме ТНК, а не країни як такі, вважаються основними учасниками міжнародної торгівлі, переважний обсяг якої стосується торгівлі у межах ТНК напівфабрикатами та компонентами.

Така популярність ТНК має свої причини, що полягають у наявності ряду наступних переваг у діяльності ТНК: інформаційна обізнаність з економічними і політичними особливостями різних країн; володіння значними ресурсами капіталу, технологіями, управлінською майстерністю та здатність до їх оперативного переміщення; масштабність економіки.

Експансія ТНК вперше проявилась у сфері так званих первинних матеріалів – нафти, міді, згодом у обробних галузях. На початку 70-х років великі корпорації, які упродовж десятиліть експортували товари на іноземні ринки, утворили там свої дочірні компанії і перетворилися з мононаціональних на транснаціональні. Транснаціональні компанії сприяють розвитку виробництва й експорту країн, у яких відбувається їхня діяльність [15, с. 197].

Загалом на частку транснаціональних корпорацій припадає: 50 % виробництва (не враховуючи країн з перехідною економікою); 60 % зовнішньої торгівлі; 90 % прямих зарубіжних інвестицій; 80 % технологічних розробок. Підприємства ТНК формально не залежать одне від одного, у межах корпорацій вони торгують за трансфертними цінами, які не завжди відображають ціни світового ринку.

У сфері політики, відповідно, відбуваються свої зрушення. Знижується роль національних держав. Особлива увага приділяється розвитку та підтриманню демократичних інститутів та прав людини. Важливе місце на політичній арені XXI століття займає проблема боротьби із тероризмом. Структурні та функціональні характеристики глобального світу формуються неоліберальною системою. У результаті падіння соціалізму неоліберальна політична та економічна система зайняла домінуюче місце. У цьому контексті, сучасні політологи починають говорити про, так званий Третій Шлях – нерівне співвідношення між неолібералізмом та соціальною демократією [11]. Важливим моментом нового порядку у міжнародній політиці є існуюча інтеграція понять «ідентичність» та «відмінність». Неоліберальна ідентичність являє собою безумовну повагу та гарантію прав і свобод окремої людини (чиї права можуть стати лише формальність в умовах існування певного набору соціальних відмінностей). У такій ситуації відмінність – це не лише відмінність традицій чи ідеології, вона може стати значимою характеристикою соціального існування[11].

Демократичні пріоритети сучасної політичної сфери отримують своє поширення у ряді нових, ще не з'ясованих функцій. Демократичні цінності покинули світ цінностей і перетворились у стурктуру та функції [11]. Перед сучасною демократією ставляться нові завдання та цілі. З одного боку вона являється функціональною та структурною основою глобалізації, з іншого – відносини, що формуються при глобалізаційному процесі, ставлять ліберальну демократію перед обличчям раніше

не відомих проблем. У основі ліберальної демократії закладені інші ідеї, від неї очікують інших результатів, хоча при цьому основне визначення не змінюється [11].

Ситуація зменшення ролі національних держав безумовно тягне за собою питання зустрічі самобутніх національних культур. Теоретично планується взаємопроникнення культур, обмін матеріальними та духовними цінностями, і таким чином, збагачення однієї та іншої сторони. У той же час, очевидним, і це підтверджено у працях дослідників феномену глобалізації (М. Фрідман, З. Бауман, У. Бек), є домінування та насаджування цінностей, культури та стилю життя, країн саме Західного світу. Не останню роль у цьому відіграли інформаційні мережі. Швидка передача, вільний доступ до найрізноматнішої інформації, можливість просування та насаджуння певних ідей, призводить до формування планетарного мислення. Вреші, говорячи про глобалізацію, неминуче згадуємо про такі явища сучасного світу як комп'ютеризація, цифрові технології, Інтернет, мінітюаризація.

У контексті описаної ситуації, здійснивши соціально-філософське осмисленння політичної, а особливо економічної сторони глобалізації, напрошується незавжди очевидний, але важливий висновок – типовою фундаментальною характеристикою сучасного світу являється не глобалізація і навіть не інтеграція у чистому вигляді, а глобалізація та інтеграція, що визначається існуючими державними заборгованостями, котрі є у всіх країн. У результаті стрімкого розвитку глобалізації, у реальність був втілений саме той варіант глобалізації, який пов'язаний із світовою борговою кризою [11].

За низкою переваг та позитивів глобалізації криється і ряд недоліків, а зокрема: глобалізація створює сприятливі умови для поширення гіперінфляції; безперешкодна міграція капіталу дестабілізує національні економіки; зростає небезпека взриву національних валют, небезпека шахрайських операцій, відкриття можливостей для діяльності кримінальних груп, підпільної економіки, торгівлі наркотиками; більшість держав є безсилими та безпорадними при найменших коливаннях валютних курсів і т.д.

Окремо варто виділити проблему тотального втілення ринкового принципу життя. Ринкові цінності, ринковий тип відносин тепер поширюється не лише на товари та послуги, але і на цінності, погляди, світоглядні орієнтації. Людина може спробувати все і проявляти себе по різному, однак ніхто не гарантує їй перемоги на ринку жорсткої конкуренції. В умовах глобалізації усі культури та ідентичності де юре мають право на існування, хоча де факту – це лише право на спробу вижити в ринкових умовах. Відповідно, що екзамен на ринкову конкуренцію проходить не кожна самобутність. Стає реальністю ціннісно-нормативне банкрутство, знецінювання. Формується єдина, глобальна культура, котра все менше простору залишає для культур національних. Як наслідок, останні можуть перетворитись у свого роду етнографічні заповідники та осередки народного фолькльору.

В цілому, економіко-політичну ситуацію у поріод глобалізації можна окреслити принаймі декількома найяскравішими штрихами: якісно новий рівень розвитку ринкових відносин; домінуюча роль транснаціональних компаній; зниження значення національних держав; утворення міжнародної фінансової олігархії; введення у обіг таких форм капіталу як депозити, акції, цінні папери, трансфери, інвестиції, облігації; концентрація світового виробництва навколо декількох найбільш розвинених країн. «Негативні наслідки глобалізації – це результат сучасного бурхливого розвитку і непідготовленості суспільства до її регулювання. Викликана ринковими силами, сама по собі вона не забезпечує ні справедливості, ні соціального прогресу, ні усування нерівності і вимагає великої відповідальності як від національних урядів, так і від міжнародних інститутів щодо відвернення негативних наслідків. Україні притаманні риси та особливості національного розвитку, що роблять перехід до постіндустріальної системи більш тривалим та болісним, поєднаним із значним зниженням добробуту населення. За основними економічними показниками і за деякими показниками глобалізаційних зв'язків Україна помітно поступається не тільки розвинутим країнам з перехідною економікою Центральної Європи, а й країнам балканської групи. Однак в Україні, на

думку науковців, і сьогодні є економічні передумови, необхідні для впровадження центральноєвропейської моделі розвитку, – потужна економіка, успіхи в проведенні малої приватизації, відносно стійка валюта, дешева і кваліфікована робоча сила, природні багатства тощо» [11].

Проте глобалізація відзначилась не лише економічними та політичними змінами, проходження процесу всезростаючого взаємозв'язку супроводжується виникненням ризиків і у інших сферах життєдіяльності людини. Більше того, занедбання ситуації, що складається може призвести до глобальної катастрофи – мови йде про екологічну сферу: глобальне потепління, зміни клімату, поширення різних нових захворювань, нищення біосфери і т. д. Тобто, світова співпраця, перш за все, повинна проявлятись не у бажанні заволодіти якомога більшими багатствами, капіталом та сферою впливу, а у бажанні співпрацювати задля покращення життя людини, природи, задля створення економіки, котра забезпечить максимально позитивний ефект і знизить до мінімуму негативні наслідки.

Глобалізація є закономірним наслідком сучасного історичного, технологічного, наукового розвитку, котрий підкріплюється ініціативою та цільовою активністю західного типу суспільства. Глобалізацію варто сприймати не як один із можливих етапів світового розвитку, а як необхідний перехідний момент. Іншими словами сучасникам, і особливо учасникам глобалізаційного процесу, варто розуміти, що немає альтернативи глобалізації, однак є альтернативи, варіанти в рамках самої глобалізації. І перш за все, вони проглядаються у витворенні національних стратегій входження у сучасну глобалізовану систему.

Розкриваючи основні моменти глобалізаційного процесу у сфері економічно-політичній, ми вже частково торкалися питань антропологічних. Згадували і про можливі негативні наслідки діяльності людини, зокрема проблему екологічної катастрофи. Аналізуючи глобалізацію, зазвичай ставиться наголос на руйнівній силі антропологічного втручання у природнє середовище. У той же час приглушеніше звучить питання того, чим ризикує сама людина творячи такий світ, який ми зараз спостерігамо.

Сучасне суспільство все більше виродляє у людині потенційну готовність до підпорядкування. Окрема людина вже нічого не вирішує, їй лише треба поводитись «правильно», тобто слідувати виробленими кимось правилам та вказівкам. Сьогодні ми довіряємо банкірам, політикам, технологам як колись лікарям, приймаючи їхні умови як належні. Іншими словами, формується генерація людей, котрі не мають потреби свідомо планувати, формувати свою поведінку задля задоволення власних потреб, більше того, у таких людей немає усвідомлення самих потреб. Створені соціальні інститути, установи, фірми і т. д. відбирають в окремого індивіда право на усвідомлення, керуючись тим правилом, що людина не знає, що їй потрібно (чого їй хотіти) допоки їй про це не скажуть.

Однак, глобалізація принесла з собою не лише вище вказані інновації у життя суспільства та окремої людини, існує й інша сторона медалі – у сучасній гуманітаристиці все частіше вживається наступний термін – «суспільство ризиків». Таке визначення виникло на основі всезростаючої нестійкості, швидкоплинності, відчуття існування невидимих, непізнаних підводних течій та рифів, котрі не сьогодні-завтра можуть призвести до загибелі навіть окремої держави. Навіть наука, на яку покладались такі великі сподівання (М. Вебер, Ю. Хабермас) потрапляє у хитке положення. Наукові істини сьогодні більш залежні не від внутрішньо-наукового процесу, а від соціального тиску.

Все очевиднішим стає у суспльстві ризику, за словами П. Слотердайка, домінування «цинізму знання». «Найневиннішим і простодушнішим із цинізмів знання, є цинізм тих, хто здає екзамени – вони вміють відноситись до того, що вони змушені вивчити, суто зовнішнім чином і з повною зневагою, готуючись і вивчаючи на пам'ять «матеріал», який твердо намірені забути на наступний день після екзамену. За ним слідує менш простодушний та невинний цинізм практиків та політиків, котрі, правда, люблять спостерігати за тим, як молодь гризе граніт науки, отримуючи фундаментальну університетську освіту, але у всьому іншому виходять

з того, що теорія – це теорія, а на практиці все виглядає зовсім по-іншому. Тут все попереднє навчання у школі та у вузі виступає як чистий механізм приблизного відбору за таким принципом: той, хто справився з нею успішно, справиться і з іншими завданнями – нехай навіть, як про це відомо, навчання і професія часто не мають майже нічого спільного. Освіта цинічно відокремлюється від своїх цілей і перетворюється у абстрактний кваліфікаційний привид. Часом єдиним, що хоча б якось, пов'язує навчання і професію є категорія оплати, котра залежить від закінчення того чи іншого навчального закладу чи наявності диплому. Змістовна сторона із цинічним реалізмом обезцінюється, перетворюється просто на певне тренування, на університетську загальну балаканину» [20, с.332-333].

Зростання ризиків призводить до того, що ті сфери, в яких людина могла відчувати себе експертом, стають все вужчими. Відповідно, знижується рівень довіри до соціальних інститутів, а без цього стає неможливою «онтологічна безпека» індивіда у суспільстві [5, с.119]. Різного роду погрози, невпевненість, страхи і є основним показником та основним фактом суспільства ризиків. До того ж, пануюча невпевненість не носить конкретного характеру, вона поверхнева і формується поза мезами конкретного суспільства, його інститутів та норм.

Біографічні посилання:

1. Авдокушкин Е. Ф. Международные экономические отношения : учеб. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. / Е. Ф. Авдокушкин. – М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1999. – 261 с.
2. Башнянин Г. І. Політична економія / Г. І. Башнянин. – К. : ІЗМН, 1997. – 302 с.
3. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник для студ. вищих навч. Закладів / С. Я. Боринець. – 3.вид., стер. – К. : Т-во «Зна- ння», 2001. – 305с.
4. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії / А.С. Гальчинський, П.С.Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1995. – С 3–6.
5. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THE818. – 1994. – № 5. – С. 119.
6. Дахно І. І. Міжнародне економічне право [Текст] : курс лекцій / І. І. Дахно ; Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП). – К. : МАУП, 2000. – 160 с
7. Дзюбик С. Основи економічної теорії / С. Дзюбик, О. Ривак. – К. : Основи, 1994. – 336 с.
8. Евстигнеев В. Р. Валютно-финансовая интеграция в ЕС и СНГ: Сравнительный систематизированный анализ / В. Р. Евстигнеев. – М. : Наука, 1997. – 271 с.
9. Економіка зарубіжних країн : підручник. – 2-ге вид. / А. Філіпенко, В. Вергун, І. Бураківський та ін. – К. : Либідь, 1998. – С. 7–54
10. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособие для вузов : в 2 ч. / А. П. Киреев. – М. : Междунар. Отношения. – Ч.1. – 1997. – 416с. ; Ч.2. – 2001 – 488 с.
11. Киш Э. Философия глобализации [Електронний ресурс] / Э. Киш ; пер. с анг. К. А. Бирюковой // Век глобализации. – №2. – 2010. – Режим доступу: http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2010_2/filosofija_globalizacii.doc
12. Климко Г. М. Основи економічної теорії / Г. М. Климко, В. П. Нестеренко. – К. : Вища школа, 1998. – 396 с.
13. Куликов Л. М. Основы экономических знаний / Л. М. Куликов. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 375 с.
14. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : Т. 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 23 – М. : Гос.изд-во полит.лит-ры, 1960. – С. 1-784.
15. Международные экономические отношения / под общ. ред. В. Е. Ры-балкина. – М., 1998. – 230 с.
16. Миклашевская Н. А. Международная экономика : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов. – М. : Изд-во МГУ ; Дело и сервис, 2004. – 352с.
17. Мировая экономика / под ред. В. К. Ломакина. – М. : АНКИЛ, 1998. – С. 24
18. Мировая экономика : учебник / под ред. проф. А.С. Булатова. – М. : Юрист,2001. – 734 с.
19. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. для студ. вузів / В. В. Козик та ін. – Львів : Львівська політехніка, 1999. – 267 с
20. Слотердайк П. Критика цинического разума / П. Слотердайк. –Екатеринбург, 2001. – С. 332 –333.
21. Табачникова С. Мишель Фуко: историк настоящего / С. Табачникова // Фуко М. Воля к истине. – М., 1996. – С. 414–418.

Чигур Р.Ю. Глобализация мировой экономико-политической сферы и антропологические риски

Глобализация как явление введения в различные сферы бытия инниовацийних структкурних элементов, обогащает постмодерную действительность, расширяет границы национальных экономических и политичнисх систем, создает качественно новый этап развития современного

общества. Выделены основные черты трансформационных тенденций современной экономической системы. Автор статьи делает акцент на сущностном изменении таких понятий как либерализм и демократия. Анализируется полярность последствий глобализационного процесса не только в сфере политики и экономики, но и в сфере культуры и антропологического измерения бытия. Особое внимание обращено на концепт «общество рисков», его значение и последствия. Как вывод, предлагается видение альтернатив развития современных мировых процессов в рамках самой глобализации.

Ключевые слова: глобализация, ТНК, общество рисков, либерализм, национальная самобытность, цинизм знания.

Chigur R. Globalization of the world economic and political spheres and anthropological risks

Globalisation, as a phenomenon of the introduction of the various innovative structures in different spheres of life, enriches the postmodern reality; it expands the boundaries of national economic and politic systems; it creates a qualitatively new stage in the development of modern society. The basic features of the transformational trends in the modern economic system are highlighted. Globalization is defined as an objective process that is associated with a gradual and unavoidable increasing of interdependence and relationships between states, nations and regions. All this is manifested first of all in economic relations. The current global economy is a kind of a single mechanism, all elements of which are spread across all countries and continents. Economic dependence entails many consequences, the most obvious of them to society is an existing division of labor with the trend of increasing differentiation. The economic system of the world is increasingly globalized. State boundaries and differences between world markets lost its former importance. The globalization of the financial system covers the internationalization of three components: domestic currencies, banking, capital markets. In the policy reduced the role of national states. Structural and functional characteristics of the global world are emergined by neo-liberal system. Implementation of market principles in all areas of life becomes all-embracing. The author of the article focuses on the essential changes in a such concepts as liberalism and democracy. The polarity effects of the globalization process are analyzed, but not only in the sphere of politics and economics, also in the sphere of culture and anthropological dimension of existence. Particular attention is paid to the concept of «risk society», its meaning and implications. Different types of threat, uncertainty, and fear is the main indicator and the main fact of risks society. As a conclusion, it is proposed alternative vision of contemporary global processes within the framework of globalization itself.

Keywords: globalization, transnational corporations, risk society, liberalism, national identity, cynicism of knowledge.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 329.145.05(4-191.2)«198/199»

І. І. Чміль

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНИХ РУХІВ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Розглянуто причини утворення антикомуністичних рухів у країнах Вишеградської групи, проаналізовано специфіку та соціальний контекст їх діяльності у перехідний період, а також роль суспільних рухів у політичному житті Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини.

Ключові слова: суспільні рухи, перехідні процеси, комуністичні партії, політична та економічна криза, демократичні перетворення, незалежність.

Вивчення феномену суспільних рухів, їх ролі та значення, а також особливостей діяльності є актуальним напрямком дослідження в політичній науці. Суспільні рухи, як і політичні партії чи будь-які інші організації, є наслідком історичного, політичного та соціально-економічного розвитку певної держави. Їх діяльність залежить від політичної ситуації в країні. У демократичних державах суспільні рухи відіграють роль певної стабілізаційної сили, яка підтримує функціонування демократії. Рухи є частиною громадянського суспільства, без якого демократія неможлива. Тому можемо стверджувати, що суспільні рухи лежать в основі демократії. В авторитарних і тоталітарних державах суспільні рухи виступають чинником дестабілізації та делегітимації правлячого режиму, а також стають об'єднувальною ланкою у боротьбі проти владної верхівки. Це доступний та дієвий засіб впливу на органи влади.

Перехідні процеси країн Вишеградської групи кінця 80-х – початку 90-х років створили сприятливу атмосферу для активізації діяльності суспільних рухів. Як суб'єкти соціально-політичних змін, вони стали своєрідним каталізатором цих процесів. Вивчення передумов утворення суспільних рухів у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині, а також дослідження соціального контексту їх діяльності, дасть можливість детально проаналізувати роль суспільних рухів у демократизації цих країн та визначити їх вплив на трансформацію політичних систем країн Вишеградської групи.

Причини утворення суспільних рухів та специфіку їх діяльності досліджували американські науковці Г. Блумер, У. Корнхаузер, Д. Макадам, С. Терроу, Ч. Тіллі, французький вчений А. Турен, американський соціолог Н. Смелзер, польський дослідник П. Штомпка, російські дослідники О. Здравомислова, О. Яницький [8, с. 91] та інші. У теорії суспільних рухів, з огляду на різні аспекти діяльності руху, виділяють три класичні парадигми: колективної поведінки, мобілізації ресурсів та нових суспільних рухів [13]. Попри належність науковців, які досліджували феномен суспільних рухів, до різних концепцій усе ж більшість дослідників підтримують думку, що суспільні рухи є типом колективної поведінки, спрямованої на зміни, що виникають внаслідок психологічних потреб людей.

Метою статті є визначення передумов утворення суспільних рухів, аналіз соціального контексту та особливостей їх діяльності у країнах Вишеградської групи в період трансформації політичних систем, а також вплив досліджуваних рухів на політичний процес Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини.

Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи, попри низку спільних рис, усе ж відбувалися за різним сценарієм. Це зумовлено, перш за все, особливістю розвитку цих країн, тому суспільні рухи мали свої передумови та мету діяльності.

Спільні причини виникнення суспільних рухів у країнах Вишеградської групи можна розділити на політичні та соціально-економічні. Так, найважливішою політичною передумовою став розпад СРСР. Окрім того, важливу роль відігравала монополія комуністичної партії на владу, що спричинила виникнення антикомуністичних рухів у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. До соціально-економічних передумов можемо віднести складну економічну ситуацію вищезазначених країн, яку спричинили процеси перебудови. Інфляція, безробіття, важкий матеріальний стан робітників стали причиною виникнення суспільних рухів, покликаних подолати глибоку економічну кризу.

Особливості трансформації політичних систем створили певні відмінності в передумовах виникнення рухів. У Польщі, наприклад, першочерговими були соціально-економічні передумови виникнення суспільного руху. Зокрема, профспілка «Солідарність» утворилася внаслідок страйку робітників, спричиненого економічною кризою в країні. Інша ситуація була в Чехії та Словаччині, де суспільні рухи Громадянський форум та Громадськість проти насилля виникли як реакція на бездіяльність комуністичної влади. Розпад СРСР став поштовхом до того, що у Словаччині, опозиційний рух Громадськість проти насилля прагнув відокремити Словаччину від Чехії та досягти незалежності власної країни. Тому первинними в Чехії та Словаччині були політичні передумови утворення суспільних рухів, а саме крах Радянського Союзу, який активізував виникнення антикомуністичних рухів та сприяв боротьбі Громадськості проти насилля за незалежність.

У другій половині 80-х рр., в Угорщині, як і в інших центральноєвропейських країнах, усе чіткіше виявлялися ознаки глибокої суспільно-політичної кризи чинної системи. Угорська ситуація відносно більшої свободи сприяла порівняно ранньому зародженню та оформленню в надрах режиму опозиційних сил, які з середини 80-х рр. стали все частіше розсувати рамки дозволеного й чіткіше окреслювати проблему демократизації країни. До перших найавторитетніших опозиційних рухів, які вимагали здійснення глибоких демократичних перетворень, належав Угорський демократичний форум (УДФ) [5].

УДФ як незалежний та організаційно оформлений суспільно-політичний рух бере свій початок із 1987 р. Група угорської інтелігенції 27 вересня зібралася на

нараду з метою обговорити актуальні проблеми демократичних перетворень в Угорщині. Більше ніж 150 учасників цієї наради вирішили збиратися регулярно. Так і був створений постійний Форум, покликаний пробуджувати та формувати національну суспільну свідомість, готувати передумови для здійснення політичних перетворень. Із метою легалізації цього форуму інакодумців, останні запросили для участі в обміні думками члена політбюро ЦК УСРП (Угорська соціалістична робітнича партія), державного міністра, представника реформаторського крила угорської компартії І. Пожгаі.

Учасники наради прийняли Заяву, у якій було зазначено, що «настала одна з найважчих криз угорської історії», яка загрожує не лише економічним розвалом, але й втратою єдності та перспективи угорської нації. Доповідачі особливу увагу звертали на відсутність у країні демократичних механізмів, виразні ознаки глибокої кризи політичних інститутів, невтішний стан народної освіти, культури та суспільної моралі. Стрижневим було питання про шляхи виходу із кризи, можливого оновлення та проведення ефективних реформ. Як підсумок, учасники форуму прийшли до висновку щодо необхідності досягти взаємної згоди суспільства та політичної влади.

Найважливішою метою члени наради визначили: вкорінити у свідомість якомога більшої кількості людей цінності істинної демократії, очистити від ілюзорних ідеологічних уявлень, пробудити інтерес до політики, стимулювати демократично налаштованих людей до самоорганізації знизу, підтримувати демократичні прагнення на місцях. «Нараду 27 вересня я вважаю цінними і багатими на ідеї зборами, – констатував два місяці потому (на початку грудня 1987 р. – І.Ч.) І. Пожгаі, позитивно характеризуючи цю зустріч угорської демократичної інтелігенції, яка викликала обурення у вищих партійних колах. – Хотілося б, щоб багато з моїх товаришів та соратників так само дивилися на подібні можливості та оцінювали їх в якості достойної політичної події. В такому випадку ми б не виключали себе з суспільного життя країни, а, навпаки, включилися б в нього і не залишалися б в тривалій обороні» [4, с. 84-86].

В умовах зростання економічної та політичної кризи опозиційно налаштовані групи угорської інтелігенції вели свою просвітницьку роботу спочатку нелегально або напівлегально, але пізніше стали рішуче виходити на сцену політичного життя. Незабаром по всій Угорщині почали діяти опозиційні групи, так звані мікроорганізми майбутнього потужного ідейно-політичного руху.

Спочатку цей рух мав досить вільні рамки та організаційні форми, охоплюючи досить широкі прошарки угорського населення. На початку 1988 р. активізувалися місцеві групи УДФ, які в різних регіонах країни відкрито обговорювали проблеми місцевих жителів, вимагаючи розширення гласності та демократії. Так, представники Форуму почали все частіше збиратися, вимагаючи вирішити нагальні проблеми та пропонуючи різні альтернативи їх вирішення [5].

У березні 1988 р. у будапештському театрі Юрта відбулися чергові збори представників УДФ, де обговорювали питання національних меншин та проблеми трансільванських угорців, у зв'язку з ускладненням їх стану в Румунії. У травні в цьому ж театрі відбулася нарада за участю 716 делегатів Форуму щодо обговорення проблем гласності. Були проаналізовані питання функціонування політичної системи, суспільного контролю за інститутами влади, дотримання прав та свобод, зафіксованих у Конституції. Особливий акцент було здійснено на антиконституційних методах діяльності членів комуністичної партії щодо керівництва ЗМІ.

УДФ поступово ставав основним виразником демократичних прагнень в угорському суспільстві, у якому поглиблювалася криза монопартійної політичної системи із зростанням самоорганізації знизу, виникнення різних альтернативних рухів, які виступали за свободу слова, друку, політичного плюралізму [9]. При цьому лідери УСРП продовжували стверджувати, що в країні спокійно й немає жодної кризи. На початку квітня 1988 р. із УСРП було виключено низку талановитих інтелігентів, які наважилися виразити свою, небажану для керівництва, думку на ситуацію, що склалася в партії та країні. Прем'єр-міністр К. Госс тоді ж заявив, що не бачить можливості для утвердження парламентського правління, а тому

в Угорщині можлива тільки однопартійна система. Він також підкреслив, що не можна залишатися стороннім спостерігачем, коли опозиція набирає сили й виробляє політичні концепції. У такому випадку слід застосовувати до неї (у тому числі й до УДФ) адміністративні стягнення. Проте, відповідні заходи заблокували реформаторські сили УСРП, а також нестримний процес демократизації.

3 вересня 1988 р. близько 370 учасників чергової наради УДФ прийняли рішення про перетворення дискусійного форуму на організацію, яка була офіційно зареєстрована та зберегла свої функції як суспільно-політичний рух. Водночас прийняли Установчий лист, у якому вказували на коаліційний характер УДФ як організації та незалежного руху, покликаного свідомо та відповідально діяти в інтересах «демократії та національного збереження, відродження, покращення існуючого стану» [4, с. 87]. Серед завдань УДФ були: брати участь у послідовному здійсненні суспільних реформ, у демократизації політичної системи; надавати підтримку раціоналізації в економіці, можливостям та гарантіям підприємництва; захищати суспільні інтереси та соціальну справедливість; створити сучасну угорську правову державу, засновану на європейських та національних традиціях; захищати інтереси і права угорських національних меншин за межами Угорщини. Автори Установчого листа виступили проти будь-яких намірів абсолютизації влади з боку партій чи організацій.

Учасники цієї зустрічі виступили за формування багатопартійної системи в Угорщині. Водночас, вони уточнили, що УДФ не має наміру реорганізовуватися в партію й заявили про наміри висунути своїх кандидатів на майбутніх парламентських виборах. Такі заяви в тих умовах були доцільними, бо право на висунення кандидатів на вибори належало лише Вітчизняному народному фронту (створений у 1954 р. з метою побудувати соціалістичне суспільство в Угорщині – І. Ч.) або його найбільшим організаціям. З цього приводу, міністр внутрішніх справ І. Хорват зазначив, що УДФ не є такою організацією [5].

Учасники Форуму на вересневій зустрічі 1988 р. відкинули спроби кваліфікувати УДФ як опозиційний чи провладний рух. Своє місце нова організація визначила як сила, що є посередником між суспільством та правлячою в країні владою й діє в інтересах їх діалогу та співпраці. Учасники зустрічі прийняли також тимчасовий статут УДФ, де зазначено, що Форум покликаний дотримуватися конституційного порядку й відповідно проводити свою діяльність. Характер УДФ у цьому документі визначено як «ідейно-політичний рух незалежної суспільної організації» [4, с. 91-93].

УДФ усе впевненіше починає виходити на арену суспільно-політичного життя країни. Кількість членів форуму невпинно зростає й уже після першого з'їзду 10-12 березня 1989 р. перевищує 14 тис. осіб. На перших Всезагальних зборах було прийнято Програмну заяву. У ній зазначено, що монополія на владу однієї партії є першопричиною політичної кризи, яка досягла великих масштабів. Також вказували на відсутність цілісності угорської нації та чинники, які загрожують її існуванню. Перебудову політичної системи УДФ мав намір почати з формування такої парламентської демократії, яка спиралася б на побудовану знизу незалежну систему суспільного самоврядування. Серед важливих вимог Форуму було те, що працівники сфери правосуддя та збройних сил, їх посадові особи не можуть бути членами жодних політичних партій, що політичні партії та рухи не в силі утримувати власні збройні підрозділи [9].

На початковому етапі УДФ не мав значного впливу на молодь. Це пояснювалося тим, що Форум був поміркованою та центристською силою й не відповідав максималістським вимогам молодих людей, які опинилися в нелегкій ситуації. Програма УДФ здавалася їм недостатньо радикальною, не передбачала кардинального покращення стану молоді, яка не задовольнялася обіцянками демократії європейського рівня, а прагнула до швидких та рішучих змін. Проте за порівняно короткий термін УДФ вдалося пробудити в масах інтерес до демократії.

Ініціатори створення Форуму виходили з того, що УДФ як рух та організація повинен бути поміркованою політичною силою, яка відмовляється від екстремістських позицій навіть у відносинах з УСРП. Стаючи помітною політичною силою, УДФ

прагнув створити умови для мирного переходу до демократичної багатопартійності [4, с. 94].

Подібна ситуація була й у Польщі, хоча процес її демократизації в зазначений період включав тенденції центрально-східного регіону і яскраво виражені особливості власного розвитку. Тут загострення суспільної ситуації посилювалося стійкими традиціями громадсько-політичного лібералізму, що збереглися навіть у жорстких умовах командно-розпорядчої системи: це й існування, хоч і суто формальне, багатопартійності (окрім Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП), існували ще Об'єднана селянська партія і Демократична партія – сателіти комуністичного режиму); і наявність у самій ПОРП певних елементів соціал-демократизму, виділення в її середовищі реформаторського крила; і стійкий ментально-культурний світогляд поляків, заснований на національно-індивідуалістичних цінностях. Варто вказати на ще одну вагому особливість польського соціуму напередодні революції 1989 р. Опозиція до правлячого режиму розвивалась у двох руслах: ідейно-політичному (в основному його представляли кола польської інтелігенції) та соціально-економічному, гасла якого особливо підтримували робітнича й селянська верстви суспільства. Однак найважливішим стало те, що на початку 80-х років ці дві гілки громадського спротиву зуміли консолідуватися та виступити єдиним фронтом у лавах неформального руху «Солідарність». Саме ця унікальна організація, розпочавши свою історію як звичайне професійне об'єднання гданських портових робітників, виросла до масштабів впливового руху, який налічував десять мільйонів членів та зосередив в собі усі найпрогресивніші сили польської нації у боротьбі проти комуністичної системи [1]. Важливим було й те, що у Польщі, на відміну від інших країн Вишеградської групи, де зародження суспільних рухів припадало на другу половину 1980-х рр., корені «Солідарності» беруть свої початки значно раніше. Проте, розквіт діяльності профспілки припадає на кінець 1980-х – початок 1990-х рр.

Особливістю польського протесту 1980-х рр. було, по-перше, принципова відмова від будь-якого насильства і, по-друге, об'єднання зусиль робітників, інтелігенції та церкви. Часто «Солідарність» критикували за надто тісний зв'язок із католицькою церквою, яка мала великий вплив на політичне життя країни [7, с. 68].

Передумовою для формування широкої опозиції комуністичному режиму в Польщі став робітничий рух, який супроводжувався численними страйками працівників із вимогою підвищити зарплатню, надати право робітникам керувати своїми підприємствами тощо. У 70-ті роки створювались організації, які захищали права робітників, формувались об'єднання профспілкового типу. Потім в країні почали утворюватися опозиційні політичні організації та комітети: Конфедерація незалежної Польщі, що виступала проти соціалістичного шляху розвитку країни; Комітет захисту робітників, який пізніше був перетворений у Комітет громадського самозахисту, що мав на меті боротьбу з політичними репресіями; Рух захисту прав людини і громадянина тощо. У 1980 р. отримавши право на утворення незалежних профспілок, робітники почали масово вступати в незалежну федерацію профспілок «Солідарність».

Зі самого початку робітничий рух морально підтримали такі польські інтелектуали, як Т. Мазовецький, Я. Куронь, А. Міхнік, Й. Тишнер та інші представники критично налаштованої до комуністичного режиму польської інтелігенції, а також католицька церква, вплив якої на населення різко посилився після обрання Папою Римським Іоанна Павла II у жовтні 1978 р. [2, с. 39]

Рівень підтримки ПОРП значно падав, назрівала криза в середині партії, що зумовлювало неспроможність вивести країну із ситуації, що склалася. Економічна ситуація в країні була нестабільною, зростала інфляція, відповідно це відображалося на життєвому рівні населення, що спричиняло ще більше невдоволення, яке знову виливалося у страйки та демонстрації. Уряд був змушений звернутися до лідера «Солідарності» Л. Валенси із проханням повернути страйкарів на робочі місця, пообіцявши в обмін лібералізацію політики й легалізацію «Солідарності», яка стала першим у країнах радянського блоку незалежним громадським рухом як професійна

спілка, яка об'єднала під гаслом мирних змін представників усіх суспільних верств. До лав «Солідарності» вступило майже 10 млн. осіб (кожен третій дорослий поляк). Серед них були численні члени комуністичної партії (ПОРП). Вона швидко переросла в широкий громадський рух, що прагнув демократизації, реалізації соціальних гарантій та відміни цензури. Так, на початку 1989 р., було розпочато період якісних змін та будівництва демократичної політичної системи Польщі [6].

У Чехословаччині, як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, у кінці 80-х рр. настала криза комуністичної влади. Рух протесту проти політичного режиму в Чехословаччині розгортався під гаслами демократичних перетворень, незалежності, а також зближення з Європою. На хвилі антикомуністичних виступів у Чехії виникає опозиційний рух – Громадянський форум (ГФ), його аналогом у Словаччині стає Громадськість проти насилля (ГПН). На відміну від Угорщини та Польщі, суспільні рухи в Чехословаччині були досить слабкими. Дисиденти тут не мали великого впливу на розвиток подій напередодні революції. Проте, обидва рухи з часом стають наймасовішими та найвпливовішими в республіці й відіграють вирішальну роль в організації та проведенні «оксамитової революції» – безкровному поваленні комуністичного режиму в Чехословаччині внаслідок вуличних акцій протестів 16 листопада – 29 грудня 1989 р.[10].

Революція почалася з демонстрацій студентів, до яких згодом приєдналася творча інтелігенція. Лідери ГФ та ГПН очолили народне повстання, зуміли надати йому організованого характеру і протягом кількох тижнів домогтися докорінних змін у суспільно-політичному житті Чехословаччини.

Із досягненням першочергової мети перед ГФ та ГПН постали нові, не менш важливі завдання. Після «оксамитової революції» 1989 р. у Чехословаччині постали, отримавши нове звучання, проблеми взаємовідносин між двома основними націями та державно-територіальними частинами федерації [3].

Навесні 1990 р. у Братиславі пройшли демонстрації з вимогою змінити назву держави, щоб відобразити рівноправний характер відносин між двома народами та нагадати чехам, Європі, усьому світу про словаків, як про самостійний народ, яких пригнічувало, що їх «приховували» за терміном «чехословаки». У квітні 1990 р. з'явилася нова назва країни – Чеська та Словацька Федеративна Республіка. До передвиборчих програм усі партії Словаччини додали пункт про новий державно-правовий устрій країни. Вимога створити нову незалежну словацьку державу вміщена в програмі створеної в грудні 1989 р. Словацької національної партії та рухів, які пізніше, уже після виборів, долучилися до неї. За конфедеративний устрій Чехословацької держави першою виступила Партія свободи – «традиційна» партія, яка існувала протягом усього соціалістичного періоду, але в грудні 1989 р., змінила програму [11, с. 161].

Із літа 1990 р. проблема майбутньої чехословацької державності стає в країні однією з головних. Поступово словацькі партії, як «традиційні», так і тільки створені, за своїми поглядами на словацько-чеські відносини розділилися на тих, які виступали за збереження федерації, але в оновленій демократичній формі, і тих, хто почав схилятися до конфедерації та навіть створення незалежної словацької держави. Щодо першої групи, перш за все, слід назвати рух ГПН. У його передвиборчій програмі, яка була прийнята у травні 1990 р., з одного боку, мова йшла про прагнення «виступати за повне самовизначення словацького народу», а з іншого – підкреслювали: «Словацьку державність ми розуміємо як природне і невід'ємне право завершити реалізацію всіх аспектів суверенітету сучасного європейського народу. Її відродження ми бачимо в єдиній демократичній федерації з такою самою суверенною чеською державністю. Федерацію ми розуміємо як спільні дії, як взаємовигідне об'єднання сил на основі спільних внутрішньо та зовнішньополітичних, економічних та культурних інтересів» [12, с. 225]. Така суперечлива позиція не завадила ГПН залишатися авторитетною політичною силою, з великою кількістю прихильників. ГФ, як і його аналог ГПН, виступав проти комуністичної влади, прагнув здійснити демократичні трансформації, зблизитися з Європою. Проте, на відміну від ГПН, який першочергову увагу приділяв питанню

досягнення незалежності Словаччини, то ГФ був створений як опозиційна до керівництва Чехословаччини та правлячої КПЧ організація.

Отже, країни Вишеградської групи в кінці 80-х на початку 90-х рр. переживали складний трансформаційний період, зумовлений перш за все неспроможністю правлячої комуністичної партії адаптуватися до нових суспільних викликів, вирішити актуальні проблеми, які постали перед кожною з чотирьох країн. Така ситуація стала причиною виникнення суспільних рухів, які відіграли вирішальну роль у поваленні чинного режиму, оновленні правлячої еліти, здійсненні демократичних перетворень, а також досягненні незалежності Словаччини. Перспективу подальшого дослідження визначає необхідність аналізу долі цих суспільних рухів у майбутньому, а саме визначення чинників та механізмів їх трансформації у політичні партії.

Бібліографічні посилання:

1. Безпалько У. Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1989 – 2004) [Електронний ресурс] / У. Безпалько. – Режим доступу : www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ues/2008_2009/.../Bezpalko.pdf

2. Бухарин Н. И. Польша: десять лет по пути реформ / Н. И. Бухарин, И. С. Синицина , Н. А. Чудакова // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 38-57.

3. Вовканич І. І. Особливості постсоціалістичної трансформації в Чеській республіці в 90-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / І. І. Вовканич, О. І. Свєженцева. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2011_11/st03.pdf

4. Желицки Б. Венгерский демократический форум и его программа / Б. Желицки // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994. – С. 83–123.

5. Желицки Б. Й. Многопартийность и политическая панорама в современной Венгрии / Б. Й. Желицки // Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1997. – 261 с.

6. Жуковский И. И. Становление партийной системы Республики Польша / И. И. Жуковский. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. – 184 с.

7. Зарицки Т. Идеалы польской «Солидарности» через чверть века / Т. Зарицки // Восточноевропейские исследования. – 2006. – № 4. – С. 64–72

8. Камінська Л. Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів / Л. Ф. Камінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2010. – № 1. – С. 91–93.

9. Корбонский А. Переход к демократии в Венгрии, Польше и Чехословакии: некоторые предварительные суждения / А. Корбонский // Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1992. – 192 с.

10. Коровицына Н. В. Чешская идентичность: об особенностях адаптации к переменам [Електронний ресурс] / Н. В. Коровицына. – Режим доступу :
http://ecsocman.hse.ru/data/081/785/1219/Sotsis_09_06_p102-109.pdf

11. Марьина В. В. Чехословацкая историография: перипетии движения к «бархатной» революции (1945 – 1989 гг.) / В. В. Марьина // Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы. Взгляд через десятилетие. – М., 2001. – С. 147–169.

12. Харциева Г. Ю. Отношение словацких партий и движений к дезинтеграции ЧСФР / Г. Ю. Харциева // Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям. – М., 1994. – С. 223–239.

13. Rootes C. A. Theory of Social Movements: Theory for Social Movements? / C. A. Rootes // Philosophy and Social Action. – 1990. – № 16 (4). – P. 5–17.

Чмиль И. И. Предпосылки возникновения и особенности деятельности общественных движений в странах Вишеградской группы в период трансформации политических систем

Рассмотрены причины образования антикоммунистических движений в странах Вишеградской группы, проанализировано специфику и социальный контекст их деятельности в переходный период, а также роль общественных движений в политической жизни Польши, Венгрии, Чехии и Словакии.

Ключевые слова: общественные движения, переходные процессы, коммунистические партии, политический и экономический кризис, демократические преобразования, независимость.

Chmil' I. The preconditions of the creation and the peculiarities of activity of social movements in the Visegrad group countries during the transformation of political systems

The aim of the article is the determination and analyzing of social movements' preconditions of the

creation and the social context of their activities in the Visegrad group countries during the transformation of political systems. Also the main task is the investigation of social movements' influence on the political process in Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. As a result of the investigation, the political and socio-economic preconditions of the creation of anticommunist movements in the Visegrad group countries were singled out. Political preconditions include disintegration of Soviet Union and power monopoly of the Communist Party, which caused the creation of anticommunist movements in Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. The complicated economic situation in the Visegrad group countries during the transformation of political system became the most important socio-economic precondition of the creation of social movements. Inflation, unemployment, difficult financial situation of workers caused the creation of social movements, which aimed to overcome the deep economic crisis. Economic preconditions played a crucial role in the formation of trade union «Solidarity» that united dissatisfied workers and defended their rights. The role of social movements in the political life of Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia during the transitional period are also analyzed in the article. As a result, we can indicate that activities of social movements aimed to changing the political discourse in countries by introduction Western values in social consciousness. However, the preservation of own identity was also important. Social movements played the key role in the democratization of the Visegrad Group countries. In Slovakia social movements hastened the disintegration of Czechoslovakia and the achievement of Slovakia independence.

Keywords: social movements, transition processes, Communist parties, political and economic crisis, democratic transformation, independence.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 32.019.5

Л. І. Марфобудінова
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ПОЛІТИКИ: НЕФОРМАЛІЗОВАНА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ

В статті розглянуті неформальні методи впливу процесу політичної комунікації. Автором запропоновано до розгляду такі методи впливу як чутки, гумор (карикатура, анекдот)у політичній сфері.

Ключові слова: неформальні методи впливу, політична комунікація, чутки, гумор,анекдот, карикатура.

Інформаційне поле політики поряд із формалізованими інституційними каналами масової комунікації містить у собі так звану неформалізовану комунікацію. До неформальної комунікації ми відносимо ту інформацію, яка не контролюється ззовні формальними структурами. Однак слід зазначити, що останні дослідження неформальної комунікації частково вказують на її стихійний характер, більше того, у певному сенсі цей вид комунікації може бути скерований у «правильному» напрямі. Неформальна комунікація є дієвим інструментом впливу на масову свідомість та поведінку людей. Попри все вищесказане, слід зазначити, що різниця між формальною та неформальною комунікацією у тому, що на відміну від першої, наступна не піддається жорсткому контролю та важко передбачити наслідки її впливу на суспільство.

Серед багатьох видів комунікації особливе місце займає неформальна комунікація. Вана є важливим елементом політики. Неформальна комунікація загалом реалізується через чутки, політичний гумор, легенди, традиції, ритуали.

Одним із найпоширеніших каналів неформальної комунікації є політичні чутки. Звичайна чутка – це, перш за все, «тіньовий» світ, особливий ринок інформації, зазвичай інформація недостовірна, яка передається усно із вуст в вуста, яка функціонує винятково у звуковій формі. Цінність чуток полягає у тому, що вони передають приховану, неофіційну інформацію. Оскільки інформація прихована, вона представляє собою особливий інтерес для суспільства.

Чутки за своєю природою належать до усної комунікації. Механізм розповсюдження чуток пов'язаний із фактором міжособистісного спілкування. Природа чуток пов'язана із тим, що вони виникають за повної або ж часткової

відсутності достовірної інформації. З точки зору А. С. Мельничука чутки – це сукупність повідомлень, котрі мають неофіційних характер (вони не мають «санкцій» або підтверджень від уповноважених організованих структур); ці повідомлення передаються у ході неформальної міжособистісної взаємодії «із вуст в уста», постійно розширюючи коло свого впливу [2].

Ще однією точкою зору на природу чуток є думка російських учених, які вбачають у чутках перший крок до стратифікації суспільства. Справа в тому, що в буденній свідомості світ розділений на «своїх» та «чужих», де останні стоять вище за попередніх у соціальній ієрархії [3].

Н. Смелзер пов'язує чутки із колективною поведінкою, частіше за все, стихійною і неорганізованою, наприклад, натовп (відносно велика група людей, які знаходяться у безпосередньому контакті один із одним). При цьому, чутки є найрозповсюдженішим засобом комунікації. Чутки надають значення ситуації, яку не розуміють і допомагають підготуватися до дій [4].

Можна зазначити, що чутки мають як мінімум два трактування, по-перше, чутка це конкретне повідомлення, яке передається від однієї людини до іншої, достовірність цього повідомлення, як правило не встановлена. У подальшому правильність чутки може бути або ж підтверджена, або спростована. З іншого боку, чутка це особливий різновид комунікації, особливість якої заключається у її неформальній природі. За допомогою такого виду комунікації люди намагаються інтерпретувати та знайти розумне пояснення ситуації, сенс якої до кінця не зрозумілий. Чутки виконують низку функцій, як позитивних, так і негативних. До позитивних функцій відносять задоволення потреб у безпеці, спілкуванні, визнанні, розвазі та відпочинку, а також самореалізації та повазі, яка дозволяє завоювати увагу як джерела «секретної» інформації. По-друге, чутки виконують функцію інтеграції, об'єднуючи тих, хто знає «особливу», «секретну» інформацію. По-третє, слід вказати на психологічну функцію чуток, яка виражається у емоційному розвантаженні. По-четверте, за допомогою чуток відбувається контроль за загрозливими змінами реальності, ці зміни ще не почали відбуватись, а чутки про них вже розповсюджуються між людьми. Коли люди передають один одному чутки, вони психологічно готують себе до певних змін. Тому найбільший вплив та розповсюдження чутки мають під час криз та соціальних трансформацій.

Однак, в основному, чутки мають негативні наслідки, вони спотворюють інформацію, провокують панічний настрій, тривогу, апатію.

На думку С. А. Федорової [5] чутки, як і інші види неформальної комунікації, виконують функцію компрометації конкретної особистості або ж цілої організації. Компромат як соціальний феномен має достатньо складну структуру. У зв'язку із цим чутки можуть бути достатньо дієвим та ефективним засобом конкурентної боротьби, причому конкуренція відбувається не тільки із зовнішніми суперниками, а й внутрішніми опонентами.

З приводу управління чутками, прийнято вважати, що шанси на широке розповсюдження мають ті чутки котрі актуальні для аудиторії, тому чутки політичного характеру, це достатньо дієвий інструмент політичного маніпулювання.

Ефективне управління чутками передбачає знання про можливе спрямування і трансформацію в процесі розповсюдження. Механізми передачі чуток можуть бути різними . Наприклад В. В. Латинов [6] виділяє три етапи процесів, такі як згладжування, загострення, уподібнення.

Стосовно згладжування, на цьому етапі інформація стає коротшою за рахунок зникнення певних деталей, котрі для даної аудиторії є несуттєвими. Відносно наступної стадії – загострення, при цьому навпаки, відбувається загострення уваги саме на деталях. І при уподібненні відбувається наближення інформації чутки до психологічних, етнічних, культурних особливостей аудиторії.

В цілому аналіз дослідження проблеми чуток виявив лише найбільш загальні механізми, котрі описують функціонування чуток.

Дещо подібну функцію виконує політичний гумор, який включає у себе анекдоти, карикатури і т. ін. (на політичну тему). Сутністю політичного гумору є розкриття

протиріч, подвійних стандартів у політиці, демонстрація абсурдності ситуації, незадоволеність політичною ситуацією у країні, котра виражається у гумористичній формі, це дозволяє зняти напруження і відчути свою перевагу над ситуацією або політиками.

Більшість західних дослідників виділяють три групи підходів до вивчення політичного гумору: теорія переваги, теорія невідповідності, теорія полегшення.

Згідно першої теорії, джерело задоволення від сміху у почутті особистісної переваги, яка проявляється в результаті порівняння себе з іншими, їх недоліками та слугує зміцненню позитивної думки про себе.

У даному випадку сміх – обов'язково сміх над кимось, з позиції переваги.

На захист своєї думки прихильники цієї теорії вказують, що сміх першочергово був оголенням зубів, це означало виклик або загрозу ворогу [7].

Згідно теорії невідповідності за твердженням Дедова [8], людині стає смішно тоді, коли є конгруентність, яка виходить від більшого до меншого, тобто, коли ми раптово виявляємо, об'єкти які нас оточують не співпадають з нашими поглядами про них. Гумор є сприйняттям невідповідності в ігровому контексті, котре може супроводжуватися посмішкою чи сміхом. Під невідповідністю розуміється явище одночасної чи майже одночасної появи непоєднуваних елементів.

Однак, невідповідність є необхідною, однак не достатньою умовою виникнення гумору і потребує додаткових елементів. Наступним процесом переоцінка ситуації в цілому. Вслід за початковою фазою протиріч між тим, із чим зіткнувся суб'єкт і його індивідуальними очікуваннями, наступає наступна фаза «вирішення невідповідності», у якій два, спочатку не сумісних елемента, приходять до згоди. Цей процес передбачає находження пояснення для невідповідності: знаходження певного виправдання для одночасно існування несумісних елементів або ж знаходження нового смислу їх поєднання.

Передбачається, що невідповідні один одному стимули сприймаються як гумористичні тільки тоді, коли узгоджуються з попереднім досвідом, тобто не змінюють когнітивну структуру індивіда.

Доцільно у даному контексті розглянути «теорію гумору» Томаса Вітча, він характеризує гумор як «емоційну абсурдність» [9] та називає дві «необхідні і сумісно достатні» умови його виникнення. По-перше, суб'єкт сприймає ситуацію як порушення «суб'єктивного морального принципу», бачення ситуації такої, якою вона повинна бути. По-друге, ситуація при цьому одночасно сприймається як нормальна. Тобто, гумор виникає із певного протиріччя у сприйнятті суб'єкта.

Сміх за своєю природою явище фізіологічне. А гумор – соціальне. Це, звичайно, не означає, що гумор не може сприйматись однією людиною, просто у групі його дія посилюється. Вітч пише про те, що вірогідність появи гумору більше тоді, коли ситуація, що описується релевантна досвіду суб'єкта або ж якщо рівень його розумового розвитку дозволяє йому відносно швидко її розшифрувати.

Ще однією теорією є «теорія полегшення», прибічником цієї теорії є Зігмунд Фрейд, котрий є автором книги «Дотепність та її відношення до несвідомого», згідно цієї роботи гумор виконує функцію економії та способу вираження сексуальних та агресивних спонукань та розглядає його як захисний механізм найвищого рівня.

Сутність гумору, згідно з цим підходом, проявляється у раптовому розширенні напруженого очікування чогось, за рахунок усунення перепон на шляху реалізації сексуальних, агресивних та інших тенденцій, які зазвичай засуджуються суспільством. Почуття гумору дозволяє побачити смішний бік неприємного явища перетворюючи біль та гнів в посмішку та сміх (почуття гумору це економія почуттів).

Прийнято вважати, що гумор є засобом отримання задоволення, незважаючи на заборони.

Таким чином, гумор пригнічує розвиток афекту, займаючи його місце.

Вивчення політичного гумору показує специфічні особливості взаємодії владних структур і народу. Прийнято вважати, що сміх та гумор занижують цінності, які склалися у суспільстві, допомагаючи, таким чином, окремій людині підійнятись над особистою обмеженістю. При цьому, передбачається можливість масової соціальної

дії, де відбувається переосмислення «я» і «не я» для організації масового спілкування. Гумор використовується для підтримання кордонів групи, підкреслюючи соціальну дистанцію членів однієї групи від членів іншої. Коли людина переживає почуття незадоволення політичною сферою життя, гумор допомагає зняти напруження, відчути перевагу над політиками.

Доречно, у даному контексті, розглянути основні функції гумору. З точки зору Т. В. Іванової, гумор може бути зброєю, засобом передачі інформації; вихователем, котрий намагається донести сприймаючому суб'єкту «вічні цінності», моральні норми; це своєрідний щит, за яким можна приховати своє ставлення, думку, коли це необхідно. Усі ці, викликані гумором, стани можуть супроводжуватися різними варіантами сміху, і як наслідок, сприяти зміні поведінки особистості [10].

Загалом, гумор є проявом масової свідомості. На будь-які події у суспільному житті, якщо вони важливі для певної групи людей, народ відповідає жартом, враховуючи це ми можемо поділити гумор на актуальний (з'являється після якоїсь події, і з часом втрачає свою актуальність) і позачасовий (відображає якісь глибші співвідношення).

Гумор називають одним з найбільш ефективних механізмів пристосування до зовнішніх і внутрішніх обмежень. Якщо немає можливості вплинути на ситуацію, можна хоча б над нею посміятися і тим самим зняти напругу.

Якщо ж звернутися до позачасового гумору, то тут мова піде про культурний досвід більш глибоких феноменів масової свідомості.

Гумор, вихоплюючи глибинні суперечності, може стати позачасовим, якщо вони дійсно відображають невід'ємні, властиві людській природі або країні, або відносинам країн, або будь-який інший стороні політичної сфери якості. Гумор висловлює стереотипи, уявлення націй одна про одну. Ці процеси пов'язані із політичною соціалізацією.

Різниця гумору в демократичних і авторитарних режимах полягає в тому, що в перших гумор може бути конкретний, він сміливо переходить на особистості, а у других – він завжди абстрактний.

Тепер детальніше розглянемо типи політичного гумору.

Політичний анекдот. За твердженням А. С. Архипової, гумористичний ефект політичного анекдоту досягається завдяки тому, що раптово пересікаються два незалежні контексти в точці бісоціалізації. Бісоціалізація – ситуація, де у свідомості людини, що сприймає ситуацію перетинаються два незалежні, але логічно виправдані контексти [11]. Виникає когнітивний дисонанс, котрий компенсується сміхом.

Політичні плакати та карикатури. Першим, хто виявив, що карикатура може бути знаряддям політики був Джордж Тауншенд. Найсильніша школа політичної карикатури сформувалась у Великобританії. Уже в середині XVIII ст. тут виникала національна школа карикатури, яка продовжувала розвиватись і у XIX ст., викликаючи інтерес таких країн як Франція та Німеччина. Причиною ж розквіту політичної карикатури у Великобританії є активність середнього класу, котра знаходилась у опозиції до уряду.

Згідно з дослідженням У. Уернер [12], в карикатурах використовуються три основних джерела сюжетів і символів: 1) життєві ситуації; 2) сучасна популярна культура: кінофільми, телешоу, спортивні події тощо; 3) історичні події та персонажі.

На думку А. В. Дмитрієва дієвим інструментом формування суспільної думки є такі властивості [13]:

- по-перше, карикатура присвячена актуальній темі, що вважалася важливою, наприклад виборча кампанія, питання війни і миру, життя і смерті, корупції тощо.

- по-друге,карикатура використовує феномен перебільшеної схожості деяких відомих осіб на тварин і т. п. Крім цього вона може використовувати або створювати символи, відомі всім читачам: голуб як символ миру, зірка або орел – символ державності.

- по-третє, карикатурист викладає свою точку зору або точку зору видання, якє публікує карикатуру, яка, як правило, спрямована проти влади, їх політики, і

зображуваний, об'єкт критики, представляється в явно перебільшеному вигляді.

- по-четверте, через використання візуального каналу впливу або критично націленого на окрему важливу тему символу політична карикатура стає дієвим засобом формування громадської думки. Її апеляції до емоцій важко протистояти.

- по-п'яте, політична карикатура, незважаючи на її загостреність, обов'язково включає в себе і натяк на серйозні конструктивні теми. Одночасно карикатура ніби інтерпретує поняття, цифри і події, допомагаючи доповнити прийняті новини.

Він також наводить відомості про дослідження ефекту карикатур у передових статтях не гумористичного характеру [14]:

- Карикатури, супроводжені статтею, частіше змінюють думку, ніж тільки карикатури;
- Стаття, протиставляється карикатурі , призводить до реверсії, в той час, як стаття, яка підтверджує аргумент карикатури, призводить до конверсії ;
- Для ефективності зміни найбільш вдалим є поєднання статті та карикатури, даних разом, спочатку карикатура, потім стаття, і , нарешті, спочатку стаття , потім карикатура;
- Коли в карикатурі і статті наводяться однакові аргументи, досягається набагато більший ефект, ніж при різних аргументах.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що неформальні типи політичних комунікацій мають значний вплив на сприйняття та інтерпретацію фактів. З їх допомогою можливо маніпулювати масовою свідомістю.

Бібліографічні посилання:

1. Мельничук А. С. Роль слухов в формировании корпоративной культуры компании: Можно ли управлять слухами, кто и как это должен делать / А. С. Мельничук // Офис файл. – 2008. – № 110.

2. Дубин П. И. Слухи как социально-психологический феномен / П. И. Дубин, А. В. Толстих // Вопросы психологии. – 1993. – № 3.

3. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М. : 1994.

4. Федорова С. А. Компрометирующие материалы как средство политической борьбы : автореф. дис. / С. А. Федорова, Саратов – 2009.

5. Латынов В. В. Слухи: социальные функции и условия появления / В. В. Латынов // Социс. –1995. – №1.

6. Ludovici A. The Secret of Laughter / цит. по: Moreall J. Taking Laughter Seriously. – NY : State University of New York Press, 1983 – p. 6.

7. Дедов Н. П. Диагностирующая и регулирующая роль юмора в экстремальных условиях. Диагностирующая и регулирующая роль юмора в экстремальных условиях : дис. / Н. П. Дедов. – М. : 2000. – с. 36.

8. Veatch. Theory of Humor, глава «Humor is Affective Absurdity» [Electronic recourse] / Veatch, C. A Thomas. – Access mode : http://www.tomveatch.com/else/humor/paper/node2.html

9. Иванова Т. В. Юмор – это серьёзно! [Электронный ресурс] / Т. В. Иванова – Режим доступа : http://psy.samara.ru/content.asp?&rid=69&id=204

10. Архипова А. С. Анекдот и его прототип: генезис текста и формирование жанра. : автореф. дис. [Электронный ресурс] / А. С. Архипова // РГГУ, М. : 2003. – с. 4. – Режим доступа : http://www.ruthenia.ru/folklore/arhipova6.htm

11. Werner W. On Political Cartoons and Social Studies Textbooks: Visual Analogies, Intertextuality, and Cultural Memory [Electronic resource] / W. Werner // Canadian Social Studies, Winter, – Volume 38, – Number 2, – 2004. – Access mode : http://www.quasar.ualberta.ca/css/Css_38_2/ARpolitical_cartoons_ss_textbooks.htm

12. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки [Электронный ресурс] / А. В. Дмитриев. – М. : 1996. – Режим доступа : http://www.auditorium.ru/books/4212/ch9.pdf.

13. Дмитриев А. В. Социология политического юмора: Очерки / А. В. Дмитриев – М.: РОССПЭН, 1998 – с. 78

Марфобудинова Л. И. Коммуникационное пространство политики: неформализованная составляющая информационных потоков

В статье рассматриваются неформальные методы влияния в процессе политической коммуникации. Автором предложены следующие методы влияния: слухи, юмор (карикатура, анекдот) в политической сфере.

Ключевые слова: неформальные методы влияния, политическая коммуникация, слухи, анекдот, карикатура.

Marfobudinova L. Communication policy space: formalized component of information flows

The article examines the impact of informal methods in the process of political communication. The author offers the following methods of influence: rumors, humor (a caricature, anecdote) in the political sphere.

Information policy field next to the formalized institutional channels of mass communication includes the so-called informal communication. Informal communication we include information that is not controlled from outside the formal structures. However, it should be noted that recent studies indicate informal communication part of its spontaneous, moreover, in a sense, this type of communication can be managed in the «right» direction. Informal communication is an effective tool for influencing the public consciousness and behavior. Despite all the above, it should be noted that the difference between formal and informal communication that unlike the first , the next is not subject to strict control and difficult to predict the consequences of its impact on society.

Informal types of political communication have a significant impact on the perception and interpretation of facts. Using them may manipulate mass consciousness.

Keywords: informal methods of influence, political communication, rumors, anecdote, caricature.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 329 : 331.105.44

О. Л. Тупиця

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ІНСТИТУЦІЙНА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДЕТЕРМІНАНТИ

Стаття вивчає ключові проблемні блоки, які зумовлюють логіку політологічного дослідження сучасних профспілок: стану профспілок як політичних інститутів та детермінації їх дій у контексті впливу соціально-економічної ситуації. Дається аналіз пріоритетності дослідження окремих аспектів представництва професійного руху на політчиній арені

Ключові слова: профспілки, політична система, політичний статус, партійна система, демократичне суспільство

Сучасні профспілки в ситуації політичної конкуренції можуть виступати суб'єктами політичних дій, оскільки їхні вимоги під час суспільно-політичних акцій (наприклад, страйків) ґрунтуються на реальних інтересах и потребах, яки поділяються всім значною частиною суспільства. Таким чином, політичні дії профспілок мають обґрунтування на основі представництва інтересів громадськості в умовах демократії. Разом з тим, найбільш бажаним варіантом оптимізації політичного статусу профспілок виступає їх інтеграція до нового якісного стану української політики, в якій провідну роль будуть відігравати публічні дискусії.

Враховуючи вищенаведене, необхідно оцінити цілеспрямовані дії з повноцінної інтеграції профспілок у політичний процес. Вихідним пунктом участі профспілок в політичних подіях має стати програмне та ідеологічне перевизначення їх політичного статусу. Цей статус на в умовах сучасної України має трансформуватися з пострадянського на такий, що є притаманним демократичному суспільству.

Серед останніх публікацій, в яких започатковано розвязання проблеми та на які спирається автор, провідне місце посідають роботи Н.Подшибякіної [3], О.Порфімовича [5], В.Ф.Цвиха [8], а також колективна монографія Інституту політичних та етнонаціональних досліджень за редакцією Ф. Рудича [4]. В них, відповідно, встановлені основні напрями тлумачення профспілок як соціальних інститутів [3], визначені роль та місце профспілок у теоретичному обґрунтуванні соціального партнерства [5], здійснено всебічний аналіз підходів до вивчення позиції профспілок у громадянському суспільстві [8], обґрунтовано розширення участі громадських обєднань сучасної України у політичному процесі як провідну тенденцію розвитку вітчизняної політичної системи [4]. Проте, розробка політичної ролі профспілок у сучасному суспільстві є далекою від вичерпної, що зумовлює потребу в окремих розвідках з цієї проблеми.

Основний зміст статті

Статус профспілок у політичний системи визначається такими чинниками: по-

перше, це політичний вплив. Він зумовлюється здатністю впливати на розвиток політичних подій, забезпечуючи при цьому отримання потрібного результату, незважаючи на протидію несприятливих чинників. Даними чинниками можуть бути: протидія політичних сил або конкуруючих груп інтересів, загальний політичний клімат у суспільстві, несприятлива соціально-економічна ситуація, деструктивні дії державного апарату. Крім того, визначальним параметром оптимального політичного статусу профспілок слід вважати інтенсивність політичного життя профспілок, тобто кількість політичних дій у певний проміжок часу. До числа даних дій слід віднести, насамперед, підтримку політичних сил, здійснення публічних заяв з політичних приводів, що стосуються не тільки профспілок, але й політичної ситуації взагалі. Політичними діями профспілок може бути їх цілеспрямована агітаційна робота, що має на меті створення в суспільстві враження про профспілки як про політичних акторів. Зазначена робота може не збігатися з поточним політичним порядком денним.

Вимір політичного впливу ґрунтується на сукупності політичних рішень, прийнятих на користь профспілок завдяки їх цілеспрямованій діяльності. Другим показником політичного впливу слід вважати обсяг підтримки або довіри до профспілок з боку виборців. Проте виміряти реальний політичний вплив дуже важко, оскільки політика виступає сукупністю різноспрямованих дій. Віднести котрусь з них до числа наслідків активності профспілок іноді проблематично. Усе ж слід зауважити, що політичний вплив профспілок перебуває не тільки й не стільки у сфері електоральної політики. Основою їх політичного впливу є довгострокова діяльність з набуття авторитету серед членів профспілки та надалі передачі цим членам політичних повідомлень.

По-друге, важливим чинником є формалізація та легітимність співвідношення профспілок та інших акторів у політиці. Визнання реально існуючих профспілок як самостійних політичних акторів та розгляд їх як політичних інститутів суспільством та основними гравцями є дуже важливими. Це робить профспілки де-факто включеними до політики на постійній основі. Політична участь профспілок при цьому остаточно виводиться за межі вузького соціально-економічного контексту.

Отже, статус профспілок у політичній системі сучасної України має кілька напрямів оцінкових характеристик. Першим є оцінка функціональної ролі профспілок у політиці. Як було з'ясовано у попередніх розділах, профспілки можуть перебирати на себе функції всіх політичних інститутів, крім держави. Профспілки можуть відігравати роль політичних партій, громадських організацій, груп інтересів. У реальності найбільш характерним є виконання двох останніх ролей. Слід зауважити, що істотною обставиною, що потребує уваги, є різна залученість профспілок до політики (маються на увазі організаційні форми: від міжгалузевих і регіональних об'єднань до окремих профспілок), що підсилює політичну поліфункціональність профоб'єднань, оскільки кожне з них має право обирати свій спосіб політичної участі. Другим напрямом оцінки актуальності оптимального статусу профспілок слід вважати політичну суб'єктність профспілок. Загальним чином її можна визначити як ступінь автономності, самостійності дій того чи іншого політичного актора. У взаємопов'язаному світі сучасної політики важко визначити, які з дій є повністю незалежними. Очевидно, існує необхідність у визначенні суб'єктних дій в політиці як таких, що заплановані та здійснюються цим суб'єктом. У випадку профспілок це означає розробку відповідних стратегій та засобів досягнення політичної мети. У сучасній Україні розвиток політичної суб'єктності профспілок перебуває на рівні, далекому від оптимального. Профспілки України не мають необхідної консолідації та організаційної єдності, тому вони стають об'єктами політичного впливу й засобами досягнення цілей політичних партій та груп інтересів. З метою оптимизації політичного статусу профспілок необхідна розробка поля застосування зусиль політичного суб'єкта. Це концептуальне проективне бачення має враховувати: етапи досягнення стану спроможності здійснювати самостійні політичні дії, попередні та подальші цілі, які необхідно досягти, аналіз можливих наслідків і протидій активізації політичної діяльності профспілок. Пріоритетність політико-

суб'єктних дій профспілок має формуватися на основі основних політичних потреб профруху: забезпечення постійного представництва інтересів організацій найманих працівників, налагодження конструктивної взаємодії з органами державної влади або вироблення чіткої опозиційної платформи та системи дій, забезпечення постійного контакту з базою політичної мобілізації. Остання може бути достатньо ефективною за умов розвитку ідентифікації широких мас трудящих з профспілками як своїм представником у політичній сфері. Отже, оптимізація політичного статусу профспілок є можливою за умов сприяння об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Український дослідник О. Чемшит запропонував своєрідну концепцію оптимізації демократичного розвитку, що базується на приведенні у відповідність інтересів державної влади та компонентів громадянського суспільства. Для нашого дослідження ця концепція є цікавою тим, що акцентує увагу на перерозподілі суспільного продукту, створення якого здійснюється за безпосередньої участі трудящих. Цілком логічним, на думку автора, є й оптимізація політичної участі тих, хто має отримувати користь від розподільчої діяльності. Як зазначає О. Чемшит, «мета будь-якого політичного розвитку – задоволення базових потреб суспільства двома основними шляхами: а) державна влада перерозподіляє національне багатство на користь суспільства прямо, б) інститути громадянського суспільства в різних формах політичної участі змушують державні інститути надати їм можливість задовольнити потреби самотужки. Тут мова йде про формування та підтримку в належному вигляді каналів соціальної мобільності. Ці дві умови, переломлені в культурній оболонці відповідного суспільства, лягають в основу концепції державного ладу та конституції, як перетинання «полюса Належного та полюса Сущого», іншими словами, у формалізований суспільний договір (конвенцію) про принципи взаємин еліти та суспільства. Індикатором виконання конституції як суспільного договору є легітимність влади, тобто національна згода, що розширюється, щодо позитивної оцінки діяльності окремих представників еліти (особиста легітимність) або політичних інститутів (інституційна легітимність). Будь-який Основний Закон обов'язково містить опис конвенційного комплексу взаємних прав і обов'язків держави та суспільства. Будь-яка активність органів політичної влади або політична участь громадян, які починаються в рамках конституції, є конвенційними. Якщо ж дії влади або громадян не вписуються у встановлені конституцією рамки, вони стають неконвенційними, тобто стійко порушують суспільний договір» [9, с. 345].

Істотною передумовою оптимального розвитку кожної політичної системи є стратегічне політичне планування, що не може не враховувати інтереси такого впливового суспільного актора, як профспілковий рух.

Політична позиція профспілок відігравала ключову роль в межах відстоювання самого нормативного статусу об'єднань найманих працівників. В залежності від їх політичної активності вони здобували той чи інший рівень забезпечуваності своїх прав. Законодавче врегулювання статусу профспілок визначає їх політичні права незалежно від економічної ситуації та активності самих профспілок. На думку російської вченої Є. Воронкової, «до початку 70-х років XX століття профспілки складали сильну опозицію роботодавцям, але самостійно відстоювали права своїх членів і не вимагали надання робітникам законодавчих гарантій своєю діяльністю. Коли ж вплив профспілок на встановлення умов праці і її оплати став знижуватися, з'явилася потреба у прийнятті окремого законодавчого акту» [1, с. 219].

Велика частина політичних прав профспілок пов'язана зі свободою їх діяльності. Це питання є надзвичайно актуальним для транзитивних країн. У цих державах існування профспілок не ставиться під сумнів на декларативному рівні, проте в реальності вони зустрічають низку перешкод в своїй діяльності: від свавілля адміністрацій окремих підприємств до цілеспрямованої обмежувальної корпоративної політики. Тому низка профспілкових прав перебуває у фокусі відстоювання і громадської діяльності організацій та об'єднань найманих працівників. Наприклад, в сучасній Україні таким нормативним актом є проект нового «Трудового кодексу», який значно звужує можливості профспілкової діяльності.

Професор І. Я. Кисельов визначає правові рамки соціального партнерства як комплекс правових норм, що регулюють статус і права профспілок і організацій підприємців, їх співпрацю на підприємствах і поза ними; колективні договори, особливо в тій їх частині, у якій вони сприяють згладженню трудових конфліктів (обов'язок соціального миру в період дії договору); вирішення колективних трудових спорів насамперед шляхом переговорів і досягнення взаємоприйнятних компромісів на основі двосторонньої і тристоронньої співпраці [2].

На думку керівника управління Федерації профспілок України з питань захисту економічних інтересів трудящих С. Українця, «об'єктом соціального партнерства є всі питання соціально-економічного і трудового спектра, оскільки неможливо вмістити в одну чи кілька статей всі життєві напрями, з яких укладаються угоди соціальними партнерами; у законодавстві відсутній вичерпний перелік соціально-трудових відносин, крім індивідуальних трудових відносин, до соціально-трудових також належать відносини зайнятості, соціального страхування, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, забезпечення житлом, регулювання ринку праці, ціноутворення на споживчому ринку» [7, с. 36].

Сучасний стан захисту прав профспілок пов'язаний з їх активною позицією, соціально-економічними умовами діяльності урядових, правлячих та опозиційних політичних сил. Також важливим аспектом є необхідний рівень прав профспілок і їх вимог. Історичні обставини розвитку профспілок на території колишнього СРСР свідчить про те, що профспілки в радянські часи формально отримали значні права, і рівень їх забезпеченості і до сьогодні є важливим чинником щодо висунення вимог у сучасних умовах. Профспілки, згідно даних С. Скворцова, до революції 1917-го року були напівлегальними організаціями, постійно стикалися з адміністративним свавіллям, не мали права накопичувати страйкові фонди і організовувати страйки, заборонялося об'єднання профспілок в масштабі міста, губернії, країни [6, с.63].

Профспілки підтримують депутатів, обраних за списками цих партій, влаштовують брифінги для всіх бажаючих членів парламенту з викладенням позицій профспілок із соціально-економічних питань, організують публікації, виступи тощо. Після приходу до влади власних партій профспілки можуть висунути в уряд своїх представників. Разом із політичними партіями, як зазначає В. Ф. Цвих, вони можуть утворювати спільні органи місцевої влади (профспілково–лейбористські ради на рівні штатів в Австралії) [8].

Співвідношення самостійності політичної суб'єктності профспілок та політичних сил є важливим питанням розвитку сучасних партійних систем. Вказана залежність детермінується як рівнем розвитку партій та профспілок окремо, так і особливостями національних політичних систем. Партії в основному шукають найефективніший спосіб впливу на свідомість виборців та громадян як соціальної бази. Ініціатива при цьому може належати як профспілкам, так і політичним силам. Чим більш розвиненими та впливовими є об'єднання працівників, тим більш самостійними вони є під час вибору політичного партнера. Зниження самостійності у виборі профспілок пов'язане, насамперед, з зовнішніми по відношенню до партійних систем політичними чинниками: нормативним регулюванням державою політичної діяльності громадських організацій, режимними характеристиками політичної системи, а також специфікою політичної активності мас. Ситуація, за якої профспілки повністю втрачають можливість діяти як політичні суб'єкти й змушені чітко виконувати накази партійного керівництва є можливою в умовах тоталітаризму. На думку В. Ф. Цвиха, «взаємини профспілок і партій принципово відрізняються в суспільствах різного типу. У тоталітарному суспільстві профспілки, якщо й існують, то зводяться до ролі «прив'язних ременів», що передають рух від партії до «маси», пов'язують правлячу, авангардну пролетарську партію з широкими масами трудящих. Звідси відносини між партією та профспілкою є відносинами субординації, тобто підпорядкування і залежності» [8].

Агрегування та артикуляція профспілками інтересів трудящих, що спираються на комплекс профспілкових прав, до певної міри гарантують відстоювання даних інтересів в тому сенсі, який найбільшою мірою відповідає потребам працівників.

Правові засади існування профспілок в Україні та світі складають основу певної позиції, сукупності можливостей, за допомогою яких профспілки можуть активно діяти у сфері політики. Розширення або звуження даних прав становить предмет політичної взаємодії. У сучасний період, що характеризується домінуванням технологічних засад політичного мислення, профспілкові права набувають нової актуальності, оскільки виникає загроза як з боку специфічного розвитку трудових відносин (що стають менш формальними та більш індивідуалізованими), так і з боку соціально-психологічного клімату в суспільстві (що характеризується зниженням інтересу до колективних дій.)

Висновки

Одним з основних способів легального впливу сучасних профспілок на покращення умов забезпечення інтересів людей найманої праці є участь у політичному процесі. В умовах сучасної України, проте, професійні об'єднання позбавлені можливості участі у процесі прийняття правових рішень щодо модернізації соціально-трудових відносин. Не маючи законодавчої ініціативи, організації найманих працівників змушені застосовувати стратегії політичного лобіювання. Даний тип політичної діяльності може забезпечити можливість неформального та дієвого впливу на профільні комітети парламенту, фракції політичних сил за рахунок використання механізмів лобізму. Специфікою національного законодавства пострадянської України у сфери трудових відносин є його зв'язок з соціалістичною логікою нормування, що передбачала наявність підвищених зобов'язань об'єднань працівників перед державою. На основи «духу» даного законодавства, що простежується у окремих законодавчих актах, профспілки мають бути найближчими партнерами держави. Зміна державно-управлінської логіки з патерналістської на менеджерську вимагає від усіх суб'єктів соціально-трудових відносин чіткого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Напрямами змини національного трудового права за рахунок політичної активності профспілок слід вважати прийняття закону про виключний статус профспілок як організацій представництва інтересів найманих працівників у порівнянні з іншими організаціями представництва професійних інтересів; зміни у законі України про профспілки, та в інші законодавчі акти, що стосуються обов'язкових консультацій з профспілками щодо прийняття законодавчих актів, які регулюють соціально-трудові відносини; прийняття законодавчих актів щодо законодавчої ініціативи профспілок слугує потужним ресурсом артикуляції політико-інституційних рис даних організацій.

Бібліографічні посилання:

1. Воронкова Е. Р. Права членов профсоюзов по законодательству великобритании [Текст] / Е. Р. Воронкова //Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 294. – С. 219–220.

2. Киселев Й. Я. Зарубежное трудовое право / И. Я.Киселев. – М.: Юрист, 1998. – 163 с.

3. Подшибякина Н. Современные промышленные структуры и профсоюзы / Н. Подшибякина // Человек и труд. – 1998. – № 8. – С. 73 – 76.

4. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентська вид–во, 2002. – 327 с.

5. Порфімович О. Соціальне партнерство: пошук підходів / О.Порфімович // Політика і час. – 1994. – № 4. – С.44 – 48.

6. Скворцов С. С. Профсоюзы как институт социальной интеграции рабочего класса (на материалах становления профсоюзного движения России) [Текст] /С. С. Скворцов // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2009. – №2. – С.61–69.

7. Українець С. Соціально-трудові відносини в Україні: зміст і розвиток [Текст] / С.Українець // Україна: аспекти праці. - 1999. – № 3. – С. 35–41.

8. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика [Текст] /В.Ф.Цвих. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.

9. Чемшит О. О. Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі: дис…. доктора політичних наук [Текст] 23.00.02 / Чемшит Олександр Олександрович. – Севастополь, 2004. – 434 с.

Тупица О. Л. Политическая деятельность профсоюзов в современном мире: институциональная и социально-экономическая детерминанты

Статья изучает ключевые проблемные блоки, которые предопределяют логику политологического исследования современных профсоюзов: состояния профсоюзов как политических институтов и детерминации их действий в контексте влияния социально-экономической ситуации. Дается анализ приоритетности исследования отдельных аспектов представительства профессионального движения на политчиний арене

Ключевые слова: профсоюзы, политическая система, политический статус, партийная система, демократическое общество

Tupitsa O. Political activities of trade unions in the modern world: the institutional and socio-economic determinants

Modern trade unions in a situation of political competition may make the subjects of political action because their claims during the social and political action (eg strikes) based on the real interests and needs, what are all shared a large part of society.

Thus, political action by trade unions with justification based on representing the interests of the public in a democracy. However, the most desirable option for optimization of political status of trade unions is their integration into a new qualitative state of Ukrainian politics, which will play a leading role public discussion.

Given the above, it is necessary to estimate the concerted action of the full integration of trade unions in the political process. The starting point of trade union involvement in political events has become the software and ideological redefinition of their political status. This status on in today's Ukraine has transformed from the former Soviet Union on the one that is inherent in a democratic society.

The status of trade unions in the political system is determined by three main factors: first, a political impact. It is conditioned by the ability to influence the development of political events while providing obtain the desired result, despite the opposition of adverse factors. Data factors may be the opposition political parties and competing interest groups, the general political climate in society, unfavorable socio- economic situation, the destructive actions of government. In addition, the defining parameter of the optimal political status of trade unions should be considered the intensity of the political life of the trade unions, ie the number of political action in a certain period of time. Among these actions it should include, above all, support for political parties, the implementation of public statements on political reasons regarding not only the unions, but the political situation in general. The political activities of trade unions may do their deliberate propaganda work, which aims to create an impression in the society of trade unions as political actors. This work may not match the current political agenda.

Keywords: trade unions, political system, political status, the party system, democratic society

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 37.014

Н. Ю. Андрианова

МЕСТО И РОЛЬ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАРКОМПРОСА РСФСР В 1917 – 1927 ГГ.

Анализ структуры и деятельности Наркомпроса в первые годы советской власти позволяет усомниться в том, что основная деятельность ведомства заключалась исключительно в создании и разработке идейных и организационных основ системы советского образования. Как представляется, становление новой школы сопровождалось масштабной идеологической работой по внесению и закреплению в общество новой советской аксиологии. С этой целью силами Наркомпроса была создана сеть государственных учреждений, служб, академических институтов и общественно-политических организаций, призванных утверждать и воплощать новые идеологические ценности.

Ключевые слова: Накомпрос, власть, культура, идеология, школа, ценности.

Традиционно основным направлением деятельности Народного комиссариата по просвещению РСФСР принято считать создание новой системы образования советской власти. Бесспорно, вопросы образования и, шире, – просвещения, ставились в Наркомпросе во главу угла. Однако, представляется, что трактовка и понимание задач просвещения и соответственно с этим направлений работы в самом наркомате не всегда совпадало с общим видение проблемы.

Задачи статьи заключаются в определении основных векторов деятельности Наркомпроса в первое десятилетие советской власти и места, которое занимали в этом вопросы образования.

Современная историография по истории Наркомпроса представлена исследованиями по отдельным проблемам в работе данного ведомства и не занимается анализом задач и их реализации наркоматом в общем плане [См. 10, 11, 12, 13].

Однако, несмотря на казалось бы непопулярную нынче тему, изучение деятельности Наркомпроса представляется важным и своевременным. Любая власть нуждается в поддержке народа, которая обеспечивается успешной идеологической работы. Вносимая в общественное сознание аксиология, закрепляет важные для власти установки, формирует национальную идею, объединяет и сплачивает общество. Не секрет, что современная Россия переживает идеологический кризис. Общество разобщено, национальная идея отсутствует. Длительная перестройка и реформы науки и образования, скорее отдаляют школу (в ее самом широком смысле) от власти. Хотя, как известно, лучшим социальным институтом по трансляции ценностных установок является образование. В этом плане переломная эпоха первых лет советской власти позволяет выявить не только наиболее эффективные механизмы, формы, методы, каналы идеологического воздействия, но и определить базовые ментальные основы, закрепляющие вносимые в общество идеи.

Для решения поставленных задач были использованы материалы и документы из личного фонда А.В.Луначарского РГАСПИ, большая часть которых не публиковалась или публиковалась частично [1].

Как уже приходилось писать ранее, полагаем, что основой советской идеологии стали разработки в области культуры (называемые далее «пролетарская культура» – Н.А.), которыми в течение длительного периода занимались А.А. Богданов и А.В. Луначарский [Подробнее см. 9].

Обращение к «пролетарской культуре» в качестве идеологической программы советской власти не кажется странным, поскольку отношение к А.А. Богданову и А.В. Луначарскому, как к возможным партийным идеологам, очевидно, в какой-то момент было присуще даже В.И.Ленину. Так, например, отечественный исследователь О.В.Щелоков высказывал предположение о попытке Ленина ввести «разделение труда» в руководстве партии». Оставляя за собой вопросы тактики, оргработу и работу с прессой, он планировал «научные изыскания, разработку партийной идеологии» передать «Богданову, Луначарскому и другим большевикам, склонным к исследовательской и литературной работе» [14., С 42]. При этом ведущей фигурой являлся, несомненно, А.А.Богданов. Но именно Луначарскому революция позволила (деятельность Богданова на тот момент во многом была ограничена в силу его политического противостояния с Лениным) практически реализовать теоретические наработки прежних лет. (Внимательное изучение документов Наркомпроса периода 1917 – 1927 гг. позволяет выявить их сходство с положениями «пролетарской культуры» не только содержательно, но даже стилистически.)

Первейшую задачу, которую, по мнению А.В. Луначарского призван был решать Наркомпрос, – это политическое воспитание масс, ибо идеология власти, воспринятая не столько на рациональном, сколько на эмоциональном уровне, наиболее прочно закрепляла мировоззренческие основы личности, определяла основные потребности и направленность деятельности человека.

Механизм воздействия согласно положениям «пролетарской культуры» включал три вектора внедрения: искусство; разного уровня, типа и формы работу (пропагандистскую революционные праздники, деятельность разного рода общественно-политических организаций и культурно-просветительных учреждений) и система образования [Подробнее см. 9].

Выделить первостепенный вектор затруднительно, поскольку по отношению к текущему моменту 1920-х гг. необходимы были все три, причем первые два, возможно, следовало считать наиболее результативными, ибо направленные непосредственно на реализацию текущих задач они были максимально «мобильны», доходчивы и охватывали большую часть населения страны.

Но в перспективном плане ведущим вектором, бесспорно, являлось образование, ибо только детская аудитория способна воспринимать идеи со всей страстью

искреннего максимализма. Возможно, в этом плане ребенок сродни верующему, поскольку и тот, и другой нередко ограничиваются исключительно верой в усвоенный идеал.

Школьным вопросом нарком занимался лично, не ограничиваясь только руководством, ибо первые программные документы для советской школы были написаны непосредственно Луначарским и во многом отражали идеи «пролетарской культуры», но с учетом текущего момента.

29 октября 1917 г. был принят документ, определявший «Общее направление просветительной деятельности» республики, которое заключалось в необходимости «добиться в кратчайший срок всеобщей грамотности посредством «всеобщего обязательного и бесплатного обучения». Документ декларировал основополагающие принципы советского образования: 1. единая светская школа в нескольких ступенях (или концентрах – Н.А.), 2. «равное и возможно более высокое образование для всех граждан», 3. школы для взрослых, 4. создание «креативной» среды, когда «народные массы будут сами вырабатывать свою культуру» [2, С. 156 – 159.].

Вторым документом стало «Положение о единой и трудовой школе» [3]. от 16 октября 1918 г. – своеобразный «сплав» идеалистических представлений об образовании с реалиями постреволюционной России, помноженных на установки «пролетарской культуры». Главной задачей советской школы в рамках от дошкольного, впервые вводимого на государственном уровне, до вузовского образования было создание «нового человека» (человека новой идеологической формации, в идеале способного к «социализму чувства»). Принципами школы должны были стать: бесплатность, доступность, принцип «единой и трудовой школы». (Единство предусматривало системность образования «от детского сада до университета» – одна школа, как «непрерывная лестница) [3]. Отдельно отмечался принцип многообразия или дифференцированности используемых программ и их реализации отдельными отделами народного образования при соблюдении и выполнении «условий, выполнение которых признавалось абсолютно обязательным» [3]. А также соблюдение индивидуального подхода к каждому ребенку, в связи с чем, начиная четырнадцати лет допускалось деление классов «на несколько путей или группировок», но таким образом, чтобы ряд «предметов оставался объединяющим для всех учеников». Поскольку школа, значительно меняя «физиономию, в зависимости от местных условий, отнюдь не» должна была терять «общего духа» [3].

Помимо, деятельность школ дополнялась обширной внешкольной работой, как на детском, так и на взрослом уровнях. Наиболее эффективными средствами такого рода работы считали занятия творчеством, в частности приобщением к занятиям различными видами искусства. Поскольку именно искусство создатели «пролетарской культуры» считали наиболее эффективным средством воздействия. Богданов называл искусство «орудием социальной организации людей», поскольку «язык живых образов массам ближе и понятнее». Ничто лучше искусства не способно «организовать не только представления людей, их знания, мысли, но так же чувства, настроения» [6, С.118.]. Луначарский отмечал, что искусство «вносит порядок в хаос внешних явлений<…>, ибо руководит нашим умом». Посредством искусства человеческий мозг в короткий срок поглощает «огромное количество образов, чувств, идей» [7, С.9,14.], оно вызывает реакцию, поступок, побуждает человека к действию, является «оружием огромной ценности» [8, С.171.].

Не последнюю роль во внешкольной работе должны были играть и общественные организации – пионерия и комсомол.

Следует отметить, что специфика РСФСР предусматривала необходимость выделения национальной школы, поскольку, как верно отметил в одном из своих выступлений Луначарский, «населения других национальностей, как равно и национальное меньшинство, в русских губерниях РСФСР, менее культурно, чем население русское», ибо «как бы не обязывалась наиболее сильная культурная из наций – русская, охранять интересы конфедератов других национальностей, все же можно опасаться, под разными предлогами интересы их будут становиться на

второй план» [1, ед.хр.203, л.2].

Учитывая ситуацию, Наркомпрос уже 31 октября 1918 г. принял постановление «О школах национальных меньшинств», в котором отмечалось: «1. Все национальности, населяющие РСФСР, пользуются правом организации обучения на своем родном языке на обеих ступенях единой трудовой школы и в высшей школе. 2. Школы национальных меньшинств открываются там, где имеется достаточное количество учащихся данной национальности для организации школы. 3. С целью культурного сближения и развития классовой солидарности трудящихся различных национальностей в школах национальных меньшинств вводится обязательное изучение языка большинства населения данной области. 4. Школы национальных меньшинств являются школами государственными, и на них распространяется во всей полноте Положение об единой трудовой школе, опубликованное в № 225 «Известий ЦК»». В целом программа Наркомпроса в отношении национальных меньшинств предусматривала присущую этим группам специфику быта, обычаев, поведения, включая религиозные установки.

Однако изучение документов, позволяет предположить, что масштаб деятельности Наркомпроса РСФСР включал не только территорию Советской России, но влиял и на органы просвещения соседних стран, которые нередко и по названию, и по содержанию работы во многом повторяли принятые в Москве установки [См. 4]. Так общим местом во всех программах бывших национальных окраин Российской империи, а в 1920-е гг. самостоятельных государств, стало упоминание о необходимости создания единой трудовой школы, не говоря уже о принципах общедоступности, демократизма, интернационализма образования, введения бесплатного обучения, и даже введения классовости (пролетарская школа) [4]. Также допускаем, что ряд вопросов, независимо от страны, нередко решался в Москве. В отчете за 1920 г. Луначарский отмечал, что на одном из правительственных совещаний, на которое «будут приглашены интересующиеся вопросами просвещения члены Съезда (X съезда партии – Н.А.)», должны быть заслушаны «доклады, как Наркомпроса РСФСР, так и Наркомпроса УССР по всем принципиальным или злободневным проблемам народного просвещения» с целью определения «твердой точки зрения Советской власти. Причем соответственная декларация или сборник тезисов, быть может, будет одобрен X Партийным Съездом и сделается партийно-обязательным комментарием к соответственным параграфам нашей программы» [1, ед.хр.192, л.7].

Сказанное, действительно имело продолжение на партийном уровне, упоминаемый выше X съезд РКП (б) в марте 1921 г. принял постановление «Об очередных задачах партии в национальном вопросе», ставшее основой для ряда документов о «помощи трудовым массам невеликорусских народов по преодолению их отсталости». Главными направлениями этой работы были те, которые могли помочь «невеликорусским народам догнать ушедшую вперед Центральную Россию», способствовать созданию у них: национальных «прессы, школы, театров, культурно-просветительным учреждениям на родном языке»; образованию на родном языке (в первую голову для киргизов, башкир, туркмен, узбеков, таджиков, азербайджанцев, татар, дагестанцев)» для «ускоренной подготовки туземных кадров по всем областям управления, и прежде всего в области просвещения» [5, С. 20].

Но наиболее важным аспектом проблемы, бесспорно, является анализ реализации программ Наркомпроса по созданию советской массовой школы и работе по ликвидации безграмотности. Как следует из документов процесс этот шел с большими осложнениями и требовал колоссального напряжения сил.

Выступления А.В. Луначарского первого десятилетия советской власти начинаются и заканчиваются констатацией крайне скудного материального положения всей системы образования республики.

Положение учеников и учительства одинаково тяжело. В 1920 г. в одном из публичных выступлений Луначарский отмечал, что «Товарищи, которые теперь склонны… хотя бы в мягкой форме упрекнуть Комиссариат в недостаточной энергии, забывают с какой абсолютной безжалостностью и бесцеремонностью отбирали

они школьные здания то под лазареты, то под казармы, как систематически задачи народного просвещения ставились на задний план, оставляя не только школьные нужды, но подчас само питание детей в катастрофическом положении.

Товарищи припомнят, может быть, что рядом с несомненными и неприятными актами полусаботажа со стороны учителей приходилось отмечать, да приходится и сейчас, отношение к учительству, как каким-то париям. У меня ящики завалены письмами и телеграммами, свидетельствующим о том, что учителям в целом ряде губерний и уездов не выдается никакого пайка. У нас есть случаи самоубийства от голода, сумасшествия от голода, есть случаи прямого бегства учителей из школ» [1, ед.хр.192, л.1]. И далее: «Есть масса случаев бегства из школ и сейчас констатируется, что только фанатики остаются верны школе», что неудивительно, поскольку даже «приобретение для школы инвентаря, скажем колуна, представляет радостное событие, о котором считают нужным сообщить в учительскую газету» [1, ед.хр.193, л.43-15]. Положение студенчества не лучше: «Наше студенчество болеет, количество чахоточных, склонных к самоубийству, сумасшествию в нем растет» [1, ед.хр.193, л.27].

Столь тягостное положение во многом объясняется тем, что ответственность за образование на местах несли Наркомпрос (вопросы по содержанию программ, обеспечение кадрами, учебниками и т.п.) и местные органы советской власти (содержание зданий, финансирование (частичное), социальная помощь учащимся), которые, судя по документам, не рассматривали нужды школ в числе первостепенных.

В этой связи следует отметить,что во всех выступлениях наркома тех лет рефреном проходит мысль о недофинансировании школьного дела именно со стороны местных бюджетов, более того, в документах начала 1921 гг. встречаются тревожные сообщения об исходящей с мест инициативе введения платы за обучение: «Необычайно тяжелое положение НКП, средства которого едва составляют 5-ю часть необходимого минимума на содержание, сколько-нибудь приближающееся к норме, сети просветительных культурных учреждений, определенно вынуждает искать дополнительных средств». Но «Введение платности элементарной школы никем не предлагалось официально…На самом деле платность в городской и деревенской элементарной школе часто наблюдается, но как явление незаконное, с которым согласно предписанию ВЦИК надо бороться» [1, ед.хр.193, л.4].

Сравнивая положение советской школы с периодом дореволюционным, Луначарский отмечает заметное отставание первой. И хотя возможность объяснения данного положения существует: масштабность самой программы (массовое начальное образование), введение дошкольной системы (отсутствовавшей ранее, кроме отдельных частных садов в столицах империи), бесплатное образование на всех ступенях, включая высшую, и, конечно, тяжелейшее материальное положение республики после периодов Первой Мировой и Гражданской войн, Луначарский, практически, не привлекает подобных объяснений, очевидно, стремясь получить реальное повышение материального обеспечения советской школы от тех органов власти, которые, по его мнению, по-настоящему ответственны за столь тягостное положение дел. Так он констатирует, что «элементарная школа, как известно, была и в царское время бесплатной, оплачивал ее не центр, а общество, поскольку оно было организовано в уездные земства (государство давало 20 %, из губернских земских средств 5 – 10 %). Мы должны стремиться к тому же. В этом направлении шел декрет от 16 сентября 1921 г., (который – Н.А.) предоставил населению право не только устанавливать норму самообложения, но даже и вовсе отказываться от него. В результате не больше 20 – 25 волостей установило такую норму, в большинстве мы наткнулись на отказ» [2, ед.хр.193, л.4]. Анализ причин отказа показал, что не столько бедность и острая нужда, сколько иные материи, влияли на подобное поведение людей, среди которых не последнее место занимали непонимание и неприятие населением, особенно деревенским, необходимости образования. Подтверждение сказанному можно найти как в выступлениях наркома, так и в статистических данных. В уже упоминавшемся выступлении Луначарский отмечает, что «отказ (платить дополнительный на образование налог), не вызван

нуждой, т.к. очень часто указывает на ряд серьезных, гораздо более высоких, чем то, которое требовалось на содержание школы, самообложений в пользу, например, церкви» [1, ед.хр.193, л.4]. Попутно следует отметить, что в начале 1920-х гг. власть еще, очевидно, не чувствовалась себя столь уверенно, чтобы открыто выступать против деятельности церковных общин, не настроив против себя общую массу населения. Собственно, об этом же говорит и Луначарский, комментируя особенно низкие показатели грамотности среди национальных меньшинств РСФСР: «Для большинства автономных республик и областей вопрос о народном образовании стоит еще более остро. Совершенно специальной задачей» для этой части населения является «вопрос о грамоте на родном языке». Но практически повсюду «школа национального языка» представлена «школой религиозной». Бороться с которой опасно, т.к. «нельзя просто закрыть религиозные школы или возбудить гонение на религиозные поползновения, ибо это вызвало бы естественное негодование масс. Когда не можешь дать хлеба, не смеешь отнимать суррогат» [1, ед.хр.203, л.2].

Тон выступлений начинает меняться в 1927-28 гг. Хотя общее положение далеко от выполнения намеченных в перспективе планов. Так один из выступающих от Наркомпроса по подготовке и исполнению бюджета на 1928/29 гг. на Шестом Всероссийском съезде заведующих отделами народного образования в апреле 1928 г. И.И. Ходоровский отмечал, что «культурное строительство угрожающе отстает от темпа индустриализации. Например, в 1926г. на 100 душ населения неграмотных приходилось 43,2 %», в то время как в довоенной Германии в 1911 г. такое население составляло всего 0,4%, в Англии в 1919 г. – 0,7%, в США в 1920 г. – 5,9%, во Франции в 1924 – 8,9%. [1, ед.хр.193, л.107].

Главная причина отставания – финансовый дефицит. В том же докладе было отмечено, что «даже по части строительства школ I ступени (начальная или элементарная школа – Н.А.) мы ежегодно удовлетворяем только 10 – 20 % потребности; на строительство и капремонт ВУЗов 15 – 25 %; здания техникумов изношены на 39%, рабфаков – на 31%.., физическая изношенность оборудования техникумов – 51%, ВУЗ – 39%, рабфаков – 45%; зарплата учителей I ступени составляет 65% от довоенного, учителей школ повышенного типа – 40%, работников ВУЗ – 30%. Материальное положение учащихся крайне тяжелое; бюджетные нормы расходов на одного учащегося по школам I ступени составляют, примерно, 75% от довоенного, по повышенным школам – 25%, по ВУЗ (не считая материального обеспечения учащихся) – 50%.» [1, ед.хр.192, л.107].

Таким образом, уровень образования в стране к концу 1920-х гг. оставался низким. Можно констатировать, что начальное образование охватывало до 75% детей, что на 25% было выше довоенного (50%), но не отвечало планам. Потребность и понимание необходимости образования к концу 1920-х гг. постепенно проникало и в сознание рабоче-крестьянского населения, однако согласно статистике, дети, поступающие в семилетки или школы второй ступени далеко не всегда заканчивали их. Луначарский отмечал, что в 1925/26 гг. «из 300 000 учеников, поступающих в 1 группу школы второй ступени во 2 группу переходят 192 000, в 3 группу – 127 000, в 4 – 67 000, в 5 – 49 000. Таким образом, до конца школы доходит не больше 1/6 всех учеников». В селе эти цифры на порядок меньше: «…из 450 000 человек, оканчивающих четырехлетку, в 1 группу школы второй ступени попадает 90 000, а затем убывает в такой прогрессии: 51 000, 29 000, 11 000, 7 000. Таким образом, в селе школы второй ступени заканчивает только 1/13 часть.» [1, ед.хр.200, л.26]. В первую очередь из школы уходили дети бедняков, в то время как, по словам наркома, «на кулацком фронте мы имеем людей высоко грамотных и высоко сознательных по отношению своим враждебным коммунизму интересам», при этом «около половины всех батраков неграмотны». Главная проблема, как отмечалось выше, – крайняя нужда и низкая востребованность образования в слоях беднейшего крестьянства. Это отмечает и Луначарский: «Дело заключается в том, что сельскохозяйственный пролетариат в подавляющем большинстве неясно сознает или совсем не осознает своих классовых интересов и главных путей, какими их можно защитить» [1, ед.хр.202, л.49-50].

Статистика дает следующие показатели по общему уровню неграмотных в РСФСР (без АССР) к концу 1920-х гг. по возрастной группе 16 – 34 года [1, ед.хр.193, л.117]:

Табл. 1

% ко всему населению		Т.е.
Северо-Восточный р-н	163,3 тыс. чел.	7,11
Ленинградская обл.	290	4.54
Западный р-н	451,5	10,55
Центрально-Промышленн. р-н	1154,9	7,54
Центрально-Черноземный р-н	1336,1	12,37
Вятско-Ветлужский р-н	373, 9	10,81
Урал	823,3	12,22
Средневолжский р-н	290	4.54
Нижневолжский р-н	617,6	12,48
Северо-Кавказский	1030,0	12,32
Сибкрай	1365,9	15,76
Дальневосточный край	189,8	10,49

Неграмотность среди женщин в возрасте от 16 до 34 лет по европейской части РСФСР с АССР составляла 50%, среди мужчин не более 16% [1, ед.хр.193, л.117]:

Еще более сложное положение с образованием было в национальных автономиях, причем и среди детской и среди взрослой аудитории. Как отмечалось выше, проблема заключалась в сохранении контроля над образованием со стороны религиозных общин [1, ед.хр.193, л.117об.]:

Табл. 2

	Грамотные		Неграмотные		Обоего пола		
	М.	Ж.	М.	Ж.	Грам.	Неграм	Малог.
Беднота	14	6	77	92	10	86	4
Маломощные	24	7	58	90	15	75	10
Середняки	35	7	50	84	21	68	11
Зажиточные	39	28	44	62	33	54	13
Кулаки	60	65	40	24	63	30	7

В целом согласно статистике, становление единой советской школы, как и работа по ликвидации безграмотности во втором десятилетии советской власти еще только проходила этап становления

Тогда встает вопрос, чем еще помимо образования занимался Наркомпрос? Как представляется, Наркомпрос при Луначарском – это центр реализации не только общеобразовательных программ и политики борьбы с неграмотностью, но в первую очередь – один из основных, если не основной, идеологический центр. И понятие «просвещение» понималось в ведомстве как проведение прежде всего идеологической работы, транслирующей и закрепляющей ценностные установки советской власти посредством разного рода акций, мероприятий через деятельность различных учреждений культуры и центров народного творчества.

Отголоски полемики по роли и месту Наркомпроса в идеологической системе большевиков «слышны» практически все первое десятилетие советской власти. Необходимость реформы ведомства и его расширения отражены во многих документах комиссариата, включая отчет за 1920 г. Сущность реформы заключалась в более четком делении ведомства на «три основных Главка: Главное Управление по Социальному воспитанию; подготовке работников (высшие учебные заведения) и политическому просвещению масс (Главполитпросвет)» [1, ед.хр.192, л.7]. Следуя за документами можно отметить, что окончательно вопрос по структуре и функционалу отдельных подсистем комиссариата был решен к концу 1920 – началу

1921 г. В одном из выступлений указанного периода А.В. Луначарский отмечал, что «управление комиссариата представлено Народным Комиссаром Луначарским, его заместителем Покровским и Коллегией, большинство членов которой заведует Секторами, а именно: Народный Комиссар – Художественным, его Заместитель – Научным, Члены Коллегии: Л.Р. Менжинская – Сектором Социального Воспитания, О.Ю. Шмидт – Главпрофобром, Н.К. Ульянова-Крупская – Главполитпросветом, З.Г. Гринберг – Организационным Сектором. Исполнительным техническим органом Комиссариата является управление Делами». За отдельные направления работы отвечают комитеты или сектора Наркомпроса, включающие ряд подкомитетов. Одним из основных упоминался «Главный Политико-Просветительный Комитет (Главполитпросвет)», объединявший под своим началом «политико-просветительную работу Политпросветотдела (бывш. Внешкольного), Центрагита, Роста, Пролеткульта, Государственного Издательства, Центро-Печать, ТЕО, ИЗО, МУЗО, ФОТО-КИНО, ЛИТО», а также руководствовавший «Агитационно-просветительской организацией Пур'а». другой важной структурой был «Главный Комитет Профессионально-Технического Образования», под началом которого находились «отделы, ведающие профессионально-техническим образованием». Третий важный сектор – Главпрофобр отвечал за профессиональное образование, которое должно было дополнять общее школьное. Четвертым шел «сектор Социального Воспитания» с отделами: Единой Трудовой Школы, Охраны детства, Отдела Детского Обеспечения, Совзадет, Дошкольного воспитания и подготовки учителей. Пятый – Научный сектор с отделами Высших учебных заведений, Рабочих факультетов, Социального Обеспечения учащихся, Научного и Научных библиотек. Шестой – Художественный сектор, включавший все творческие подразделения ТЕО, ИЗО, МУЗО, ФОТО-КИНО, Архитектурно-Художественный Отдел, отдел Музейного дела (политической работой в этих структурах, как отмечалось выше, ведал Главполитпросвет). И Организационный сектор с отделами технического характера и бюро связи и информации (ЦЕБИС). Вне Главков и Секторов находился Отдел просвещения Национальных Меньшинств (НАЦМЕН), «как выходящий по своей компетенции из рамок всех указанных объединений», а также Главное Управление Архивным делом.» [1, ед.хр.192, л.13-15].

Бесспорно, задачи столь мощной идеологической машины были много шире, чем система образования. Представляется, что основной упор в Наркомпросе делался на пропаганду идеологических основ советской власти посредством всех возможных форм и направлений для достижения максимально быстрого и эффективного результата. И такие достижения имели место, например, программа монументальной пропаганды, начатой в 1918 г. и вылившаяся в массовое создание революционных памятников, нередко мастерами-самоучками на народные средства и устанавливаемые с подлинным энтузиазмом неофитов не только на территории РСФСР, но и других советских республик. Эффективной была деятельность творческих мастерских и секторов наркомата ТЕО, ИЗО, РОСТА и др. Не стоит забывать и деятельность Пролеткульта, через учебные и творческие учреждения которого проходили тысячи людей не только в РСФСР, но и по всей территории бывшей Российской империи [подробнее см. 9].

Таким образом, школа и система образования, бесспорно, являясь одним из основных направлений в работе Наркомпроса, очевидно, не рассматривалась руководством как ведущее в плане идеологической работы, поскольку реальные результаты могли появиться не ранее третьего десятилетия советского строя. Однако революция требовала более быстрых и не менее эффективных результатов, получить которые можно было используя иные каналы воздействия, главными из которых следует считать политико-просветительскую работу, в большом объеме и многообразии представленную в системе Наркомпроса [подробнее см. 9].

Библиографические ссылки:

1. РГАСПИ. – ф.142. – оп.1.

2. Декреты Советской власти – Т.I. – С. 156 – 159.

3. От Государственной Комиссии по просвещению // Сборник декретов и постановлений рабочего и крестьянского правительства по Народному образованию. – Вып. I (с 28 октября 1917 г. по 7 ноября 1918 г.).

4. Культурная жизнь в СССР: 1917 – 1927. Хроника / [сост. Л.В. Иванова, М.Б. Кейрим-Маркус, Р.А. Кленова и др.] – М. : «Наука», 1975.

5. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917 – 1973 гг. / [сост. : А. А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов]. – М. : «Педагогика», 1974. – С. 20.

6. Богданов А. А. Пролетариат и искусство А. А. Богданов // О пролетарской культуре. – Л-М., 1925. – С. 118.

7. Луначарский Л. В. О художнике вообще и некоторых художниках в частности / Л. В. Луначарский // СС. – Т.7. – С. 9 ;14.

8. Луначарский Л. В. Письма о пролетарской литератур : собр. соч. в 7 т. / Л. В. Луначарский. – М. : Художественная литература, 1967. – С. 171.

9. Андрианова Н. Ю. Концепция «пролетарской культуры» и монументальная лениниана как отражение идеологических и ментальных установок в обществе в первые годы советской власти (1917-1927) / Н. Ю. Андрианова. – М., 2008. ; она же. Концепция «пролетарской культуры» и монументальная лениниана. – Б/м. : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011.

10. Андреев М. А. Деятельность партии левых социалистов – революционеров в Наркомпросе РСФСР / М. А. Андреев // Российская история. – № 4. – 2010.

11. Берг Е. А. «Вещи общегосударственного значения»: Из истории работы Музейного отдела Наркомпроса в 1918 - 1920 - х гг. / Е. А. Берг // Московский журнал : История государства Российского : Литературно-художественный, историко-краеведческий ежемесячный журнал. – N. 4, (232). – 2010

12. Калинина А. Д. Из докладной записки заместителя заведующего отделом охраны детства Наркомпроса А. Д. Калининой о положении детского населения России / А. Д. Калинина // Досье на цензуру. – № 3(6). – 1998.

13. Лебедева М. В. Народный комиссариат Просвещения РСФСР в ноябре 1917 – феврале 1921 гг. (опыт управления) : автореф. на соискание у.с. к.и.н. / М. В Лебедева – М., 2004. – 31 с.

14. Щелоков О. В. РСДРП: проблемы лидерства и обновления руководства (1906-1911) / О. В. Щелоков. – М., 1995. – С. 42.

Андріанова Н. Ю. Місце і роль системи освіти у діяльності Наркомосу РРФСР в 1917 - 1927 рр.

Аналіз структури та діяльності Наркомосу в перші роки радянської влади дозволяє засумніватися в тому, що основна діяльність відомства полягала виключно в створенні та розробці ідейних і організаційних основ системи радянської освіти. Як видається, становлення нової школи супроводжувалося масштабною ідеологічною роботою по внесенню і закріпленню в суспільство нової радянської аксіології. З цією метою силами Наркомосу було створено мережу державних установ, служб, академічних інститутів і суспільно -політичних організацій, покликаних стверджувати і втілювати нові ідеологічні цінності.

Ключові слова: Накомпрос, влада, культура, ідеологія, школа, цінності.

Andrianova N. The place and role of the education system in the work of the People's Commissariat for Education of the RSFSR 1917 - 1927 gg.

The analysis of the Soviet Ministry of Education - People's Commissariat of Education - Narcompros shows that its work included many problems. Creation of the Soviet educational system was one of the areas of work. The author 's task is to determine how important the questions of educational activities in the People's Commissariat were. The documents prove the great difficulties in establishing a new system of education. The financial problems of the power and irrelevance (misunderstanding or unwillingness to give the children an education) of education among the population (peasantry) were the main difficulties in the organization of the Soviet school. Therefore Commissariat actively developed a network of ideological centers and cultural institutions that could quickly and efficiently transfer new ideological values to the society. The author believes that the Commissariat was one of the major Soviet ideological centers in 1917 - 1927 gg., whose influence crosses the border of the country.

Keywords: Narkompros, power, culture, ideology, the school, the values.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 321.7

В. І. Пащенко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ФОРМАЛЬНІСТЬ ЧИ ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Стаття присвячена визначенню ролі електронного урядування в управлінській та політичній практиці України. Досліджуються чотири його виміри: використання органами влади комунікаційних можливостей мережі Інтернет; впровадження системи електронного документообігу; наданням органами влади інтерактивних адміністративних послуг; модернізація традиційних інститутів представницької демократії.

Робиться висновок, що електронне урядування в Україні виконує передусім інформаційну функцію, проте не змінює умови комунікації між громадянами та органами влади.

Ключові слова: державне управління, електронне урядування, сайти органів влади, Інтернет, інтерактивні адміністративні послуги.

Актуальність. Електронне урядування в Україні стало невід'ємною частиною політико-адміністративного дискурсу. За його допомогою органи влади демонструють свою відповідність вимогам часу, відкритість та поступ на шляху демократизації. Створюються підрозділи в органах державної влади, що несуть відповідальність за даний напрямок діяльності, приймаються відповідні програми та законодавчі акти. Ефекту від впровадження електронного урядування, принаймні на рівні декларацій та заяв, очікують в різних сферах – від зростання ефективності документообігу до поліпшення роботи зі зверненнями громадян. Подібна увага та подібні сподівання не є випадковими. Інформатизація та впровадження мережевих технологій є одними з головних трендів сучасності. Фактично вони символізують собою відповідність вимогам сучасності, наприклад відсутність власного сайту у будь-якого органу державної влади сприймається як анахронізм. Проте й в дійсності вони виступили фактором розвитку практично усіх сторін людського життя, тому увага до їх впровадження, в тому числі в сфері публічного управління, є виправданою.

Подібна увага зі сторони політиків та державних діячів зумовила широке звернення вчених до проблематики електронного урядування. Зважаючи на те, що «електронне урядування» і як концепт, і як практика публічного управління, були явищем цілком новим для України то частина праць була присвячена поняттю «електронне управління» як способу організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі і визначенню його складових. Ця робота продовжується і понині, оскільки кількість таких складових, зокрема державних послуг, що надаються за допомогою «електронного урядування», постійно збільшується. Висвітлюються також етапи становлення, проблеми та перспективи впровадження системи «електронного урядування» в Україні та діяльність держави в даному напрямку. Проте недостатньо висвітленим є питання ефективності впровадження системи «електронного урядування». Наприклад в статті В. В. Єганова «Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні» [1], мова йдеться про саме поняття «електронне урядування», критерії визначення його наявності, переваги та недоліки, проте дуже мало йдеться безпосередньо про перспективи та проблеми електронного урядування. В рамках даної статті, ставиться мета визначення ролі електронного урядування в управлінській та політичній практиці України. Заявлену мету буде досягнуто, якщо ми визначимо чим є електронне урядування в Україні – теоретичною конструкцією, концепцією, за допомогою якої органи державної влади виправдовують свою відповідність часу, чи реальним механізмом, зумовлюючим подальшу демократизацію України.

Основна частина. В Україні електронне врядування офіційно займає важливе місце в рамках державного управління. Його впровадження офіційно закріплене нормативними документами. Зокрема, згідно «Концепції розвитку електронного

урядування в Україні», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р, електронний уряд визначений як єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання [2]. Початок цьому процесу було покладено прийняттям законів України «Про Національну програму інформатизації» та «Про Основні засади розбудови інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», в яких визначалися заходи, спрямовані на впровадження електронного урядування, але без чіткої деталізації, зокрема без визначення етапності робіт, ресурсного забезпечення та очікуваних результатів.

В нормативних документах, що визначають державну політику впровадження електронного урядування, під останнім розуміються технологічні зміни в структурі державного управління, наприклад електронний сервіс «Електронний кабінет платника податків» із забезпеченням доступу платників податків до інформації про заборгованість зі сплати податків, електронне декларування в режимі реального часу, а в підсумку має дозволити створити Національну систему обміну електронними документами. Загалом технологічні зміни полягають полягають в наданні громадянам послуг в новому форматі – електронному та дистанційному. В цьому сенсі «електронний уряд» це впровадження сучасних засобів комунікації в процесс державного управління, що дозволяє здійснити автоматизацію процесів документаційного забезпечення управлінської діяльності, підготовку електронних документів до їх передачі на архівне зберігання до державних архівів та довгострокового зберігання електронних документів тощо. На реалізацію цих змін було спрямовані прийняті в 2003 році закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис», в 2004 році – постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності» та «Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади». Внаслідко реалізації цих законів та постанов «електронне урядування» має зробити надання державних послуг більш оперативним, дешевшим, доступнішим ширшому колу споживачів, взагалі – знизити управлінські витрати.

Електронне врядування в цьому розумінні об'єднує у собі як мінімум дві складові: внутрішню «урядову» інформаційну інфраструктуру, що дозволяє оптимізувати документообіг та взагалі зв'язки в рамках та між державними структурами – аналог корпоративної мережі та зовнішню інформаційну інфраструктуру, що забезпечує взаємодію державних структур з фізичними та юридичними особами. У межах другої складової інтегруються інформаційні ресурси органів влади, забезпечується доступ до них, а також створюється система он-лайнових послуг [3].

Таким чином, перший вимір «електронного урядування» полягає у використанні органами влади комунікаційних можливостей мережі Інтернет, що повинно спростити інформування громадян про діяльність органів виконавчої влади і місцевого самоврядування. Правовою основою цієї діяльності є Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», яка зобов'язала органами виконавчої влади оприлюднювати через Інтернет дані про зміст та обсяг своєї діяльності.

Результати впровадження цього виміру легко піддаються аналізу та навіть обчисленню, оскільки полягають у створенні та постійному оновленні веб-сторінок органів державної влади та місцевого самоврядування. Проте ці дані слід коригувати з огляду на готовність користувачів до їх використання, оскільки низка кількість Інтернет-користучавачів, обмеженість доступу до мережі може поставити під сумнів ефективність функціонування навіть найкращої та найоперативнішої веб-сторінки. Прагнення врахувати цей момент помітне в дослідженні «United Nations e-government Survey 2008 From e-government to Connected Governance»

[4], що проводилося фахівцями ООН. Визначаючи рівень розвитку «електронного урядування» в різних країнах вони використовували комплексний індекс, що базувався на трьох компонентах: індекс web-послуг, який визначав міру розвиненості web-послуг з боку уряду; індекс телекомунікаційної інфраструктури, що оцінює міру оснащеності громадян відповідним сучасними засобами; індекс людського «капіталу», що показує наскільки високий рівень освіти у громадян і чи готові вони користуватися інформаційним послугами. За їх оцінками, саме перший компонент в Україні розвинений найкраще – 20 місце у світі по присутності уряду в веб-просторі, проте загальна оцінка розвитку «електронного урядування» гірша – 41 місце. Тому результати усішності впровадження цього виміру повинні вимірюватися не тільки кількістю сайтів, але й додатковими показниками, наприклад кількістю їх відвідувачів та відвідувань.

Другий вимір полягає у можливості частково автоматизувати адміністративну діяльність, спростити документообіг, звільнити службовців від рутинної роботи. Головною функцією, яку тут виконує «електронне урядування» є організація електронного документообігу.

Упродовж 2012 р. Центральним державним електронним архівом України (далі – ЦДЕА України) проводилося вивчення стану впровадження систем електронного документообігу у державних органах. В рамках цього дослідження до 47 державних органів направлено запити щодо видів впровадження та основних характеристик систем [5].

Хоча в результатах дослідження не вказано – чим було зумовлено відбір саме цих 47 органів і до того ж відповіді надійшли лише від 42 державних органів, проте вони є цікавими та дозволяють показати стан справ у цій сфері. З'ясувалося, що 90 % державних органів автоматизували процедуру реєстрації вхідної вихідної кореспонденції та впровадили спрощені системи контролю за виконанням доручень, проте тільки 19 % з них вже впровадили системи електронного документообігу, на стадії їх впровадження чи дослідної експлуатації перебував 21 % державних органів. За результатами аналізу базової функціональності впроваджених в державних органах систем електронного документообігу виявилося, що ці системи використовуються користувачами тільки на 20–25 % своїх можливостей.

До суттєвого обмеження можливостей систем електронного документообігу веде відмова від використання електронного цифрового підпису. Через його відсутність документи в електронній формі не мають юридичної сили електронного документа, оскільки не відповідають нормам законодавства про електронні документи. Таким чином, можна говорити про технологічні передумови для електронного документообігу в Україні, але не про його реальне поширення.

Цей висновок підтверджується і результатами моніторингу ефективності впровадження системи електронного урядування в містах України проведеного коаліцією неурядових організацій, до якої увійшли Асоціація міст України, Асоціація «Міста електронного врядування України»та Національний центр електронного урядування. Згідно з ними лише 10 із 100 міст отримали більше половини балів за результатами дослідження якості впровадження та розвитку офіційних веб-сторінок та систем електронного документообігу органів місцевого самоврядування 100 найбільших міст України [6].

Оцінка веб-сайтів здійснювалася за 83-ма показниками, що відображали рівень інформаційної наповненості сайтів, наявність інструментів для зворотного зв'язку та надання послуг, зручність веб-сайтів у користуванні, оперативність оновлення інформації, що дозволяє використати результати моніторингу для оцінки міри впровадження першого виміру «елекронного урядування». «Якщо інформаційна наповненість загалом на достатньому рівні, то використання інструментів зворотного зв'язку та надання послуг на більшості проаналізованих сайтів перебуває на надзвичайно низькому рівні – лише 10 із 100 міст отримали більше половини балів від максимально можливого, … на більшості сайтів реалізовано лише 2-3 інструменти із 23 зазначених в методології моніторингу» [6]. Дослідження показало, що лише третина міст використовує систему електронного документообігу, проте

навіть в цих містах система не використовується в повній мірі і застосовується переважно з метою реєстрації звернень громадян, внутрішньої, вхідної та вихідної документації. Лише в 4-х містах 100% працівників задіяні у системі внутрішнього е-документообігу.

Наступний вимір пов'язаний з іншою складовою, що забезпечує взаємодію державних структур з фізичними та юридичними особами. Реалізацією цього виміру в Україні стало затвердження у 2003 році Наказом Державного комітету інформатизації і зв'язку України Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд». В рамках даного нормативного акту важливим є те, що проведене чітке визначення видів електронного подання інформаційних послуг:

1) інформування (надання безпосередньо інформації про державні (адміністративні) послуги);

2) одностороння взаємодія (забезпечена можливість користувачу отримати електронну форму документа);

3) двостороння взаємодія (забезпечена можливість обробки електронної форми документа, включаючи ідентифікацію);

4) проведення трансакцій (електронна реалізація можливостей прийняття рішень та їх доставка).

Таким чином, третій вимір пов'язаний з наданням органами влади інтерактивних адміністративних послуг, які дозволяють громадянам, що використовують відповідні офіційні веб-сайт, отримувати ліцензії, подавати податкові декларації, сплачувати штрафи, заповнювати різноманітні форми, бланки тощо. Функціями «електронного урядування» в цьому випадку є забезпечення можливості он-лайн звернення громадян до органів державної влади за допомогою електронних інформаційних систем та он-лайн надання адміністративних послуг, «але на сьогодні в Україні веб-сайти органів влади мають в своїй більшості лише інформаційний характер, відсутня можливість здійснення транзакцій, а також можливість отримання зразків документів є дуже обмеженою. Все це не може забезпечити процеси надання адміністративних послуг в режимі он-лайн» [7].

Аналіз офіційних сайтів органів влади, що був здійснений Cyberspace Policy ResearchGroup, показує, що найбільш успішно вони можуть впоратися з реалізацією першого виміру «електронного урядування», а саме з функцією інформування громадськості про діяльність влади шляхом поширення через власні веб-сторінки офіційних звітів, доповідей, прес-релізів тощо, а от третій вимір релізується найгірше і громадянська діяльність, підконтрольність органів влади за посередництва онлайнових та Інтернет-сервісів не отримала особливого розвитку [8 , гл. 6].

За результатами досліджень Cyberspace PolicyResearch Group найсильніше розрив між інформаційною функцією і функцією громадянського впливу виражений на сайтах органів влади країн Східної Європи ,включаючи Україну.

Проте зазначеними вище трьома вимірами «електронне управління» не обмежується і породжує нові сподівання, зокрема на поглиблення чи надання нових якостей існуючій представницькій демократії. Нові технічні можливості, що їх надає Інтернет, робить державне управління більш прозорим і підзвітним громадянам, що дозволяє говорити про те, що «електроний уряд» є «більш досконалим правлінням» [9]. В цьому сенсі концепція «електронного уряду» отримує ідеологічний вимір і є пов'язаною зі сподіваннями на трансформацію традиційних інститутів представницької демократії. Зокрема Т. Каррізалес [9] наголошує на тому, що громадяни «втомилися» від традиційних виборів, але впровадження онлайн-голосування привело до позитивних зрушень серед раніше політично неактивних громадян. Таким чином нові можливості Інтернету надали імпульс, дали змогу «оживити» традиційний інститут виборів. В розумінні Каррізалеса «електронна демократія» є більш вузьким поняттям відносно «електронного врядування», лише однією з її чотирьох функцій.

Можливі також й інші інтерпретації співвідношення цих понять, що пов'язано з

належністю їх авторів до різних шкіл в розумінні самої демократії. Наприклад для прихильників концепції «прямої демократії» «електронне урядування» уявляється унікальною можливістю для втілення в життя деліберативної демократії чи ідеалу безпосереднього залучення громадян до прийняття рішень, що стосуються всього суспільства через он-лайнові референдуми, плебісцити, «електронні форуми» і т.п. [10, p. 7–8], а кінцевим підсумком впровадження «електронного урядуванння» вони вважають еволюцію сучасної представницької демократії в систему «електронної демократії». Яскравим представником цього підходу є Л. Гроссмана, на думку якого, впровадження нових інформаційних технологій здатне привести до формування третьої, після античної та представницької, великої епохи демократії. Відбувається це, знову ж таки, шляхом трансформації традиційних інститутів представницької демократії – «найбільші втрати в сьогоднішньому процесі реструктуризації і відродження громадського впливу несуть традиційні інститути, що служили основними посередниками між державою та її громадянами, – політичні партії, профспілки, громадські асоціації та навіть традиційні ЗМІ» [11, p . 16]. Завдяки поширенню Інтернету стане ймовірним давній ідеал античної демократії , коли всі громадяни поліса брали постійну участь в політиці. Ще один з представників цього підходу – Б. Барбер, вважає, що демократія участі, яка прийде за допомогою нових інформаційних технологій на зміну представницькій, скасує як представництво політичних професіоналів, так і правління експертів і бюрократів [12].

Згідно з поглядами представників альтернативного – комунітаристського підходу до концепції «електронної демократії» Інтернет є зручним місцем зустрічей для різних груп за інтересами, професійних співтовариств, споживчих асоціацій і т. п., що веде до виникнення Інтернет-спільнот на базі певних електронних ресурсів, які базуються на природному прагненні людей до спілкування з однодумцями, і будуть справляти визначальний вплив на політику. У найбільш радикальних прогнозах прихильники цього підходу змальовують майбутню політику як самоврядування громадян за допомогою електронних опитувань громадської думки , без будь-якої участі професійних політичних комунікаторів, представників, посередників і т. п. [13, с. 77].

Висновки.

Проводячи дослідження ролі електронного урядування в управлінській та політичній практиці України ми визначили чотири його виміри, де перший з них – використання органами влади комунікаційних можливостей мережі Інтернет, є найбільш поширеним, оскільки його впровадження диктується вимогами часу і демонстраційним ефектом, тобто запозиченням чи механічним копіюванням позитивних, таких що довели свою ефективність, практик в рамках інших структур – комерційних чи державних. Кожна з державних установ має свій власний сайт, проте це не стало чинником оптимізації її діяльності, оскільки його ефективність обмежена мірою готовності користувачів до використання цих можливостей.

Другий вимір – впровадження системи електронного документообігу, характеризується створенням певних технологічних передумов, які є обмеженими, наприклад відсутністю можливості легально використовувати електронний цифровий підпис, і дозволяють системі функціонувати в урізаному вигляді, що включає в себе реєстрацію звернень громадян, внутрішньої, вхідної та вихідної документації. Реального поширення поки що не відбулося.

Обмежене поширення третього виміру, пов’язаного з наданням органами влади інтерактивних адміністративних послуг, також зумовлене недостатністю технологічних передумов, обмеженою можливістю отримання он-лайн зразків документів. Фактично, інтерактивні адміністративні послуги виконують роль допоміжного, а не паралельного способу комунікації громадян з адміністративними структурами, тобто звернення до цих послуг не заміняє собою необхідності звернення в режимі офф-лайн, а передує йому.

Електронне урядування в Україні дозволило урізноманітнити канали поширення інформації про діяльність адміністративних структур та умови надання ними послуг громадянам, проте не стало причиною змін в умовах комунікації між

ними. Громадянська діяльність спрямована на підконтрольність органів влади за посередництва онлайнових та Інтернет-сервісів не отримала особливого розвитку. В зв'язку з цим доводиться говорити про практичну відсутність в Україні четвертого виміру електронного урядування, пов'язаного з поглибленням представницької демократії і трансформацієї її традиційних інститутів.

Бібліографічні посилання:

1. Єганов В. В. Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Єганов // Державне будівництво. – 2012. – № 2 / Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/index.html

2. Концепція розвитку електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] / За ред. А. І. Семенченко. – Режим доступу : http://www.irf.ua/files/ukr/conception_final.pdf. – Назва з титул. Екрану

3. Е-урядування: поняття, сутність, актуальність і мотивація впровадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.znannya.org/?view=e-government-idea. – Назва з титул. екрану.

4. United Nations e-government Survey 2008 From e-government to Connected Governance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN028607.pdf.

5. Звод до запитальника щодо особливостей систем електронного документообігу, які функціонують в органах державної влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tsdea.archives.gov.ua/pdf/zvid_zapitalnik.pdf.

6. Електронне урядування не дійшло до 90% українських міст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/78208

7. Баранов О.А. Адміністративні послуги як базовий елемент впровадження електронного урядування [Електронний ресурс] / О.А. Баранов, І.М. Попова. – Режим доступу: http://www.its.kpi.ua/itm/irina/Lists/publications/DispForm.aspx?ID=16

8. Norris P. A. Virtuous Circle. Political Communications in Postinductrial Societies / P. A. Norris – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000. – 398 p.

9. Pardo T.A. Realizing the Promise of Digital Government : It's more then Building a Web Site [Електронний ресурс] / Pardo T.A. // Information Impacts Magazine. – October 2000. – P. 11-13. – Режим доступу: htpp://www.cisporg.imp.October_2000/10_00pardo.htm.

10. Norris P. Deepening Democracy via E-Governance. Draft Chaper for the UN World Public Sector Report. [Електронний ресурс] / P. Norris. – Режим доступу: htpp://www.publics.net/e-government.

11. Grossman L. The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age / Lawrence K. Grossman. – N. Y.: The Viking Press, 1995. – 290 p.

12. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. San Francisco: University of California Press, 1984. – 320 p.

13. Быков И.А. «Электронная демократия» vs «электронное правительство»: концептуальное противостояние? / И.А. Быков // Политэкс: Политическая экспертиза: Альманах. Вып. 3. – СПб.: Изд-во С. – Петерб. ун-та, 2005. – С. 69-79.

Пащенко В. Электронное управление в Украине : формальность или действенный механизм демократизации

Статья посвящена определению роли электронного управления в управленческой и политической практике Украины. Исследуются четыре его измерения: использование органами власти коммуникационных возможностей сети Интернет; внедрение системы электронного документооборота; предоставлением органами власти интерактивных административных услуг; модернизация традиционных институтов представительной демократии.

Делается вывод, что электронное управление в Украине выполняет информационную функцию, однако не меняет условия коммуникации между гражданами и органами власти.

Ключевые слова: государственное управление, электронное правительство, сайты органов власти, Интернет, интерактивные административные услуги

Pashchenko V. E-government in Ukraine: a formality or an effective mechanism for democratization

The article is devoted to defining the role of e-government in administrative and political practice in Ukraine. We study the four dimensions : the use government communication capabilities of the Internet; introduction of electronic documents; providing administrative authorities of interactive services; modernization of the traditional institutions of representative democracy.

It is concluded that e-government in Ukraine takes the first information function, but does not change the condition of communication between citizens and government.

Keywords: governance, e-government, government sites, the Internet, interactive administrative services.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р

УДК 316.42

В. О. Борисова
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано підходи до визначення розвитку громадянського суспільства. Визначено особливості та недоліки традиційних кількісних показників, які не дають можливості зрозуміти дійний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Розроблено пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові організації, члени неурядових організацій, волонтери, демократичне суспільство.

Громадянське суспільство було і залишається одним з популярних об'єктів дослідження в Україні. Його вивченню присвячені численні статті, монографії, кандидатські та докторські дисертації. Подібна увага не викликає подиву, якщо зважати на ті очікування, що їх мають стосовно громадянського суспільства вчені, експерти та громадянські і політичні активісти. Його розглядають в якості інституту, що має підвищити ефективність діяльності державних структур, забезпечивши їх контроль та допомогу у функціонуванні, вирішити частину соціальних проблем, що існують в українському суспільстві, підняти рівень відповідальності українських політиків, розвивати місцеве самоврядування, політичну участь громадян та політичні партії. Головним факторами актуалізації досліджень громадянського суспільства в Україні можна вважати: визнання розвиненого громадянського суспільства в якості обов'язкового елемента і умови становлення сучасного демократичного режиму, визнання слабкості громадянського суспільства в Україні – відтак визначення необхідності його розвитку, наявність в Україні державних програм з розвитку громадянського суспільства.

Численні дослідження громадянського суспільства в Україні говорять про його незадовільний стан, проблеми, що його зумовили, перспективи його подальшого розвитку, проте не вирішеними залишаються питання більш глобальні. Ми говоримо про необхідність розвитку громадянського суспільства не надавши чіткого визначення самому поняттю «розвиток громадянського суспільства». Чи можна, наприклад, говорити про те, що збільшення кількості неурядових організацій є свідченням розвитку громадянського суспільства? Чи можна говорити про це за тих умов, коли кількість неурядових організацій збільшується, але кількість громадян, задіяних в їх функціонуванні зменшується? Визначивши, що таке «розвиток громадянського суспільства», ми отримаємо змогу більш предметно говорити про ресурси, яких потребує такий розвиток і, відповідно, державну та громадську політику розвитку громадянського суспільства. Відтак мета даної статті – визначення поняття розвитку громадянського суспільства в Україні та його ресурсів.

Основна частина.

Розвитку громадянського суспільства присвячено достатньо велику кількість праць українських науковців, досліджень аналітичних центрів тощо. Проте ці праці зосереджені на факторах чи показниках розвитку, наприклад, Василенко І. О. та Лакуста Н. В. досліджують в якості фактору розвитку громадянського суспільства – державу [1], Корнишова М. О. – громадські організації [2], Лукашевич М. та Бурмака М. – земляцтва [3], Пожидаєв Є. О. – молодіжні організації та рухи [4], Стадніченко О. І. – ментальність [5], Нікітін В. – консерватизм [6] тощо. Розвиток громадянського суспільства в цих працях розглядають через призму чинників чи факторів, що його визначають.

Окремі дослідження експертів присвячені показникам розвитку громадянського суспільства в Україні [7], рекомендаціям щодо державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [8]. В даному контексті вживаються й інші подібні терміни – становлення, інституціоналізація, формування, розбудова, проте

лише щодо терміну інституалізація можна зустріти спроби, якщо не повноцінного визначення, то операціоналізації в рамках окремих досліджень. Тому говорячи про «розвиток громадянського суспільства» ми повинні почати з категорії «розвиток» взагалі. Під розвитком традиційно розуміють набуття нових якостей, перехід від одного якісного статусу до іншого, спрямоване формування нових типів організації людського життя, що є похідними від попередніх. Проте щодо розвитку громадянського суспільства часто говорять не про якісні, а про кількісні показники, наприклад, кількісним показником є чисельність громадянських організацій.

Кількісні показники можна вважати одним з показників розвитку, але слід чітко розуміти, що він фіксує і які має обмеження. Використовуються такі показники як кількість громадських організацій, кількість громадян що приймають участь в діяльності громадських організацій, обсяги фінансування, кількість учасників протестних акцій, такі дотичні показники як розмір державної підтримки «третього» сектору, обсяги фінансової допомоги зі сторони громадськості, благодійників та міжнародних фондів.

Використання подібних показників має сенс. Звісно громадянське суспільство не зводиться до громадських чи неурядових організацій, проте є ознакою його наявності. Тому не дивно, що Державна служба статистики, Міністерство юстиції України, а також різні неурядові організації, на кшталт «Freedom House», звертають увагу на цей критерій. Проте ми повинні розуміти, що не завжди громадські організації є ознакою наявності громадянського суспільства. Причини їх виникнення можуть бути різними, зокрема і достатньо далекими від принципів добровільної громадянської діяльності та кооперації. Організації можуть бути фіктивними, бути реалізацією чиїхось лідерських амбіцій, інколи вони мають вузьке функціональне призначення, наприклад діють в якості легальної ширми центрів соціологічних досліджень, що створені задля отримання прибутку, проте користуються статусом неприбуткових організацій або організацій, що створенні для реєстрації спостерігачів на виборах тощо. Визначити реальність/фіктивність неурядової організації можна тільки за результатами детального аналізу її діяльності за додатковим критеріями, такими як кількість її членів, ресурси для функціонування. Наприклад організація, діяльність якої підтримується виключно за рахунок отриманого гранту від благодійного фонду чи за рахунок державного фінансування, і яка припиняє своє існування після того коли це єдине джерело є вичерпаним, навряд чи може бути віднесена до числа складових громадянського суспільства. Подібні організації це дещо інший феномен, який стоїть на перепоні розвитку громадянського суспільства.

Вважати появу подібних організацій розвитком громадянського суспільства – не можна, відповідно і виділення грантів чи державної підтримки для функціонування неурядових організацій не завжди можна вважати ресурсом розвитку громадянського суспільства, оскільки це може привести до появи квазі-неприбуткових організацій, чия дійсна мета – використання фінансових ресурсів з метою отримання прибутку, наприклад у вигляді заробітної платні чи оплати послуг. Визначити в ході дослідження чи є виділення грантів чи державної підтримки ресурсом розвитку громадянського суспільства можна за допомогою аналізу підсумків використання цього гранту. Вони можуть бути різноманітними, наприклад це може бути надання суспільних послуг. Якщо ці послуги надаються виключно в рамках суми гранту, то це не можна назвати розвитком громадянського суспільства, якщо ж неурядовій організації вдається залучити додаткове фінансування з інших джерел, то це можна назвати розвитком. Логіка подібного розрізнення опирається на те, що в першому випадку організація просто витрачає отримані кошти, хай навіть на свої статутні цілі. Втративши їх вони отримує лише певний досвід та репутацію серед громадськості в якості ефективно діючої організації, в другому випадку вона залучає додаткові фінанси, таким чином розбудовує свої зв'язки з благодійниками в Україні, отримуючи канали потенційного фінансування на майбутнє, вдосконалює свій досвід фандрейзингу,

розвиває благодійництво в Україні в цілому, прививаючи його тим, хто надава їй додаткові фінанси.

Саме тому інформація Державної служби статистики про те, що «в Україні у 2012 році 25,3 тис. громадські організації отримали 3,7 млрд. грн., що на 9,6% більше, ніж у 2011 р.» [9], нічого не говорить про розвиток громадянського суспільства. Корисною інформацією є дані про джерела цих коштів, сааме вони можуть дати уявлення про те, чи розвивається громадянське суспільство в Україні. Надходження від благодійності склали 1,6 млрд. грн. або 44,6% від загальної суми коштів для фінансування діяльності громадських організацій. З державного бюджету України до громадських організацій надійшло 290,9 млн. грн., членські внески – 533,6 млн. грн., з інших джерел – 619,4 млн. грн. [9]. Серед цих показників ключовими є: надходження від благодійності та членські внески, самі ці два показники можуть демонструвати розвиток громадянського суспільства в Україні. Хоча слід зауважити, що й щодо них можливі виключення.

Малоінформативною є також інформація про масові заходи. Державна служба статистики звітує що у 2012 р. громадськими організаціями усіх рівнів було проведено 608,4 тис. масових заходів (у 2011 р. – 467,9 тис. заходів) [9]. Нібито розвиток громадянського суспільства є очевидним. Проте найбільша питома вага у структурі масових заходів припадала на з'їзди, конференції, збори – 25,1% або 152,4 тис. заходів, тобто ці заходи є суто організаційними і не можуть свідчити про розвиток громадянського суспільства, а саме за їх рахунок і відбувалося зростанні кількості заходів у 2012 році.

В якості однієї з ознак розвитку громадянського суспільства сприймають збільшення кількості громадян, які є членами неурядових організацій. Наприклад Олександр Вінников так описує цю ситуацію в статті «Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика» [10] – «у 2009 році 19 174 громадські організації в Україні (від 26% до 38% їх загальної кількості) та 86 532 місцеві осередки цих організацій … подали статистичні звіти, … де серед інших даних зазначається кількість членів на обліку в громадській організації Загальна кількість членів у вказаній меншості громадських організацій становила… 20 106 тисяч громадян, або 43,7% постійного населення України». В 2012 році Державна служба статистики надала наступну інформацію – загальна кількість членів на обліку громадських організацій, які подали звіти, нараховує 36,3 млн. осіб [9].

Зрозуміло що такі дані є перебільшеними, більше того – є абсолютно фантастичними. При цьому «опитування Всесвітньої служби Геллапа показують, що менше 3% опитаних у 2009 році українців визначили себе як активних членів БУДЬ-ЯКИХ громадських організацій» [10]. Якщо від 26% до 38% загальної кількості неурядових організацій в Україні вказують, що кількість членів в їх рядах складає 43,7% населення України, то загальна кількість неурядових організацій звітувала б, мабуть, про 100-процентну залученість. Зрозуміло, що 3% громадян які підтверджують своє членство можуть бути членами якої завгодно кількості неурядових організацій і тому цифра 20 106 000 громадян може бути подана як 20 106 000 членств громадян України. Таким чином статистичні дані про кількість членів громадських організацій, які в Україні визначають не соціологічними методами, а на підставі офіційних звітів самих організацій, дають можливість говорити про розвиток громадянського суспільства, проте залучення одних і тих самих активних людей до діяльності різних неурядових організацій не можна назвати повноцінним розвитком громадянського суспільства. Дійсний розвиток потребує залучення нових людей до участі в житті громадянського суспільства через членство в неурядових організаціях.

Анастасія Красносільська у своїй статті «Європейські мірки. Показники розвитку громадянського суспільства України у європейському контексті» [11], наводить дані «Індексу сталості неурядових організацій» Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та дослідження «Перехідні держави» міжнародної неурядової організації «Дім свободи» (Freedom House) за 2011 рік. В їх рамках громадянське

суспільство України характеризують як перехідне та неконсолідоване.

За даними «Індексу сталості ...», стан розвитку громадянського суспільства в Україні отримав 3.5 бали (з шкала від 1 до 7, де 7 це найгірший результат) [11]. У червні 2013 р. Було опубліковано черговий звіт в межах дослідження «Індексу сталості неурядових організацій» щодо стану розвитку громадянського суспільства в Україні за 2012 р. Розвиток організацій громадянського суспільства Україні був оцінений експертами дещо вище ніж у 2011 р. і відповідний показник склав 3,4 бали. Розвиток громадянського суспільства експерти пов'язали з тим, що у 2012 р. були прийняті нові закони і правила, що впливають на правовий статус неурядових організацій, їх реєстрацію, оперативну та економічну діяльність [12].

Цікавими є складові розвитку громадянського суспільства з точки зору організаторів «Індексу сталості неурядових організацій». До їх числа належать: законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства, організаційна спроможність та фінансова життєздатність НУО, показник адвокації НУО, надання послуг, оцінка інфраструктури громадянського суспільства України та оцінка сприйняття громадянського суспільства громадськістю практично дорівнює відповідній середній оцінці країн Південної Європи. Аналізуючи стан розвитку громадських організацій в Україні, автори дослідження вказують, в першу чергу, на обмеженість фінансової та ресурсної бази у вітчизняних неурядових організацій для здійснення ефективної діяльності. Порівнюючи динаміку показників індексу сталості неурядових організацій в Україні протягом останніх п'яти років можна відстежити зміцнення їх позицій у трьох секторах: «організаційна спроможність» (поліпшення на 0,3 бали). «ставлення з боку громадськості» (поліпшення на 0,3 бали) та «кампанія громадянського представництва» (поліпшення на 0,4 бали). Єдиний сектор в якому спостерігається погіршення ситуації – «фінансова життєздатність» (погіршення на 0,2 бали).

Висновки. Говорячи про розвиток громадянського суспільства ми повинні розуміти, що поверховий кількісний підхід до визначення параметрів його розвитку не дасть нам можливості зрозуміти дійний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Акцент на кількості громадянських організацій, кількості членів організацій, що визначається за статистичними даними самих неурядових організацій, кількість коштів ними отриманих - може ввести нас в оману. Тому необхідна більш витончена методологія, яка відділяє реальні неурядові організації від фіктивних та квазінеприбуткових, досліджує кількість громадян України що беруть участь в діяльності неурядових організацій, чи є їх членами, кількість робочого часу, що його отримують неурядові організації внаслідок активності волонтерів, структуру їх фінансових надходжень та витрат.

Бібліографічні посилання:

1. Василенко І. О. Вплив держави на формування громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / І. О. Василенко, Н. В. Лакуста. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Politologia/68343.doc.htm

2. Корнишова М.О. Діяльність громадських організацій як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні: проблеми та перспективи / М.О. Корнишова // Поліс: школа політичної аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// http://polis.oa.edu.ua/index.php?id=56

3. Лукашевич М. Земляцтва як елемент структури громадянського суспільства в Україні: політичний дискурс М. Лукашевич, М. Бурмака / Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї : сборник. Вип. 10 / Укр. акад. політ. наук, Укр. центр політ. менеджменту, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса, Миколаївський держ. гум. ун-т ім. П. Могили, Миколаївський центр політичних досліджень ; ред. М. І. Михальченко. - К. : [б. в.], 2007. - С .370-379.

4. Пожидаєв Є. О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / Євген Олександрович Пожидаєв. Режим доступу: – http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/16.pdf

5. Стадніченко О. І. Ментальність як чинник становлення та розвитку громадянського суспільства (на прикладі України) / Ольга Іванівна Стадніченко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – Том 1. – № 1 (2010). – С. 164-168.

6. Нікітін В. О. Консерватизм як чинник розвитку громадянського суспільства / В. О. Нікітін //

Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Вип. 12. – С. 212–224.

7. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : [Агентство "Україна"], 2012. – 80 с.

8. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А. О. Красносільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина, В. О. Купрій, Н. М. Чермошенцева, О. Л. Ващук – К. : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.

9. В Україні у 2012 р. 25,3 тис. громадські організації отримали 3,7 млрд. грн., що на 9,6% більше, ніж у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: –http://civil-rada.in.ua/?p=1509

10. Вінніков О. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика [Електронний ресурс] / Олександр Вінніков // Громадянське суспільство. – 2011. – № 2 (16). – Режим доступу: – http://www.ucipr.kiev.ua/publications/organizatciii-gromadianskogo-suspilstva-v-ukraiini-pravda-brekhnia-ta-derzhavna-statistika

11. Красносільська А. Європейські мірки. Показники розвитку громадянського суспільства України у європейському контексті [Електронний ресурс] / Анастасія Красносільська // Громадянське суспільство. – 2012. – № 1 (19). – Режим доступу: – http://www.ucipr.org.ua/publications/evropeiski-mirki-pokazniki-rozvitku-gromadianskogo-suspilstva-ukraiini-u-evropeiskomu-konteksti

12. Індекс сталості НУО в Україні у 2012 р. 15 видання – червень 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf

Борисова В. А. Ресурсы развития гражданского общества в современной Украине: методологические основы исследования

Проанализированы подходы к определению развития гражданского общества. Определены особенности и недостатки традиционных количественных показателей, которые не дают возможности понять реальное состояние дел и определить направления государственной и общественной политики развития гражданского общества. Разработаны предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: гражданское общество, неправительственные организации, члены неправительственных организаций, волонтеры, демократическое общество.

Borisova V. A. Resources Development of Civil Society in Contemporary Ukraine: methodological bases of research

The approaches to the definition of civil society are analised. Author used indicators such as the number of non-governmental organizations, the number of people participating in the activities of NGOs, funding, number of participants in protests, such as the size of the tangent values of state support "third" sector, the volume of financial assistance on the part of the public, philanthropists and international funds.

Non-governmental organizations are not always a sign of the presence of civil society. Their causes may be different, in particular, far enough from the principles of voluntary civic activities and cooperation. Organizations may be fictitious, be the realization of someone's leadership ambitions, they sometimes have a narrow functionality. Surface quantitative approach to determine the parameters of its development will give us the opportunity to understand valid status and identify areas of public policy and social development of civil society. Focus on the number of civic organizations, the number of their members, as determined by the statistics most NGOs, the amount of money they received - can lead us astray. A more sophisticated methodology that separates the real from the fake NGOs are necessary. As part of this methodology is necessary to investigate citizens of Ukraine participating in the activities of non-governmental organizations, the amount of work that he obtained as a result of non-governmental organizations active volunteers, the structure of their financial income and expenses.

Keywords : civil society , non-governmental organizations, members of NGOs , volunteers, democratic society.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р

ФІЛОСОФІЯ

УДК 930.1:141.78 (Фуко)

О. І. Біла
Український католицький університет (м. Львів)

ГЕНЕАЛОГІЯ ІСТОРІЇ ВІД Ф. НІЦШЕ ДО М. ФУКО

Розглядається питання концептуальної спорідненості генеалогії Фрідріха Ніцше з генеалогічним проектом Мішеля Фуко. Розкрито антиісторицистські тенденції, спільні для обох філософів, їх критичну настанову щодо принципів традиційного історіописання. Спираючись на методологічні роздуми, запропоновані Фуко в есе «Ніцше, генеалогія, історія» і вступі до праці «Наглядати й карати», авторка виділяє основоположні принципи генеалогічного проекту та формулює визначення генеалогії як критики, спрямованої на вияснення питань історичної причиновості. Заторкнуто політичний аспект генеалогії, що має важливе прикладне значення для сучасної практичної філософії.

Ключові слова: генеалогія історії, історицизм, М. Фуко, Ф. Ніцще, генеалогія моралі, влада/знання.

Методологічні роздуми про генеалогію зосереджуються в основному у трьох працях Мішеля Фуко: його есеї «Ніцше, генеалогія, історія» (1971 р.), інавгураційній доповіді в Колеж де Франс «Порядок дискурсу» (1970 р.) і методологічних коментарях на початку книги «Наглядати й карати».

Перші детальні розмисли М. Фуко про проблему казуальності з'являються в есе «Ніцше, генеалогія, історія», опублікованому 1971 року у меморіальному збірнику на честь Жана Іпполіта. Віддаючи належне своєму видатному вчителеві, філософ скромно охарактеризував есе як роз'яснення тексту ніцшеанської «Генеалогії моралі». Оскільки вживаючи термін «генеалогія», М. Фуко декларував свій зв'язок з Ф. Ніцше, ми насамперед повинні зрозуміти, що для нього означало бути «ніцшеанцем»: «Я втомився від людей, які досліджують [Ніцше – авт.] лише для того, щоб продукувати такі самі коментарі, як до Гегеля чи Маларме, – писав М. Фуко. – Щодо мене, я надаю перевагу з користю використовувати письменників, які мені подобаються. Єдине правомірне визнання думки на кшталт Ніцше – це користуватися нею, деформувати, змушувати її стогнати і протестувати. І якщо коментатори тоді скажуть, що я був вірним чи невірним Ніцше, це абсолютно не матиме значення» [10, с. 53-54].

Ф. Ніцше трактував генеалогію як герменевтичну форму аналізу і критики, яка, на відміну від кантівської критичної теорії аналізу, що зосереджувалася на логічних послідовностях і протиріччях, звертала увагу на історичний аспект речей. З огляду на свою класичну освіту, ще до публікації «Генеалогії моралі» Ф. Ніцше часто звертався до аргументації з позиції історії, однак тоді його аналітично-критичний інструментарій був слабо розвинений. В передмові до «Генеалогії моралі» Ф. Ніцше писав, що існують також інші генеалогії, діалектичні за свою природою, ціллю яких було відродження і утвердження цінностей та ідей свого часу. Серед них – й ті, що постулювали існування єдиного джерела моралі та її поступову еволюцію. Саме у відповідь на ці первісні генеалогії і на кризу, притаманну не лише християнству, а й гуманістичному атеїзмові, він написав «Генеалогію моралі»: «Нам потрібна критика моральних цінностей, сама цінність цих цінностей повинна бути поставлена під питання, – а для цього необхідно знання умов і обставин, з яких вони виросли, серед яких вони розвивались і змінювались» [2, с. 411]. Розпочавши з опису двох видів моралі (панської та рабської) та історії їх співіснування, Ф. Ніцше завершив есе детальним аналізом аскетичного ідеалу, притаманного, як він писав, не лише християнській релігії, а й новочасній європейській науці. Епоха стрімких світоглядних і цивілізаційних змін, що припала в Європі на XIX століття, на думку німецького мислителя, була кризовою. Наголос на важливості історії та як результат історизації буття – безпосередній наслідок цієї ситуації. Визначні епохи – писав пізніше М. Фуко, пояснюючи ідеї Ф. Ніцше, – ніколи не цікавилися історією, оскільки для них питання власної ідентичності не було проблематичним.

Натомість європейці XIX століття відчайдушно прагнули локалізувати себе в історії, щоб таким чином отримати владу над хиткістю власного буття [9, с. 159]. Так само, як колись релігія, нова європейська наука продовжила пошуки ідеальної об'єктивної реальності, перебільшуючи роль істини і в результаті створюючи великі метафізичні схеми. Одним із полей, на якому успішно розгорнулася нова метафізика та телеологія, стала академічна історія, в котрої, за словами М. Фуко, «могло б знайтися заняття важливіше, ніж бути служанкою філософії і розповідати про необхідне народження істини і цінностей…» [9, с. 156].

Роздумуючи про філософську цінність генеалогії Ф. Ніцше, Жіль Дельоз зауважив, що вона – не просто метод історично-орієнтованого герменевтичного аналізу. Проблема, яка стає видимою завдяки генеалогії, – це те, що цінності передбачають оцінку, котра вказує на того, хто оцінює; оцінювання припускає існування цінностей на тій основі, що існують певні принципи, які мають певну вартість. Звідси він зробив висновок, що оцінювати, критикувати означає стверджувати елемент відмінності, тобто стверджувати власне походження, виражаючись мовою Ф. Ніцше. Критика – це активний спосіб екзистенції, що атакує, а не мстить, стверджує власне походження. Історія речі – наслідок взаємодії різних сил, які апропріювали, домінували та експлуатували річ; звідси походить поняття множини, показуючи, що в житті існує завжди більше, ніж одна сила і одне значення. «Історія речі, на загал, – це історія послідовності сил, що захоплюють її, і співіснування сил, що борються за неї. Той самий об'єкт, той самий феномен змінює свій сенс залежно від сили, яка над ним панує. Історія – це варіація сенсів…» [8, с. 3]. З того, як річ отримує своє значення, ми бачимо, що річ чи подія мають численні значення, які вказують на плюральність сил, що стоять за кожним із цих значень, і які формують історію речі, точніше кажучи, історії (у множині) речі.

Детально розглянувши погляди Ф. Ніцше, М. Фуко майже не коментував їх правомірність. На думку Ю. Габермаса, це доводить, що М. Фуко повністю поділяв погляди німецького мислителя [6, с. 249-278]. І хоча сам М. Фуко стверджував, що «генеалогія моралі» могла б стати загальним заголовком для того, чим він займався у науці [10, с. 53], слід визнати, що його генеалогія суттєво відрізнялася від ніцшеанської і за призначенням, і за методикою.

М. Фуко розробляв генеалогію для конкретних цілей, тому в тексті небагато детальних методологічних пояснень, як, наприклад, у випадку з археологією. У своєму есе філософ пояснює, як він розуміє проблему казуальності в історії думки, яким чином генеалогія викриває (чи навпаки не викриває) «витоки» речей і чим вона відрізняється від методів традиційного історичного аналізу. Важливим інтелектуальним вкладом Ф. Ніцше, на думку М. Фуко, є проблематизація концепції «джерел»: традиційне переконання, поширене серед науковців, особливо істориків, нібито звернення до джерел речей (Ursprung) як привілейованого початкового стану допомагає зрозуміти сучасні реалії; в джерелах можна віднайти ту «чисту суть», яка становить основу речі і яка лише видозмінюється у процесі історичного розвитку. Насправді ж ідея про «славні початки» – не більше, ніж історична фікція: «Історичні початки низькі: не в сенсі скромності чи непомітності, наче кроки голуба, а сміхотворні, іронічні, здатні викорінити будь-яке марнославство» [9, с. 143].

М. Фуко зауважує, що у стосунку до джерел Ф. Ніцше використовує два інші терміни, які мають більш позитивну конотацію: «Herkunft» (походження) і «Entstehung» (поява). Вивчення походження ідеї (інституту чи практики) не виявляє прихованої суті речі, що розкрилася з часом. Розповісти історію походження означає «вловити події, найнезначніші відхилення чи, навпаки, повні зміни – омани, помилки в оцінці, поганий розрахунок, які породили те, що існує і є значимим для нас». Те, що виказує такого роду історія, – це те, що «не істина чи буття лежать в основі того, що ми знаємо і чим ми є, а екстеріорність випадків» [9, с. 146]. М. Фуко зокрема зауважує зв'язок ніцшеанського Herkunft з наслідками, які воно має для тіла: «В якості аналізу джерела генеалогія – це артикуляція тіла й історії. Вона повинна показати тіло, на якому відобразилася історія, й процес, коли історія нищить тіло» [9, с. 148].

Так само і «появу» (Entstehung) не слід розглядати як кінцевий пункт історичного розвитку. Правильніше сказати, що вона – середня ланка у нескінченній боротьбі сил, які Ф. Ніцше вважав суттю історії. Влада для Ф. Ніцше, як М. Фуко розумів його, – це завжди насилля. Люди встановлюють системи правил (соціальних, а отже ж й епістемологічних), але вони є лише засобами для жорстокого панування: «Людство не прогресує поступово від битви до битви, аж поки не досягне універсального взаєморозуміння, де панування закону зрештою заміняє війну; людство вбудовує кожне із цих насильств в систему правил і таким чином переходить від панування до панування» [9, с. 151]. Суспільство може вдавати, що правила, які лежать в основі його практик та інститутів, виражають автентичне значення людського існування, що його інтерпретація людини є просто вираженням її суті. Але, згідно з Ф. Ніцше, такі правила та інтерпретація є завжди засобами для сил, які домінують у суспільстві, їхня об'єктивність – радше позірна; «самі в собі правила пусті, насильницькі, безцільні; вони створені, щоб служити тому чи іншому» [9, с. 151]. Завжди можна «вивернути їх, використати їх у протилежному смислі і повернути проти тих, хто їх встановив» [9, с. 151]. Замість того, що виявляти привілейовану інтерпретацію, яка виражає істинне значення людської реальності в її історичній перспективі, генеалогія представляє кожну спробу інтерпретації як насильницьке або приховане привласнення системи правил, яка сама в собі не має жодного значення [9, с. 151-152].

Традиційна історія намагається базувати людську реальність у фіксованих значеннях, які виражаються у «апокаліптичних судженнях», що насправді впроваджують «надісторичну перспективу» [9, с. 152]. Натомість Ф. Ніцше розглядає свою генеалогію як дійсну чи ефективну історію (wirkliche Historie), яка «нічого не залишить під собою, що володіло б забезпеченою стабільністю життя чи природи,.. не дозволить нести себе з мовчазною впертістю до тисячолітнього кінця» [9, с. 154]. В результаті, вона підриває традиційну історію у трьох важливих моментах: надаючи перевагу сингулярним випадковостям перед ідеальними континуальностями необхідного розвитку; зосереджуючись на тих низьких речах, які знаходяться поруч з нами (напр., на тілі і його процесах), радше ніж на віддалено шляхетних; і нарешті, зриваючи маску абсолютної об'єктивності, вона визнає обмежений і суб'єктивний характер власної перспективи.

Як належить генеалогісту, який прагне позбутися метафізичного хвоста історії, поводитися з історичною наукою? «Історичне почуття», за словами М. Фуко, дозволяє принаймні три різні сценарії: пародійно-деструктивне використання реальності, що протистоїть історії-ремінісценції чи впізнаванню; дисоціативно-деструктивне використання ідентичності, котре протистоїть історії-континуальності чи традиції; і сакрально-деструктивне використання істини, котре перебуває в опозиції до історії-пізнання.

В класичній історичній парадигмі історики намагалися відшукати яскраві ідентичності минулого, щоб потім запропонувати їм своїм сучасникам і таким чином підтримати їхню ідентичність. Так, наприклад, Французьку революцію можна розглядати через паралелі з римською історією, а романтизм як аналог середньовічного лицарства. Завдання ж історика-генеалогіста – викласти перед сучасним європейцем найрізноманітніші ідентичності, що слугуватимуть йому запасними «протезами» у ситуації, коли він більше не впевнений, ким є і які його життєві орієнтири. Ці додаткові ідентичності будуть краще індивідуалізовані та виглядатимуть більш реальними, ніж його власна. Зберігаючи усвідомлення того, що вони штучні, ми зможемо позбутися «монументальності історії», що ставила перед собою завдання утримати великі вершини становлення в постійній присутності. Пародійно-деструктивне використання реальності береже історію від додаткових метафізичних побудов, що претендують на статус об'єктивного відображення дійсності.

Для Ф. Ніцше – і тут М. Фуко зупевне погоджується з ним – традиційна історія фундаментальних ідентичностей надає модерній людині статус суб'єкта пізнання, здатного отримати об'єктивне знання про себе і світ довкола, що конституює її

як вільного, морально автономного суб'єкта. Презентуючи себе нейтральною, свобідною від будь-яких пристрастей, і зосередженою винятково на істині, історична наука стверджує, що забезпечує самопізнання, яке є основою автентичної ідентичності людей як вільних суб'єктів. Однак, цілісна ідентичність, на думку М. Фуко, – це завжди пародія: її складає множина, «в ній сперечаються незліченні духи, пересікаються і керують одні одними системи» [9, с. 161]. В кожному з цих духів історія відкриває не забуту і готову відродитися ідентичність, а складну систему елементів, численних, різноманітних, над якими не має влади жодна сила синтезу. Уважніший аналіз неоднорідності власної ідентичності допомагає краще розуміти інших у їхній мінливості, множинності і відмінності і водночас змушує придивитися до окремих частин власного становлення. Генеалогія натомість підриває навіть цю ідентичність, показуючи, що на перший погляд вивільнюючий ідеал об'єктивного самопізнання є насправді інструментом домінування. «Історія, генеалогічно спрямована, має на меті не віднайти коріння нашої ідентичності, а навпаки, налягати на її розсіяння. Вона прагне не до того, щоб виявляти єдине джерело, з якого ми вийшли, цю прабатьківщину, повернення на яку обіцяє нам метафізику, а до того, щоб виявляти всі розриви, котрі нас пересікають» [9, с. 162]. Навіть якщо генеалогія ставить питання про підґрунтя, то лише для того, «щоб виявити гетерогенні системи, котрі під маскою Я забороняють утворення будь-якої форми ідентичності» [9, с. 162]. В момент, коли ми усвідомимо величезне різноманіття радикально відмінних способів конструювання в минулому, ми втратимо втіху наперед даних ідентичностей і «можливо, відкриємо ту сферу, де оригінальність знову можлива» [9, с. 161]. Так само, де традиційна історія виходить поза історичні паралелі у спробі заземлити нашу ідентичність у казуальних джерелах («досліджуючи наше коріння»), генеалогіст показує незчисленно велику кількість опису цих джерел.

На відміну від традиційного розуміння генеалогій, генеалогія М. Фуко постає як «історія теперішнього» [5, с. 30]. Насамперед тому, що предметом свого дослідження робить походження нині існуючих правил, практик та інститутів, які стверджують свою владу над нами. А по-друге тому, що її головний намір полягає не в прагненні зрозуміти минуле з його власної перспективи чи заради нього самого, а в бажанні осмислити теперішнє, не вдаючись до метафізичних прикрас, за допомогою яких воно легітимізує своє існування.

Академічна історія, починаючи від Л. фон Ранке, твердо вірила у нейтральність історичного пізнання, його незалежність від будь-яких пристрастей і спрямованість на пізнання об'єктивної істини. Втім, якщо глянути на всю сукупність наукового пізнання, включаючи історичне, то, по суті, те, що ми спостерігаємо, є трансформацією волі до знання, котра, за словами М. Фуко, є «інстинктом, пристрастю, інквізиторською посвятою» [9, с. 162]. Історичний аналіз цього великого воління-знання виявляє, що не існує такого пізнання, котре б не базувалося на несправедливості, що означає, що в самому пізнанні відсутнє право на істину. Воління-знання не наближує абсолютну Істину, воно не дає людині точне і ясне володіння природою, навпаки, воно розбиває єдність суб'єкта, викликаючи в ньому імпульси руйнування. Якщо колись релігії вимагали людських жертв, то нині наука змушує нас робити експерименти над самими собою, приносячи в жертву суб'єкта, що пізнає. Усвідомлюючи цю динаміку, генеалогіст відмовляється від концепції історії-пізнання і не цурається десакралізувати поняття абсолютної об'єктивної істини, до якої традиційно прагнули науковці, зокрема й історики. «Справа не в тому, щоб судити минуле в ім'я істини, якою лише ми можемо володіти у сучасності; йдеться про ризик деструкції суб'єкта, який шукає знання в безконечному розгортанні волі до знання» [9, с. 164]. Саме в цьому суть того, що М. Фуко назвав «сакрально-деструктивним використанням істини».

Зв'язок між владою та знанням – це ще один аспект, в якому М. Фуко впритул наближається до генеалогії Ф. Ніцше. Впроваджуючи поняття епістем чи дискурсивних формацій (систем, які упорядковують різні історичні епохи самі в собі через співвідношення мови, мислення, знання і речей), мислитель відштовхувався від теорії, що саме влада трансформує рамки цих систем. На думку М. Фуко, вона

має позитивну епістемологічну силу не лише тому, що контрастує чи елімінує знання, але й тому, що продукує їх. Класична економіка, наприклад, є продуктом капіталістичної системи, що, незважаючи на її очевидні обмеження, досягла певного знання, існування якого неможливе без капіталізму [4, с. 186].

Ідея, що влада і знання тісно пов'язані, нагадує концепцію волі до влади, яку Ф. Ніцше вважав джерелом систем думки (наприклад, платонізму і християнського богослов'я), котрі стверджували, що виражають чисте, об'єктивне знання. М. Фуко не відчував жодної симпатії до метафізичних теоретизувань Ніцше, втім його зацікавила ніцшеанська ідея влади, що лежить в основі наук, релігії та інших когнітивних авторитетів, котрі презентують себе як такі, що базуються винятково на безінтересовній і аргументованій силі.

Якщо все, у що ми віримо, визначене владними структурами нашого суспільства, як наші переконання можуть бути істинними поза межами нашого суспільства? Здавалося б, М. Фуко не лишив місця для об'єктивної, нерелятивізованої істини. Якщо всі переконання є істинними відносно системи влади, з якої вони походять, тоді й самі твердження мислителя мають лише обмежену вартість. Якщо ми знаходимося в тій самій системі координат, що й М. Фуко, ми можемо прийняти його позицію. Якщо ж ні, тоді вона нас не стосується.

Насправді філософа не цікавили теоретичні узагальнення, що ведуть до радикального релятивізму і скептицизму. На думку Ж. Дельоза, М. Фуко свідомо відмовився від розгляду того, що було предметом дослідження для його попередників: аналіз речень з перспективи їх істинності або неправдивості чи як об'єктів віри було винесено за межі філософського інтересу [7, с. 67]. Незважаючи на необережні твердження універсального характеру, філософа приваблював локальний, а не глобальний скептицизм. Його проект полягав в тому, щоб поставити під питання окремі твердження, що народжуються у тандемі знання/влада: зокрема ті, які роблять психологи і суспільствознавці. Він піддав сумніву раціональну цінність того, що було накопичено під назвою «наукове знання» в Західній Європі від періоду Відродження до початку XX ст. Відношення «знання-влада» цікавило М. Фуко з перспективи відновлення права на голос. «Пригноблені знання проростають крізь розлами та в закутках історичних перервностей і, вимагаючи для себе голосу, перетворюються на політичні проекти, що постають як генеалогічні" [3, с. 333]. Ніяке знання не можливе без системи комунікацій, яка сама в собі вже є системою влади. Тому ті, хто оперують в суспільстві поняттями знання, мають особливу відповідальність перед ним. Т. Адорно писав, що М. Фуко покладав на філософів (інтелектуалів) особливе завдання: «Філософ повинен бути не просто критичною свідомістю суспільства..., завдання філософа є більш конкретним та складним – спираючись на свою здатність використовувати концептуальні інструменти і на своє мистецтво інтерпретації, аналізувати і виявляти провали, механізми, типи здійснення і поля дії влади» [1, с. 92]. В цьому значенні, філософія є політикою від початку і до кінця. Але не тому, що вона змушена підкорятися якійсь ідеології або виражати чиюсь думку, а тому, що тема «життя разом» (суспільного життя) завжди залишатиметься в центрі її уваги.

Бібліографічні посилання:

1. Дилёль Д. Интеллектуальное наследие Фуко (беседа с Франческо Паоло Адорно) [Текст] / Дилёль Дидье ; [пер. с фр. В. Каплуна] // Мишель Фуко и Россия : сб. статей / под ред. О. В. Хархордина. – СПб. ; М. : Европейский университет в Санкт-Петербурге : Летний сад, 2001. – С. 82–94.

2. Ницше Ф. К генеалогии морали [Текст] / Фридрих Ницше ; Перевод К. А. Свасьяна // Сочинения в 2-х томах / Фридрих Ницше. – М. : «Мысль», 1990. – Том 2. – С. 407–524.

3. Роумен Д. Постструктуралізм [Текст] / Деніс Роумен // Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінкінста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 332-333.

4. Фуко М. Археологія знання [Текст] / Мішель Фуко ; пер. з фр. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1996. – 326 с.

5. Фуко М. Наглядати й карати : народження в'язниці [Текст] / Мішель Фуко ; пер. з фр. Петро Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.

6. Хабермас Ю. Философський дискурс о модерне : Двенадцать лекций [Текст] / Юрген Габермас ;

Пер. с нем. – 2-е изд., испр. – М. : Издательство «Весь Мир», 2008. – 416 с.
7. Deleuze G. Foucault [Текст] / Gilles Deleuze ; trans. by S. Hand. – London : Athlone Press, 1988. – 170 p.
8. Deleuze G. Nietzsche and Philosophy [Текст] / Gilles Deleuze ; transl. by Janis Tomlinson. – New York : Columbia University Press, 1983. – 221 c.
9. Foucault M. Nietzsche, Genealogy, History [Текст] / Michel Foucault // Language, Counter-Memory, Practice : Selected Essays and Interviews / Michel Foucault ; ed. and trans. D. F. Bouchard and S. Simon. – Ithaca, New York : Cornell University Press, 1977. – C. 139-164.
10. Foucault M. Prison Talk [Текст] / Michel Foucault // Power/Knowledge : Selected Interviews & Other Writings, 1972-1977 / Michel Foucault ; [ed. by Colin Gordon]. – New York : Pantheon, 1980. – C. 37-54.

Била О. И. Генеалогия истории от Ф. Ницше к М. Фуко.
Рассматривается вопрос концептуальной родства генеалогии Фридриха Ницше и генеалогического проекта Мишеля Фуко. Раскрыты антиисторицистськи тенденции, общие для обоих философов, их критическая позиция к мировоззренческим убеждениям традиционного историописания. Автор выделяет главные принципы генеалогического проекта и формулирует определения генеалогии как критики, направленной на выяснение вопросов исторической причинности. Затрагивает политический аспект генеалогии, что имеет важное прикладное значение для современной практической философии.
Ключевые слова: генеалогия истории, историцизм, М. Фуко, Ф. Ницще, генеалогия морали, власть/знание.

Bila O. I. Genealogy of History from Nietzsche to Foucault.
The article discusses the fundamental principles and methodological similarities of Michel Foucault's genealogical approach with the genealogical critique of Friedrich Nietzsche. The antihistoricist views shared by both philosophers made Foucault address Nietzsche's texts in pursuit of the methodological strategy that would add to his archeological method a lacking theory of causality. The principles of the genealogical approach are to be found in three works: "Nietzsche, Genealogy, History", "The Order of Discourse", and introductory notes to "Discipline and Punish". In this article we discuss only two of them (the first and last texts), since the primary object of our interest is the intellectual heredity of Nietzsche's concept in Foucault's philosophy. Although, it is often argued that Foucault's understanding of history is radically relativistic, we believe that his project was misinterpreted in regard to what it means for the contemporary practices of history. Foucault considered himself a critical intellectual aiming at liberating his contemporaries of the restraints imposed on them by the existing discourses. His primary target was the modern truth production "industry" of the Western world. The genealogical method pointing to the multiple petty beginning of the things changed the perspective on what the historical identity is all about. In the contemporary situation of the post-colonial, post-Soviet Ukraine when it struggles for producing a proper image of itself and its history, Foucault's genealogy might provide a suitable methodological solution for developing identity strategies. Foucault's emphasis on the role of critical intellectuals has also to remind us about our own roles in the present situation when it seems that philosophy has nothing to say anymore.
Keywords: genealogy of morals, genealogy of history, historicism, M. Foucault, F. Nietzsche, power/knowledge.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 37.0+16

Н. Н. Власюк, Т. С. Косенко
Новосибирский государственный педагогический университет

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА В ДВУХ СИСТЕМАХ ТЕОРЕТИЗИРОВАНИЯ

Рассматриваются аксиологические аспекты образования для устойчивого развития в двух проектах науки метафизическом и диалектическом). Обосновывается важность диалектического подхода для аксиологической подготовки молодежи, поскольку данный подход раскрывает приоритет совершенства и совершенствования общественных отношений, адекватно исторической эпохе, приоритет будущего всей цивилизации по отношению к ценностям сегодняшнего потребления.
Ключевые слова: аксиология, общество, устойчивое развитие, образование, диалектический проект науки, метафизический проект науки.

В современном мире фактически сложился ряд негативных общемировых социальных тенденций: погоня исключительно за прибылью как главным

критерием «развития» и перспектива исчерпания основных природных ресурсов. Кроме того, отрицание ценности как личности каждого человека, так культуры в целом; нарушение суверенитета государств; превращение системы образования из средства «воссоздания» каждого нового поколения и его воспитания в институт «капитализации» человека и рыночную услугу и др.

В этих условиях поиск альтернативных путей социального развития, справедливо причисляется сегодня к числу одной из наиболее актуальных. Среди ряда возможных альтернативных направлений социального развития выделяется концепция устойчивого развития, которая рассматривается многими учеными как едва ли не единственная реальная перспективная возможность стабильного развития человечества в условиях современных вызовов и кризисов.

Глобальные кризисы развития человечества, невозможно преодолеть только технотронными средствами и методами (техническими, технологическими, экономическими, управленческими и др.), необходимо трансформировать ментальность людей, их мировоззренческие и аксиологические императивы жизнедеятельности. Вполне обоснованно, что при таких обстоятельствах сфере образования принадлежит в данном процессе главная роль, поскольку образование «воссоздает» каждое вновь вступающее в жизнь поколение как совокупность людей и их отношений. Образование закладывает не только профессиональные навыки, но и основы аксиологии и праксиологии, ментальные и духовные паттерны, наконец, воспроизводит социальность как совокупность ментальных и когнитивных программ поведения и мышления человека, его культурной деятельности в мире.

Поэтому непременным условием поступательного развития современного общества является постоянное совершенствование системы образования. В сущности, устойчивое развитие общества является процессом изменений, в котором образование повышает ценность текущего и будущего потенциала как общества в целом, так и потенциала отдельного человека. Поэтому ядром устойчивости современного общества является в первую очередь, воспитание, формирующее духовно-нравственные ценности.

От мировоззренческого, гуманистического осмысления глобальных проблем во многом зависит определение стратегии их разрешения и прогнозирование будущего развития человечества. Поэтому решение их взаимообусловлено и должно быть комплексным. По существу, все глобальные проблемы современности входят в содержание экономической, политической, социальной и духовно-культурной функций каждого государства, но в разной мере и степени и особенно реализуются в жизни каждого из них.

Так, взгляды на образование и его роль в формировании устойчивого развития не одинаковы в разных обществах и культурах. Анализируя новейшие социальные концепции, связанные с развитием современного (информационного) общества ряд авторов (Ю. И. Колюжов, Н. В. Наливайко, Е. В. Ушакова и др.) отмечают, что в этих концепциях отражены реалии прежде всего западной цивилизации (с учетом ее глобального распространения и воздействия на другие части планеты, причем далеко не однозначного) (Б. О. Майер, В. И. Панарин). Так, в рамках инновационной знаниевой концепции в рамках метафизического проекта науки (в значительной мере, закрепленной в Болонских рекомендациях) разработан подход к образованию XXI в., который предлагается распространить на широкие межгосударственные пространства, в том числе и на Россию. В нем заложены следующие идеи: 1) явный приоритет узкоспециализированного образования над общим классическим; 2) развитие инженерно-технического образования как главного по отношению к социогуманитарному, поскольку якобы в будущей цивилизации оно будет играть ведущую роль; 3) идея формирования нового человека XXI в., входящего в высшие слои менеджерской элиты будущей цивилизации инновационного общества и т. п.» [1, с. 75].

Поскольку инженерно-техническое образование обусловило информационно-технологическую волну эволюции социума на Западе и во всем мире, стало стимулом современной мировой эволюции, то делается вывод о том, что и в настоящее время

ведущим образованием в мире должно стать не общее классическое (по сути, гуманитарное, духовно-нравственное), а инженерно-прикладное, определяющее в целом инновационный потенциал и суперрациональную эволюцию общества XXI в.

«Российскими учеными в последние 15 лет разработана цивилизационная концепция, обосновывающая два основных альтернативных стратегических пути человечества в XXI в. [5]. Это, с одной стороны, техногенно-потребительская цивилизация – цивилизация конфликтно разделенного общества, варварски разрушающего природу для максимизации научно-технического прогресса, прибыли и для безудержного массового и элитарного потребления. С другой стороны, это духовно-экологическая цивилизация – всесторонне образованного и воспитанного общества, с оптимальным потреблением, с равноценным развитием эготехнологий (для удовлетворения нужд населения) и экотехнологий (для восстановления ресурсов природы), для сохранения здорового неконфликтного общества и материнской среды общества – природы планеты. Главное различие указанных цивилизационных стратегий третьего тысячелетия кроется в различии социальных интересов и желаний людей, в понимании региональных и глобальных перспектив и последствий человеческой деятельности. Таким образом, достижения современного научно-технического прогресса – лишь важное средство для реализации разных цивилизационных стратегий, но не более» [1, с. 78–79].

Таким образом, мы видим, что в стратегии изменений современного общества явно присутствуют аксиологически различные направления.

В рамках диалектического типа рациональности общество устойчивого развития – это общество совершенствования общественных отношений на всех уровнях: хозяйственно-экономическом, политико-управленческом, культурном, образовательном, духовном и т. д., совершенствования отношений между регионами и странами, в конце концов, совершенствование отношений в мировом масштабе в гармонии и синергизме человека и природы.

При этом аксиология проекта устойчивого развития и роль образования в нем раскрывается в аспектах двух проектах науки различным образом. В рамках метафизического проекта науки аксиология устойчивого развития направлена на внедрение в общественное сознание модели общества потребления и его будущего, на основе ценностей рыночного фундаментализма. При этом под основной задачей системы образования понимается тотальное воспитание подрастающего поколения в стандартах общества потребления.

В рамках диалектического проекта науки аксиология устойчивого развития направлена на сохранение и совершенствование общественных отношений, понимание общества как совершенной (потенциально) системы, находящейся в гармонии как со своими подсистемами, так и с окружающим миром. При этом основная роль образования заключается в воспитании личностей, которые могут и должны развиваться в направлении усовершенствования общественных отношений, с учетом специфики исторической эпохи, которое диалектически (динамически) на длительных исторических отрезках, самовоспроизводится как совершенство системы людей и природного мира.

Следует также отметить, что в разных проектах науки (диалектическом и метафизическом) онтологическая специфика образования понимается по-разному, также как и пути решения глобальных проблем современного общества. Онтологическая специфика системы образования, опирающаяся на метафизическую методологию, направлена на развитие свобод, свободного индивида, воспроизводства общественных отношений, основанных на индивидуализме, либеральном фундаментализме и технологизации всех сторон жизни. В то время как система образования в рамках диалектического проекта науки направлена на совершенствование как общественных отношений и каждого конкретного человека, так и на гуманизацию всех сторон жизни общества, включая техносферу.

Необходимо также различать понимание образования в рамках двух отмеченных выше типов рациональности (метафизической и диалектической). Действительно, понимание образования как рыночной услуги принадлежит эпистемологической

области метафизического проекта науки, поскольку само понятие «услуга» есть продукт софистского (по сути метфизического) типа рациональности в контексте либерально-рыночного отношения к жизнедеятельности общества. Услуга с необходимостью предполагает: наличие товарно-денежных отношений, аксиологически ориентированных на извлечение максимума прибыли; наличие «невидимой руки рынка», определяющей потоки труда и капитала, чаще всего, в противоречие с объективными потребностями развития и сохранения общества; присутствие на рынке продавца и потребителя, которому услугу необходимо навязать, иначе на рынке не удержишься; наконец, тотальное преобладание в обществе «духа чистогана» как императива организации жизни общества.

В отличие от этого, в диалектическом типе рациональности возможно понимание образования не как услуги, а как одной из важнейших подсистем общества, обеспечивающей воспроизведение социальности от поколения к поколению в интересах развития всего общества на основе духовно-культурных приоритетов, в рамках чего только и возможно движение к совершенству общественных отношений. Таким образом, можно и необходимо говорить о двух проектах образования: софистском (по сути метафизическом) и диалектическом. Не понимание (или не желание понять) различение двух типов общества (основанного на фундаменталистком либерально-рыночном софистском проекте и диалектическом проекте совершенства), стремление любой ценой и как можно быстрее войти в глобальный мир, свидетельствует либо о глубоком методологическом недопонимании логики современных мировых процессов, либо о сознательном пренебрежении интересами общества России, складывающегося веками.

Таким образом, традиционное образование в метафизическом проекте, соответствующее модели неустойчивого развития, является одной из самых инерционно-консервативных систем. Уже не одно десятилетие оно в своем глобальном измерении не удовлетворяет потребностей социальной жизни и, продолжая транслировать в будущее культуру, знания и ценности традиционного и индустриально-потребительского общества, способствует приближению глобальной антропоэкологической катастрофы. Ее предотвращение влечет необходимость поисков новых моделей и механизмов развития человечества.

Действительно, осуществление новых концептуальных подходов в сколько-нибудь широких масштабах невозможно с позиций тех ценностей (индивидуализма, свободы и пр.), в рамках метафизического проекта науки, соответствующее модели неустойчивого развития, оно (образование) влечет необходимость принципиально новых, в высокой степени коллективистских совершенных форм общения, когда бескорыстный обмен деятельностью, способностями и идеями, постоянная взаимопомощь, взаимоуважение становятся повседневной нормой жизни. Именно тогда, как показывает практика, наблюдается резкое повышение эффективности творческого труда, ускоренное развитие способностей личности, выявляются и расцветают таланты.

В обществе, опирающемся на метофизический (западный) проект науки, образование становится коммерческой услугой и выполняет социальный заказ – обеспечить общество рабочей силой, транслируя ценности: индивидуализм, прагматизм и т. д.

Аксиологическая подготовка молодёжи должна формироваться в рамках диалектического проекта науки, поскольку диалектический метод раскрывает приоритет совершенства и совершенствования общественных отношений адекватно исторической эпохе, приоритет будущего всей цивилизации по отношению к ценностям сегодняшнего потребления.

Мы считаем, что в рамках диалектического проекта науки необходимо создание программы аксиологической подготовки молодежи, включающей следующие позиции:

1) образование молодого поколения должно преследовать двойную цель – интеллектуальное и моральное развитие личности;

2) нравственно-эстетические ценности должны доминировать над материально-

гедонистическими;

3) идеал «свободы» должен быть дополнен идеалом ответственности, как на личном, так и на социальном уровне;

4) реализация принципа свободы для всех людей возможна только в справедливом обществе, когда законы определяют надлежащий баланс между конкурирующими притязаниями на преимущества общественной жизни;

5) отношение между человеком и природой должно быть гармоничными;

6) понятие «качество жизни» репрезентировать как уровень жизни, так и равновесие материальных и духовных ценностей;

7) система высших ценностей должна стать внутренним миром каждой личности.

В заключении отметим.

Во-первых, без методологической четкости отнесения способов анализа проблематики устойчивого развития к тому или иному типу рациональности и соответствующему типу общества невозможно избежать эклектичности и ограниченности понимания встающих проблем.

Во-вторых, от того какие основания будут положены в основу системы образования зависит ее эффективность как фактора обеспечения устойчивого развития общества. Переход к определяющей роли духовно-нравственных ценностей – процесс длительный и сложный. Общество находится в самом начале этого пути. Задача системы образования в этих условиях преодолеть стереотипы индивидуального и общественного сознания, сменить ценностно-мотивационную парадигму. Именно такая смена должна стать стержневой идеей новой образовательной концепции.

В-третьих, аксиологическая подготовка молодёжи должна формироваться в рамках диалектического проекта науки, поскольку диалектический метод раскрывает приоритет совершенства и совершенствования общественных отношений адекватно исторической эпохе, приоритет будущего всей цивилизации по отношению к ценностям сегодняшнего потребления.

Библиографические ссылки:

1. Наливайко Н. В. О роли образования в обществе XXI в. / Н. В. Наливайко, Е. В. Ушакова // Философия образования. – 2010. – № 1 (30). – С. 71–80.

2. Чуринов Н. М. Совершенство слова: теоретический анализ / Н. М. Чуринов. – Красноярск : Город, 2012. – № 5 (44). – С. 47–54.

3. Высшее образование в XXI в.: подходы и практические меры / Соответствие высшего образования требованиям современности [продолжение публикации реферата Рабочего документа Всемирной конференции ЮНЕСКО «Высшее образование в XXI в.: подходы и практические меры» (Париж, 5–9 октября 1998 г.)] // Альма Матер (Вестник высшей школы). – 1998. – № 12. – С. 23–26.

4. Сорос Дж. Алхимия финансов / Дж. Сорос. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 416 с.

5. Власюк Н. Н. Философия образования в двух проектах науки / Н. Н. Власюк, Д. Евзрезов, Б. О. Майер // Профессиональное образование в современном мире. – 2013. – № 2 (9). – С. 106–116.

Власюк Н. Н., Косенко Т. С. Аксіологічний аспект освіти для сталого розвитку суспільства в двох системах теоретизування

Розглядаються аксіологічні аспекти освіти для сталого розвитку в двох проектах науки (метафізичному і діалектичному). Обгрунтовується важливість діалектичного підходу для аксіологічної підготовки молоді, оскільки даний підхід розкриває пріоритет досконалості і вдосконалення суспільних відносин, адекватно історичній епосі, пріоритет майбутнього всієї цивілізації по відношенню до цінностей сьогоднішнього споживання.

Ключові слова: аксіологія, суспільство, сталий розвиток, освіта, діалектичний проект науки, метафізичний проект науки.

Vlasyuk N., Kosenko T. Axiological aspects of education for sustainable development of society in two theorizing systems

Authors consider an axiology of the project of a sustainable development and the role of education in it in aspects of two projects of science. Within the metaphysical project of science the axiology of a sustainable development is directed on introduction of model of a consumer society and its future in public consciousness, on the basis of values of market fundamentalism. Thus The main task of the system of education is the upbringing of the younger generation in the standards of the consumer

society.

Within the dialectic project of science the axiology of a sustainable development is directed on preservation and improvement of the public relations, society is considered as the perfect system being in harmony both with the subsystems, and with world around. Thus the main role of education is the upbringing of persons who can and have to develop in the direction of improvement of the public relations.

It is also necessary to distinguish the understanding of education in the two above-mentioned types of rationality (metaphysical and dialectic).

Ontologic specificity of the educational system, based on metaphysical methodology, based on the development of freedoms and a free individual, the reproduction of social relations, individualism, liberal fundamentalism and technologizing of all aspects of life. While the system of education in the framework of the dialectical science project is aimed at the improvement of public relations and of each individual person, and on the humanization of all aspects of society, including the technosphere.

According to authors implementation of new conceptual approaches is impossible from positions of values (individualism, freedom and so forth), within the metaphysical project of science corresponding to model of unstable development, In the society which is guided by the metaphysical (western) project of science, education becomes commercial service and carries out the social order – to provide society with the workforce, translating the values l : individualism, pragmatism etc. So axiological preparation of youth has to be formed within the dialectic project of science.

Axiology of the project of sustainable development and the role of education in it is revealed in the aspects of the two projects science in different ways.

Keywords: axiology, society, sustainable development, sustainability, dialectic project of a science, metaphysical project of a science, education.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК (091)

Е. С. Гончаренко
НПУ им. Драгоманова

ПАНОПТИКОН «МОДЕРНА» В СПЕКТРЕ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Исследуются фундаментальные различия между философией модерна и пост-модерна. Отличительной чертой модерной философии от того, что сейчас предлагают под вывеской «постмодерна» есть некая направленность на формирование целостной, общей философской теории, что претендует на истину и единственно верный взгляд на действительность. Современность элиминирует этот подход, она вскрывает право на всеобъемлемость и исключительность, подтверждая тем самым собственный выход на кардинально новый уровень: качественно новый уровень с сохранением достижений минувшего, без преодоления предшествующей формы, но с максимальным ограничением ее значения. «Модерн» – это инфантильная вера в то, что человеческий разум имеет полнейшую возможность познать мир как некое «Целое», что может подчинится каким-то определенным законам.

Ключевые слова: пре-модерн, модерн, пост-модерн, современность.

Современность ставит перед человеком немало вопросов. Это вопросы типа: «что такое сама современность», «если она есть, то, как быть с феноменом устаревания», «успевает ли человек за изменениями, или ему можно», «как с уже существующего разнообразия появляется что-то новое» и прочее.

«Современность» - это история и знание не того, что имело место в прошлом, а того, что происходит сейчас. Современность ориентирует человека на поколение с которым он сталкивается, сосуществует, среди которого он пытается найти свое специфическое место и давление которого остро ощущает. Таким образом, современность предлагает не «мертвую слизанную историю», а то, что «живо и все еще дышат своей живостью».

Главные аргументы, какие приводит современность состоят в том, что стерлись все грани различия между «всем», осталась только идентификация в среде. Проиллюстрировать это можно на примере современных выставок, где собравшиеся люди вычисляют друг друга и обьеденяются в групки. Вычисление на «свой-чужой» происходит не по арафатке на шее или изображении «Че Геварры» на футболке, а говоря словами одного современного литератора, такое обьеденение возможно для достигших почти мистического уровня мастерства: они как бы намечая удары по нервным центрам и вроде бы выполняя энергетические пассы,

достигают высшей и тайной техники, которую может оценить только другой достигший совершенства мастер.

В эпоху постмодерна существует безграничное число всевозможных определений и интерпретаций модерной философской традиции. Множественность подходов к определению понятия «модерн», к определению значимости самой этой эпохи и того багажа философской мысли, что он привнес. Современные мыслители не склонны искать «приход» в единогласии или соотнесении всего запаса и багажа согласованного единства мнений: ибо современность предвидит инвариант точек зрения – каждый может говорить «от имени» школы, к которой принадлежит, «с позиции» собственных взглядов, «в статусе» оторванности от каких-то изначальных установок, предлагаемых самим модерном.

Для того чтобы показать, что эпоха модерна и сам «Модерн» в чистом виде не являются для современности пустым ярлыком, что может быть навешен на любую «жестяную банку», (на смену которой всегда найдется другая), стоит рассмотреть некоторые современные позиции и подходы к явлению «модерна»; а также (выборочно), можно обратить внимание на то, каким образом современностью интерпретируются некоторые вопросы, что имели место в философии модерна.

В первую очередь, обратимся к позиции П. Козловски [4]. За исходную точку этот мыслитель берет то, что современность имеет, главной особенностью, склонность к выражению основных установок именно современного общества, современного «реального» мира. Квинтэссенцией духа современности есть то, что она, будучи комплексно-идейным течением, (иногда категорически), не воспринимает ранее устоявшихся представлений о мире и человеке. Кардинального отбрасывания предыдущей, в частности модерной традиции, нет. Но есть установка на «переинтерпретацию» как реинтерпретацию модерного наследия, таким образом, чтобы оно стало удобоваримым и приемлемым, для современного мира, учением. Модерную философию, современность пытается переформатировать таким образом, чтобы она со статуса мертвого «учения-груза» превратилось в действенно-практическую философию, приспособленную к запросам современности [8]. В ином виде, современность «модерн» не интересует.

Определения того чем есть «модерн» как всегда неоднозначны (более того существуют некие несогласованные позиции относительно разведения понятий «модерн» и «модернизм»; некоторые исследователи этого вопроса считают данное разведение всего лишь «затуманиванием»). Например, при определении «модерна» А.В.Гулыга [2,с.153], за «ноль-инстанцию» принимает проекцию терминологической вариативности понятия «модерн». Таким образом термин-понятие «modern» несет на себе отпечаток нескольких смысловых нагрузок. В одном из первых случаев, мы можем обьяснить «модерн» продублировав его непосредственный перевод, а именно «модерн», как то, что соответствует современному (то, что отвечает на запрос времени) и обьединяет определенный круг культурных явлений. «В самом узком смысле под модерном понимается художественно-литературное движение конца XIX – начала XX в.. В более широком смысле понятие «модерн» обозначает определенный исторический период, отождествляемый с Новым временем (Modernity) – эпохой, следующей за античностью и Средневековьем, которые в совокупности можно назвать pre-modernity (предмодерн)» [2 ,с. 153].

П. Козловски [4] начинает свои размышления с того, что рассматривает «модерн» в оптике двух плоскостей. Первая – модерн как период, ибо после него логически следует современная эпоха постмодерна, вторая – «модерн» как самосознание культуры в эпоху Нового времени (в частности на историческом этапе XVII-XVIII в.). Претензия на «модерн» в историческом плане начинается с рассмотрения философско-научного мировоззрения под «особым углом наклона», что именуется «модернизмом» и представляется определенным кругом персоналий (что и символизируют этот период): Р. Декарт, Дж. Локк, Д. Юм, и пр. Как бы парадоксально это не звучало, но эпоху (разумеется, модерна), которую даже с точки зрения современного обывателя, можно было бы окрестить «эпохой тотального незнания» («Я знаю то, что «Я» ничего не знаю»), все же, в своей сути главной установкой

имела претенциозность на абсолютное знание. На наше мнение, эта инфантильная вера в то, что человеческий разум имеет полнейшую возможность познать мир как некое «Целое», как единую «Систему», что может подчинится, каким-то, определенным законам, (и это все с упорной верой в то, что есть определенные главные законы природы и общества, благодаря которым может происходить преобразование всего в лучшую сторону), – преобладает из-за упрямства создать «закрытую-мертвую-нежизнеспособную», но Структуру, что отвечала бы на собой созданные, и собой же поставленные вопросы, во избежание допущения какого б то не было философского «произвола», что мог выказать «мышление, лишенное комплексов». (Данная эпоха допускает «произвол», но как пойдет ниже в этой же статье, произвол ограниченный действиями Бога). Таким образом, «модернизм» руководствуется направленностью на «абсолютное знание», которое каким-то «чудесным» образом может быть воплощенным в реальности. Говоря словами А. Бадью [7], философия модерна накладывает «швы» через приписывание истин, что служит полнейшей аннуляцией для какого-либо переходного режима. Подобная философия свершается в стихии своего собственного подавления (в пользу самой процедуры «накладывания шва», «пришиванию»).

Постмодерн, имея за изначальную установку идею критики и идейное «уничтожение» подобной позиции (позиции общих идей и «необьяснимо-эффемерных» метафизических «базисов» и «надстроек», что пытаются создать рамки и вписать в них, уже на тот момент, достаточно теоретизированную реальность); раздробляет на «мелкие кусочки» глыбу модерной мысли, чтобы оставить плацдарм мыслям и идеям, открытым для новых вопросов и ответов (ибо как говорил Ж. Деррида [1]: модерная философия похожа на «бездомного», который сам задает вопросы и дает на них окончательные ответы, к которым возвращаться больше «не принято»).

Собственно, в своих исследованиях относительно вопроса «модерна» П. Козловски приходит к выводам, что может быть не стоит обвинять Модерн, в вышеупомянутых «грешках», ибо попытка создания идеальных конструктов человеческим разумом, возникает не обязательно только с приходом классического разионализма. П. Козловски обращается к «первопроходцу»-«образцу» (с его точки зрения) мыслителя, что первый возвышает идеальное над реальным, а именно к Пифагору [4]. Вера в некие вечные и совершенные истины разума, что способны повлиять на реальность определила развитие архитектонического сооружения модерной традиции, тем самым взяв курс на постмодерн как способность вывести философию из тупикового состояния. В одной из своих работ Ж. Деррида говорит о том, что разум, который пытается постичь абсолютное знание выступает в роли тирана и все, на что он может расчитывать это на возможность быть уничтоженным: «… разговаривая с китайским гражданином, единственно возможным способом сделать вид, что ты владеешь китайским языком, является обратится к этому самому гражданину по-китайски. Соответственно разговаривать с Разумом на его языке возможно, только притворяясь, что ты притворяешься; целью выступает убийство тиранического разума» [1, с. 12].

Если рассматривать вторую позицию, относительно того, что модерн представляет собой и определенную мировоззренческую позицию, то в первую очередь, стоит заметить, что в этом направлении модерн строился как некая установка на преодоление всего предшествующего (все формируется по принципу «а ля» «светлое Возрождение относительно «темного» Средневековья»). Таким образом, на лестнице продвижения Философии, Новое время в своем «модерном обличии», было ступенькой выше, по отношению к прошлому. В данном ключе терминологическая раскраска играет роль расстановки приоритетов, что несет нагрузку приоритетности «настоящего» как модерного, относительно прошлого, как пре-модерного (не-до-модерного, т.е. «не совсем» или «совсем-не» модерного), что должно быть замещенным, так как по своей сути подлежит замене. Позитивным моментом данного подхода к определению «модерн» есть то, что будучи ориентированным на «изменение прошлого» и на устранение обмана в

Философии, модерн теоретически (с чем, в принципе не «сложилось» на практике), допускает свою «проходимость» и учитывает возможность «чего-то» нового себе в замену, видя в будущем себя в качестве и роли фундамента. (Так, как было уже зафиксировано раньше, что это только теоретически возможно; современные мыслители, чтобы не погрязнуть в абсолютизме модерной традиции по примеру Ж. Делеза, руководствуясь его исследованиями в области истории философии, приучаються к умелому орудованию «ницшеанским молотом» чтобы по римской установке «не оставить камня на камне» от фундаментализма Нового времени).

Как определялось в начале этой работы, современность склонна к интерпретации модерной традиции исходя с позиции философа, школы к которой он принадлежит или сже с позиции других установок, которыми он руководствуется. П. Козловски [4, с. 87], будучи «христианско-окрашеным» мыслителем, говорит также о «широком» понимании термина «модерн». Еще в эпоху поздней античности, с первыми зарождениями христианства для того, чтобы отделить «христиан» от «язычников» в обиход было введено два понятия «moderni», для определения христиан и «antiqui» для выражения сущности язычников. П. Козловски, в своих исследованиях обьединяет понятия «современный» и «христианский», и рассматривает их как синонимы.

Также для определения того, что такое «модерн», следуетобратится к взглядам представителя социально-политического направления современности, мыслителя, который не признавал «провальной дискредитации» «проекта модерна», что так и не воспринял полной мерой постмодерн (хотя и оказался включенным в его дискурс), а именно позицию Ю. Хабермаса [6]. Данный философ (в лучшем из стилей модерной мысли, т.е. в выдержанном, как методологически так и идейно) прорисовывает структуру, наиболее характерных особенностей свойственных данному периоду философской мысли. (То, что, например, для Ж. Деррида является пороками философской мысли).

Как было указанно выше, Ю. Хабермас останавливается на том, что модерная традиция всячески стремится создать картину мира с претензией на универсальность и вместе с этим с явной попыткой свести всю множественность и вариативность реальности к единому образованию, что могло бы полностью сойти на крепкий фундамент и основание. Он подает «блюдо» с названием «модерн» под сьедобным соусом: приоритетность «настоящего» относительно «прошлого» (но почему-то «настоящего» как модерного, что не заканчивается). Вместе с этим он не упускает возможности, еще раз подчеркнуть то, что человеческий разум может постичь абсолютное знание и тем самым овладеть тем основанием, что формируется за счет универсализации. Также он не упускает превознесения того аргумента, что это знание каким-то образом может быть воплощенным в реальности с последующей прогрессирующей динамикой этого знания. Как мы видим, главные пункты, его восприятия модерна некардинально-разительно отличаются от самих модернистских тенденций. Но то действительно значимое, о чем говорит Ю. Хабермас [6] каким-то образом даже «притирается» в ходе его размышлений. Он приходит к выводам, что какая бы эпоха философствования не была, в ней нельзя, во первых, увидеть в чистом виде мыслей именно данной эпохи (так как например эпоха постмодерна не лишена модерных воззрений), невозможно лишится в полной мере определенных предшествующих мыслительных практик, а также в любой эпохе не возможно четко разграничить как место где она хронологически четко начинается или заканчивается, так и то, что не возможно, включить или исключить с дискурса не свойственные ему тенденции. Таким образом, главные выводы, которые можно сделать, исходя с рассуждений Ю. Хабермаса [6], состоят в том, что под «проектом модерна», мы можем увидеть не конкретно историческую эпоху, а скорее действительно определенного характера «тенденции», что тем или иным образом как «выбросы» на поверхность философии, или как вспышки определенного рода мышления, появляются на теле Философии, на неопределенном отрезке «пространства и времени».

Одним из довольно специфических историко-философских подходов к интерпретации философии Нового времени и в то же время обьснение того, чем

является «модерн» относительно современности есть подход со стороны школы психоанализа, одним из представителей которой, на сегодняшний день, является М. Божович [3]. Его работы о философии Нового времени, переворачивают устоявшиеся взгляды на классическую философию; переиначивая и ставя акценты в ее философском наследии на совершенно другие концептуальные образования. М. Божович обращается к философии XVII-XVIII в., точкой отсчета, при этом определяя, наследие Р. Декарта, Д. Дидро [3], Мальбранша, Спинозы, Лейбница, и других представителей философии Нового времени.

Проблемное поле, что вызывает интерес мыслителя, создается в горизонте метафизики, что обрастает за счет «неактуальных», (а иногда и «несвойственных») для самих мыслителей Нового времени, проблем. Метафизика эпохи модерна – это точка отсчета для М. Божовича. Ее картинка складывается за счет соединения таких пазлов как: «бессмертие», «творение», «природа», «желание», «статус человеческого тела», и наконец-то «Бог». «Бог» – «большой, Другой европейской философии», именно к таким выводам в своих интерпретативных размышлениях приходит словенский мыслитель. Бог относится к разряду символического (говоря языком «троичной» системы Ж. Лакана). Бог – это та инстанция, которая чинит произвол именем и от имени «Отца» (исходя с христианского предубеждения). Это та инстанция, которая действует по принципу, «что хочу, то и делаю». Исходя с рассуждений М. Божовича, можно сделать, немного утрированный, но все же вывод о том, что «Бог» эпохи Нового времени, чем-то напоминает «коммунистического лидера», который всячески пытается внести коррекцию относительно равенства, содружества, свободы. М. Божович, на этот счет неоднократно задвигает аргументы, что никто другой кроме как Бог не делал таких произвольно-неупорядоченных действий: насылал болезни на «здоровых скифов» или «делал несчастными, счастливых бедняков». Никто другой, а только Бог движет человеческое тело и одновременно делает с человека безумца и при этом постоянно следит как надзиратель «из темного пятна башни», за человеком как заключенным, который не может скрыться от его взгляда.

В свою очередь Х. Арендт [7], как исследователь социально-политического аспекта философской мысли (модерной, в частности), обращает внимание на то, что от модерной философии «веет только пессимизмом). Образ модерна не есть для нее «привлекательным», так как «уникальный опыт тоталитаризма XX века» своими корнями тянется именно к модерной традиции. Модерн она отождествляет с «нетоталитарным миром», но таким, что не дает возможности увидеть где мир, а где человек. Она считает, что «нетоталитарное общество», эпохи модерна было способно еще быстрее «задушить человека», чем открытый тоталитаризм XX в.. Может быть, что «зло» [7], которое несет на себе модерн, действительно нетривиально собственной скрытостью, но оно имеет место.

Достаточно интересный интерпретативный подход к проблемам модерной философии прорисовывается, в ранееупомянутого, Ж. Деррида. Своим предложенным проектом «деконструкции» он фактически предлагает некую стратегему относительно модерной традиции, что состоит в установке: «читайте между строчек», «выискивайте то и там где его быть не могло», «скажите за мыслителя, то что он недосказал или хотел сказать». Данные, немного утрированные заключения, формируются на основании следующих образных зарисовок. Анализируя философские наследия модерных философов, Ж. Деррида, конечно же, обращается к философии Гегеля. Он определяет, что главной мыслью Гегеля, и хода его рассуждений было то, что точкой отсчета философа «оказалась скованость традиционным пониманием роли женщины в семье и обществе» [1, с. 17], и поэтому все его размышления сводятся к устанавливанию места и роли «семьи», «любви» и «отношения полов» с последующей прорисовкой их в структуре гражданского общества и государства. Ж. Деррида, считает, что именно этой теме были посвящены размышления Гегеля в «Философии права». Историко-философские исследования философии права Гегеля, свидетельствуют о том, чтовышеобозначенных вопросов не наблюдалось в философии Гегеля, что Ж.

Деррида совсем не смущает. Ибо воспользовавшись «прививкой» как базисным сооружением собственной деконструкции, он пустил в ход игру-пелеонемию, которая на единую карту философии не разделенную историческими разрывами, временными отрезками, выводит все вопросы, которые бриколлажным способом разворачивают события на этой сцене.

Выводы. Все, что мы можем взять с «проекта модерна» так это, воспользовавшись деконструкцией Ж. Деррида, не переходя по инерции от одного понятия к другому, «перевернуть» их концептуальный порядок, и учтя «естественный» ход, устремится к их всевозможной артикуляции. Т.е. современность находится перед возможностью «ожизнения» тех теоретических установок, что с помощью категориальной трансформации преобразуют нежизнеспособный материал в некий, пусть и неустойчивый баланс, что проходит под девизом постоянной интерпретативной стратегии.

Модерн ни в коем случае не является некой основой или фундаментом для современной философской мысли. Он существует как данность, для того, чтобы взять «ницшеанский молот» и раздробивши устоявшуюся и укоренившуюся структуру, разбить ее, как мраморную статую на мелкие «обезличенные» фрагменты, потерявшие всякую принадлежность к традиции, времени, контексту или отдельному мыслителю.

Библиографические ссылки:

1. Грицанов А. А. Жак Деррида / А. А. Грицанов. – Мн. : Книжный дом, 2008. – 256 с.
2. Гулыга А. В. Что такое постсовременность / А. В. Гулыга // Вопросы философии. – 1988. – № 12. – С. 153.
3. Божович М. «Истерический материализм Дидро» / М. Божович // Логос. – 2003. – №3. – С. 66–79.
4. Козловски П. Современность постмодерна / П. Козловски // Вопросы философии. – 1995. – № 10. – С. 87.
5. Карасев Л. В. Сегодня и завтра. Постмодернизм и культура: материалы «круглого стола» / Л. В. Карасев // Вопросы философии. – М.,1993. – № 3. – С. 12.
6. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас. – М. : «Весь Мир», 2003. – 416 с.
7. Badiou A. Manifeste pour la philosophie / A. Badiou. – P. : Editions du seuil, 1989. – 184 p.
8. Justine C. Hannah Arendt penser la modernite / C. Justine // Sciences humaines, 7/2012. – №239. – P. 37–39.
9. Poirson M. Art et argent en France au temps des Premiers Modernes (XVIIe–XVIIIe siècles). – Oxford. : Voltaire Foundation, 2004. – 341 p.
10. Foucault M. Theatrum philosophicum in Critique / M. Foucault. – Paris, 1970. – P.591 – 592, P. 701 – 726.

Гончаренко К.С. Паноптикон «модерну» в спектрі сучасної філософської думки

Досліджуються фундаментальні відмінності модерної та пост-модерної філософії. Відмінною рисою філософії «модерну», від того, що сьогодні прийнято називати «пост-модерном» є те, що філософія модерну націлена на формування цілісної, загальної філософської теорії, що претендує на істину та єдино правильний погляд на дійсність. Сучасність елімінуючи цей погляд, розвуальовує право на всеохопність та виключність, підтверджуючи тим власний вихід на кардинально новий рівень: якісно новий рівень зі збереженням досягнень минулого, без подолання попередньої форми, однак з максимальним обмеженням її значення.

Ключові слова: пре-модерн, модерн, пост-модерн, сучасність.

Goncharenko E. Panopticon «modern» philosophy in the spectrum of contemporary philosophical thought

The article explores the fundamental differences between the philosophy of modernism and post-modernism. .A distinctive feature of modern philosophy of post-modern philosophy, focus is on the formation of a complete, general philosophical theory that claims to be the truth, and the only correct view of reality. Modernity is entering a qualitatively new level with preservation of the achievements of the past, without overcoming the previous form, but with a maximum limit of its value.

Determine what is «modern» as always ambiguous. Even there are some inconsistent positions on breeding terms «modern» and «modernism». The concept of «modern» bears the imprint of a sensual charges. In one of the first times that we can explain the «modern» duplicating its direct translation: namely, «modern», as something that corresponds to the present. In this case, it is something that responds to the request time and combines a certain range of cultural phenomena. In the narrowest sense, modernity refers to artistic and literary movement of the late nineteenth - early twentieth century. In a broader sense, the concept of «modern» refers to a specific historical period, identified with «New Times» (Modernity): the era following the Antiquity and the Middle Ages, which together can be called pre-modernity (predmodern).

As paradoxical as it may sound, but the era of (modern), which even from the point of view of modern man in the street could be dubbed the era «of total ignorance» («I know what «I» do not know»), but in essence the main unit had pretensions to absolute knowledge. To our opinion, this infantile belief that the human mind has an opportunity to experience the world as a kind of «whole» as a single «system», that can comply, somehow, certain laws, prevails because of stubbornness to create a «closed-dead-unsustainable» but the structure. Such a structure, which would be responsible for an established, and the questions are the same. This structure, which has been used up in order to avoid any assumptions used that was not philosophical «arbitrary». Thus the «modernism» by the directions on the «absolute knowledge». And such «absolute knowledge» some «miraculous» way may be embodied in reality. Modern philosophy is similar to the «homeless», which he asks questions and gives them definitive answers. Questions and answers to which to return more «pending».

Postmodern, with the idea for the original installation and ideological criticism «destruction» of such a position, shatters on the «small pieces» lump of modern thought, to leave a springboard thoughts and ideas, open to new questions and answers.

Keywords: pre-modern, modern, post-modern, modernity.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 130.122

О. Б. Гуцуляк

Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДАОСИЗМА В КИТАЙСКОМ ВАРИАНТЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ

Рассматривается философско-мировоззренческая основа формирования национального варианта китайской коммунистической идеологии, где делается вывод о значительном влиянии на неё даосской традиции. Анализируется использование даосских принципов в идеологической практике КПК в 20-70-х гг. XX в., в легитимации ею своего властного положения, а также явление конкурентной борьбы правящего режима с неодаосскими сектами за влияние в мировоззренческой сфере.

Ключевые слова: Мао Цзэдун, коммунизм, даосизм, неодаосизм, диалектика, КНР, КПК.

Если рассматривать историю современного Китая в традиционном для самого Китая историческом аспекте, окажется, что и XX век также, как и предыдущие, был наполнен религиозными войнами. Но если раньше религия была прикрытием социального противостояния, то сейчас собственно идеология социального противостояния (антогонистических классов, Периферии – Центра и пр.) является прикрытием противостояния религиозно-метафизического.

Например, в XIX веке была война сторонников необуддистских сект «Белого Лотоса» и «Чистой земли» («Цзинту») против устоявшейся системы властвующего равновесия религий («цзяо») традиционного буддизма – конфуцианства – даосизма. Хотя само равновесие было достигнуто вследствии предыдущей межрелигиозной войны – восстания даосских «желтых повязок» («Желтая Божественная Справедливость против Синей Власти Несправедливости», «Желтое Небо – против Синего Неба!»).

«Сюаньсюэ» – даосское «учение о сокровенном» – утверждает взаимопроникновение и фундаментальное единство вещей, даже, казалось бы, взаимоисключающих (как бытие и небытие). Основателями были Хэ Янь (190-249 гг.) и Ван Би (226-249 гг.), развивалось также конфуцианскими и буддийскими мыслителями, в том числе буддистом Сунь Чо (314-371 гг.), выводившим из него единство трёх учений (сань цзяо) – буддизма, даосизма и конфуцианства, которая во времена эпохи Мин (1368–1644 гг.) наибольшую популярность и предполагала если не тождество, то сходство основоположников «тех учений» – Лао-цзы, Будды и Конфуция. Последний заметный представитель – даосский мыслитель У Чунсюй (1552-1640 гг.). В среде народных масс концепция единства «трех учений» («сань цзяо») подверглась преобразованнью в синкретизм народных культов и сект, художественно переосмысленный в традиционных формах искусства и литературы. «…Это отражено в первоначальной семантике терминов, вошедших в современные понятия цзун-цзяо («религия»), шэнь-хуа («мифология»), чуань-шо

(«легенды, предания, мифы»): цзун – «жертвоприношение предкам», цзяо – «(веро) учение»; шэнь – «дух, божество, святость», хуа – «речь»; чуань/чжуань – «предание, апокриф», шо – «толкование» [9].

Считается, что религиозный даосизм не родил серьезных попыток осуществить обновленческое движение. Напротив, по мере изменения облика Китая, вызванного развитием капиталистических отношений, рецепцией европейской науки, техники и культуры, ростом национально-освободительного и революционного движения, традиционализм даосизма нарастал, увеличивалась тенденция к замкнутости и обособлению, точному воспроизведению норм жизни и обрядов давно ушедшего прошлого.

В действительности Коммунистическая партия («Гунчаньдан») по китайски буквально переводиться как «Партия Общего Дела» (правда, возможен и вариант «партия общей собственности»), прямо отсылая к даоской традиции «Великого Делания» (алхимии) – «Несколько лет упорного труда – десять тысяч лет счастья».

Т.е. в начале коммунистическая идея предстала в Китае неким «новым неодаосистским учением», как бы развивая линию «неодаосизма» («сюань сюэ», возникшего в II-I вв. до н.э., затем, с помощью мыслителя Коу Цзянчжи соединившегося с религиознм даосизмом и ставшего в 444 г. государственной идеологией Северной Вэй, затем завоевав господствующее положение в империи Тан), признававшего участие каждого в общественно-государственной жизни (ранее только китайский «император обращался к небу с сердечной молитвой, в результате чего устанавливалась прямая связь и Небо ниспосылало дэ» – частичку Дао, которая полагалась императору, чтобы править страной [14, с.20-21], но теперь еще и социальную составляющую. В программных документах КПК есть такое понятие как «строительство духовного коммунизма», что, по существу, рассматривается как эманация Дао-Пути (тотальной этической нормы, лежащей в основе самого каркаса мироздания).

Но более важным моментом в сращивании западной идеологии коммунизма с традиционным китайским даосизмом оказалось тождество в концепции «экспроприации». Лао-цзы применил теорию «недеяния», «стремления к покою», «пассивности», «отсутствия желаний» к разрешению классовых противоречий, выступая за «недеяние» господствующих классов. Он говорил: «Почему народ голодает? Потому что слишком велики поборы и налоги в пользу тех, кто властвует. Почему народом трудно управлять? Потому что те, кто властвует, слишком деятельны». Лао-цзы указывал, что когда жизнь при дворе расточительна и пышна, то поля неизбежно приходят в запустение и народу нечего есть; поэтому «отнятие излишков (у правителей) и восполнение ими недостатков (у народа)» соответствуют политике естественного «дао». Что же касается угнетаемых классов, то Лао-цзы считал, что народ должен оставаться невежественным. Он говорил: «В древности умевший следовать дао не просвещал народ, а оставлял его невежественным. Трудно управлять народом, когда у него много знаний»; «нужно, чтобы его сердце было освобождено (от знаний), а его желудок наполнен (пищей). Нужно, чтобы его стремления были слабыми (т. е., чтобы он не имел желаний), а его плоть сильной (т.е., чтобы он мог трудиться); нужно постоянно добиваться того, чтобы у народа не было знаний и желаний». В действительности держать народ в невежестве было трудно, поэтому Лао-цзы призывает вернуться к временам далекой древности, когда государства были маленькие, население – редким. Тогда, по мнению философа, не нужны будут различные орудия, лодки и колесницы, оружие, письменность; люди будут вязать узелки и употреблять их вместо письма, и все будет хорошо. Государства же будут настолько маленькими, что из одного можно будет видеть другое и слышать, как там поют петухи и лают собаки. Люди, живущие в различных государствах, сами производили бы для себя все необходимое и в течение всей своей жизни не испытывали бы потребности во взаимном общении. Лао-цзы хотел разделить общество, идущее к объединению, на бесчисленное количество разобщенных маленьких единиц. Он хотел, чтобы народ находился в пределах этих мельчайших государств, где его жизнь вечно протекала бы на крайне низком уровне,

люди были бы изолированы, не имели возможности общаться. Лао-цзы считал вредными стремления и усилия, необходимые для прогресса общества. Эти идеи отражали взгляды разорявшейся наследственной аристократии, которая не смела смотреть вперед и обращалась лишь к далекому прошлому, мечтая о прекрасной жизни маленьких государств – «сладко есть, красиво одеваться, спокойно жить и наслаждаться жизнью» [19].

Лао-цзы считал, что, управляя народом, нужно действовать по примеру земледельца, который, возделывая поля, позволяет расти только злакам и не позволяет расти другим травам. Если правитель может уничтожить опасность, когда она только назревает, и навести порядок, когда еще не возникла смута, то государство будет существовать долго. Тот, кто действует и в начале и в конце дела одинаково, может избежать неудачи [19].

Люди, по мнению Лао-цзы, могут только следовать законам природы и подражать им и не могут их нарушать. Он говорит: «Небо и земля не обладают человеколюбием, они относятся ко всем существам, как к растениям и животным», поэтому и «мудрый человек не обладает человеколюбием, рассматривая народ как растения и животных». Травы, животные, люди естественным образом растут и развиваются во вселенной: животные едят травы, люди – животных, все происходит в соответствии с естественными законами природы. Небо и земля не вмешиваются в то, что животные едят травы, а люди – животных; поэтому мудрый человек также не вмешивается в то, чтобы в народе каждый сам устраивал свою жизнь. Слова Лао-цзы о том, что «мудрый человек не имеет предвзятых мнений, его мнениями являются мнения народа», и о том, что он «рассматривает народ как траву и животных», по смыслу сходны; конечный смысл этих фраз один – недеяние, следование естественному ходу вещей.

Вторит Лао-цзы и Чжуан-зы: «…»существо (человек) не победит неба» («Чжуан-цзы», гл. «Дацзунши»); «то, против чего человек бессилен, называется судьбой, а то, от чего невозможно уйти, называется небом». Чжуан-цзы в понятие «недеяния» вкладывал отрицание правды и лжи, успеха и поражения, сна и бодрствования, жизни и смерти, пространства и времени. Чжуан-цзы трактовал следование законам природы как полный отказ от мира, подражание хаосу, чтобы не смотреть, не слышать, не есть, не дышать и возвратиться в мир без человека [19].

На определенном этапе истории Китая политика недеяния имела успех, и доказательством этому для даосов служит ранний период Западной Хань (соперники даосов конфуцианцы, выразители взглядов класса землевладельцев, считали, что развитие общества возможно только при наличии ограничений, медленных изменений, незначительных отступлений от старых обрядов, проповедовали возврат к древности, но под древностью они подразумевали период Западного Чжоу).

Ценность Лао-цзы в том, что, глубоко изучая общественные противоречия своего времени, вскрыл некоторые диалектические закономерности. И хотя эта древняя диалектика, безусловно, была несовершенной, стихийной и примитивной, однако в истории идеологии Лао-цзы стоит в ряду выдающихся философов древнего Китая. Например, он сформулировал диалектический принцип «приобретение»: «То, что хочешь уменьшить, обязательно расширится; то, что желаешь ослабить, обязательно укрепится, то, что хочешь уничтожить, непременно расцветет. Кто хочет отнять что-нибудь у другого, непременно отдаст свое». Если одна сторона находится в состоянии мягкого и слабого, то это приводит другую сторону в состояние твердого и сильного, которое, достигнув своего предела, превращается в свою противоположность и погибает. Этот принцип формулируется словами: «Нежное и слабое побеждает твердое и сильное», «жестокие и тираны не умирают своей смертью» [19].

Также существует предание, согласно которому сам Мао Цзэдун говорил якобы о себе, что является «политиком, который лишь внешне – конфуцианец, а внутри – даос» [4, с.266]. Но в этом не было ничего необычного, а вполне в духе китайской традиции: «…Правители сменявших друг друга династий после Цинь и Хань под конфуцианской оболочкой искусно проводили идеи даосизма. Говорили,

что те государства, в которых одновременно применялись принципы «вандао» (добродетельного правления) и «бадао» (деспотизма), неизменно достигали расцвета, а государства, в которых они не применялись, неизменно гибли. Конфуцианские и даоские каноны, несомненно, изучались при последующих династиях и стали главным источником научной мысли. Поэтому учения Конфуция и Лао-цзы (первое – явно, второе – скрыто) влияли на различные стороны культуры и политики феодального общества» [19].

Такие изречения Мао Цзэдуна, как «не бояться трудностей, не боятся смерти», «себе выбирать трудные дела, другим оставлять легкие» и ряд других сентенций подобного рода заимствованы из даосизма. Например, на второй сессии VIII съезда КПК в мае 1958 г. новой генеральной линией стал лозунг: «Несколько лет упорного труда, потом – вечное блаженство!». Сущность плана «большого скачка» сводилась к тому, чтобы путем резкого увеличения доли неквалифицированного труда, «простыми методами» добиваться увеличения количества зерна и стали, к производству которых, по мнению Мао Цзэдуна, сводились все проблемы развития промышленности и сельского хозяйства.

В ходе кампании по критике «конфуцианца» Линь Бяо массовыми изданиями проводились прозрачные сравнения («иносказательная историография») Мао Цзэдуна с первым объединителем Китая, императором-даосом Цинь Шихуан-ди, а Цзян Цинь – с великими императрицами прошлого: с женой «крестьянского императора», основателя ханьской династии Лю Бана, с императрицей танской эпохи У Цзэтянь и пр., при этом критикуя «первых министров» и «крупнейших конфуцианцев».

Даоская идея об инь и ян всегда занимала важное место в убеждениях Мао Цэздуна и отразилась в его увлечении теорией борьбы и единства противоположностей, в КНР господствовали идеи «антагонизма», «борьбы» и «противопоставления», «настрой на борьбу» за упорядочение производственных отношений и «ускоренное преобразование идей и представлений». Например, концепция противостояния двух начал была использована в т.н. геополитической доктрине «народной войны» – вооруженной борьбы «мировой деревни» против «мирового города», впервые изложенная за подписью Линь Бяо в статье «Да здравствует победа народной войны!» (сентябрь, 1965 г.). Один из идеологов КПК Ши Цзюнь в своей книге «Почитаем немного всемирную историю» (Пекин, 1973) особую роль отводит войнам, считая их неизбежным спутником всех революций, в том числе и «мировой революции», которая оказывается зашифрованным выражением «антангонизма инь-ян», порожденных этим «хаоса в Поднебесной», «бурных катаклизмов в мировой обстановке», «беспорядков». В ходе которых «новый мир социализма» идет к своей победе [16, с.309]. Его коллега Ши Бинь в статье «Исторический опыт заслуживает внимания» («Хунци», 1973, май) рассматривает главным геополитическим противоречием «противоречие между империализмом (западным и советским) и китайской нацией», а не между классами [16, с.312-313].

Еще раньше, в 1937 г. из-под пера Мао Цзэдуна вышли философские труды «Относительно практики» и «Относительно противоречия», а в 1957 г. выступил с речью «О правильном разрешении противоречий внутри народа», где он суммировал основной опыт китайской революции и построения социализма с философской точки зрения и попытался согласовать марксистскую диалектику с даосистской диалектикой «извечной борьбы двух начал» – «раздвоения единого и сочетания двух противоположностей в едином» («и фэн вэй эр, хэ эр эр и»).

В августе 1946 г. Мао Цзэдун сделал свое известное заявление о том, что «все реакционеры являются бумажными тиграми», в интервью американской журналистке Анне Луизе Стронг. Однако Запад не понял символизма данного сравнения, ведь Мао Цзэдун в этом обратился к даосской символической традиции, где существует образ зверя как помощника-соратника святого ученого-даоса, которого последний на время приручает, превратив в «бумажного зверя» и храня его в кармане, но иногда этот «бумажный помощник» являет свою подлинную сущность и даже несет опасность самому хозяину. «Бумажными тиграми» назвали впервые

12 тысячные боевые отряды купцов в Гуанчжоу, которые на словах поддерживали Гоминьдан, но в начале 1924 г. подняли мятеж во главе с гонконгским компрадором Чэнь Ляньбо. Военными действиями против «бумажных тигров» командовал сам Сунь Ятсен. Т.е Мао Цзэдун имел в виду, что как бы ни прикидывались правые гоминьдановцы «бумажными тиграми» (заключив с КПК, например, в 1945 г. «Соглашение о мире и национальном возрождении»), подлинная их реакционная сущность неминуемо проявится (нарушение Чан Кайши ровно через год после заключения данного «Соглашения»). Поэтому задача революции состоит в том, чтобы упредить, ликвидировав реакционеров еще тогда, когда они находяться в стадии «бумажности».

Как тут не вспомнить и знаменитое стихотворение Мао Цзэдуна, написанное им в конце 50-х гг. XX века: «Золотая обезьяна Укун должна поднять тысячепудовую палицу и взмахнуть ею так, чтобы вся Вселенная усмирилась и очистилась от чертей и оборотней». Этим он выражал надежду на то, что некогда усмиренный по просьбе демонов и духов воинственный царь обезьян Сунь Укун (сам Будда собственноручно сплел и надел на голову царя обезьян венок из цветов лотоса, сделав его таким образом святым бодхисатвой), воспрянет и вспомнит свою естественную воинственную сущность.

В 1927 г. Мао Цзэдун («Мао Цзэ-дун – сын кулака, торговца рисом из провинции Хунань; Линь Бяо – сын фабриканта из провинции Хубэй; Чжоу Энь-лай – сын мандарина» [5, с. 260]) заявлял, что крестьянин по своим революционным возможностям и революционному сознанию значительно превосходит рабочего [1, с. 65]. А уже в 1945 г. в своем выступлении при закрытии VII съезда КПК, Мао Цзэдун рассказал даосскую притчу. Жил когда-то старик по имени Юй Гун, т.е. «глупец» (у Мао он символизирует китайских трудящихся). Дом его стоял у подножия двух высоких гор (у Мао они символизируют империализм и феодализм). В один прекрасный день Юй Гун решил переместить эти горы, поскольку они преграждали ему дорогу на юг. Поднялся он на вершину, начал копать мотыгой землю, насыпать ее лопатой в две корзины и носить на коромыслах подальше от дома. Так он, его дети и внуки трудились круглосуточно, каждый день, годы подряд, а гора все не становилась ниже. Наконец его усердие расчувствовало «небесного владыку»: бог смиловался над стариком, послал двух святых и они переместили горы [1, с. 47; 5, с. 277-278].

Без сомнения, тайна этого «небесного владыки» может быть раскрыта: «… Я вспоминаю кадр из фильма, который показывали в 1961 году: рабочие небольшой мастерской в Шанхае, стоя перед портретом Мао Цзэ-дуна, простерли к нему руки и в порыве какого-то мистического исступления с полминуты оставались в этой позе» (Цит. за: [5, с. 71]). Или: «… Он приблизился к стоявшим там людям и стал пожимать протянутые ему руки. Многие из стоявших сзади проталкивались вперед, чтобы обменяться рукопожатием со счастливцами, которым удалось пожать руку председателя Мао… Многие из них говорили прибывавшим вновь: «Поспешите пожать мне руку: я только что коснулся ею руки председателя Мао!»…» [5, с. 71]. Или: «… Несказанной была радость освобожденных крепостных Тибета. Когда они получили экземпляры «Цитатника» («Цитаты из произведений Мао Цзэдуна», – О.Г.). Произведения Мао – это талисман, с помощью которого мы сможем переделать небо и землю…» (Цит. за: [5, с. 81]).

Исходя из неверной предпосылки об увлечении Мао Цзэдуном в юности анархизмом и исключительной ориентации на крестьянство, А. Тарасов, однако, верно определил философскую составляющую «Великой пролетарской культурной революции»: «…Мао ввел теорию «равновесия и отсутствия равновесия». Он полагал, что события социальной истории развиваются следующим образом: вначале существует равновесие, затем из-за накопления внутренних противоречий происходит кризис – нарушение равновесия, вследствие которого «верх» и «низ» социальной системы меняются местами, затем наступает новое равновесие, внутри которого вызревают новые противоречия, которые станут причиной новых кризисов и общественных переворотов. И так без конца. Ясно видно, что подобная концепция

куда ближе к классической китайской философии, к концепции вечной борьбы двух начал «инь» и «ян», смене двух стихий по замкнутому циклу, чем к гегелевско-марксистской спирали общественного развития … Количество кризисов не влияет на целостность системы, рано или поздно она все равно достигнет состояния равновесия, но зато чем дольше затягивается период равновесия, тем сильнее будет надвигающийся кризис. И для того, чтобы в результате кризиса не быть отброшенным на дно социальной системы, желательно самому спровоцировать надвигающейся кризис, чтобы иметь возможность манипулировать его ходом в нужном тебе направлении … Потом появятся, конечно, новые противники, полагал Мао, ибо противоречия все равно остаются – но в процессе следующего кризиса, если его правильно организовать и вовремя спровоцировать, они снова всплывут и будут уничтожены» [15]. В конце концов, как резюмировал верный маоист, заведующий отделом агитации и пропаганды ЦК КПК Лу Дин-и, революции останутся локомотивами истории не только в классовом обществе, но и в будущем коммунистическом [11, с. 50].

Это же, кстати, столетием ранее провозглашал и русский революционный демократ А.И. Герцен: «… Социализм разовьется во всех фазах до крайних последствий, до нелепостей. Тогда снова вырвется из титанической груди революционного меньшинства крик отрицания, и снова начнется смертная борьба, в которой социализм займет место нынешнего консерватизма и будет побежден грядущею неизвесною нам революцией» (Цит.за: [10, с. 95]).

Любая попытка традиционных даосов выйти за рамки традиционных ритуалов и обрядов, обслуживающих потребности населения, воспринимается руководством КПК очень ревниво. Ведь кризисы и катаклизмы, неприменно сопровождающие власть, могут быть аргументом в пользу смены находящихся у власти в соответствии с традицией. Как известно, по даосским поверияm император теряет «достоинство» («дэ»), если не следует Небу, после чего Небо убирает его с престола, насылая на страну различные бедствия, которые не прекращаются до тех пор, пока он не уйдет [17, с. 104-112]. Именно такие представления послужили причиной гибели династии Хань [11, с. 246], с которой, кстати, самоидентифицируются нынешние китайцы («хань»). Также увеличение количества восстаний в Китае эпохи Лю Чао после краха империи Цинь было вызвано легендами народных культов о воскрешении основателя даосизма Лао Цзы, которого Небо якобы послало убрать лишенную «дэ» династию [13, с. 54-60].

Поэтому не стоит удивляться тому, что в коммунистическом Китае начались гонения на неодаосскую (цигунскую) многомиллионную секту «желторубашечников со свастикой» «Фалунь-Гунь» («Falun Gong»), которую, правда, из-за текучести Дао сильно засорил «Нью-Эйдж». Футуролог Э. Тоффлер считает, что именно религиозные неосекты в Китае приведут последний к кризису: «…Представьте себе такой кошмар: явление в будущем председателя Мао II. Харизматичного лидера, который, пользуясь беспорядками, сметет нынешнее руководство Китая и установит правление, невообразимое для Запада. Это будет не коммунист Мао и даже не Мао-капиталист. В стране, жаждущей чего-нибудь взамен ставшему почти религией марксизму, возможен Мао, который объединит и крестьян, и рабочих, и молодежь Третьей волны под религиозным флагом. Такой религией может стать христианство или, скорее всего, верование, взращенное сектами, в изобилии расцветшими по всей стране. В результате захвата Чжуннаньхая (главная резиденция правительства в Пекине) в руки религиозных фанатиков перейдет контроль над ядерным вооружением. Последствия могут быть самые непредсказуемые. Но еще раньше, не дожидаясь апокалипсиса, Запад перед лицом эскалации насилия может отозвать свои инвестиции из этой страны. Иностранные бизнесмены, спасая свои капиталы, пойдут на сговор как с коррумпированными чиновниками, так и с полевыми командирами бунтовщиков. Это еще более усилит хаос в стране. Превращение Китая в современную державу замедлится, а потом пойдет вспять» [18].

В случае обострения экологических проблем в КНР даосская культура связи с природой может стать стимулом для оппозиционных движений с «зеленой»

окраской. Также государственная политика одного ребенка, которая жестко введена правительством с 1982 г., создала ныне существенную диспропорцию мужчин и женщин младшего возраста: молодых мужчин на 20-30 % больше, а женщина, ранее не имевшая права голоса в семье, оказывается в ситуации, где избирает она (закон спроса и предложения). К тому же в традиционно патриархалной семье дочь получает любовь и внимание, которые традиционно получал в первую очередь сын, а также ей надлежит исполнять и роль сына во взрослой жизни, многие женщины не спешат выходить замуж, пополняя ряды успешных независимых женщин. И эта вся ситуация становится трагедией многих миллионов человек и может превратиться в фактор дестабилизации общества [12, с. 40-41].

Более того, социальной основой неодаосистских сект стала бесправная часть общества, которая остется практически вне руководства со стороны КПК. Это т.н. «новый рабочий класс» – рабочие из крестьян, которые «оторвались от земли (физически), но не оторвались от родной деревни (ментально)». Таковых числиться около 100 млн, еще около 150 млн работают на поселковых предприятиях. Их интересы постоянно ущемляются, нарушаются время и условия труда этой категории и то, что связано с льготами по труду, среди них множество рабочих и служащих, «освобожденных» со своих рабочих мест (то есть уволенных и ставших безработными). Они не получают от реформ никаких выгод, принуждены брать на себя бремя за обретение жилища, оплаты лечения, тогда как гарантированной работы и зарплаты не стало [7, с.179, 183]. Кроме того, экономический рост в Китае вовлекает в свою орбиту огромные массы молодых людей, готовых работать по 13-14 часов в сутки для улучшения своего социального положения. При снижении динамики роста, как замечает А.Г. Володин, эти массы окажутся невостребованными – и тогда возможны любые повороты внутриполитической ситуации [6, с. 69].

Как известно, за десятилетия реформ в Китае появился влиятельный класс собственников, многомиллионная армия менеджеров, представители которого начинают претендовать на активное участие в политическом процессе, представлять свои интересы во власти: «… Коммунистки, две молодые женщины лет двадцати пяти, – типичные представительницы нового поколения умниц и умников, имеющих хорошие связи «наверху». Они чрезвычайно далеки от поколения хунвейбинов – своих родителей. Обе называют себя английскими именами … Теперь членство в партии никак не связано с идеологией. Членами партии становятся отличники … Состоять в партии – это большая честь, и всех лучших студентов приглашают вступить … А идеи коммунизма нужно понимать особым образом. Их смысл в том, что нужно быть допропорядочным и полезным членом общества… Люси и Эмили – типичные представительницы молодого поколения городского среднего класса. В отличие от своих ровесников 80-х годов XX века, они не митингуют, тркбуя демократизации, а пожинают позитивные плоды экономического бума. Обе говорят, что поддерживают КПК, так как без партии не имели бы никаких перспектив. Обе – большие патриотки, но их сознание ничуть не идеологизировано, стандартными винтиками их не назовешь. Обе верят в романтическую любовь. Сами выбрали себе работу, бойфрендов и образ жизни. В их сознании глубоко укоренилось право на стремление к счастью, пусть даже в конституции их страны оно пока отсутствует … я не верю в Христа или в Будду, но верю во внутреннюю борьбу человека с самим собой, в усилия по самосовершенствованию и совершенствованию моей страны… Мы – цзыво идай, поколение «я». Яппи. – говорит она с легкой печалью. Ни в кого не верим – только в себя» [8, с. 75, 76, 77].

Но все равно, будучи не застрахованны от душевных кризисов и страха за собственную жизнь, крупный бизнес и менеджеринг также будет искать психологической поддержки в неосектах (например, как в Украине аналогично оказывается поддержка нигерийскому пастору Сандею Аделадже либо другим харизматическим новоапостольским церквям). Особенно в китайских условиях, где над каждым гражданином висит карающий меч КПК.

Библиографические ссылки:

1. Белевски А. Маоизм против социализма / А. Белевски, Е. Нацинов ; пер. с болгар. – М. : Мысль, 1981. – 135 с.

2. Борозенец М. Просветление после «Просвещения» [Электронный ресурс] / М. Борозенец // Правая. ру. – 2010. – 1 марта. – Режим доступа : http://pravaya.ru/look/18098

3. Бурлацкий Ф. Маоизм – угроза социализму в Китае / Ф. Бурлацкий. – М. : Политиздат, 1968. – 192 с.

4. Ван Мин Полвека КПК и предательство Мао Цзэ-дуна : 2-е изд / Ван Мин. – М. : Политиздат, 1979. – 302 с.

5. Видаль Ж. Э. Куда ведет Китай группа Мао Цзэ-дуна / Ж. Э. Видаль ; предисл. Э. Фажона ; пер. с фр. Ред. М. Алтайский. – М. : Прогресс, 1967. – 300 с.

6. Володин А. Г. Эндогенные и экзогенные факторы китайской модели / А. Г. Володин // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №8. – С.69 –70.

7. Галенович Ю. [Рец.:] Ли Пэйлинь Десять лекций о гармоничном обществе / Ли Пэйлинь [рец. : Галенович Ю.]. – Пекин : 2006. – 372 с. ; Шэхой кэсюе вэньсянь чубаньшэ // Проблемы Дальнего Востока. – 2008. – №1. – С.177 –184.

8. Гиффорд Р. Дороги Китая: Путешествия в одиночку вглубь страны: Фрагменты книги / Р. Гиффорд; пер. с англ. // Иностранная литература. – 2010. – №9. – С.58–142.

9. Кобзев А. И. Лао-цзы и Будда – «совпадение двух в одном» или «раздвоение единого»?/ А. И. Кобзев // XXXIX НК «Общество и государство в Китае». – М., 2009, с. 221–225.

10. Королькова А. В. Словарь афоризмов русских писателей / А. В.Королькова, А. Г.Ломов, А. Н. Тихонов ; под ред. А. Н. Тихонова ; 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык – Медиа, 2005. – С. 95.

11. Кравцова М. Е. История китайской культуры / М. Е. Кравцова. – СПб : Лань. – 1999. – 416 с.

12. Марфенко (Грищенко) О. Глокалізація душі : Повертаючись до соціальних концепцій минулого, КНР опановує сучасність / О. Марфенко (Грищенко) // Телекритика. – 2009. – №11. – С.36–41.

13. Маслов А. А. Непостоянство вечности. Лао-цзы: миф, человек и его книг / А. А. Маслов. – Princeton : The Edrian Milber Press, [б.г.] ; N.Y.: The Edwin Mellen Press, 1999.

14. Маслов А. А. Китай как гностическая фантазия / А. А. Маслов // Россия и гнозис. – М. : Рудомино, 2002. – С. 119–124.

15. Тарасов А. Наследие Мао для радикала конца XX – начала XXI века : Лекция из цикла «Общественная мысль XX века: практически ценное для политического радикала наших дней», прочитанного в Свободном университете им. С. Курёхина в 1996–1997 годах [Электронный ресурс] / А. Тарасов. – Режим доступа : http://www.screen.ru/Tarasov/MAO-poln.htm

16. Тихвинский С. Л. История Китая и современность / С. Л. Тихвинский. – М. : Наука, 1976. – 359 с.

17. Торчинов Е. А. Даосская утопия в Китае на рубеже древности и средневековья / Е. А. Торчинов // Китайские социальные утопии. – М. : Наука, 1987. – С. 104–124.

18. Тоффлер Э. Будущее начинается сегодня : интервью [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер // Аргументы недели. – 2009. – № 32 от 13 август. – Режим доступа : http://www.argumenti.ru/publications/10427

19. Фань Вэнь-лань Древняя История Китая / под ред. Р. В. Вяткина. – М. : Академия наук СССР, 1958. – 295 с.

Гуцуляк О.Б. Використання даосизму в китайському варіанті комуністичної доктрини

Розглядається філософсько-світоглядна основа формування національного варіанту китайської комуністичної ідеології, де робиться висновок про значний вплив даоської традиції. Аналізується використання даоських принципів у ідеологічній практиці КПК в 20-70-х рр. XX ст., в легітимації нею свого владного становища, а також розглянуто явище конкурентної боротьби правлячого режиму з неодаоськими сектами за сферу впливу у світоглядній царині.

Ключові слова: Мао Цзедун, комунізм, даосизм, неодаосизм, діалектика, КНР, КПК.

Gutsulyak O. Use of Taoism in the Chinese version of Communist doctrine

We consider the philosophical and ideological basis of formation of the national version of the Chinese Communist ideology, which concluded a significant effect on her Taoist tradition. Analyzes the use of Taoist principles in the practice of ideological of the Communist Party of China (CCP) in the 20-70-ies XX century, to legitimize it a domineering position, as well as the phenomenon of competition with the ruling regime neotaoist sects for influence in the ideological sphere.

It is established that at the beginning of the communist idea appeared in China in the form of a «new doctrine of neotaoizm», continuing the traditional Chinese system of philosophizing. In policy documents CCP is such a thing as «the construction of spiritual communism», which, in essence, is regarded as an emanation of Tao Road (total ethical norms underlying the framework of the universe). But the more important point in the merging of Western ideology of communism with traditional Chinese Taoism was the identity of the concept of «expropriation» . Lao- tzu applied the theory of «non-action», «desire for peace», «passive», «lack of desire» to resolve class contradictions, speaking for the «inaction» of the ruling classes . There is also evidence, according to which Mao Zedong reportedly said of himself that is «a politician who only superficially – Confucian , and inside – Taoist». This was

not unusual, and quite in keeping with Chinese tradition, and which are the sayings of Mao Zedong as «not afraid of difficulties, do not fear death», «Me choose hard things, others leave the lungs» and other such maxims borrowed from Taoism. Mao Zedong also often used in his political writings images of Taoist mythology (the bourgeoisie – «paper tigers», the proletariat – «the golden monkey with a baton», overcoming alienation – «remember your royal essence» , etc.).

Keywords: Mao Zedong, communism, Taoism, neotaoizm, dialectics, China, Communist Party of China.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 130.1+13

А. М. Дондюк

Інститут філософії Національної Академії Наук імені Г.С. Сковороди, м. Київ

ТЕМА РЕФЛЕКСИВНОГО У ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Розглядаються питання рефлексивного у просторі феноменологічного знання. Феноменологічні інтерпретації рефлексії в цьому контексті розглядається як певна методологічна операція. Аналізується простір феноменологічної антропології в контексті сучасного знання, зокрема аналізуються феноменологічні тлумачення рефлексивного, емоційного в досвіді які дозволяють сучасній філософські антропологічній думці використовувати, практичні досягнення сучасної психології.

Ключові слова: феноменологічне знання, редукція, досвід, рефлексивність.

Сучасна філософська думка проникає не лише у питання міжкультурного діалогу, але й у діалог міждисциплінарний, у цій ситуації рефлексія «межових феноменів» дає нам змогу по новому розглядати наукові напрямки. На початку XX ст. філософія виказує інтерес до психіатрії, на підставі досліджень в психіатрії виникають нові філософські теорії. Дослідження К. Ясперса та Є. Мінковського роблять потужний поштовх у «філософсько-клінічному» просторі XX ст., підкреслюючи цим, що філософія і психіатрія у своїх пошуках звертаються одна до одної. Відомий французький дослідник Ж. Шарбоно[1] дещо з іронією вказує на феноменологічну антропологію та феноменологічну психіатрію як теоретичних братів. Згадаймо, як у французькому психіатричному журналі «l'Evolution psyhiatrique» зазначалось про теоретичну антропологію, як феноменологічну психіатрію XXI ст. В. Бланкенбург, автор численних робіт з феноменологічно-антропологічного підходу в психіатрії зазначав про методологічну значимість феноменології для психопатології. При розробці своєї «психопатології здорового глузду», В. Бланкенбург певною мірою бере участь у діалозі з феноменологією. Це дозволяє йому, з одного боку, запропонувати феноменологічно обґрунтований підхід до психопатології, а з іншого боку, по-новому визначити епістеміологічний статус психопатології як наукової дисципліни.

Розглядаючи сучасні дослідження в межах феноменологічної психіатрії, а також її відносини з філософією, найбільш цікавим є екзистенційний напрямок представлений роботами Ж.-П. Сартра та Г. Марселя, цьому сприяли методологічні аспекти попередніх досліджень Е. Гусерля. В межах феноменологічної традиції до питань рефлексивного в своїх працях звертались такі дослідники як С. Валдіносі, Ж. Каруа, Ж. Лантері-Лаура, Є. Мінковський, та А. Татосяна, зокрема його роздуми викладені у працях «Феноменологія психозів» [1] та «Інтерпретація людського у Рікера і проблема психозів» [2].

В. Шютц зазначає, що людська свідомість буттєво розколота, як в просторі сприйняття, так і в просторі рефлексії, а тому й цікава нам, як проблема методологічного знання. Відчуваючи ці протиріччя в феноменології Е. Гусерля, Р. Інгарден вважав, що саме інтерпретації прийняті, як самодостатність щодо трансцендентального, вимагають цього розколу існуючого досвіду «Я»: я, що сприймає і я, як рефлексивне самоспостереження. Але ж чи постає цей розкол, про який ми говоримо у феноменологічному досвіді трансцендентального «Я», дійсним розколом реального того, що в межах феноменологічного досвіду

1. Ж. Шарбоно (Georges Charbonneau) – французький психіатр, керівник програми Університету Париж, 7 –Дені Дідро. Сфера його наукових інтересів відноситися до тем феноменологічної психопатології.

визначає як реальність? Я маю нагоду запитуватись щодо поняття редукційного, чим для мене в досвіді залишатиметься те, що залишається за межами здійсненого мною, побаченого відносно редукції і вже не дозволено зіштовхувати на минуле, приймаючи цим проблему як щось, але на половину здійсненне, наполовину ні, як певне «demi».

Редукція дарує можливість прослідкувати тему іншої причинності, як іншого смислотворення в досвіді, інакше ми взагалі можемо втратити право заперечувати, лише після того, по факту посилаючись на будь-яку діалектику смислу та оцінювання позитивності та негативності існуючого. Говорячи про редукцію мені важливо розуміти, при які «само-представленості» й про який конкретно об'єкт йтиме мова. Чи ж не та це об'єктивність усвідомлюючи яку, доречно було б вказати, як на феноменологію музики, ледве не про неї вже писав М. Пруст говорячи, що важливість не в «жахливій музиці Одетти», а швидше в тих прекрасних видіннях, що залишатимуться у нас вже після звучання музики. [3, с.203]

Беручи до уваги позицію Р. Інгардена, зазначу, що для феноменологічного досвіду редукція постає саме тією операцією, через яку особистісне я відмежовується від самого себе. Редукція, розуміється як «можлива рефлексивна відмежованість від безпосереднього переживання власного я». Метафізичне знання, в такий спосіб, може вийти саме на тему рефлексивного досвіду, як незнання та свободи від пізнаного. Існує позиція, що поняття редукційного репрезентує себе через певний момент онтологічного висловлення впевненості щодо можливої реальності, в межах феноменологічного досвіду доречно вважати, що поняття тетичного виявляє себе як момент впевненості в цьому процесі сприйняття реальної дійсності. Тема «сприйняття реальності» як тетичного досвіду цікаво прослідковується у психоаналітичному знанні, зокрема, ця тема домінувала в досліджені П. Жане. Дослідник, спостерігаючи своїх хворих, а саме особливості психічного захворювання, намагався простежити через тему втрати відчуття реальності, впевненості щодо реальності, необхідний смисловий момент переживання. Саме ці спостереження дозволять йому аналізувати контекст актуального сприйняття, як поступове відтворення відчуття реального, феномену дійсного в свідомості, а не лише, як онтологічну переконаність, що постає в людському сприйнятті, як необхідний момент акту переживання. Для самого антропологічного знання ці дослідження, а пізніше пошуки в межах феноменологічної психіатрії дозволять легалізуватися по відношенню до метафізичного досвіду ще й як моменту буттєвої втрати чи то «відштовхування впевненості» вже сприйнятої даної реальності, але ж до того ж і як безумовне бажання її мати.

Однак, постає питанням про відповідну «втрату відчуття реальності», а відтак і тему впевненості щодо реальності саме як безумовного необхідного моменту переживання. Сучасний світ саме як реальність дозволяє собі конституюватись, але ледве не щоразу я запитуватимусь стосовно форми тієї реальності. Реальність може бути взята як трансцендентальна даність, а може бути прийнята саме як об'єкт сфантазований мною. Саме на цьому рівні здійсненна редукція дозволяє запитуватись про існування вже можливої «третьої форми реальності» того існуючого досвіду, що залишає мені редукційне в досвіді після мисленого акту. Знову ж таки, сучасний світ ніби само-запитуватиметься про цю «третю форму реальності», водночас онтологічно не запитуючись про форму дійсного, отже, це вже може бути представлено, як особливий «інтенційний об'єкт», що запитується про особливість своєї суб'єктивності.

Говорячи про редукцію, не лише як про момент реального переживання, але й когнітивно означену проблему для себе, як акт призупинення дії нашого пізнання. Це наближує до теми рефлексивного в редукції, як моменту конкретного переживання. Досвід дозволяє побачити процедуру редукції, як своєрідне порушення переживання інтенційного даного, а відтак сказати про психічне захворювання як відхилення «від». Редукція, в такий спосіб володіє моментом рефлексивного як «призупинення дії» свідомості, саме в цьому й є негативність цього втручання, а ще й порушення особливостей досвіду. Ця тема прослідковується у психіатричному

знанні, побудованому на тому, що Інша рефлексивність дана в першу чергу як захворювання на сьогодні вже не може бути сприйнята лише як соціальна руйнація, чи то хаос цього досвіду. Але чим тоді поставатиме редукція в цій ситуації для сьогодення як моральна проблема? Редукція в межах психіатрії відчувається як момент творення, як операція самостійна, а не лише як утримання «від» небажання побачити в досвіді щось негативне. Саме при входженні до феноменологічного руху щодо знання в психології та психіатрії відбувається досить складна систематизація, яка здійснювалась більшою мірою лишень теоретично. Напевно дозволю розглядати феноменологічний підхід через розуміння, намагання приділити увагу саме науковому досвіду (нім. erfahrung) хвороби чи то захворювання в цілому, до того ж звернемо увагу на таке поняття як інтенційне. Водночас по відношенню до поняття редукційності, інтенційне наближується до плану терапевтичного не дозволяючи у всіх своїх виявах відповісти на основоположні принципи. Доречно було б зазначити, що саме практикуюче знання, психіатрія, зокрема, оперуватиме поняттями, які належать до феноменологічного руху, А. Татосян так пише про це взаємопроникнення «…феноменологічна психіатрія виступає дочкою філософської феноменології, чи скоріш молодшою сестрою, що дорослішали разом» [1, с.19] Виправданим є у феноменологічній психіатрії та психології використання поняття тетичного, саме як відчуття впевненості в існуванні пережитого. Свого часу Е. Гусерль в «Картезіанських роздумах» наголошував на тому, що поняття epoché, або так зване, «взяття в лапки об'єктивного світу» не поставатиме перед ніщо. Нині простежуємо акцент на тлумаченні тетичного, саме як можливого конкретного Я-сумніву, але для мене це одночасовість того Я, котре здійснює акт рефлексії. Отже, щодо сумніву стосовно світу, не позбавляючи людину онтологічної впевненості в світ, і до того ж не позбавляючи людину можливостей говорити про сумнів як даність щодо цієї дистанційованості в свідомості. Загалом це дозволяє говорити про редукційне як певну методологічну операцію, що здійснюється як зупинення самого часу дії вірування в реальний світ . Однак для психіатричного знання, на сьогодні це ще й певна втрата самовизначення, людина ніби зменшує той рівень тривоги, хоча і допускається певна пригніченість.

Феноменологічне знання, проникає в практикуючу психіатрію, саме через тему редукції, не лише як руйнація норм, але й як нормальність цього «відхилення» в сприйнятті. Попри все, це дозволить психіатрії розглядати тему не-відтворюваності реального досвіду, вже як тему певного «рефлексивного зсуву» сприйнятого. Саме до цих тем зверталися Є. Мінковський та П. Жане, говорячи про синдром психастенії як про можливу втрату реального, або ж як часткову трансформацію. Досвід редукції, це не лише тема шляху до «чистого переживання смислу», це також те epoché, а тому й можливий рівень тієї трансцендентальної редукції, чи редукції, прийнятої як певне «взяття самого предмету в лапки», або ж й саме утримання від суджень про буття (miserentre parenthèses).

Чи можу я стверджувати, що предметом розгляду трансцендентальної феноменології виступає психічне як предмет експериментального досвіду? Хоча це, в свою чергу, постає очищеним від наївностей індивідуального переживання, уявлення, але водночас і як знане про природу «чистої рефлексивної діяльності». Свого часу Е. Гусерль стосовно декартівського тлумачення редукції, визначив: «рефлектуючи щодо всього цього значимого для мене як, а я знову здійснюю досвід, знову здійснюю судження – але в такий спосіб, що судження я виявляю не як людина в цьому самодостатньому світі, а як самобутнє ego, що виносить в свою чергу судження про інше ego, а саме як ego, для якого світ, людина, Я в цьому природному людському досвіді суть лише феномени»[4, S. 395-396]. Як на думку Е. Гусерля у Декарта не буде промислено всього цього до кінця в самому ж понятті epohé. Редукційність, до того ж, існує чимось здатним приспати недовір'я, і в цьому завжди редукційність могла відігравати і негативну роль; сила тиску інколи, а відтак і поняття редукційності в просторі дискусій, зокрема, сприймалась досить опозиційно. Адже виникали питання, чи повинна редукція прийматись виключно як операція філософського пізнання і розумітись на рівні лишень трансцендентальної

редукції. Чи все ж таки редукція можлива в межах теоретичних здійснень емпіричної психології, не заважаючи, до того ж, що ейдетична психологія розглядалась з точки зору сутнісного. Е. Гусерль вдаючись до пошуків редукції як єдиної методологічної процедури, що веде до даної в цілісності своєї чистої свідомості, говоритиме лишень про редукцію виявлену на різних рівнях сприйняття. Першим кроком до того, чи не можна було б визначити як «феноменологічну антропологію», дану як психологічну редукцію. Психологічна редукція саме як методологічна операція дозволяє виокремити «Я, наївно здійснююче акти» чи то ще й як «Я» котре, стоїть над цим реальним Я, саме як «рефлектуюче Я». На цьому рівні теоретик визначає, для себе, в межах феноменологічного знання, природу чистого Я та природу самої рефлектуючої діяльності щодо реальної свідомості саме так вважав Е. Гусерль – шукаючи через процедуру редукції шлях до чистого трансцендентального знання, можливий пошук суб'єктивності людського досвіду. Виходячи на рівень трансцендентального феноменологічного пізнання, Е. Гусерль в цих межах намагається визначити ті аспекти суб'єктивного досвіду, які вислизатимуть поза феноменологічний пошук як такий, будучи вже зорієнтовані на саму можливість емпіричного в знанні.

Як для мене, в цьому особливо значимо, як в межах французької традиції в психології та психіатрії активно використовуватимуться дещо інші поняття для означення цих різноманітних тем редукційного в теоретичному досвіді – варто згадати про поняття suspendre як призупинення дії рефлексивного, про поняття de suspendre nous connaissances як призупинення дії нашого пізнання, de suspension du monde як тимчасове звільнення від світу, або ж suspensdre tout judement як саме тимчасове призупинення всіх наших суджень в досвіді. Співвідношення цих понять, зрештою дозволяє звернутись до проблем теоретичного підґрунтя для можливого майбутнього у розвитку феноменологічної психіатрії.

У психіатрії рефлексія як тема редукції у всіх своїх виявах розглядалась, тривалий час, як особливе «втручання», до того ж як своєрідний розрив універсальної єдності досвіду, а водночас і цілісності часового переживання. В межах традиційної і феноменологічної психіатрії ця проблема була визначена як тимчасове звільнення від світу, чи то ж як своєрідне призупинення самого процесу бачення світу шляхом рефлексії, або й навіть можливості силою утримувати рефлексивне «вже» пережите в досвіді за межами діючого переживання, виводячи в такий спосіб за межі активної свідомості. У межах практикуючої психіатрії, про це можна говорити як про допомогу хворому з боку лікаря, котрий володіє й власною рефлексивністю, однак чим постає ця функція рефлексивного в реальному досвіді щодо самого хворого? Це рефлексія, що є негацією з боку лікаря чи ж рефлексія яка виявляє себе досвідом позитивного здійснення як здійснення морального щодо цієї рефлексивності? Так чи інакше, але рефлексія в сучасній психіатрії перестає існувати лише як терапевтична дія і, напевно, невипадково подібна установка дозволить Ж. Бодрійяру говорити про рефлексивне як насильство чи то як саме одностороннє здійснення в досвіді. Насильство самого спогаду, рівнозначне насильницькому виникненню роздуму про певний предмет, до того ж, він може бути досить болісно представлений у вже реальному досвіді. Ця проблема була визначена як проблема абсесії, чи ж то як нав'язливого бачення минулого, але це вже проблема конкретністного виникнення смислів. Саме стосовно абсесії я ніби й матиму право запитуватись про означений феномен трансцендентальних вимірів пам'яті безпосередньої. Абсесія як така у безпосередньому виникненні думки в свідомості, виникненні спогадів, страхів, сумнівів, прагнень при одночасному усвідомленні їхньої негативності і відношення в цьому процесі мислення має своє негативне здійснення. Важливо, що саме форма збереження смислів лише на короткий момент переживання – відповідно до цього я можу запитуватись про форму редукційного стосовно самого когнітивного досвіду.

Проте актуалізована в психіатричному досвіді проблема редукційного все частіше звертається до феноменологічного знання, інколи не усвідомлюючи цього. Феноменологічна тема відкриває можливе поєднання, це поєднання тлумачень редукції з рефлексією як можливості в структурі живого переживання, чи то ж і

як миттєвості «супроводжуючого переживання». Саме це наближує до можливості розглядати рефлексію в структурі іманентного переживання в досвіді. Ця тема виникає як одночасний аналіз емоційних переживань, почуттєвого досвіду, що супроводжує і співіснує щодо акту рефлексивного в свідомості. І це не завжди тема кордону між емоцією, почуттям і рефлексивним усвідомленням цього переживання у досвіді. У цьому контексті феномени почуття та емоції в переживаннях аналізуються не як ненормальність, а як можливості творення цього нового горизонту бачення для хворого. У зв'язку з цим означується тема: як почуття страху, емоційної пригніченості в сприйнятті, агресивності щодо Іншого, чи то щодо власного Я в переживанні змінюється саме рефлексивне в досвіді і чи ми зможемо вказувати на іншу рефлексивність в досвіді як таку? Власне саме тому я й можу говорити про саму активну змінюваність рефлексивного, оскільки перетворення рефлексивного постає не лише як «накладання» на вже існуюче пережите у досвіді, але й творенням рефлексивного як певного горизонту нашого майбутнього сприйняття. Це і виявляє проблему творення рефлективності, не як змінюваності самого захворювання, а саме як постійне творення для нас нового когнітивного простору. Постійна реконструкція, власне рефлексивного моменту, дана як постійна здатність наново побачити щось «вже» сприйняте в цьому досвіді. Рефлексивне в такий спосіб, дає змогу для мене засвідчити ті механізми бачення, що врешті вже відбилися в досвіді як інша суб'єктивність.

Важливо зазначити, саме, що Е. Гусерль в «Ідеях...» розглядаючи момент феноменологічної установки та проблему психологічно-феноменологічної редукції, зазначає: «Може статися так, що для феноменології буде що сказати, і досить вірно сказати, що стосується галюцинацій, ілюзій, та й взагалі хибних сприйнять» [5, с.198]. Теоретик, вдається до назв психічних захворювань, намагаючись з повною очевидністю описати те, що ніби «являється як таке», в даному разі, згадаю інше поняття, яке він для цього використовуватиме – «описувати сприйняття в ноематичному аспекті» [5, с.198]. Саме з цієї точки зору психічне захворювання буде аналізуватись в подальшому, як проблема редукції в досвіді, зокрема. Л. Бінсвангер, говорить про феномен контрольованої свідомість, але які тут можливі паралелі з редукційною свідомістю? Мислитель визначає понятійне бачення світу, як своєрідну «смислову матрицю» досвіду, яка виникає у межах редукційної свідомості реального. Саме в цьому контексті редукційне зміщення в сприйнятті досвіду як історичне переживання визначатиметься Ж. Франсуа в праці «Про «час». Елементи філософії «жити»: час починає виконувати функцію редукованого смислу, нависаючи над «життям» саме тоді, коли різні реальності в нашому сприйнятті редукуються лише до якоїсь однієї давності, безперечно, що це проблема соціального досвіду, і як індивідуального переживання. Здавалося б, про яку роль редукції в історичному досвіді саме як методологічної операції ми можемо говорити? Однак саме щодо можливого історичного смислу, що поруч, редукція вже репрезентує себе щодо рефлексивної дії як сили, ніби утримуючи «вже» пережите за межами досвіду.

Чим же може бути цікавим феномен редукції, в межах допустимої форма саме в практичному зверненні до психології? Ця проблема допускає, що хворий постає перед нами не лише як об'єкт лікування, але й як здатність до іншого мислення, як певний вихід на рівень іншої суб'єктивності. Саме тому тема рефлексії, чи то поєднані з нею проблеми феноменологічного досвіду, дозволяють насамперед використати рефлексивне як теоретичний інструмент цих «провокацій психіатрії». Відомо, що в своїх перших клінічних техніках на початку століття психіатрія підійшла до аспектів фундаментального феноменологічного знання, якими розкрила традицію знану подалі як феноменологічна антропологія. Феноменологічна антропологія в цьому контексті цікавить нас лише як досвід сутнісний, на сам перед це феноменологічне тлумачення свідомості, котре не дозволяє інтерпретувати досвід лише як пізнавальний механізм, як тлумачення свідомості та іншого, саме ці проблеми дають змогу в межах феноменологічного досвіду людини прояснити як самість (comme Soi). Це тлумачення досвіду є не лише досвідом як баченням, але й своєрідним проживанням (Habiter), досвідом як модифікацією. Врешті-решт, для

нас в цій ситуації важливо не лише бачення сутнісного як феномену, а те, що це дозволяє для психіатрії озвучити проблему: пацієнт психіатричної клініки постає відтепер не як предмет лікування, а як пацієнт, котрий усвідомлює, переживає, а відтак пацієнт не лише як безповоротно хвора людина, людина, що обмежена в своєму соціальному контакті, це почасти навіть людина зі своїм Я, це людина здатна до почуття та іншого мислення. Для психіатрії означене вище тлумачення розкриється не лише як терапевтичний механізм, це дозволить створенню в межах психіатрії нової антропології як такої, тлумаченню хворої людини, чи то людини, що відмінна від усталеної Норми, це антропологія, що дозволить побачити людину як іншу суб'єктивність, але до того ж ще й як тему іншої соціальності. Це дозволить А. Мальдіне, говорячи про психіатрію, конкретизуючи: «Ті хто мають справу з психічно хворою людиною, мають справу з людиною» [6, с.25]. Ця позиція, котра дозволяє визначити, що стан психічно хворої людини постає перед нами не завжди як деградація особистості, це інколи змінюваність, котра об'єктивує нову логіку хворого, до того ж логіку, котра не виявить зі свого боку небезпеки для Іншого, для соціуму, а що саме головне, не потребує обмеження «від»... Це змінюваність, що реалізується в своїй позитивності, як такій. Власне Л. Бінсвангер ідентифікував своє наукове бачення з феноменологічною логікою питання. Водночас важливо те, що психіатри, наприклад К. Леонгард, досить далекі від феноменологічного мислення, відчули проблему психіатрії та психології ХХ ст. – чітких кордонів між нормальними, звичайними, акцентованими особистостями не існує і не потрібно перейматись лише проблемами певних класифікацій, адже класифікації самі по собі перестають бути проблемою для психіатрії як темою для психопатологічного знання. Свого часу науковий об'єктивізм дозволить визначати «патологічні особистості» і не більше, а це насамперед передбачає відхилення від норми. А чим для нас є Норма? Це проблема внутрішнього стану, чи то, як визначить К. Леонгард, «зовнішні обставини, котрі унеможливлюють нормальний потік життя, не розглядаються» взагалі? Як ми можемо враховувати ці перехідні стани? Приймаючи означене знання людського, психіатрія в такий спосіб не усвідомлює, що «забороняє» людському бути лише позитивним досвідом і не більше підходячи до «небезпеки», на яку вказував свого часу ще Гусерль – можливість перетворити феноменологічне в антропологічне.

Редукція це своєрідна операція через яку зустрічається суб'єкт та об'єкт, однак це операція, що несе певну реалізацію вже «зараженням», оскільки скасовуються всі упередження щодо об'єкту, котрий сприймається, тобто упередження щодо можливих точок зору як таких. Зовсім в іншому значенні використовується це поняття в контексті гайдеґґерівської метафізики, воно ніби звільняє себе від participé passé, тобто від того, що реально показується в... Феноменологічне бачення постає як погляд на те, що я бачу, що я бажаю, виявляється що до мене як такого, це погляд цілісний і безпосередній. Зокрема, l'éproché поставатиме як те постійне здійснення досвіду в світі і це операція в своїй нескінченності, адже це і є постійне нове здійснення феноменологічної редукції, по мірі постійно нового зустрічання смислу зі світом. Зокрема, в «Лекціях про Пруста» М. Мамардашвілі, розглядаючи тему знаменитих тістечок «мадлен», визначає феноменологічну редукцію як операцію, через котру ми розриваємо, чи то призупиняємо дію в собі екрану, котрий до того ж реально існує. Зрештою, усвідомлення того, що предмети як причини, які викликали в мені ті чи інші стани постають ще й екранами між нами і світом. І редукційність звертаючись до тебе вже ніби промовляє в цій ситуації – призупини [7 с.178]. Саме в цьому, момент «Я – Світ» як ціле через феномен редукції стає спільною проблемою антропологічного та психіатричного водночас. Зауважу, що проблема редукції саме в цьому контексті надзвичайно цікаво розглянута сучасним французьким філософом-феноменологом Ж.-Л. Маріоном у роботі «Réduction et donation. Recherches sur Husserl, Heidegger et la phénoménologie» [8, с. 198].

Е. Гусерль в «Ідеях...» зазначав, що феноменологічна редукція саме як éproché phénoménologique за природою не може говорить одночасно, а ні про яку іншу істину, як лише просторово-часового існування. У Е. Гусерля було надзвичайне відчуття

проблеми – він аналізував рівень психо-феноменологічної та феноменологічної редукції відчуваючи, що він не може означити в цьому контексті ще й рівень реального існуючого досвіду. Чи це не та саме «загроза» антропологічного знання, на яку він вказував, отже феноменологія виходить за межі чистої свідомості досвіду, не в останню чергу завдяки Е. Гусерлю.

Досвід людського завжди стає недостатнім для самого себе і ми можемо простежити це на прикладі саме редукційного в досвіді. Гаразд, якщо людина здійснює операцію «підвішування», чи то редукції з розрахунком саме на природне бачення, зрештою в цієї людини перед очима реалізується істина досвіду шизофренічної свідомості [9]. Оскільки сам механізм époché scizophrénique як редукції в шизофренічній свідомості не сприяє безладу, ми повинні визначити місце цій операції так як феноменологічному époché в досвіді в цілому. Саме тоді ми зможемо розраховувати на якийсь визначений «психічний порядок» досвіду, нехай й інший порядок досвіду. Протилежність пережитого часу належить також до досвіду, який водночас не завжди доступний в межах цієї свідомості, який й не завжди може оцінювати те, що в межах само собою зрозумілого. Г. Теленбах наполягав на тому що особистість (personnalité) в своїй здатності-схильності до захворювання, означується через l'esprit d'ordre (ordentlichkeit), саме через упорядкованість розсуду. Цей упорядкований розсуд означає всі здійсненні, можливі сфери екзистенції, а Г. Теленбах вказував на присутні буттєві факти, замкнені в якомусь певному порядку і наслідки (rémanence) часової ситуації того суб'єкту котрому було страшно по цей бік вимогливості від дії. Предмет має ставати саме таким, яким він себе зафіксував і мати безпечні межі, оскільки проблема дослідження повинна відповідати якомусь певному екзистенційному порядку (retraite, malade, déménagement; замкненість в собі, хвороба, переміщення). У депресивній ситуації, недоліки (les fautes) постають зрозумілими у темі, й лише як у темі яка у чомусь іншому і чужому водночас стає тим самим (разом зі мною просторі та часі пережитого), якою я і заперечую самому собі. В межах психологічного знання ці (altérations) змінення якоюсь мірою постають глибинними, без будь-яких зв'язків з причинностями. Постаючи лишень механікою думки малюючої, хоча особливо втіленої в чомусь безумовно конкретному. Саме це нам і дозволить запитуватись щодо поняття «життєвого світу», щодо особливостей редукційного в ньому. Водночас як це мені дозволить замислитись про редукційне щодо якогось конкретного образу. Так, чи не про саму плинність образів, що вже самі по собі тільки і створюватимуть ряд конкретних переосмислень одного цілого. Саме щось подібне висловлюватиме Луї Арагон, намагаючись побачити «щось насправді» в образі, вбачаючи «щось, як воно проявляється» [10]. Редукційне несе в собі ту інтенсивну раціональну рефлексію стосовно конкретного образу, що ніби дозволяє його розпізнавати у всій своїй повноті.

Бібліографічні посилання:

1. Tatossian A. La phénoménologie des psychoses / A. Tatossian – Paris : Le Cercle Hérméneutique, 2002. – 256 p.

2. Tatossian A. L'identité humaine selon Ricœur et le problèm de psychoses / A.Tatossian // L'Arte du Comprendre. – 1994. – №1. – P. 99-106

3. Proust M. Du côté de chez Swann / M. Proust // À la recherche du temps perdu. – Paris : Gallimard, 1988. – 527 p.

4. Hua. – VI. – S. 395-396

5. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль [пер. с нем. А.В. Михайлова ; вступ. статья В. Куренного] / Э. Гуссерль – М. : 1999. – 336 с.

6. Maldiney H. « L'existant ». Psychiatrie et existence. / H. Maldiney ; [textes réunis par P. Fédida et J. Schotte]. – Grenoble : J. Millon. 1991. – 364 p

7. Мамардашвили М. Лекции о Прусте. Психологическая топология пути/ М. Мамардашвили. –М. : Ad. Margineme.1995. – 547с.

8. Marion J.-L. Réduction et donation. Recherches sur Husserl, Heidegger et la phénoménologie./ J.-L. Marion. – Paris : PUF 2004 – 312p.

9. Giudicelli S. L'implication phénoménologique dans l'expérience en psychopathologie / S.Giudicelli // Journal de bord d'un thérapeute. Étudescliniaues préface de Jean-Taussant Desanti. – Paris : SEUIL, 1996. – 1Vol. – 339 p.

10. Арагон Л. Анри Матисс, роман : у 2 т. / [пер. с фр. Зониной Л.] ; Л. Арагон. – М. «Прогресс». 1973. – 472 с.

Дондюк А.М Тема рефлексивного в пространстве современного феноменологического знания

Рассматриваются вопросы рефлексивного в пространстве феноменологического знания. Феноменологические интерпретации рефлексии в этом контексте рассматриваются, как определенная методологическая операция. Анализируется пространство феноменологической антропологии в контексте современного знания, в частности анализируются феноменологические толкования рефлексивного, эмоционального в опыте позволяющие современной философской антропологической мысли использовать, практические достижения современной психологии.

Ключевые слова: феноменологическое знание, редукция, опыт, рефлексивность

Dondiuk A. Theme of Reflexive in the Space of Contemporary Phenomenological Knowledge

The author addressed the question of the reflexive in the space of phenomenological knowledge. Phenomenological interpretations of reflection in this context are seen as a kind of methodological operation. The article presents the analysis of the space of phenomenological anthropology in the context of contemporary knowledge. The author discusses phenomenological interpretations of the reflective and emotional in experience that allow contemporary philosophical anthropological thought to use practical achievements of modern psychology.

The author analyzes the issue of reflexivity in the space of phenomenological psychology and existential analysis in the philosophical and anthropological context, taking into account the peculiarities of the formation of different approaches and directions, connections to previous philosophical tradition.

The author focuses on the analysis of the phenomenon of experience using the concept of reduction. It has been considered primarily the real action, which does not manifest itself in actual behavior. However it is about experienced action and for the phenomenological consciousness the notion of the reduction is used toward the world of the senses, which are known to us.

Theme of reflexivity is considered in the context of contemporary philosophical anthropological knowledge, and at the same time the author focuses on the variety of issues of phenomenological psychology and existential analysis that covers issues of ontology and epistemology, anthropology and ethics, focuses on the complex set of common principles and attitudes of phenomenological, philosophical and anthropological researches.

In the space of interaction between philosophy and psychiatry traditional philosophical problems are set up in a different and urgent way: problem of the ontological foundations of being, the criteria of validity of experience, human existence, procedures and methods of knowledge on human, boundaries and borders of understanding.

The author notes that the philosophical anthropology and phenomenological psychiatry demonstrate excellent example of interdisciplinary communication, philosophical understanding of the specific knowledge, understanding the human emotional experience as fine line between different states of consciousness. Also, this article presents reflection of the theme which suggests a permanently existing boundary on anthropological and transcendental dimensions.

Keywords: phenomenological knowledge, reduction, experience, reflexivity.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 37.013.001(477)(091)

Л. М. Дубчак

Інститут кримінально-виконавчої служби, м. Київ

ВИХОВАННЯ ТА ПОКАРАННЯ ЯК ВИКЛИК ЛЮДСЬКОМУ ЗЛУ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПАРАДИГМІ ВІД ДАВНІХ ЧАСІВ ДО XVII СТ.

Досліджено проблему природи «зла» в людській поведінці у міфологічній, літературній і правовій спадщині праукраїнців та у творах давніх українських філософів епохи українського передвідродження, відродження та просвітництва. З'ясовано, що для мислителів тих часів зло має місце лише в людській природі і засобом протистояння йому є добрий приклад батьків як засіб виховання. Простежено, що на основі зазначених ідей формується в зазначену епоху і своєрідне відношення до карного права.

Ключові слова: право, закон, добро, зло, виховання, карний кодекс, покарання, мета покарання, міфологічний світогляд праукраїнців, «Велесова книга», християнське вчення, «Руська правда», Юрій Дрогобич, Кирило Транквіліан-Ставровецький, Симеон Полоцький, Інокентій Гізель.

Ще на зорі зародження української нації у давньому слов'янському світогляді

панував природньоправий тип праворозуміння. Такий світоглядний орієнтир зберіг свій зміст і до сьогодні. Проте невичерпаність проблем у правовому просторі в організації досконалої правової системи, яка б зберегла людський рід від зла, а також проблема адекватного покарання змушують постійно повертати свій погляд у минуле в пошуках відповіді на питання, як вирішувалася у давній філософській традиції проблема виховання та покарання як реакції на «зло» в людській поведінці. Аналізу такої проблеми допомагає багата спадщина літературних, правових та філософських пам'яток, де відкриваються світоглядні цінності минувшини. Такі дослідження збагачують сучасну пенітенціарну філософію, яка покликана здійснювати аналіз проблем злочину та покарання у вихованні правової культури сучасної людини.

На етапі зародження української філософської думки проблема «злочину» і «покарання» не була предметом спеціального аналізу. Проте вона фігурувала в контексті вирішення проблеми природи добра і зла в людській поведінці, їх протистояння, з'ясування причин відхилення від першопочаткового абсолютного добра, виховання та значення покарання як реакції на людське зло.

Сучасне звернення до проблеми природи зла в людській поведінці, виховання і покарання як реакції суспільства на зло в контексті історико-філософького аналізу сприяє збагаченню сучасних світоглядних орієнтирів, з'ясуванню особливостей власних ментальних цінностей, які формувалися століттями, задля створення міцного світоглядного фундаменту в побудові сучасного нормативно-регулюючого інституту на гуманістичних засадах права. Таке знання збагачує теоретичну базу пенітенціарної філософії, правознавства, криміналістики тощо.

До аналізу проблеми виховання, злочину та покарання зверталися філософи всіх часів. Систематизацією таких ідей займалися А.Ф. Лосєв, В.С. Нерсесянц, та сучасні українські дослідники С.С. Сливка і Н.Ю. Мельничук. Проблема злочину і покарання достатньо аналізувалася у українській гуманістичній філософії Нового та Новітнього часу.

Об'єктом актуального дослідження є філософський аналіз проблеми природи зла в людській поведінці в контексті протистояння добру як вічній сутності, виховання та покарання в давній українській філософській традиції. Метою дослідження є аналіз актуальної проблеми у праукраїнській міфологічній, правовій та літературній спадщині («Велесова книга», «Руська правда», «Повчання» Володимира Мономаха) та ранніх філософсько-правових концепціях доби передвідродження, відродження та Просвітництва (Юрій Дрогобич, Кирило Транквіліан-Ставровецький, Симеон Полоцький, Інокентій Гізель). У зв'язку з цим, задачею дослідження є звернення до аналізу міфологічного світогляду праукраїнців, світоглядних цінностей княжої доби та доби українського передвідродження, відродження та Просвітництва на проблему природи злодіянь, виховання та покарання.

Міфологічний світогляд слов'ян вирізнявся особливим відношенням до світу, природи, людини, суспільства, їхнього гармонійного співіснування. У міфах викладалася історія Космосу, упорядкування Всесвіту, облаштування навколишнього і людського світів. Основна мета давніх міфів полягала у нормативному регулюванні поведінки членів громад через закріплені у повір'ях і забобонах норми життя.

У слов'янській міфологічній системі, як і в давньогрецькій, присутнє було уявлення про «долю» як встановлений світопорядок (в давньогрецькій мові існував термін «діке», а в слов'янській – «судьба»). Однак в давньогрецькому світосприйнятті доля визначалася як непорушний закон. В той же час слов'яни вірили в те, що на долю можна впливати. Тому, згідно слов'янського світосприйняття, дотримання світопорядку забезпечується втручанням людини (її вольовими діями). А втручання в долю не завжди означає благі наміри.

У давньому збірнику молитов, легенд та оповідань про давню слов'янську культуру «Велесова книга» джерелом світопорядку названо три начала – Нава, Права і Ява (Нава – світ померлих, потойбічний світ; Права – закони, порядок; Ява – реальний світ).

Згідно давнього слов'янського міфологічного уявлення, який змальований в творі,

система нормоутворення в людському суспільстві мала божественне походження. Дажбог створив яйце, «що є світ – зоря, яка нам сяє». «У тій безодні він повісив землю, щоб там удержувалася», де уклав Права, по яким, «як пряжа», «тече Ява, яка творить людське життя». [2] Звідси, реальне життя, згідно міфу, твориться законами по Праву, укладеному Дажбогом. Від Права і Яви, згідно міфології, йде третє начало – Нава. Зі світу померлих душі пращурів, які злилися з богами воєдино, спостерігають за світом живих, слідкують чи бережуть світ Права, Яви та Наву. Зло береться там, де людина починає марнувати сили, дані Богом, і не берегти Праву, Наву і Яву. Таким чином, породжений від Бога закон, порядок в цьому світі може бути порушений лише по вині людини. Жити за законом, згідно давньослов'янського міфу, – це велика відповідальність. Тут не достатньо лише слова. В міфі йдеться, що заявляти лише про свої права – це ще не добро. Людина здатна наближатися до першородного добра лише справами своїми, які мають збігатися зі словом.

В світогляді давніх слов'ян, про що переконливо говорять міфи, носіями зла були варяги – «злий рід». У «Велесовій книзі» розповідається, що злославні часи почалися, і злочини поширилися повсюдно, коли «Русь була побита рукою ворожою» [2]. Таким чином, істинно слов'янський рід перевівся від експансії зла, втіленням якого була «зла сила» варяг.

Юснатуралістичне світорозуміння в праукраїнській свідомості мало місце і в епоху Київської Русі, навіть за умов поширення нових світоглядних цінностей в добу християнізації.

Княжу добу прийнято характеризувати як епоху високої етико-гуманістичної спрямованості, що відбилося на правовій культурі, яка породила звичаєве право, правову ідеологію, писане державне право, живе право, судочинство тощо, та орієнтували на демократизм, вищі цінності моралі, в основі яких покладений принцип справедливості, поваги до людини.

Природньоправове праворозуміння праукраїнців в княжу добу визначалося уявленням про надлюдське походження добра, права. А саме, християнське вчення вчило, що джерелом і началом порядку в світі і в соціумі є сфера буття Бога, який в свою чергу, був втіленням всіх благ і чеснот. Біблійні заповіді, відповідно, формували особливу мораль, відповідний погляд на проблему добра і зла.

Зло, згідно християнства, міститься в людській природі. В «Слові про закон і благодать» Іларіон Київський назвав людство як «посудина скверная» [6]. Проте питання: звідкіль деякі люди схильні до зла, в давній культурі праукраїнців в християнському вченні мало своє пояснення.

Мораль християн формувалася під впливом віри в Бога, історія якого була покладена в сюжет Святого письма. Добра людина, за християнським вченням є результатом доброго виховання на власному прикладі. Цю ідею виносить притча про сіяча, згідно якої якщо посіяти зерно не в придатному ґрунті (витоптаному, каменистому, обезводненому), то врожаю не буде, а якщо посіяти в добру землю – то уродить стократно.

Зло ж, згідно християнства, - результат недоброго прикладу. В Євангелії від Луки говориться про спадковість злої породи від собі подібних: «Дерево з плоду свого пізнається». «Нема доброго дерева, що родило б злий плід, ані дерева злого, що родило б плід добрий. Кожне ж дерево з плоду свого пізнається… Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!» [1].

Розуміння суто людської природи зла поставило на відповідний рівень проблему виховання. Неодноразово в біблійних книгах (це можна зустріти в приповістях Соломонових) звучить «Послухайте, діти…», «Послухай, мій сину…» тощо. «Наука матері», «научення батька», «батькова заповідь». Це підкреслювало особливу роль виховання в житті «синів» та «дітей». Батьки, в свою чергу, визнавалися джерелом моралі.

У питанні виховання християнська мудрість була відверто суворою, оскільки наполягала, що навчання мудрості – це не лише добре слова. В «Книгах приповістей Соломонових» йдеться: «Не стримуй напучування юнака – коли різкою виб'єш

його, не помре: ти різкою виб'єш його, і душу від шеолу врятуєш» [1, глава 23].

Таким чином, згідно християнського вчення, під впливом якого формувалася давньоруська мораль, вічна природа добра, яка лежить в основі природного права, порушується втручанням зла, джерелом якого є людина, а подолання останнього можливе через добрий приклад та суворе виховання батьків.

Природньоправове праворозуміння, яке зводилося до розуміння божественної природи права, лягло в основу правової культури Київської Русі, що закріпилося в тодішніх правових документах. Ще в збірці стародавнього руського права «Правда Руська», складеній на основі звичаєвого права, посилаючись на Соломона, сказано: «Від Бога дано вам владу і сила ваша від Всевишнього» [11]. Проте право не здатне захистити саме себе у грішному людському світі.

Людина схильна відхилятися від Божого шляху, та йти шляхом зла (вбивство, крадіжка, намовництво тощо). В «Правді Руській» сказано: «Одні з людей через нерозуміння добра щиро помиляються, а інші, хитруючи, спокушаються, а ще інші златолюбства ради корчмарюють» [11]. Саме такий документ як «Правда Руська» став своєрідним карним і карно-поцесуальним кодексом, щоб стати на захисті вищих гуманістичних цінностей – життя, здоров'я і майна.

Філософський зміст «кари» в княжу добу визначався принципом справедливості. Про цінності справедливості в «Правді Руській» сказано: «Бійтеся, хто не судив справедливо, не охороняв Закону Божого, не був під його повелінням; бійтеся, бо скоро настане вам випробовування і суд суворий буде над владуючими, бо менші заслуговують милості, сильні ж випробувані будуть» [11].

Однак гуманістичні принципи справедливості в карному праві княжої доби були ще в розходженні з гуманістичними принципами щодо захисту цінностей життя. Аж до часів правління Ярослава Мудрого безконтрольно панувала кровна помста. Жадоба відплатитися за кривду була абсолютно визнаною і мала своє офіційне зезволення. Правового статусу вона набула ще за князювання Володимира Великого. Навіть ще в «Руській правді» було сказано: «Коли уб'є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати» [11]. Проте Ярослав Мудрий обмежив кровну помсту, надавши їй характеру державної інституції апробованої і контрольованої державою, коли вона повинна здійснюватися за вироком суду і свідченнями свідків. І лише за правління синів Ярослава Мудрого та його воєвод кровну помсту відмінили.

Розвиток правового світогляду у карному праві у добу Київської Русі йшов у напрямку все більшої гуманізації: від заборони карної помсти до відміни смертної кари. В «Повчанні Володимира Мономаха…» вже говорилося: «Ні правого, ні винного не можна вбивати чи повелівати вбивати: якщо хто й буде гідний смерті, то не можна губити душі християнства» [9].

У винесенні покарання згідно «карного кодексу» в княжу добу на високий рівень був поставлений принцип справедливості, що знайшло місце в проголошенні декларації: «покарання як реакція на злочин повинно було бути обов'язковим». В «Правді Руській» сказано: «Убогого не можна помилувати, тому що зло має бути відплачене злом» [11], а в збірнику афоризмів «Бджоли» сказано: «Ні в риб голосу, ні в непокараних добрих справ не шукай» [5].

Отже, карне право доби Київської Русі зазнало своєї еволюції під впливом закріплення гуманістичних християнських цінностей. Визнаючи, божественну природу добра, в давньоруські часи підкреслювалася суто людська природа зла, вплив на який можливий через контрольовані державою шляхи покарання як конкретно визначені заходи впливу на «злу поведінку». Позитивним зрушенням в напрямку гуманізації карного права стали заборона кровної помсти та смертної кари.

Проблема співвідношення добра і зла в людському і суспільному житті, та покарання як реакції на людське зло, була актуальна і в наступні епохи, зокрема в епохи першого українського передвідродження (XIV – XV ст.) та відродження (XVI – XVII ст.). Як і за часів Київської Русі, в цю добу мало місце уявлення про початкове добро, яке йшло від Бога і закріпилося в природному праві.

У вступі до книги «Прогностична оцінка 1483 року» Юрія Дрогобича сказано: «Все у підмісячному світі живе за законами неба; нами керують також (хто заперечить!) зірки» [4]. Оскільки обшири неба для людей є незбагненно великі, то очима це не осягнути. Проте розумом це можливо через принцип причинно-наслідкового зв'язку (за наслідком дізнаватися про причини, а з причин – про наслідки). Однак людина схильна відхилятися від добра. Така проблема не могла стати поза увагою філософів цієї доби.

Один із найбільш визначних книжників XVII ст. Кирило Транквіліан-Ставровецький в трактаті «Про створення людини, яка малим світом називається» здійснив потрактування проблеми співвідношення добра і зла в людській поведінці в зв'язку з характеристикою фізичної будови людини.

На думку філософа, людина є Божим творінням. Вона створена з двох різних сутностей: тіла і душі. Душа є невидима, розумна і невмируща, а вкладена в тіло Божим подихом, після чого вона розчинилася в тілі. Душа оживляє і рухає тіло п'ятьма почуттями (смак, запах, слух, зір та дотик). Людина приймає відчуттями видимі й невидимі сутності. Тіло ж складається з чотирьох елементів (плоть, кров, дихання,тепло). Йому не належать невидимі сутності, такі як душа, ангел, премудрість та інше[12].

Людина, на думку філософа, складом своїм схожа до всіх створінь світу: до землі – плоттю, до води – кров'ю, диханням – до повітря, теплом – до вогню, до дерева – природною силою, до тварин – злістю і похіттю, до неістот – нігтями і волоссям. Однак вищою цінністю людини є розум та свідомість, котрими вона здатна вирішувати чи творити зло, чи творити добро.

В людині, як пояснював Транквіліан-Ставровецький, від Бога є її верхня частина – голова, мозок, де поселився розум, який є невидимий, свідомий, безсмертний, вічний, всерозуміючий. Це є найвизначніша сила душі і зразок та образ Бога. Вищими силами розумної душі є воля, пам'ять, доброта, думка, розум, хитрість, мрії, міркування, радість, любов тощо. Основна мета розуму, що живе в смертному тілі, поєднатися волею своєю з Богом і ангелами. І саме тоді навіть по залишенню тіла душа людини залишається з Богом[12].

Однак розум може відлучити себе від Бога та від доброти останнього. Цим душа людини схиляється до злого, як падший ангел. Звісно, душа по смерті дістанеться до вічної темноти, де буде у неволі бісівських сил. «Немає спільного у тьмі з світом і у зла з добром» [10].

Таким чином, згідно К. Транквіліана-Ставровецького, єдність двох протилежних сутностей в людині – душі і тіла – відповідно продукують дві протилежні сили добра і зла, що означає неможливість коли-небудь позбутися негативного, яке несе в собі «зло». Відповідно, актуальна епоха, як і в давні часи, продовжила розвивати ідею виховання, розглядаючи його як єдиний засіб у подоланні злих схильностей людини.

Педагоги, філософи цієї доби звертали увагу на те, що основними причинами зла є неправильне виховання і, в першу чергу, злий приклад сім'ї (батька та матері). Симеон Полоцький в трактаті «Обід душевний» і «Вечеря душевна» поучав, що від матері та батька повинне складатися виховання. Якщо потурати злу в маленькій дитині, то виросте вона ще з більшим злом. І тоді «юнак на шляху своєму, якщо і постаріє не відступить з нього, бо, як посудина глиняна, якщо новою шевського вару нап'ється, вже ніколи не відмиється. Так людина, посудина глиняна, норов, що сприйме в юності, зберігає до смерті» [9; с. 97].

На думку філософа, надзвичайно складною проблемою для людини є той випадок, коли діти виховуються у злих батьків, адже діти ще з пелюшок навчаються злонравності і лихослів'ю. І тоді не можна чистоту в собі зберегти, якщо діти з самого дитинства бачать, чують і роблять зло без заборони із самого народження.

Виховання дітей від злих намірів, згідно Симеона Полоцького, повинно бути суворим. В своєму трактаті «Обід душевний» і «Вечеря душевна» філософ писав: «Не відмовляйте дитину карати, тому що, коли палицею б'ємо її, не помре від неї, ти ж таким чином, б'ючи її палицею, душу її врятуєш від злої смерті» А хто шкодує палицю, той цей виявляє нелюбов до свого сина. «А люблячи, ретельно карає» [9; с. 97].

Таким чином, у філософсько-правовому вченні Симеона Полоцького проблема виховання вирішувалася через необхідність доброго прикладу батьків та покарання як суворої реакції за злу поведінку.

Бароково-світоглядно-філософська традиція чи то ера українського Просвітництва продовжила порушувати проблему подолання зла в людській поведінці через виховання та покарання. Можна це прослідкувати у філософських системах інтелектуального кола Києво-Могилянської академії (1632-1817)

Так, у філософії видатного філософа, професора, ректора Києво-Могилянської Академії Інокентія Гізеля («Твір про філософію») проблема початкового зла займала суттєве місце. Філософ у своїй концепції дав пояснення його природи.

На думку Гізеля, в універсамі є три види потягу – природний, потяг до збереження (тваринний) або чуттєвий, та розумовий. Природний потяг – це певна схильність людини до здобуття собі відповідного й уникнення невідповідного. Чуттєвий потяг – це така потенція чуттєвої душі, завдяки якій жива істота схиляється до спрямування на чуттєве задоволення і до уникнення чуттєвого страждання. Цей потяг має два різновиди: той, що пов'язаний з бажанням, та той, що пов'язаний з гнівом. Той, що пов'язаний з бажанням виявляє себе у зв'язку з прагненням до добра й уникнення зла. А той, що пов'язаний з гнівом, виявляє себе з прагненням до прикрого блага, що пов'язаний з бажанням прикрості й утруднення. Гізель приводить в приклад собаку, яка прагне їжі: якщо присутній охоронець, то вона не насмілиться чіпати їжу, навіть підійти до неї, щоб не наразитися на покарання. «А якби не було охоронця, його спонукав би на це потяг, пов'язаний лише з бажанням» [3].

Для Гізеля об'єктом як потягу, який пов'язаний з бажаннями, так і потягу, який пов'язаний з гнівом, є серце, яке перебуває під впливом обох афектів, «бо внаслідок гніву відбувається кипіння крові поблизу серця – з причин радості воно розширюється, з нагоди суму – стискається» [3].

У філософській системі Гізеля зло в людині не має самостійної субстанції. Воно існує поряд з добром і несе в собі властивості добра. На думку філософа, не буває злого без доброго, бо в кожному злому вчинку виявляється «сутнє». Суб'єкт зла, носій зла «є сутнім, а тому як такий він є добром, у всякому разі на підставі трансцендентального добра, яке випливає із значення сутнього, оскільки воно є таким, що існує. Звідси буває, що те, яке вважається найгіршим, завжди відкрите для якогось розуміння доброго» [3].

Вирішення проблеми співвідношення добра і зла в єдиній сутності по особливому змусило поглянути Гізеля на проблему «що є для злочинця бажаним: буття чи небуття».

Всяке сутнє, за Гізелем, є добрим, а добре є бажаним. Філософ спробував з'ясувати, що для засуджених є більш бажаним — буття чи небуття. Іноді засуджені краще воліють смерті (небуття), ніж бути поряд з труднощами. Вибір, як твердить Гізель, може бути будь-який правильним, якщо відбувається на користь морального добра. Навіть бажання небуття, яке нібито несумісне з Божим ученням, якщо воно на користь морального добра, є все ж моральним, справедливим і почесним добром. Адже, за вченням Бога, більш сумісним є небуття, ніж буття (мабуть, тому, що земне буття є тимчасовим).

В своєму філософському вченні І. Гізель наводить аргументи, за якими для засуджених краще було б «буття», ніж «небуття». Адже те є кращим, чого можна бажати. Бажати можна лише буття, на відміну від небуття. Сутність має лише те, що має значення бажальності, бо воно має значення добра.

Засуджені все ж мають сутність, а тому й значення бажальності. Однак сутність засуджених пов'язана з подвійним лихом, яке їх мучить. А коли б злочинців не було, тобто вони набули стану небуття, то вони не мали б ніякої сутності, а тому ніякого добра, а отже, й жодного значення бажальності.

В сутньому простежується одночасна присутність добра і зла. Той «суб'єкт, що називається злом, є сутнім, а тому як такий він є добром» є цінним у тому розумінні, що людина, яка скоїла зло, не вичерпується цим вчинком, не тотожна скоєному нею злочину. Правосуддя, на думку Гізеля, має здійснюватися стосовно відповідного злочину, а не людини. Адже ця людина є одночасно, принаймні потенційно, і носієм добра.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна відзначити, що концепція виховання та покарання на етапі зародження української філософської парадигми формувалася під впливом міфологічного та релігійного світогляду праукраїнців. Слов'янська міфологія в контексті юснатуралістичного світосприйняття породила уявлення про божественну природу добра, Права, які протистоять злу як суто людському феномену. В християнському вченні розкривалася ідея діалектичної єдності та боротьби добра і зла як божественного і земного, вічного і плинного. В умовах культурного наступництва формувалася праукраїнська філософська парадигма щодо проблеми виховання та покарання, що відобразилося на правовій культурі княжої доби та наступних історичних епох.

Проблема виховання та покарання зайняла важливе місце в ранній українській філософії поряд з проблемою зла в людському житті. У філософських системах епохи українського передвідродження, відродження та Просвітництва увага зверталася на можливості викорінення зла з людського життя. Це мало місце у філософії Кирила Транквіліана-Ставровецького, Симеона Полоцького та інших, де суттєва увага приділялася доброму прикладу батьків та суворості у вихованні.

Подальші дослідження планується провести у напрямку вивчення проблеми виховання та покарання на наступних етапах розвитку української філософської думки.

Бібліографічні посилання:

1. Біблія, або Книга Святого письма Старого і Нового Заповіту. – К. : Нове життя, 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bible-lessons.in.ua/old/book20/gl23.html

2. Велесова Книга. Веди України-Русі / С. В. Піддубний. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 288 с.

3. Гізель Інокентій Твір про філософію : вибрані твори в 3-ох томах / Інокентій Гізель. – К.-Л. : Свічадо, 2012. – Т. 1–3

4. Дрогобич Ю. Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року» / Ю. Дрогобич // Українська література XIV – XVI ст. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 444.

5. Збірник афоризму «Бджоли». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aphorism.org.ua/subrazd.php?rid=1&sid=48

6. Іларіон Київський Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] / Іларіон Київський. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm

7. Кониський Г. Філософія надприродна, або метафізика / Г. Кониський ; редкол. І.С.Захара та ін. // Філософські твори : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. 510-548.

8. Мельничук Н. Ю. Категорії «злочин» та «покарання» у співвіднесенні з поняттям «вільної волі» у контексті класичної філософської парадигми / Н. Ю. Мельничук // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. – № 3. – 2009. – С. 326–336.

9. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm

10. Полоцький Симеон «Обід душевний» і «Вечеря душевна» [Текст] / С. Полоцький // Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / упор. О. О. Любар ; за ред.. В. Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 95–99.

11. Правда Руська. [Переклад зроблено за виданням: Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. – К. : ВУАН, 1935. – Редакція IV. – С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, №240, Новгородський 1-й літопис XV ст.).] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm

12. Транквіліан-Ставровецький К. Про створення людини, яка малим світом називається / К. Транквіліан-Ставровецький // Зерцало богословії. Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К., 1988. – С.226–239.

Дубчак Л. М. Воспитание и наказание как вызов человеческому злу в украинской философской парадигме от древних времен до XVII в.

Исследована проблема природы «зла» в человеческом поведении в мифологическом, литературном и правовом наследии праукраинцев и в произведениях древних украинских философов эпохи украинского передвозрождения, возрождения и просвещения. Выяснено, что для мыслителей тех времен зло имеет место только в человеческой природе и средством противостояния ему есть хороший пример родителей как средство воспитания. Прослежено, что на основе указанных идей в указанную эпоху формируется и своеобразное отношение к уголовному праву.

Ключеве слова: право, закон, добро, зло, воспитание, уголовный кодекс, наказание, цель наказания, мифологическое мировоззрение праукраинцев, «Велесова книга», христианское учение, «Русская правда», Юрий Дрогобыч, Кирилл Транквилиан-Ставровецкий, Симеон Полоцкий, Иннокентий Гизель.

Dubchak L. Education and punishment as a challenge to human evil in Ukrainian philosophical paradigm from ancient times to the XVII century.

The object of the present study is philosophical analysis of the nature of evil in human behavior in the context of conflict with good as the eternal nature, education and punishment in ancient Ukrainian philosophical tradition. The aim of the study is to analyze the current problems in the pre-Ukrainian mythological, legal and literary heritage and early philosophical and legal concepts of pre-renaissance, renaissance and enlightenment. In this regard, the task of research is to address to the analysis of ancient Ukrainians mythological outlook, and conceptional values of princely ages and the era of Ukrainian pre-renaissance, renaissance and Enlightenment to the problem of the nature of crimes, education and punishment.

The problem of the nature of good and evil in human behavior in mythological, literary and legal heritage of ancient Ukrainians and in the works of ancient Ukrainian philosophers of pre-renaissance, renaissance and enlightenment.

The conditions of formation of natural and legal type of thinking were analyzed at the stage of the Ukrainian nation development that was demonstrated in the old book of prayers, legends and tales about ancient Slavic culture «Book of Veles». The heart of the ancient Slavic mythology is based on the idea of the divine origin of society, law, good and human nature of evil.

The natural and legal thinking took place in the times of Kievan Rus Ukrainian pre-renaissance, renaissance and enlightenment, which was formed under the influence of Christianity. This was reflected in the legal culture of the princely ages (Criminal Code «Russian Truth») and philosophical teachings of the next epoch (G.Trankvilian - Stavrovets'kyi, Yuriy Drohobych, G. Konyskiy et al.).

It was found that for the thinkers of those times the evil has a sense only in human nature. The means of confrontation to evil is a good example of parents and strict upbringing to overcome evil. It was in the Christian doctrine, and Ukrainian culture was formed under its influence in the philosophical concept of G. Simeon Polock.

It was traced that based on these ideas in the mentioned period, the peculiar relation to criminal law is formed. At the princely age the philosophical content of penalty was determined by humanistic orientation and the principle of justice. It was reflected in the abolition of blood vengeance and death.

Keywords: law, right, good, evil, education, penal code, the punishment, the purpose of punishment, mythological outlook of ancient Ukrainians, «Book of Veles» Christian doctrine, «Russkaya Pravda» Yuriy Drohobych, Cyril Trankvilian - Stavrovets'kyi , Simeon Polotskiy, Innocent Gisel.

Надійшла до редколегії: 12.12.2013 р.

УДК 1:316.3

Г. О. Дьяковська

Донбаський державний педагогічний університет

НАРАТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Розкриваються концептуальні можливості проблеми наративізації соціальної пам'яті. Автор виходить з визначення соціальної пам'яті як механізму відбору, кодування і збереження інформації. Розглянуто основні характеристики та особливості наративу як форми соціальної пам'яті.

Ключові слова: соціальна пам'ять, наратив, соціальна спільнота, самоідентифікація.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Дослідження проблеми наративізації соціальної пам'яті і наративу як форми буття соціальної пам'яті є актуальним у соціально-філософському, філософсько-теоретичному, пізнавально-інформаційному, методологічному аспектах. У сучасному світі проблема соціальної пам'яті має декілька аспектів актуалізації. По-перше, в умовах перехідного суспільства інтенсифікуються і набувають інколи руйнівного характеру процеси зміни історичних пріоритетів, зміни або, точніше, «переписування» історії. По-друге, в умовах глобалізації прискореними темпами змінюється суб'єктний склад носіїв соціальної пам'яті, розмиваються межі державних кордонів, формуються різноманітні форми ідентичності, з іншого боку, відбувається неконтрольована передача інформації. По-третє, внаслідок лінгвістичного повороту набуває поширення концепція наративізації соціальної пам'яті.

Соціальні зміни й трансформації у сучасному світі вказують на формування нового типу соціальної реальності, яка базується на інформаційних потоках та інформаційних мережах. Схожі зміни відбуваються і з соціальною пам'яттю. Саме

соціальна реальність відкриває широкі можливості аналізу, дає багатий матеріал для з'ясування того, як проявляється наратив як форма соціальної пам'яті у різних сферах суспільного життя, і як ми повинні оцінювати ці процеси. Для соціальної філософії нарація є практикою, досвід якої конституює не тільки соціальну дію, а й людину, яка здійснює цю дію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-філософське вивчення літератури доводить, що розуміння соціальної пам'яті як структури, не обумовленої конкретними історичними чи соціальними умовами, виявилося пов'язаним зі структуралізмом К. Леві-Стросса. М. Хальбвакс, А. Шюц, П. Рікер та інші намагалися встановити відповідності між життєвим світом людини і соціальними спогадами. «Індивід, вступаючи в безпосередню взаємодію з іншими людьми, утворює, тим самим, спільні спогади, які мають соціальний характер, оскільки присутні у всіх представників малої соціальної групи, створюючи умови для успішного продовження комунікації. Разом з тим, індивідуальний запас спогадів окремої людини являє собою унікальну сукупність спогадів, які відсилають до різних соціальних груп, в які індивід виявляється включений у своїй повсякденній діяльності» [2, с. 183]. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які зосереджували увагу на розгляді різних аспектів як соціальної пам'яті, так і наративу слід відмітити насамперед А.М. Єрмоленка, С.Б. Кримського, А.М. Лоя, Н.М. Спасенко, О.В. Мішалової, О.Г. Мормуль та інших. Феномен наративу активно досліджується російськими дослідниками, серед яких: С.М. Зенкін, О.Г. Карабаєва, Г.І. Зверева, В.М. Сиров, В.А. Суровцев, І.В. Троцук, О.Г. Трубіна, В.І. Тюпа та інші.

Разом з тим, у вітчизняній науці проблема соціальної пам'яті залишається дослідженою не в повній мірі. В існуючих дослідженнях недостатньо звертається увага на процес наративізації соціальної пам'яті. Тому мета даної статті полягає у з'ясуванні питання процесу наративізації соціальної пам'яті і можливості показати зміни у формуванні нового типу соціальної реальності у зв'язку із розвитком сучасної культури й технологій.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивна розробка методології дослідження соціальної пам'яті починається на початку 60-х рр. XX ст. Саме у той час виникає інформаційна концепція пам'яті, основи якої були закладені Я.К. Ребане і продуктивно розвинені російським дослідником В. Колеватовим. «Вона має яскраво виражений інтегративний характер. Соціальна пам'ять характеризується як накопичена в ході культурно-історичного розвитку інформація, зафіксована в результатах практичної і пізнавальної діяльності, що передається з покоління в покоління за допомогою соціокультурних засобів і є основою індивідуального і суспільного пізнання» [4, с. 54]. Викладене дозволяє припустити, що, об'єктивуючи свою суб'єктивність у світі, людина відтворює і світ соціальної пам'яті, в якій присутні суб'єктивні інтенції попередніх епох.

Соціальна пам'ять виникає з того моменту, коли людина починає усвідомлювати себе не просто членом родової, кланової спільноти, а вільним суб'єктом, який здатен самостійно визначати ціннісно-смислові орієнтири свого буття. Соціальна пам'ять здатна включити до свого змісту те, що є, і те, що тільки буде, але латентно присутнє, має статус буття тут і зараз. Якщо історична пам'ять має на увазі звернення до одиничних фактів і способів їх сучасної репрезентації, то соціальна пам'ять, в першу чергу, розуміється як універсальний феномен конструювання минулого у сучасних соціально-політичних інтересах. Вона у своїй інтенції направлена на досягнення ціннісно-смислового консенсусу, на противагу пам'яті історичній, яка прагне зберегти і передати дійсні знання про минуле.

Людина і людство в цілому здатні нормально розвиватися лише за умови чіткого уявлення про те, яке смислове значення має їх діяльність. Соціальна пам'ять, володіючи такими характеристиками як суб'єктивність і рефлексивність, здатна визначити та обґрунтувати значимість змісту актів свідомості і зафіксувати цей зміст у різноманітних формах. У такому випадку пам'ять виступає як рефлексивний процес конструювання події, яка має відношення до минулого, але отримує ціннісно-смислову оцінку лише у теперішньому. Соціальна пам'ять виявляється не просто

як складова індивідуальних спогадів, а як визначений, складний і суперечливий інтенціональний процес відтворення минулого в актуальному для нас теперішньому. Буття соціальної пам'яті в її іманентності не потребує існування реальності, навпаки, реальність для того, щоб бути виокремленою із забуття, потребує соціальної пам'яті, оскільки остання здатна надати реальності статус буття, яке зафіксовано у події.

«Поняття соціальної пам'яті тісно пов'язане з такими філософськими категоріями як відображення, суспільна та індивідуальна свідомість, пізнання, істина та інше» [4, с. 74]. Говорячи про особливості соціальної пам'яті, В. Колеватов зазначає, що «соціальна пам'ять – це, перш за все, функціонування засобів збереження соціально важливої інформації, без якої неможливе існування колективів, соціальних груп і суспільства в цілому. Збереження та передача інформації може здійснюватися за допомогою різноманітних засобів. У розвитку суспільства і людини виокремилися способи і засоби реалізації цієї функції, які носять гетерогенний характер...» [4, с. 79]. Виходячи з трактування соціальної пам'яті як ретроспективного типу соціальної інформації, В. Колеватов зосередив свою увагу на вивченні механізмів передачі інформації та їх зв'язку із соціальними змінами. Матеріальним носієм інформації є знак. «Інформація може зберігатися у суспільстві у два способи: по-перше, у пам'яті індивідів, яка базується на нейропсихічних механізмах; по-друге, за допомогою зовнішніх для індивіда засобів, які створені людиною для збереження інформації і забезпечення довготривалого зберігання матеріальної форми знаку» [4, с. 79].

Отже, будь-яка інформація, як вже зазначалося, може зберігатися у суспільстві у пам'яті індивідів, і за допомогою зовнішніх засобів. Люди створюють і користуються різноманітними формами, до яких відноситься, зокрема, наратив для того, щоб соціально важлива інформація могла зберігатися і у разі потреби, бути задіяною.

В.Б. Устьянцев акцентував свою увагу на існуванні у суспільстві організацій, які спеціалізуються на збереженні соціальної пам'яті – музеї, бібліотеки. «Не стільки сам зміст таких організацій, скільки принцип організації і класифікації знання в межах даних організацій служить способом збереження стереотипів осмислення пізнавальної діяльності людини. Такі організації завжди виступають в ролі репродуктивних інститутів, які є відповідальними за передачу цінностей як соціальних груп, так і суспільства у цілому» [8, с. 9].

А. Бергсон неодноразово намагався обґрунтувати значення соціальної пам'яті як важливого звернення до сьогодення, точніше, значення її полягає не в поверненні до минулого, а навпаки, в пересуванні минулого до сьогодення. Кожні великі соціальні зміни шукають обґрунтування у соціальній пам'яті. Дослідження показують, що традиція в цілому в сучасних суспільствах заснована на свідомих діях. Соціальна пам'ять формується завжди в контексті, вона є вибірковою: частіше згадуються тільки деякі події, вибірково використовується і досвід. Більшість дослідників вважають, що соціальну пам'ять потрібно розглядати як процес конструювання минулого, вона не є останнім, а є процесом реконструкції минулого. Не можна не погодитися з думкою, що соціальна пам'ять – безперервний процес, у якому будь-яке суспільство або спільнота формує свою ідентичність за рахунок реконструкції свого минулого. Функції соціальної пам'яті виявляються процесами соціального оцінювання, соціального нормування і соціального контролю будь-якої соціальної групи. В залежності від ціннісних настанов соціальних спільнот, стадій життєвого циклу соціальних систем і рівнів соціальної реальності функціональні компоненти пам'яті можуть фіксувати і відтворювати знання як стабілізуючого, так і дестабілізуючого значення. Тому, соціальна пам'ять відіграє величезну роль для стабільного існуванні певної соціальної спільноти.

Наратив як форма буття соціальної пам'яті набуває цінності й актуальності, коли у суспільстві відбуваються зміни, сучасні процеси намагаються не звертатися до минулого, коли відбувається втрата пам'яті, яку людство намагається не втратити. В процесі наративізації соціальної пам'яті варто пам'ятати про те, що існує безліч культурно-історичних дискурсів даного концепту, які завдаються конкретними політичними та культурними практиками життя. Г. Міненков відзначає, що суспільство, з одного боку, прагне побудувати консенсусне уявлення про своє

минуле, в той же час минуле постійно переглядається експертами, професійними фахівцями. Завдяки наративізації соціальна пам'ять може корегуватися, і як будь-яка соціокультурна практика пам'ять варіюється в залежності від часу і місця. Відповідно, наративи соціальної пам'яті певних соціальних спільнот еклектичні. Наратив як форма соціальної пам'яті обов'язково пов'язаний з соціокультурними спільнотами, для яких вона є умовою самоідентифікації, що має прояв у відчутті єдності.

Соціальний суб'єкт є автономним і здатним творчо інтерпретувати соціальні цінності і норми, оскільки світ ніколи не є цілком закритим і детермінованим – він завжди відкритий для нових інтерпретацій і перетворень. Будь-яка соціальна реальність є результатом нашої конструктивістської діяльності та інтерпретації, проте вона здійснюється у межах смислового горизонту культури.

За допомогою наративу відбувається відбір та інтерпретація фактів і подій, їх трансформація у певний сюжет, який повинен пояснювати, чому ці події відбувалися саме так, а не інакше. Наратив упорядковує, організує задає моделі інтерпретації реальності, акцентуючи увагу аудиторії на одних явищах і замовчуючи інші. За допомогою наративу суб'єкт ідентифікує себе як представника певної спільноти і культури, засвоює і транслює певну систему цінностей.

«Люди – істоти, які інтерпретують. Постійно переживаючи нескінченну низку подій, вони прагнуть побачити їх взаємозв'язаними і з'ясованими, тобто осмисленими. Наратив подібний до нитки, що сплітає всілякі, розкидані в часі і просторі події в історії» [7, с. 89.].

Як підкреслює Ж.-Ф. Ліотар, за допомогою наративу, людина надає соціальним практикам культурно-вагому форму і смисл, організує когнітивний досвід, виділяє в ньому обов'язковий пункт, основний зміст і кінець. Наративи тотальні як способи організації соціального досвіду в культурі, локальні в силу історично конкретних типів його сприйняття, вони володіють соціальною інструментальністю і прагматичним контекстом. У зв'язку з тим, що реальність може бути засвоєна людиною тільки через оповідь, наратив постає як специфічна епістемологічна форма організації знання.

Суспільні наративи пам'яті не виключають наративів індивідуальної пам'яті. Оскільки, представлена в мас-медіа інтерпретація тієї чи іншої події, в певних випадках призводить до того, що люди згадують про неї як про власне минуле. Кожен індивід конструює групову пам'ять, яка існує поряд з іншою груповою пам'яттю. У сучасних дослідженнях є різні приклади того, як групи змагаються у створенні та просуванні їх власних наративних версій минулого на шкоду іншим. Поль Рікер говорить про зіткнення, про конфлікт інтерпретацій. Він приділяє багато уваги проблемі часу та його ролі в інтерпретації. «Інтерпретація – це місце зчеплення двох часів – минулого і теперішнього. З одного боку, інтерпретація містить в собі традицію: ми інтерпретуємо не взагалі, а робимо це для того, щоб пояснити, і таким чином життєво ствердити традицію, до якої ми належимо. З іншого, інтерпретація сама відбувається у часі, в теперішньому, який відрізняється від часу традиції; тому часи належать один одному і взаємопов'язані між собою» [5, с.18-19].

Наратив виступає вираженням перетину індивідуальних і соціальних полюсів людського життя. Одні дослідники вважають, що наратив відтворює реальні, точні події, інші вважають, що наратив конституює дійсність – розповідаючи, людина виділяє реальні події з потоку свідомості, треті стверджують, що інформанти неминуче прикрашають історію, привносячи в неї свої суб'єктивні інтереси, цінності й прагнення. Структуру соціальної реальності утворює складна система референтних відносин, що виникають між сучасністю і минулим. Референтність відносин між сьогоденням і минулим неминуча, дякуючи тому, що події минулого, не є подані нам безпосередньо, а усвідомлюються лише як образи, знаки минулого. Сучасність трансформує минуле у сучасну соціальну реальність, де відбувається аналіз наративів соціальної пам'яті як важливого прошарку культури. На підставі такого аналізу можна зробити висновок, яким чином формується значимість подій минулого для сучасності, і отже, зрозуміти, чому саме конкретні події актуалізуються

сучасністю, запам'ятовуються нею.

Створюється враження, що соціальну пам'ять постійно «переписують», «дописують» та реконструюють. У зв'язку з цим виникає питання, чи можлива якась єдина, загальна соціальна пам'ять. «Пам'яті соціальних груп, з яких складається суспільство, повинні бути гармонізовані та узагальнені. Тому топос соціальної пам'яті – арена конфліктів і одночасно механізм із запобігання конфліктам. Групові пам'яті співіснують з пам'яттю великого суспільства, оскільки суспільства прагнуть виробити якомога ширший, загальний, всеосяжний наратив. Але пам'яті соціальних груп часом грають більш активну роль і формують опозиційні пам'яті як частини загального соціального руху» [6, с. 124].

Наратив як один з кращих мнемоніків виступає формою буття соціальної пам'яті і виявляється способом надання сенсу людським діям і практикам ідентифікації та уяви, організуючим переживання суб'єктів в часі, нормативно впорядкує події, тобто, обґрунтовує ідентичність суб'єкта в певному уявленні про плинність буття. Суті у минулому немає – вона виникає в наративному представленні подій, висуває таке твердження Ф.Анкерсміт. На його думку, минулому відмовляється в самостійності і визнається його неможливість існування поза межами наративу. Минуле не проектується, а безпосередньо конструюється в наративі. Відмова від «наративного реалізму» у Ф. Анкерсміта полягає в тому, що «жодна оповідь не є «картиною» минулого і історик не відтворює, а конструює «історичний ландшафт», на користь «наративного ідеалізму», що проголошує автономність наративу» [1, с. 128]. Його постструктуралістський аналіз дозволив говорити про соціальну пам'ять в якості ідеологічного конструкту, який повинен легітимізувати претензії соціальних груп на свою власну соціальну ідентичність. Продовжуючи лінію Уайта, Анкерсміта та інших представники постмодернізму стверджували, що між подією, яка вже відбулася і розповіддю про неї лежить велика дистанція, подолання якої призводить до викривлення минулого. Точка зору на це питання принципово зводиться до того, що адекватного відображення суспільного розвитку не може бути. Соціальний факт має своє відображення в наративі, де він вже піддався певній зміні через суб'єктивний погляд автора. І наскільки цей факт є давнім, тим більше неточностей у даному відображенні. Такі неточності зростають тоді, коли наративи використовують історики-інтерпретатори. Це положення підкріплюється тим, що історик виступає співтворцем тексту з урахуванням своєї професійної підготовки та світогляду. Цей смисл може певною мірою різнитися або співпадати зі значенням тексту творця. Крім того, немає впевненості в адекватному розумінні сучасниками текстів, які були написані багато століть тому. Як зазначає Х.Уайт, історія – це лише «операція створення вербальної вигадки». Максимальна зрозумілість в історіографії може бути досягнута виключно множинністю історичних інтерпретацій, але не редукцією до певного числа. Але ми знову стикаємося з проблемою вільної інтерпретації та її безконтрольного існування. Під впливом постмодерністів історія зближується з літературою. Завдяки неважливості відображати реальні події історію почали зводити до культурної практики. Ф. Анкерсміт зазначав, що історіографія, перш за все, «має значення як явище культури, яка, в свою чергу, формує наші погляди на політику, науку і т.д.» [3, с. 21-22].

Соціальна пам'ять формується в смисловому горизонті культури, але вона є вибірковою; частіше згадуються події, які перетворилися на текст, закріплені текстуально. П. Рікер зазначає: «Проміжний етап у русі до існування – це рефлексія тобто зв'язок між розумінням знаків і саморозуміння людини. Лише через саморозуміння ми маємо шанс пізнати те, що існує. Пропонуючи пов'язувати символічну мову із саморозумінням, я сподіваюся задовольнити потреби герменевтики. Будь-яка інтерпретацію має на меті подолати дистанцію між минулою культурною епохою, до якої належить текст, і самим інтерпретатором. Долаючи цю дистанцію, стаючи сучасником тексту, інтерпретатор може привласнити собі смисл: з чужого він хоче зробити його своїм, власним; отже, розширення саморозуміння він намагається досягти шляхом розуміння іншого» [5, с. 48].

Отже, наративізація соціальної пам'яті здійснюється тоді, коли та чи інша

соціальна спільнота прагне продовжити своє існуванні в історичній ретроспективі і характеристики соціальної пам'яті тісно пов'язані з її інституціональною прив'язкою. Реальність створює наративні процедури. У соціальній пам'яті будь-якого суб'єкта наративи синкретично поєднують у собі ціннісний, понятійний та образний елементи. У такому контексті наратив як основна форма соціальної пам'яті обов'язково пов'язаний з соціокультурними спільнотами, для яких є умовою самоідентифікації, оскільки зміцнює в них відчуття власної своєрідності. Таким чином, соціальна пам'ять допомагає як соціуму у цілому, так і різним соціальним спільнотам зрозуміти, усвідомити і транслювати важливий досвід. Процес наративізації соціальної пам'яті набуває прагматичного характеру, оскільки події отримують певні цілі і певний сенс. Більш того, подібна прагматика є необхідною умовою для того, щоб зберегти відповідну соціальну спільноту, соціальний статус тощо. Отже, надання наративної форми дозволяє соціальним об'єктам утриматися в пам'яті і тим самим мати значення в культурі.

Висновок. Проблема наративізації соціальної пам'яті є складною й неоднозначною. Наративи соціальної пам'яті можуть бути необ'єктивними і фрагментарними. Тому ми повинні розуміти, що для тих, хто вивчає наративи, важливою є не їх істинність, а життєздатність. Важливо з'ясувати причини чому ті чи інші наративи зберігаються у соціальній пам'яті. На нашу думку, основною умовою збереження певних наративів як форм соціальної пам'яті є наявність смислового горизонту культури, який показує, про що тій чи іншій групі має сенс пам'ятати. Процес наративізації соціальної пам'яті може мати небезпечні ознаки, оскільки пам'ять як така, що відсилає до реальності минулого і до суб'єкта інтерпретації цього минулого, перетворюється на наратив, що відсилає лише до самого себе. Оскільки у сучасному суспільстві виникають нові завдання, які потребують соціально-філософського осмислення, то проблема наративізації соціальної пам'яті залишається актуальною.

Бібліографічні посилання:

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Ф. Анкерсмит. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360с.

2. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман // М. : Медиум, 1995.– 336с.

3. Зенкин С. Свидетели, историки, филологи. / С. Н. Зенкин // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 74. – С. 134–141.

4. Колеватов В. Социальная память и познание / В. А. Колеватов – М., 1984. – 190с.

5. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр ; пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной. – М. : «КАНОН-пресс-Ц» ; «Кучково поле», 2002. – 624с.

6. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации Социальная память. Виды памяти и мнемические действия / А. В. Соколов. – М. : Наука, 1997, – 347с.

7. Трубина Е. Нарратология: основы, проблемы, перспективы. Материалы к специальному курсу / Е. Г. Трубина. – Екатеринбург : УрГУ, 2004. – 152с.

8. Устьянцев В. Культура и социальная память / В. Б. Устьянцев // Закон возрастания роли культуры. – Саратов, 1998. – С. 5–10.

Дьяковская Г. А. Нарративизация социальной памяти

Раскрываются концептуальные возможности проблемы нарративизации социальной памяти. Автор определяет социальную память как механизм отбора, кодирования и сохранения информации. Рассмотрено основные характеристики и особенности нарратива как формы социальной памяти.

Ключевые слова: социальная память, нарратив, социальное сообщества, самоидентификация.

Dyakovskaya G. Narrativization of the social memory

The conceptual possibilities of the problem of narrativization of the social memory are discovered. The author considers social memory as mechanism of choice, coding, transmission and conservation of the information. In the article main characteristics and the main features of narrative as a form of being of social memory are determined. The examination of the narrativization of the social memory and opportunity to show the main changes into the forming of the new the social reality are the main aim of the article. The author considers that the problem of narrativization of the social memory is very difficult and ambiguous. The narratives of the social memory may be fragmentary and biased. We

should understand that it is very important to us to know their capable of living. We think the main condition for the narrative's living as a form of the social memory is existing horizont of the culture. A set of narratives determining social memory is constructed as a result of social interactions, it is sustained by existing horizon of meaning. Analyzis of the narrative as an effective mnemonic means revealed its essential characteristics. In the article narrative is not simply as way of self-identification, it can be of the way of achievement the social purposes. Narrative as the form of being of social memory gives certain sense to the human actions and practices of identification.

The narrative form allows to the social objects to be in memory and to have a certain value and meaning in culture. The article gives the narratives characteristic for different social formations, which made it possible to define social entity.

The process of narrativization of social memory can have the dangerous signs, because memory, which refers to the past, turns into narrative, which refers to itself.

The problem of narrativization of the social memory is so essential, because the modern society raises new tasks to the social-philosophical comprehension.

Keywords: social memory, narrative, social societies self-identification.

Надійшла до редколегії: 13.12.2013 р.

УДК. 101. 2: 91

Л. В. Завгородько

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

ФІЛОСОФІЯ ГЕОГРАФІЇ І ОСВІТНЯ МОДЕЛЬ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

Освітня модель життєтворчості розуміється як така, що реалізується не тільки на рівні особистісної поведінки та мислення, а й етнонаціональної ідентичності. Її осмислення відбувається в мережі координат, вкорінених в певному соціокультурному просторі. Саме осмислення стає предметом рефлексії в філософії географії як міждисциплінарній галузі знання.

Ключові слова: життєтворчість, філософія географії, освітній простір, ідентичність.

Постановка проблеми. Життєтворчість на сьогоднішній день є одним із тих концептів, які активно обговорюються представниками гуманітарних наук. В розвиток концепції життєтворчості як духовно-практичної діяльності зробили вагомий внесок І. Бичко, Н. Богданова, Л. Сохань, І. Єрмакова, С. Максименко та ін. З точки зору філософії, психології, соціології життєтворчість розглядали К.О. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Виготський, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм та ін. С. Яголковський відстоює розуміння життєтворчості як творчої діяльності в побудові свого життя. Концепт життєтворчості використовується й по відношенню до окремих особистостей в історії української культури [1, 3]. Проблематика творчості життя в межах психології особистості, психології життєвого шляху і психології творчості розвивали О. Васильєва, Є. Демченко, В. Роменець та ін. Стратегії життєтворчості визначають Л. Костюченко, Т. Резник, Ю. Резник. В. Моялко визначає п'ять стратегій творчої діяльності: стратегія аналогізації, комбінування, реконструювання, універсальна стратегія спонтанних дій. П. Горностай розглядає життєтворчість як реалізацію «життєвої ролі» [4]; Л. Романовська як самоактуалізацію і самовдосконалення особистості на матеріалі діяльності дитячих громадських об'єднань [10]. В навчальному курсі «Життєтворчість особистості» остання аналізується в контексті формування ціннісного і відповідального ставлення до життя, його побудови і особистої самореалізації [8].

Ґрунтовний підхід до поняття життєтворчості саме з філософських позицій реалізований в колективній праці «Філософія. Курс лекцій» (К., 1993). Автори полагають фундаментальною колізією людського буття свободу. Діалектика множинного та єдиного, свободи та необхідності в індивідуальних та соціальних вимірах буття. Комунікативність «поєднує практику, культуру та духовний світ людської особистості» [12, с. 329]. Існують когнітивні, екзистенціальні та інші підходи до життєтворчості. Тим не менш магістральне розуміння життєтворчості вищеназваними авторами – як виховання. В статті І. Єрмакова «Педагогіка життєтворчості» йдеться про інтеграцію в суспільство дитини з особливими

потребами, про доречні для них технології самореабілітації, самомобілізації [7]. В одній із Інтернет-публікацій школа життєтворчості розуміється як модель навчального закладу XXI ст. [11]. Інакше кажучи, освітня модель життєтворчості розуміється досить вузко. Освітній простір розглядається саме на рівні навчальних та виховних закладів, інші освітні механізми формування особистості майже ігноруються. Тим більш спеціальної ваги філософії географії в цьому контексті досі не приділялось.

Мета. Ми ставимо за мету з'ясувати, яку роль відіграє концепт простору та його філософське осмислення, інакше кажучи філософія географії в моделях життєтворчості, насамперед в освітінй. Зазначена мета носить постановочний характер і спрямована на те, щоб сформулювати той напрямок, який ми вважаємо одним із пріоритетних для філософії географії в сучасній гуманітарній науці, обґрунтувати його світоглядні основи та практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Н. Богданова визначає поняття життєтворчості таким чином: «Життєтворчість – це вищий прояв сутнісних сил, життєвого та творчого потенціалу особистості, духовна-практична діяльність людини, спрямована на свідоме самостійне і творче визначення (проектування) та здійснення власного життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту» [2, с. 11]. Найважливішим фактором формування культури життєтворчості особистості виступає соціокультурне середовище, освіта. В якості останньої Богданова розуміє виховний процес насамперед в родині і школі, хоча відводить певну увагу життєтворчості у дошкільній, професійній, вищій та післядипломній освіті. Значно менше йдеться про інші рівні та форми освітньої, просвітницької діяльності, про більш широкий зміст освіти. Тим більш визнається, що життєтворчість – засіб побудування світоглядної цілісності та цілісної реалізації: «Ціннісні орієнтації є тим елементом структури життєтворчості особистості, який поєднує її самосвідомість, світогляд з активною творчою діяльністю» [2, с. 59].

Безумовно, життєтворчість є антропологічно орієнтованим концептом, але в такому разі на розгляді цієї проблематики мала позначитися ситуація «антропологічного краху», яка переживає людина і вся культура на протязі минулого і в нинішньому столітті. Крім того, мова йде про індивідуальний та загальнолюдський виміри життєтворчості, але не про соціальний або етно-національний. В той же час Богданова визначає, що «життєтворчість особистості – це процес утвердження (реалізації, самореалізації) особистістю власного життя у відповідності з індивідуально випестуваним ідеалом» [2, с. 42]. Богданова розглядає життєтворчість в аксіологічному сенсі, як цінність, а серед чинників життєтворчості називає суб'єктивні та об'єктивні. До об'єктивних, зокрема, відноситься, культура, а її важливий елемент і в той же час передумова існування – т.зв. «життєвий світ», розширення якого є «єдиним позитивним критерієм життєтворчого ефекту» [2, с. 20]. Л.І. Іванцев серед етапів процесу побудови особистістю технології життєтворчості також особливо виділяє умови існування, усвідомлення свого життєвого середовища [9]. Йдеться скоріше не про буквальний, а інші виміри цього поняття, насамперед соціокультурний. Не можна не погодитись, що освіта – це «комунікативно-творче середовище» [2, с. 116], хоча загальновизнаним є неоднозначний характер сучасних комунікацій з точки зору моральної філософії та філософії освіти. Все більш наявними стають внутрішні ризики інформаційного суспільства та маніпулятивна природа ЗМІ, які, в свою чергу, дають певні підстави говорити про різне ставлення культури та цивілізації до навколишнього середовища. Якщо існуючі чинники цивілізаційного розвитку не зміняться, людству загрожує радикальне перезавантаження тих традиційних уявлень, які, в тому числі, в основі навчального матеріалу з географічних дисциплін на різних рівнях освіти – стосовно кліматичних поясів, температурних умов, корисних копалин і т.п. Відкритим залишається також питання, наскільки впливає зростаюча віртуальність комунікативного простору, в тому числі між викладачем і студентом (школяром) на освітні моделі життєтворчості, наскільки той, хто навчається, залишається в певній просторовій системі координат, і наскільки остання зберігає свій зв'язок з базисними характеристиками тієї чи іншої

культури; наскільки змінюються уявлення про навколишній світ, про швидкість долання відстаней та перешкод.

Адже освіта – це насамперед духовний простір, який, проте, імплементований в певну соціокультурну реальність, мережу загальнолюдських, професійних, конфесійних відносин, норм та традицій. Саме культурний простір ми вважаємо доцільним розглядати як середовище формування особистості та її життєтворчості. Необхідно зауважити, що в цьому просторі людина виступає як соціальна і духовна істота, але ця соціальність і духовність досягаються та набувають певних контурів через ставлення до Іншого, комунікацію, культурні практики та освітні орієнтири. Моделі життєтворчості потребують верифікації, яка відбувається в тому числі через відкритий/закритий характер соціальних та відповідно освітніх систем.

Філософія освіти підходить якнайкраще для осмислення поєднання прагнень індивіду та суспільно значущих орієнтирів цих прагнень. Якщо підсумувати впливи європейських культурних тенденцій на українські землі протягом декількох століть, починаючи з Давньої Русі, через Ренесанс та Просвітництво, то треба зазначити, що гуманістична складова в історії української культури виявляла свій життєтворчий потенціал саме через різні форми просвітницької та власне освітньої активності, діяльність навчальних закладів вищого рівня в більшій мірі, ніж через новації в галузі соціальної філософії та художній культурі. Новий етап цієї освітньої діяльності був реалізований із заснуванням Харківського університету. Як православні братства і засновані ними школи, так і університети XIX століття стали потужними чинниками формування національної ідентичності саме тому, що їх діяльність поєднувала в собі, крім власне освітянської складової, ще й видавництво, і акумуляцію та осмислення фольклорного матеріалу, історичного минулого, пошук спільних українських коренів та перспектив. Все це сприяло заповненню у свідомості як пересічних українців, так і представників народно-демократичної інтелігенції географічних «рамок» національної самобутності життєтворчими значеннями і смислами. Це був просвітницький проект в широкому сенсі слова, про який і йдеться в даній статті, який формувався на перетині власне філософської, політологічної, соціологічної думки, конфесійних колізій, фольклорних джерел.

О. Джура, розглядаючи становлення життєтворчості особистості в контексті модернізації української освіти, доходить до висновку про життєтворчу сутність культури. Культуру можна розуміти як систему життєвих смислів суб'єкта, в якості якого виступає не тільки людина, а й група, і соціум. Джура визнає, що «культура як чинник життєтворчості людини має тісний зв'язок із соціальним середовищем» [5, с. 506]. Якість процесів життєтворчості визначає і рівень соціальної культури особистості.

Можливо, тому на пострадянському просторі не працює модель навчання на протязі всього життя. Не подолана установка на те, щоб людина вчилась для того, щоб потім бути ефективним гвинтиком в державній машині виробництва та споживання. Виходить, що подальша, післядипломна освіта – продовження дозвілля людини, своєрідне хобі, але не творча діяльність і не культурна практика. Але на сьогоднішній день у більшості людей немає часу та бажання на реалізацію навіть такої елементарної установки. Вмирає книжна культура, причому парадоксальним є те, що на більш технологічно розвиненому Заході цей процес відбувається повільніше, ніж в країнах колишнього СРСР, де різні сфери культурного життя і дозвілля стають маргінальними і вторинними секторами в структурі повсякденності на тлі значною мірою профанації освіти, відсутності щирої та усвідомленої зацікавленості в навчанні. В розвинених странах, як правило, сформована та модель життєтворчості людини, в якій здобуті в школі, коледжі, університеті знання безпосередньо впливають на об'єктивну самооцінку, успішність, ефективність власного життя, зрештою на статус і статок. Ми візьмемо сміливість припустити, що певною мірою це пояснюється більш давніми традиціями університетської освіти та раніше й ефективніше розпочатою секуляризацією, більш тривалими і стійкими імплементаціями освіти в культурне життя, культурний простір західної людини.

В цьому контексті ми вважаємо доцільним навести точку зору, зокрема,

Т.Титаренко, яка розглядає поняття культури життєтворчості через характеристику «життєвого простору людини» як багатовимірного відображення стратегії життя. Саме життєвий простір для людини та сукупність географічних, соціокультурних вимірів у просторовому бутті етнонаціональної спільноти ми вважаємо вихідною системою координат при розгляді порушених питань.

Для сучасної людини географія вже досить давно стала не просто спеціальною дисципліною чи методологічним полем осмислення відносин з оточуючим середовищем, але й засобом філософського осмислення просторового буття. Відома традиція уявлень про взаємозв'язок між духовним менталітетом тієї чи іншої національно-етнічної спільноти, властивими їй звичками, традиціями, релігійними уявленнями, матеріальною культурою, з одного боку, та всім комплексом геолого-кліматичних умов, характерних для тієї чи іншої місцевості, з іншого.

Відомо, що міфи та ті обряди, які виступають засобом їх ілюстрації для архаїчної свідомості, виконують світоглядну, а значить певною мірою і виховну функцію для спільноти. Міфічні ритуали та наративні елементи пов'язані з певними територіальними топонімами та їх вербальними та образними корелятами в дописемній культурі, відображаючи рівень безпосереднього сприйняття себе та Іншого в просторі. Безумовно, відповідні дії та парадигми мислення виконують безпосередні виховні завдання по осмисленню набутого досвіду та засобів його передачі, вбудовування в певний комунікативний та згодом соціальний вимір існування людської істоти. М. Еліаде визначав географічний простір як певний архетип, пов'язаний з певною системою релігійних вірувань та обрядів.

Коли етнічні культури переходять на рівень свідомої рефлексії та фіксації її результатів в різних формах самобутнього, але досить розвинутого та розгалуженого культурного життя, досвід осмислення та опису навколишнього світу здобуває філософські модуси, в яких освітня парадигма закладена як система свідомих настанов щодо передачі досвіду не через розповідь, ліро-епічні та музикальні відтворювання того, що зафіксовано в історичній пам'яті нащадків, а через навчання, заняття, верифікацію засвоєного та відчутого, через різні канали отримання, засвоєння та подальшого розповсюдження інформації. Таким чином, в національно орієнтованих освітніх системах географічні смисли продовжують виступати одним із важливих параметрів існування освітнього простору як осередку культурної самобутності та однієї із фундаментальних засад цивілізаційного розвитку.

В епоху глобалізації відбувається, з одного боку, нівелювання етнографічних систем просторово-часових координат, їх включення в простір медійної, віртуальної культури, перехід на загальнофілософський, теоретичний рівень, а з другого боку, центробіжні тенденції, поєднані з інтересом до проблеми національної ідентичності та своєрідності, прагнення до визначення параметрів існування етнічної одиниці у межах певних не просто географічних, а державних кордонів, хоча б і як частина більшого політичного утворення.

Не дивно, що осмислення цієї ідентичності набуває такого ж кроскультурного та міждисциплінарного характеру, як і культура в ситуації постмодерну, а загалом і постпостмодерну в цілому. Всі усталені межі нормального / девіантного, чоловічого / жіночого, дорослого / дитячого, традиційні соціальні, гендерні, професійні ролі та ознаки приходять в стан перманентної рухливості та мінливості. Адже філософська антропологія в минулому столітті і на початку нинішнього констатувала не тільки «смерть Бога», «смерть автора», але й «смерть людини», причому, як нам здається, є підстави говорити в даному випадку не тільки про людину як індивіда, але й про її національну ідентичність. В свою чергу, зосередженість на визначеності або тим більш зміні географічних кордонів призводить до втрати не тільки зрозумілих просторових координат для пересічної людини, але створює загрозу для втрати самої людяності, загрозу для миру та толерантних відносин між народами та різними етнічними групами. Йдеться не про абсолютний космополітизм як норму життя, а про вкоріненість національної ідентичності саме у духовних витоках, про розуміння важливості не буквальних, а міфологічних, архетипичних, світоглядних орієнтирів того и іншого етносу, вкорінених насамперед в фольклорних рівнях колективної

свідомості та поведінки. Щодо українців, то відомий український культурний та церковний діяч І. Огієнко визначав толерантність як одну із ознак своєрідності української культури. Можливо, це було пов'язано в тому числі із мінливістю кордонів України, нестабільністю та короткочасністю періодів її державності.

В сучасних гуманітарних дослідженнях відбувається, по-перше, подальше поглиблення зазначеного дискурсу, по-друге, його надзвичайна диверсифікація, проекція на найрізноманітніші дослідницькі стратегії. При цьому сучасна наукова рефлексія з приводу концепту географії та споріднених явищ дотримується в цілому міждисциплінарного підходу і одночасно висуває певні філософські або принаймні загальнотеоретичні та світоглядні засади, що дозволяє говорити про т. зв. філософію географії в широкому сенсі та власне філософію географії. Серед розгалужень першої можна назвати політичну географію, економічну географію, моральну географію, різні варіанти теологічної географії (географія Бога, географія Біблії) та ін.; прикладом другої є праці сучасного американського філософа Ахілле Варзі.

За визначенням останнього, онтологічне різноманіття географії створює «ідеальний предмет для філософських пошуків», насамперед в галузі соціальної та політичної філософії та суміжних науках, зокрема, екологічній етиці. Крім того, є досить широкий спектр пов'язаних з цим практичних проблем, як-то соціальне вибудовування природного середовища, іконографія ландшафту і т.п. Як зазначає Варзі, певні питання, які вирішує філософ географії, «співпадають з тими, які вирішує будь-який філософ, який здійснює метафізичну розвідку комплексних структур соціального світу» [13, p. 3].

Варзі розглядає в якості філософської проблеми в географії насамперед проблему межі, кордону. Географічні об'єкти дуже тісно пов'язані з місцем у просторі, яке вони займають, але завжди це не тільки певна частина простору, але вона відокремлена від решти визначеними межами. При цьому ця визначеність зберігає певну долю невизначеності в силу відсутності чітких критеріїв оцінки, наприклад, висоти гори, а також умовності буквальних та особливо умовних ліній, що корелюють межі або самі контури тих чи інших природних явищ та територій, які часто не тільки умовні, але й рухливі. Ми можемо додати до концептів, розглянутих Варзі, що мають пряме відношення до географії, але при цьому несуть певне філософське навантаження, й такі образи, як острів, який є однією з найбільш популярних міфологем в історії культури, або, наприклад, лабіринт.

Сучасна філософія географії стала одним із способів людини окреслювати навколо себе метафізичний кордон і осмислювати навколишній простір: гендерний, культурний, соціальний, політичний, моральний, естетичний, конфесійний. Відповідно формуються і виокремлюються в загальному освітньому просторі постмодерного чи то вже пост-постмодерного та пост-інформаційного суспільства такі дисципліни, як політична географія (В. Брустейн), систематична географія (В. Девіс), економічна географія (Дж. Рассел Сміт), екологічна географія (Г. Коулз), моральна географія (Дж. Л. Мачор), соціологія географії, різні варіанти теологічної географії, як географія Бога, географія Біблії, географія творіння, географія американської релігії (Е. Гауштад). Ми вважаємо, що одночасно все це форми освітньої діяльності, які реалізуються через викладання, наукові проекти та публікації і є відкритим полем для подальшої проективної діяльності (М. Епштейн) сучасних гуманітарних наук. Філософія географії виконує свої освітні функції у всіх цих випадках і не будучи предметом рефлексії, і стаючи вже не просто окремою цариною знань, але й навчальним предметом.

У сучасному світі географічні смисли виступають одним із важливих параметрів існування освітнього простору. Світовий освітній простір об'єднує національні освітні системи різного типу та рівня, вони значно розрізняються за філософськими і культурними традиціями, рівнем цілей і завдань. Тому слід говорити про сучасний світовий освітній простір, як про той, що формується в єдиному організмі при наявності в кожній освітній системі глобальних тенденцій і збереженні різноманітності. Географічна структура світової освіти втілює територіальні та

статистичні пропорції в розвиток національної системи кожної країни, окремих регіонів і континентів, глобальної взаємодії між системами освіти окремих країн і регіонів. Важлива роль відводиться географам в збереженні і поліпшенні природного середовища, тому актуальним завданням стає підготовка висококваліфікованих фахівців, що мають широкий географічний кругозір, дозволяє бачити природу у всіх її складних взаємозв'язках, і що володіють глибокими теоретичними знаннями, практичними навичками та сучасними методами дослідження по одній з дисциплін географічного циклу.

Висновки. Таким чином, освітня модель життєтворчості може бути визначена через проблему людини як представника певної етнічної спільноти і мешканця певного географічного середовища, в такій ж мірі, як суб'єкта, учасника і творця культурного простору, в тому числі освітнього. Якщо до природного середовища людині насамперед треба пристосовуватися, то щодо культурного простору, вона сама акумулює та формує його смисли, а також тієї ідентичності, яку вона відчуває як приналежна до певної етнічної / національної спільноти. Пізнавальний потенціал світоглядних пошуків закладений ще в дописемній культурі, але вже на рівні свідомих пошуків ідентичності і тих культурних практик, через які вона осмислюється та здобувається, включаючи освітні проекти, формуються певні компоненти філософського осмислення географії. В українській культурі освітня практика стала формою збереження національної ідентичності та визначення кордонів буття пересічного українця.

Бібліографічні посилання:

1. Баяновська М. Р. Життєтворчість та духовні змагання велета : [до 100-річчя Ф. Потушняка] / М. Р. Баяновська // Слово вчителя. – 2010. – 31 березня. – С. 6–7.

2. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання / Н. Богданова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 302 с.

3. Ванова Н. Життєтворчість О. Довженка як форма соціально-комунікативної практики / Н. Ванова // Теле- та радіожурналістика. – 2011. – Вип. 10. – С. 9–13.

4. Горностай П. П. Життєві ролі та життєтворчість / П. П. Горностай // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – Вип. 5(8). – К. – 2002. – С.81–91.

5. Джура О. Д. Основні чинники формування культури життєтворчості особистості / О. Д. Джура // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН. – 2012. – Вип. 67 (12). – С. 504–508.

6. Доній В. М. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-методичний посібник : у 2 ч. / [В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В.Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997.

7. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для XXI століття / І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.

8. Життєтворчість особистості. Я на шляху досконалості. Бесіда. Творчі завдання; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razom.znaimo.com.ua/docs/1137/index-76608-69.html

9. Іванцев Л. І. Становлення майбутнього вчителя як суб'єкта життєтворчості: Монографія / Л. І. Іванцев. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. – 208 с.

10. Романовська Л. І. Життєтворчість як самоактуалізація і самовдосконалення особистості в процесі соціально значущої діяльності дитячих громадських об'єднань / Л. І. Романовська // Таврійський вісник освіти. – 2010. – №1. – С. 39–47.

11. Школа життєтворчості – нова модель навчального закладу XXI століття [Електронний ресурс] // Освіта.UA. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/29705/print/

12. Філософія : курс лекцій / І. В. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1993. – 576 с.

13. Varzi A. C. Philosophical Issues in Geography – An Introduction / A. C. Varzi // Topoi 20:2 (2001), – P. 119–130.

Завгородько Л.В. Философия географии и образовательная модель жизнетворчества.

Образовательная модель жизнетворчества понимается как реализуемая не только на уровне личностного поведения и мышления, но и этнонациональной идентичности. Ее осмысление происходит в сети координат, укорененных в определенном социокультурном пространстве. Само осмысление становится предметом рефлексии в философии географии как междисциплинарной области знания.

Ключевые слова: жизнетворчество, философия географии, образовательное пространство, идентичность.

Zavhorodko L. Philosophy of Geography and Educational Model of the Life Creativity

The article is aimed to clarify the role played by some geographically-oriented concepts like space and border and its philosophical understanding, in other words the philosophy of geography in models of life and creativity, especially at the educational level. Educational model of the life creativity is understood as a vital and creative framework implemented not only at the level of personal behavior and thinking, but also ethnic and national identity. Education is primarily spiritual space, which, however, is implemented into the socio-cultural reality, a network of human, professional, religious attitudes, norms and traditions. It is the cultural space we consider it appropriate to consider as a space for personal identity formation and its vital and creative potential. In this space, a person acts as a social and spiritual being, but this sociality and spirituality and gain contours are achieved through the relation to the Other, communication, cultural practices, and educational guidance. Models of the life creativity require verification that takes place, including through public / private nature of social and educational systems, respectively. Understanding the educational model of the life creativity happening on the network coordinates, rooted in certain social and cultural space. The philosophy of education is the best way to make sense of combination of the individual and the public interest orientation of these aspirations. We believe the original coordinate system for human living space and a set of geographic, social and cultural dimensions in the spatial existence of ethno-national community. From this point of view geography can be seen not just as a specific discipline or field of methodological understanding of the relationship with the environment, but also a means of philosophical reflection on the spatial existence. When ethnic cultures move to the level of conscious reflection and its fixation results in various forms of original, but a well-developed and diversified cultural life, the experience of understanding and describing the world gets philosophical modes in which the educational paradigm founded as a system of conscious installations for the transfer of experience. The experience has been transmitted not so much through a story, lyric and epic music reproduction of the historical memory but through education, training, verification of the gained experience and various channels jf receiving, assimilation and further dissemination. Thus, in nationally-oriented educational systems geographical dimensions and models continue to constitute the educational space as a center of cultural identity and one of the foundations of the civilization development.

Keywords: life creativity, philosophy of geography, educational space, identity.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 378:37.01

М. О. Колотило

Національний технічний університет України «КПІ»

КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ (СОЦІАЛЬНО - ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС)

В контекстах сучасної інформаційної доби суспільний попит на вищу освіту невпинно зростає, оскільки саме вона відкриває для людини можливості особистісного розвитку та професійної самореалізації. В той же час сама система освіти є провідним каналом відтворення в суспільстві всіх форм культурного капіталу (за П.Бурдьє). Цікавим в даному контексті виглядають також особливості формування в закладах вищої освіти культурного капіталу студентства.

Ключові слова: культурний капітал, форми культурного капіталу, система вищої освіти, соціальний статус, професійна діяльність, освітній потенціал, студентство

В реаліях сучасного інформаційного суспільства рівень та якість отриманої людиною вищої освіти, відкривають для неї широкі можливості професійної та особистої самореалізації в соціальному житті. Іншим ресурсом, не менш затребуваним у молодої людини, є капітал, оскільки володіння ним також визначає статусну позицію індивіда в соціальній структурі. Первинне сприйняття капіталу досить часто відсилає нас саме до економічного його виміру, хоча, не лише в науковому дискурсі, але й в практиці життя, сам капітал представлений кількома формами, кожна з яких відображає ті чи інші сторони діяльності людини. В питанні професійної реалізації особистості, провідного значення набуває культурний капітал, оскільки саме він за своїм змістом та специфікою може бути відтвореним в системі вищої освіти, відповідаючи при цьому суспільним очікуванням студентів щодо призначення вищої школи. По суті, реалізація функції освіти і відбувається шляхом санкціонованої передачі в спадок культурного капіталу. Повертаючись до реалій сьогодення, мусимо визнати, що система вищої освіти не спроможна

повноцінно виконувати цю покладену на неї місію, що рано чи пізно може призвести до дестабілізації всього соціокультурного простору. Виходячи з цього, саме філософські розвідки даного питання відповідають запитам як студентів, так і всієї суспільної громадськості.

Підтвердженням актуальності розгляду питання формування культурного капіталу та особливостей його відтворення в системі вищої освіти виступають доробки значної та знаної плеяди фахівців в різних сферах наукової думки. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити внески наступних авторів: у питанні філософського та соціологічного осмислення культурного капіталу - М. Вебера, Дж. Коулмена, П. Будьє, Ф. Фукуями, Д. Ікеда, соціологічного та економічного - Г. Беккера, В. Балакіна, Е. Косьміної; у питанні відтворення культурного капіталу в освітньому середовищі - О. Герасимову, Н. Горбунову, І. Самаріну, Ю. Биченко, М. Антонову, М. Максимову та інші. Питаннями формування культурного капіталу та його значенням для системи освіти на теренах України займаються М. Згуровський, І. Пархоменко, І. Чекан, І. Куревіна, О. Голіков, А. Кудінова, В. Возна та інші. При всій багатовекторності та ґрунтовності досліджень феномену культурного капіталу більш детально слід розглянути особливості його відтворення в сучасній системі вищої освіти та формування в середовищі студентства, спроба здійснення чого й репрезентована в даній статі.

Метою написання даної статті є спроба філософського дослідження феномену культурного капіталу в опорі на концепцію П.Бурдье, а також особливостей механізму відтворення культурного капіталу в сучасній системі вищої освіти.

Основними завданнями даного дослідження є наступне: дослідити основні етапи в становленні феномену культурного капіталу; всебічно проаналізувати концептуальні позиції теорії П. Бурдье щодо культурного капіталу; здійснити спробу авторського визначення культурного капіталу; дослідити взаємозв'язки між культурним капіталом та системою вищої освіти; проаналізувати актуальні для сучасності форми відтворення культурного капіталу у вузах; дослідити особливості формування культурного капіталу серед студентства.

В роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників культурний капітал виступає в якості певного соціального фактору, що в тій чи іншій мірі впливає практично на всі сфери суспільного життя. Ще на початку XX століття в роботах провідних соціологів, філософів та політекономістів, культурний капітал в своїх матеріальних та нематеріальних активах (у формі інтелектуального розвитку людини та матеріальних цінностей) був визначений як показник соціально-економічного розвитку країни.

Очікування з приводу зростання ролі та значення культурного капіталу в економічному житті вперше підтверджує німецький соціолог та історик Макс Вебер, який в своїй праці «Протестантська етика та дух капіталізму» (1905) на основі аналізу реального фактологічного матеріалу виявляє лінійну і пряму залежність економічного життя суспільства від культурного капіталу [3].

Ще однією визначальною подією в осмисленні впливу культурного капіталу на соціально-економічний розвиток, можна назвати появу книги Г.Беккера «Людський капітал» (1964), в якій американський соціолог та економіст стверджував, що знання, навики та вміння індивіда, отримані в тому числі завдяки здобуттю нею освіти, з часом принесуть суттєвий прибуток як самій людині, так і всій соціально-економічній структурі держави в цілому [1].

Набагато пізніше японський філософ та гуманіст Д. Ікеда, спираючись на досвід японського дива, стверджував, що будь-які нововведення, в тому числі демократія та ринкова економіка, мають в кожному окремому випадку зароджуватися в надрах людської культури, трансформуватися в справжню потребу, прилаштуватися до традицій та звичаїв і національного менталітету. Таким чином, на погляд японського професора, культурний капітал є підґрунтям, фундаментом, на якому вибудовуються адекватні йому економічні, соціальні та політичні інститути. Саме від культурного капіталу залежить економічне зростання та розвиток країни, благоустрій громадян та її політична свобода й незалежність. Філософське осмислення феномену

культурного капіталу неможливе без звернення до наукового доробку видатного американського філософа японського походження Ф.Фукуями, який акцентує увагу на значущості культурного капіталу для збереження механізму спадковості в суспільстві та підтримання контактів між покоління. На погляд вченого, сучасна технологічна епоха заперечує норми попередньої епохи, породжуючи проблему «взаємопорозуміння» епох та спадку. Якщо спадок епохи виявляється непотрібним наступній, то подібний нігілізм сам по собі підриває суспільство. Єдиним «рятівним колом» для уникнення повного розриву між поколіннями на певний час виступає накопичений культурний капітал. Саме тому Ф.Фукуяма ставить його на провідні позиції у підтриманні сталості та розвитку цивілізацій.

Доволі ґрунтовно питання культурного капіталу та сфери його впливу на соціальне життя людини було досліджено й французьким соціологом і філософом П. Бурдьє.

Власне саме поняття «культурний капітал» було введено в широкий науковий дискурс в його праці «Нарис теорії практичної дії» (1972). Культурний капітал осмислюється вченим як сукупність інтелектуальних здібностей, освіченості, вмінь, кваліфікаційної підготовки індивіда чи індивідів, що використовуються в процесі здійснення соціальної діяльності, і при цьому узаконюють володіння ним певним статусом. Культурний капітал виступає накопичуваним ресурсом, а джерелами його розвитку є держави, певні організацій, сім'я та сімейні відносини, а також самі індивіди як потенційні носії культурного капіталу [2].

Соціально-філософське значення культурного капіталу розглядалося вченим в контексті процесу досягнення людиною певного професійного положення в соціумі. З точки зору взаємозв'язку між капіталом та індивідом, вчений зазначає, що приносячи дохід, маючи властивості відтворення, капітал є тією силою, що забезпечує об'єктивну нерівність людських можливостей. П.Бурдьє вважає, що сутнісна особливість формування культурного капіталу як раз і виявляється в тому, що він конвертується не лише в доходи, але і в статус та професійну реалізованість індивіда [2]. Вчений пропонує оригінальний проект моделі формування змістовних компонентів культурного капіталу, які включають в себе три підсистеми: інкорпоровану (знання, вміння, навики особистості); об'єктивовану (культурні цінності – картини, книги, машини); інституціоналізовану (дипломи, сертифікати, почесні звання та ін.). Інкорпорований капітал, цитуючи самого П.Бурд'є, «есть взятое извне и затем конвертируемое в неотъемлимую часть личности, в габитус, в благосостояние…» [2, с. 19]. Звідси стає зрозумілим, що такий капітал неможливо миттєво передати іншій людині як, наприклад, економічний. Інкорпорований капітал є характеристикою культурного капіталу, і накопичення його у формі знань, вмінь, навичок, пов'язане тісно з індивідуальністю конкретної людини. Проте даний капітал може стати предметом передачі у спадок. Об'єктивований культурний капітал знаходить своє вираження в матеріальних цінностях, і, на відміну від попереднього, може передаватися у матеріальному еквіваленті (колекція раритетних книг), одначе повноцінне присвоєння культурних цінностей можливе не лише через набуття права власності, але й символічно, за допомогою інкорпорованого капіталу. Об'єктивований капітал може приносити прибуток, та розмір його буде безпосередньо залежати від того, наскільки успішно його власник здатний розпорядитися об'єктивованим капіталом та наскільки висока якість інкорпорованого капіталу. Нарешті, інституціоналізована форма культурного капіталу представляє собою санкціонований академічною спільнотою культурний капітал, гарантований законним шляхом присвоєними кваліфікаціями та формально не залежить від особистості його носія, на відміну від двох попередніх видів капіталу.

Культурний капітал окремої людини характеризується наступними показниками: інтелектуальна культура (або інтелектуальний капітал), освітня культура (освітній капітал), морально-ціннісна культура (морально-ціннісний капітал), символічна культура (символічний капітал)та соціальна культура (соціальний капітал). Якщо з першими трьома складовими вочевидь все зрозуміло, то з приводу двох останніх доречним буде зробити кілька уточнень. Зокрема, соціальний капітал виступає в

якості ресурсів соціальних відносин та взаємодій, що сприяють формуванню довіри, визначаючи взаємні обов'язки та очікування поміж членами суспільства, а символічний капітал, виступаючи своєрідним соціально-філософським артефактом у суспільстві, є засобом вираження та керування певної людини чи групи за рахунок формування механізму суспільної підтримки «офіційної версії» світу. Врешті-решт символічний капітал сприяє стабілізації та закріпленню капіталу владного прошарку суспільства. Кожна з цих складових культурного капіталу відображає ту чи іншу сторону якості накопичення людиною культурних цінностей та артефактів.

Зміст процесу формування культурного капіталу пов'язаний, на наш погляд, з його кількісним та якісним вдосконаленням. При цьому кількісна компонента культурного капіталу може бути співвіднесена з кількістю громадян, носіїв того чи іншого рівня культурного капіталу. Якісна компонента формування культурного капіталу визначається ростом і оновленням знань, умінь, навиків, цінностей, моральних характеристик, норм, мотивацій, сформованих індивідом в процесі соціалізації та визначаючих їх соціальний статус і професійну компетентність.

Підводячи підсумки під міркуваннями з приводу визначення культурного капіталу, можливо окреслити його наступним чином: культурний капітал представляє собою реалізоване в практичній діяльності багатство у вигляді освіченості, інтелектуальних, морально-ціннісних та соціальних характеристик, втілене в професійній компетентності людини, і здатне приносити своєму носію додаткові прибутки і привілеї. Зовні він виявляється в стилі поведінки та практичній професійній діяльності індивіда. За своїм змістом, культурний капітал легітимує професійні статуси, ролі та владу, підтримує встановлений соціальний порядок в суспільстві та його окремих підсистемах. У філософському вимірі культурний капітал є суспільним артефактом, який, будучи створеним та накопиченим людиною, транслюється наступним поколінням і тим самим підтримує зв'язки між ними.

Одним з найважливіших каналів відтворення культурного капіталу є система освіти, адже саме в ній знаходять своє відображення процеси набуття і засвоєння культурного капіталу та отримання академічних кваліфікацій. Освіта, на погляд П.Бурдьє, це поле, що найбільше орієнтоване на відтворення культурного капіталу, враховуючи те, що самі агенти (індивіди – авт.) достатньо компетентні для такого відтворення. Освіта, у вигляді легітимних знань та вмінь, спільно з особистим культурним рівнем індивіда, виступає складовою культурного капіталу особистості.

Три вищевказані форми існування культурного капіталу (інкорпорований, об'єктивований та інституціоналізований) завжди знаходяться в певному зв'язку з освітнім процесом. Об'єктивований культурний капітал побічно пов'язаний з освітнім потенціалом, тоді як інкорпорований та інституціоналізований - є двома сторонами явища освітнього потенціалу індивіда. Проаналізуємо даний аспект питання більш детально. В освітньому процесі інкорпорований культурний капітал, на наш погляд, є чи не найважливішим, оскільки за своїм змістом містить сукупність усталено відтворюваних диспозицій та практично втілених професійних здібностей, якими потенційно наділений носій культурного капіталу. Інкорпорований культурний капітал виявляється насамперед в розвитку у студента соціально вагомих форм знань, вмінь та соціокультурних цінностей, якими він теоретично володіє та надалі може практично реалізовувати в професійному житті. В контексті розвитку інкорпорованої форми культурного капіталу розвиваються інтелектуальні здібності індивідів, моральні якості, кваліфікаційна підготовка.

Перша форма культурного капіталу доповнюється інституціоналізованою, в якій простежується формалізація прав власності учасників освітнього процесу, їх рангів, сертифікатів, що засвідчують важливість та цінність сформованого в них культурного капіталу.

Насамкінець, третя форма культурного капіталу - об'єктивована - виступає в якості додаткового компоненту в освітньому процесі, у вигляді уречевлених форм культури, що доповнюють освітнє поле.

Згідно концепції П.Бурдье, в системі вищої освіти відбувається утвердження та трансляція наукового знання, присвоєння агентами (студентами – авт.) культурного

капіталу, легітимного в освітньому процесі, а також відбувається розподіл агентів по позиціям і завершується формування уявлень студентів про їх місце в соціальній структурі суспільства [4]. Погоджуючись з думкою французького філософа щодо призначення вищої освіти в суспільстві, хотілося б проаналізувати специфіку реалізації цих процесів в контекстах сучасності.

Суспільний запит на отримання вищої освіти зараз надзвичайно високий, оскільки рівень та якість отриманої освіти дає право претендувати на найбільш престижні професійні позиції. Зростання великого числа комерційних вузів і все більше охоплення державних вузів платною формою навчання лише підтверджує попередню тезу. В той же час, платність вищої освіти підвищує рівень її доступності для забезпечених сімей, і знижує – для малозабезпечених. Окрім того, доступність вищої освіти визначається не лише високим рівнем доходів, але й такими не менш важливими факторами як освіта та професія батьків, якість шкільної підготовки, система соціальних зв'язків, що представляє собою в сукупності культурно-освітній ресурс індивіда. В концепції П.Бурдье цей зв'язок окреслюється наступним чином – «соціальний статус сім'ї студента - культурний капітал - освітній капітал індивіда – доступ до вищої освіти». Нерівність в доступності вищої освіти якраз і визначається різним об'ємом інвестицій сім'ї в освітній капітал випускника середньої школи. Кількість і якість інвестицій різна, оскільки вони визначаються соціальним статусом членів родини, якістю і об'ємом накопичених даною сім'єю культурного капіталу. Інакше кажучи, чим вищий рівень освіти батьків (їх культурний капітал), тим більше знань та навиків вони зможуть передати своїм дітям, збільшуючи їх освітній потенціал і відкриваючи їм можливості доступу до вищої освіти, а надалі й до отримання бажаних професійних та статусних позицій в соціальній структурі суспільства. В реаліях сучасного світу освітній капітал потенційних студентів є разюче полярним.

Сучасна доба диктує свої правила і в питанні професійних очікувань студентів. В системі вищої освіти найбільш затребуваними стали ті професії, оволодіння якими передбачає безпосередню конверсію культурного капіталу в економічний. Саме тому сучасне студентство у питанні профорієнтації схиляється на сторону отримання прикладних знань, які можуть приносити їм немалі прибутки вже відразу по закінченню університету. Наявність широкої мережі платної форми отримання вищої освіти передбачає конверсію економічного капіталу в культурний, оскільки вступник сплачує кошти і очікує отримати певні гарантії у вигляді професії, підкріпленої дипломом. Проте насправді людина стає власником лише інституціоналізованої форми культурного капіталу (диплома), що без інкорпорованої форми (знань, вмінь, кваліфікації), є фікцією. Та і володіння самим дипломом як таким може не принести очікуваних результатів. Неповне залучення носіїв культурного капіталу, які мають відповідні дипломи та кваліфікації, до обраних ними професійних ніш підтверджується надлишком таких фахівців по відношенню до реального ринку праці. Це пояснюється, насамперед, тим, що величина матеріальної та символічної вигоди від володіння академічною кваліфікацією залежить від ступеню її дефіцитності, витрат часу та сил, необхідних для її отримання. А студенти (в першу чергу заочної та вечірньої форми навчання) доволі часто намагаються мінімізувати витрати часу та сил, звідси престижні спеціальності втрачають якості дефіциту.

Формування культурного капіталу різних соціальних груп має ряд певних загальних рис: процес протікає у вигляді зростання інкорпорованого культурного капіталу; реалізується модернізація об'єктивованого культурного капіталу; відбувається утвердження, вдосконалення інституціоналізованого культурного капіталу [5].

Однак дослідники відзначають наявність різних особливостей протікання процесів формування культурного капіталу у різних соціальних структурах. Оскільки одним з завдань даного дослідження є генеза становлення культурного капіталу в сегменті вищої школи, то більш детально є сенс зупинитися на специфіці його формування саме в студентській аудиторії. Сутність першої особливості полягає у динамічності змін та нестійкості процесів формування культурного капіталу серед студентства

як соціальної групи, що перебуває на стадії власного саморозвитку та обирає шляхи для самореалізації. Саме тому даний процес може підпадати під вплив суттєвих флуктуацій в певних часових межах. Для підтримання позитивного курсу у цьому питанні дослідники відзначають необхідність державного регулювання, що охоплювало б всі напрямки набуття культурного капіталу молодою людиною. Держава покликана створити сприятливі можливості для позитивного протікання цих процесів в студентському середовищі, вона чітко окреслює цілі та пріоритети, пов'язані з досягненням передбачуваності та сталості цього розвитку.

Друга особливість досліджуваного процесу пов'язана з тим, що формування культурного капіталу у студентства здійснюється переважно в потенційному вимірі. В межах освітньої системи молода людина отримує знання, вміння, навики, генеруються соціально значимі цінності, при цьому спостерігається суттєвий відрив освітнього виробництва культурного капіталу від потреб сучасної організації. В той же час практичне використання культурного капіталу молоді здійснюється як правило в період закінчення університету і виходу випускника за межі цієї соціальної групи. Таким чином, студентська молодь знаходиться в системі створення освітньої форми потенційного культурного капіталу. На підтвердження цієї тези доречним буде відсилання до одного з фундаторів наукового осмислення феномену людського капіталу соціолога та економіста Г.Беккера, який, зокрема, доводив, що особливість студентської аудиторії визначається його місцезнаходженням в системі безпосереднього виробництва людського капіталу, оскільки розвиток культурного капіталу (рівно як і інших його форм), пов'язаний не лише з організаційно-методичним внеском в освіту людини, оптимальним розміщенням та підготовкою в професії, але й з наявністю процесів власне освітнього впливу [1]. Найважливішим фактором розвитку культурного капіталу виступає сама кількість та якість освітньої діяльності студента. Також вчений констатує, що в контексті формування культурного капіталу студентства цілком виправдано говорити про те, що природні здібності людей в меншій мірі визначають її професійний успіх, аніж освіта. Ще одним додатковим індикатором формування культурного капіталу у студентів виступають їх власні культурні компетенції.

Насамкінець, третя особливість пов'язана з тим, що формування культурного капіталу та його використання в фаховій діяльності здійснюється за системної підтримки та комплексному контролі з боку держави. Оскільки саме держава за допомогою механізмів соціальної політики забезпечує умови освітньої діяльності студентів та контроль за реалізацією освітнього культурного капіталу у професійній самореалізації індивіда.

Підсумовуючи все вищесказане, варто сказати, що філософське осмислення культурного капіталу підводить до визначення його як важливого суспільного феномену в питанні поступального еволюційного поступу людини та людства. Саме його відтворення у системі освіти та вищої освіти, зокрема, сприяє особистісному зростанню та професійній реалізації індивіда, а також зберігає культурний зв'язок між поколіннями. Водночас, розвиток освітнього культурного капіталу на сучасному етапі суспільного розвитку характеризується кризовими явищами. На фоні різкого збільшення числа вищих навчальних закладів простежується зниження якості культурного капіталу, що формується в освітньому полі, невідповідність рівня освітнього потенціалу та потреб ринку праці. Кінцеві результати освітнього процесу по відношенню до людини не орієнтовані на запити суспільства. Зберігається суттєвий розрив між пропозицією та попитом на культурний капітал. Збільшується відсоток випускників вузів, які працюють не за своєю спеціальністю. Спостерігається тенденція стійкого падіння соціальної результативності та якості освітнього культурного капіталу. Університети як і раніше транслюють застарілу систему освітніх цінностей, в навчальному процесі не використовуються інноваційні розробки, ціннісно-моральне виховання залишається за межами освітніх процесів. Має місце ситуація, коли науково-освітня система не забезпечує зростання конкурентоздатності країни через підвищення якості культурного капіталу, виробничих, освітніх, інноваційних технологій.

Саме тому, головними завданнями як наукової спільноти (філософів, соціологів, політекономістів), так і сучасної освітньої політики має бути забезпечення якості освітнього розвитку культурного капіталу на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним та перспективним потребам особистості, суспільства та держави. Освіта має сприйматися в соціумі в якості одного з провідних інститутів розвитку культурного капіталу, фактора оптимізації економічних процесів, а також гаранта соціальної мобільності людини, набуття високих статусних позицій випускниками вищих навчальних закладів.

Таким чином, реформування освітнього сегменту культурного капіталу в системі вищої освіти передбачає вирішення наступних важливих завдань:створення на базі навчальних закладів науково-освітніх комплексів, які б наближували носія культурного капіталу (студента) до практичної сторони майбутньої професійної діяльності; концентрація освітніх програм на процесах саморозвитку та самонавчання студентів; розширення взаємозв'язків освітніх процесів та практикумів професійної діяльності; модернізація та розширення системи соціального контролю якості за освітнім сегментом культурного капіталу.

Бібліографічні посилання:

1. Беккер Г. Человеческий капитал [Електронний ресурс] / Г. Беккер. – Режим доступу : http://methodology.chat.ru/becker1.htm

2. Бурдье П. Формы капитала / П.Бурдье // Социология образования: теории, исследования, проблемы. – Казань. – 2004. – С.17–27.

3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

4. Горбунова Н. Культурный капитал как процесс деятельной реализации професиональной компетентности индивида / Н. Горбунова // Поволжский торгово-экономический журнал. – 2013. – № 1(29). – С. 96–103

5. Горбунова Н. Совершенствование потребностей как фактор развития культурного капитала / Н. Горбунова, Т. Дыльнова // Вестник Саратовского ГСЭУ. – 2012. – №2. – С.152–155

6. Косьмина Е. Культурный капитал как аргумент функции экономического развития / Е. Косьмина. – Омский научный вестник. – 2010. – №5 (59). – С.47–51

7. Максимова М. Доступность высшего образования, образовательный капитал и выбор образовательной стратегии / М. Максимова // Вестник ННГУ. –2009. – Вып. 1(5). — С.253–259.

Колотыло М. А. Культурный капитал и особенности его воспроизведения в высшем образовании (социально-философский дискурс)

В контексте современной информационной эпохи общественный запрос на высшее образование неуклонно увеличивается, поскольку именно оно открывает для человека возможность личностного роста и проффесиональной самореализации. В то же время сама система образования является главным каналом воспроизведения в обществе всех форм культурного капитала (за П.Бурдье). Особый интерес в рассмотрение данной проблемы вызывают также особенности формирования в учреждениях высшего образования культурного капитала студентов.

Ключевые слова: культурный капитал, формы культурного капитала, система высшего образования, социальный статус, профессиональная деятельность, образовательный потенциал, студенчество

Kolotylo M. Cultural capital and the peculiarities of its reproduction in higher education (social - philosophical discourse)

In the context of the modern information age social demand for higher education is increasing because it opens up the possibility for human personal and career development. As a matter of professional individual, a leading cultural capital importance, since it is in its content and specificity can be played in higher education, responding with public expectations of students in the appointment of high school. In fact, the implementation of the functions of education and is sanctioned by the transfer of inherited cultural capital. Returning to the realities of the present, we must recognize that higher education fails to adequately fulfill this mission entrusted to it, sooner or later can lead to destabilization of the entire socio-cultural space. Therefore, it is philosophical exploration of this issue meet the needs of both students and the entire social community. Therefore, the purpose of writing this article is to attempt philosophical study of the phenomenon of cultural capital in reliance on P. Bourdieu's concept and features of the mechanism of reproduction of cultural capital in modern higher education. Interesting in this context appears as peculiarities of cultural capital students. As a result, the study was able to reach the following conclusions: cultural capital acquired by the students through the mediation of learning in higher education, defines social status and professional fulfillment graduate. An obstacle to its full

assimilation of the individual is to have a destructive phenomena and processes in higher education, which should be eliminated. Thus, the reform of the educational segment of cultural capital in higher education involves the following major tasks: the establishment of a scientific schools and educational systems that would approximate carrier of cultural capital (the student) to the practical side of future professional activity, the concentration of educational programs on the processes of self-development and student learning, expanding the relationship of educational processes and practical profession, modernization and expansion of social control quality educational segment of cultural capital.

Keywords: cultural capital, a form of cultural capital, higher education, social status, profession, educational potential, students

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 141.33

Т. А. Купцова

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. А. Лазаряна

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Представлено комплексне дослідження формування гендерних стереотипів у релігійно-філософській думці Давньої Русі. Авторка доводить, що на основі біблійного розуміння сутності та призначення чоловічої та жіночої статі виникають нові стереотипні міфи: саме через жінку в світ ввійшли смерть, страждання, праця; утворилось уявлення про жінок як істот, які повністю підпорядковані владі своєї біологічної статі; саме чоловік повинен контролювати та карати жінку. Підкреслюється, що згідно біблійному вченню, жінки повинні себе повністю віддавати чоловіку та дітям, а чоловіки – вести себе мудро та стримано. Тому жінок традиційно вважали неповноправними членами суспільства, їх відносили до особливої категорії – «жінка». Доведено, що християнізація, розвиток урбанізму, запровадження писемності стали визначальними факторами, що вплинули на формування гендерних стереотипів, які знайшли відображення у нових світоглядно-філософських уявленнях епохи.

Ключові слова: гендерні стереотипи, філософська репрезентація, християнство, писемність, стать, біблійне трактування, чоловіче, жіноче, покарання.

Серед проблем, нових для української і в певній мірі світової науки питання статі і гендеру займають далеко не останнє місце. Непереборний інтерес до теорій про людину – чоловіка та жінки, загострення потреб переосмислення концептів маскулінності і фемінінності викликані змінами умов в соціальному і політичному житті. Важливо відмітити, що розгляд такої нової проблемної теми філософії, як гендерні дослідження, свідчить про розширення сфери її теоретичного і аналітичного розвитку. Розгляд відображення та формування гендерних стереотипів у релігійно-філософській думці Давньої Русі дає можливість виявити витоки та історико-культурні причини формування есенціалістських уявлень про фемінінне та маскулінне. Саме у філософській культурі цієї доби після запровадження християнства жінки були витіснені на маргінес суспільного розвитку у приватну сферу буття, сакралізувалась позиція панування чоловічої статі над жіночою. Неповноцінність, що корініться в її гендерній відмінності пропагується і нав'язується священиками і сьогодні.

У означеному плані методологічним підмурком дослідження стали роботи В. Горського, праці аналітиків по різним проблемам історико-духовної спадщини мислителів Київської Русі А. К. Бичко, С. В. Бондаря, М. В. Поповича, В. І. Шинкарука, Ю. В. Кушакова, О. Ф. Замалеєва, О. Авдєєнко, Т. Власової, І. Грабовської, Т. Мельник, Т. Талько, В. Агеєвої, О.Забужко, Н.Зборовської, С.Павличко, Н.Чухим, В.Ятченка, О.М. Корха, П.Кралюка, Є.Маланюка, Ю.Еволи та інших.

Розглядаючи формування гендерних стереотипів у релігійно-філософській думці Київської Русі важливо розкрити особливості їх формування з запровадженням християнства; визначити основні тенденції суспільного розвитку, що впливали як на стереотипні уявлення тогочасної спільноти, так і на характер їх відображення філософською свідомістю.

Основною подією, яка визначила всі процеси у культурі, стало залучення Київської Русі до християнського світу. Дослідники історії розвитку вітчизняної

філософії підкреслюють, що філософія була прищеплена нашій культурі разом із запровадженням християнства, оскільки існуюча тенденція до переходу від міфу до логосу так і не знайшла логічного завершення у створенні своєї оригінальної філософії. Це, однак, не перекреслює всі набутки нашої прадавньої культури у сприянні становленню філософії на наших землях. Очевидно, що архаїчні уявлення про сакральне, які мають тяглість з епохи превалювання міфу і пов'язані з хліборобством, накладали суттєвий відбиток на християнський світогляд наших пращурів і, як слушно зауважує О. Гриценко, навіть біблійна мудрість сприймалася ними через опосередкування сакральністю хліборобської праці, спонукаючи до вибіркового підходу до біблійного тексту [4, с. 28]. Язичницький світогляд, як це доведено у дослідженнях, здійснених М. В. Поповичем, В. І. Шинкаруком, А. К. Бичко, Ю. В. Павленко та іншими науковцями, суттєво впливав на формування філософської культури Київської Русі і після запровадження християнства. Із цих зауваг випливає, що гендерні стереотипи у філософській культурі цієї доби формуються не лише під впливом біблійного тлумачення статевих відносин, що, в свою чергу, сформувалися під впливом інтерпретації феномену статі релігіями авраамістичної традиції, але й рідної язичницької міфології. До цього слід додати цивілізаційний вплив Візантії, привнесений разом зі східною версією християнства, який, за слушним твердженням Т. В. Целік, «… зумовив долю східного слов'янства і великою мірою переорієнтував світоглядні настанови києво-руського середовища після офіційного хрещення, запропонувавши вже готові «моделі» та «взірці» … для особистого визначення давнього русича» [14, с. 46-47].

Притаманне візантійській культурі «хорове» начало багато в чому обумовило характер філософування на наших землях. А. Я. Гуревич називав середньовіччя культурою «мовчазної більшості» [6]. Спираючись на характер запровадженої у нас східної версії християнства подібну думку висловлював М. Брайчевський [3]. Про те, що візантійські впливи не були «сприятливими для незалежного самовизначення людини», пише сучасний український дослідник О. Корх, підкреслюючи патрімоніальний характер візантизму [9, с. 158]. Вплив візантизму у плані нівеляції людської особистості присутній у пам'ятках київо-руської культури, що зображують події вітчизняної історії. Подібні погляди пояснюють, чому у цю епоху ми маємо дуже мало оригінальних авторських творів. В той же час, достатньо слушними видаються висновки авторів, які переглядають позиції своїх попередників і доводять наявність особистісного начала у філософській культурі Київської Русі [14]. Згадаймо, що свого часу Є. Маланюк підкреслював зв'язок української культури з греко-античною, головним елементом якої є людська особистість [10; 11, с. 14-16].

Три основні рівні середньовічної культури – світський (аристократично-лицарський), офіційний (християнсько-клерикальний) та народний (сміховий), за якими традиційно досліджують середньовіччя, сформувалися в умовах розвитку міст. Урбаністична культура, як зауважують дослідники, стала головною ланкою, «… котра визначила весь ланцюг руйнації родових стосунків» [14, с. 70]. Це також стало визначальним фактором у формуванні гендерних стереотипів епохи.

Іншою виключно важливою подією цього часу було запровадження писемної старослов'янської мови. Мовна комунікація спровокувала появу філософської термінології, визначила характер філософування епохи і способи відображення в ній гендерних стереотипів, пов'язуючи їх з традицією, закладеною Костянтином (Кирилом) і Мефодієм і заснованою на вшануванні специфіки народу, що приймав хрещення. В літературі підкреслюється, що «за логікою солунських братів, слов'яни мали ввійти до Церкви, залишаючись собою» [1, с. 31].

Висока богословська та філософська культура братів (Кирило мав прізвисько «Філософ» і йому належить авторство у створенні оригінального трактату «Писання на оборону правдивої віри», в якому застосовано раціональні методи доведення авторської позиції) сприяла тому, що ними були вироблені відповідники понять «властивість», «сутність», «всесвіт», «закон», «буття», «небуття», «поняття», «річ», «уява» та інші. Дослідники підкреслюють, що поява такої термінології відкривала перед слов'янськими народами можливість освоєння давньогрецького

та візантійського спадку, а також сприяла створенню власного оригінального філософствування.

П. Кралюк наголошує, що Кирило і Мефодій, маючи високу на той час філософську освіту, зорієнтували слов'янські народи на позитивне ставлення до філософської мудрості. «Принаймні, - зазначає дослідник, - у православно-слов'янській культурі ми не знайдемо вираженого протиставлення християнства і «язичницької» філософії. Філософія трактувалася тут як одна із найкращих духовних цінностей (хоча, звісно, вона пов'язувалася з християнством). Філософ – це людина, яка заслуговує на повагу за свої знання та мудрість».

Означені позиції дають можливість розкрити представленість гендерної складової у нашій середньовічній культурі з позицій формування нової духовності, що виникла в результаті поширення на наших землях східної форми християнства і наклалася на особливості міської цивілізації. Християнізація, розвиток урбанізму, запровадження писемності стали визначальними факторами, що впливали на формування гендерних стереотипів, які знайшли відображення у нових світоглядно-філософських уявленнях епохи. У зв'язку з вищеозначеним особливої актуальності набуває питання: наскільки змінилися під впливом нововведень попередні уявлення про чоловіче та жіноче та як відображалися у філософській традиції притаманні християнській культурі середньовіччя способи соціалізації статі?

Інтерпретація в християнській філософії статі, сутності та призначення чоловіка та жінки, статевих відносин, призначення шлюбу та сім'ї відштовхується від біблійної трактовки виникнення людини на шостий день божого творіння: «І сказав Бог: "Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою» [2, Бут.1:26]. Створення намісника Бога на землі [2, Кор. 2: 28], Його образу і подоби [2, Бут. 1: 26] відбувалося у два етапи. На першому Бог створив тіло (матеріальну оболонку «із пороху земного» [2, Бут. 2 : 7], із глини [2, Кор. 15:28], на другому тіло людини було одухотворене «І дихання життя вдихнув у ніздрі її» [2, Бут. 2:7], або «… вдуну від Мого Духа» [2, Кор. 15: 29], «… і стала живою душею» [2, Бут. 2: 7].

Спираючись на вчення про створеня людини, християнські богослови вирішують проблему статі першої людини. У християнських віроповчальних текстах можна виділити два основних підходи. Традиційний, патріархальний, стверджує, що Бог, маючи чоловічу стать, за своїм образом і подобою першим створив чоловіка, а з його ребра згодом була створена жінка. В межах другого підходу, спираючись на книгу Буття, в якій сказано, що «І Бог на свій образ людину створив, на образ Божий її він створив, як чоловіка й жінку створив їх» [2, Бут. 1: 27], і благословив першу людину після сотворення словами: «Плодіться й розмножуйтесь» [2, Бут.1:28], богослови роблять висновок, що чоловік і жінка були створені одночасно, єдині плоттю та душею [11, с. 378], тобто перша людина була двостатевою істотою – андрогіном. До того ж слово «Адам» як власне ім'я зустрічається лише тричі в Старому Заповіті [2, Бут. 4: 1, 25; 5: 1 – 5], а в перекладі з давньоєврейської воно означає людину взагалі.

Поділ людей на статі Біблія пояснює самотністю людини у світі тварин, яких бог створив по парі. Істота, створена за образом і подобою божою, теж потребувала наділеної духом істоти, рівної собі. Оскільки «Адамові помочі він не знайшов, щоб подібна до нього була» [2, Бут. 2: 20], то « І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон, – і заснув він. І він узяв одне з ребер його, і тілом закрив його місце. І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв з Адама, на жінку, і привів її до Адама» [2, Бут. 2:21-22]. Так Бог створив жінку, яка відрізняється від чоловіка й одночасно доповнює його. Створення жінки – це виокремлення, виділення функції виношування, народження нового життя і закріплення її за однією частиною людства. Подібну інтерпретацію знаходимо у книзі Ж. Круассан «Призвание женщины или священство сердца».

Вторинність жінки визначається не лише тим, шо вона була створена після Адама, призначалася йому у помічниці, але також і тим, що, за словами Біблії, Бог у процесі творення наділив душею першу людину, тобто душею був наділений чоловік. Чи творення жінки супроводжувалося наданням їй душі, чи душу Адама було поділено навпіл? Протягом століть ця проблема була дискусійною в християнстві, аж до

спростування наявності душі у жіноцтва. Лише на помісному Макаонському соборі у 480 році голосуванням (більшістю усього в один голос) Церква прийняла рішення, що в жінки є душа і що вона теж людина.

Другий важливий аспект біблійного відношення до сутності чоловічої та жіночої статей розкривається у оповіді про гріхопадіння. До речі, цілісне вчення про першородний гріх першим створив апостол Павло, філософічно виснувавши, що гріхопадіння відкрило шлях для гріха і смерті. Після гріхопадіння, (яке часто і цілком хибно зводиться до статевого акту, здійсненого першими людьми), намагаючись виправдатись перед Всевишнім, чоловік в усьому звинуватив жінку, а жінка – змія. Однак, згрішили двоє, обох і було покарано.

У покаранні, яке і донині несуть нащадки Адама та Єви, прослідковується акцентуація на функціональних особливостях кожної статі. У відповідності зі Священним Писанням чоловік та жінка розрізняються за покладеними на них Богом обов'язками. Ще до гріхопадіння Бог привів жінку до чоловіка, таким чином було схвалено шлюб [12, с. 31]. Активна роль у шлюбних відносинах належить чоловікові. Заради наповнення землі людьми він зобов'язаний знайти собі пару, ініціювати шлюб і створити сім'ю. Жінка може спонукати чоловіка до шлюбу лише опосередковано (за допомогою одягу, прикрас, багатого приданого тощо). Дослідники підкреслюють, що з гріхопадінням пов'язане остаточне становлення особливостей статі, при цьому призначення і сенс життя жінки реалізується у шлюбі та сім'ї [12].

У відповідності з біблійним текстом жінка, яка перша згрішила, першою понесла покарання, яке реалізується через її головну відмінність від чоловіка – здатність народжувати дітей. Про інші жіночі покарання Старий Заповіт свідчить: «Помножуючи, помножу терпіння твої та болі» [2, Бут. 3: 16]; «Ти в муках родитимеш діти» [2, Бут. 3:16]. «… до мужа твого пожадання твоє» [2, Бут. 3: 16] – це слова, які визначають сутність наступного покарання, що здійснюється через ставлення жінки до чоловіка - палке, пристрасне бажання. Хтивість та пристрасність жінки штовхає її в обійми чоловіків, тим самим вона сама помножує страждання, пов'язані з вагітністю та пологами. До цього додається біль через дітей, який супроводжуватиме її довіку. Чоловік, використовуючи пожадання до нього жінки, пануватиме над нею [2, Бут. 3: 16]. Очевидно, що покараннями являються всі функціональні особливості жіночої статі та міжстатеві відносини.

Покарання чоловіка лежить у сфері суспільних відносин. На противагу жінці, яка живе заради сім'ї, говорить Г. Гродек, чоловік є блукальцем у цьому світі, який живе поза сім'єю. Сім'я для нього – голодні роти, яких потрібно годувати [5, с. 66]. Праця заради особистого виживання та виживання свого роду є призначенням чоловіка. Винагородою за виснажливу працю та нелегку долю стало для чоловіка пізнання жінки.

Ю. Евола пише, що стать колись являлася цілісним, повним, самодостатнім буттям, яке згодом розділилося на два начала – чоловіче та жіноче, тим самим перетворившись на половинчате буття. «Однак, не зважаючи на розподіл, - підкреслює філософ, - ці два начала у своєму райському вимірі були прямими провідниками божественної волі, знаходились в стані гармонії, щастя, тяжіння одне до одного і не знали ворожнечі. Після гріхопадіння чоловічий та жіночий початки прийшли зовсім до іншого стану, наповненого свавіллям, взаємною ворожнечою, котрий продовжується до нашого часу» [7, с. 12].

Яскравим виявленням стеретипних уявлень, які складаються на основі Біблійного тексту є слова М. І. Балашова, з точки зору якого чоловік і жінка в рівній мірі є носіями образу Божого, потребують один одного, поскільки є двома різними способами існування в єдиному людстві, але створені вони різними, по різному сприймають світ, у них різне покликання.

Слід підкреслити, що Біблія визначила не лише основні прояви статі , але й нормативні принципи статевих відносин, що лягли в основу гендерних стереотипів християнських культурних світів.

Особливості формування у філософській культурі Київської Русі гендерних стереотипів під впливом різних тлумачень біблійного розуміння статі та призначення чоловічого і жіночого у цьому світі найбільш показово представлені у тогочасній

писемній літературі, яка виникла на основі двох джерел: усної словесності, традиційної для нашої давньої культури та «візантійсько-болгарського культурного експорту», що проник на наші землі разом з прийняттям християнства. В основному наша прадавня літературна спадщина не відрізняється жанровим розмаїттям, оскільки спрямована на обслуговування потреб християнської церкви грецького обряду, як то переклади окремих книг Біблії та їх тлумачення, проповіді, агіографічні писання (житія святих), полемічна література, апокрифи, книги для шкільного навчання, службова та світська література, яка часом включала в себе духовні твори, але призначені для світських потреб, крім того це були морально-повчальні твори, літописи, героїчні піснеспіви, які часом входили у літописи як складова частина, переклади творів з візантійської та західноєвропейської літератур. Зазвичай ця література створювалась на протязі декількох століть, як наприклад, літописи, і є анонімною. Дмитро Чижевський зазначав, що разом з прийняттям християнства в 988 р. «на Україну приходять від греків різноманітні релігійні та повчальні твори, а пізніше – й література історична; в цих творах зустрічаємо хоч би коротенькі згадки про старих грецьких філософів, а також деякі уривки з їхніх творів, - здебільшого окремі речення повчального змісту, але почасти зустрічаємо й окремі думки суто філософські. Так, у старій Україні стали відомі імена старих грецьких філософів – Платона знайдено силу уривків, з яких можемо скласти цілий його портрет …» [15, с. 169]. Дослідник підкреслює, що поступово «в старій Україні» стає відома й релігійна література з філософським забарвленням, а саме твори отців церкви, зокрема, у слов'янських перекладах відомі твори, Іоанна Дамаскіна, Максима Ісповідника, Діонісія Ареопагіта [15, с. 169]. До списку філософських творів, які активно засвоювалися руською свідомістю після прийняття християнства і вплинули на формування світоуявлення народу в цілому, а також сприяли становленню нових моделей та символіки маскулінного і фемінного в культурі Київської Русі, слід віднести також «Шестиднев» Іоанна екзарха Болгарського, де компілятивно поєднувалися тексти Василія Великого, Северина Гавальського, Григорія Богослова, Григорія Ниського, Йоана Золотоуста, Йоанна Дамаскіна, Феодорита Кирського, а також погляди елініcтичних філософів – Аристотеля, Парменіда, Діогена, Фалеса, Платона та ін. [8, с. 185-195]. «Ізборники» 1073 та 1076 років та патерики «Абетково-Єрусалимський», «Скитський», «Синайський», «Єгипетський» також мали у своєму складі патристичні тексти. Відголоски патристичної думки зустрічаємо і у Києво-Печерському патерику. Завдяки перекладеній літературі та власним обробкам цих творів відбувається становлення образу чоловіка «духовного чину», аскета, мудреця, володіючого новою істинною життя «в Бозі».

Розглядаючи джерельну базу дослідження процесу відображення гендерних стереотипів у філософській культурі Київської Русі слід звернутися до зауваги вітчизняних науковців стосовно того, що посередником, завдяки якому Давня Русь знайомилась із надбанням філософської думки, у тому числі античної доби, були патристичні тексти, які потрапляли на наші землі у складі чисельних рукописних збірок, починаючи з XI ст., і вже на початку XII ст. «… перетворилась на потужний чинник, що впливав на свідомість вищої освіченої верстви княжої доби, доносячи у східнослов'янську периферію теоретико-теологічну проблематику» [14, с.47]. Слід зауважити, що патристична література у відношенні до жінки в основному дотримувалася думки, проголошеної Тертуліаном, який виснував, що кожна жінка є такою ж спокусницею, а отже і грішницею, як праматір Єва, і загладити свою вину перед людством вона зможе лише засвоївши свою вторинність і підлеглість чоловічій волі [13, с. 345].

Встановлено, що у філософській думці Київської Русі відобразилися гендерні стереотипи, засновані на біблійному розумінні статевих відносин. Зростання значимості функціональних ролей жінки у приватній сфері призвело до того, що філософія перенесла проблему жінки у сферу моральних вимірів, з одного боку, принижуючи жінку як носія гріховного початку, що виростає з її непогамовної чуттєвості, а з іншого, - звеличуючи її як хранительку «домашньої Церкви» завдяки приписуваному її природі богородичному початку.

Бібліографічні посилання:

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Дмитро Іванович Багалій. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
2. Біблія. Бут.1:26 ; Кор. 2: 28 ; Бут. 2 : 7 ; Кор. 15:28.
3. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі / Михайло Юліанович Брайчевський. – К. : Наук. д., 1988. – 261 с.
4. Гриценко О. А. «Своя мудрість»: Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні / Олександр Андрійович Гриценко. – К. : УЦКД, 1998. – 184 с.
5. Гроддек Г. Проблема женщины / Георг Гроддек. – СПб : б/в, 1904. – 119 с.
6. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолствующего большинства / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1990.– 396 с.
7. Эвола Ю. Метафизика пола / Юлиус Эвола. – М. : Беловодье, 1996. – 448 с.
8. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні / Олександр Павлович Знойко. – К. : Молодь, 1989. – 304 с.
9. Корх О. М. Індивідуалізм як феномен культури: сутність, соціальна роль та історичні перспективи (історико-філософський аналіз) / О. М. Корх. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – 406 с.
10. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – К. : Аттіка, 1995. – 236 с.
11. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – 82 с.
12. Павлишин М. Р. Канон і іконостас: Літературно-критичні статті / Марко Романович Павлишин. – К. : Вид-во «Час», 1997. – 447 с.
13. Тертулиан. Избранные сочинения / Тертулиан. – М. : Прогрес, 1994. – 448 с.
14. Целік Т. В. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі / Т. В. Целік. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 312 с.
15. Чижевський Д. Що таке філософія? / Д. Чижевський // Українська культура : Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюби. – К. : Либідь, 1993. («Пам'ятки історичної думки України»). – С. 167–189.

Купцова Т. А. Отображение гендерных стереотипов в религиозно-философской мысли Киевской Руси

Представлено комплексное исследование формирования гендерных стереотипов у религиозно-философской мысли Киевской Руси. Автор доказывает, что на основе библейского понимания сущности и назначения мужского и женского пола формируются новые стереотипные мифы: именно из-за женщины в мир пришли смерть, страдание, труд; возникло представление о женщинах как существах, которые полностью подчиняются власти своего биологического пола; именно мужчина должен контролировать и наказывать женщину. Подчеркивается, что согласно библейскому учению женщины должны полностью отдавать себя служению мужу и детям, а мужчины – вести себя мудро и сдержано. Традиционно женщин редко считали полноправными членами общества, их относили к особой категории – «женщина». Доказано, что христианизация, развитие урбанизма, введение письменности стали решающими факторами, которые повлияли на формирование гендерных стереотипов, нашедших свое отображение в новых мировоззренческо-философских представлениях эпохи.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, философская репрезентация, христианизация, письменность, пол, библейская трактовка, мужское, женское, наказание.

Kuptsova T. Representetion of gender stereotypes in the religious – philosoplic thought of Kiev Rus

The article represents complex research of forming gender stereotypes in religious-philosophic thought of Kiev Rus. It is proved that new stereotype myth arises on the basis of biblical conception of essentiality and purpose of male and female sex. Due to woman death, suffering and work entered the world; notion about women as dependent biological creatures was formed; it is man who should control and punish woman. Traditionally women were rarely considered full-fledged members of society, they were referred to the special category – "woman". Christianity, urban development, establishing of the written language were the determinant factors, influenced on forming of gender stereotypes, which are reflected in new philosophic conception of the world, ideas of the epoch.

The secondary role of woman is distinguished not only in the fact that she was created after Adam as his helper but according to the Bible the God endowed the first person with a soul, i.e. man was given a soul. Was the creation of the woman accompanied by giving her a soul or was the Adam's soul divided into two parts? This problem was being discussed for centuries in Cristianity. Only in 480 A.D. in Makaonski Cathedral the church came to the decision that the woman also had a soul and that she was also man.

In the punishment, which Adam's and Eva's descendants carrying, the emphasis is made on the functional peculiarities of each sex. Researchers underline the Fall is connected with final formation of sex peculiarities and predestination, so the sense of the woman's life is in family and marriage.

According to the Bible the woman who performed sin first was punished through her main difference

from man – the ability for giving birth to children. The punishment of man lies in the sphere of social relations.

It should be underlined that the Bible determined not only main sex displays, but also normative principles of the sex relationships, that lay the foundation for gender stereotypes of the Christian cultural worlds.

Keywords: gender stereotypes, philosophic representation, Christianity, written language, sex, biblical interpretation, male, female, punishment.

Надійшла до редколегії: 12.12.2013 р.

УДК 130.2

Е. Я. Кушнир

Східноукраїнський національний університет ім. В.Даля

ЧЕЛОВЕК В ДУХОВНОМ ИЗМЕРЕНИИ БЫТИЯ

Осуществлено исследование подходов изучения проблемы духовного бытия. Раскрыто, что отсутствие в современном дискурсе единой, целостной концепции духовности объясняется смешением проблемы сущности духовности с проблемами ее спецификации, осуществляющейся через понятия «духовные ценности», «духовное производство», в которых проявляются различные стороны духовности. Показано, что духовное бытие является одним из фундаментальных философских понятий, имеющих особую значимость для изучения особенностей процесса формирования и развития гармоничной личности, ее самореализации.

Ключевые слова: духовное измерение, духовное бытие, духовное производство, антропологический кризис, высшие ценности, самоопределение личности.

Постановка проблемы. В сложных условиях острого духовного дефицита в большинстве областях жизнедеятельности обращение к духовности как действующей системе морально-этических норм является насущной потребностью, необходимостью. Феномен духовности – одна из ключевых тем в современных исследованиях трансформаций культуры. Это обусловлено как историческими (преодоление последствий антидуховных процессов XX столетия), так и теоретическими причинами. Исследование сущности этого феномена и основных культурных типов духовности требует обращения к культурно-историческому подходу, с помощью которого можно выявить инварианты содержания понятия «духовность».

Анализ последних исследований и публикаций. Историко-культурные и межкультурные исследования феномена духовности как основы сохранения самоидентичности сознания (в том числе, в его измененных формах) проводили А. ван Геннеп, Л. Спенс, Д. Уайт, К. Уилбер, Д. Фейдимен, Э. Фромм, М. Элиаде. Экзистенциальный кризис как явление саморазрушения сознания показано в работах Ж.-П. Сартра, П.Тиллиха, Г. Марселя, М. Хайдеггера, К.Ясперса, Э.Фромма. Проблема преодоления экзистенциального кризиса рассматривается в работах Т. Денисенко, Ю.А. Шрейдера. Методологический анализ экзистенциалистской позиции по отношению к этому вопросу сделал М.К. Мамардашвили.

Тема духовного кризиса, духовного самораскрытия и саморазвития представлена в работах как зарубежных исследователей (С. Грофа, П. Рассела, Дж. Пери) так и отечественных авторов (Н.А. Журба, В.Д. Исаев, Т.В. Лугуценко), для которых духовный кризис проявляется в конкретных критических ситуациях, возникающих в развитии сознания человека и способствующих его духовной трансформации и обновлению.

Цель исследования. Изучить особенности реализации личности в сфере духовного бытия для чего необходимо: выявить и проанализировать основные подходы и принципы изучения проблемы духовного бытия; дать характеристику высших ценностей, выступающих ориентирами личности, реализующей себя в духовном измерении бытия, показать их значимость для самоопределения личности.

Основная часть. Реалии XX столетия способствовали актуализации проблематики, связанной с формированием и развитием личности в духовном измерении бытия не просто в связи с возрождением собственно философского интереса к ним, прежде всего как следствие проблемы сохранения духовного потенциала человечества.

Обусловлено это общей нестабильной ситуацией в современном мире, попытками найти выход из сложившегося глобального кризиса, обозначить новые перспективы развития человечества. Другими словами, в XX веке обретение духовности осознается как фактор выживания человечества, условие гармоничного развития человеческого общества в ближайшем и далеком будущем. Ведь, как писал еще Д. Андреев, чтобы грядущие времена не стали «угашающими все огни», само развитие цивилизации должно способствовать становлению личности в измерениях Истины, Блага и Красоты. Решение многих глобальных проблем, угрожающих полноценному развитию человечества и требующих скорейшего устранения, во многом зависит от человека как главного субъекта преобразований в современном обществе. Как видим, ключевое значение в связи с этим приобретает проблема духовного самоопределения личности.

Поэтому, по-прежнему актуальны вопросы: как происходит развитие личности в духовном бытии? Какие механизмы определяют направленность вектора ее совершенствования? Что представляет собой духовное измерение личностного бытия? На сегодняшний день философская антропология дает много ответов на эти вопросы. Но они нередко односторонние, подчинены господству «частных начал» (В.С. Соловьев). Между тем духовное бытие является одним из фундаментальных философских понятий, имеющих особую значимость для изучения особенностей процесса формирования и развития целостной, гармоничной личности, ее самореализации и самоопределения.

Отметим, что проблема духовной самореализации личности по-разному звучит у представителей экзистенциализма, персонализма, психоанализа, постмодернизма. С одной стороны, это можно оценивать как позитивный фактор, однако, в этом многообразии мнений нужно определиться, придать ей целостность, найти точки пересечения разных позиций, определить расхождения. Понятие «духовное бытие» довольно редко употребляется в современной философской литературе. Однако смысл его остается неточным, а то, что авторы, оперирующие данной категорией, далеко не всегда осознают ее значимость, используя понятие «духовное бытие» зачастую произвольно. Глубокому осмыслению указанной проблемы препятствует и терминологическая неточность, отсутствие смыслового разграничения понятий «духовное бытие» и «духовность». Понятие «духовное бытие» используется для характеристики самого жизненного процесса, представляет собой особое измерение бытия» обозначающее жизнь в ее ориентации на высшие, трансцендентальные ценности, выступающие в роли экзистенциальных символических структур, задающих вектор развития личности. Понятие «духовность» относится к характеристике человека как личности, обозначает уровень ее развития и проявляется в ориентации человека на трансцендентальное начало бытия, в стремлении к творческой самореализации, свободе, абсолютной полноте и гармонии бытия.

В исследованиях, посвященной этой тематике, используется понятие «духовность», хотя и понимается оно неоднозначно. Нередко под духовностью понимают и наличие у человека возвышенных идеальных устремлений, и приобщенность к искусству, и религиозность, и высокий уровень образованности, и степень интеллектуального развития. Думаем, что отсутствие в современном дискурсе единой, целостной концепции духовности объясняется смешением проблемы сущности духовности с проблемами ее спецификации, осуществляющейся через понятия «духовные ценности», «духовное производство», «духовное творчество» и т.д., в которых проявляются различные стороны духовности.

Современные украинские мыслители обращаются к исследованию отдельных аспектов и компонентов духовности, сосредоточивая свое внимание на рассмотрении ее отличительных черт, роли в общественной жизни и в становлении личности, обращаются к определению места духовности в мировоззрении, культуре. Наиболее интересными для нашего исследования являются работы Е.Б. Ильянович (антропологический кризис в условиях современной техногенной цивилизации), В.Д. Исаева (человек в пространстве цивилизации и культуры), Т.В. Лугуценко (функциональность религии в духовном мире личности, влияние массовой

культуры на сознание человека, трансформация ценностей человека как фактор формирования информационной цивилизации), А.Д. Чауса (самоактуализация личности в культуре постмодерна). Думаем, что настало время сделать акцент на целостности, представив духовность сложным, многоуровневым образованием, не сводимым к одному из своих частных, отдельных проявлений. Именно в указанном контексте многообразия рассмотрения вопросов в их единстве и должно происходить прояснение проблемы реализации личности в высоком измерении бытия. На этом фоне по иному предстают вопросы формирования духовного начала в человеке, происходящего в результате определенной работы человека над собой, сопряженной с определенными усилиями. К сожалению, «душевная лень» становится знаком нашей эпохи, а потому особую значимость приобретает исследование механизмов духовно-нравственного развития личности. Такого рода исследование в контексте идей, обозначенных, например, А. Бадью в «Манифесте философии» и совершенно естественных для русской философии, может сыграть свою синтезирующую и очищающую роль как в теоретическом плане, так и в практическом отношении через влияние на динамику становления личности в ситуации нестабильности, постмодернистского иронического отношения к традиционным ценностям. Все это будет способствовать формированию новых конструктивных взглядов, строящихся на почтительном отношении к духовным традициям.

Проблема духовного аспекта личностного бытия осмысляется как отечественной, так и западной философией. В западной философии XX века она актуализируется в ряде направлений и школ, существенно отличающихся в своих подходах к постановке и решению указанной проблемы. В частности, работы В. Дильтея, Г. Плеснера, У. Джеймса представляют антропологическое направление исследований этого рода. Заметный вклад в осмысление проблемы духовного становления личности вносят работы В. Франкла, который рассматривает духовность, свободу и ответственность как основополагающие модусы бытия человека, подчеркивая непосредственную взаимосвязь духовности с поисками человеком смысла бытия. Особый подход разрабатывает экзистенциальная философия (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю), представители которой рассматривают личность как открытое миру, незавершенное существо, формирующее себя в процессе трансцендирования, выхода за свои пределы» и тем самым достигающее уровня духовного бытия, что стало существенным вкладом не только в исследование, но и в постановку проблемы.

В российской философии исследованием духовно-нравственного развития личности, как вопроса бытийного, занимались Р.Г. Апресян, В.С. Барулин, В.Г. Федотова. Большое значение имеют работы, в которых проблема духовного бытия рассматривается с позиций социокультурного подхода (В.Д. Исаев), в рационалистическом аспекте (Т.В. Лугуценко), в контексте проблемы реализации способностей и потребностей личности (В.А. Лекторский),

Как отмечалось выше, проблему духовного бытия рассматривают в аспекте обретения человеком высокого уровня образованности, интеллектуальности, большого объема знаний. Такую позицию разделяет, в частности, А.Д. Чаус, для которого духовное бытие непосредственно связано с «фундаментальной образованностью», «развитой интеллектуальностью». Между тем, полагаем, что понятие духовного бытия невозможно подменить высоким интеллектом и эрудицией, поскольку объем данного понятия, безусловно, шире. Поэтому нам близка позиция Т.В. Лугуценко, по мнению которой духовное развитие личности не исчерпывается уровнем «образованности, начитанности, умением разбираться в стилях, жанрах и направлениях искусства» [7; 8; 9; 10; 11]. В этом же ключе рассматривает интересующую нас проблему В.Д.Исаев, по мнению которого духовное – это нечто большее, чем просто высокий уровень интеллектуального развития личности. Заслуживают внимания исследования, в рамках которых духовное рассматривается как некое единое первоначало универсума, выступающее в роли творческой, преобразующей стихии жизни и представляющее собой высшую силу, определяющую бытие мироздания. В данном случае духовное воплощает собой творческую энергию бытия, привносящую в мир гармонию и упорядоченность.

В рамках данной концепции дух не имеет отношения к бытию личности, он внеличностен, надиндивидуален, хотя вместе с тем находит свое выражение в индивидуальном бытии человека. В современной философии подобное понимание духовного прослеживается в работах А.И. Ковалева, для которого духовное начало непосредственно связано с прообразом некой высшей силы, организующей мироздание по законам совершенства. «Лишь при наличии духовного начала мироздание может приобрести организованный и целенаправленный характер»[6, с. 79–80]. «При этом именно духовное начало помогает строить мир по законам рациональности» [6, с. 79–80]. Понимание духовности получило широкое распространение в философии эпохи античности, где понятие духа использовалось для обозначения тончайшей субстанции, «… пронизывающей собой окружающий мир и воплощающей творческую стихию жизни, преобразующей инертный хаос материального мира в упорядоченный космос и придающей миру организованность, логическую завершенность и гармонию красоты...», – отмечает автор. Это, в свою очередь, является продолжением разговора начатого А. Бергсоном.

В конце прошлого столетия сложилась концепция, в рамках которой человеческая бытийственность рассматривается на фоне проблем глобального культурного кризиса, выживания человечества в эпоху крушения духовно-нравственного фундамента современной цивилизации. В рамках данной концепции возрождение высших духовных ценностей, возвращение человечества к нравственным основаниям бытия выступает как одно из необходимых условий выживания, спасения от грядущей цивилизационной катастрофы. Одной из задач, стоящих перед обществом, на наш взгляд, становится преодоление бездуховности и обращение человека к высшим нравственным ориентирам бытия. В этом же ключе рассматривают проблему возрождения духовности А.Н. Ананьев и А.И. Плиш. «Нация не может восстанавливать свой духовный потенциал, не опираясь на духовное культурно-историческое наследие, на нравственность народа, на все, что вырабатывалось веками» [2, с. 225]. Рассматривая изнашивание духовного потенциала цивилизации как главный фактор современного кризиса, авторы приходят к выводу о необходимости возвращения человека к своим корням, обращения к творчеству и возвышающему совершенствованию.

Значимый вклад в изучение проблемы внесла русская религиозная философия. Духовное бытие личности здесь рассматривается в аспекте проблемы морально-нравственного самоопределения личности, обретения человеком милосердия, любви, добродетели, сострадания (Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, В.В. Зеньковский, В.С. Соловьев, Е.Н. Трубецкой, С.Л. Франк). Духовное бытие в рамках религиозной концепции предполагает устремленность личности к Богу, сопряженную с процессом постоянного нравственного совершенствования во имя приобщения к божественной сущности. Приближение к Богу и достижение совершенства возможно только при условии интенсивной работы духа человека над устранением своих несовершенств, преодолением силы грехов и соблазнов, очищением от низких помыслов, аскетическим подавлением личностью своей изначальной природы. В связи с этим уровень совершенствования личности измеряется близостью к Богу, способностью человека достичь вершины нравственного развития.

Мы бы не стали ограничиваться лишь традицией осмысления духовного в рамках религиозной проблематики, которая, будучи подкрепленной многовековым опытом, безусловно, имеет право на существование. Нам представляется, что подобное понимание духовной ипостаси человеческого бытия можно расширить. Смысл понятия духовного включает в себя также свободное совершенствование и творческую самореализацию личности, не скованной религиозными догмами и предписаниями. Считаем возможным дополнить ставшее уже традиционным понимание духовного бытия как обращенности человека к Богу, и отделить проблему возвышения и самореализации личности от лишь религиозного понимания человеческого бытия. В данном вопросе нам близка позиция Д.А. Леонтьева не отождествляющего духовную сферу бытия только с религиозно-нравственной установкой. Большое распространение получил подход, согласно которому

духовное бытие личности связывается с эмоциональной жизнью человека, в этом аспекте проблему рассматривает К.А. Абульханова-Славская, связывая духовную сферу личностного бытия с богатой палитрой чувственно-эмоциональной стороны человеческой природы, с миром социально-нравственных чувств [1].

Широкую известность получил подход, сторонники которого акцентируют внимание на проблеме сознания. В рамках данной концепции понятия «дух», «духовное» фактически отождествляются со сферой сознания. Особенно это было характерно для советской философской традиции. Другие авторы считают подобное отождествление неправомерным и, наоборот, обращают внимание на важность разграничения понятий «духовная сфера бытия» и «сознание». Подобного мнения придерживаются М.С. Каган, А.И. Яценко в монографии «Духовное производство. Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности», в которой подчеркивают, что отождествление понятий «дух» и «сознание» не имеет под собой достаточных оснований: «В собственно философском плане понятия «сознание», «мышление», «дух», «психика» и как правило, рассматриваются в качестве синонимов, без уточнения заключенных в них смысловых оттенков. Однако в случае социально-философского анализа сознания такое «синонимическое» использование родственных понятий вряд ли оправданно. Они не настолько тождественны, чтобы можно было пренебречь, видимо, не случайным различием между ними» [3, с. 21]. Более того, А. Н. Книгин, обращаясь к проблеме соотношения понятий «дух» и «сознание», приходит к следующему выводу: «Сознание и дух – разные ипостаси человеческого бытия. Сознание атрибутивно. Духовная жизнь – это не всеобщее, а специальное, частное проявление сознания» [5, с. 295]. Мы не разделяем позицию авторов, рассматривающих духовную сферу бытия и сознание в качестве синонимов, свободно заменяющих их в контексте. Считаем, что сфера духовного бытия значительно шире по объему, чем сфера сознания, поэтому не имеет смысла отождествлять данные понятия. Одной из влиятельных традиций в осмыслении проблемы духовного бытия является традиция отождествления духовного аспекта личностного бытия со сферой идеального. Стоит отметить, что данный подход приобрел наибольшее распространение в философии советского периода. Вопрос о статусе идеального и ныне выступает одним из наиболее сложных и заслуживающих отдельного рассмотрения. Подчас, идеальное отождествляется с сознанием, психикой человека.

В рамках вопроса идеальное предстает как совокупность культурных ценностей, вырабатывающихся человечеством на протяжении всей его истории и передающихся из поколение в поколение. Это нормы, ценности, которые интериоризируются человеком, становясь достоянием его внутреннего духовного мира. В рамках этой традиции идеальное выступает синонимом объективного духа, внеличностной формой бытия духовного, проявляющей себя в виде норм, традиций, оценок, знаний, ценностей. Тогда идеальное, как некая духовная целостность, существующая вне зависимости от индивида, являющаяся выражением духовной культуры человечества, охватывает собою духовное, будучи более широким понятием.

Заслуживает внимания и трактовка проблемы духовного бытия в современной психологии. В течение длительного времени отечественная психологическая наука, особенно естественнонаучного типа, исключала из поля зрения рассмотрение духовной проблематики. Предметом исследования психологии выступало психическое в его естественнонаучном понимании. Подобное невнимание к духовному миру человека было связано прежде всего с тем, что сам факт существования духовной ипостаси человека подвергался сомнению из идеологических соображений. Изучение духовного бытия происходило, главным образом, в рамках идеалистической философии, религии. Следует отметить, что подобная ситуация наблюдалась не только в отечественной, но и в западной психологии. Однако постепенно все большее влияние стала приобретать так называемая гуманистическая психология, которая обратилась к изучению многообразных явлений, связанных с духовной сущностью человека. Тем не менее, следует признать, что собственно психологии духовности как особого направления исследований так и не было построено, а

феномен духовного мира долгое время продолжал оставаться загадочной и мало изученной областью.

Между тем представители отечественной и западной философии обращают внимание на взаимообусловленность и тесную взаимосвязь духовного и психического (Л.С. Выготский). Следует выделить последовательный и проработанный подход В. Франкла, который вводит в психологию представление о духовности как одном из базовых «экзистенциалов» человеческого бытия. Мы также принимаем во внимание выработанные экзистенциалистской мыслью представления о человеке как существе, способном к самосозиданию, самоконструированию, к построению своего индивидуального «жизненного проекта».

Выводы. Выявлена специфика духовного бытия как особого измерения жизненного процесса, характеризующегося устремленностью личности к общечеловеческим ценностям, потребностью в творческой самореализации, ориентацией на трансцендентальное начало реальности. Духовное бытие есть незавершенный, не имеющий конечного результата, итога, процесс, в ходе которого личность раскрывается в качестве существа, ориентированного на бесконечное самосозидание и совершенствование, способного к постоянному расширению границ духовного существования. Нами показано, что в духовном измерении бытия высшим ориентиром, определяющим направленность вектора духовного развития личности, выступают общечеловеческие ценности.

Бібліографічні посилання:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

2. Ананьев А. Н. Духовный мир личности и система ценностей /А. Н. Ананьев, А. И. Плиш // Духовное возрождение : сб. научных и научно-прикладных трудов.– Вып. 14. – Белгород, 2003. – С. 225.

3. Каган М. С. Духовное производство. Социально-философский аспект проблемы духовной деятельности / М. С. Каган, А. И. Яценко. – М. : Мысль, 1981. – С. 21.

4. Каган М. С. О духовном (опыт категориального анализа) / М. С. Каган // Вопросы философии. –1985. – № 9. – С. 45.

5. Книгин А. Н. Философские проблемы сознания / А. Н. Книгин. – Томск, 1999. – С. 295.

6. Ковалев А. М. Способ духовного производства в структуре общества: Идеи, размышления, гипотезы / А. М. Ковалев. – М. : Республика, 2004. – С. 79–80.

7. Лугуценко Т. В. Духовні домінанти культурних епох / Т.В. Лугуценко // «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» : зб. наук. праць (Міжнар. наук.-практ. конф. від 17-19 травня 2011 року) / за заг. ред. Журби М.А. – Рубіжне-Луганськ : СНУ ім. В.Даля, 2011.– Ч. 1.– С.116–118.

8. Лугуценко Т. В. Духовность как субъективная реальность / Т. В. Лугуценко // «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» : зб. наук. праць (Міжнар. наук.-прак. конф. від 27-29 грудня 2011 року) / за заг. ред. Журби М.А. – Рубіжне-Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. – Ч. 1. – С. 30–32.

9. Лугуценко Т. В. Культура как система духовного производства / Т. В. Лугуценко // «Філософські проблеми людини» : за матер. наук.-практ. конф. 24-25 листопада 2011 року / Луганськ : Изд-во СНУ ім. В.Даля, 2011. – С. 294–295.

10. Лугуценко Т. В. Культурная парадигма как феномен социокультурного бытия человека / Т. В. Лугуценко // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 69 (№ 2). – С. 491–497.

11. Лугуценко Т. В. Міжкультурний діалог в контексті співвіснування різних культурних цінностей / Т. В. Лугуценко // «Досягнення соціокульно-гуманітарних наук в сучасній Україні» : матер. Другої всеукраїнської наук. конф. 28 квітня 2012р. : у 3-х частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 2. – С.113–116.

12. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы / А. И. Яценко. – К. : 1977. – 187с.

Кушнір Є. Я. Людина у духовному вимірі буття

Здійснене дослідження підходів вивчення проблеми духовного буття. Розкрито, що відсутність в сучасному дискурсі єдиної, цілісної концепції духовності пояснюється змішуванням проблеми сутності духовності з проблемами її специфікації, що здійснюється через поняття «духовні цінності», «духовне виробництво», в яких виявляються різні сторони духовності. Показано, що духовне буття є одним з фундаментальних філософських понять, що має значимість для вивчення процесу формування та розвитку гармонійної особистості, її самореалізації.

Ключеві слова: духовний вимір, духовне буття, духовне виробництво, антропологічна криза, вищі цінності, самовизначення людини.

Kushnir E. The man in the spiritual dimension of life

We investigate the basic principles and approaches of studying the problem of spiritual existence, finding spirituality is recognized as a factor in the survival of humanity, the condition of the harmonious development of human society in the near and distant future. The characteristic of the highest values of speakers landmarks personality realizing itself in the spiritual dimension of life, to show their importance for the self-determination of the individual. It is disclosed that the lack of a modern discourse of a unified, holistic concept of spirituality is explained by mixing problem of the essence of spirituality with the problems of its specifications are made through the concept of «spiritual values», «intellectual production», which manifest different aspects of spirituality. It is shown that the spiritual being is one of the fundamental philosophical concepts of particular importance to study the characteristics of the formation and development of a harmonious personality, her self-realization. Purpose of the article – to study the characteristics of the personality in the field of spiritual life for what is necessary to: identify and analyze the basic principles and approaches to the study of the problems of spiritual life; to characterize the highest values of speakers landmarks person realizing himself in the spiritual dimension of life, to show their importance for the self-determination of the individual.

Conclusions . The specific character of the spiritual life as a special dimension of the life process, characterized by the aspiration of the individual to the universal values, the need for creative self-orientation to the top of the transcendental reality. The spiritual being is incomplete without having a final result, outcome, the process by which a person is revealed as being based on the infinite self-creation and improvement, the ability to continuously expand the boundaries of spiritual existence. We have shown that in the spiritual dimension of being the supreme guide, determines the direction of the spiritual development of the individual, are the human values.

Keywords: spirituality, spiritual dimension, spiritual being, spiritual production, anthropological crisis, the higher values, self-determination of the individual.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 130.2 : 168.522

Т. В. Лугуценко

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ИНФОРМАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ТРАНСФОРМАЦИИ БЫТИЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА ЧЕЛОВЕКА

Предпринята попытка философского анализа информации, как важнейшей детерминанты трансформации культурого пространства бытия человека, которая предполагает рассмотрение в концепциях современного человека становление человека virtus с меняющейся средой взаимодействия, глобализацией общения, потерей идентичности, новой виртуальной культурой.

Ключевые слова: информация, информационное пространство, информационное общество, информационная культура, современный «культ информации».

Постановка проблемы. В условиях научно-технического прогресса, все больше концентрирующемся на человеке, наиболее востребованными являются развивающиесяинформационно-коммуникационныетехнологии.Коммуникативные процессы приводят к изменению циркуляции информации, которая приобретает сетевой путь передачи, вместо сложившегося вертикального. Философский анализ информации позволяет выявить важнейшие детерминанты трансформации культуры, которая предполагает рассмотрение в концепциях современного человека становление человека virtus с меняющейся средой взаимодействия, глобализацией общения, потерей идентичности, новой виртуальной культурой. Развитие информационных технологий, средств массовой информации и электронной коммуникации порождает глобальные изменения в культурном пространстве, которые претерпевает современное общество на протяжении последних десятилетий. Трансформация культуры, возникновение новых культурных практик, изменение информационного пространства современного социума приводят к формированию новой системы ценностей, формированию новых познавательных и практических приоритетов, которые оказывают существенное влияние на сознание человека. Таким образом, актуальность темы исследования обусловлена необходимостью научного анализа и философского осмысления масштабных культурных изменений, происходящих в современном мире под воздействием процессов информатизации и глобализации.

Анализ последних исследований и публикаций. В философском аспекте в понятие «информационное пространства» вкладываются различные смыслы, например, в рамках кибернетического подхода информационным пространством называется совокупность источников информации, баз данных и объединяющих их сетей и технологий. В философско-методологическом измерении под информационным пространством понимается среда распространения информации в социуме, находящаяся под влиянием культурных, экономических, политических, технологических и других факторов.

В работах зарубежных исследователей информационное пространство рассматривалось, прежде всего, в рамках парадигмы постиндустриального общества (Д. Белл, А.Тоффлер, Й. Масуда, М. Кастельс, Т. Стоуньер и др.). Работы этих учёных в наше время признаны классикой философской науки. В их исследованиях предложены парадигмальные основания исследования информационного общества, однако, не предложены конкретные дефиниции понятия информационного пространства. В дальнейшем исследователи обратились к изучению онтологических характеристик информационного общества и пространства (Ф. Уэбстер, Л. Каптерев). Процесс формирования информационного общества они понимали как общую тенденцию движения современных социальных систем, как преобразования в культурной сфере.

Однако философский дискурс об информационном пространстве не является однородным, в рамках него возникли различные трактовки пространства, его структурирования и взаимодействия различных пространственных структур (П. Бурдъе, Д. Белл, В.Л. Иноземцев, М. Маклюэн, И.С. Мелюхин, Э. Тоффлер, А. Турен, Ф. Уэбстер, Ж. Фурастье, К. Шеннон, Ю. Шрейдер и др.). Анализ процесса формирования информационной культуры показывает изменения картины мира современного человека, которые проявляются в дистанционной трансляции информации. В результате данных процессов трансформируется ментальность человека, существенным атрибутом его мышления становится техническая рациональность. Вместе с тем значительно возрастает роль культуры как основы, формирующей творческие, духовные качества человека и противостоящей тем самым техногенным процессам, отчуждающим человека от его культурной и антропологической идентичности.

Цель исследования – исследование понятий информация, информационное пространство и человек virtus в философском дискурсе.

Основная часть. Понятие информации можно определить как сообщения или сведения о природе и социуме, явлениях и процессах, происходящих во Вселенной. Информация [от лат. Informatio – осведомление, сообщение, изложение] – это сведения, передаваемые от человека к человеку любым способом: устно, письменно, с помощью технических средств, с использованием условных знаков; мера различия, разнообразия систем любой природы: проявление их способности при взаимодействии между собой сохранять следы этого взаимодействия, то есть, свойство отражения. Остановимся на значении и смысле информации. Семантическое определение характеризуется тем, что информация имеет смысл, у нее есть предмет, это либо сведения о ком-то или о чем-то, либо руководство к действию. Ю. Шрейдер предложил семантический подход к феномену информации и механизму определения меры семантической информатизации как меры изменения тезауруса личности под воздействием поступившей информатизации. Ю. Шрейдер ввел понятие информационно-познавательного потенциала, которое включает: знания, накопленные в обществе; информацию, доступную через информационную среду; средства передачи знаний; средства и кадры для обработки, хранения, поиска и передачи информации.

В качестве важнейшего компонента информанионно-познавательного потенциала можно выделить: «...интеллектуальный потенциал как совокупную человеческую способность решать возникающие проблемы на основе накопленных знаний, навыков и опыта. Другим компонентом оказывается информационный потенциал – способность осуществлять сбор, хранение, поиск и передачу информации, обеспечивающей

общественно необходимый уровень информирован кости всех членов общества в соответствии с выполняемыми ими функциями»[19, с.50].

Предложенные определения подходят к информации без учета ее смысла, но с различных сторон. Говоря о количественном подходе к дефиниции информации, следует обратиться к классической теории информации К. Шеннона и У. Уивера, где используется определение, резко отличающееся от семантического. Согласно данной теории, информация – это количество, измеряемое в битах, и определяемое как вероятности частотности символов. Такая дефиниция возникла из потребности инженеров коммуникационных технологий, которые заинтересованы в измерении хранимых и передаваемых символов, основанных на системе двоичного исчисления.

Бытие человека существенно символизируется, проходит в процессах обмена и получения информации, вследствие этого многие исследователи говорят об информационном обществе. Например, Т. Розак подчеркивал необходимость качественного анализа информации, проводил различия между такими явлениями, как данные, знания, опыт и мудрость. Современный «культ информации», по его мнению, служит для размывания разного рода качественных различий, которые являются сутью повседневной жизни. Это размывание достигается постоянными утверждениями, что информация – это только количественный фактор и предмет статистических измерений. Когда вся информация рассматривается как однородная масса и становится доступной измерению, качественная сторона вопроса остается вне ноля прения:«Информация оказывается чисто количественным измерением коммуникативных обменов» [20, с. 11]. Таким образом, современная культура более информативна, чем любая предшествующая.

Французский социолог и экономист Ж.Фурастье в своей работе «Великая надежда XX века» анализирует историю человеческой культуры от неолита до современности. Ж. Фурастье выделил технический прогресс как главный двигатель экономических, культурных и социальных изменений, что приведет к такой трансформации общественного производства, при которой большая часть занятых в нем сосредоточится в сфере оказания услуг и создания информации, что, в свою очередь, будет способствовать становлению информационной цивилизации. Таким образом, рассуждая по существу о перспективах развития индустриального общества, Ж. Фурастье обозначил основные параметры информационного общества и обосновал методологические принципы его формирования.

Философ и культуролог М. Маклюэн, ввел понятие «электронное общество». В своей рабоие «Галактика Гуттенберга» М.Маклюэн обусловил духовный и материальный прогресс человечества технологиями коммуникации – коммуникационными каналами [9]. Активный информационный обмен, когда только что полученная информация мгновенно замещается более свежей, в сопровождении визуальной картинки, отражающей конкретную окружающую реальность, действуют на подсознание, создавая у человека иллюзию соучастия в текущих событиях. Происходит слияние мифологического (непосредственного) и рационалистического (опосредованного) способов восприятия мира, что в свою очередь создает предпосылки для целостного развития личности.

Подчеркнем, что сам термин «информационное общество» предположительно был введен Г. Хаяши, профессором Токийского технологического института. Тем не менее, по оценке современных исследователей наибольший вклад в теорию информационного общества внес Д. Белл, который в работе «Грядущее постиндустриальное общество» предложил концепцию постиндустриального общества [2]. По мнению Д. Белла, грядущее общество структурно и функционально должно быть напрямую зависимо от науки и техники, организация которых становится главной проблемой. Д.Белл впервые предложил рассматривать информацию и научные знания не только как актуальную часть современного производства, а как его фундаментальную основу. Обосновывая роль информации в трансформации постиндустриального общества, Д. Белл анализирует образ жизни людей в различные эпохи. Подчеркивая, что в отличие от доиидустриального и индустриального обществ, где человек взаимодействовал с природой в чистом

виде («добывающий» труд) или с преобразованной техническими средствами («мануфактурный» труд), в постиндустриальном обществе его жизнь построена на взаимодействии с людьми, что обусловливает стратегическую значимость знаний и информации («информационный» труд). Таким образом, Д. Белл однозначно утверждал, что информация – это власть, а доступ к информации является условием свободы.

Резюмируя все вышесказанное, на наш взгляд, следует согласиться с мнением Ф. Уэбстера, который, отмечает, что «...теория Белла стала первой попыткой понять суть информации и развивающихся коммуникационных технологий, Д. Белл одним из первых выделил характерные признаки информационного общества и определил сущность нового общества через изменения, происходящие в обществе настоящем, выделяя и подчеркивая именно те признаки, которые будут его отличать» [16, с. 45].

Необходимо отметить, что Э.Тоффлер в своей работе «Future Chock», выдвигает тезис о том, что каждая эпоха создает собственную форму управления, которая обусловливает темпы развития и передачи информации. «Последующая скоротечность политических, экономических и информационных процессов, – по мнению Э.Тоффлера,– приведет к тому, что функции управления и решение проблем будут выполняться группами специалистов различного профиля, способными быстро меняться и адаптироваться – бюрократия заменится специократией» [15, с.106]. Следует отметить, что Э.Тоффлер изначально рассматривал техносферу как источник любых изменений и перемен в формирующемся обществе нового типа.

Весомый вклад в осмысление концепции и изучение феномена

«информационного общества» был внесен Й. Масудой.

В работе «Информационное общество как постиндустриальное общество» Й. Масуда на основании анализа реального состояния общества, его коммуникационной инфраструктуры и информационной ситуации делает вывод о неизбежности трансформации современного культурного пространства посредством инноваций и информационных технологий, которая будет состоять в глобальном увеличении количества и качества информации и в возрастании объемов инфообмена [10]. Согласно концепции Й. Масуди, человеческие ценности в информационном обществе трансформируются таким образом, что в нем основной ценностью будет время, в том числе культурный досуг. В прикладном аспекте информационное общество представляется Й. Масуде в виде новой среды обитания людей, основанной на информационно-компьютерных технологиях. Таким образом, Й. Масуда отметил особую роль информационных сетей в развитии современного общества, где виртуальная жизнь в Интернет – творчество, отдых, поиск и оперативное получение знаний из информационных ресурсов различных стран мира – становится нормой. Следует обратить внимание, что все обозначенные концепции информационного общества разрабатывались, когда информационно-компьютерные технологии были на стадии зарождения и их развитие еще не получило такого размаха. Именно отсутствие объективной материальной базы дает основание считать вышеназванные концепции футуристическими.

Современные философы постструктурализма (Р. Барт, Ж. Бодрийяр, Ж. Делез, Ж. Деррида,) рассматривает все созданное искусственно как текст. Это культурные объекты, культурные формы, артефакты. Так, Ж.Деррида утверждает: «Для меня текст безграничен. Это абсолютная тотальность. Нет ничего, кроме текста» [1, с. 74]. Согласно данному подходу, информация – это текст, понимаемый по-разному и неодинаково интерпретируемый. Интерпретация может зависеть от различных уровней подготовки к процессу восприятия определенного информационного объекта, научных подходов, философского контекста, в котором находится автор текста и потребитель информации.

Философы-постмодернисты рассматривают роль информации как отличительную черту новой эпохи (Ж. Бодрийяр). Говоря об информации, они в меньшей степени используют экономические категории, прежде всего, информация интересует постмодернистов как система знаков и символов. ‘Гак, в сфере экономики специфический способ трактовки производства сводится в постмодернистской

парадигме исключительно к потреблению не столько благ и услуг, сколько культурных форм и статусных состояний. Акцент на субъективных стремлениях личностного самовыражения в потреблении фиксирует внимание не на универсальной потребительной стоимости, а на высоко индивидуализированной знаковой ценности. Постмодернизм предлагает свое видение языка. Если модернизму было свойственно разделение между означаемым и означающим, то в постмодернистских практиках этого нет. В фокусе постмодернистского внимания – аллегорически насыщенный текст, который прочитывается через другой текст. С точки зрения Ж. Бодрийяра, культура обусловлена симуляционными моделями [5]. Это дискурсы, не имеющие исконного, изначального референта. На наш взгляд, значения формируются не за счет соотнесения с некоторыми стандартами, е независимой реальностью, а за счет соотнесения с другими знаками. Ситуация постмодернизма – это существование одновременно множества кодов, которые не опосредуются единым метакодом. Поэтому для культуры постмодернизма характерно усиление роли посредников, перерастающей в мягкий тоталитаризм отчужденных отношений. Необходимо отметить, что теоретики постмодернизма одними из первых указали на опасности, подстерегающие человека в информационном обществе. Ими осмыслены парадоксы работы с компьютером (феномен компьютерного отчуждения), понятие «виртуальной реальности», симулирующей действительность и превращающей человека в объект манипулирования (Ж. Бодрийяр). Определившись со значением понятия «информация», перейдем к определению понятия «информационное пространство». Информационное пространство создается субъектами информационного взаимодействия, то есть теми, кто производит, собирает, преобразует и хранит информацию в соответствии со своими потребностями. Вместе с тем, люди являются главными потребителями информации, циркулирующей в информационном пространстве. Таким образом, одни и те же субъекты одновременно создают информационное пространство и потребляют его для реализации поставленных целей. Разум отдельного человека, вооруженного информацией, становится главным средством производства. Информационное пространство, перманентно становится результатом человеческой деятельности. Это обстоятельство является важным аргументом рассмотрения информации как социально значимого феномена. Существование информационного пространства дает возможность взглянуть на процесс творчества не только как на самостоятельный процесс создания индивидом новых и социально значимых интеллектуальных и материальных артефактов, но как на процесс своеобразного подключения творческого индивида к информационному пространству. Такое подключение открывает широкие возможности творчества индивида и неограниченные возможности функционирования культуры, идентичной формирующемуся информационному обществу – информационной культуре.

В терминологии «философии времени» концепция информационного пространства прорабатывалась О. Кишидой и Й. Масудой, которые прогнозировали неотвратимость появления проблемы быстроты получения и передачи информации, рассматривая информацию основным ресурсом выживания будущей цивилизации, иными словами, к возникновению проблемы времени. Вследствие этой проблемы, по их мнению, должно измениться само отношение ко времени, которое станет жизненеобходимым ресурсом и ценностью. Новый статус времени в информационном обществе обусловит его использование для творческого создания совершенно иных ценностей – оно станет сомеханизмом творческого создания будущей цивилизации. Й. Масуда даже ввел понятие «время – ценность» для определения качественной характеристики преимуществ информационного общества. С этой же системой «время – ценность» Й. Масуда связывал функционирование «глобального информационного пространства» –пространства без региональных границ, характеризующего информационную эпоху. По утверждению Й. Масуды, распространение этого информационного пространства, сформировавшего на основе всеохватывающей информационной инфраструктуры, коммуникаций, спутниковой связи, компьютеров, в мировом масштабе будет способствовать глобализации всех мировых процессов.

Очевидно, что понятие «информационное пространство» интегрирует два термина: «пространство» и «информация». С позиций философии пространство обладает такими свойствами, как протяженность, структурность, сосуществование и взаимодействие элементов во всех материальных системах. Можно заключить, что это понятие применяется для обозначения протяженных, структурированных и каким-либо образом скоординированных, то есть взаимодействующих объектов бытия. Эти атрибутивные свойства наследуются не только физическим, но и любым другим видом пространства. Основными структурными компонентами информациошюго пространства являются информационная инфраструктура, информационные ресурсы, средства информационного взаимодействия [7]. Информационная инфраструктура представляет собой совокупности информационных ресурсов и, организующих к ним доступ граждан, средств информационного взаимодействия (в том числе, информационно-компьютерные технологии), к постановке проблемы которое обеспечивает функционирование и развитие информационного пространств страны иди региона [6].

На основании вышесказанного можно заключить, что под термином «информационное пространство» следует понимать форму существования информационных систем, обеспечивающую и стимулирующую оперативные информационные взаимодействия производителей информации и потребителей, трансляцию знаний, накопленных в информационных ресурсах и их сохранение в сложившейся информационной инфраструктуре.

На наш взгляд, с точки зрения философии культуры, содержания информационного пространства представляют интерес его понимание как совокупности образов, знаков, концептов, текстов, документов, связанных между собой множеством возможных переходов – другими словами, как гипертекстовой структуры и как совокупности субъектов информационных процессов – процессов создания, сбора, обработки, поиска, распространения и хранения информации. Многоплановое переплетение указанной гипертекстовой структуры и информационных процессов обусловливает формирование информационного пространства. Существующее, в том числе и за счет заполняющих его индивидов, информационное пространство в то же время представляет собой надындивидуальную реальность, имеющую системное качество, отсутствующее в людях. Поскольку основным потребителем информации, циркулирующей в информационном пространстве, является человек, то все информационные процессы осуществляются в соответствии с его информационными потребностями.

Выводы. Таким образом, проведенное исследование позволяет сформулировать следующие выводы и концептуальные положения:

– информация создает ту психологическую и социальную основу, на которой проявляется сознательное поведение индивида. При этом «естественная» информация окружающей нас действительности является почвой зарождения живых существ и условием их развития и совершенствования, в то время как «искусственная» информация предполагает использование новых норм и каналов информации, она присутствует в виде письменных сведений, звуковых сообщений, теле- и радиопередач и так далее – иными словами всего того, что создано в результате человеческой деятельности;

–информационное пространство – это многоуровневая структура. В определенном смысле его можно назвать метафорой, но в то же время, оно вполне реально (Интернет).

– информационное пространство понимается как совокупность пространственных структур, в которых распределяется информация. Информационное пространство представляет собой совокупность взаимодействующих информационных процессов и систем.

Изменения, связанные с процессами информатизации, технологизации, виртуализации и медиатизации культурного пространства, расширяют

способы передачи социокультурного опыта. Новые глобальные информационные технологии не только открывают невиданные ранее возможности для развития

человека, но одновременно ставят перед ним и культурой сложнейшие проблемы общефилософского характера, связанные с дегуманизацией культуры, рационализацией мышления, технологичностью жизни. Информационные процессы, происходящие в обществе, вызывают коренные преобразования в структуре и содержании современной культуры: с одной стороны, она включает в себя элементы предшествующей культуры, а, с другой, порождает её новые области.

Бібліографічні посилання:

1. Батракова С. П. Интервью с Жаком Деррида / С. П. Батракова // Мировое древо. – 1902. – № 1. – С. 74.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Академический Проект, 2010. – С. 158.
3. Белл Д. Третья технологическая реиолгсщия и её возможные социальные последствия / Д. Белл. – М. : Академический Проект, 1990. – С. 126–127.
4. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл. – М. : Наука, 1986. – С. 330–342.
5. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М. : Рудомино, 1999. – 224с.
6. Гирич В. Л. Глобальное информационное пространство и проблема доступа к мировым информационным ресурсам [Электронный ресурс] / В. Л. Гирич, В. Н. Чуприна. – Режим доступа : http:// www. rsl.ni/upload/mba
7. Жилкин В. В. К вопросу понимании сущности термина «информационное пространство» [Электронный ресурс] / В. В. Жилкин – Режим доступа : http:// www. rosanaliK.ru/.
8. Каткова М. В. Понятие «информационное пространство» и современной социальной философии / М. В.Каткова // Известия Саратовского университета. Новая серия : Серия: Философия. Психология. Педагогика. – 2008. – Вып. 2. – С.23–26.
9. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга. Становление человека печатающего / М. Маклюэн. – М. : Академический Проект, 2005. – 496 с.
10. Масуда Й. Информационное общество как постиндустриальное общество /Й. Масуда. – М. : REFL-book – 1997. – 231с.
11. Потемкин В. К. Пространство в структуре мира / В. К. Потемкин. –Новосибирск : Наука, 1990. – С. 17.
12. Прохоров Н. П. Журналистика и демократия / Н. П. Прохоров. – М. : РИП-холдинг, 2001. – С. 195.
13. Рензема.Я. В. Информатика социального отражения / Я. В. Рензема. – М. : Прометей, 1999. – С.173–178.
14. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 321с.
15. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 106.
16. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 43–45.
17. Фурастье Ж. Великая надежда XX века / Ж. Фурастье. – М. : Наука, 2001. – 183 с.
18. Шрейдер Ю. А. О количественных характеристиках семантической информатики / Ю. А. Шрейдер // М. : НТИ, 1963. – №10. – С. 35–39.
19. Шрейдер Ю. А. Проблемы развития инфосреды и интеллект специалиста / Ю. А. Шрейдер // Интеллектуальная культура специалиста : сб. науч. тр. – Новосибирск, 1990. – С. 50–51.
20. Roszak T. The Cult of Information: The Folklore of Computers and the True Art of Thinking / T. Roszak. – Cambridge : Litterworth, 1986. – P. 11.
21. Shanon C. and Weaver W. The Mathematical Theory of Communication / C. Shanon, W. Weaver. – Urbana, IL: University ot IUinois Press, 1964. – P. 13.

Лугуценко Т.В. Інформація як засіб трансформації буття культурного простору людини

Зроблена спроба філософського аналізу інформації, як найважливішої детермінанти трансформації культури, яка припускає розгляд в концепціях сучасної людини становлення людини virtus із змінним середовищем взаємодії, глобалізацією спілкування, втратою ідентичності, новою віртуальною культурою.

Ключові слова: інформація, інформаційний простір, інформаційне суспільство, інформаційна культура, сучасний «культ інформації».

Lugucenko T. Information as a means of cultural transformation of being human space

The attempt of philosophical analysis of information is undertaken, as major determinanty of transformation of culture, which supposes consideration in conceptions of modern man becoming of man of virtus with the changing environment of co-operation, globalization of intercourse, loss of identity, new virtual culture.

The purpose of the study – a study of concepts information, the information space and the man virtus in philosophical discourse.

Conclusions. Thus this study allows us to formulate the following conclusions and conceptual points :

– Information that creates a psychological and social basis on which manifests conscious behavior of the individual. The «natural» information around us is a soil origin of living beings and the condition for their

development and improvement, while «artificial» information involves the use of new norms and channels of information , it is present in the form of written information, audio messages, television and radio and so on – in other words everything that has been created as a result of human activity;

– Information space – a multi-level structure. In a sense, it can be called the metaphor, but at the same time, it is quite possible (the Internet).

– Information space understood as a set of spatial structures in which information is distributed . The information space is a collection of interacting processes and information systems.

Changes associated with the processes of information, technology use, virtualization, and cultural space of coverage, expanding modes of transmission of social and cultural experience. New global information technology not only to open up unprecedented opportunities for human development, but at the same time put in front of him and culture complex nature of philosophical problems associated with the dehumanizing culture, rationalization of thinking, adaptability to life. Information processes taking place in society, cause radical changes in the structure and content of modern culture: on the one hand, it includes elements of the previous crop, and on the other, it creates new areas.

Keywords: information, informative space, informative society, informative culture, modern «cult of information».

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р.

УДК 930.1+308:37.013.3

В. І. Мудрак

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОСОБИСТІСТЬ В СВІТІ ІНФОРМАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Сучасні підходи до розвитку співвідношення «особистість-інформація» в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі розгортаються в системі взаємодії інформації та знання в межах вищої освіти. Це передбачає напрацювання новітніх соціально-філософських тенденцій у контексті «людина-технологія-вища освіта-фахова компетентність». Реалізація сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства – суспільства знань, можлива на підставі розуміння процесів, що розгортаються в пізнавальній сфері. Система вищої освіти, яка готує майбутніх фахівців, повинна бути мобільною відносно швидкісних трансформацій на світовому ринку праці. Це передбачає проективне моделювання інформаційного забезпечення такої підготовки. З іншого боку, інтенсифікуються умови методологічного забезпечення фундаменталізації наукового знання, тому що різноманітна багатошарова суспільно значуща інформація ентропійно насичує пізнавальний простір. Особистість, яка знаходиться в епіцентрі складної напруженості між інформаційно-знаннєвим простором і природно-суспільними потенціями засвоювати інформацію пізнавального характеру, повинна бути орієнтована системою вищої освіти на ідентифіковані знання, уміння та навички з точки зору реалізації останніх на ринку праці. В такому ракурсі напрацювання новітніх методологічних засад у співвідношенні «інформація-знання» виглядає актуальною тенденцією. Йдеться про адекватне входження новітньої інформації до системи наукових знань та засвоєння них молоддю. У цій галузі йдеться про методологію на рівні інноваційних інформаційних пізнавальних процесів. Оптимізація процесу пізнання особистістю науково-освітнього простору пов»язана з самим освітнім процесом. Сучасна особистість має новітні можливості з приводу отримання сучасних знань. Філософія освіти, й зокрема її вищої ланки, знаходиться на шляху надання особистості майбутнього фахівця системи підходів до вирішення суперечності в галузі «інформація-знання». Такими можуть бути: узагальнення найвищих досягнень у галузі фундаментальних наук і пошук шляхів їх доведення до розуміння особистістю; суспільно-значуще мотивування пошуку особистістю майбутнього фахівця ідентифікованого бачення свого місця в системі реалізації отриманих знань; напрацювання новітніх тенденцій в системі інформаційної культури, що покладаються, в свою чергу, на методологію інформації на рівні її суспільного буття. Методологія оптимізації в системі «інформація-знання» повинна розвивати методи дидактичного характеру. Останні мають проективно-моделюючі ознаки, які, в свою чергу, визначають особистісно орієнтований пізнавальний процес.

Ключові слова: система, інформація, особистість, вища освіта

Проблематика даного дослідження знаходиться в площині соціально-філософських підходів до вироблення засад кількісної й якісної оптимізації пізнавальної духовно-культурної, техніко-технологічної інформації у змісті й організації вищої освіти в умовах формування і становлення сучасної фахової компетентності останньої в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі, в обширі якого висуваються новітні вимоги щодо реалізації особистісного пізнавального і фахово спрямованого потенціалу. Розробка і застосування таких

підходів необхідно спираються на систему методологічного забезпечення процесу інтенсивного напрацювання новітніх знань, умінь і навичок професійної діяльності, що мають проективний характер у галузі фахової компетентності вищої освіти стосовно реалій глобального світового ринку праці. Такий ракурс заявленої проблеми розгортається в річищі інтеграції інформаціологічного забезпечення фахової компетентності вищої освіти в світовий освітньо-науково-професійний простір, що в ньому розгортається особистісний потенціал (в системі відносин «особистість-інформація»), спрямування якому надане в межах вітчизняної вищої освіти. Це передбачає, перш за все, сконцентрованість зусиль усіх ланок вищої освіти щодо підвищення рівня вітчизняного науково-професійного потенціалу, а з іншого боку, пошук шляхів інтеграції останнього в світову систему ринку праці. Відповідальність за оптимальне узгодження вітчизняних вимог до підготовки майбутнього фахівця із глобальними світовими вимогами до його рівня фахової компетентності покладається на систему вищої освіти, що неухильно інтегрується в останні. Саме тут і виникають новітні підходи з точки зору соціально-філософського забезпечення такої інтеграції. З одного боку, для майбутнього фахівця відкриваються раніше небачені можливості доторкнутися до глибин інформаціологічного забезпечення фахової підготовки, а з іншого, - така особистість стикається із світом відкритих проектів, що несуть масу викликів: духовних, психологічних, політико спрямованих, економічних, інформаціологічних, тощо. Йдеться про адаптацію молодого фахівця до системи інтерактивних зв'язків у інформаційно-пізнавальній галузі. На нашу думку, долучення такої особистості до світового ринку праці, вимагатиме креативних зусиль усієї системи вітчизняної вищої освіти. Стан розробленості наукової проблеми базується на досягненнях вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі теорії інформації та управління нею в суспільно-соціальних відносинах (В.Г. Афанасьєв, Бауер Фрідріх Л., І.Й. Блох, Д.І. Блюменау, М. Боніц, Н. Вінер, М.В. Вачевський, Леон Бріллюен, Т.Г. Геращенко, Н.Г. Джинчарадзе, У. Ешбі, Ю.М. Канигін, С.Г. Кулєшов, Л. Куффінал, М.М. Мойсеєв, Рейворд І. Бойд, А.Д. Урсул, Ю.А. Шрейдер, К. Шеннон та ін.). Проте, швидкоплинний сучасний ринок інтегрованої світової праці і застосування на ньому новітньої пізнавально-ціннісної-фахової інформації передбачає новітнє теоретичне забезпечення руху такої інформації і залученості до неї майбутніх фахівців. Такий процес передбачає подальше дослідження означеної проблеми. З погляду методології науки й освіти соціальна інформація пізнавального характеру розглядається й аналізується як ресурс і потенціал їх розвитку в науково-освітніх комунікаціях, техніко-технологічних структурах науково-освітнього спрямування, системах, формах тощо (Дж. Бернал, В.О. Виноградов, Г.М. Добров, Г. Клаус, О.М. Князєва, А.Й. Уйомов, Ф.М. Цирдя, та ін.). У свою чергу, вимагає подальшого дослідження процес реалізації таких комунікацій у системі «вітчизняна освіта–міжнародний ринок праці». Застосування соціальної інформації в освіті й науці на теренах інформаційного суспільства з погляду сучасної соціальної філософії та її трансформація на рівні знання, духовно-ціннісного досвіду людства, нації, особистості розглядаються як новітній етап їх розвитку (В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М. Кастельс, В.Г. Кремень, Т.П. Малькова, М.І. Михальченко, В.А. Рижко, та ін.). Саме тут, на нашу думку, полягає основний шлях сучасних соціально-філософських розробок на теренах співвідношення вітчизняних досягнень у галузі фахової компетентності вищої освіти з точки зору її інтеграції в світовий інформаційно-пізнавальний простір й напрацювань із загальносвітового досвіду реалізації фахової компетентності на інтегрованому ринку праці. Функціонування, трансформація, управління пізнавальною соціальною інформацією в змісті й організації вищої освіти розглядаються на теренах філософії освіти, методології освіти, дидактики (Л.П. Буєва, Е.М. Гусинський, І.А. Зязюн, С.Ф. Клепко, В.С. Лутай, М. Малкей, Л.А. Мікешина, М.І. Романенко, та ін.). Такі розробки, на наш погляд, необхідно інтегрувати в систему інтернаціонального досвіду впровадження результатів фахової компетентності, надбаної в системі вітчизняної вищої освіти. Проективним уявляється процес розширення поля підходів стосовно інтеграції вітчизняних

напрацювань в систему світових розробок, що набули креативного значення. Щодо розвитку вищої освіти в сучасному суспільстві, застосування соціальної інформації пізнавального характеру, спрямованого на підвищення фахової компетентності як вищої освіти в цілому, так її вихованців, розглядається як методологія реалізації науково-професійного, його презентації; форма здійснення інтелектуального й емоційного розвитку особистості; процес розвитку управлінської освітньої системи на рівні подання навчального і практично спрямованого матеріалу, організаційно-методичних засад вищої освіти, методології програмованого навчання, інформатизації процесу наукового, освітнього пізнання, що в ньому реалізуються новітні техніко-технологічні засоби, спрямовані на активізацію процесу професійного і загальноосвітнього становлення особистості (А.М. Алексюк, В.І. Астахова, В.П. Безпалько, В.Ю. Биков, Я.Я. Болюбаш, А.В. Васильєв, О.О. Жук, Г.О. Козлакова, Массінга Венансіо, Іван Марєв, Н.В. Морзе, О.В. Оліфіров, С.А. Ракова, В.Г. Розумовський, та ін.). В контексті нашого дослідження йдеться про пошук шляхів оптимізації загальносвітової науково-професійно-пізнавальної інформації стосовно розвитку потенціалу фахівців, які виходять на світовий ринок праці, маючи підготовку у вітчизняній освіті. Такий процес має багатоаспектний характер, що вимагає подальших досліджень, які в свою чергу, мають бути покладеними на соціально-філософську методологію. Завданнями в річищі дослідження є: формування інтегрованого науково-освітнього інформаційного середовища, що в ньому оптимально з точки зору співвідношення «людина–інформація» в умовах новітньої пізнавальної інформаційно-пізнавальної ситуації реалізується потенціал особистості –впроваджувача фахової компетентності, надбаної в річищі вищої освіти; створення оптимальної інформаційної інфраструктури в кожній зі складових ланок вищої освіти для здійснення науково обґрунтованого співвідношення особистісних зусиль і суспільних вимог щодо підготовки майбутнього фахівця; формування й раціональне використання індивідуалізованих пізнавально-духовних інформаційних ресурсів з точки зору ентропійних і негаентропійних процесів у галузі техніко-технологічного обґрунтування пізнавального процесу; створення баз даних і знань, зорієнтованих на прогнозування інтегративних пізнавально-ціннісних процесів розвитку вищої освіти на усіх рівнях - від особистісного до загальнодержавного, планетарного, тощо. В умовах глобального інформаційного суспільства, глобального ринку праці, в якому головним ресурсом і потенціалом є людина у системі соціальної інформації пізнавально-технологічного характеру (фахівець з певним запасом знань, умінь та навичок), виникають новітні підходи до розвитку вищої освіти як креатора професійної компетентності своїх вихованців. Такі підходи виходять з розуміння інформаційної ситуації, в якій знання, культурно-духовне надбання в системі пізнання як результат індивідуальної й колективної науково-технологічної обробки інформації, духовно-ціннісного досвіду інтегруються у загальносвітовий духовно-пізнавальний простір, що в ньому розгортаються суперечності. Головною суперечністю сучасної пізнавально-ціннісної науково-освітньої доби є розрив між індивідуалізацією й усуспільненням знання, соціальної інформації, духовно-ціннісного досвіду; між індивідуальними і загальносуспільними зусиллями у царині сучасних техніко-технологічних підходів до формування адекватної сучасним досягненням наукової картини світу, проектуючого і вмотивованого ринку праці, що на ньому застосовуються знання, уміння і навички фахівців, сформованих в системі вищої освіти. Вирішення її полягає в наступному: уточненні мети вищої освіти для молодої особистості, її мотивів і смислів, особливо у галузі оволодіння фаховою компетентністю; модернізації змісту, організації вищої освіти відносно новітніх соціально-філософських уявлень про світ, місце в ньому людини, специфікації вищої освіти щодо сучасної інформаційно-фахової-науково-професійної світової ситуації, що в ній індивід співвідноситься із глобальним усуспільненням знання і духовно-ціннісного досвіду, практичних настанов на подальше життя у світі швидкоплинних технологій й адаптації до інновацій, участі в них; застосування новітніх інформаціологічних технологій пізнання, що сягають сутнісних глибин

людського буття; створення оптимальної для особистості і суспільства методолого-технологічної системи входження і праці в глобальному інформаційному просторі, де антропологічний фактор розвитку пізнавальної сфери і сфери праці стає всеохоплюючим. Інша сучасна суперечність полягає у неспівпадінні національної належності знання, духовно-ціннісного досвіду, організації вищої освіти, професійної компетентності з глобальними викликами, в контексті яких останні перетворюються на всесвітній продукт споживання, безвідносний до коренів і витоків. Інтернаціоналізація і глобалізація суспільства призвели до того, що зміни в одній галузі дуже швидко переносяться на інші, підсилюючи взаємовплив та взаємозв'зок цих сфер. За таких умов отримані знання втрачають свою індивідуальну цінність. І це викликає безліч питань стосовно подальших перспектив вкорінення здобутків вітчизняної освіти в інтернаціональний інформаційно–пізнавальний, професійно орієнтований простір. Вища освіта у такому ракурсі повинна вирішити наступні завдання: 1) гуманізувати інформаціологічні якісні і кількісні характеристики професійно-наукового, адаптованого знання у системі вищої освіти, загальносвітового ринку праці; надати техніко-технологічним характеристикам розвитку пізнавального процесу індивідуалізуючи рис, коли людина не є придатком техніки та інформаційних технологій, але є її спрямовуючим началом, наповнюючи ці характеристики різнобарв»ям виявів; 2) індивідуалізувати вплив освітньо-наукової, професійно спрямованої інформації через її, з точки зору соціальної філософії, вияви на особистість як науково обгрунтованої оптимізації вибору особистісного пізнавального шляху; 3) фундаменталізувати зміст й організацію вищої освіти відносно цілісних уявлень про Всесвіт, людину, природу, суспільство, систему взаємодій «особистість-інформація»; 4) спроектувати можливі конфігурації співвідносин у межах інтернаціональної системи «людина-інформація-техніка-технології-освіта-ринок праці»; 5) оптимально індивідуалізовано технологізувати освітньо-пізнавальний простір відносно застування медіа-засобів, систем, прийомів, форм трансформації, модернізації науково-освітньої інформації, маючи на меті повноцінний розвиток особистості в умовах глобальних суспільних викликів; 6) організувати техніко-технологічну підтримку особистісних розвивальних пізнавально-ціннісних підходів- контекстуальних, діалогічних, ігрових, комунікативно-рольових, імітаційно-моделюючих та ін. у системі вищої освіти; 7) інтегрувати зусилля усіх навчальних, виховних, культурних, соціальних інституцій, позанавчальних організацій, структур, ЗМіД, соціального оточення, з точки зору індивідуалізованого спрямування розвитку особистості XXI століття; 8) розробити глобальні системи оптимізації вироблення і застосування пізнавально-ціннісної інформації, розрахованої на проективні підходи до спрямування чинника техніки і технологій у людино центроване річище, гармонійно узгоджуючи таке спрямування із буттям природи. Висновки: для досягнення інформаціологічно-знаннієвої оптимізації зусиль сучасної вищої освіти відносно становлення молоді в глобальному світі необхідно реалізувати такі підходи: гармонізувати пізнавальні, духовні зусилля особистості в системі вищої освіти із загальносвітовим духовно-пізнавальним простором; стимулювати науково обгрунтоване програмування інтелектуального, емоційного, нейропсихофізіологічного розвитку особистості через розробку новітніх шляхів наукового, ціннісного пізнання світу в цілому, світу людини, що здійснюється через інфомаціологічне забезпечення цього процесу; оптимізувати інформаційно-ціннісний простір пізнання особистістю світу в системі вищої освіти через навчання життю в умовах прогресуючого інформаційного середовища; розробити проективні підходи до гармонізації стосунків людини і техніко-технологічних процесів, спрямованих на поступ суспільства в умовах глобальних викликів, що, у свою чергу, висуває новітні завдання у царині вищої освіти стосовно реалізації антропного принципу розвитку науки і техніки, інноваційних технологій у галузі пізнання світу природи, суспільства і людини. Проективним баченням уявляється процес створення найновіших підходів до оптимального узгодження зусиль вищої освіти та професійно-наукових установ до вироблення шляхів сучасного входження особистості – вихованця вітчизняної освіти до світового ринку

праці; напрацювання новітніх соціально-філософських методологій щодо оперативного коригування процесу оволодіння професійно спрямованими знаннями, уміннями та навичками, що мають як стратегічний, так і тактичний характер стосовно реалізації особистісного потенціалу соціальної спільноти в умовах глобалізованого інформаційно-пізнавального і науково-професійного простору.

Бібліографічні посилання:

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : Владос, 1994. – 336 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮМСі», 2006. – 498 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальноке общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. и ред. и вступ. статья. В.Л. Иноземцев. – М. : Наука, 1989. – 345 с.
4. Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. Введение в философию образования : уч. пособ. / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Логос, 2001. – 234 с.
5. Забродська Л. М. Інформатизація закладу освіти: управлінський аспект / Л. М. Забродська. – Х. : Видавнича група «Основа», 2003. – 240 с.
6. Інтеграція вищої освіти України в європейську систему : зб. наук. праць : за матер. Міжн. наук.-метод. конф. «Інтеграція вищої освіти України в європейську систему», Дніпропетровськ, 05 травня 2001 р. / ред. Н. Є. Бойцун ; Міжнародний фонд «Відродження». – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2001. – 108 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Интер-Пресс, 2000. – 345 с.
8. Кулицький С. П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління : навч. Посібник / С. П. Кулицький. – К. : МАУП, 2002. – 224 с.
9. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О. І. Навроцький. – Х. : Основа, 2000. – 240 с.
10. Урсул А. Д. Модель ноосферно-опережающего образования III-го тысячелетия / А. Д. Урсул // сб. тезисов и материалов III-го Международного симпозиума «Открытое общество и устойчивое развитие». – Т.VII. – Зеленоград, 2001. – 456 с.
11. Фініков Т. В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т. В. Фініков ; Міжнародний фонд досліджень освітньої політики, Інститут економіки та права «КРОК». – К. : Таксол, 2002. – 176 с.
12. Яблонський В. А. Вища освіта України на рубежі тисячоліть: проблеми глобалізації та інтернаціоналізації / В. А. Яблонський. – К., 1998. – 278 с.

Мудрак В. И. Личность в мире информации: философско -образовательный аспект

Современные подходы к развитию соотношение «личность - информация» в глобальном информационно - познавательном пространстве разворачиваются в системе взаимодействия информации и знания в рамках высшего образования. Это предусматривает наработку новых социально - философских тенденций в контексте «человек - технология - высшее образование - профессиональная компетентность». Реализация современных тенденций развития информационного общества - общества знаний, возможна на основании понимания процессов, разворачивающихся в познавательной сфере. Система высшего образования, которая готовит будущих специалистов, должна быть мобильной относительно быстрых трансформаций на мировом рынке труда. Это предполагает проективное моделирование информационного обеспечения такой подготовки. С другой стороны, интенсифицируются условия методологического обеспечения фундаментализации научного знания, так как разнообразная многослойная общественно значимая информация энтропийно насыщает познавательное пространство. Личность, которая находится в эпицентре сложной напряженности между информационно – знанниевым пространством и природно-общественными потенциями усваивать информацию познавательного характера, должна быть ориентирована системой высшего образования на идентифицированные знания, умения и навыки с точки зрения реализации последних на рынке труда. В таком ракурсе наработка новейших методологических принципов в соотношении «информация – знание» выглядит актуальной тенденцией. Речь идет об адекватном вхождения новой информации в систему научных знаний и усвоения их молодежью. В этой области речь идет о методологии на уровне инновационных информационных познавательных процессов. Оптимизация процесса освоения личностью научно-образовательного пространства связана с самим образовательным процессом. Современная личность имеет новейшие возможности по поводу получения современных знаний. Философия образования, и в частности его высшего звена, находится на пути предоставления личности будущего специалиста системы подходов к решению противоречия в области «информация – знания» . Таковыми могут быть: обобщение высших достижений в области фундаментальных наук и поиск путей их доведения до понимания

личностью; общественно-значимая мотивировка поиска личностью будущего специалиста идентифицированного видения своего места в системе реализации полученных знаний; наработка новейших тенденций в системе информационной культуры, которые, в свою очередь, полагаются на методологию информации на уровне ее общественного бытия. Методология оптимизации в системе «информация - знания « должна развивать методы дидактического характера.

Ключевые слова: система, информация, личность, высшее образование

Mudrak V. Person in the world information: philosophical and educational aspect

Current approaches to the development of the relationship between «identity –information» in the global information space cognitive system deployed in the interaction of information and knowledge within higher education. Globalization is a process temperature «connected with the exponential growth of information informative character. Matured main contradiction between the cognitive nature of information and the problem of its implementation in the content of scientific knowledge. The second contradiction is rooted in the plane of didactic bring scientific knowledge to the understanding, perception, learning, etc., individual professional future. The higher education system is not bound to just respond to this and projective modeling their capabilities in terms of adequate personal realization in today's job market. This includes the latest developments sociopolitical, philosophical and educational approaches in the context of «human- higher - education professional competence». Implementation of current trends in the information society - a society of knowledge, can be based on an understanding of the processes unfolding in the cognitive area . The system of higher education that prepares future professionals to be mobile relative velocity transformations in the global labor market. This implies projective modeling information of such training. On the other hand, intensified the requirements for methodological support fundamentalization scientific knowledge as diverse multi socially significant information entropy saturates cognitive space. This fundamentalization to provide meaningful allocation of generalized concentration for which, in turn , collected and processed the latest information informative and meaningful nature. The problem is that information in accordance with modern trends in the development of science, engineering, technology. This correspondence, in turn, has a two-sided nature: as a process of differentiation of scientific knowledge and the process of generalization. Their interaction, in our opinion, should be verified through all levels of interpretation of social information.

A person who is in the midst of a complex tension between information knowledge space and natural potentialities to acquire public information cognitive nature should be focused on the higher education system identified knowledge and skills in terms of recent labor market. To do this, you must hold a permanent monitoring of the individual in terms of direction of intelligent effort. In our opinion, it is possible to make on the basis of systematic methods. In this perspective, the latest developments methodological basis in the ratio of «information - knowledge» is the actual trend. This is a recent occurrence of adequate information to the system of scientific knowledge and the assimilation of these young people. This field refers to the methodology of innovative information at cognitive processes. Optimization of individual cognition research and educational space fl « thus connected with the educational process. The modern person has the latest features on a modern knowledge. Philosophy of education and, in particular, its senior managers is on the way of the future expert system of individual approaches to conflict in «information -knowledge». These include: synthesis highest advances in the basic sciences and finding evidence to understand individual , social and meaningful motivation finding professional person identified future vision of its place in the system of acquired knowledge , developments of new trends in system information culture that rely , in turn to the methodology of information at the level of social life. Methodology for optimization in the «information - knowledge» must develop methods of didactic character. The latter are protectively modeling features, which, in turn, determine the personality oriented cognitive process.

Keywords: system, information, identity, higher education

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 172. 1

М. М. Палагнюк

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Проаналізовано вплив інноваційних технологій на формування ціннісних орієнтацій студентів вищих технічних навчальних закладів та користувачів персональних комп'ютерів. Окреслено основні шляхи взаємодії людина-техніка-людина і прогнозовано розвиток сучасних комунікацій у найближчому майбутньому.

Ключові слова: комунікація, ціннісні орієнтації , інформаційні технології, творчість, власна ідентичність.

Сьогодні інженерна діяльність утілилася у багатоманітні форми техносфери, визначила обличчя сучасної цивілізації та справила специфічний вплив на перебіг історії. Незаперечний внесок соціальної групи інженерів у життя сучасного суспільства є неоднозначним і вимагає уточнення, без якого важко однозначно судити про перспективи цивілізаційного та духовно-моральнісного прогресу. При цьому очевидно, що для подальшого поступального розвитку людству необхідне опертя на діяльність вільної та інтелектуально-творчої спільноти інженерів-особистостей.

ХХ сторіччя показало, що у проблемі відповідальності інженера перед історією та людством слід відрізняти позицію інженера-дослідника від позиції інженера-практика. Однак прогресуюче знелюднення технічної діяльності, на жаль, як зауважує В. Попов «породжує думку, згідно з якою сучасне індустріальне суспільство неминуче формує «інструментально-техніцистський розум» інженерно-технічних працівників» [13, с. 42]. Вітчизняні фахівці відзначають, що інженер з «інструментальним розумом» може діяти як позбавлений гнучкого й нормального людського інтелекту робот, який не зважає на людину й підпорядковує все інтересам техніки та виробництва. Звичайно несправедливо приписувати подібний стиль мислення всьому корпусові інженерів як і те, щоб перекладати на технічних працівників відповідальність політиків та юристів.

У різних формулюваннях і підходах дана проблема відобразилась у працях як західних дослідників, зокрема Н. Аббаньяно, Х. Арендт, Ю. Габермаса, Т. Еріксена, Г. Ленка, П. Ріккера, А. Тоффлера, так і вітчизняних – М. Громико, І. Девтерова, В.Єгорова, А. Єрмоленка, О.Колесника, В. Лук'янця, А. Миронова, В. Попова, О.Соболь, В.Чуйко та інших.

Аналіз праць і публікацій, присвячений тематиці входження особистості в інформаційний простір, зростання залежності майбутнього соціуму від посиленого впливу індустрії інформації та знань, дозволив стверджувати, що ми крокуємо до «глобальної електронної цивілізації». Однак ґрунтовного дослідження, яке б відтворило вплив інноваційних технологій на формування моральнісної культури користувачів в мережі інформаційного простору, а саме, майбутніх спеціалістів інженерно-технічного профілю, на даний час немає.

Тому метою статті є спроба з'ясувати яким чином сьогодні вирішуються проблеми етичної і соціальної відповідальності, творчості і особистісної самореалізації людини в мережі сучасного інформаційного простору, здійснити прогно¬зування розвитку електронних комунікацій у найближчому майбутньому і їх вплив на формування внутрішнього світу та особистих переконань потенційного користувача.

Сьогодні все частіше сучасні технології постають не тільки системами машин та інструментів, що функціонують, але й самі впливають на нашу свідомість і керують нею. У технічній цивілізації такого роду людина з конструктора світу перетворюється на об'єкт конструювання. У сучасному зорієнтованому суспільстві заздалегідь наперед визначені умови та сенс існування людини. Хвилі технічних інновацій породжують відповідні психологічні та соціальні відносини між індивідами та ситуації, в які включені люди-об'єкти. Перспективи розвитку та доля суспільства стають предметом маніпуляції науково-технічної еліти. У техніці людина за машиною не бачить саму себе. Така людина намагається переадресувати (у недалекому майбутньому) свої функції технічним об'єктам зі штучним «інтелектом», що самовідтворюють себе. Звідси – деантропологізація та деетизація людини, зведення мислячої та суверенної людини, що мислить – до «людини, що калькулює». («Не думай – приймай рішення!» - такою є одна з команд комп'ютерної програми.)

Все ж таки на зламі ХХ та ХХІ сторіч залишається загроза системної електронно-ком'пютерної технократії. За цих умов гуманістична філософія техніки не може виправдовувати претензії «електронної експертократії» на монополію ухвалення рішень, що стосуються приватного та громадянського буття незалежної людини.

Керівники-технократи намагаються підпорядкувати «інтересам» технічних інновацій підконтрольних їм особистостей, їхні моральні установки, звичаї та особисті стосунки людей. Вони зорієнтовані на передбачуваного працівника, який неухильно виконує або транслює накази. Це переводить людину у ранг контрольованого ззовні робота. Таку стратегію планують і пропагують в ім'я абсолютизованого технічного прогресу, який веде до придушення людської особистості та індивідуального творчого рівня людини.

Як зауважує Н. Аббаньяно, італійський мислитель і основоположник позитивного екзистенціалізму, «людина сьогодні спроможна проектувати майбутнє, завдяки вибору можливостей взятих із минулого». Оскільки сфера соціального життя переповнена вічними конфліктами і суперечностями, то індивід повинен намагатися віднайти порозуміння з собі подібними, справжня особистість може сформуватися тільки у солідарній спільності. Тому, за словами Н. Аббаньяно, «головним часовим виміром екзистенції є майбутнє, однак не визначене майбутнє, в якому все можливе, а майбутнє обмежене минулим, яке лише дозволяє визначити можливості, які накреслюються» [1, с. 462].

ХХ століття, переосмисливши здобутки попередньої епохи, принесло нові зміни у світогляд сучасної людини. Завдяки інтенсивним зрушенням у сфері інформаційного простору людина отримала змогу піднятися на нові і вищі ступені розвитку, а світ, своєю чергою, став більш розумним, інтелектуальним, соціально зрілим. Водночас, як зауважує О. Лосєва, «він значно роз'єднав людей, посилив закомплексованість, позбавив їх доброти, вніс у світову культуру зерна відчуження, незгоди, призвів людство і світову культуру до трагічної можливості самознищення» [10, с. 154]. Сьогодні світ стає свідком страшної моральної хвороби – культурної глухоти, коли люди втрачають здатність чути один одного. А наслідком цього є загроза важливій цінності людського життя: взаємозбагаченню і взаємопорозумінню, єдиній розкоші лю¬дини. Адже тільки пізнаючи людей, людина пізнає себе. Однак парадокси прогресу полягають в тому, що зростання диференціації знань і все більш поглиблена їх спеціалізація призводять до відчуження людей один від одного, нерозуміння ними мови спілкування.

В новому трактуванні взаємовідносин людина – техніка – людина стає очевидною «придушуюча» перевага техніки, коли традиційні форми міжособистісного спілкування відходять на другий план. Відповідно до цього руйнується вироблена століттями система встановлення взаємопорозуміння і досягнення згоди. В засобах електронної комунікації найчастіше відбувається викривлення мови, її видозміна, широке включення в неї сленгу. Однак, на думку А.Миронова, «небезпечним є не тільки сам факт подібних викривлень, але їх масовість, розширення соціального середовища користувачів мовного сурогату» [12, с. 9]. І як наслідок цього наростає стан невизначеності, руйнуються ті основи, завдяки яким можна дещо сприйняти чи не сприйняти, у щось повірити чи не повірити, відбувається різке зниження «критеріальних регістрів визначеності».

В сучасному світорозумінні електронні технології постали як своєрідне продовження тілесності, як її частковий сурогат. Вони є частковим сурогатом людської тілесності тому, на думку В. Лук'янця, що «здатні виконувати не абсолютно все, а тільки деякий спектр біо-соціальних функцій природної людської тілесності» [11, с. 245]. Тому саме перспектива, у рамках якої стають можливими дедалі «зухваліші» науково-технологічні перетворення інформаційно-гуманітарного середовища існування людини, фундаментальних першооснов життя самої людини, і постає інформаційно-геномною. Отже, в сучасних умовах, коли майбутнє людства перестає формуватися «самовпливом», коли воно значною мірою визначається характером, темпами, масштабами науково-технологічної активності планетарного соціуму, ця актуальність проблеми спричинює виклик людському буттю на планеті. І якщо це правда, що «ми оточені машинами, чиїх дій ми не спроможні передбачити, хоча ми самі їх винайшли й побудували, то це означає, що теоретичні труднощі природничих наук вдерлися в повсякденне життя на найвищому рівні» [2, с. 280].

Сучасна людина все більше пов'язує себе з мигаючим екраном (телевізійним,

комп'ютерним, рекламним, екраном мобільного телефону). Цей екран сприймається нею як вікно в об'єктивну реальність. Інноваційні технології «можуть не тільки формувати природні задатки людини, перетворюючи їх із віртуальних на реальні, але і формувати нові уміння і навички, новий рівень мислення, що є самим по собі передумовою творчої діяльності людини» [3, с. 143]. Спостерігаючи свої емоції у відображенні, а точніше, у проекції різних екранів, вступаючи у комунікацію з різними віртуальними «не-Я», людина в результаті просто перестає відрізняти своє власне, реальне «Я» від віртуального. Користувачі, посаджені за комп'ютери отримали можливість скачувати інформацію з будь-якого питання. Це скачування відбиває у них інтерес і здатність до самостійних відкриттів. Відповідно проблема співвідношення свідомості і реальності для більшості людей уже майже не постає: довіра до екрана призводить до знищення власної ідентичності. Свідомість людини, як зауважує Н. Громико, - «це екранна свідомість, в яку можна постійно втручатися, яку можна штучно розбирати і збирати, вводячи в неї потрібні «ідоли» ринку, театру, площі і т.д.» [4, с. 16].

Сьогодні ми маємо змогу простежити неймовірне зростання кількості сучасних інформаційних технологій, які спроможні влити нестримний і могутній потік інформації в усі ділянки людської психіки. Надзвичайно швидкий розвиток засобів електронної техніки і засобів зв'язку у суспільстві залучили до масової автоматизації різноманітних інформаційних процесів практично усі сфери людської діяльності. Оскільки наступний момент настає так швидко, що стає важко жити в теперішньому, користувач перебуває у ситуації напруженого очікування і намагається хоча б на секунди заглянути в майбутнє, в якому «минуле і майбутнє, як ментальні категорії, перебувають під загрозою тиранії моменту» [7, с. 13]. Це стає можливим завдяки мережі Інтернет, каналам супутникового зв'язку, електронній пошті, кишеньковим комп'ютерам, які перетворилися на головний генератор особистісного і суспільного прогресу. Сьогодні вони стали основними досягненнями в сфері сучасних інноваційних технологій і надали користувачу переваги, які йому не можуть дати інші джерела інформації.

Новітні засоби зв'язку дозволили об'єднати розрізнені комунікаційні системи в глобальну мережу. Завдяки цьому людина отримала можливість обмінюватися інформацією з усією планетою, не зважаючи на кордони та відстані. Попри численні загрози, які можуть виникнути через Інтернет, слід визнати, що Інтернет, за словами В. Іванова, «як сучасний засіб спілкування є поза конкуренцією, а його регулювання має віддаватися не правовим засобам, а зусиллям самих користувачів, тобто саморегулюванню» [8, с. 42]. Хоча, будучи одним із символів сьогодення, зауважує О. Колесник, «Інтернет, з одного боку, унаочнює принципи всезагального зв'язку та відповідальності, виступає як структура, що впорядковує хаос, а з іншого – може постати тенетами, в яких легко заплутатися» [9, с. 196].

Зовсім не випадково із становленням інформаційного суспільства пов'язане підвищення вимогливості особистості і значення творчості в її самовизначенні, утвердження гуманістичних і демократичних принципів інформаційними засобами – забезпеченням вільного, індивідуального доступу до інформації. Активне залучення до інформаційного процесу дає можливість особистості не тільки вільно орієнтуватися в інтелектуальному просторі, але й створювати своє особливе, невідчужуване середовище, виступаючи при цьому повноцінним суб'єктом реалізації власного потенціалу. Створення віртуальних особистостей може збагатити людину, розвиваючи в ній здібності пристосування до нових умов, які стосуються роботи, сфери освіти, навичок взаємодії з передовими технологіями. Процес глобальної комп'ютеризації і перетворення всього людства в єдину інформаційну систему може виступити як зазначає, А. Миронов, «могутнім фактором розкриття творчих потенцій особистості, звільнивши людину, яка працює в природничо-науковій або гуманітарній сфері, в сфері мистецтва, в звичайному житті, від буденної, в деяких випадках формальної праці» [12, с. 30].

Свобода особистості в умовах її надійної соціальної і правової захи¬щеності і доступність найрізноманітнішої інформації стають головним критерієм сучасної

демократії. Умови для повноцінного розвитку особистості формуються через подолання непереборного на сучасному етапі історії людської цивілізації феномену відчуженості, рівноцінного суспільному «розмагнічуванню» індивідуальності. Як зауважує В. Ларцев, дія подібного феномену нагадує ланцюгову реакцію, коли продукт фізичної або інтелектуальної праці відбирається у неї, концентруючись у руках посередників, зайнятих присвоєнням, розподілом і перерозподілом матеріальних і духовних благ. Після цього виникає відчуженість особистості від суспільства, суспільства від біосфери, людини від людини. І для того, щоб цей процес не досяг критичного рівня, вирішальна роль належить інформації, насамперед соціальній, як найбільш узагальнюючій і загальнодоступній, на відміну від інформації технічної чи природничо-наукової.

Як зауважує американський соціолог і футуролог О. Тоффлер в основі інформаційного суспільства мають бути не координація форм власності, а прилучення до інтелектуальних технологій. Відповідно до цього головною цінністю стає інформація. А оскільки однією з характерних рис інформаційної технології є її здатність необмежено розширюватись, то завдяки такому способу функціонування інформація має можливість передаватися і поширюватися в різних комунікативних системах. Як зауважує А. Яровий, за словами відомого Б.Гейтса, керівника фірми «Microsoft», «майбутнє за інтелектуальними інформаційними технологіями та системами, які сприймають і розуміють людську мову, друковані та рукописні тексти, обробляють і розуміють різноманітні зображення, креслення, сприймають просторові та звукові сцени» [14, с. 143].

У XXI столітті ситуація прогресивних технологічних змін ускладнюється тією обставиною, що у процес практичної реалізації досягнень фундаментальної науки активно включається інформаційна революція. Технократичне мислення значною мірою визначає порядок життя та самоусвідомлення сучасного суспільства. В свою чергу суспільство дедалі більше схиляється до того, щоб вбачати у техніці вирішальний фактор суспільного та культурного розвитку. Сам факт появи конструктивних зрушень в сфері інформації не мав би негативних наслідків, якби не експлуатація нею технічних систем, які посилюють «пресинг» на індивідуальну і колективну психіку людини і породжують загрозу тоталітарних маніпуляцій нею. З одного боку, глобалізація супутникових телекомунікацій, індустрія інформаційних технологій створюють колосальні можливості для розширення міжлюдського спілкування на різних рівнях, а з другого – призводять до появи потужної бази для реалізації технічної практики тотального електронного контролю над особистістю.

Хоча не можна не погодитися з тим, що «інноваційні технології дійсно відіграють важливу роль у примноженні знань, однак, з іншого боку, вони абсолютно безсилі у примноженні розуму, який можна конструювати лише за взірцем людського» [6, с. 136]. Що ж до свободи особистості, визнаної загальнолюдської цінності, то вона передбачає свободу іншої особистості. Спроба врівноважити історично виправдану, занепалу для міжособистісного спілкування свободу і свободу, яка надана інтенсивною інформатизацією і яка випереджає сприйняття соціальних і моральних норм, становить чималий ризик з погляду порушення прав особистості. Відповідно загострюється проблема особистісної культурної спроможності – наскільки індивід, кожна окрема людина володіє індивідуальною свободою, усвідомленням своїх власних можливостей щодо активного відповідального ставлення до об'єктивної ситуації у світі.

Тому для сучасного світу стає доволі важливим і актуальним саме завдання розвитку ідеї і практики творчої реалізації в сфері моралі і культури. Відмітимо, що творчість і новизна, характерні для людини, переважають усе те, чого вдалося досягти в розвитку комп'ютерних технологій, адже людський досвід володіє багатьма здатностями, які важко навіть відобразити у комп'ютерах. Як зауважує І.Девтеров, «творчість як основа будь-якої діяльності стає творчістю мережевою, люди навчилися «думати в комп'ютері», процеси мислення активізуються автоматично з появою диспозиції «обличчя - дисплей» [5, с. 11]. Можливо, системи штучного інтелекту навчаться краще сприймати і перевершувати різноманітні людські здатності у

виконанні специфічних завдань, і це буде найефективнішою допомогою, але тільки за умови, що слід пам'ятати про обмеженості цих систем. Мозок уже недостатньо забезпечений інформацією для повноцінної роботи, якщо він не «підключений» до світової Мережі, до банків даних, що стали активним продовженням людської пам'яті, яка опосередковано бере участь у творчому процесі, у процесі прийняття рішень, у кожній мережевій або немережевій формі людської діяльності. Людина, включена у культуру, зауважує А. Бистрова, «найбільш повно несе в собі можливість координації своїх здібностей, задатків і інтересів з тим середовищем, у просторі і часі якого вона існує, діє, розвивається» [3, с. 145]. Володіючи масштабною інваріантністю, кожна людина «відмінно-тотожна» стосовно до інших, несе в собі всі аспекти «Універсуму культури». Такою універсалією вбачається багатьом соціальним дослідникам сьогодні саме моральнісна царина як «фундаментальний імперативно-ціннісний досвід людства» по виявленню духовних засад людської спільності, міжособистого єднання, гармонізації людських взаємовідносин, поєднаності людини із світом.

Таким чином, розвиток загальнолюдської культури, нові інформаційно-технологічні особливості її розвитку вимагають формування творчої людини, професійного фахівця спроможного вирішувати проблеми, що виникають в ході особистісної самореалізації і суспільного прогресу в цілому. Адже в умовах, коли інноваційні технології завойовують все міцніші позиції в розвинутих суспільствах, проблема самовизначення людини, її самості, здатності до самостійного творення стає все більш актуальною. Тут йдеться не лише про її збереження, а й про можливості подальшого розвитку власної унікальної індивідуальності. А це, в свою чергу, вимагає вибору таких тенденцій розвитку сучасних інформаційних технологій, в яких пріоритетом були б загальнолюдські цінності, які не тільки змушують замислитися над метою людського життя, а потребують мудрості і чутливості, яка виходить за межі технологічних знань.

Бібліографічні посилання:

1. Аббаньяно Н. Структура экзистенции. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / Н.Аббаньяно; [пер. с итал. А.Л. Зорина]. – СПб. : «Алетейа», 1998. – 603с.
2. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / Х. Арендт ; [пер. з англ.. Вілен Черняк]. – К. : Дух і Літера, 2002. – 321с.
3. Быстрова А. Н. Универсум культуры и универсальность человека / А. Н. Быстрова // Философские науки. – 2005. – № 7. – М. : Гуманитарий. – С. 133–145.
4. Громыко Н. В. Новые информационные технологи и судьба рациональности в современной культуре : матер. «Круглого стола» / Н. В. Громыко // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 3–52.
5. Девтеров І. В. Вплив світової культури на формування Internet-контенту / І. В. Девтеров // Вісник НТУУ: Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2002. – Вип.2. – С. 7–14.
6. Егоров В. С. Философия открытого мира : моногр. / Виктор Серафимович Егоров. – М. : Моск. Психолого-социальный ин-т : Воронеж. изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 320с.
7. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу : моногр. / Томас Гілланд Еріксен ; [пер. з англ. Віктор Дмитрук]. – Львів : Кальварія, 2004. – 196с.
8. Іванов В. Комп'ютерні мас-медіа на межі століть / В. Іванов // Актуальні питання масової комунікації. – 2002. – Вип. 3. – С. 41–46.
9. Колесник О. С. Інтернет та «містична співпричетність»: структура хаосу / О. С. Колесник // зб. наук. Статей : Людина і культура в умовах глобалізації. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 400с.
10. Лосева О. А. Социальная детерминация исследований языкового общества в XX-XXI вв. / О. А. Лосева ; авт. И. А. Новикова// Вестник Российского философского общества. – 2006. – 1 (37) – С. 153–156.
11. Лукьянец В.С. Глобализация. Технонаука. «Зловещее изменение мира» / В. С. Лукьянец // зб. наук. статей : Людина і культура в умовах глобалізації. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 400с.
12. Миронов А. В. Техноэтика: ответ на актуальне проблемы перехода к устойчивому развитию / А. В. Миронов // Вестн. Моск. ун-та. Сер.7. Философия. – 2004. – № 3. – С. 3–13.
13. Попов В. Технократичні орієнтації XX сторіччя / В. Попов // Філософська думка. – 2006. – № 2. – С. 35–50.
14. Этические проблемы компьютеризации. Реферативный сборник : моногр. / [под ред. В.А. Виноградова, А.Н. Авдулова, В.П. Зинченко и др.]. – М., 1990. – 156с.

Палагнюк М.М. Информационные технологии и их значение в формировании ценностных

ориентаций студентов высших технических учебных заведений.

Проанализировано влияние инновационных технологий на формирование ценностных ориентаций студентов высших технических учебных заведений и пользователей персональных компьютеров. Определены основные пути взаимодействия человек -техника -человек и прогнозируемо развитие современных коммуникаций в ближайшем будущем.

Ключевые слова: коммуникация, ценностные ориентации, информационные технологии, творчество, собственная идентичность.

Palahniuk M. Information technologies and their importance in shaping the value of students` orientations of higher technical educational institutions.

Today engineering activities are implemented in varied forms technosphere, determined face of modern civilization and had a specific effect on the course of history. Ultimate social contribution of engineers in modern life is ambiguous and requires clarification, without which it is difficult to clearly judge the prospects of civilization of moral and spiritual progress. It is clear that further progressive development of humanity necessary reliance on the activity of free and intellectually creative community Engineers personalities.

Twentieth century showed that the problem of responsibility engineer to history and humanity should be distinguished position of engineer -researcher on the position of engineer practice. Domestic experts note that the engineer «instrumental reason» can act as a flexible and devoid of normal human intelligence robot that ignores the man and subordinates the interests of all engineering and production. Of course unfair to attribute such a way of thinking throughout the Corps of Engineers as well as how to translate the technical staff responsible politicians and lawyers.

Today, more and more new technologies arise not only of machines and tools, operating, but most affect our minds and run it.

Prospects and the fate of society are the subject of manipulation of scientific and technological elite. The technique of the person behind the machine does not see itself.

The purpose of the paper is an attempt to figure out how to now solve the problem of ethical and social responsibility, creativity and personal self-realization of man in the modern network information space, make a prediction dosage of electronic communications in the near future and their impact on the internal world and the personal beliefs of the potential user.

Keywords: communication, values, information technology, creativity, self- identity.

Надійшла до редколегії: 10.12.2013 р.

УДК 007 :124.5 : 165.21

Ю. Ю. Полулях

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

СЕМІОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЇ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Специфіка ціннісних вимірів інформації потребує усебічного розгляду. Аналіз аксіологічних й прагматичних концепцій дозволяє виявити характеристики, які розглядаються у сучасній науці як основні принципи формування цінності інформації: доцільність, афективна значущість, соціокультурна визначеність.

Ключові слова: інформація, цінність, оцінка, ціннісна інформація, ціль.

Розвиток методів і теоретичної бази інформаційного підходу, який враховує не лише синтактичні, але й семантичні аспекти інформації, приходить до визнання важливості прагматичного виміру інформації. Прагматика інформації в цілому виражає відношення між інформацією, приймачем (одержувачем) інформації і ціллю, у рамках якого це відношення набуває характер ціннісного. Ціннісна маніфестація інформації у прагматичній перспективі зачіпає проблеми корисності, ефективності, економічності, бажаності, значущості, вартості тощо інформації, оскільки на прагматичному рівні здійсненні інформаційної взаємодії важлива не інформація взагалі, а саме та інформація, яка постає як найбільш цінна (володіє найбільшою цінністю) для учасників інформаційної взаємодії. У той же час, незважаючи на важливість ціннісного визначення інформації у соціокультурній динаміці, аксіологія інформації є недостатньо розробленою у вітчизняній науці. Інформаційна культура сучасного суспільства вимагає чіткого розуміння інформаційних процесів, які у ній відбуваються, що також визначає актуальність аналітики ціннісних аспектів інформації. Саме тому метою статті є розгляд аксіологічних засад концепції

інформації та ціннісних підстав інформаційної активності.

Під цінністю в сучасній філософії розуміють принципи, які утворюють смисли людського буття та задають спрямованість і вмотивованість людському життю, діяльності, конкретним діянням і вчинкам [1, с. 25]. Це певні «невербалізовані», «атомарні» складові найбільш глибинного шару усієї інтенційної структури особистості – у єдності предметів її спрямувань (аспект майбутнього) особливого переживання-володіння (аспект сьогодення) і зберігання свого «надбання» в потайниках серця (аспект того, що пройшло), – які конституюють її внутрішній світ як «унікальне суб'єктивне буття» [30, с. 320-321]. Ці визначення обмежується сферою суб'єктивності людини, що, в певному значенні, не дозволяє побачити об'єктивну сутність цінності. Зрозуміло, цінності тісно пов'язані з існуванням людини, впливають на неї, як і людина впливає на них, проте вони не є виключно суб'єктивним чинником «унікального буття» людини. Тут відбувається плутанина між формою і змістом ціннісного відношення, які зводяться до суб'єкта як індивіда, який встановлює ці цінності, тоді як ціннісне відношення чітко ділиться на оцінку і цінність, і оцінка якраз належить до суб'єктивного чинника, тоді як цінність – до об'єктивного. Але ця об'єктивність особливого роду – вона соціокультурна за своєю природою, припускає колективне здійснення, і, в певному роді, оцінки завжди є залежними від цінності в тій мірі, в якій індивід є частиною колективу, де ці цінності домінують.

Варто відмітити, що філософсько-історичний розвиток терміна «цінність» був тісно пов'язаний з поняттями «благо», «ціль» і «вартість», а складність визначення терміна набула вираження в численних характеристиках і дефініціях поняття цінності. Так, Платон розглядав вище благо як єдність ціннісної тріади: «Якщо ми не в змозі уловити благо однією ідеєю, то упіймаємо трьома - красою, співмірністю і істиною; склавши їх наче воєдино, ми скажемо, що це і є дійсна причина того, що міститься у суміші, і завдяки її доброті сама суміш стає благом» [16, с. 83]. Арістотель розкрив телеологічний характер ціннісного буття: «Вище благо є досконала ціль, досконала ж ціль сама по собі є, мабуть, не що інше, як щастя» [2, с. 301]. Стоїки вказали на прагматичний характер цінності: «Благо – це користь або те, що не відрізняється від користі, що приносить користь, зокрема сама ж користь або те, що з нею єдине» [28, с. 28]. Прагматично-телеологічна характеристика ціннісного ставлення стає домінуючою у аксіологічній теорії починаючи з епохи Відродження. Л. Валла відмічає: «Благо це те, що викликає насолоду (тобто те, що містить у собі користь)» [7, с. 82]. Ф. Бекон підкреслює, що благо – це ціль спрямування, як природи, так і суспільства [6, с. 198-205]. Т. Гоббс розкриває антропологічну релятивність ціннісного ставлення: «Не можна говорити про благо безвідносно до кого-небудь, бо воно завжди є благо для яких-небудь людей або для якої-небудь людини» [10, с. 240]. Шефтсбері зосереджує увагу на антропології цінності: «Благо це те, чим задоволена буває людська природа, що єдине і може бути благом людини» [33, с. 232]. Д. Г'юм стверджує, що цінності «повністю відносні і полягають в тому приємному відчутті, яке породжується об'єктом в тому або іншому дусі відповідно до структури і устрою останнього» [34, с. 724]. І. Кант розділяє цінності на обумовлені та абсолютні, і до обумовлених він відносив цінності предметів схильностей, «оскільки якби не було схильностей і заснованих на них потреб, то і предмет їх не мав би ніякої цінності» [15, с. 269]. Абсолютна цінність, на думку Канта, це цінність розумних істот.

Г. Рікерт розглядав сутність цінностей як значущість, а не як фізичну або психічну фактичність. При цьому «цінності пов'язані з дійсністю, і зв'язок цей можна помислити у двох смислах. Цінність може, по-перше, таким чином приєднуватися до об'єкта, що останній робиться тим самим благом, і вона може також бути таким чином пов'язаною з актом суб'єкта, що акт цей стає оцінкою. Блага ж і оцінки можуть бути розглянуті з точки зору значущості пов'язаних з ними цінностей, тобто так, що намагаються встановити, чи заслуговує яке-небудь благо дійсно найменування блага і чи по праву здійснюється яка-небудь оцінка» [21, с. 94]. На думку М. Шелера, цінності існують об'єктивно, поза інтенційністю суб'єктів, але вони розкривають себе лише у афективному споглядані і не може бути виражені

у формах логічного мислення [32, с.286-287]. Обидва філософи констатували, що цінності завжди дані у ієрархічно-ярусній маніфестації, тобто цінності існують завжди у певній системі відношень щодо світу і щодо самих себе, й, виходячи з цього, аксіологічно конструюють диференційно-структурну розмітку світу [22, с. 375-386; 32, с. 323-328].

У радянській філософії на в першу чергу розглядалася соціальна сутність ціннісного ставлення. В. Тугарінов як цінності визначає ті предмети, явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні тощо) людям певного суспільства або класу або окремої особи як засоби задоволення їх потреб і інтересів, а також - ідеї і спонукання як норма, ціль або ідеал [26, с. 11]. О. Дробницький вважає, що для теоретичної свідомості цінність «це досить-таки худа абстракція» [13, с. 334], тому що термін «цінність» може широко використовуватися лише буденною свідомістю, оскільки через нього ця свідомість виражає суб'єктивні емоції і переживання. М. Каган постулює, що цінність об'єкту «встановлюється безпосередньою реакцією суб'єкта, індивідуального або колективного, відповідно до того, як входить цей об'єкт в життєвий досвід цього суб'єкта, яке відношення до себе він викликає, як він емоційно освоюється» [14, с. 74]. Сфера ціннісної свідомості, вказує дослідник, засновується на специфічному відношенні суб'єкта до об'єкту, яке не є гносеологічним, оскільки об'єкт співвідноситься у цьому відношенні із потребами суб'єкта, а не зі своїм буттям.

Сучасна українська аксіологічна думка у визначенні поняття цінності в першу чергу орієнтується на соціокультурну дефініцію. Так, М. Попович характеризує ціннісне буття людини як світ культури: «Культура являє собою сферу життєдіяльності людини, в якій вона причетна до цінностей – споживає і творить їх» [19, с. 158]. І. Стрелецькая постулює, що цінності виникають як результат цілераціональної діяльності, і робить висновок, що людина володіє здатністю «виокремлювати значуще і незначуще за допомогою механізму оцінки, що дозволяє у формі психічного процесу (діяльність регуляторної формації мозку) розсікати (ділити) реальність, телеономно й ціннісно її освоювати, закріплювати в індивідуальній пам'яті й колективній свідомості «значуще» (значення і смисли) як елементи знання про дійсність» [25, с. 9-10]. В. Стасевич розглядає цінність як «будь-який об'єкт буття, здатний об'єктивно задовольнити потребу соціального суб'єкта (індивіда або суспільства в цілому) і пов'язаний з суб'єктом певним смисловим зв'язком» [23, с. 12]. На думку О. Ременець, цінність «регулює перебіг процесу задоволення потреб і реалізації інтересів, в основі яких лежать архетипи культури» [20, с. 7]. В. Долженко вважає, що цінності це властивості предметів задовольняти потреби, інтереси і бажання людей, і розрізняє два типи цінностей: «загальнолюдські цінності – це цінності, притаманні людям усіх епох і народів, усіх класів и соціальних шарів, а національні цінності у загальному вигляді являються обмеженням загальнолюдських цінностей рамками конкретного народу, конкретної нації, яке проявляється у культурі, традиціях і обрядах того або іншого народу» [12, с. 10]. На думку Н. Буруковської, кожна система цінностей є нормативним аспектом свідомості, а поняття цінності «відображає властивість різноманітних цінностей вказувати на людське, соціально-культурне значення тих чи інших об'єктів, на визначеність об'єкту для суб'єкту» [5, с. 8].

Різноманіття дефініцій цінності пов'язано в першу чергу з різноманітністю ціннісного ставлення і соціально-історичним розвитком його форм. Проте, на нашу думку, виявлені Г. Рікертом співвідношення «оцінка / цінність» і «благо / цінність» (оцінка – суб'єктивний акт судження, а благо – об'єкт-носій цінності) [21, с. 93-96] дозволяють простою формою ціннісного відношення вважати тріаду «цінність – благо – оцінка», де цінність є тим значенням, яке виступає і як зміст оцінки, і як зміст блага.

Специфіка цінності проявляється в такому: вона є значуще-цілеспрямованою по відношенню до суб'єкта і об'єкта. Іншими словами, цінність є ціллю, яка значуща для суб'єкта і досягти яку він може тільки за допомогою отримання або створення певних об'єктів (у свою чергу антицінність – те, чого суб'єкт уникає за допомогою

ігнорування або знищення певних об'єктів). Ціннісне відношення – це цілеспрямоване відношення, утвердження об'єктів (речей, ідей, смислів, переживань) у вигляді цілі, яку повинен прагнути або яку повинен уникати суб'єкт (індивід, група, суспільство). На відміну від простої цілі (наприклад, суто практичної – побудувати будинок для житла), цінність несе в собі значущість, яка має вплив в першу чергу на емоційну сферу людини (й афективну сферу культури взагалі) і тим самим викликає оцінку. Наприклад, спорудження будинку може нести суспільну значущість (як подолання будівельної кризи), естетичну значущість (створення художньо-архітектурного комплексу), історичну значущість (реставрація старовинних будинків), релігійну значущість (зведення храму) тощо. У цьому смислі суспільні цілі в тій чи іншій мірі є цінностями як своєрідними афективними векторами (афекторами) соціокультурної діяльності.

У вітчизняній науковій традиції цінність інформації визначали, виходячи з її впливу на поведінку тієї або іншої інформаційної системи, її зв'язки з цілеспрямованою поведінкою. У рамках розгляду цінності як властивості інформації виділяють такі підходи [27, с. 121-125]:

а) підхід О. Харкевича, який вважає, що питання про цінність інформації вирішується у рамках шеннонівської теорії інформації для фіксованого класу завдань, в яких задана ціль, заради якої інформація збирається: ««Інформація цінна, оскільки вона сприяє досягненню поставленої цілі. Одна і та ж інформація може мати різну цінність, якщо її розглядати з точки зору використання для різних цілей» [29, с. 54]. На думку О. Харкевича, цінність інформації може бути виражена через логарифмічну міру приросту ймовірності досягнення цілі $I = \log P_i / P_0$, де I – цінність інформації, P_0 – ймовірність досягнення цілі до отримання інформації, P_i – ймовірність досягнення цілі після отримання інформації;

б) теоретично-ігровий підхід, в якому застосовується математичний апарат теорії прийняття рішень і оптимального керування для визначення цінності інформації у ряді конкретних завдань. М. Гавурін [9], Б. Гришанін [11] та Р. Стратонович [24, с. 297-333] вважають, що якщо поняття кількості інформації в статистичній теорії визначається лише завданням ймовірності результатів, то міра цінності інформації вимагає введення додаткових функцій штрафів (втрат). Оцінка інформації відбувається в результаті мінімізації втрат, і тоді максимальну цінність матиме та кількість інформації, яка зменшує втрати до нуля;

в) підхід М. Бонгарда, який вводить поняття корисної інформації, припускаючи, що отримувана кількість інформації певних відомостей може взагалі не мати ніякої цінності або цінність може бути негативною. Дослідник намагається сформулювати міри цінності інформації, яка залежала б від того, яке завдання вирішує одержувач, що він знає до отримання повідомлення і як він це повідомлення тлумачить. М. Бонгард вважає, що невизначеність повідомлень може не лише зменшуватися в результаті передачі повідомлення, але й зростати у тому випадку, коли передається помилкова інформація (дезінформація). Інформація являється корисною, якщо вона зменшує невизначеність. Дослідник зазначає, що «не має смислу говорити про корисну інформацію, що міститься в сигналі, якщо не вказані: завдання, яке вирішується, початковий стан вирішального алгоритму і властивості алгоритму, що декодує» [4, с. 14]. Тому корисність інформація залежить не лише від вирішального алгоритму, але й від алгоритму, що декодує, від інтерпретації повідомлення з точки зору наявних знань системи-одержувача повідомлення.

Від розглянутого аксіологічно-прагматичного підходу відрізняється кібернетично-аксіологічний підхід І. Полєтаєва [17; 18]. Аналізуючи прагматичні виміри інформації, І. Полєтаєв вводить поняття автономної системи (А-системи) на основі моделі функціонуючої відкритої системи загального вигляду (Ф-системи), прообразами якої є реально існуючі природні і штучні системи, такі як органели живих клітин і клітина в цілому, орган в організмі і сам організм, популяції в межах біоценозу і сам біоценоз тощо. Істотними властивостями такої кібернетичної Ф-системи є такі:

1) Ф-система є відкритою і безперервно забезпечується вільною енергією із

зовнішнього джерела;

2) Ф-система є метастабільною, тобто має властивість виявляти реакцію високого рівня енергії на специфічні слабкі дії ззовні (сигнали);

3) структура Ф-системи визначає різноманітність реакцій і їхню належність до специфічних сигналів.

Саме ці властивості перетворять будь-яку систему в кібернетичну Ф-систему, яка допускає керування за допомогою інформації. І. Полєтаєв зазначає, що інформацією зазвичай називають явище, коли події на вході системи спричиняють інші події усередині системи і на її виході. При цьому інші події пов'язані з першими подіями ланцюжком процесів кодування, і тому умовно, в коді системи, відповідають їм.

Виходячи з цього визначення інформації, дослідник розробляє співвідношення фізичної ентропії H_e, інформаційної ентропії $H_к$, фізичної негентропії N й кількості інформації I, відмічаючи, що вони виявляються порівнянними і тісно пов'язаними в процесах керування. З одного боку, отримання, трансляція і перероблення інформації пов'язані із зростанням фізичної ентропії в системі, а з іншого боку, керування за допомогою інформації може бути організоване так, щоб відновити її втрати в Ф-системі завдяки негентропії, що надходить ззовні. Принцип зв'язку кількості інформації і негентропії на рівні такого роду систем і виступає безпосередньою основою негентропійного визначення цінності інформації, яке поширюється на А-системи. Критерієм цінності інформації, яка використовується для керування А-системою, за І. Полєтаєвим, є величина накопичень в А-системі негентропії (як заходи структурності, впорядкованості, різноманітності тощо) і швидкість її накопичення.

Прагматичні властивості інформації є залежними від особливостей «сприйняття» А-системи, від здатності декодувати повідомлення і зрозуміти його значення, оскільки цінність повідомлення, по відношенню до якого система є некомпетентною і яке тому для неї не має смислу, дорівнює нулю. У свою чергу, збільшення міри компетентності і ускладнення «сприйняття» веде до зростання цінності повідомлення і підвищення ефективності А-системи щодо накопичення негентропії. Тому І. Полєтаєв пов'язує цінність інформації з негентропійними процесами на рівні А-систем, а будь-яка зміна керування А-системою чи зміна її структури, що призводить до збільшення негентропії, називає адаптивною зміною.

У рамках цих адаптивних змін особливу роль має ціль, яка виступає як модель, як образ адаптивної реакції або класу адаптивних змін. Виникнення образу цілі або уявлення про ціль в «сприйнятті» А-системи пов'язано з відображенням підсистемою керування будь-якого лімітуючого чинника в процесі функціонування системи. Поведінка А-системи в цьому випадку стає доцільною, спрямованою на рішення певних завдань, які утворюють ієрархію критеріїв. Серед цих завдань вищим виявляється накопичення негентропії. Таким чином, в рамках підходу І. Полєтаєва проблеми цінності інформації визначається розглядом зв'язку інформаційних і негентропійних процесів на рівні кібернетичних систем, в ході яких цінність інформації пов'язується з негентропійним критерієм розвитку матеріальних систем.

Потрібно вказати, що у рамках статистичної теорії інформації цінність інформації визначається як певний синтаксис, певна форма кодування змісту повідомлення, яка забезпечує передачу повідомлення по каналу зв'язку. Аксіологічний акцент тут ставиться на пропускній спроможності каналу зв'язку, на поліпшенні якості системи кодифікації і стані самого каналу зв'язку, який б зменшував шумові перешкоди і збільшував би пропускну спроможність.

Проте цей підхід не враховує стан суб'єкта-одержувача, його здатність приймати ту або іншу інформацію, його потребу і зацікавленість в змісті інформації, а також якісний стан інформації (істинність, достовірність, ясність тощо). Цінність інформації пов'язана, в першу чергу, з її практичним застосуванням в соціальній діяльності, використанням її для вирішення поставлених завдань керування для досягнення певної цілі. Ціль в даному випадку виникає як прогностичне передбачення людської діяльності по перетворенню дійсності, і досягнення тієї або іншої цілі пов'язане із зменшенням невизначеності, тому критерієм цінності інформації може бути зміна

ймовірності досягнення цілі після отримання інформації. Отримана інформація може збільшувати, зменшувати або зовсім не змінювати ймовірність досягнення цілі, проте інформація, яка зменшує ймовірність досягнення цілі, має негативну цінність і є дезінформацією.

На думку В. Василенко [8], для вирішення проблеми цінності інформації треба розмежувати і встановити взаємозв'язок цінності інформації про якийсь об'єкт і цінність самого цього об'єкта для адресата, а також цілі пізнавальної, яка може бути досягнута за допомогою однієї інформації, і цілі практичної, яка досягається за допомогою предметної діяльності. Інформація набуває цінності, вважає дослідник, якщо вона використовується одержувачем. Це використання може бути:

1) внутрішнім, коли за допомогою цієї інформації розробляються ментальні проекти і програма майбутньої діяльності та її результатів;

2) зовнішнім, коли закладена в планах і проектах інформація є спрямовуючим орієнтиром практичної діяльності.

Цінність інформації при внутрішньому її використанні є умовною, оскільки використання інформації є переходом від внутрішнього її освоєння до практичної взаємодії з її джерелом. Саме на основі цінності відповідного об'єкта або дії для практичної життєдіяльності людини людина судить і про цінність інформації. Таким чином, використання інформації виникає у виді «накладення» двох оцінних актів: розгляду об'єкта як цінного з присвоєнням йому позитивної або негативної оцінки і розгляду цінності інформації залежно від присвоєної оцінки.

Виходячи з цієї залежності цінності інформації від цінності об'єкта (джерела інформації), В. Василенко вважає, що цінність інформації має вимірюватися в одиницях, якими виміряється цінність об'єктів, що відображуються нею і перетворюються за її допомогою. Наприклад, міра цінності інформації може бути виражена величиною заощаджених або витрачених при її практичному використанні матеріальних засобів, енергетичних ресурсів, трудових витрат або грошових капіталів.

Отже, цінність інформації, з одного боку, визначена властивостями самої інформації (такими, як кількість різноманітності, що міститься в ній, міра відображення нею об'єкта, зрозумілість, новизна і істинність), а, з іншого, ця цінність детермінована ціллю і мірою її практичного використання конкретним одержувачем. Тому, згідно з В. Василенко, специфічною рисою цінності інформації є її вторинність по відношенню до цінності об'єкта. Проте варто відмітити, що в деяких випадках саме інформація є більш цінною, ніж сам об'єкт як зміст цієї інформації. Без попередньої інформації про навколишні об'єкти, про їхні властивості і структуру, відношення до інших об'єктів тощо неможливо адекватно оцінити самі об'єкти, а цінність інформації може мати різну значущість для відправника і одержувача. Так, наприклад, цінність інформації для відправника може залежати від спонукання одержувача до зміни думки або дії, а цінність інформації для одержувача – від вибору завдяки їй найкоротшого шляху до досягнення цілі.

Правомірність розгляду прагматичного аспекту інформації як ціннісного обґрунтовується зв'язком між ціннісними і цілеспрямованими процесами, а саме – цілеспрямованими підставами функціонування систем, які використовують інформаційні процеси для свого становлення і розвитку. Корисність, ефективність, значущість і інші прагматичні властивості інформації впливають на поведінку складних біологічних і соціальних систем, функціонування яких пов'язане з керуванням і прогнозуванням.

Цінність інформації в цьому випадку визначає ухвалення рішень щодо керування для здійснення тієї або іншої цілі. Наслідком впливу інформації на систему може бути зміна поведінки системи, проте кібернетичні системи часто сприймають інформацію, не реагуючи на це зміною поведінки, а реагуючи виникненням готовності до зміни. Тому вплив інформації в ціннісному вимірі можна розділити на репрезентативний, який змінює внутрішню модель системи, і актуальний, який впливає безпосередньо на поведінку системи. На нашу думку, це є не тільки різними способами впливу інформації, але й різними способами буття цінності – аксіологічного і прагматичного.

Цінність інформації виступає як єдність суб'єктивного і об'єктивного, оскільки в

даному випадку ціннісне відношення здійснюється лише при наявності одержувача інформації (суб'єктивний чинник цінності), і самої інформації (об'єктивний чинник цінності). При цьому варто розуміти, що цінність, в певному значенні, є інформаційним феноменом, своєрідною інформаційною моделлю, по відношенню до якої акт судження і носій інформації стають оцінкою і благом відповідно.

В. Баєва вказує, що «що особливістю цінностей як виду інформації про суб'єкта, є здатність не лише відображати ту або іншу якість, але і моделювати належний, досконалий варіант реальності, який у свою чергу починає управляти актуальним станом, і перепрограмувати його» [3, с. 69]. На думку дослідниці, для суспільної свідомості цінності виступають семантичними кодами культури і життєдіяльності, на основі яких не тільки відбувається дескрипція історичних подій такими, як вони є, «у площині», але і зрозуміти їх потенціал, побачити їх «у перспективі». Цінності тоді є факторами, які викликають у природній системі соціуму процеси, які засновані на виборі значущих модальностей: «Результатом цього виявляється набагато більший діапазон варіантів існування і розвитку соціальної реальності, де роль індивідуального може виявитися значнішою, ніж роль типового. Інформаційне бачення цінності, таким чином, виражається в розумінні її суті як маніфестації суб'єктивності і її ролі як можливості «перекодування» реальності, наповнення буття смислами і цілями, що мають творчий перетворюючий характер» [там само].

Виходячи з цього, В. Баєва припускає, що якщо цінності є одним із видів інформації, заснованим на маніфестації уявлень про досконале буття через суб'єктивність, яка за допомогою цих уявлень може управляти своїм життям і навколишньою дійсністю, то цінності є екзистенціальними утвореннями. Суб'єктивність тут виступає формою інформаційного розкриття екзистенціальних смислів, оскільки саме через можливість прочитання й використання інформації її трансляція придбаває смисл: «Добування інформації, таким чином, виявляє її цінність, яка полягає у збереженні і розвитку унікальних, різноманітних можливостей прояву буття» [3, с. 103]. Така ціннісна сутність інформації й інформаційна сутність цінності, згідно з В. Баєвою, визначається буттям інформації. Це буття є джерелом й підґрунтям різноманіття феноменів буття, а також причиною їх здатності до змін й самостійного становлення.

Отже, у рамках прагматичного розгляду, інформація набуває цінності у рамках певних цільових стратегій кібернетичної активності і комунікативної взаємодії. Це актуальний ціннісний вплив інформації. Аксіологічна інтерпретація вказує на цінність як на особливу інформаційну сутність, яка розкриває різноманіття буття через ціннісне моделювання. Це репрезентативний ціннісний вплив інформації. Доцільність є загальним феноменом для прагматичної оцінки інформації і здійснення ціннісної інформації. Виходячи із прагматичного аналізу цінності інформації, можливо припустити, що цінності формуються завдяки селекції, стереотипізації й універсалізації прагматичних якостей інформаційної взаємодії. Прагматика інформації засновується на значущих розрізняльних опозиціях, по яким оцінюється інформація: «ефективності – неефективності», «важливості – не важливості», «істинності – неістинності» тощо. Оцінка інформації тут відбувається з точки зору відповідності інформації цілям суб'єктів інформаційної взаємодії, а внаслідок селективних трансформацій й соціальних регламентацій оцінок, через які створюються єдині для усіх членів певного соціуму системи оцінювання, породжуються автономні комплекси цінностей та ієрархічне співвідношення між ними. Треба підкреслити, що мова тут йде про оцінку інформації та про ціннісну інформацію, тобто, інформацію, породжену певною ціннісною моделлю – афективно-значущою цільовою схемою соціокультурної діяльності індивідів. Тобто, цінності як афекторні моделі є певного роду інформаційними сутностями, оскільки виступають як кібернетичні регулятори соціокультурної діяльності. І саме на підставі ціннісних моделей надалі відбувається оцінка інформації на основі певної системи цінностей, а не лише тільки на основі її прагматичних властивостей.

Різницю між прагматикою інформації (актуальна оцінка інформації на основі її прагматично-інформаційних якостей) і аксіологією інформації (репрезентативна оцінка інформації на основі її певної цінності) можна продемонструвати таким чином. Згідно з А. Урсулом [27, с. 131], цінність інформації може бути класифікована:

1) залежно від споживача інформації (може бути індивідуальною (для окремої людини), груповою (для соціальної організації, установи), відомчою, державною тощо);

2) залежно від цілей, які ставляться при використанні інформації (наприклад, можна виділити теоретичну і практичну цінності наукової інформації; у свою чергу, теоретичну цінність наукової інформації можна підрозділити на методологічну, методичну тощо, практичну ж цінність – на економічну, виробничу, технічну тощо);

3) залежно від форми інформації (наприклад, цінність фактів, понять, суджень, висновків, законів, принципів, теорій, гіпотез тощо як різних форм наукової інформації).

Тут мова йде про оцінку інформації на основі певних якостей самої інформації, у відповідності інформації цім якостям. На відміну від А. Урсула, Т. Чапля [28, с. 89-92] пропонує розрізняти цінність інформації, виділяючи такі аксіологічні аспекти інформаційної взаємодії, як:

1) цінність наукової інформації – визначається мірою її відповідності об'єктивній реальності як за змістом, так і за тим, наскільки її форма кодування здатна донести цей зміст. Тут важлива об'єктивність, істинність, верифікованість інформації відносно навколишньої дійсності або людської діяльності;

2) цінність естетичної інформації – визначається смисловою варіативністю знаків, а також суб'єктивним досвідом і сприйняттям, незважаючи на те, що мистецтво оперує знаками, які несуть в собі об'єктивну інформацію. Проте використання знаків залежить не лише від виду мистецтва, але і від простору-часу, в якому вони функціонують, оскільки знаки в різних культурах можуть набувати різні, навіть протилежні значення. Але з точки зору полісемантичності цінність розміщеної у творі мистецтва інформації тільки збільшуватиметься;

3) цінність етичної інформації – визначається її роллю у вибудовуванні і визначенні поведінки людини, групи, суспільства, з позиції її передбачуваності і переваги. Вона проявляється у вигляді ціннісних орієнтацій, на основі яких формуються відносини між індивідом та іншою людиною, групою, суспільством;

4) цінність ідеологічної інформації – визначається її здатністю відображати і транслювати системи ідеалів і переконань, навколо яких організовується соціальне життя індивіда і усього суспільства. При цьому тут важлива функція соціального контролю і регуляції. Тому цінність ідеологічної інформації визначає її здатність зберігати цілісність суспільної системи шляхом обмеження свободи індивіда і одночасно дозволяти системі розвиватися;

5) цінність економічної інформації – визначається матеріальною стороною життя суспільства і кожного індивіда окремо, маючи значущість для своїх споживачів у контексті досягнення ними своїх цілей в економічній галузі життєдіяльності;

6) цінність соціально-політичної інформації – визначається організацією і ефективністю функціонування соціальних систем і системи влади (керування). Цінність соціально-політичної інформації залежить від її здатності зберігати єдність соціальної системи, допускаючи певну міру варіативності.

На відміну від А. Урсула, Т. Чапля розглядає цінність інформації як певного регулятора (схеми) конкретних форм соціокультурної діяльності. Прагматика інформації тут засновується на співвідношенні «оцінка / цінність», де ціннісна визначеність інформації належить «оцінці», у той час як аксіологія інформації засновується на співвідношенні «благо / цінність», де ціннісна визначеність інформації належить «цінності». Цю різницю треба розуміти і постійно артикулювати. Як цінність не зводиться до окремих явищ користі, бажаності, телеологічності тощо, а є системною суперструктурою на їх базисі, так само їй ціннісна інформація не зводиться до оцінки інформації, однак існує саме на основі цього механізму.

Таким чином, цінність інформації пов'язана з різноманіттям форм соціокультурної діяльності. Вона формується на основі прагматичних установок окремих суб'єктів, розвивається у системі суспільних цілей і виражає різноманіття соціокультурних афективно-значущих моделей. Саме тому цінність інформації має відносний характер. Те, що має значущість для одного суб'єкта, може не володіти значущістю для іншого, і тому одним з основних завдань суспільства є створення загального ціннісного

простору (загального аксіологічного коду) для індивідів, що входять в нього. При цьому потреба в адекватному відображенні безлічі суспільних зв'язків і різноманітності навколишнього світу приводить до різноманіття форм ціннісного відношення за аналогією з різноманітністю семантичного простору суспільства.

Бібліографічні посилання:

1. Аксиология : Новейший философский словарь / сост. и гл. н. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., испр. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 25-28. – (Мир энциклопедий).

2. Аристотель Сочинения в четырех томах. Большая этика / Аристотель ; пер. с древнегреческого, общ. ред. А. И. Доватура. – М. : «Мысль», 1983. – Т. 4. – С. 295-374. – (Серия «Философское наследие»).

3. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории: Монография / Л. В. Баева. – Астрахань : Изд-во АГУ, 2004. – 277 с.

4. Бонгард М. М. Проблема узнавания / М. М. Бонгард. – М. : Наука, 1967. – 320 с.

5. Буруковська Н. В. Аксіологічний вимір методологічних тенденцій гуманітарного знання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / Н. В. Буруковська. – К., 2001. – 19 с.

6. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т. 2. Новый органон / Фрэнсис Бэкон; сост., общ. ред. и вступит. статья А.Л. Субботина. – 2-е, испр. и доп. изд. – М. : «Мысль», 1978. – С. 5-214. – (Серия «Философское наследие»).

7. Валла Л. Об истинном и ложном благе / Лоренцо Валла // Эстетика Ренессанса: Антология. В 2-х томах. Т. 1 / Сост. и науч. ред. В. П. Шестаков. – М. : Искусство, 1981. – С. 109-138.

8. Василенко В. А. Философский анализ проблемы ценности информации / В. А. Василенко // Информация в организации и проведении научных исследований: тезисы докладов респ. симпозиума. Выпуск 1. Некоторые проблемные вопросы информатики. – К. : [Б.и.], 1968. – С. 76-88.

9. Гавурин М. К. О ценности информации / М. К. Гавурин // Вестник ЛГУ. Сер.я: Математика, механика и астрономия. – 1963. – Вып. 4. – № 19. – С. 27-34.

10. Гоббс Т. Сочинения в двух томах. Т.1. Основ философии. Часть вторая. О человеке / Т. Гоббс ; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и прим. В. В. Соколов. – М. : «Мысль», 1989. – С. 219-269. – (Серия «Философское наследие»).

11. Гришанин Б.А. Учет стоимости информации в теории ценности информации / Б. А. Гришанин // Известия АН СССР. Техническая кибернетика. – 1967. – № 2. – С. 9-16.

12. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 20 с.

13. Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия / О. Г. Дробницкий. – М. : Политиздат, 1967. – 351 с. – (Над чем работают, о чем спорят философы).

14. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с. – (Над чем работают, о чем спорят философы).

15. Кант И. Сочинения в шести томах. Том 4. Часть 1. Основы метафизики нравственности / И. Кант ; ред. тома В. Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1965. – С. 219-310. – (Серия «Философское наследие»).

16. Платон Собрание сочинений в трех томах. Государство / Платон; пер. с древнегреческого под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. – М. : «Мысль», 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 89-454. – (Серия «Философское наследие»).

17. Полетаев И. А. К определению понятия «информация». I. Семантический аспект. Об «информации по смыслу» / И. А. Полетаев // Исследования по кибернетике. – М. : Советское радио, 1970. – С. 211-227.

18. Полетаев И. А. К определению понятия «информация». II. Прагматический аспект. О ценности информации / И. А. Полетаев // Исследования по кибернетике. – М. : Советское радио, 1970. – С. 228-239.

19. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. В. Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.

20. Ременець О. В. Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. В. Ременець. – К., 2011. – 16 с.

21. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Генрих Риккерт // Науки о природе и науки о культуре / пер. под. ред. С. И. Гессена. – М. : Республика, 1998. – С. 44-128. – (Мыслители XX века).

22. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Науки о природе и науки о культуре / пер. под. ред. С.И. Гессена. – М. : Республика, 1998. – С. 365-402. – (Мыслители XX века).

23. Стасевич В. П. Культура як аксіологічний феномен буття (соціально-філософський аналіз природи та ієрархії культури) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. П. Стасевич. – Донецьк, 2004. – 17 с.

24. Стратонович Р. Л. Теория информации / Р. Л. Стратонович. – М. : Советское радио, 1975. – 424 с.

25. Стрелецькая І. Г. Цінність як предмет соціально-філософського аналізу (методологічний і лінгвосемантичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Г. Стрелецькая. – Донецьк, 2008. – 17 с.

26. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме / В. П. Тугаринов. – Л. : Издательство ЛГУ, 1968. – 124 с.

27. Урсул А. Д. Информация: методологические аспекты / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1971. – 295 с.

28. Фрагменты ранних стоиков. Хрисипп из Сол. Этические фрагменты / Пер. и коммент. А. А. Столярова. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2007. – Т. 3. – Ч. 1. – 311 с.

29. Харкевич А. А. О ценности информации / А. А. Харкевич // Проблемы кибернетики. – Выпуск 4. – М. : Физматгиз,1960. – С. 53-57.

30. Ценность : Новая философская энциклопедия в 4 томах // научно-ред. Совет : предс. В. С. Степин, зам. предс. А. А. Гусейнов, Ю. Г. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – Т.4. – М. : Мысль, 2010. – С. 320-323.

31. Чапля Т. В. Аксиология информационного взаимодействия: теоретико-методологический анализ / Т. В. Чапля. – Новосибирск : Наука, 2006. – 243 с.

32. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей / Макс Шелер // Избранные произведения / пер. с нем. Денежкина А.В., Малинкина А. Н., Филлипова А.Ф. – М. : Издательство Гнозис, 1994. – С. 259-338.

33. Шефтсбери. Моралисты / Шефтсбери // Эстетические опыты / сост., перевод, коммент. А. В. Михайлова. – М. : Искусство, 1974. – С. 77-236. – (История эстетики в памятниках и документах).

34. Юм Д. Сочинения в двух томах. О норме вкуса / Д. Юм ; пер. с англ. С.И. Церетели, и др. – М. : «Мысль», 1965. – Т. 2. – С. 721-744. – (Серия «Философское наследие»).

Полулях Ю. Ю. Семиология информации: аксиологический аспект

Специфика ценностных измерений информации нуждается во всестороннем рассмотрении. Анализ аксиологических и прагматических концепций позволяет выявить характеристики, которые рассматриваются в современной науке как основные принципы формирования ценности информации: целесообразность, аффективная значимость, социокультурная определенность.

Ключевые слова: информация, ценность, оценка, ценностная информация, цель.

Polulyakh J. Semiology of information: axiological aspect

The specific of valued dimensions of information need to be in a careful consideration. Historical and theoretical development of a problem of value forms idea of value as teleological (purposing) structure of human being. In culture, this structure appears as norms, ideals, the goods. This structure becomes value by means of emotional (affective) presentation in experience. Thanks to this presentation, the things given in experience are allocated with the importance and become valuable. In sociocultural dynamics of value exist as certain regions of significant life and form certain valuable hierarchies. Value of information in pragmatical interpretation is considered as existence at information of the properties doing it valuable. Valuable information is given by qualities, which possess the pragmatical importance in the course of an exchange of this information: efficiency, profitability, utility, importance etc. Such value of information is defined from the purposes of exchange of information. Value of information in axiological interpretation is considered as existence of special valuable information. In this concept, value is considered as a certain type of information. Information essence of value defines it as a model, which provides a variety of a choice in various situations of activity. The purpose structure is the general phenomenon for a pragmatical assessment of information and axiological value of information. Through selection, stereotypization and a universalization of pragmatical properties of information valuable models are created. These models are various for various forms of activity and various cultures. Based on valuable models further there is an assessment of information proceeding not only from its pragmatical properties, but also from compliance to values. Thus, the analysis of axiological and pragmatical conceptions allows revealing characteristics, which are considered in a modern science as basic principle of forming valued information. This principle are: expedient, affection significance, sociocultural specific.

Keywords: information, value, evaluation, valued information, purpose.

Надійшла до редколегії: 13.12.2013 р.

УДК 32 : 81’42

О. В. Поспелова

Северный (Арктический) Федеральный Университет имени М. В. Ломоносова, г. Архангельск

ДИСКУРС-АНАЛИЗ И ЕГО МЕСТО В СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЛИТИКИ

Данная статья посвящена месту и роли категории дискурса, а также метода дискурс-анализа в современных социальных и политических исследованиях. Особое внимание уделяется методологическим основаниям и интеллектуальным истоками современных теорий дискурса. В статье рассматриваются различные варианты анализа дискурса, в том числе пример экспликации политического дискурса в онтологии Мартина Хайдеггра, предпринятый социологом Пьером Бурдье. Однако наибольшее внимание уделяется постструктуралистскому анализу, в том виде, в каком он представлен у основателей Эссекской школы дискурс-анализа Эрнесто Лакло и Шанталь Муфф, которые считают, что именно дискурс конституирует весь социальный мир, в том числе и политику.

Ключевые слова: дискурс, дискурс-анализ, радикальная демократия, постмарксизм, микрополитика.

Термин «дискурс» вошел в оборот социальных и политических наук не так давно, но успел стать довольно популярным. Часто под «дискурсом» понимают общую идею о том, что язык всегда структурирован некими паттернами, которые и обуславливают высказывания людей в различных сферах социальной жизни. По мнению М. Йоргенсен и Л. Филлипс, это общее определение на уровне здравого смысла не очень помогает нам прояснить, что такое дискурс или ответить на вопросы о том, как он функционирует и как нам следует его анализировать [4, с. 17].

Дискурс – это способ организации или конструирования знания о каком-нибудь предмете или явлении, т.е. набор идей, образов и практик, которые задают сами формы знания, способы их обсуждения и связанного с ними поведения. В отличие от семиотического, дискурсивный подход интересуется не только тем, как осуществляется репрезентация, но и тем, каковы ее последствия, т.е. политикой репрезентации. Он предполагает анализ того, как организация знания связана с властными отношениями в обществе, как она регулирует поведение, конструирует идентичности, а также - как задаются способы репрезентации и изучения тех или иных феноменов и связанные с ними практики. Но самое главное – этот подход позволяет вскрывать глубинные механизмы и причины насилия и дискриминационных практик.

Важными методологическими ресурсами дискурсивного подхода стали такие направления в социологии, как этнометодология Г. Гарфинкеля, подход Дороти Смит и теория драматургического интеракционизма И. Гоффмана. Данные направления, развивая идеи феноменологической социологии А. Щюца, сосредотачивают свое внимание на изучении повседневного общения, значениях и интерпретациях, лежащих в его основе. Всякое социальное действие ориентировано на общий смысл, подразумеваемый участниками взаимодействия. Социальная коммуникация становится возможной, поскольку существуют повседневные представления о социальной реальности, о наличии социальных ролей и их возможной презентации в социуме.

Теодор ван Дейк выделяет два основных аспекта в когнитивном анализе процесса обработки дискурса – структуры представления знаний и способы его концептуальной организации [3]. В качестве основного типа репрезентации знаний Т. ван Дейк выделяет «модель ситуации». В основе ситуационных моделей лежат не абстрактные знания о стереотипных событиях и ситуациях, а личностные знания носителей языка, аккумулирующие их предшествующий индивидуальный опыт, установки, намерения, чувства, эмоции. В этом смысле люди действуют не столько в реальном мире, говорят не столько о нем, сколько о субъективных моделях. В зависимости от различных стратегий интерпретации, различных знаний, убеждений, мнений, установок, интересов и целей каждый пользователь языка приписывает дискурсу свою макроструктуру. Однако существуют более абстрактные и общие модели понимания языка, поскольку, какова бы ни была когнитивная среда пользователя языка, он не может приписывать дискурсу совершенно произвольные структуры.

Особое место в теории дискурса занимают труды Мишеля Фуко и Юргена Хабермаса. Эти мыслители, по словам Б. Фливберга, являются «теоретиками гражданского общества» и «выявляют сущностную напряженность современности – напряженность между консенсусом и конфликтом» [5, с. 127]. Ключевыми в процессе изменения общества они считают регулирование реальных отношений господства. Однако если Ю. Хабермас идет к регулированию посредством универсалистской теории дискурса, то М. Фуко ищет генеалогическое понимание действительных отношений власти в специфических контекстах. Процедура политического действия, таким образом, видится как макрополитика у Ю. Хабермаса и микрополитика у М. Фуко.

Понятие дискурса у М.Фуко предполагает практики языкового употребления и рассматривается как власть произнесения, когда говорящий снабжен властью утверждать нечто и контролировать позицию слушающего. Традиционная трактовка

языка, рассматривающая язык как совокупность феноменов, скрепленных связями символического характера, затушевывает скрытые за языком стратегии власти и связанное с ними насилие. Насилие - это политический механизм принуждения, который не сводится к деятельности политических институтов, а встроен в наитончайшие механизмы социального обмена. В любом обществе, как полагает М.Фуко, производство дискурса одновременно контролируется, подвергается селекции и перераспределяется с помощью числа процедур, функции которых - нейтрализовать его полномочия, обуздать непредсказуемость его события [6]. Все эти запреты лишь подтверждают связь дискурса с желанием и властью. Как показывает психоанализ, сам дискурс, в свою очередь, является объектом желания, и, как показывает история, это не то, через что являют себя миру битвы и системы подчинения, но и то, ради чего сражаются, власти, которой стремятся завладеть.

Политический дискурс может присутствовать даже там, где мы менее всего ожидаем его увидеть, – в так называемых «чистых теориях», «искусстве для искусства», метафизических построениях философов. В данном случае имеет смысл говорить об инвестировании политического интереса в неполитические концепции и практики. Опыт анализа подобного инвестирования известен отечественным читателям по работе французского социолога Пьера Бурдье «Политическая онтология Мартина Хайдеггера» [2]. Задача Бурдье состояла в том, чтобы показать, каким образом и насколько «чистая философия» Хайдеггера была связана с местом и временем, то есть с историческим и политическим контекстом. Этот способ артикуляции политической онтологии напоминает своего рода детективное расследование, когда аналитик выявляет в «чистых» и как бы политически нейтральных теориях вполне конкретную политическую подоплеку. Подобный прием часто используется теми теоретиками, кто работает в русле «критической теории», например, феминистскими исследователями.

Бурдье довольно долгое время позиционировал себя как непричастный к критической социологии и противопоставляет себя тому направлению в социальных и политических науках, которое оформилось под известным влиянием Франкфуртской школы. Один из столпов этой школы, Теодор Визенгрунд-Адорно, уже предпринимал «политически ангажированное» прочтение Хайдеггера, но его ошибка, по мнению Бурдье, состояла с том, что он напрямую соотносил отличительные черты философии Хайдеггера с характеристиками той классовой группы, к которой тот, принадлежал [2, с. 17]. Подобная прямолинейность вынуждает Адорно представлять идеологию Хайдеггера как выражение настроений группы интеллектуалов, не вписавшихся в индустриальное общество и лишенных независимости и экономической власти. По мнению Бурдье, такой подход не в состоянии уловить конституирующее опосредование, тот хитрый «алхимический принцип», который защищает философский дискурс от прямой редукции к классовой позиции. Бурдье называет философию Хайдеггера «двуличной мыслью», при этом используя французские слова ambiguité и louche. Последнее в своем семантическом поле имеет такие значения, как «сомнительный», «подозрительны», «двусмысленный», «темный», «косой». Подобно тому, как нам порой трудно бывает понять, в какую же сторону действительно смотрит косящий человек, так и дискурсивные стратегии многих теоретиков могут увести нас в сторону, ввести в заблуждение относительно реально наличествующих идейных оснований. Прочтение Адорно оказывается «чисто политическим» и потому слишком прямолинейным, игнорирующим относительную автономию философской мысли, а, следовательно, и внутреннюю логику текста. Это дает оружие в руки тех, кто ратует за истолкование текста исходя из него самого как наиболее корректный и адекватный прием в отношении философского произведения.

Оппозиция между «чисто философским» и «чисто политическим» прочтением, считает Бурдье, должна быть отвергнута. Следует подвергнуть двойному, неразделимо философскому и политическому прочтению те тексты, которые в самом своем основании определяются через их эквивокированность. Не только фундаментальная онтология Хайдеггера, его Sein und Zeit, предполагает

некую политическую онтологию, но и откровенно политические тексты, такие как ректорская речь Хайдеггера от 27 мая 1933 года, пропитаны идиолектом хайдеггеровской метафизики.

В данном случае мы имеем предельно конкретное понимание политической онтологии: то, что мы можем вычленить из текстов Хайдеггера – это политическая онтология Хайдеггера, детерминированная его рецепцией völklisch-идеологии. Хайдеггер вписывает в онтологическую структуру Dasein экзистенциальные характеристики, что позволяет ему онтологизировать трансцендентальное посредством онтологизации истории, отождествляющей бытие и время. Однако этот радикальный поворот приводит в случае Хайдеггера к довольно консервативному выводу, к «своего рода неотомистской мудрости, напоминающей каждому о том, 'кто он есть', и предлагающей 'жить сообразно своему месту'» [2, с. 122]. Когда Хайдеггер говорит о потере себя в «мирскости», «болтовне», «любопытстве», «двусмысленности», то наполняет свою «метафизику упадка» völklisch-смыслом «оторванности от корней». Эта оторванность преподносится как своего рода первородный грех, основа всех частных заблуждений, забвение Бытия.

Многие социальные и политические исследователи прибегают к понятию дискурса, однако его роль в функционировании общества оценивается ими по-разному. Довольно часто дискурсы рассматриваются как отражение социальных механизмов, которые сами по себе имеют недискурсивную природу. Таковы многие марксистские и неомарксистские теории. В этом случае не имеет смысла прибегать к методу дискурс-анализа, ибо предполагается, что фундаментальным является совершенно иной уровень, например, экономический. Однако некоторые исследователи полагают, что дискурсы существуют не только на уровне текстов и/или системы взглядов. Фактически вся социальная реальность, частью которой является и политика, может быть рассмотрена через призму данной категории, трактуя социальную инфраструктуру и институты как части дискурса. В этом случае исследователи рассматривают дискурс одновременно и на символическом, и на материальном уровне, считая его механизмы конститутивными для всего социального мира.

В настоящее время существует множество подходов к анализу дискурсов, каждый из которых является меж- или даже трансдисциплинарным. Йоргенсен и Филлипс полагаю, что наиболее плодотворными среди них будут три подхода: теория дискурса Эрнесто Лакло и Шанталь Муфф, критический дискурс-анализ и дискурсивная психология [4, с. 18]. Все три подхода опираются на принципы социального конструктивизма, который следует понимать как общий научный принцип, а не отдельную теорию. С точки зрения социального конструктивизма, личности и человеческие общества нельзя рассматривать как априорные величины, поскольку они сконструированы двояким образом: дискурсивно и интерактивно. Таким образом, подходы, предполагающие анализ дискурсов, задают принципиально антиэссенциалистскую и антифундаменталистскую перспективу исследования. Опираясь на работы Вивьен Барр и Кеннета Гергена можно сформулировать следующие общефилософские посылки анализа дискурсов. Во-первых, критический подход к «само собой разумеющемуся» знанию. Наши знания о мире не следует принимать за отражение его сущностных структур или кодов внечеловеческой реальности. Реальность доступна нам только посредством некоторых категорий. Следовательно, наши знания – это результат наших способов категоризации реальности, или, другими словами, продукт дискурса. Во-вторых, учет исторической и культурной обусловленности наших взглядов и знаний. Наше мировоззрение, как и наши идентичности, могут меняться со временем. В-третьих, мы должны понимать, что между нашими знаниями и мире и социальными процессами существует связь, а это значит, что, с одной стороны, дискурсы имеют социальные последствия, а с другой – наши способы понимания действительности создаются и поддерживаются социальными процессами. И, в-четвертых, мы должны отдавать себе отчет, что связь существует также между знанием и поведением. В рамках определенного мировоззрения некоторые способы поведения становятся

естественными, а другие – неприемлемыми. Различия в социальных взглядах приводят к различиям в социальных действиях.

Критики социального конструктивизма часто указывают на то, что идея об условности и сконструированности социальных идентичностей противоречит фактам, свидетельствующим о том, что в социальном мире присутствует порядок и принуждение. Однако интерпретация конструктивизма как теории абсолютной произвольности, текучести и хаоса является неадекватной. Подавляющее большинство сторонников этого подхода учитывают наличие в социальном мире правил и порядка. Если наши знания и идентичности условны и изменчивы, это не значит, что они совершенно произвольны. Знания и идентичности ситуационны и в рамках определенных ситуаций относительно стабильны. Ситуации накладывают ограничения на идентичности, которые человек может принимать, а также на утверждения, которые признаются как имеющие смысл. Постструктуралистская теория Лакло и Муфф является хорошим примером того, как можно придерживаться конструктивистского подхода, не упуская из виду ситуативную фиксированность субъекта, без которой было бы невозможно говорить о политическом действии. Их основная работа «Гегемония и социалистическая стратегия» была издана еще в 1985 году, но, к сожалению, до сих пор не переведена на русский язык.

Лакло и Муфф построили свою теорию путем комбинирования и модификации двух интеллектуальных традиций – марксизма и постструктурализма. Они обращаются к анализу не столько материальных условий социального и политического бытия, сколько к дискурсивным практикам, и пытаются восстановить условия, при которых стало возможно дискурсивное функционирование таких марксистских понятий, как «класс», «триада уровней» (экономический, политический и идеологический) или «противоречие между производственными силами и производственными отношениями», а также задают себе вопросы « ...относительно их закономерности или отсутствия таковой в современном капитализме» [1, p. vii-x]. Изменение социальных, политических, экономических и культурных реалий привело к тому, что образовалась постоянно растущая дистанция между миром современного капитализма и тем, что марксизм мог легитимно подвести под свои категории. Пересмотр марксистской теории в свете современных проблем потребовал деконструкции ее центральных категорий. Отсюда – попытка интеграции марксистской традиции, и поструктурализма (Деррида, Фуко, Лакан) на общей платформе антиэссенциализма.

Согласно Лакло и Муфф, центральной категорией политического анализа является не государство, не гражданское общество и даже не рациональность, а гегемония. Это понятие авторы заимствуют у итальянского неомарксиста Антонио Грамши, который стоял несколько особняком по отношению к марксистской традиции и, возможно, потому смог стать отправной точкой нового арсенала концепций, таких как «война позиций», «исторический блок», «коллективная воля», «гегемония», «интеллектуальное и моральное лидерство», которые, в свою очередь, превращаются в объект рефлексии постмарксизма.

Муфф и Лакло полагают, что любое существенное изменение в онтическом содержании исследовательского поля неизбежно ведёт к созданию новой онтологической парадигмы. Альтюссер говорил, что за философией Платона были греческие математики; за рационализмом семнадцатого века – физика Галилея; и что за философией Канта стояла теория Ньютона. Здесь имеется в виду процесс постоянной обратной связи между инкорпорацией новых областей объектов и общими онтологическими категориями определяющими, что, в определённое время, мыслимо в качестве объективно существующего. Переход от марксизма к постмарксизму также предполагает смену онтологического горизонта. Проблемы глобализированного и управляемого информацией общества немыслимы в рамках двух онтологических парадигм, определяющих область марксистской дискурсивности: первая – гегельянская, и вторая – натуралистическая. Поскольку ключевой в анализе является категория гегемонии, то основным вопросом политической онтологии постмарксизма будет следующий: какими должны быть

отношения между сущностями, чтобы стали возможными отношения гегемонии?

Отвечая на этот вопрос, авторы заявляют, что, во-первых, социальное должно пониматься как дискурсивное пространство, где первостепенно важным становится возможность репрезентативных отношений, немыслимымых в рамках физикалистской или натуралистической парадигмы. Вместо этого мы должны принять ту онтологию, которая складывается под влиянием трех интеллектуальных течений XX века: аналитической философии, феноменологии и (пост) структурализма. Таким образом, мы становимся на позицию антиэссенциализма и вынуждены признать, что внутренняя природа элементов социально-политического дискурсивного пространства не предопределяет их взаимоотношений. Тем не менее, необходимым условием существования гегемонии является тот факт, что данные элементы обладают способностью группироваться под влиянием внешней, артикуляционной практики.

Лакло и Муфф определяют основные понятия своей теории следующим образом:

«Мы назовем артикуляцией любую практику установления отношений между элементами, при которой в результате артикуляционной практики изменяется идентичность элементов. Все структурное единство, возникающее в результате артикуляционной практики, мы назовем дискурсом. Различные позиции, в которых знак артикулируется, мы назовем моментами. А элементом мы назовем любое отличие, которое артикулируется в дискурсе» [1, p. 105].

По мнению Муфф и Лакло, гегемонические ре-артикуляции гораздо более распространены в современном мире развитого капитализма, нежели во времена самого Грамши. Из всего вышесказанного становится очевидно, что авторы отказываются от идеи однозначной заданности субъекта структурным уровнем и не приемлют эссенциализма ни в отношении социальных агентов, ни в отношении структур, так или иначе их определяющих. Существуют точки фиксации, которые выступают регуляторами общественных процессов, но эта фиксация не абсолютна, а относительна. Переход к относительной фиксации социального возможен через институт узловых точек, т. е. через придание определенным моментам дискурса приоритетного значения по сравнению с другими, в результате чего они оказываются способны доминировать. Гегемониальная система дискурса непосредственно связана с антагонистической борьбой за придание определенным значениям главенствующей роли. Современное общество предстает как множество политико-общественных объединений, возникающи для защиты прав той или иной социальной группы. Каждое из них обладает небольшой долей власти и способностью конструировать определенную коллективную субъектную позицию. Все они претендуют на признание значимости своих дискурсов и в силу этого находятся в отношениях гегемонии между собой. Они не связаны необходимым образом, но проартикулированы и потому задают нежесткий дискурсивный каркас общественного поля.

Свободная, случайная артикуляция неиерархически переплетенных дискурсов является базисом для недогматической политики гегемонии. Связность дискурса достигается не за счет деятельности трансцендентального субъекта, не за счет идентичности референта-объекта или пред-дискурсивного тематического поля, а в результате определенных закономерностей при артикуляции дифференциальных позиций – общественных течений, либо концепций. Именно борьба этих течений, а не их простое наличие, и обеспечивает достижение истинной цели демократии – отказ от любого универсального подчиняющего дискурса.

Итак, борьба дискурсов оказывается центральной идеей проекта «радикальной демократии». Ни один дискурс не может быть замкнутым и завершенным. Напротив, они постоянно трансформируются, контактируя друг с другом. Из этого вытекает принципиальная незавершенность социальных явлений и невозможность приписать им раз и навсегда фиксированные значения. Все это открывает путь к непрерывной социальной борьбе за то, как определять общество и идентичности. Дискурс формируется благодаря частичной фиксации значений вокруг узловых точек. Под «узловой точкой» понимают привилегированный знак,

вокруг которого начинают группироваться и приобретать значения другие знаки. Например, в политическом дискурсе такими привилегированными знаками могут быть «демократия», «государство», «нация». Фиксация значения и создание когерентного, упорядоченного дискурса происходит за счет исключения всех других потенциальных значений знака, поэтому любой дискурс – это ограничение возможностей. Все возможности, исключенные конкретным дискурсом, Лакло и Муфф определяют как область дискурсивности. Область дискурсивности есть резервуар добавочных значений, возникающих в артикуляционных практиках.

Дискурс всегда сконструирован по отношению к тому, что он исключает, то есть по отношению к области дискурсивности. Другими словами, любое единство значения конструируется по отношению ко всем добавочным значениям, исключенным конкретным дискурсом. Йоргенсен и Филлипс предлагают дополнить теорию дискурса Лакло и Муфф критическим дискурс-анализом Фрэнкло и дифференцировать «область дискурсивности» и «дискурс-строй». Если первое понятие указывает на неструктурированную массу всех возможных значений, то второе – на ограниченный перечень дискурсов, которые борются за гегемонию на одной и той же территории (примерами таких территорий может быть политика или медицина).

Дискурс-анализ Лакло и Муфф потенциально применим для анализа любых социальных феноменов, однако сами авторы полагают, что именно политика обладает приоритетом над другими областями социальной жизни. Именно политические артикуляции определяют, как мы действуем и думаем, и, следовательно, какое общество и как мы создаем. Лакло и Муфф далеки от того, чтобы трактовать дискурсы как чисто лингвистические явления. Дискурсы материальны и инкорпорированы. Политика в рамках дискурс-анализа тоже не может пониматься в своем узком значении – исключительно как борьба партий за политическую власть. Здесь политика – это способ, при помощи которого мы постоянно конституируем социальное, это определенная организация общества, опирающаяся на исключение альтернативного порядка. Таким образом, политика – это не «поверхность» социального, а напротив – глубинные механизмы его создания.

Библиографические ссылки:

1. Laclau E. Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics / E. Laclau, Ch. Mouffe. – 2nd edition. – London : Verso, 2000

2. Бурдье П. Политическая онтология Мартина Хайдеггера / П. Бурдье. – М. : Праскис, 2003. – 272с.

3. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М., Прогресс. 1989. – 308 с.

4. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М. Йоргенсен. – Харьков : Гуманитарный центр, 2008. – 350 с.

5. Фливберг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества / Б. Фливберг // Социологические исследования. 2001, – №2. – С.127–36.

6. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.

Поспєлова О. В. Дискурс-аналіз і його місце в сучасних дослідженнях політики

Дана стаття присвячена місцю і ролі категорії дискурсу, а також методу дискурс-аналізу в сучасних соціальних і політичних дослідженнях. Особлива увага приділяється методологічним підставам та інтелектуальним витокам сучасних теорій дискурсу. Розглядаються різні варіанти аналізу дискурсу, в тому числі приклад експлікації політичного дискурсу в онтології Мартіна Хайдеггра, зроблений соціологом П'єром Бурдьє. Однак найбільшу увагу приділяється постструктуралістському аналізу, в тому вигляді, в якому він представлений у засновників Есекской школи дискурс-аналізу Ернесто Лакло і Шанталь Муфф, які вважають, що саме дискурс конституює весь соціальний світ, у тому числі і політику.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, радикальна демократія, постмарксізм, мікрополітику.

Pospelova O. The discourse-analysis and its role in contemporary social and political studies

This article is devoted to the place and role of the category of discourse, as well as the method of discourse analysis in contemporary social and political research. The author focuses on the methodological reasons and intellectual origins of present-day theories of discourse. The article discusses the various options for the analysis of discourse, including an example of an explication of the political discourse in the

ontology of Martin Heidegger undertaken by sociologist Pierre Bourdieu. However, most attention is paid to post-structuralist analysis, in the form in which it is represented by the founders of the Essex School of discourse analysis Ernesto Laclau and Chantal Mouffe.

The term «discourse» came into circulation in social and political studies of not so long ago, but has already become quite popular. Discourse is a way of organization and constructing knowledge about some object or phenomenon, that is, a set of ideas, images and practices that defines even forms of knowledge, methods of discussion and behavior. In contrast to the semiotic analysis, discursive approach is interested not only in the question how representation can be implemented, but also what are the consequences of these implementations. It supposes the analysis of how the organization of knowledge and power relations in society are linked to each other, how this organization regulates the behavior, designs identity, and how it defines modes of representation and ways of investigation of phenomena and related practices. But the most important thing is that this approach allows us to dissect the underlying mechanisms and causes of violence and discriminatory practices.

In present days there are many approaches to the analysis of discourses, each of which is an inter- or transdisciplinary. Jorgensen and Phillips believe that the most productive among such approaches will be three of them: the theory of discourse Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, the critical discourse analysis and the discursive psychology. All three approaches are based on the principles of social constructivism, which should be understood as a general scientific principle but not the theory. From the perspective of social constructivism an identity and a society can not be regarded as a priori values , because they are constructed in two ways : discursively and interactively . Thus, approaches that analyze discourses can be defined as a fundamentally anti-essentialist and antifundamentalist perspective in political studies.

Keywords: discourse, discourse-analysis, radical democracy, post-marxist theory, micro-politics.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 261.6

С. В. Работкіна

Севастопольський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України

СВІТОГЛЯДНІ ТА ОБРЯДОВІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НЕОЯЗИЧНИЦТВА

Досліджуються світоглядні ідеї та культові особливості неязичницького руху в сучасній Україні. Доводиться, що повернення до «віри предків» відбувається в контексті відродження національної духовної культури. Розкривається відношення неязичницьких громад до феномену двовір'я

Ключові слова: язичництво, українське неоязичництво, християнство, двовір'я, світогляд, обряди.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. зросла зацікавленість українців релігією як важливою складовою людського буття. Але цей інтерес не обов'язково пов'язується лише із християнством. Виникнення багатьох неоязичницьких громад свідчить про бажання повернутися до «віри предків», яка усвідомлюється як джерело самобутньої національної духовної культури. Відтак постає потреба наукового осмислення цього феномену в контексті аналізу сучасних трансформацій релігійних поглядів українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою статті є дослідження сучасних вітчизняних вчених, зокрема Б.Лобовика (давні вірування українців), А.Колодного (аналіз релігійного феномену), Л.Филипович (проблеми етнології релігії та новітніх релігійних течій), В.Єленського (сучасні релігійні процеси). Дисертація О. Гуцуляк «Неоязичництво як світоглядне явище (історико-філософський аналіз)» присвячена дослідженню проблеми генези, розвитку та сутності українського неоязичництва, а також виявленню його самобутності та місця у цивілізаційному контексті сучасності. У дисертації Д. Базика «Первісні релігійні вірування та форми їх сучасного вияву» головна увага приділяється ґрунтовному вивченню українського рідновірства, яке виступає як релігійний рух, зорієнтований на відродження, реконструкцію або створення етнонаціонального світогляду, світосприйняття та релігійних вірувань та його відмінностей від поняття «українське неоязичництво», яке характеризується ідеєю відродження автентичних релігійних вірувань на теренах України.

Враховуючи актуальність теми, метою дослідження є виявлення особливостей різноманітніх течій неязичницького руху в Україні на світоглядному та обрядовому рівнях.

Виклад основного матеріалу. В Україні зростання інтересу до давніх дохристиянських вірувань із самого початку було тісно пов'язано з ідеями національного і державного відродження, з прагненням подолати на підсвідомому рівні відчуття роз'єднання, невпевненості. До неоязичництва в сучасному українському суспільстві звертається, в основному, частина національно орієнтованої інтелігенції, яка в християнстві вбачає генетично чужу для українців віру.

В Україні неоязичництво представлене багатьма течіями (Рідна Віра, РУНВіра, Собор Рідної Віри, Рідна Православна Віра, Великий Вогонь, Ладовіра, Ягновіра, Хара-Хорс тощо). Засновником українського неоязичницького руху визнається Володимир Шаян. Його твори вшановуються послідовниками як основа теолого-філософського осмислення етнічної віри [1]. Результатом діяльності В.Шаяна є відтворення віри Предків у первісному політеїстичному вигляді. На другому етапі діяльності В.Шаяна центральною фігурою стає Сварог, з'являється вчення про Трійцю, сутність якої складає Сварог, Перун і Святовіт. Ці ідеї втілилися в концепції генотеїзму, який мислитель розумів як вчення про єдине українське Божество в безлічі його проявів і сутностей. Послідовники В.Шаяна заснували рух Рідної Віри в Канаді в 1981 р.

До України рідновірські ідеї потрапили після отримання нею державної незалежності. В різних регіонах України почали виникати громади рідновірів. Першим було створено в Києві в 1993 р. товариство Українських язичників-послідовників вчення В.Шаяна «Православ'я». Складність взаємозв'язків між рідновірівськими громадами, прагнення об'єднати зусилля «на засадах взаємодопомоги і взаємоповаги» поступово призвело до усвідомлення необхідності створення Об'єднання Рідновірів України). Професора В.Шаяна рідновіри визнають Великим Волхвом України, Верховною Волхвинею обрано Зореславу (голову Київської громади «Православ'я» Г. Лозко). Рідновіри стверджують, що їх вчитель добре розумів загальні закономірності релігійної еволюції, тому прагнув відтворити віру предків на сучасному науково-теоретичному рівні.

Рідновіри мають власне вчення «Волховик», молитовник «Православ: моління до Рідних Богів» і обрядовий календар «Коло Свароже». Ґрунтуючись на культовій пам'ятці українського язичництва - «Велесовій Книзі» - рідновіри склали свій Символ віри, який дає вичерпне уявлення про релігійні переваги язичників. «Заповіді Рідновіра» складають своєрідну програму життя сучасного язичника. Певні заповіді вміщують в собі онтологічні, діалектичні ідеї (Кожне життя є святістю. Життя явного після смерті немає. Мета Життя Людини - розвиток себе і середовищ свого розвитку), а також етичні та патріотичні моменти (..у тяжкі хвилини своєї країни люби і захищай Українську землю більше, ніж Бога, бо ж Бог не потребує твого захисту).

Теологічні та світоглядні засади Української Рідної Віри грунтуються на традиційних культах, які сприяють формуванню екологічного мислення і поведінки людини (Культ Матері-Землі, Вогню-Сварожича, Предків, Дерева (лісу), Хліба, Живої Води та ін.), таїнствах та обрядах, які збереглися до наших днів: творення Роду, Смерті й Безсмертя, священної пожертви, посвяти, освячення зброї, благословення, очищення чотирма стихіями, освячення шлюбу, наречення дитини. Обрядова діяльність рідновірів пов'язана також з календарем «Коло Свароже», що складається у відповідності з річними природними циклами, зокрема змінами фаз місяця, й узгоджуються з астрономічними ритмами Космосу. Рідновіри ОРУ проводять свої релігійні заходи, як правило, просто неба. В своїх молитвах рідновіри використовують автентичні тексти, а також новостворені пісні та моління. Під час молитви віруючи піднімають руки вгору, звертаючись до Сонця, Місяця, Зірок, Вогню. По закінченню богослужіння неоязичники покладають праву руку на серце, ліву - на «сонячне сплетіння», схиляють голову як у стані «священного спокою», повторюючи зображення на статуї Світовида. Після моління іноді практикується «колективна їжа», яка символізує «космічний лад,

до якого прагне людська душа» [2, с. 31].

Значний етап розвитку українського неоязичництва відобразився в появі релігійної течії РУНВіра (Рідна Українська Національна Віра), яку заснував Лев Силенко по Другій світовій війні в українській діаспорі. Себе він проголосив Учителем і Пророком, утіленням вічного Духу Оріяни-Скитії-Русі-України. Основні положення РУВіри викладено в праці Л. Силенка «Мага Віра». Л.Силенко вважає, що національно-культурний розвиток українців змінив свій справжній напрям у зв'язку з вимушеним відходом нації від природного для неї історичного шляху. Повернення українців на іманентно властивий їм історичний шлях пов'язано з відмовою від християнських цінностей і відродженням давніх вірувань предків, але не в старому, архаїчному варіанті, а в реформованому. РУНВіра не є неоязичницькою течією в повному розумінні. Це перш за все абсолютно нове релігійно-філософське вчення, за основу якого взято віру в Дажбога як покровителя української нації. Таким чином, на перше місце у вченні РУНВіри виходить національна ідея, яка повинна втілюватись у формі єдиної національної релігії.

Серед рідновірських течій, найбільш розповсюджених в релігійному просторі сучасної України, виділяються наступні - Собор Рідної Української Віри з центром в м. Вінниця, Рідна Православна Віра та Об'єднання Рідновірів України (ОРУ) з центрами у Києві. Рідновірство не має єдиного організаційного центру і складається з декілька течій та напрямків.

В 2000 р. у Вінниці організаційно оформилась неоязичницька течія «Собор Рідної Віри». Ця течія створювалася як своєрідний третій шлях у вітчизняному неоязичництві, як спроба подолати непорозуміння між РУНВірою та Рідною Вірою. Послідовники Собору за своїх духовних наставників визнають В. Шаяна, Л. Силенка, М. Шкавритка, Ю.Лісового, Я.Оріона, С. Кокряцького. Ідейно-теологічні постулати Собору прошли певну трансформацію. У книзі духовного лідера СРУВ О.Безверхого (священика Орія) «Наука Рідної Віри» (1993р.) ще не зустрічаються спогади про «Богів Рідної Української Віри», замість них визначені такі духовні істоти, як Духи Предків, Дажбожичі, Святий Дух Дажбожий та інші [3, с. 4]. В процесі свого розвитку віровчення Собору відчувало помітний вплив з боку РУНВіри. Наприклад, зазначалося, що «Рідна Віра була і залишається єдинобожною вірою нашого народу» [3, с. 4-5]. Однак, на відміну від матеріалістичного за суттю вчення В.Шаяна, Г.Лозко та Л.Силенка, О.Безверхий обгрунтовує можливість таємничого, містичного пізнання людиною Бога і Божественного Світу. («лише через містичне пізнання може бути створена істинна теологія Рідної Віри») [4, с. 8].

Сповідники «Собору» вшановують усіх давньослов'янських богів, зокрема Перуна, Хорса, Велеса, Світовида. Але найвищою святістю визнають Дажбога. Особливою ознакою цього об'єднання є існування широкого вірознавчого плюралізму в середині конфесії. Можна констатувати, що О.Безверхий поступово створив оригінальне вчення про Дажбога, що помітно відрізняється від Силенківського. Дажбог виступає як вища особа, тоді як у РУНВірі це безособова субстанція. Дажбог наділений власним тілом, утвореним «кристалізованими божественними енергіями». Для порівняння - у Силенка Дажбог постає безтілесним Духом, Волею, Дією. Нарешті, Дажбог О.Безверхого впливає своїми енергіями на долю всього людства і окремих країн. У Силенка людина сама є «свідомий промінь Божий», тому спроможна змінити своє життя без втручання божественних сил [4, с. 39-42].

Одна із наймолодших рідновірських течій неоязичництва отримала назву Рідної Православної Віри. Остаточне затвердження Рідної Православної Віри як конфесії відбулось 15 червня 2003 р. на священній для рідновірів горі Богит на Тернопіллі (місці перебування в давнину Збруцького ідола Святовита). Конфесію очолює Верховний Волхв Володимир Куровський. Як вважають послідовники, Рідна Православна Віра є «споконвічною звичаєвою родовою Вірою-Ведою слов'ян-русинів»[5, с. 66]. Вона зберігалася протягом століть у казках, билинах, міфах, легендах, піснях та обрядах і повернулась українцям завдяки живим носіям звичаю, нащадкам Волхвів. Православні рідновірі стверджують, що Віра предків ніколи до кінця не може зникнути, тому що зафіксована на генетичному рівні народу,

закодована у глибинних пластах української души.

Родове Вогнище є центральним органом об'єднання громад Рідної Православної Віри. Вогнище - це символ присутності богів і єдності світу богів та людей на певній території, якою може бути хата, подвір'я, край, держава. Якщо людина має свій власний вогонь, який є місцем єднання душ предків із нині живими, і виступає Божницею - вівтарем рідних богів, це означає, що вона - господар, а отже, і жрець свого родинного вогнища. Володимир Куровський зазначає, що рідновіри свою віру-звичай, славлення Прави визначають як єдину та багатопроявну, що тягнеться ще від трипільських часів.

Основу світогляду православних рідновірів складає уявлення про єдиного і багатопроявного Бога Рода Всевишнього, який сам себе народжує з моря первинного хаосу і безладдя - Дива. З метою урівноваження ладу і безладдя Рід Всевишній породжує із себе Світ-Яйце, Світ-Ладу і Сварги - Коло Живого Явлення. Це Яйце-Всесвіт постійно множиться і створює у собі нові світи.

Концепція світобудови Рідної Православної Віри носить дуалістичний характер. Споконвіку існує у Роді дві протилежності - творча сила (Білобог) й руйнуюча сила (Чорнобог). Ці протилежності діалектично поєднуються в одне ціле й в зовнішньому світі проявляються як верх і низ, чоловік і жінка, однина і множина. Творячи Всесвіт, Рід також може виявлятися у двох іпостасях - жіночій (Матінка Лада) та чоловічій (Батько Сварог). У структурі Всесвіту, який створив Рід, виділяється 3 головних рівня буття - Права (вищий духовний світ Богів), Явa (людський, тілесний, серединний світ) і Нава (нижній, низькоорганізований світ). Рід Всевишній сприймається як «найвища і найбільша особа», яка в свою чергу, «складається з менших осіб - Рідних Богів» - Сварога, Лади, Велеса, Перуна, Макоши, Стрибога тощо. Тобто вибудовується своєрідна сходоверша (ієрархія) божественних істот, які в той же час є єдиним Богом Родом, коренем усякого буття [6, с. 25].

Особливого значення у віровченні конфесії набуває ідея про циклічність розвитку Рідної Православної Віри. Злети і падіння Рідної Віри порівнюються з циклами розвитку сонця і всього природного буття. На протязі року спочатку сонце слабке (божич народжується), потім воно стає ярим (Ярило), досягає найвищого розвитку (на Купала, літнє сонцестояння), потім поступово їде до занепаду (на Коляду, зимне сонцестояння). Всесвіт також розвивається циклічно - є час Білобога, період буяння, множиння, урізноманітнення природи. Цей період замінюється часом Чорнобога, коли все руйнується, знищується й вмирає у світі. Цикл постійно повторюється, тому ці народження і вмирання безкінечні. Рідна віра-звичай є природного походження, тому розвивається по колосварозі (спіралі): «Після нижньої точки вона разом із поглибленням самоусвідомлення переходить у нову, вищу якість і проявляється у ще більшій силі» [6, с. 14-15].

Значне місце в ученні православних рідновірів посідає проблема людини, її походження, ролі у Всесвіті та життєвого призначення. Людство є втіленням образу Бога Рода, тому кожна людина має в собі його частинку. Людина є найдосконалішою істотою, створеною Богами, щоб допомогти душам нижчого рівня розвитку (тваринам і рослинам) підійматись і вдосконалюватись; встановлювати з ними стосунки взаємної любові й справедливості. Але у кожній людині є також своя відмінна суть і життєве призначення, завдання, з яким вона народилась. Якщо людина усвідомлює своє призначення у цьому світі і виконує його, то вважається, що вона живе правильно, оптимально. Людина, яка живе «по Кривді», недосконало, шкодить іншим людям, займає їхнє місце у світі. У цьому випадку людина виступає не лише проти себе, як частини Божественного творіння, але й проти Рода Всевишнього і Божественного Ладу у Всесвіті. Православні рідновіри стверджують, що не тільки людина, але і кожна нація має своє призначення у Всесвіті. Це призначення проявляє Рідна Віра. Тому народ, який забув свою прадавню віру, не має можливості усвідомити своє власне життя.

При ознайомленні із віроповчальною базою Рідної Православної Віри виникає суперечливе відчуття. З одного боку, маємо цілісну, досить розвинуту релігійну систему, яка своїми витоками сягає ведичної традиції і дає чітке уявлення про

світогляд і релігійні погляди давніх русичів. Українці постають прямими нащадками і спадкоємцями духовної культури давніх оріїв. З другого боку, не залишає враження штучності, синтетичності, ускладненного характеру догматичних основ Відичного Православ'я, що скоріше відповідає рівню сучасної релігійної свідомості, ніж світогляду наших давніх предків. Деякі елементи у віроповчальній, обрядовій та організаційній частині цієї конфесії запозичені з християнської релігії. Наприклад, у православних рідновірів яскраво виражена ідея умираючого та воскресаючого Бога; уявлення про Триглава - триєдність Рода Всевишнього (Творца), Роду Небесного (Світлих Богів) та роду земного (Дітей Світла) - можна порівняти із християнською Трійцею; духовне та матеріальне ствердження своєї належності до Родового Вогнища існує у вигляді добровільної праці чи пожерти десятої частини від власного заробітку, що асоціюється із традицією збору «десятини» у християнських церквах. Обряди за зовнішньою формою повторюють християнські православні обряди, але вже з іншим віроповчальним змістом (Посвячення дитини, Вінчання, Поховання, Водосвяття, Посвячення помешкання тощо). Наприклад, при Посвяченні у рідновірі використовуються наступні обрядові речі: Триглав, Трисвічник, освячена вода, нагрудний оберіг, свічка; в ході обряду зачитується Символ Рідної Православної Віри, який за формою нагадує Символ Віри християн.

В рідновірському руху є об'єднання, створені націоналістично налаштованими представниками української інтелігенції, які існують суто в теоретико-ідейному вимірі і не мають згуртованих громад сповідників. Наприклад, основу молодіжної громади Товариство оріїв «Перунова рать», заснованого в 1999 р. під впливом праць В.Шаяна, Л.Силенка, Б.Островського, О.Безверхого, Г.Лозко, Ю.Шилова, склали випускники різних факультетів Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка під керівництвом лідерів Будимира Бабича та Божедара Марчука. На Форумі українських рідновірів у 2003 р., зокрема, підкреслювалось, що націоналізм - це сучасний прояв давньоруського язичництва, його прогресивність виявляється в намаганні рідновірів відновити й реалізувати найкращі здібності і задатки української нації на вітчизняному грунті. Метою діяльності товариства є «формування сучасного світогляду, на основі Світогляду Предків, як цілісної системи, здатної наснажувати до гідного життя і діяльності наступні покоління українських і братніх народів».

Один з духовних «батьків» товариства, історик і дослідник національної культури Ю.Шилов, висвітлюючи стан сучасного українського неоязичництва, зокрема, зазначає, що його головним недоліком є «оберненість в минуле, спрямованість на реставрування світосприймання та світорозуміння» давньоруських язичників [7, с. 105]. Вчений стверджує, що давнє язичництво відображало «речовинні прояві матеріального світу», базувалось на синкретизмі та злитності всіх сфер традиційної культури. В сучасному світі відбувається освоєння «польової основи матеріального світу», що зумовлює новий підхід до інституту «Спасительства» в релігії. Сучасним прихильникам Рідної Віри дослідник рекомендує переглянути ідею Спасителя як притаманну виключно християнству; шанувати зображення й останки дохристиянських Спасителів із Кам'яної Могили (Запоріжжя), кургана Чауш (Одищина), святилища Пожарної Балки (Полтавщина), а також етноісторичні втілення Спасителя (Іван Сирко, Семен Палій, Нестор Махно. Анатолій Єрмак), а також вбачати в ідеї Спасителя спосіб подолання протиріч речовинно-польового (тобто в його розумінні «людсько-божественного») буття, та усвідомити саме в цьому контексті можливості й переваги Віри Предків [7, с. 104-105] .

В останні десятиліття в Україні з'явились різноманітні рідновірські течії, які мають спільне ідейне підгрунтя і відрізняються один від одного несуттєво. У Житомирі була створена неоязичницька течія загальнослов'янського напрямку «Великий Вогонь», засновником, творцем вчення та провідником якої виступив журналіст Г. Боценюк. Від самого початку до цієї неоязичницької громади ввійшли представники інтелектуальної еліти міста, люди із прогресивними думками, найкращі студенти вузів міста, викладачі, гуманітарії. Головним культовим документом течії з 1995 року вважається «Совість огніщанина», в якому викладені

основні положення вчення. Вчення вогнещан не базується на «Велесовій Книзі», хоча не заперечуються її справжнє існування, як історичної пам'ятки. Духовна філософія «Великого Вогню» за змістом не є теїстичною. Боги огніщан є силами природи, стихіями, що дають життя, і якими могутні люди навіть можуть керувати.

Однією з неоязичницьких течій, не отримавших широкого організаційного розповсюдження, є Ладовіра. Віровчення Ладовіри не можна охарактеризувати як суто національне, бо воно охоплює традиції і культуру багатьох індоєвропейських народів. Центральними світоглядними поняттями цього вчення є Лад (уособлює духовний (небесний) закон Українського Світу) і Лада (природний (земний) закон).

В ученні Великого Вогню, Ладовірів, Ягновірів та інших, близьких за світоглядною основою рідновірських течіях, особливо відчувається «екологічній» аспект сучасного неоязичництва. Язичницьке розуміння світу базувалось на одухотворенні всього оточуючого середовища. Неоязичницькі рухи, на відміну від споконвічного язичництва, передбачають не поклоніння Природі, а її вшанування. Природу, за неоязичницькими переконаннями, слід поважати, постійно дбати про неї, бо вона є своєрідним вмістилищем для людської души. Саме ці «екологічні» ідеї сьогодні спонукають українців шукати духовні ідеали в релігійній культурі давніх предків.

Неоязичницький рух в Україні з самого початку не мав організаційної та ідейної єдності. Однак при всіх розбіжностях спільним у поглядах сучасних неоязичників залишається впевненість у тому, що справжня національна духовність може бути досягнута тільки в межах Рідної Віри, яка є автохтонною релігією українського народу. Тому сучасне неоязичництво можна вважати своєрідною формою поєднання етнічного та духовного в житті українців.

Неоязичники вважають себе правонаступниками національної релігії, вільний розвиток якої практично було перервано в 988 р. у Київській Русі. Тисячолітня етнічна віра давніх українців могла виявляти себе лише у феномені двовір'я. Проте сьогодні прийшов час для очищення та еволюційного відновлення основ народної віри з метою підняття її на новий теологічний рівень. В активному відродженні язичництва можна побачити не стільки повернення до примітивних вірувань (як це може трактуватися з позиції християнства), а насамперед прагнення нації до духовного самовизначення, пошуку своїх етнічних коренів. Українські неоязичники намагаються довести, що національна релігія, проходячи етапи еволюції разом із своїм етносом, спроможна задовольняти всі його складні духовні запити. Проте необхідно зазначити, що складність і розвиненість сучасного світогляду, незворотний вплив християнства на релігійну свідомість українців, досягнення світового науково-технічного прогресу, ідеї комуністичної доби унеможливлює повернення людини до архаїчного світогляду.

У висловленнях неоязичників ми не зустрічаємо відкритого негативного ставлення до двовір'я, але безперечно, що цей феномен усвідомлюється ними як невід'ємна складова чужинської християнської релігії. На протязі всього існування християнства в Україні спостерігалася неявна тенденція його відторгнення з релігійного життя народу. Сьогодні також відчувається намагання з боку неоязичницьких громад в обрядовій сфері подолати язичницько-християнський синкретизм, відродити традиційні релігійні звичаї та обряди шляхом «роздвовірнення», «розхристиянення», тобто очищення від християнських нашарувань.

В багатьох рідновірських громадах з метою звільнення від «кайданів» християнства, подолання двовір'я, а також осягнення мудрості Рідної Віри пропонується пройти так званий обряд «розхрещення» чи «очищення». Як вважають православні рідновіри, обряд очищення знаменує своєрідне вмирання старої сутності людини і підготовку до народження нової. Під час очищення людина залишає свою стару сутність і готується до переходу на новий щабель розвитку, який завершується обрядом Освячення (Посвяти). Перед проведенням обряду важливо чітке усвідомлення людиною, що вона сама повертається у Віру-Віду предків і що Волхв (Відун) лише допомагає у цьому. При поверненні до Роду, людині розповідається про сутність Рідної Віри. Волхв тричі звертається із замовлянням до Рідних Богів та Предків, проказує славослів'я, проливає молоко та мед як пожерту

Богам по колу навколо вогнища так щоб дві третини потрапили у вогонь. Людина, яка проходить через цей Обряд, повинна змити своє минуле життя і оновити тіло у воді, а потім тричі стрибнути через вогонь. Спалюється стара сорочка, одягається нова, освячена волхвом, що символізує перенародження.

Висновки. Неоязичницький рух в Україні представлен багатьма течіями, яких об'єднує, в першу чергу, негативне сприйняття християнської релігії, а також прагнення повернутися до язичницьких вірувань давніх слов'ян як єдино можливої національної релігії українців. В деяких неоязичницьких течіях, в свою чергу, увага приділяється не стільки відновленню традиційних вірувань, скільки конструюванню нової ідеологічної бази для українського суспільства.

Відповідну роль в розвитку неоязичництва відіграє негативне ставлення його послідовників до сучасної індустріальної цивілізації з її варварським відношенням до природного оточення. Однак ще більше неоязичників хвилює збереження традиційної культурної спадщини, якої погрожує нівелюючи тенденції глобалізації.

Повільність поширення неоязичництва в сільських місцевостях зумовлена міцною позицією там християнських церков, на відміну від міста, де люди більш вільні в своїх духовних пошуках. Крім того, для сільських жителів характерним є значний консерватизм в релігійних переконаннях, а ідея національного відродження, яка є провідною в рунвірівському та рідновірських вченнях, є близькою перш за все саме інтелігенції.

В цілому неоязичники усвідомлюють факт збереження традиційних уявлень, вірувань та обрядів завдяки існуванню в релігійній культурі двовір'я. Однак, цей феномен розглядується негативно, як певний компромис чи поступка християнської релігії, порушення цілісності відродженої національної духовності. Тому неоязичниками пропонуються різноманітні шляхи подолання двовірної складової в релігійній свідомості сучасних українців.

Бібліографічні посилання:

1.Шаян В. Віра предків наших / В.Шаян. – Гамільтон, Канада, 1987. – Т. 1. – 894с.

2.Волхвиня Зореслава Як поводитися під час Богослужби / Волхвиня Зореслава // Сварог. – К.,1997. – Вип.6. – С. 30–32.

3.Безверхий О. Наука Рідної Віри. / О. Безверхий. – Вінниця, 1993. – 115 с.

4.Безверхий О. Рідна Віра. / О. Безверхий. – Вінниця, 1996. – 134 с.

5.Рідна Православна Віра // Релігійна панорама. – 2004. – №6. – С. 66–74.

6. Волхв Богумир Відичне Православ'я: Наш шлях до Бога. Віровідання / Волхв Богумир. – К. : Духовне видання Родового Вогнища Рідної Православної Віри, 7514 р.в.с.м. – 243с.

7.Шилов Ю. О. Національна ідея – витоки, сучасний стан і перспектива розвитку / Ю. О. Шилов // матер. І Міжнар. наук.-прак. конференції «Рідна віра- духовна сутність слов'ян». – К., 2005. – С.100–105.

Работкина С. В. Мировоззренческие и обрядовые особенности современного украинского неоязычества

Исследуются мировоззренческие идеи и культовые особенности неоязыческого движения в современной Украине. Утверждается, что возвращение к «вере предков» происходит в контексте возрождения национальной духовной культуры. Раскрывается отношение неоязычников к феномену двоеверия.

Ключевые слова: язычество, украинское неоязычество, христианство, двоеверие, мировоззрение, обряды.

Rabotkina S. Features of the world view and ceremonial rite in modern Ukrainian neo-pagan.

The aim of the study is the consideration of features of worldview and ceremonial rite in modern Ukrainian neo-paganism. In the study of original sources used source study and hermeneutical methods of analysis. The increase of interest to the pre-Christian believes in Ukraine related to the ideas of national and religious revival, with the desire to overcome feelings of insecurity, disunity in the society. To the neo-pagan began to address mainly national-oriented intellectuals who treated Christianity as genetically alien faith.

Motion of neo-pagan in Ukraine plugs many trends. First of all, these trends share a negative attitude toward Christianity, and the desire to return to the pagan beliefs of ancient Slavs, who are perceived as the national religion of the Ukrainians. Some neo-pagan trends are focusing on the creation of a new ideological base for the Ukrainian society.

The followers of neo-paganism in Ukraine understand that traditional beliefs and ceremonial rite are preserved by existence the phenomenon of two faiths in our religious culture. But the phenomenon of two faiths is perceived negatively as a compromise or concession to Christianity and as a violation of the integrity of the resurgent national spirit. So the followers of neo-pagan use different ways to overcome the phenomenon of two faiths in the religious consciousness of modern Ukrainians. Many followers of neo-pagan offer to perform the ceremony of «purification» that free from Christianity, to overcome the consciousness of two faiths, and deeply understand the wisdom of the national faith. This ceremony should symbolize the essence of a person dying old and the birth of a new entity.

Keywods: pagan, Ukrainian neo-pagan, Christianity, the phenomenon of two faiths, the worldview, ceremonial rites.

Надійшла до редколегії: 10.12.2013 р.

УДК 101. 8: 17. 018. 22

О. В. Русул
КДПУ ім. В. Винниченка

ПОНЯТТЯ «ЕТНІЧНА», «КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ», «НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ» У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Розглядається взаємовідношення понять «етнічної» і «культурної національної ідентичності», «національного менталітету» з позицій соціально-філософського дискурсу. В основі даної дослідницької розвідки є стандартна класифікація національної ідентичності, що представлена такими ученими як П. Альтер, М. Ігнатьєф, Е. Сміт.

Визначаються спільні та відмінні особливості тлумачення культурної ідентичності даними ученими. В результаті автор говорить про можливість зведення семантичного значення культурної ідентичності до поняття «етнокультурна національна ідентичність». Пропонується при визначенні даного поняття складовими якого є: традиції, звичаї, мова, релігія, залучати також поняття «національний менталітет».

Ключові слова: культура, національна ідентичність, етнокультурна національна ідентичність, національний менталітет.

Вступ. Глобалізацію як правило уособлюють із певними інтегративними процесами, зокрема, і у сфері культури. В цьому відношенні нерідко говорять про трансформацію національної культури в бік її уніфікації. Це є ситуація, коли у суспільстві формуються ліберальні погляди котрі певним чином впливають на культурну спадщину націй-держав. Однак дане питання містить у собі протиріччя, оскільки не кожна нація-держава швидко відмовляється від власних культурних надбань на користь ще чітко не визначеним тенденціям культурної глобалізації.

З тим аби чітко усвідомлювати, простежувати процеси глобальних культурних трансформацій має значення питання про узгодження між собою окремих понять, що застосовуються в ході розгляду вище означених процесів глобалізації.

В такий спосіб, виникає потреба в узгодженні певних визначень культурної ідентичності. В екзистенційно-онтологічному відношенні останнє має значення, оскільки подібне уточнення понять дозволяє уникати можливих помилок при тлумаченні процесів трансформації, які безперечно мають місце в умовах розвитку культурної глобалізації. З цією метою, актуалізується доцільність розгляду концептуальних засад класифікації національної ідентичності.

Постановка завдань

- проаналізувати визначення національної ідентичності;
- визначити поняття «національний менталітет»;
- висвітлити національний менталітет як складового поняття «культурна ідентичність»;
- узгодити екзистенційно-онтологічний зміст поняття «культурна ідентичність» із подібними поняттями.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерпретація поняття «національна ідентичність» в науковому середовищі є досить розмаїтим. Причина полягає у неоднорідності стандартної класифікації поняття «національна ідентичність», авторами якої є: П. Альтер, М. Ігнатьєф, Е. Сміт.

П. Альтер виокремлює культурну національну ідентичність і громадянську політичну ідентичність. Основними складовими культурної ідентичності дослідник виділяє мову, релігію, звичаї, спільну історію та територію проживання, а громадянської, політичної ідентичності – політичну свідомість і рівність перед законом [4]. Тобто, культурна національна ідентичність охоплює більшість із тих складових, які надають можливість індивідові ідентифікувати себе з певним конкретним соціумом. У представників стандартної класифікації національної ідентичності зміст поняття «національна ідентичність» різниться несуттєво, зокрема, такі її засади, як релігія, мова, традиції, звичаї мають місце у визначенні ученими даного поняття (М. Ігнатьєф, Е. Сміт).

М. Ігнатьєф визначає культурну основу національної ідентичності близько до П. Альтера, включаючи в це поняття такі речі, як спорідненість релігії, мови, традиції, звичаїв, а також додає таке явище, як довіра тільки до представників свого етносу [1]. На відміну від П. Альтера, у М. Ігнатьєфа культурна ідентичність визначається поняттям «етнічна національна ідентичність». Проте, дослідник ще виокремлює громадянську національну ідентичність, говорячи, що вона більше розповсюджена на Заході і визначається через спільність громадянських прав, відданість політичним традиціям і цінностям [1].

Проблематика національної ідентичності ґрунтовно висвітлюється в дослідженнях Е. Сміта. Учений розкриває проблему, пов'язану із трансформацією національної ідентичності в умовах глобалізації. Дослідника цікавлять варіації подолання національної ідентичності. Приділяючи чимало уваги питанням національної ідентичності, учений говорить, що «чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення і самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури» [5, с. 26]. При цьому Е. Сміт додає, що саме національна ідентичність є найголовнішою з-поміж інших існуючих ідентичностей, які напрацювало людство, і говорить про це наступне: «З усіх колективних ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність, мабуть, найважливіша і найповніша» [5, с. 149].

Стосовно процесів трансформації національної ідентичності Е. Сміт дотримується тієї думки, що навряд чи найближчим часом, такі утворення, як нації, будуть розмиті: «має бути очевидним, що за теперішньої доби шансів для подолання націй і націоналізму аж надто замало. Посилань на могутній транснаціональний вплив нових економічних, політичних і культурних сил, що діють сьогодні, і на різні глобальні взаємозалежності, безперечно створювані ними, просто не досить» [5, с. 182].

В проблематиці національної ідентичності заслуговують на увагу також праці С. Хантінгтона. Найбільш повно питання національної ідентичності С. Хантінгтон торкається у роботі «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» (2004 р.). На сторінках цієї праці дослідник висвітлює проблему американської національної ідентичності крізь призму нинішньої «кризи ідентичності», що пов'язана з процесом глобальних перетворень. С. Хантінгтон визначає ідентичність, в цілому погоджуючись з уже багатьма її визначеннями, що: «Ідентичність – самосвідомість індивіду чи групи. Вона являє собою продукт самоідентифікації, розуміння того, що ви і я володіємо особливими якостями, що відрізняють мене від вас і нас від них» [6, с. 50].

З-поміж вітчизняних дослідників автор у статті використовує роботи М. Поповича та П. Йолона.

Основна частина. У праці «Хто ми?: Виклики американській національній ідентичності» (2004 р.) в якості основ ідентичності С. Хантінгтон визначає такі складові, як аскриптивні (етнічна расова приналежність), культурні (мовна, релігійна та інші приналежності), територіальні (континент, півкуля, регіон та ін.), політичні (ідеологія, інтереси держави тощо), економічні (робота, професія, посада та ін.), соціальні (друзі, колеги, соціальний статус тощо) [6]. В даному контексті автора цікавить культурна національна ідентичність, оскільки розглядаються процеси трансформації національної ідентичності, але беручи до уваги її культурне підґрунтя.

У С. Хантінгтона погляди на зміст культурної складової національної ідентичності уподібнені до трактовок в інших учених. Це, як правило, схожість традицій, звичаїв, спільні історія, мова, релігія, територія. Це фактично повний перелік, який наводиться при визначенні культурної основи національної ідентичності.

Екзистенційно-онтологічний зміст національної ідентичності в умовах її стандартної класифікації розмежовується ученими на громадянську, політичну, етнічну і культурну ідентичність.

У П. Альтера національна ідентичність включає культурну і політичну складову. Дослідник вносить до змісту культурної національної ідентичності такі орієнтири, як спільність мови, релігії, місця проживання, історії, традицій і звичаїв. Відносно політичної національної ідентичності П. Альтер підкреслює наявність відповідної політичної свідомості і рівність громадян перед законом [1]. На наш погляд, подібну трактовку культурної ідентичності можна ще доповнити таким поняттям, як «ментальність».

Отже, дослідник П. Альтер не залучає поняття «ментальність», але в коло його визначення культурної національної ідентичності входять такі складові, як традиції і звичаї народу. Останнє, близьке до менталітету, оскільки саме це поняття надає особливі риси традиціям і звичаям будь-якого етносу.

Е. Сміт виокремлює громадянську і етнічну або східну модель національної ідентичності. Характерним є те, що дослідник у своєму тлумаченні етнічної національної ідентичності, як і П. Альтер в межах культурної національної ідентичності, визначає такі її складові, як походження, мова, звичаї, національна культура. Тобто маємо схожі міркування дослідників стосовно культурної основи національної ідентичності, але поняття «ментальність» випадає з поля зору Е. Сміта, як і у П. Альтера.

Класифікація громадянської національної ідентичності М. Ігнатьєфа здебільшого уподібнюється до класифікації П. Альтера, Е. Сміта, який так само визначає національну ідентичність, з тією лише відмінністю, що вважає її поширеною тільки у таких країнах, як Великобританія, США, Франція. Відносно «етнічної національної ідентичності» М. Ігнатьєфа, то маємо всі ті структурні складові, котрі вище були означені у інших дослідників, але ще додається така ланка, як довіра тільки до представників свого етнічного кола. Як видно, звичаї і традиції у М. Ігнатьєфа, як і у інших дослідників, є окремими від поняття «менталітету», котре ученими в даному контексті не застосовується.

На наш погляд заслуговує на увагу такий варіант визначення культурної національної ідентичності, як «етнокультурна національна ідентичність». Це дає можливість, при вивчені процесів трансформації національної ідентичності, розмежовувати зміст її складових, що піддаються трансформації. Автор застосовує поняття «етнокультурна національна ідентичність», що містить у собі вкорінені національною історією – релігію, мову, традиції, звичаї та національний менталітет.

Таким чином, можна зазначити, що класифікація національної ідентичності не є однозначною. Зокрема, постає нагода уточнення структурних основ у визначенні національної ідентичності. У даному разі йдеться про залучення до «етнокультурної національної ідентичності» такого поняття, як «національний менталітет». Це поняття, на думку автора, сприяє збагаченню змісту етнокультурної національної ідентичності.

Отже, автор в питанні стосовно класифікації поняття «національна ідентичність» схиляється до її інтерпретації як етнокультурної національної ідентичності. Використання в такий спосіб даного поняття автором, викликано доцільністю звести до спільного знаменника змістове навантаження таких понять, як «етнічна» і «культурна національна ідентичність». Оскільки, у вище означених учених, які представляють стандартну класифікації національної ідентичності, складові, що входять до цього поняття різняться несуттєво. Виходячи з вище означеного, автор вважає можливим використовувати таке об'єднуюче поняття як – «етнокультурна національна ідентичність», що уточнює екзистенційно-онтологічний зміст національної ідентичності. Ефективність використання даного поняття в такому

ракурсі, виявляється не тільки у тому, що узагальнюється поняття «етносу» і «культури», але і в тому, що дослідник позбавляється від можливої плутанини в оперуванні понятійним апаратом коли мова йде про культурну ідентичність.

До змісту «етнокультурної національної ідентичності» автор залучає поняття «національного менталітету». «Менталітет», як поняття в наукових колах, застосовується не так давно, особливо якщо говорити про вітчизняну науку. Наприклад, у радянській науці це поняття фактично не використовувалось. Із цього приводу вітчизняний дослідник П. Йолон говорить: «Поняття ментальності, менталітету з'явилося у вітчизняних соціогуманітарних науках порівняно недавно. Ще п'ятнадцять – двадцять років тому вони цілком задовольнялися поняттями суспільної свідомості та самосвідомості, світогляду й вірування, культурної традиції та звичаєвості, моральних цінностей тощо» [2, с. 373]. Своїм корінням це поняття сягає в давнину і має латинське походження. Як зазначає М. Попович: «Термін «ментальність» порівняно молодий, хоча походження його дуже давнє. В латинській мові mens, mentis означає будь-яке духовне явище чи діяльність: розум, мислення, обдумування, думку, образ мислення, душевний склад, характер, схильності, а також бадьорість, мужність, відвагу, бажання, намір, план. Звідси пізньолатинське (XIV ст.) mentalis – «те, що від інтелекту» [3, с. 3].

Отже, поняття «менталітет», «ментальність» не були досить розвиненими радянською наукою, але в західній науці отримали розвиток. Завдячувати цьому маємо школі «Анналів», що зародилася у Франції в першій половині XX століття. Її основоположниками були два відомих французьких історика Марк Блок і Люсьен Февр. Що стосується пострадянських часів, то тут, як зазначає М. Попович [3], слід звернути увагу на дослідницькі розвідки теорії ментальності А. Гуревича, котрий підсумував і запропонував роз'яснення того, як школою «Анналів» розв'язується і постає проблематика ментальності. Слід відзначити, що поняття «ментальності» багато в чому у західній історіографії залишається не уточненим, про що і свідчать дослідження А. Гуревича. Загалом, якщо підсумувати за дослідженнями А. Гуревича все, що говорили західні вчені стосовно поняття «ментальність», то отримуємо такі висновки [3], що це є «манери мислити», «автоматизми думки», «спосіб орієнтування у світі» та ін. Відштовхуючись від таких означень, що в цілому складають суть поняття «ментальність», можна з упевненістю стверджувати, що це поняття має справу із людською свідомістю, думками, мисленням і всім тим, що входить виключно до логічного змісту понять про свідомість. Кожній національності властивий свій неповторний менталітет.

Менталітет нації – це, без сумніву, історична основа формування ідентичності індивідів, їх культурних засад існування. Він проявляється в тому, що завдячуючи історично-складеному образу народного мислення формуються і специфічні культурні надбання, які втілені у межах народного фольклору, традицій та звичаїв, котрі, в свою чергу, вирізняють один етнос від іншого.

Отже, можемо говорити про «менталітет», як явище, котре має пряме відношення до особливостей духовної спадщини будь-якого етносу, а ця специфіка і визначає те, що притаманне саме конкретному соціуму. В свою чергу, оригінальність духовної культури етносу, а саме особливостей національного характеру і світогляду є тією основою, що становить підґрунтя національної ідентичності. Менталітет, ментальність говорить про приналежність індивіда за складом своєї духовності до певного конкретного етнічного утворення. Стійкість і беззаперечність менталітету, як структурної складової етнокультурної національної ідентичності, підтверджується його багатовіковим розвитком і передачею із покоління в покоління. Дослідник П. Йолон у цьому відношенні говорить: «Менталітет народу, або національний менталітет, формується упродовж усієї його історії і є продуктом довготривалого історичного розвитку. Він відображає своєрідність суспільно-історичного досвіду, нагромадженого в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах життя. Ментальність разом з матеріальними чинниками інтегрує народ в єдине ціле, складає основу національної ідентичності та ідентифікації особистості, споріднює один народ з іншим та відрізняє його від них, робить його неповторно самобутнім»

[2, с. 384]. Культурна складова менталітету, яка проявляється, наприклад, у способі думки, в образах мислення, впливає на такі сфери суспільного життя, як політика, соціальна організація держави тощо, але, ми вважаємо, що вихідним джерелом для менталітету є, все ж таки, «етнокультурна національна ідентичність». У цьому відношенні, зазираючи в історичну минувшину, відслідковуємо, що в силу окремого національного менталітету, який започатковувався у тих чи інших стародавніх народів, маємо і різні уявлення про суспільний устрій та способи політичного улаштування державних утворень. Так, в Месопотамії переважала ментальність тиранічного походження, всеохоплюючого підпорядкування одній людині, де уся повнота влади, а значить організація суспільного життя зосереджувалася саме у неї. Це, як правило, були імператори, королі, фараони, царі. Якщо поглянути на античні традиції, то простежуємо зовсім інші погляди на суспільний лад, який, зокрема, у Стародавній Греції був демократичним. Тобто саме із культурних початків випливає характер способу політичного і соціального буття націй, оскільки історично будь-який людський соціум формувався стихійно і в першу чергу розвивав у собі першооснови власної ментальності, що проявлялися у способі мислення, суспільній поведінці, а звідси формувалися і традиції, як у національній культурі кольори, орнаменти, думи, пісні тощо. Особливості територіальної ойкумени, в якій проживав давній етнос, вочевидь формували специфіку улаштування, себто кочового чи осілого способу господарювання. За таких умов і розвивався характер майбутньої нації, оскільки народи кочові зазвичай вже тоді по своїй ментальності були більш войовничими, агресивними, в той час, як осіле населення прилаштовувалося до більш спокійного, миролюбного способу існування. Така специфіка укорінювала ці особливості в те, що ми сьогодні називаємо національним менталітетом.

Таким чином можна стверджувати, що «менталітет» – це дійсно те, що лежить в площині свідомості, а значить, є духовною основою людського існування, і складається із таких складових, як думки, спосіб думок, образи міркування, що сформувалися історично під впливом еволюції людських уявлень про навколишню дійсність. Це те, що називають генетичним національним менталітетом. В свою чергу, генетичний національний менталітет втілює виключно самобутні риси історичного досвіду в окремо взятому етносі в його соціокультурній еволюції. Як правило, стиль мислення, погляди на світ у представників окремих націй є різними. Вони можуть бути спорідненими, але при умові спорідненості етносів, наприклад, якщо ми говоримо про Європу в якості старого світу і Америку в якості нового, то звичайно Америку, як Північну, так і Південну заселили переселенці у більшості своїй із європейського континенту. Враховуючи означене, деякі культурні ознаки будуть подібними, а саме мова, ставлення до релігії і сама релігія, хоча прослідковується і певна відмінність, оскільки вже має місце сформована більш як за два століття американської історії специфічна ментальність. Наприклад, в США це більше проявляється на фоні того, як переселенці, будучи здебільшого за своїм походженням європейцями, зуміли в соціальній площині зростити якісно нові цінності на засадах демократії.

Генетичний національний менталітет до того ж, впливає на традиції і звичаї етносів, привносячи лепту специфічних, оригінальних етнічних рис, якими відрізняється ментально одна культура від іншої.

Щодо релігійного світогляду і мови – то вони також відображають ментальні особливості, оскільки за таких обставин вплив ментальності індивіда має по відношенню до означених понять традиційний характер, тобто, якщо говорити про мову – це духовна повнота, насиченість образів мовлення тощо. У випадку релігії це є ступінь шанування її традицій, що залежать від ментальних особливостей того чи іншого етносу та культурних напластувань у свідомості людей.

Висновки. Отже, існують кілька варіантів класифікації національної ідентичності, які висвітлені у працях таких відомих учених, як П. Альтер, М. Ігнатьєф, Е. Сміт. Названі учені запропонували класифікацію національної ідентичності, котра відома як стандартна. В цілому зміст структурних складових, що входять до культурної основи національної ідентичності у даних дослідників різниться несуттєво.

Наприклад, культурна національна ідентичність П. Альтера має за своїм змістом складові, подібні до тих, які виокремлюються в етнічній національній ідентичності учених М. Ігнатьєфа і Е. Сміта, де є спільне означення релігії, мови, традиції, звичаїв.

В результаті автор корелює культурну основу національної ідентичності застосовуючи поняття «етнокультурна національна ідентичність», що в свою чергу об'єднує певне духовне розмаїття стандартної класифікації національної ідентичності, себто її визначення як «етнічної» у М. Ігнатьєфа, Е. Сміта і «культурної» у П. Альтера, в одне ціле, чим уніфікується інтерпретація культурної ідентичності.

Залучення національного менталітету в якості структурної складової етнокультурної національної ідентичності зумовлено його відповідним змістовим навантаженням. Проте, сьогодні це поняття знаходиться в плаваючому режимі і потребує уточнень. Але зміст визначень зводиться до його інтерпретації через такі складові, як думка, образ думки, мислення, характер народу, його духовний склад, вірування тощо. В цілому ж поняття «національний менталітет» як основа етнокультурної національної ідентичності доповнює її екзистенційно-онтологічне значення.

Бібліографічні посилання:

1. Бунаков М. Ю. Национализм и национальная идентичность в условиях глобализации: проблемы концептуализации [Електронний ресурс] / М. Ю. Бунаков, В. Н. Лукин. – Режим доступу : http: // credonew. ru/ view/ 553/31/

2. Йолон П. Обриси ментальності та її суб'єкта. Соціальні носії ментальності. Проблеми теорії ментальності: наукове видання / Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; ред. М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 372–403.

3. Попович М. Теорія ментальності. Що таке ментальність? Проблеми теорії ментальності: наукове видання / Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; ред. М. В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 3–32.

4. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки / Д. Сладкий // Політичний менеджмент – 2008. – № 2. – С. 110–119.

5. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер. з англійської П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

6. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Транзиткнига», 2004. – 635, [5] с. – (Philosophy).

Русул О. В. Понятие «этническая» и «культурная идентичность», «национальный менталитет» в контексте социально-философского дискурса

Рассматривается взаимозависимость понятий «этнической» и «культурной идентичностей», «национального менталитета» в контексте социально-философского дискурса. В основе данного исследования есть стандартная классификация национальной идентичности в лице ее представителей – П. Альтэра, М. Игнатьефа, Э. Смита.

В работе автор рассматривает общие и отличительные особенности в интерпретации данными учеными культурной идентичности. На основе этого оговаривается возможность сведения семантического значения культурной идентичности к такому понятию как «этнокультурная национальная идентичность». Также предлагается вместе с такими атрибутами данного понятия которыми есть традиции, обычаи, язык, религия использовать и понятие «национальный менталитет».

Ключевые слова: культура, национальная идентичность, этнокультурная национальная идентичность, национальный менталитет.

Rusul O. The notions «ethnic» and «cultural identity», and «national mentality» in the socio-philosophical discourse

The relationship of the notions «ethnic» and «cultural national identity», «national mentality» is being discusses from the point of view of the socio-philosophical discourse. This research is based on a standard classification of national identity, which is represented by such scientists as P. Alter, M. Ignatiev, A. Smith.

The article identifies common and distinctive features of cultural identity depicted in the approaches of these scientists. As a result the author describes the opportunity to summarize the semantic values of cultural identity to the notion of «ethno-cultural national identity». Also it is available to add new definition «national mentality» to the following components of the given notion: traditions, customs, language, religion. In turn this analysis enhances and clarifies the load contents of the cultural national identity.

Taking all above in this work a digression into the history of the concept of «national mentality» and its interpretations in the Ukrainian science are also carried.

The structural components of the cultural national identity are installed.

The scientists researches regarding the classification of the concept of «national identity» for correction of the cultural foundation of the concepts and refining its structural content was used by the author.

The concepts of «genetic» and «gained national mentality» are discussed, their essence is revealed. The role of the historical past in the development of specific features of the mindset that affects the traditions and customs of other people and on its formation as a basis for cultural development of Nations and States is emphasised. Argues that the notion of «national mentality» as the basis of cultural national identity complements her existential and ontological value.

Keywords: Culture, national identity, national ethno-cultural identity, national mentality.

Надійшла до редколегії: 9.12.2013 р.

УДК 113/119

В. Н. Самченко
Красноярский государственный аграрный университет

ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКАЯ НАУКА И ЗДРАВЫЙ СМЫСЛ

Благодаря синергетике, а также – новым достижениям в квантовой физике и космологии, современное естествознание сближается со здравым смыслом. Парадоксы сферы становления, приводившие физиков XX в. на путь субъекти-визма, разрешаются на базе синергетики и диалектики. В том числе, здравое объяснение получают нелокальные эффекты в различных областях (квантовая запутанность, быстрый свет, всемирное тяготение), неизменность скорости све-та в вакууме, происхождение Вселенной и многое другое.

Ключевые слова: неклассическая наука, постнеклассическая наука, здра-вый смысл, синергетика, теория относительности, квантовая теория, релятиви-стская космология, теория тяготения, нелокальные корреляции.

Классическая наука сознавала себя знаменосцем здравого смысла. В конце XIX в. Т. Гексли прямо утверждал: «Наука – это просто-напросто хорошо на-тренированный и организованный здравый смысл». Но в начале XX в. неклас-сическая физика, релятивистская и квантовая, резко разошлась со здравым смыслом и трактовала, устами А. Эйнштейна, как «предрассудки, которые че-ловек приобретает в возрасте до восемнадцати лет». Кто же прав в этом важном споре?..

К сожалению, данный вопрос обсуждался в отечественной философии не особенно глубоко. Ее типичные представители скорее шли за стихийным развитием идей, навязанным неклассической физикой, и в основном пропагандировали (пользуясь тут выражением Даниила Данина) «неизбежность странного мира». Во многом продолжается эта тенденция и поныне, хотя наука перешла уже в другую, постнеклассическую фазу развития. Это обусловлено верой многих отечественных философов в сохранение и даже якобы нарастание в современной науке субъективистских тенденций, свойственных неклассическому естествознанию [см.: 25 и др.].

Но сам здравый смысл диктует нам ответ: каждый прав для своего време-ни. Стало быть – прав относительно. Как сказал уже Экклезиаст, есть время собирать камни и время их разбрасывать. На наш взгляд, сейчас настало время собирать камни: современная, постнеклассическая физика идет навстречу здра-вому смыслу. Показать это – главная цель настоящей статьи.

Классическая физика представлялась близкой к здравому смыслу, т.к. ис-следовала привычную для нас область вещей макроскопических и уже став-ших, т.е. завершивших процесс становления и определившихся в своих качест-вах. А неклассическая физика обратилась к исследованию микромира, для которого характерны процессы становления предметной реальности. Но сфере становления объективно присущи парадоксы, обусловленные ее переходным статусом и принципиальной неустойчивостью явлений в данной фазе их суще-ствования.

Примирить физику со здравым смыслом можно только с более общей точ-ки зрения, которая охватила бы обе сферы – область становления и область уже ставшего бытия. На наш взгляд, в научной практике это уже происходит. Как известно, еще во второй половине 70-х гг. XX в. наука вступила в новый, пост-неклассический этап эволюции. Лидером познания на данном этапе стала меж-дисциплинарная теория спонтанной самоорганизации, которую называют также теорией диссипативных структур (термин И. Пригожина), а чаще – синергети-кой (термин Г. Хакена).

В основе синергетики лежит физика открытых неравновесных систем. Данная теория сочетает в себе исследование макро- и микромира, и по своему идейному содержанию как бы нацелена на объединение черт «классики» и «не-классики». Это сознавали сами ее создатели. «Ныне мы вступаем, – писали Пригожин и Стенгерс, – в новую эру истории времени, эру, в которой бытие и становление могут быть объединены в непротиворечивую картину» [19, с. 323].

В частности, синергетика представляет загадочные аксиомы и неожидан-ные выводы квантовой теории как понятные теоремы физики открытых систем. В ее свете само квантование энергии выглядит типичным проявлением процес-са самоорганизации, наподобие хрестоматийных ячеек Бенара. Оно «выводит-ся, – пишет Пригожин, – как свойство нелинейных открытых систем», «следст-вие, вообще говоря, макроскопической нелинейной задачи» [8, с. 176].

Сочетание волновых и корпускулярных свойств тоже больше не кванто-вый эксклюзив. Макроскопические объекты с такими свойствами, т.н. солито-ны (уединенные волны), открыты Дж.С. Расселом на мелкой воде еще в 1834 г., и давно являются предметом нелинейной гидродинамики. Но сейчас они, в ка-честве одного из типов диссипативных структур, «втянуты» в орбиту синерге-тики, и при этом теория солитонов выглядит «драматически новой концепци-ей» [17, с. 12–13].

На наш взгляд, понятие солитона является ответом на старый вопрос о природе фотона. Мы не можем здесь подробно рассматривать эту специальную и сложную проблему, но выскажем мнение, что парадоксальные свойства фо-тонов разъясняются в рамках здравого смысла, если трактовать фотоны как электромагнитные солитоны в физическом вакууме, причем не тождественные в разных системах отсчета.

Повышенную роль прибора в квантовой области новая физика объясняет как типичное проявление сверхчувствительности всякой системы к воздейст-вию в «области джокеров», т.е. вблизи точки бифуркации. Процитируем заклю-чение специалиста: «До недавнего времени считалось, что влияние прибора на изучаемое явление проявляется только при измерениях микроскопических ве-личин, когда уже нельзя не учитывать квантовую природу явлений. Между тем ясно, что присутствие макроскопического прибора может кардинально повли-ять на результат измерений и в классической физике, когда речь идет о локаль-но неустойчивых процессах, существенно и за конечное время реагирующих даже на малые внешние воздействия» [7, с. 95]. Прощай, приборный идеализм!

Перестал быть загадкой и вероятностный характер описания состояний в квантовой механике. Он объясняется через те же понятия и характеризует лю-бой процесс, проходящий неоднократно через точки бифуркации. В них суще-ственное воздействие на эволюцию системы могут оказать даже спонтанные флуктуации сред и полей; а ведь флуктуации не имеют причин, доступных хотя бы принципиальному учету. «Новый (синергетический. – В.С.) формализм… придает (квантовой. – В.С.) вероятности внутреннее значение, независимое от измерения», – пишет Пригожин [20, с. 16] . Таким образом, отпадает потреб-ность в субъективистских трактовках квантовой вероятности, противоречащих здравому смыслу.

Но естественные непричинные факторы, открытые современной физикой, не сводятся к действию флуктуаций в точках бифуркации. К началу XXI в. ста-ли, наконец, общепризнанными несиловые квантовые связи, они же ЭПР-корреляции или запутанные состояния [2, с. 645]. А с точки зрения синергети-ки, это только разновидность нелокальных корреляций, которые являются ха-рактерной чертой процессов спонтанной самоорганизации в неравновесных системах. О данном феномене Пригожин пишет: «В равновесии молекула «ви-дит» только своих

непосредственных соседей и «общается» только с ними. Вдали же от равновесия каждая часть системы «видит» всю систему цели-ком» [21, с. 50].

Учет действия флуктуаций и нелокальных корреляций позволяет разумно истолковать «непредсказуемость» квантового объекта. Не в том ее суть, что тут якобы обнаруживается некий произвол. Наоборот: на движении микрочастицы сказываются внешние нелокальные влияния, которые не фиксируются метода-ми причинного анализа. Можно представить ее поведение как аналог броунов-ского движения, но с выходом за пределы причинной обусловленности. Сво-бодной воле электрона – траурный марш и венки от фантастов, здравому смыслу в физике – честь и место!

Еще в середине 60-х гг. XX в., при использовании усилителей лазерного луча, были замечены сверхсветовые скорости перемещения электромагнитного импульса. В последние годы поставлен ряд специальных опытов такого рода, и к нашим дням известны факты превышения скорости света самим же светом от 1,7 до 310 раз (Р. Чау, 1998; Л. Вонг, 2000; эксперименты в университете Тен-неси, 2002, и др.) [18, с. 1311]. Причем иногда импульс выходит из прибора еще до того, как успел в него полностью войти.

Некоторые авторы, в т.ч. сам Л. Вонг, видят здесь противоречие с теорией относительности, другие полагают, что сверхсветовой импульс находит корот-кие туннели в иных измерениях пространства. Но сегодня такие экзотические гипотезы можно отсечь бритвой Оккама: достаточно применить понятие нело-кальных корреляций. Ведь подобные сверхсветовые эффекты всегда связаны с неравновесной средой: именно она «работает» в усилителях импульса.

В свете общих идей синергетики, данный процесс представляется таким образом. Получив от «предвестника» электромагнитного солитона (его пологой краевой части) минимальное возбуждение, неравновесная среда в приборе са-моорганизуется и сначала излучает (диссипирует) собственную энергию, а за-тем восполняет ее за счет входящего импульса. В принципе то же происходит в организме животного, когда оно устремляется за увиденной вдалеке добычей, и затем поглощает ее. А скорость развития самоорганизации, т.е. скорость рас-пространения нелокальных корреляций в неравновесной среде, не ограничена скоростью света, т.к. этот процесс не переносит энергию в пространстве.

В специальной литературе данный феномен разъяснен со всеми подробно-стями, в т.ч. – признается групповая (а не только фиктивная фазовая) сверхсве-товая скорость электромагнитного импульса [23, с. 673, 674; см. также 15]. Ра-зумеется, и в этом случае скорость переноса энергии наблюдаемого импульса в пространстве не превышает скорости света в вакууме. Ведь выходящий из при-бора импульс непосредственно получает энергию не от входящего импульса, а от среды в приборе, которая ее не переносит, а излучает. Специальная теория относительности здесь не нарушается.

Тем не менее, в результате «вмешательства» неравновесной среды сигнал и энергия перемещаются в пространстве (но уже не свободном) быстрее, чем свет в вакууме. Уже сам Эйнштейн установил, что принцип предельности ско-рости света в вакууме не действует в общей теории относительности: в грави-тационном поле эта скорость может быть выше, чем в свободном пространстве. Уместно сделать вывод: в заполненном пространстве свет, т.е. электромагнит-ная энергия, может перемещаться быстрее, чем в свободном. Этот вывод можно обобщить на все виды энергии, т.к. они взаимно превращаются.

Синергетическая парадигма преобразовала и представления о возникнове-нии Вселенной. Но до сих пор далеко не все сознают философскую (онтологи-ческую и мировоззренческую) противоположность старой и новой космологии, а новую теорию все еще часто называют старым именем Большого взрыва (Big Bang). Между тем теория Большого взрыва сингулярности, в ее классическом виде, фактически давно уж почила в Бозе-Эйнштейне.

Напомним обстоятельства ее появления и распространения. В 1932 г. Ж. Леметр переоткрыл фридмановскую сингулярность, и истолковал этот абст-рактный математический конструкт как «первобытный атом», или веществен-ную

корпускулу (лат. тельце) наподобие нейтрона: тоже крохотное и электри-чески нейтральное, однако якобы содержащее в себе всю массу будущей Вселенной. Рождение отдельных тел во Вселенной понималось как взрыв этого исходного тельца с дроблением его массы на части. По выражению Б. Грина, осколки данного тельца разлетелись якобы как шрапнель при взрыве бомбы.

Эта теория никогда не была полностью обоснована, ее затруднения подробно описаны в литературе. Самое радикальное из них – невозможность рационально постичь начало развития Вселенной: ведь в так понимаемой сингулярности прекращается действие всех законов природы. Редко кто из пишущих по данному вопросу не цитировал (с согласием) мнение Д. Уилера, что появле-ние космологической сингулярности стало «величайшим кризисом в истории физики».

Но в 70 е гг. XX в. теория Большого взрыва сделалась культовой, отчасти благодаря авторитету ее защитников Ст. Хокинга и Р. Пенроуза, но больше – в силу ее привлекательности для журналистов и для многочисленных в мире лю-бителей всего сенсационного, экзотического, таинственного и якобы непости-жимого. Однако уже в 80-е гг. сам Хокинг отказался от данной теории [27, с. 50], а еще в 60-е гг. в работах Э.Б. Глинера зародилась идея вакуумподобного истока Вселенной. С самого начала 80-х гг. эта идея используется в современ-ных «инфляционных» моделях развития Вселенной (А. Гус и П. Стейнхардт, А.Д. Линде, А. Виленкин и др.).

Согласно новой космологии, Вселенная возникла не благодаря взрыву массивной телесной «сингулярности», а при фазовом переходе вакуумподобной среды в обычную пространственную среду. Этот переход совершается путем возникновения многочисленных «пузырей вакуума», образующих своего рода гирлянды. В данной модели абсолютное начало Вселенной не считается обяза-тельным, но в принципе допускается также исторически первый «пузырь» [11, с. 57–58]. Если хотите, называйте его исходной сингулярностью – слово терпит. А если брать данное слово в его исходном значении «особенность», то нет уди-вительного и в том, что таких особенностей в космосе много.

Только эта исходная сингулярность не является первичным телом нашей Вселенной, и вообще не является телом. В том числе, она не содержит в себе массу Вселенной или хотя бы ту ее часть, которую составляет вес новорожден-ного либо семени сравнительно с весом взрослого существа. Согласно А. Лин-де, «все вещество, содержащееся в наблюдаемой нами Вселенной и имеющее общую массу порядка 1050 тонн, возникло за счет работы, совершаемой грави-тационными силами, внутри области, в которой первоначально содержалось не более 10–5 граммов вещества» (т.н. планковская масса.– В.С.) [10, с. 32].

К тому же такой первичный «пузырь» не остается единственным в своем роде, он сам провоцирует рождение других «пузырей». Соответственно, во множественном числе существуют домены мироздания. Линде предполагает даже ряд взаимосвязанных мини-вселенных, свойства которых могут сущест-венно различаться. В нашей Вселенной тоже выделяются многочисленные до-мены пространства. По данным современной астрономии, в больших масшта-бах Метагалактика походит на кусок пемзы, а в срезе – на пчелиные соты или на ячейки Бенара. А такие ячейки являются хрестоматийными примерами структур, возникающих в процессе самоорганизации материи.

Следовательно, современную модель формирования Вселенной можно на-звать синергетической; некоторые авторы так и делают. Можно назвать ее ва-куумной, т.к. исток Вселенной она находит не в первичном теле, а в довещест-венной материальной субстанции. Можно назвать ее также несингулярной, как поступают Глинер и Линде. Наконец, есть исторически закрепившееся, хотя не совсем точное название – инфляционная теория.

Конечно, не в названии существо дела, – но только если название не иска-жает существа дела. Поэтому не хочется, чтобы современную космологию про-должали называть теорией Большого взрыва, пусть даже – «одного из многих взрывов», как выражается М. Рис. Все равно образ взрыва не удается сохранить в полноценном виде. Его поклонники «забывают», что речь должна идти о взрыве сингулярности как тельца (не абстракция же там взрывается),

и вслед за С. Вайнбергом изощряются в толкованиях слов, открещиваясь от сравнения с бомбой и вводя неясное понятие «взрыв пространства» [12].

На деле современная космология описывает вообще не взрыв, не Big Bang, как бы он ни трактовался, а скорее Big Boiling (или, для краткости, Big Boil) – «Большое кипение» исходной субстанции. Конечно, всякая аналогия хромает. Но предлагаемый образ хотя бы оправдан тем, что кипение тоже есть вид фазо-вого перехода, и при нем тоже образуются пузыри. А взрыв не есть вид фазово-го перехода, «пузырения» вакуума этот образ не отражает и только запутывает публику и самих космологов.

В частности, никакой взрыв не может объяснить собственно акт инфляции, когда (в первые доли первой секунды развития Вселенной) границы простран-ства раздвигаются намного быстрее, чем движется свет в вакууме. Это возмож-но именно потому, что при инфляции («вздувании» пространства), в отличие от взрыва, масса и энергия не переносятся в этом пространстве.

Новая космология дает здравомыслящую трактовку антропного принципа, предпочитая его трезвенную «слабую» версию. «Тонкую подстройку Вселен-ной», которая вгоняла сингулярную теорию в мистицизм, она объясняет про-сто: природе есть из чего выбирать, т.к. постоянно создается огромное количе-ство космических доменов с разнообразными свойствами. Среди них всегда найдутся пригодные для жизни и разума, даже если вероятность спонтанного возникновения таких доменов весьма мала [11, с. 59–60 238–245, 262].

Исчезает также главная нелепость старой космологии: уникальный и не-прозрачный для разума акт творения вещественного мира. В новой теории это естественный, закономерный, типичный, множественный, повторяющийся и ныне продолжающийся процесс фазового перехода в неравновесной среде. Да-же если для нашей Метагалактики он имел в прошлом «абсолютное» начало, в этом не больше мистики, чем в начале вскипания вашего чайника поутру. По-истине, новая теория происхождения Вселенной – столп здравого смысла.

Но она не решает еще всех смысловых проблем космологии. Уже более четверти века продолжается дискуссия о метрике Вселенной между сторонни-ками ОТО – общей теории относительности Эйнштейна, и сторонниками РТГ – релятивистской теории гравитации А.А. Логунова. Последнюю критиковали авторитетные физики и космологи – В.Л. Гинзбург, Л.П. Грищук, Я.Б. Зельдо-вич и др.; но РТГ не сдает позиций и привлекает внимание молодых ученых. Один из секретов ее стойкости в том, что предлагаемая Логуновым трактовка метрики логична и понятна, тогда как современная позиция космологов-сторонников ОТО по данному вопросу, мягко говоря, страдает неясностью.

Проблема возникает из-за того, что в современной космологии признается локальность силы тяготения. Принято считать, что данная сила распространя-ется в пространстве с ограниченной скоростью, равной скорости света в вакуу-ме. В РТГ это не вызывает противоречия, т.к. по ее учению основа пространст-ва и времени не зависит от тяготения. За такую основу Логунов из соображений удобства и единообразия принимает квазиевклидову плоскую метрику.

А согласно ОТО геометрия пространства и времени задается силами тяго-тения. «Не может быть пространства, а также и части пространства без потен-циалов тяготения; последние сообщают ему метрические свойства – без них оно вообще немыслимо», – писал Эйнштейн [29, с. 222]. Но в таком случае при-знание (полной) локальности тяготения ведет к странному выводу, что эти силы должны распространяться с течением времени в пространстве, которое ими же создано… когда? Неужели до того, как они в нем стали распространяться?.. Так чем же оно тогда создано?..

Чтобы логично разрешить данное противоречие в рамках ОТО, надо бы разделить гравитацию на 1) общий фон, который образовался в исходный мо-мент развития Вселенной, и 2) те влияния, которые распространяются на дан-ном фоне с ограниченной скоростью. Но если такой фон не исполняет роли взаимного притяжения масс, то непонятно, как он определяет кривизну про-странства. А если исполняет, то тяготение придется признать нелокальным в его основной функции

– в роли взаимного притяжения масс, а некие дополни-тельные функции могут осуществляться уже на основе локальности. Этот про-стой логический анализ предвосхищает результаты исследования проблемы в его реальной истории.

Напомним, что создатель теории всемирного тяготения И. Ньютон был вынужден допустить нелокальность притяжения масс, хотя объяснить это свой-ство не смог и наконец просто отказался от объяснения. В конце XVIII в. П. Лаплас показал, что скорость распространения тяготения должна превышать скорость света в вакууме не менее чем в 50 млн. раз, т.е. быть практически бес-конечной, а иначе произошло бы рассогласование планетных систем [9, с. 224, 309]. Его поддержали Ф. Тиссеран, А. Эддингтон (уже после создания теории относительности) и многие другие ученые. Бытует мнение, что данный вывод и аргументы Лапласа были опровергнуты. Но кто, когда и как это сделал?.. Ни наши собственные поиски, ни обращение к трудам историков науки не дали от-вета на этот вопрос.

Гипотезу распространения гравитации со скоростью света впервые пред-ложил А. Пуанкаре в 1905 г., в связи с намечавшейся тогда (специальной) тео-рией относительности. Он сознает, что эта гипотеза противоречит результату Лапласа, но конкретных аргументов не приводит и ограничивается надеждой, что вывод Лапласа будет преодолен [22, сс. 87–89, 93, 97]. А. Эйнштейн впер-вые публично высказал ту же идею в 1913 году. Он тоже связывал ее с «убеж-дением в правильности теории относительности».

Между тем, к тому времени сам Эйнштейн уже осознал недостаточность СТО для описания гравитации и приступил к созданию ОТО. И сам он тут же признавал, что теория тяготения Ньютона решает все практические задачи ас-трономии. Но почему-то решил, что дело в сравнительно малых масштабах Солнечной системы, из-за чего сдвиги гравитационных возмущений во времени якобы мало незаметны и мало значимы для астрономии [28, с. 273–275].

Однако масштабы Солнечной системы в этом плане совсем не маленькие. Задержка в прохождении сигналов со скоростью света в ней составляет мину-ты, часы и сутки, что во времена Лапласа и даже во времена Улугбека нельзя было бы не заметить и не учитывать. А к нашим дням сама ОТО давно уже яв-ляется рабочей теорией эфемероидной астрономии. Казалось бы, расчеты в этой области, с ее грандиозными массами и расстояниями, должны приносить много свидетельств конечной скорости изменений гравитационного поля, – будь она таковой на самом деле. Но мы таких свидетельств нигде не встретили, и что-то никто о них не трубит.

Правда, в начале 2003 г. С.М. Копейкин и Э. Фомалонт объявили, что им удалось измерить скорость распространения (возмущений поля) тяготения при затмении квазара Юпитером (т. е. все-таки в масштабах Солнечной системы), и она оказалась приблизительно равной скорости света в вакууме. Но многие специалисты подвергли этот опыт суровой критике, и вскоре он был забыт как досадная оплошность. Между тем, сама теория тяготения Эйнштейна (ОТО), в т.ч. ее постулаты, никак не связаны со скоростью передачи тяготения. Эта ско-рость не фигурирует ни в проекте ОТО от 1913 г., ни в классическом труде Эйнштейна «Основы общей теории относительности» (1916), ни в его осново-полагающей работе «Вопросы космологии и общая теория относительности» (1917). Среди доказательств справедливости ОТО, указанных самим Эйнштей-ном, нет подтверждения конечной скорости передачи притяжения масс.

Однако в другой публикации 1916 г. Эйнштейн пишет, что «гравитацион-ные поля распространяются со скоростью света» [28, с. 514]. Это сказано в свя-зи с рассмотрением волн гравитации, и обосновано именно для них, а не для тя-готения вообще. Считается, что именно в данной работе Эйнштейн теоретически открыл такие волны. Эмпирически они пока не обнаружены, но все современные физики признают, что такие волны есть в реальности и что они переносят энергию. Следовательно, эти волны могут перемещаться в сво-бодном пространстве не быстрее чем свет в вакууме.

Еще раньше Эйнштейн, как и Пуанкаре, апеллировал к аналогии с теорией электричества, где локальная электродинамика дала более общее и точное опи-сание явлений, чем нелокальная электростатика и магнитостатика Кулона. А если

по этой аналогии считать волны гравитации источником притяжения масс, то их ограниченная скорость становится решающим аргументом в пользу ло-кальности тяготения. Именно так обосновывал его локальность В.А. Фок [26, с. 260]. А некоторые видные физики, в частности П. Девис и Ст. Хокинг, прямо утверждают, что волны гравитации и их кванты (гравитоны) ответственны за всемирное тяготение, в т.ч. – за удержание Земли на околосолнечной орбите, за приливы и отливы и т.д. [5, с. 106–107; 27, с. 66].

Но, напомним, всякая аналогия хромает. Сами названные и другие авторы отмечают крайнюю немощность таких волн, из-за чего они до сих пор не обнаружены в опыте. Анализ показывает, что волны гравитации можно вообще не учитывать при составлении энергетического баланса космических систем, а на Земле – тем более. Даже при взрыве ядерной бомбы они настолько слабы, что современная техника не в состоянии их зафиксировать [13, с. 78]. Между тем, Г. Кавендиш еще в XVIII в. подтвердил закон всемирного тяготения простым земным экспериментом, а Г. Герц обнаружил электромагнитные волны на опы-те еще в 80 е гг. XIX в., почти сразу после их теоретического открытия.

Непонятно также, каким образом слабое действие гравитационных волн могло бы обеспечить, напр., возврат планет от афелия к Солнцу, или хотя бы оправдать строительство приливных гидроэлектростанций. Сам Фок приходит к выводу: «В задаче о гравитационном взаимодействии масс гравитационные волны никакой роли не играют» [26, с. 446]. Это противоречит его собственно-му убеждению в тождестве таких волн и сил тяготения в целом; но само данное убеждение, в свою очередь, противоречит тому, что известно о природе волн гравитации, даже независимо от их силы или слабости.

Тут важно учесть, что упомянутая статья Эйнштейна от 1916 г. содержала математическую ошибку. Автор исправил ее в другой статье от 1918 г. При этом вывод об ограниченной скорости тяготения он не повторил, хотя и другого вывода не сделал. Зато дополнительно пояснил природу волн гравитации. Оказывается, источником таких волн (и их квантов – гравитонов) являются не сами массы, а переменно-ускоренное движение масс, напр. в случае взаимного движения двойных звезд. Когда нет такого специфического движения – нет и волн гравитации; но тяготение тел от этого не исчезает и заметно не изменяет-ся. Ведь оно обусловлено не излучением таких волн, а самим веществом про-порционально его инерционной массе (с учетом ее энергетических аспектов). И проявляются такие волны в колебании пробных масс поперек вектора тяготения [13, с. 78; 16, с. 422]. Следовательно, к притяжению между телами они относят-ся примерно так же, как вибрация буксировочного каната – к его продольному натяжению.

Все это не новости. В старом уже фундаментальном труде по теории гра-витации говорилось, в частности: «название “гравитационные волны” мы отно-сим к мелкой ряби, которая распространяется по пространству-времени… (Это. – В.С.) пульсации формы (т.е. кривизны) пространства-времени… Локально… можно не обращать внимания на взаимодействие этих возмущений с крупно-масштабной кривизной…» [14, с. 162]; «В реальной Вселенной пространствен-но-временные кривизны обусловлены не только гравитационными волнами, но также и главным образом веществом, заполняющим Вселенную» [14, с. 179].

Таким образом, понятия гравитации и взаимного притяжения масс в науке давно уже не синонимы. «Гравитация» сейчас означает, как минимум, притяжение масс плюс волны гравитации. Однако сложилась традиция пренебрегать этой сложностью. Видимо, она коренится в аналогии с теорией электричества, которая утверждает сводимость статического взаимодействия к волновому, вопреки их внешнему различию. Но аналогия не аргумент, к тому же данная аналогия не оправдалась в попытках Эйнштейна построить единую теорию поля (на основе принципа локальности), на что он бесплодно потратил более 30 лет. Учтя его печальный опыт, М.П. Бронштейн (увы, безвременно погибший) еще в 30-е годы осознал несостоятельность аналогии между электричеством и грави-тацией [4, с. 1094 и др.]. А единая теория поля не достроена и поныне.

Как видим, представления о гравитации в современной космологии содер-жат достаточно явные несообразности. Терпеть их можно только при заведо-мом отказе от здравого смысла, что и было характерной чертой неклассическо-го сознания в науке. А здравый смысл говорит: если тяготение и эйнштейновские волны гравитации – не одно и то же, то скорость распростра-нения взаимного притяжения масс не обязательно совпадает со скоростью рас-пространения таких волн. Может оказаться и так, что прав Лаплас: притяжение масс распространяется намного быстрее света, или вообще не нуждается в рас-пространении.

Это не противоречит существу ОТО: ведь сама она трактует тяготение не как излучение энергии, а как искривление мирового пространства-времени. В отличие от РТГ, ОТО считает, что поле тяготения не является самостоятельным носителем энергии и импульса. Понятие энергии такого поля, поскольку оно применяется в полевой трактовке ОТО, имеет искусственный характер [26, с. 444–445]. А где нет переноса энергии (не считая распространения мелкой гравитационной «ряби»), там нет прямого запрета на нелокальность или на сверхсветовые скорости.

В свое время Ньютон объявлял подобную нелокальную связь через пусто-ту без агента «вопиющей нелепостью». Но там, где он видел пустоту, совре-менная наука утверждает наличие особой среды – физического вакуума. Как непространственная среда, он вообще вне действия категории «скорость». По той же причине физический вакуум обладает (как ныне признано) необычным свойством инвариантного покоя. Между прочим, благодаря этому получает здравомыслящее объяснение еще один парадокс классической и неклассиче-ской физики – неизменность предельной скорости света (в вакууме) для всех систем отсчета. Просто свет движется здесь не в вещественной среде, всегда привязанной к какой-либо системе отсчета.

В качестве агентов тяготения могли бы выступить, напр., «старшие сест-ры» фотона – волны де Бройля, и тахионы – сверхсветовые частицы, давно из-вестные в физической теории [подробнее см. 24]. Конечно, эти вопросы требу-ют еще обсуждения с решающим участием естественных наук. Но со стороны здравого смысла и трезвой философии нет больше препятствий к признанию нелокального характера тяготения. Мы надеемся, что это поможет физикам раз-решить трудный вопрос о природе гравитации и метрики Вселенной. Может быть – и темный пока для науки вопрос о природе темной материи и темной энергии.

А общий наш вывод гласит: на современном этапе развития естествозна-ния все его выводы могут получить истолкование с позиций просвещенного здравого смысла, причем без противоречия с теорией относительности, кванто-вой физикой и другими достижениями науки прошлого, неклассического этапа ее развития.

Библиографические ссылки:

1. Samuel S. On the Speed of Gravity / S. Samuel // ArXiv: astro-ph/0304006 – V.2. – 10 Jun 2003. – P. 1–8

2. Баргатин И. В. Запутанные квантовые состояния атомных систем / И. В. Баргатин, Б. А. Гришанин, В. Н. Задков // Успехи физич. наук. – 2001. – № 6. – С. 625–646.

3. Бергман П. Г. Введение в теорию относительности / П. Г. Бергман. – М. : Иностр. лит., 1947. – 380 с.

4. Горелик Г. Е. Матвей Бронштейн и квантовая гравитация. К 70-летию не-решенной проблемы / Г. Е. Горелик // Успехи физич. наук. – 2005. – № 10. – С. 1093–1108.

5. Девис П. Суперсила: Поиск единой теории природы / П. Девис. – М. : Мир, 1989. – 271 с.

6. Копейкин С. М. Фундаментальный предел скорости гравитации и его из-мерение / С. М. Копейкин, Э. Фомалонт // Земля и Вселенная. – 2004. – № 3.

7. Кравцов Ю. А.. Случайность, детерминированность, предсказуемость / Ю. А. Кравцов // Успехи физич. наук. – 1989. – Т. 158. – Вып. 1. – С. 93–122.

8. Курдюмов С. П. У истоков синергетического видения мира / С. П. Курдю-мов, Е. Н. Князева // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысле-ния. – М. : ИФ РАН, 1994. – 349 с.

9. Лаплас П. С. Изложение системы мира / П. С. Лаплас. – Л. : Наука, 1982. – 374 с.

10. Линде А. Д. Раздувающаяся Вселенная / А. Д. Линде // Наука и жизнь. – 1985. – № 8. – С. 25–32.

11. Линде А. Д. Физика элементарных частиц и инфляционная космология / / А. Д. Линде. – М. : Наука, 1990. – 280 с.

12. Линевивер Ч. Парадоксы Большого взрыва / Ч. Линевивер, Т. Дэвис // В мире науки. – 2005. – № 7.

13. Липунов В. М. Гравитационно-волновое небо / В. М. Липунов // Соров-ский образовательный журнал. – 2000. – Т. 6. – №4. – С. 77–83.

14. Мизнер Ч. Гравитация / Ч. Мизнер, К. Торн, Дж. Уиллер. – М. : Мир, 1977. – Т. 3. – 510 с.

15. Миллер М. А. Фазовая скорость / М. А. Миллер // Большой энциклопеди-ческий словарь. Физика. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – С. 798–799.

16. Новиков И. Д. Тяготение / И. Д. Новиков // Большая Советская энцикло-педия. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1977. – Т. 26. – С. 422.

17. Ньюэлл А. Солитоны в математике и физике / А. Ньюэлл. – М. : Мир, 1989. – 324 с.

18. Ораевский А. Н. Сверхсветовые волны в усиливающих средах / А. Н. Ораевский // Успехи физич. наук. – 1998. – № 12. – С. 1311–1321.

19. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 431 с.

20. Пригожин И. Переоткрытие времени / И. Пригожин // Вопросы филосо-фии. – 1989. – № 8. – С. 3–19.

21. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы фи-лософии. – 1991. – № 6. С. 46–52.

22. Пуанкаре А. О динамике электрона / А. Пуанкаре // Альберт Эйнштейн и теория гравитации. – М. : Мир, 1979. – С. 85–98.

23. Сазонов С. В. Сверхсветовые электромагнитные солитоны в неравновес-ных средах / С. В. Сазонов // Успехи физич. наук. – 2001. – № 6. – С. 672–678.

24. Самченко В. Н. Проблема нелокальной (сверхсветовой) связи: физика и философия / В. Н. Самченко. – Saarbrucken: Lambert Academic Publishing, 2011. – 81 с.

25. Стёпин В. С. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция / В. С. Стёпин // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 18–25.

26. Фок В. А. Теория пространства, времени и тяготения / В. А. Фок. – Изд. 2-е, доп. – М. : Физматгиз, 1961. – 563 с.

27. Хокинг С. От большого взрыва до черных дыр: Краткая история времени / С. Хокинг. – М. : Мир, 1990. – 166 с.

28. Эйнштейн А. Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. – М. : Наука, 1965. – Т. 1. – 700 с.

29. Эйнштейн А. Теория относительности. Избранные работы / А. Эйнштейн. – Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2000. – 223 с.

Самченко В. Н. Постнекласична наука і здоровий глузд

Завдяки синергетиці, а також новим досягненням у квантовій фізиці і космології, сучасне природознав-ство зближується зі здоровим глуздом. Парадокси сфери становлення, що приводили фізиків XX ст. на шлях суб'єктивізму, вирішуються на базі синергетики і діалектики. У тому числі, здорове пояснення отримують нелокальні ефекти у різних областях (квантова заплутаність, швидкість світла, всесвітнє тяжіння), незмінність швидкості світла у вакуумі, походження Всесвіту і багато іншого.

Ключові слова: некласична наука, постнекласична наука, здоровий глузд, синергетика, теорія відносності, квантова теорія, релятивістська космологія, теорія тяжіння, нелокальні кореляції.

Samchenko V. Post-no classical Science and Common Sense

The classical science considered itself as the standard-bearer of common sense. A no-classical science, on the contrary, underlined broke off with it. The modern post-no classical science dialectically comes back to common sense, owing to synergetic, and also – to new achievements in the quantum physics and cosmology. On this base are resolved paradoxes of sphere of the becoming, which have resulted XX-century physicists on a way of subjectivity. Including, a sensible explanation receive not local effects in various areas (a quantum entangled, universal gravitation), an invari-ance of speed of light in vacuum and many other things. Of quantum area the new physics explains uncertainty of a condition of quantum object and the raised role of the device as typical display of «super sensitivity» of any system to influence in «area of jokers». The origin of the Universe is understood now not as the «Big Bang» which has been not understood for common sense, but as the «Big Boiling» – natural process of phase transition primary vacuum environments in system of material structures. The sensible explanation receives an anthrop principle, which was mystified in a no-classical science.

Excess of speed of light by light self at its movement through the non-equilibrium environment naturally speaks that: this environment does not spend an entering impulse, and itself radiates a similar impulse from the opposite party. Not local there is only a process of self-organizing of the active environment. Understood becomes also quantum non-locality, including teleportation. Not local character of universal gravitation speaks the same basic basis, and waves of gravitation have no to it the direct attitude. All these explanations are reached without the contradiction with the relativistic theory, quantum physics and other achievements of a science of the last, no-classical stage of its development.

Keywords: no classical science, a post-no classical science, common sense, syn-ergetic, theory of a relativity, quantum theory, relativistic cosmology, theory of gravi-tation, not local correlations.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 101.1:330.15

Л. В. Северин-Мрачковська
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ЕКОБІЗНЕС ЯК НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Здійснюється спроба соціально-філософського аналізу феномену екологічного підприємництва, розвиток якого є актуальним в умовах сьогодення. Зазначаються умови розвитку та напрямки діяльності бізнесу у природоохоронній сфері (екобізнесу). Екобізнес розглядається як напрямок діяльності соціально зорієнтованого підприємництва, умова сталого розвитку країни.

Робиться висновок про те, що існує тісний взаємозв'язок екологічної стратегії підприємства та рівня його конкурентоспроможності, економіки та екології; наголошується на необхідності сприяння з боку держави та фінансових інституцій розвитку екологічного підприємництва.

Ключові слова: екобізнес, підприємство, екологічна стратегія, підприємництво, держава, суспільство, соціально зорієнтований бізнес.

Проблема підприємництва, яка є багатогранною та дискусійною, посідає чільне місце у соціально-філософській та економічній літературі. Зазначимо, що підприємництво, підприємницька діяльність (бізнес) виступають, насамперед, предметом дослідження економічної науки, яка враховує при цьому закони, що регулюють виробництво, розподіл та обмін продуктів. Економічний підхід до осмислення проблеми підприємництва, який протягом тривалого часу був панівним у вітчизняній науці, яскраво виражений у роботах таких учених, як: А.А. Галагана, Є.В. Глущенка, А.І. Капцова та інших.

У зв'язку зі становленням на рубежі 80-90-х років XX століття верстви вітчизняних підприємців з'являються роботи, присвячені дослідженню історичних передумов зародження підприємництва в СРСР (О.О. Динкін, А.Р. Стєрлін, І.В. Тулін та інші), технічних аспектів організації підприємницької діяльності (Я.В. Бузанова, В.І. Ярочкін). Проблеми підприємницької діяльності в Україні стають предметом аналізу В.М.Ворони, В.М.Гончарова, В.М.Тісунової.

Питання взаємозв'язку держави та підприємництва аналізуються О.І. Бутенком, К.В. Ільяшенком, Т.О. Карпіщенком, В.П. Матвієнком, В.О. Ягорлицьким, І. Буніним, І. Грошевим, Б.А. Денисовим, О.М. Лібманом, Ю. Князєвим, Я. Корнаі, В.В. Чекмарьовим, М. Портером, Ю.М. Осиповим, В.В. Радаєвим. У працях Мізеса Л., фон, Хайєка Фр.Авг., фон, Верхана Петера Х., Портера М., Осипова Ю.М., Солопа А. отримує розробку проблема економічної свободи та конкурентних відносин у сфері підприємництва. Соціальне партнерство як модель цивілізованих відносин між державою, підприємництвом та найманим працівником стає предметом дослідження О. Зудіна, В. Лагутіна, С. Перегудова, І. Семененка.

Психологічні аспекти бізнесу осмислюються А.Г. Ніазашвілі, В.А. Хащенком, В.В. Чекмарьовим та іншими. Так, зокрема, мотивація підприємницької діяльності виступає предметом аналізу Л.І. Донця, І.В. Сороки; механізми підвищення ефективності підприємницької діяльності - О.Ю. Жулавського та Л.О. Сєнішиної.

Якщо в економічній теорії підприємницька діяльність вивчається з технократичної точки зору, тобто, з точки зору її ефективності, прибутковості, то можна й потрібно говорити, на нашу думку, про її вивчення з позиції впливу на гуманістичне удосконалення людини. Адже, підприємництво створює засоби та умови для удосконалення життєдіяльності людини, розвитку її творчого потенціалу. Так, філософські засади підприємництва висвітлюються, здебільшого, у працях Є.В. Глущенка., А.І. Капцова, Ю.М. Осипова, О.Є. Смирнової, Н.І. Сухарєвої, Ю.В. Тихонравова. Питання культури підприємництва перебувають у центрі уваги І.І. Агапової, К.О. Багриновського, М.О. Бєндікова, М.Н. Ісаєвої, Я. Карнапа, В.Г. Макеєвої, О. Прутської, Р. Рюттінгера, Є.Ю. Хрустальова, В.Ф. Щербини та інших, які, внаслідок того, що поняттю «культура» в економічній теорії традиційно відводилася незначна роль, використовують інтердисциплінарні розробки,

насамперед, зі сфери етнографії, антропології, соціології та психології. Етика ділових стосунків досліджується Кадзумою Татеісі, В.С. Васильєвим, О.О. Динкіним, С.Н. Козловською, Г.О. Родіоновою, А.Р. Стєрліним, І.В. Туліним, П.М. Шіхірєвим, Ю.І. Палехою, Т.К. Чмутом, Л.Г. Чайкою. Філософські аспекти управління цікавлять М.С. Антипіну, Ю.Ю. Єкатеринославського, Ю.Д. Красовського, В.П. Мартиненка, Якокку Лі, П.Ф. Друкера, Дж. Дункана, Т. Пітерса, Р. Уоттермена, А. Файоля, Г. Емерсона, Ф. Тейлора, Г. Форда та інших.

Останнім часом у вітчизняній та зарубіжній науці з'являється все більше досліджень, що засвідчують вплив на поведінку «економічної людини» соціокультурного чинника, який так чи інакше відображається на ставленні людини до праці, схильності до тих чи інших форм підприємницької діяльності (П.П. Гайденко, Я. Карнап, В.Г. Макеєва, А. Ріх та інші). Меценатство як соціальне явище є предметом дослідження таких російських учених, як А.Л. Свердлової й Ю.М. Тазьміна. Історія російського меценатства, його духовно-моральнісні та соціальні мотиви стають предметом аналізу А.А. Аронова, Н.В. Астахової, А.М. Боханова, Н.Г. Думової, О.М. Лопухіної, Я.Д. Мінченкова, В.Ф. Молчанова, В.П. Прохорова, Г.М. Четвєрікова та інших.

На тлі загострення з середини XX століття проблем довкілля, що стосуються, практично, кожної країни світу, стає актуальним дослідження проблеми екологічного підприємництва. Щоправда, здебільшого, воно провадиться з точки зору економічної науки. Так, наприклад, С.Д. Калашник та В.В. Сабадаш аналізують питання взаємозв'язку стратегії економічного зростання та проблеми екологічної безпеки, Л.Г.Мельник та С.О. Скоков - ресурсозбереження як напрямку природокористування, В.І. Крутякова досліджує ринкові механізми розвитку екологічного підприємництва в Україні, Ем. Бун - систему екологічного менеджменту на підприємстві. Н.Ф. Газізуллін та П.Х. Зайдфудім детально аналізують соціально-екологічну мотивацію підприємницької діяльності. Осмислення кризових явищ в природному середовищі та шляхів їх подолання, аналіз міжнародних конвенцій з охорони довкілля, прийнятих у II половині XX століття, знаходять місце у науковій творчості В.Л. Іноземцева. Питання соціальної екології та екологічної етики, що мають дотичне відношення до підприємницької діяльності, висвітлюють у своїх працях М. Голубець, В.І. Жуков, Д.Ж. Маркович, С.А. Михайлюк, Т.М. Павлова, В. Навроцький, В.Р. Бганба-Церера, Р. Атфілд, Б.Каллікот, Л. Уайт та інші.

Як бачимо, на тлі жвавого інтересу до проблеми підприємництва, що спостерігається в останні десятиліття як у вітчизняній, так і зарубіжній науці, дослідження екологічного бізнесу, на жаль, залишається не повною мірою актуалізованим. Дана наукова стаття якраз і присвячена аналізу зазначеного вище феномену, насамперед, крізь призму соціально-філософського аналізу.

Успіх діяльності підприємця, могутньої корпорації, на нашу думку, визначається багатьма чинниками і, зокрема, взаємозв'язком типу: «підприємець – суспільство», інакше кажучи, мірою відповідальності підприємця перед суспільством, громадськістю. Тому підприємницька діяльність, на наше глибоке переконання, має бути організованою та провадженою з урахуванням не лише приватних економічних інтересів, а й інтересів та потреб суспільства, наслідки її мають бути позитивними для нього; тобто, вона має бути соціально зорієнтованою.

На наш погляд, одним із пріоритетних напрямків соціально зорієнтованої діяльності підприємництва є участь у розв'язанні проблеми збереження довкілля. Низка природоохоронних проблем, якщо їх не вирішити, створить суттєву загрозу процесу сталого розвитку[1] не лише окремо взятих країн, а світу загалом. «Друга половина XX століття ознаменувалася для країн Заходу миром та процвітанням, та не принесла блага населенню інших регіонів планети, виявилася періодом, протягом якого вперше в історії екологічні проблеми стали не менш {актуальними} [важливими] та загрозливими, ніж політичні та економічні», - зазначає В.Л.Іноземцев [1, с. 477]. Тому справа честі, громадський та державний обов'язок підприємництва взяти безпосередню участь у їх вирішенні. Саме така думка є провідною в доповіді про світовий розвиток за 1999/2000 рік: «...зміни, які зараз вже відбуваються у світі,

великою мірою посилять значення глобальних та місцевих інститутів» [2, с. 26-27], до яких відноситься, зокрема, й підприємництво.

Реалізація природоохоронної політики призвела до розвитку у країнах Західної Європи нової галузі виробництва – екоіндустрії, яка «…передбачає розробку та маркетинг обладнання для контролю та попередження забруднення, а також екологічні дослідження, екомоніторинг та послуги з природоохоронного консалтингу» [3, с. 242].

Темпи зростання екологічного бізнесу значні. Так, український учений В.І.Крутякова зазначає: «За деякими даними, валовий додатковий продукт, вироблений в екоіндустрії країн ЄС у 1994 році склав 41,7 млрд. дол. США, що складає 0,5% ВВП цих країн. Очікується, що реальне зростання екологічного сектору у наступні 5-10 років перевищить аналогічний показник по економіці загалом. Це станеться завдяки вступу в ЄС нових членів. Як наслідок, у цих країнах суттєво зросте роль та значення екологічного бізнесу» [4, с. 242].

Оскільки наразі держава володіє досить обмеженими ресурсами по вирішенню екологічних проблем, ініціатива має виходити від приватного сектора, підприємництва. Стратегічно важливими напрямками діяльності бізнесу у природоохоронній сфері (екобізнесу), на нашу думку, є:

- по-перше, виробництво екологічно безпечних засобів альтернативної енергетики (сонячних батарей, вітряків та ін.);

- по-друге, застосування екологічно безпечних методів виробництва, реалізація заходів по подоланню забруднення оточуючого природного середовища внаслідок виробництва;

- по-третє, реалізація практики ресурсозбереження – одного із провідних напрямків екологічної політики сучасного підприємництва. (Загальновідомо, що ресурсозбереження відіграє значну роль у зниженні матеріалоємкості суспільного виробництва. Однак, з метою досягнення останнього необхідно проводити значну роботу: - на рівні підприємств та організацій – розробку, освоєння, втілення, широкомасштабне виробництво та застосування ресурсозберігаючих та наукоємких видів техніки, технологій, матеріалів та способів господарювання; - на рівні галузей, народногосподарських комплексів, економіки країни загалом – цілеспрямовану та виважену інвестиційну, податкову та науково-технічну політику [5, с. 70]. У сучасному світі великі промислові компанії все частіше відмовляються від використання рідкісних і пов'язаних із масштабним втручанням в природу матеріалів. Так, створення корпорацією «Кодак» методу фотографування без застосування срібла різко скоротило ринок цього металлу; те ж саме сталося, коли компанія «Форд» оголосила про появу каталізаторів на основі замінника платини, а виробники мікросхем відмовилися від використання золотих контактів та провідників… Таким чином, розвинуті країни цілком природним чином, без усіляких міжнародних угод та конвенцій, обмежують неефективне використання природних ресурсів та знижують навантаження на довкілля [6, с. 491-492].

- по-четверте, активізація взаємодії з розробниками інноваційної науково-технічної продукції, яка дозволить на практиці застосувати ресурсозберігаючі технології, екологічні види сировини, матеріалів і палива, обладнання природоохоронного призначення. (Така взаємодія може передбачати й довготермінові інвестиції приватного сектору в наукові проекти, метою розробки яких є пошук шляхів подолання екологічних проблем. Іноземцев В.Л. називає важливим чинником формування екологічної господарської системи не стільки обмеження використання певного чинника виробництва чи заборону забруднення атмосфери, скільки створення та застосування нових технологій; саме вони, на його думку, здатні формувати економіку, яка не буде більше загрожувати самому існуванню біосфери) [7, с. 492].

- по-п'яте, ініціювання та проведення природоохоронних заходів, наприклад, здійснення моніторингу оточуючого середовища. (Так, у великих містах на Філіппінах розміщені станції контролю за забрудненням повітря, експлуатація яких здійснюється приватним сектором. В громадських місцях встановлені екрани, які демонструють дані про стан атмосфери, що сприяє зростанню обізнаності

громадскості. За рахунок розміщення реклами навколо інформаційних екранів експлуатуюча приватна компанія відшкодовує свої збитки);

- по-шосте, організація співпраці з громадскістю, що передбачає, зокрема, патронування приватними компаніями міського водопостачання, отоплення, збору та утилізації відходів, зелених насаджень;

- по-сьоме, організація доброчинницької діяльності з метою подолання назрілих проблем у сфері екології;

- по-восьме, екологізація відносин підприємства зі споживачами продукції, що передбачає, з одного боку, стимулювання пропозиції на екологічні товари та послуги; з іншого, формування у споживачів, так би мовити, гарного «смаку» - економічних потреб та інтересів, орієнтованих на високі екологічні стандарти. (Так, у країнах Західної Європи швидкими темпами зростає попит на продукцію органічного походження: овочі, фрукти, вина тощо. Як наслідок – розвиток аграрного екобізнесу, виноділля, орієнтованих на виробництво екологічно чистих продуктів харчування);

- по-дев'яте, участь у формуванні активно діючого екологічного «лоббі» у органах державної влади, що виражатиметься в ініціюванні та прийнятті відповідних законодавчих актів, законів тощо, реалізація яких на практиці дозволить, хоча б, почасти, вирішити наявні екологічні проблеми та унеможливити виникнення нових; у створенні нових екологічних програм та забезпеченні їх фінансування як державою, так і підприємництвом;

Зазначені вище напрямки діяльності підприємства у природоохоронній сфері відображають його екологічну стратегію. «Основною метою будь-якої екологічної стратегії підприємства є захист та попередження забруднення оточуючого середовища, що створює передумови для сталого соціально-економічного розвитку… Розробку чіткої та детальної екологічної стратегії потребує будь-яка організація чи підприємство» [8, с. 37].

Автор статті погоджується з точкою зору В.І.Крутякової, що «…приватний сектор і підприємства у всьому світі все більш активно приймають участь у фінансуванні проектів розвитку інфраструктури та наданні екологічних послуг. Однак, приватний сектор приймає участь у фінансуванні таких проектів лише тоді, коли вони надійно забезпечують отримання прибутку. Насамперед, необхідно формувати сприятливі умови для участі приватного сектору в природоохоронних проектах за рахунок реформи тарифів та формування законодавчого поля по захисту інтересів внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Міжнародні фінансові організації також можуть сприяти шляхом надання гарантій з метою зниження ризику приватних інвесторів» [9, с.245].

Важко не погодитися також і з думкою про те, що «…для успішного розвитку екологічного підприємництва потрібно створити фінансове підгрунтя, котре могло б забезпечити середньо- та довготермінове фінансування проектів розвитку інфраструктури та модернізації промисловості. Цей важливий аспект загальної економічних реформи не має безпосереднього відношення до екології, але після здійснення цих реформ комерційні банки зможуть розширити свої можливості по кредитуванню екологічних програм та врахуванню потреб екології у своїй основній діяльності. Цим зусиллям може сприяти іноземна допомога у вигляді технічної допомоги, надання кредитних ліній для довготермінових кредитів та розвитку конкретних об'єктів, наприклад, взаємовигідні інвестиції, спрямовані на збереження енергії та використання екологічно чистих технологій. Окрім того, необхідно розглядати можливість використання гарантій міжнародних фінансових організацій для покращення умов внутрішнього кредитування» [10, с. 245].

Отже, з метою успішного розвитку екологічного підприємництва необхідно «розумно поєднувати економічні інструменти (фінансовий ринок, кредитування тощо), добровільну діяльність ділових людей та командні, контролюючі функції законодавства» [11, с. 245].

Важливим є усвідомлення того, що економічна та екологічна сфери життєдіяльності суспільства є тісно взаємопов'заними. Стан природного середовища впливає на економічну діяльність, визначає характер економічних процесів; водночас, економічні рішення чинять значний вплив на стан довкілля. Із провадженням

активної державної природоохоронної політики, розвитком екологічного бізнесу стає можливим, як зазначає В.І.Крутякова, подолання «традиційної дилеми: «оточуюче середовище чи економіка» й перехід до можливості здійснити вибір: «оточуюче середовище та економіка» [12, с. 242]. Співзвучну точку зору висловлює й відомий американський учений М. Портер: «…Зараз наступив час для вибору іншої парадигми, з якою ми ввійдемо у наступне століття… Старші керівники, які виховувалися у часи, коли природоохоронне законодавство асоціювалося у багатьох із безкінченою судовою тяганиною, все частіше спостерігають, як заходи по захисту довкілля стають по-справжньому прибутковим бізнесом. Успішно діючі компанії заперечують застарілий підхід «або-або» і вибудовують свою діяльність на підгрунті економічної логіки, яка встановлює чіткий взаємозв'язок між довкіллям, продуктивністю ресурсів, інноваціями та конкурентноспроможністю» [13, с. 383]. «Екологія сьогодні не протистоїть економіці; покращення ситуації у сфері охорони довкілля можливе лише у тому випадку, якщо воно буде розглядатися як економічна проблема», - зазначає В.Л. Іноземцев [14, с. 497].

Автору статті є близькою зазначена вище позиція – констатація єдності розвитку економіки та екології, взаємозалежності економічних явищ (процесів) та стану довкілля. Усвідомлення того, що неможливо побудувати стабільну, «здорову» економіку за рахунок екологічних збитків, що розвивати економіку необхідно не супроти довкілля, а з урахуванням потреб довкілля, стало вагомим кроком на шляху створення та розвитку екоіндустрії. Екологічна детермінанта, таким чином, стаючи все більш відчутною в системі економіки, визначає перспективи її подальшого розвитку, і має посилюватися за рахунок активної участі підприємництва у природоохоронній діяльності.

Зазначимо при цьому, що «…екологічна детермінанта, виступаючи як рівноправний елемент національної економічної системи, відіграє ключову роль у формуванні системи екологічної безпеки, яка, в свою чергу, постає невід'ємною частиною системи національної безпеки» [15, с. 45]. Екологічне підприємництво, таким чином, може бути ефективним інструментом управління сталим соціально-економічним розвитком країни в контексті економічної безпеки країни, оскільки сприяє екологізації життя людини та суспільства загалом, подоланню проблем довкілля.

Отже, з усвідомленням необхідності негайного вирішення питання збереження природного середовища, що набуває з розвитком сучасної цивілізації загальнопланетарного масштабу, розвитком екологічної свідомості на рівні індивіда та суспільства, з розширенням приватного сектора в економіці та делегуванням йому урядами чітких прав та повноважень у сфері природоохоронної політики стає можливим формування підгрунтя для створення й розвитку екологічного бізнесу.

Екобізнес, який є проявом високого рівня господарювання, позитивно впливає на формування нової екологічної концепції, адекватної потребам нового століття. Він сприяє екологізації економічного розвитку, виступаючи чинником-гарантом сталого розвитку країни.

Екобізнес як напрямок діяльності соціально зорієнтованого підприємництва, на наше глибоке переконання, виступає оптимальною формою розвитку сучасного підприємництва, оскільки відповідає вимогам сьогодення: по-перше, сприяючи вирішенню проблем довкілля; по-друге, революціонуючи усталені (традиційні) форми розвитку бізнесу, співвідноситься з новітнім екологічним мисленням; по-третє, виступаючи чинником-гарантом сталого розвитку як окремих регіонів, так і світу загалом.

Розвиток екологічного підприємництва - важлива складова державної політики по збереженню довкілля, умова на шляху побудови екологічно безпечного світу. Тому сприяння становленню екобізнесу постає важливою складовою політики не лише в межах окремої країни, а й світу загалом. При цьому, зазначимо, що розвиток екобізнесу потребує скоординованих дій з боку держави, приватного сектора та міжнародних інституцій.

Виступаючи умовою досягнення країною більш високого рівня господарського

розвитку, якому притаманні більш екологічні технології, для свого успішного поступу екобізнес потребує якісно нового рівня самосвідомості населення.

Екобізнес як форма підприємницької діяльності, що зорієнтована на задоволення не лише приватних, а й суспільних економічних інтересів, на потреби соціуму, виступає яскравим проявом впливу моралі на економіку, її здатності впливати та визначати економічне буття людини. Отже, екобізнес виступає перспективним напрямком діяльності соціально зорієнтованого підприємництва як з позицій комерційного розрахунку, так і з позицій моралі.

Примітки:

1. Зазначимо, що у доповіді про світовий розвиток за 1999/2000 рік сталий розвиток трактується як спосіб буття сучасного світу, що передбачає рівність між поколіннями, тобто, надання можливості майбутнім поколінням розвиватися так само, як розвивається покоління теперішнє. Шлях розвитку стає сталим лише у тому випадку, якщо з плином часу він забезпечує збереження та зростання загальних капітальних активів, до яких належать: оброблений капітал (машини, механізми, дороги), людський капітал (знання, навики), соціальний капітал (взаємовідношення та інститути) та екологічний капітал (ліси та коралові рифи). [На пороге XXI века. Доклад о мировом развитии 1999/2000 года. - М.: Издательство «Весь мир», Всемирный банк, 2000. -288с. - С.26].

Бібліографічні посилання:

1. Иноземцев В.Л. Экологические проблемы и экономическая целесооразность. Кризис киотских соглашений и проблема глобального потепления климата // На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. / В.Л. Иноземцев. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с. – С. 476-497.

2. Доклад о мировом развитии 1999/2000 года. – М. : Издательство “Весь мир”, Всемирный банк, 2000. – 288с.

3.Крутякова В.И. Рыночные механизмы развития экологического предпринимательства в Украине / В.И. Крутякова // Экологические инновации. – 2001. – Вып.12. – С. 240–245.

4. Там само.

5. Мельник Л.Г. Ресурсосбережение как направление природопользования / Л.Г. Мельник, С.А. Скоков // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – 2001. – № 1-2. – С.70–73.

6. Иноземцев В.Л. Экологические проблемы и экономическая целесооразность. Кризис киотских соглашений и проблема глобального потепления климата // На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. / В.Л. Иноземцев. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с. – С. 476-497.

7. Там само.

8. Бун Эм. Система экологического менеджмента на предприятии // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – 2001. –№ 1-2. –С. 25-37.

9. Крутякова В.И. Рыночные механизмы развития экологического предпринимательства в Украине // Экологические инновации. – 2001. – Вып.12. – С. 240-245.

10. Там само.

11. Там само.

12. Там само.

13. Портер, Майкл, Э. Конкуренция: Пер. с англ.: Уч. пос. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. - 495с.

14.Иноземцев В.Л. Экологические проблемы и экономическая целесооразность. Кризис киотских соглашений и проблема глобального потепления климата // На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В.Л. Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с. – С. 476-497.

15. Мельник Л.Г. Стратегия экономического роста и проблемы экологической безопасности / Л.Г. Мельник, В.В. Сабадаш, С.Д. Калашник // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – 2001. –№ 1–2. – С. 25–37.

Северин-Мрачковская Л. В. Экобизнес как направление деятельности социально ориентированного предпринимательства

Осуществляется попытка социально-философского анализа феномена экологического предпринимательства, развитие которого является актуальным в современных условиях. Раскрываются условия развития и направления деятельности бизнеса в сфере охраны природы (экобизнеса). Экобизнес рассматривается как направление деятельности социально ориентированного предпринимательства, условие устойчивого развития страны.

Делается вывод о том, что существует тесная взаимосвязь экологической стратегии предприятия и уровня его конкурентоспособности, экономики и экологии; делается акцент на необходимости содействия со стороны государства и финансовых институтов развитию экологического предпринимательства.

Ключевые слова: экобизнес, предприятие, экологическая стратегия, предпринимательство, государство, общество, социально ориентированный бизнес.

Severin-Mrachkovska L.V. Environmental business as a direction of socially oriented entrepreneurship

Carried out socially and philosophical analysis of the phenomenon of environmental business. Environmental business is considered as the direction of social entrepreneurship -based, ultimately, on the preservation of the environment. Strategically important areas of business activities in the environmental field are indicated. Substantiates the idea that successful environmental business needs the integration of economic instruments (financial market, crediting), volunteering business and regulatory functions of the law.

The conclusion is that forming the basis for the creation and development of environmental business is possible with an awareness of the need for an immediate solution to the question of preserving the natural environment, that which finds in modern civilization planetary scale, with the development of environmental awareness at the level of the individual and society, with the expansion of the private sector in economy and his delegation by governments of clear rights and responsibilities in the field of environmental policy.

Environmental business, which is a manifestation of high-level management, positively influences on the formation of a new environmental concept adequate needs of the new century. It contributes to the greening of economic development, acting factor a guarantee of sustainable development.

Environmental business activity as a socially responsible company, in the author's deep conviction serves the best form of modern business, because it corresponds to the requirements of modernity: first, contributing to solving environmental problems, and secondly, shifting the usual forms of business development relates to the latest environmental thinking and thirdly, acting factor - guarantee sustainable development of individual regions and the world at large.

The development of environmental business is an important part of public policy to preserve environment, condition on the way of building an environmentally safe world. Therefore, to facilitate the development environmental business raises an important part of policy not only within countries but also the world at large. However, it is noted that the development of environmental business requires coordinated action by the state, private sector and international institutions.

Environmental business as a form of business that is focused on meeting not only private but also public economic interests, the needs of society, is the striking manifestation of the influence of morality on the economy and its ability to influence and determine the economic life of the person. So environmental business appears promising activity socially oriented entrepreneurship both from a commercial calculation, and from the standpoint of morality.

Keywords: ekobiznes, company, ecological strategies, enterprise, government, society, socially oriented business.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 316.733:159.923.2

О. Б. Сінькевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТІЛЕСНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОСТЛЮДСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Аналізується вплив науково-технічного прогресу на формування ідеї постлюдини та філософії трансгуманізму, котрі визначають метаморфози соматичної ідентифікації сучасної людини. Досліджується роль масової культури у конструюванні тілесних практик, в котрих відображена трансформація ідентифікаційних стратегій, притаманних добі техногенної цивілізації.

Ключові слова: ідентифікаційні стратегії, тілесна ідентифікація, науково-технічний прогрес, трансгуманізм, постлюдина.

Нині, як вважають деякі науковці, людство стоїть на порозі змін, котрі можна порівняти з появою на Землі людини розумної. Причиною цих змін є науково-технічний прогрес. Бурхливий розвиток техніки суттєво змінив способи самовідтворення людини в світі: нині розрізняють два типи технологій – «hi-tech», об'єктом котрих є зовнішній світ, фізичний космос, макрокосм, та «hi-hume», в

яких об'єктом виступає людина у всій повноті своїх вимірів, мікрокосм. Наслідком застосування цих технологій, на думку багатьох вчених, стануть трансформаційні процеси, в результаті яких виникне новий різновид людини – постлюдина.

Ще Ф. Ніцше писав про надлюдину як наступний етап еволюції та порівнював її з людиною таким самим чином, як людину з мавпою. Провісниками та провідними ідеологами постлюдської реальності стали М. Фуко, Ж. Деррида, Ж. Делез, котрі підвели невтішні підсумки розвитку людини як розумної істоти. Ю.Габермас, Ф. Фукуяма, Ж. Бодріяр, Л. Мемфорд, О. Тоффлер у своїх працях дали глибокий аналіз постлюдського майбутнього. Ідея постлюдини та органічно пов'язана з нею концепція трансгуманізму є предметом аналізу російських філософів М. Епштейна, Г. Тульчинського, С. Хоружого, В. Кутирьова, українських дослідників С. Пролеєва, І. Предборської, О. Гомілко, Н. Загурської, М. Бейліна, З. Самчука та багатьох інших.

Однак проблема «нашого постлюдського майбутнього» залишається актуальною, оскільки її складність та багатогранність постійно спричиняється до відчуття «знання про незнання».

Дана стаття має на меті розглянути один з аспектів цієї проблеми: дослідити, як ідея постлюдини та філософія трансгуманізму впливають на метаморфози тілесної ідентифікації сучасної людини. Вказаний аспект дослідження має теоретичне значення, оскільки модуси тілесності та характер тілесної ідентифікації відображають реальність та потенційність людського світу. Дослідження стратегій тілесної ідентифікацій має й практичне значення, оскільки вони конструюються за посередництвом дискурсу масової культури, котра визначає характер культурного буття сучасної людини і функціонування індивіда в суспільстві.

Намагання осмислити сутність тих змін, котрі відбуваються з людиною в сучасну добу, породили, з одного боку, переконання в тому, що ми вступили в стадію «антропологічної кризи», котра означає руйнування в людині власне людського, негативні зміни її природних та соціальних властивостей, духовної сфери, з іншого – спричинились до формування концепції трансгуманізму.

Трансгуманізм – це радикально новий підхід до розуміння майбутнього, заснований на припущенні, що людський вид не є кінцевим пунктом нашої еволюції, а скоріше її початком. Прихильники трансгуманізму своєрідно трактують ідею надлюдини Ф.Ніцше, котрий проголошував, що людина є тим, що необхідно подолати. Той шлях подолання «людського, занадто людського», в якому вони вбачають майбутнє людства, пов'язаний з досягненнями науково-технічної революції.

Трансгуманізм (від лат. trans – крізь, через, за; humanitas – людяність) визначається як раціональний, заснований на осмисленні досягнень та перспектив науки, світогляд, котрий визнає можливість і бажаність фундаментальних змін в становищі людини за допомогою передових технологій з метою ліквідувати страждання, старіння і смерть, а також значно посилити фізичні, розумові та психологічні можливості людини [18].

Вперше поняття «трансгуманізм» («transhumane») використав Данте Алігєрі у своїй «Божественній комедії» (1312), однак в сучасному значенні це слово зустрічається лише у біолога Д. Хакслі в праці «Релігія без Апокаліпсиса» (1927). Хакслі називав трансгуманізмом нову ідеологію, своєрідну релігію людства, котре входить у нову добу науково-технічної революції.

Як проголошують прихильники трансгуманізму, традиційний гуманізм – це любову до людини у тому модусі її існування, котрий домінує нині. Трансгуманізм – це любов до тієї людини, яка ще лише формується, це любов не до «ближнього», а до «віддаленого».

Трансгуманізм створив гіпотетичний образ майбутньої людини, котра відмовилась від звичного людського вигляду внаслідок запровадження передових технологій: інформатики, біотехнології, нанотехнології, медицини – образ постлюдини. Аналізуючи ті зміни, котрі нині відбуваються з людиною, можна сказати, що особлива технологізована форма людства вже стала реальністю. Ці трансформації дають підстави деяким вченим говорити про формування людини як біотехносоціальної істоти [8, с. 2].

Відомий американський футуролог та винахідник Р. Курцвейл, один з прихильників ідей трансгуманізму, вважає, що на кінець XXI ст. буде втрачена чітка межа між людьми та роботами. Технічний прогрес вже до 2050-х років дозволить створити постлюдину, можливості котрої будуть принципово відрізнятись від можливостей сучасних людей. Особлива роль у цьому належатиме генній інженерії, молекулярній нанотехнології, створенню нейропротезів та прямих інтерфейсів «комп'ютер-мозок». На неї очікує імплантація сотових телефонів, створення резервних копій людської пам'яті і навіть повне вивантаження та завантаження свідомості [9].

Один із теоретиків штучного інтелекту Ганс Моравек писав: «У нашому нинішньому стані ми… частково біологічні, частково культурні, і багато наших біологічних особливостей не узгоджуються з устремліннями наших умів» [16, с. 4].

Спроби пізнати себе у дзеркалі цих змін, збагнути характер тих трансформацій, котрі відбуваються з людиною, виявляються у нових формах самоідентифікації. Зокрема, це стосується тілесної ідентичності, адже людина доби високих технологій перебуває в ситуації «зникаючого природного тіла», втрати «антропної тілесності». Тілесність, втілюючи досвід масової культури, в котрій існує її носій, починає змінюватись не лише в сфері свідомості, сформованої «технологічним розумом», а й на онтологічному рівні, трансформуючись з природно-біологічної у технологічно обумовлену форму буття [11, с. 225-240].

«Ми все більше втрачаємо здатність користуватись даними нам природою органами сприйняття; ми, як розумово відсталі, страждаємо від чогось на зразок неспівмірності до світу і перебуваємо у постійному пошукові фантазматичних світів та способів життя, де старе добре «тваринне тіло» заміщене продуктом симбіозу людини та машини,» – писав французький філософ П. Віріліо у своїй книзі «Інформаційна бомба. Стратегія брехні» [4, с. 37].

Тілесна ідентичність масової людини народжується в проектах, котрі пов'язують тіло зі світом техніки. Зокрема, ця нова тілесна самосвідомість суспільства відчула на собі вплив кібернетики.

Слово «кібернетика», яке в античні часи означало «лоцманське мистецтво водіння кораблів серед рифів та мілин», Н. Вінер використав як назву науки про інформацію, управління та зв'язок між твариною, людиною і машиною. Він проголосив ідею про те, що в майбутньому людина зможе існувати в тандемі з комп'ютером як єдина кібернетична система. Розвиваючи цю ідею, американці М.Клайнс та Н. Кляйн створили слово «кіборг», в якому поєднані терміни «кібернетика» та «організм» (скорочення від англ. cybernetic organism – кібернетичний організм, біологічний організм, що містить механічні компоненти).

У середині 60-х років XX ст. вийшов збірник філософсько-футорологічних есеїв польського письменника С. Лема «Сума технології», назва котрого є своєрідним перегуком з «Сумою теології» Томи Аквінського та «Сумою теології» Альберта Великого. Він передбачав, зокрема, ті зміни тілесності, до яких призведе «кіборгізація»: кіборг буде мати деякі біологічні елементи – скелет, м'язи, шкіру, однак йому стане непотрібною система травлення, оскільки спеціальні насоси будуть впорскувати живильні речовини, ліки, гормони, котрі будуть підтримувати його життєдіяльність. Завдяки цим операціям кіборг зможе зберегти життя в будь-якій ситуації, в якій звичайна людина мала б загинути.

У XXI ст. ми стаємо свідками механістичного погляду на людське тіло: у кіберкультурі неприйняття тіла досягає свого апогею, свідомість намагається відірватись від тіла та підпорядкувати його. Воно сприймається як свого роду проникна мембрана. Його цілісність порушена суглобами з титану, мікроелектричними кінцівками, синтетичними кістками, імплантатами. Е. Тоффлер писав, що у майбутньому мініатюрні комп'ютери будуть імплантуватись у наші тіла не тільки для того, щоб компенсувати фізичні вади, але й для того, щоб збільшити фізичні можливості людини. Межа між людиною та комп'ютером, на його думку, у певний момент остаточно зникне [12, с. 473-475].

Декларацією «нової органіки» вважається виданий у 1991 р. «Маніфест кіборгів» («A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century») Д. Гаравей, яку називають постфеміністкою або кібер-феміністкою.

Маніфест є спробою переосмислення тілесності нової людини-кіборга, в якій відсутня межа між людиною, машиною і твариною. Кіборг – це гібрид живого організму та машини, який являє собою зразок нового типу соціально-тілесної активності. Він існує у віртуальній реальності, позбавлений людських комплексів, вільний від законів репресивної маскулінної культури. Він не знає жодних меж, і його тілесність також є виходом поза всі людські межі [5, с. 167-171].

Постлюдське тіло, котре значною мірою стало реальністю нашого часу, це, власне, не заперечення людського тіла, а формування його «нових конструкцій», котрі не вписуються у традиційні ідентифікаційні стандарти [6, с. 289].

Кіборгізація призводить до соматичної ідентифікації людини як постбіологічного організму, котра виявляється, зокрема, у «плановій дресурі тіла, муштри м'язів, націлених на механічний результат, котрий піддається обрахунку» [14, с. 10-15].

Аналізуючи ті способи, до яких вдається людина, щоб сконструювати свій тілесний образ відповідно до бажаної моделі, можна зазначити, що один з них – це популярний у масовій культурі бодібілдинг, за допомогою якого створюються своєрідні «біороботи-трансформери».

Філософія бодібілдингу виходить з переконання, що тіло, дане людині від природи – це той «сирий» стан, який необхідно піддати культурній трансформації. Тіло болдібілдера має засвідчити широкі можливості людини у подоланні природної даності шляхом застосування складних технологій його «виробництва». Воно уподібнюється до великого макету машини, котра може функціонувати у відповідності до задуму її творця. Людина прирівнюється до стану «м'язової маси», котра має задані об'єми, пропорції, рельєф. Тіло бодібілдера видається його «власникові» незавершеним, плинним: програма його конструювання постійно змінюється в залежності від моди, а тому воно постійно піддається трансформаціям. Для створення бажаного тілесного образу використовуються різного роду штучні засоби. Складне евристичне завдання, котре вирішує бодібілдер, подібне до конструювання біоробота [7].

Лідер бодібілдінга, відомий американський актор Арнольд Шварценеггер в одному з своїх зізнавався, що він відчуває своєрідне відчуження від свого тіла: він не сприймаєте м'язи як частину себе, дивиться на своє тіло як на скульптуру [3, с. 277-278].

Кіборгізація людини набирає все більш широких масштабів. Вона полягає в широкому використанні імплантатів, таких, наприклад, як стимулятор серця, штучний клапан, лінзи для очей. Багато пристроїв, котрі стали «зовнішніми розширеннями людини», необхідні для виживання в сучасному суспільстві. Однак вони стали не лише «кібернетичною складовою» сучасної людини, а й елементом її ідентифікації, формуючи Ego-концепцію кожного з нас. У 2002 р. професор Кевін Ворвік з Англії вживив собі мікропроцесор, котрий був підключений до університетської комп'ютерної мережі, і проголосив себе першим у світі реально існуючим кіборгом [17, с. 125].

Своєрідною саморепрезентацією людини-кіборга стали художні акції англійського митця, котрий виступає під псевдонімом, що в перекладі з англійської означає «Зоряний лук». Він носить на голові конструкцію з кабелів, транзисторів, електродів та антен. Біля себе на сцені він встановлює монітори, на котрих можна спостерігати, що відбувається у нього всередині, оскільки в його шлунку знаходиться зонд з мініатюрною камерою. Митець бунтує проти власної біологічної природи: він вважає, що «інформація, а не гравітація буде становити поле сил, котрі в майбутньому будуть контролювати форму людського тіла». Він говорить, що людина змінила світ, нині ж вона має змінити свою тілесну оболонку [15, с. 13-14].

Російський дослідник В. Лохоня так говорить про цей новий спосіб самоідентифікації: «Хто міг собі уявити, щоб середньовічні селяни сперечались один з одним про те, чий плуг або граблі кращі – до хрипоти, до бійки? … Нині ж звичним є таке ототожнення себе з брендом свого комп'ютера, моделі телефону та операційної системи, під якою вони працюють, що відстоювання їхніх достоїнств нагадує захист власного «Я» від посягань на особисту гідність. І не дарма нагадує. Нині ці інструменти стали повноцінною частиною «Я» кожної людини, вони

настільки увійшли в структуру особистості та посіли таке важливе місце в комплексі її самоідентифікації, що будь-яка оціночна модальність при їх згадуванні неминуче викликає реакцію крайнього ступеня емоційності» [10].

Кіборг – це суб'єкт без статі; він може змінювати свою статеву приналежність або зовсім відмовитись від неї.

У свій час Бодріяр, аналізуючи цей аспект «кіборгізації», назвав сучасну культуру «ксероксом культури», якому притаманний «нарцисичний некроз» – адже клонування, яке нині проголошується альтернативним способом репродукції людини, по суті є її ксерокопіюванням. Бодріяр говорить про зв'язок клонування та масової людини: на його думку, маси також являють собою клонований агрегат, котрий працює від тотожного до тотожного, без звернення до іншого, тобто, масова людина не здатна до розрізнення, на необхідне для справжньої ідентифікації «роз-тотожнення» з самою собою. Вона розмножується клонуванням, подібно до ракової пухлини, котра продукує абсолютно однакові і непотрібні живому організму клітини злоякісної тканини [2, с. 296-298].

Свідченням того, наскільки популярними нині ідеї «постгендерного організму», є повідомлення про незвичний спосіб самоідентифікації, яке з'явилось і Інтернеті у травні 2013 р. Австралія офіційно визнала існування третьої статі – крім жіночої та чоловічої. Апеляційний суд задовольнив позов 52-річного активіста нового руху Норрі, котрий стверджував, що слово «стать» передбачає більше ніж два значення. У 2010 р. йому вдалось зареєструватись як особі без статі. Однак невдовзі суд визнав це рішення помилковим, і «постгендерний» Норрі подав новий позов, щоб відстояти своє право не ставити у документах літер «Ч» або «Ж». Адміністративний трибунал має визначити, як називати Норрі та його однодумців, повідомляє The Sydney Morning Herald [1].

Масова культура у своїх артефактах – техномузиці, комп'ютерній графіці, кінофільмах, коміксах – дає багатий матеріал для осмислення техноморфної ідентичності, пропагуючи ідею надздібностей через поєднання можливостей машини та живої істоти. Так, фільми «Термінатор», «Матриця», «Я робот», «Сурогати», «Час» та багато інших зображають світ кіборгів, світ, подібний до величезного комп'ютера. Фільми про мутантів, Ікс-людей, термінаторів, роботів-поліцейських, транссексуалів, напівлюдей-напіввампірів свідчать про те, наскільки поширеною є ідея постлюдини та про те, що ця людина поступово стає реальністю.

Російський культурфілософ Г.Л. Тульчинський справедливо зазначає, що техніка – це не просто засіб задоволення людських потреб: вона є ще й засобом виявлення сутнісних сил людини, того зв'язку, котрий існує між людським, іманентним та трансцендентним. У цьому аспекті техніка є тим субстратом людського буття, котрий дозволяє ідеї людяності розвиватись на власне людській, а не просто біологічній основі, розкриваючи сутність самої субстанції людяності. В сучасну добу виявляються дві протилежних за своєю сутністю іпостасі постіндустріальної, технологізованої культури: людської, духовної та «тектури», культури нелюдської, машинно-технічної. Тектура – це культура людини, яка розриває зв'язок з природою, оточує себе штучною реальністю та просякнута нею зсередини. Ця людина є не особистістю, а «актором» – позбавленим духовності суб'єктом життєдіяльності, «гомутером» (від «гомо комп'ютер»). Як видається, людство вступає в якусь нову стадію. Зоо-, техно- та теоморфізм як головні фундаментальні метаформи, у тому числі й ті, що лежать в основі людської самосвідомості, ідентифікаційного хаосу, самі стають предметом осмислення та маніпулювання – інтелектуального й реального – в мистецтві, науці, медицині, філософії, повсякденному досвіді. А це означає, що вони вже не виконують ролі межі духовного досвіду, котрий починає виходити за окреслювані ними кордони. Людина починає усвідомлювати себе не лише чимось більшим, ніж тварина або машина, але й розмірковує про божественне, намагається вийти і в його контекст, – вважає філософ [13].

У свій час, аналізуючи стадії психосоціального розвитку людини, Е. Еріксон запровадив термін «его-ідентичність», котрий характеризує цілісність особистості, тотожність та безперервність нашого Я, незважаючи на всі ті зміни, котрі відбуваються

з нами в процесі зростання та розвитку (Я – той самий). Ця ситуація нерідко характеризуються як парадокс корабля Тесея. За грецьким міфом, котрий переповів Плутарх, корабель, на якому Тесей повернувся з Криту до Афін, так довго зберігався у святилищі, що його доводилось постійно ремонтувати. Так тривало до того часу, доки філософи не задали питання: а чи той це корабель, чи вже інший? Якщо застосувати парадокс корабля Тесея до нинішньої ситуації «кіборгізації людини», то він буде виглядати так: коли зміни, котрі відбуваються з сучасною людиною, перевищать певну критичну масу, чи залишиться цей трансформер людиною?

Дослідження філософських аспектів антропологічної кризи, котра супроводжує розвиток сучасної техногенної цивілізації, дозволяє глибше осмислити широкий спектр самоідентифікацій, які визначають соціокультурну реальність людського буття. Метаморфози цих самоідентифікацій слугують свого роду дзеркалом, котре відображає зміну «природної» даності людського світу та неминучість змін у людському способі життя. «Протеївський», динамічний характер ідентифікації вимагає від сучасної людини гнучкості, вміння виживати в ситуації невизначеності та непередбачуваності, не втрачаючи при цьому своєї людської сутності, того, що становить осердя людяності.

Радикальні зміни, котрі відбуваються з людиною в сучасну епоху і сутність котрих ще недостатньо зрозуміла, потребують подальшого дослідження на онтологічному, антропологічному, соціальному та аксіологічному рівні.

Бібліографічні посилання:

1. Австралия признала существование бесполых людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.rambler.ru./19363784/

2. Бодрийяр Ж. Соблазн / Жан Бодрийяр ; [пер. с франц. А. Гараджи]. – М. : Ad Marginem, 2000. – 318 с.

3. Вайнтштейн О. Мужчина моей мечты: этюды по истории мужского тела / Ольга Борисовна Вайнштейн // Иностранная литература. – 2003. – № 3. – С. 253-278.

4. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана / Поль Вирилио; [пер. с фр. И. Окуневой]. – М. : Гнозис, Прагматика культуры, 2002. – 192 с.

5. Гаравей Д. Маніфест кіборгів; наука, технології та соціалістичний фемінізм кінця ХХ століття / Донна Гаравей // Політична критика. – 2012. – №3. – С. 167-171.

6. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Євгенівна Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.

7. Зверева В. Специализированные тела в массовой культуре: бодибилдинг [Електронний ресурс] / Вера Викторовна Зверева. – Режим доступу : culturca.narod.ru/Bodybuild0.htm

8. Кудашова И.В. Социально-философские аспекты идеи усовершенствования человека : автореф. дисс… канд. филос. наук. Специальность 09 00 11 – социальная философия / Ирина Владимировна Кудашова. – Красноярск, 2006. – 22с.

9. Курцвейл Р. Жизнь с ускорением [Електронний ресурс] / Рей Курцвейл. – Режим доступу : ray-kurzweil-nanotekhnologe.blogspot.com

10. Лохоня В. И. Хлеб с Маслоу. Киборгизация Homo Consumens [Електронний ресурс] / Валентин Иванович Лохоня/ – Режим доступу : psyfactor.org/lib/maslow2.htm

11. Мамфорд Л. Техника и природа человека / Льюис Мамфорд // Новая технократическая волна на западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 225-240.

12. Тоффлер Э. Шок будущего / Элвин Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : Республика, 2004. – 486 с.

13. Тульчинский Г.Л. Нечеловеческое [Електронний ресурс] / Григорий Львович Тульчинский // Проективный философский словарь. – СПб : Международная Кафедра (ЮНЕСКО) по философии и этике СПб Научного Центра РАН. / Т.В. Артемьева, И.П. Смирнов, Э.А. Тропп, Г.Л. Тульчинский, М.Н. Эпштейн. 2002. – Режим доступу : projective_philosophy.academic.ru/61/

14. Эпштейн М. Тело на перекрестке времен / Михаил Наумович Эпштейн // М. Н. Эпштейн. Философия тела. Г. Л. Тульчинский Тело свободы. – СПб : Алетейя, 2006. – С. 10-15.

15. Miczka T. Esej o dwudziestowiecznych przygodach ciała / Tadeusz Miczka //
Antropos. – 2008. – № 10-11. – S.3-17.

16. Moravec H. Mind Children. The future of Robot and Human Intelligense / Hans Moravec. – Cambridge : Harvard University Press, 1990. – 224 p.

17. Radomski A. Kultura 2.0 a praktyki męskości / Andrzej Radomski // Męskość jako kategoria kulturowa. Praktyki męskości. – Lublin : Wiedza a Edukacja, 2010. – S. 113-127.

18. Transhumanist Lexicon: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htlp://www.transhumanism.com/lexicon/

Синькевич О. Б. Трансформация телесной идентификации в контексте постчеловеческой перспективы

Анализируется влияние научно-технического прогресса на формирование идеи постчеловека и философии трансгуманизма, которые определяют метаморфозы соматической идентификации современного человека. Исследуется роль массовой культуры в конструировании телесных практик, в которых отражена трансформация идентификационных стратегий, присущих эпохе техногенной цивилизации.

Ключевые слова: идентификационные стратегии, телесная идентификация, научно-технический прогресс, трансгуманизм, постчеловек.

Sinkevych O. Transformation of bodily identification in the context of the post-human perspectivE

Analyses the impact of scientific and technological progress in the development of new strategies of corporeal identity.

To a large extent, these strategies are due to the influence of transhumanism, which proclaimed a radical new approach to understanding the future based on the assumption that the human species is not the end point of our evolution, but rather its beginning. Transhumanism has created a hypothetical image of the man of the future, which abandoned the usual human appearance due to the introduction of advanced technologies: computer science, biotechnology, nanotechnology, medical. An important role in the development of bodily practices, in which is displayed the transformation of identity strategies in the era of the technogenic civilization, performs mass culture. This article examines the impact of Cybernetics to bodily identity of modern man.

Study on the metamorphosis of bodily identity has a theoretical value as modes of corporeality and corporeal identity reflects the reality of the human world. Analysis of the strategies of corporeal identity has practical value, since they are constructed through discourse of mass culture, which determines the nature of being a modern man and the functioning of the individual in society

Analyzing the changes that occur with the person, you can say that a particular form of technologically mediated mankind has already become a reality.

In the modern era are inherently two opposite forms of technological postindustrial culture,: human, spiritual, and anti-human, machine and technical. It is the culture of the person who breaks the link with nature, surrounds himself with artificial reality. In this connection, particular importance is an understanding of appropriate conservation in new conditions of human existence of true humanity.

Keywords: identification strategy, bodily identification, scientific and technical progress, transhumanism, post-human.

Надійшла до редколегії: 10.12.2013 р.

УДК 141.7:130.12

О. В. Скалацька

Одеський інститут фінансів Українського університету державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МОДИ У ПОГЛЯДАХ Х.У. ГУМБРЕХТА

Мета статті полягає у розгляді філософських аспектів моди, викладених у роботі Х.У. Гумбрехта «Три загадки моди». Простежується концепція «виробництва присутності» Х.У. Гумбрехта у постановці проблеми моди. Аналізуються погляди Х.У. Гумбрехта на моду як з'єднання промислового виробництва, естетичного судження і потреби ринку. Піднімається питання неспроможності визначення поняття «мода» і необхідності його розгляду у філософському ракурсі. Теоретичні погляди Х.У. Гумбрехта визначають нові напрями експлікації поняття моди, і розкриття сутності даного феномена в філософії.

Ключові слова: мода, «виробництво присутності», експлікація, потреби ринку, модельєр, імідж, естетичне судження, колекція, темпоральність.

Філософський аналіз феномену моди досі не має цілісного підходу, що дозволяє описати дане явище, та робить розгляд даної теми актуальним. В історії філософії такий феномен як мода не завжди викликав гострий інтерес незважаючи на те, що мода є важливою складовою життя людини. Більшість наукових робіт присвячено історії моди, історії костюма, створення художнього образу за допомогою одягу. Існуючий теоретичний та емпіричний матеріал носить переважно історичну спадщину, сприйняття моди як частину культури, яка наділена певним змістом. Соціально-політичні трансформації, що відбулися в XX столітті, змінили умови розвитку людини і самої людини, а отже і осмислення моди. Розвиток масового виробництва по-новому розкрив феномен моди, показав, що мода має переважно економічний чинник, ніж естетичний або філософський. Сьогоденна актуальність

філософського дискурсу феномену моди торкається не проблеми утримання моди, сприйняття її як знака, а її значення як продукту споживання для створення власного іміджу і привабливого образу.

До аналізу практичної сторони моди також звертається нова теоретико-прикладна наука іміджелогія, яка досліджує питання створення іміджу. Перше місце, у більшості практичних рекомендацій, при створенні іміджу, відіграють зовнішні дані люди, внутрішні властивості посідають другорядне значення. Побудова привабливого візуального образу неможлива без урахування останніх модних тенденцій, але тут важливо грамотно поєднати внутрішні особливості людини, його фізіологічні дані та модні тенденції.

Філософська думка протягом своєї історії неодноразово зверталася до різноманітних аспектів моди. Необхідно відзначити роботи Р.Барта, Ж. Бодріяра, Г. Зімеля, І. Канта, А. Кребера та інших. У сучасному українському суспільствознавстві проблематика феномена моди отримала своє поширення в культурологічних та філософських: Г.М. Куц, Ю.Г. Легенький, Л.П. Ткаченко та інші. Роботи, що з'являються у наш час спрямовані на розкриття феномену моди , його розвиток в сучасних умовах. До низки таких робіт можна віднести невелику статтю американського дослідника Ганса Ульріха Гумбрехта «Три загадки моди».

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розкритті філософських аспектів моди у роботі Г.У. Гумбрехта «Три загадки моди».

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- охарактеризувати головні філософські орієнтири побудови концепції Г.У. Гумбрехта;
- проаналізувати особливості та питання, які піднімає Г.У. Гумбрехт при розгляді поняття «мода».

На пострадянському просторі американський дослідник Х.У. Гумбрехт став широко відомим завдяки своїм книгам «У 1926: життя на вістрі часу», «Виробництво присутності» і «Похвала спортивній красі». Найбільшого поширення здобули ідеї Х.У. Гумбрехта стосовно стану сучасної гуманітаристики, які викладені у книзі «Виробництво присутності». Він виступає проти ситуації, що склалася у гуманітарних науках, відповідно до якої їх практикою «є тлумачення, інакше кажучи впізнання та/або присвоєння значень» [1, с. 15]. Теорія і властиві їй абстрактні міркування, не відповідають практичній стороні сучасної науки. Х.У. Гумбрехт виступає не проти гуманітарних наук, а заявляє про необхідність переосмислення в них формування знання. На думку Ю.М. Шаева, запропонована Х.У. Гумбрехтом «негерменевтична метафізика критикує самі спроби вилучення сенсу як якоїсь безтілесної основи тих чи інших топосів буття і намагається актуалізувати ефекти присутності» [10]. Ю.М. Шаев вказує на те, що однією із складових присутності речей у світі є зорове сприйняття, яке також висловлює сенс речі. На думку А. Філоненко, запропонована Х.У. Гумбрехтом концепція «виробництва присутності», належить до «простору культурної діагностики та описує не просто нову гуманітаристику, але «нову культурну чутливість як повернення «культури присутності» після чотирьохсотрічного домінування «культури значення» [9, с.70]. У межах нової концепції формування гуманітарного знання Х.У. Гумбрехт звертається до розгляду феномена моди.

Теорію моди Х.У. Гумбрехта застосовує В.П. Макаренко для опису інтелектуально-політичної моди і робить це на прикладі Росії. Автор доходить висновку, що історичні властивості моди сформували її головну ілюзію, яка полягає в тому , що «мода приводиться в рух механізмами ринку і підкоряється волі його гравців» [5, с. 8]. В.П. Макаренко розглядає ідеї моди в російських умовах та приходить до висновку, що мода нав'язує споживачеві нові форми «інтелектуальної продукції», які є довільними, «винаходяться нездарами на вершині інститутів виробництва ідей і політико-світоглядних технологій» [5, с. 9]. Модельєри, яких В.П. Макаренко називає «нездарами» не виконують творчу роботу, а «працюють заради збільшення однодумності громадян і зростання обсягу продажів продуктів духовного виробництва» [5, с. 9]. Вироблені модельєрами продукти мають дискурсивний сенс.

Тема обумовленості між модою і економічними чинниками простежується у низці

робіт. Наприклад, у роздумах Т. Веблена, Л. Свендсена, А. Гофмана та інші. На думку А. Гофмана мода існує самостійно, але можна простежити певну взаємозв'язок з економічними інститутами, які не змогли її підпорядкувати [3, с. 45]. Л. Свендсон вказує на те, що важко визначити співвідношення між доходом людини і придбанням одягу, що пов'язано не тільки з суб'єктивними особливостями людини, але і з географічними, тимчасовими, віковими та низкою інших факторів [7, с. 250].

Х.У. Гумбрехт представляє моду як «дивовижний конгломерат», інтегруючий в собі такі три елементи як промислове виробництво, естетичне судження і ринкову динаміку [2, с. 23]. Процес її інституціоналізації в соціумі відбувся протягом незначного історичного періоду. Мода є «ефемерним» феноменом, що не може припинити своє існування. На думку Х.У. Гумбрехта, мода стала не просто частиною економічної системи, вона стала потребою, якою користуються усі люди.

Етимологія поняття мода і його визначення мають суперечливий характер в сучасному науковому просторі. У сучасному словнику філософії можна знайти наступне визначення моди - це «зазвичай нетривале панування певного типу стандартизованої масової поведінки, в основі якої лежить відносно швидка і масштабна зміна зовнішнього (перш за все, предметного) оточення людей» [6, с. 435]. В українському суспільствознавстві так само були зроблені спроби дати визначення такому феномену як мода. На думку Г.М. Куц, розбіжності, що існують у визначенні поняття мода, пов'язані з його використанням (при описі загального чи конкретного процесу). Звертаючись до онтологічного статусу поняття моди, Г.М. Куц розкриває його есплікацію «через категорії мінливості, сутності, часу, становлення» [4, с. 4]. Мінливість постає як загальна властивість моди та усіх її проявів. Л.П. Ткаченко вказує, що «універсум моди не можна вичерпати певними сферами її прояву в культурі, це є і всепроникliва стихія оновлення, прагнення певного ідеалу, іміджу, модності як такої» [8, с. 5]. У філософсько-естетичному дискурсі, на думку Л.П. Ткаченко, мода поєднує у собі суперечливі поняття (буття і небуття, прекрасна і потворне, та інші), що потрібно враховувати при визначенні поняття мода.

Всі існуючі визначення моди Х.У. Гумбрехт називає «незв'язними і розпливчастими», «занадто загальними, то недостатньо всеосяжними». На наш погляд, слідуючи заявленій темі «виробництва присутності» Х.У. Гумбрехтом, визначення моди, щоб не стати набором слів, має відображати зв'язок цього явища з сучасними соціальними процесами, але при цьому зберігати його історичне значення і ціннісні компоненти, які воно несе. Так само необхідно відзначити, що дослідники (Ш. Бодлер, М. Пруст, Г. Зіммель, Р. Барт, П. Бурдье), на яких посилається Х.У. Гумбрехт, писали в різні історичні епохи, коли мода мала різний соціальний рівень розвитку і значення в суспільстві. При розкрити визначення поняття моди, на думку Х.У. Гумбрехта, необхідно враховувати її складність і «дивну інтелектуальну апатію», яку треба уникнути. Підґрунтям формування поняття «мода» мають бути її історичний аналіз та системний підхід, що визначать проблеми, які необхідно розглянути.

У своїй статті Х.У. Гумбрехт спростовує низку поширених у науковому співтоваристві тверджень, які, на його думку, не відповідають реальним подіям. До найбільш суперечливих тверджень відноситься уявлення про те, що мода: залежить від ринку, якому вона «повністю підпорядковується»; «висловлює» щось, при цьому не уточнюється і не має значення, предмет або суб'єкт її «вираження». Для вирішення вищезазначених суперечностей Х.У. Гумбрехт звертається до розгляду наступних питань.

На прикладі змін, що відбулись в оновленні одягу знаті епохи Відродження, які докорінно відмінюються від подібного одягу у період Середньовіччя, Х.У. Гумбрехт показує, що трансформація певних культурних стереотипів, пов'язаних з одягом, не завжди узгоджуються з модою. Дані зміни не були пов'язані з системою моди і з «суб'єктивною потребою людини в зміні іміджу» [2, с. 18]. Х.У. Гумбрехт не розвиває дану думку, але саме формулювання «суб'єктивна потреба» говорить про те, що вона відноситься до праксеологічного аспекту людини. Виникає питання стосовно місця, яке займає ця потреба у переліку потреб людини. Імідж та необхідність його

зміни постають явищами сучасного суспільства, у якому поєднуються споживання, соціальний статус, досягнення, зовнішній вигляд. Х.У. Гумбрехт підкреслив сучасній зміст моди у її взаємозв'язку з іміджем.

Аналіз історії, на думку Х.У. Гумбрехта, дозволяє виділити декілька «обов'язкових ознак» моди, що взаємнообумовлюють одна одну: періодична зміна домінантних форм одягу; зміни, що відбуваються (перша ознака) «визначає інтуїція модельєрів, що обслуговують не конкретних індивідів, а якийсь безликий ринок» [2, с. 18]; втілені ідеї модельєрів доходять до широких мас за допомогою «колекцій»; ці колекції «повинні вписуватися в якийсь єдиний стиль, який змінюється від сезону до сезону» [2, с. 18]. Х.У. Гумбрехт звертає увагу на те, що на відміну від інших явищ сучасного суспільства, мода «не прагне опинитися в авангарді сучасності». Це простежується у тому, що відомі модельєри, створюючи нові продукти, спираються на навколишню дійсність. Одяг, який вони створюють відповідає сучасності, а модельєри «балансують на тонкій межі, що розділяє сьогодення і майбутнє» [2, с. 21].

Синтез ознак моди у історичному розгляді, на думку Х.У. Гумбрехта, дозволяє визначити її сутність. Хронологія основних подій моди, запропонована Х.У. Гумбрехтом, на його думку, вказує на існуючі паралелі між виникненням моди та історичними подіями. По-перше, романтизм початку XIX століття визначає новизну (у тому числі й в моді) як естетичну цінність. По-друге, ідеали капіталізму формують принцип, згідно з яким, мода «не намагається вгадати бажання потенційних споживачів, а, навпаки, ініціює появу у них нових потреб» [2, с. 19]. Перехід моди у категорію потреб дозволило моді «захопити» світовий ринок. У подальшому своєму розвитку, на думку Х.У. Гумбрехта, розвиток моди відбувається відповідно з «розвитком буржуазного суспільства з характерними для нього рухливістю соціальних ролей і зростанням соціальної мобільності» [2, с. 19].

Автор зазначає, що першим модельєром прийнято вважати Розу Бертен, яка створювала за допомогою одягу візуальний образ французької королеви Марії Антуанетти. Згодом у вищому суспільстві, Р. Бертен була визнана «законодавицею мод для дам вищого світу» [2, с. 19]. Р. Бертен створювала одяг не для масового споживання, а особи певного соціального статусу. Тому її діяльність н евідповідає перерахованим вище (прийнятим в сучасному суспільстві) ознаками оскільки, відсутня така ознака як певна періодичність змін моди.

На думку Х.У. Гумбрехта, сучасна мода почала свою історію з початку 1850-х років, коли Чарльз Фредерік Уорт відкрив магазин і заснував швейну фабрику. Дана соціальна подія змінила вирази моди і наділили її сучасними ознаками: періодичність змін, що визначаються ринком; створення колекцій, і фірмової марки. Трансформація специфіки моди простежується у тому, що раніше модельєри створювали індивідуальний одяг і не враховували попит і ринок споживачів, Ч. Ф. Уорт змістив первинність з суб'єкта на об'єкт попиту.

Роздуми Х.У. Гумбрехта стосовно сенсу моди, твердження що вона «щось «висловлює» натикається на деякі труднощі у емпіричному матеріалі. Розуміння моди виключно як продукту, що спрямований на отримання прибутку, позбавляє моду символіці та сенсу. Сучасні модні тенденції, що уявляють собою емпіричний матеріал, поєднує естетику, колористику, темпоральність, дуальность, оригінал і копію та інші особливості моди. Низка сучасних відомих дизайнерів, при створенні власних колекцій, орієнтується не лише на естетичний смак, але й на соціальні потреби люди. Наприклад, відомий італійський модельєр Д. Версаче вважав себе спадкоємцем давньогрецької культури і використовував її символи при створенні одягу, а образ медузи Горгони став емблемою його модного будинку. Український дизайнер, якого називають «майстром перфомансу» Олексій Залевський кожний свій модний показ перетворює на спектакль. Достатньо пригадати його колекцію сезону весна-літо 2008, яку він побудував на образі літературного героя барона Мюнхгаузена. Одну з колекцій 2012 року він присвятив балету, що простежується і в авторському принті на тканинах, виконаних у вигляді «балетних рук». Сам показ став хореографічною постановкою за участю артистів балету Національної опери України. Навіть запропонований самим Х.У. Гумбрехтом взаємозв'язок моди та

іміджу вказує на те, що мода зумовлює який одяг необхідно носити.

Подовжуючи міркування над постаттю модельєра, Х.У. Гумбрехт робить спробу відповісти на питання стосовно того як модельєри «вгадують смаки» наступного сезону. Саме формулювання «вгадують смаки» говорить про те, що процес формування тенденцій у моді не має пояснення, незважаючи на те, що існує певна циклічність. Для відповіді на поставлене питання, Х.У. Гумбрехт звертається до історії, в якій можна знайти приклади того як дизайнери створюють колекції «без естетичної домінанти поточного моменту», або пропонують схожі тенденції і моделі. Тут головне місце займає така філософсько-естетична категорія як «талант», яка, на думку Х.У. Гумбрехта, відповідає поняттю «естетичне судження» І. Канта. Х.У. Гумбрехт робить застереження, що дані поняття не ідентичні, оскільки, на його думку, естетичне судження Канта ставиться до вже реально існуючого об'єкта, модельєр - пророкує, створює такий об'єкт. Передбачення «майбутніх смакових переваг споживачів» кожен сезон є судженням «одностайності». Історія модних тенденцій свідчить про те, що раціонально неможливо спрогнозувати те, що точно зацікавить публіку. Немає чітких формул і теоретичних рекомендацій. Визначення домінуючих кольорів, форм у новому сезоні залишається незрозумілим. Дане формулювання говорить про те, що не мода зумовлює іміджеві елементи нового візуального образу, а навпроти, вона, спираючись на соціальні потреби, створює одяг, який буде затребуваний різними верствами населення.

Тимчасовість як головну властивість моди досліджувало багато вчених, більшість з яких переносили цей розгляд у онтологічний ракурс. На його думку Х.У. Гумбрехта, якщо спиратись на економічні складові, то неможливо пояснити, чому так звані тенденції сезону - «форми і кольори, які вже завоювали модну індустрію, ринок, а головне - які стали невід'ємною частиною іміджу сотень мільйонів споживачів, двічі на рік вилучаються з ужитку на невизначений термін, причому зовсім не через те, що ці форми і кольору приїлися і набридли, а всього лише «на виконання» якогось соціально - економічного закону регулярних змін (який, звичайно ж , давним-давно сформував у споживача звичку до таких змін і відповідні очікування)» [2, с. 20]. Подібні процеси зумовлюють і рентабельність продажів для магазинів, в яких продаються речі, що відповідають сьогоденним тимчасовим тенденціям. Питання стосовно прогнозу модних тенденцій для збереження економічної стабільності залишається без відповіді. В просторі моди, на думку Х.У. Гумбрехта, «прогноз» пов'язаний виключно з падінням цін наприкінці сезону. Він стверджує, що мода з її прогнозами про підвищення і зниження вартості товару є «пародією» на фондову біржу [2, с. 20].

Зв'язок моди з економічними чинниками відбивається і на споживачах. Для розкриття даного питання Х.У.Гумбрехт, знову показує взаємозв'язок між модою та іміджем. Х.У. Гумбрехт, поділяє споживачів на два типи - тих, хто відповідає тенденціям моди , і тих - хто їй не слідує, але «вписується в контури сучасної моди» [2, с. 20]. У вирішенні даного питання американський філософ проводить паралель між створенням іміджу та економічною вигодою.

Поєднання економічної вигоди та естетичної цінності, Х.У. Гумбрехт називає третьою, останньою загадкою моди. При вирішенні даного питання він звертає увагу на те, що модельєри можуть звинувачувати аудиторію у відсутності смаку. Тобто вони не говорять про те, що їх колекція не відповідає потребам людей (і визнають власний провал), а звинувачують останніх у естетичної неспроможності. На думку Х.У. Гумбрехта, про відсутність смаку говорять тоді, коли в прагненні висловити свою індивідуальність людина суперечить модним тенденціям. Подібні тенденції можна простежити і при побудові іміджу: позитивний імідж завжди повинен відповідати, вказувати на знання останніх новинок в галузі моди «навіть саме по собі відставання від моди передбачає поінформованість про її поточний стан» [2, с. 22]. На думку Х.У. Гумбрехта, необхідно враховувати те, що функціонування моди виражається за допомогою «коду приналежності - виключеності». При цьому Х.У. Гумбрехт, робить суттєве зауваження, що світ високої моди і широких мас знаходиться на певному часовому відстані, тому новизна може змінитися, поки вона потрапить у маси.

При зверненні до залежності іміджу від моди необхідно зазначити, що кожна

людини підбирає свій зовнішній образ не тільки керуючись суб'єктивною мотивацією, але й залежно від економічних можливостей та соціального статусу, якій вона має або до якого прагне. Існує і такий важливий момент як так зване «почуття стилю», коли людина без особливих економічних витрат, орієнтуючись на свій власний смак створює моделі особисто для себе, що дозволяє їй виглядати модно (навіть, інколи, вище свого соціального статусу). Також необхідно зазначити, що не завжди модні кольори й фасони, відповідають фізіологічним особливостям людини, її смаку, вимогам ділового дрес-коду. Таким чином мода, несе у собі варіативність, що поєднує суб'єктивні прагнення людини створювати власний імідж.

На думку Х.У. Гумбрехта, «свідченням гарного смаку може вважатися тільки те , що так чи інакше перегукується з відповідною модною домінантою» [2, с. 23]. Він вживає такий термін як «перегукується», а не відповідає, оскільки, на його думку, можливий вираз суб'єктивних смакових комбінацій (поєднати старий шарф і нове плаття). У даному випадку, Х.У. Гумбрехт знаходить підтвердження висловлювань Г. Зіммеля про те, що мода має певну подвійність, яка виражена у тому, що завдяки їй людина може бути присутньою у суспільстві та відстороненою від нього [2, с. 23].

Запропонована Х.У. Гумбрехтом концепція «виробництва присутності» і подолання кризи гуманітарних наук, отримала свій розвиток і в його уявленнях про моду. Філософські аспекти моди у поглядах Х.У. Гумбрехта підкреслюють суперечливий стан визначення поняття моди, яке не відображає всієї складності даного феномену. Експлікація поняття «мода» може бути розкрита у рамках філософії, її функцій, та діалектичного методу, здатного найбільш повноцінно його науково відобразити. Це доповнить запропоновану Х.У. Гумбрехтом методологію, що спирається, в основному на два методи: історичний і системний. Емпіричний матеріал, дозволив Х.У. Гумбрехту виділити основні суперечності, що існують між теорією моди і реальним життям. Темпоральність моди отримує соціальне обґрунтування в потребі людини «у зміні іміджу», що переводить дану проблему з онтологічного ракурсу в праксеологічний. Мода формує у людини певну потребу споживача. Х.У. Гумбрехт позначає низку питань пов'язаних з діяльністю модельєра: наявність естетичного судження, створення колекції в межах потреб, «вгадування» модних тенденцій. Вищеперелічені питання потребують подальшого розвитку не тільки у філософському дискурсі.

Бібліографічні посилання:

1. Гумбрехт Х.У. Производство присутствия: Чего не может передать значение / Ханс Ульрих Гумбрехт ; [пер. с англ. С. Зенкина]. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 184 с.

2. Гумбрехт Х. У. Три загадки моды / Ханс Ульрих Гумбрехт ; [пер. с англ. О. Литвинова] // Теория моды: Одежда. Тело. Культура. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – № 1. – С.17–26.

3. Гофман А. Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения / А. Б. Гофман. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.

4. Куц Г.М. Феномен моди: онтологічний статус і філософсько-антропологічні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Галина Михайлівна Куц. – Харків, 2003. – 16 с.

5. Макаренко В.П. Научно-обывательское знание – интеллектуально-политические моды? // Политическая концептология, 2009. - №2. - С.5-28.

6. Новейший философский словарь / [сост. А.А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

7. Свендсен Л. Философия моды / Ларс Свендсен ; [пер. с норв. А Шипунова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – 256 с.

8. Ткаченко Л. П. Мода як естетичний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філос. наук : спец. 09.00.08 – «Естетика» / Леся Петрівна Ткаченко. – Київ, 1999. – 18 с.

9. Филоненко А. «Производство присутствия» и новая культурная чувствительность: «нескромное предложение» Ханса Ульриха Гумбрехта и его академические расширения / А. Филоненко // Койнонія. Філософія Іншого та богословя спілкування. – Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Х., 2010. – №1. – С.49–74.

10. Шаев Ю. М. Визуальное восприятие между присутствием и смыслом [Електронний ресурс] // Ю. М. Шаев. – Режим доступа : http://teoria-practica.ru/-12-2012/philosophy/shaev.pdf

Скалацкая Е.В. Философские аспекты моды в воззрениях Х.У. Гумбрехта

Цель статьи заключается в рассмотрении философских аспектов моды, изложенных в работе Х.У. Гумбрехта «Три загадки моды». Прослеживается концепция «производства присутствия» Х.У. Гумбрехта в постановке проблемы моды. Анализируется видение Х.У. Гумбрехта моды как соединения промышленного производства, эстетического суждения и потребности рынка. Поднимается вопрос несостоятельности определения понятия «мода» и необходимости его рассмотрения в философском ракурсе. Теоретические воззрения Х.У. Гумбрехта определяют новые направления экспликации понятия моды, и раскрытия сущности данного феномена в философии.

Ключевые слова: мода, «производство присутствия», экспликация, потребности рынка, модельер, имидж, эстетическое суждение, коллекция, темпоральность.

Skalatskaya H. The philosophical aspects of fashion in the views of Hans Ulrich Gumbrecht

The aim of the article is to examine the philosophical aspects of the fashion which are set out in the «Three mysteries of fashion» by Hans Ulrich Gumbrecht. The concept of «production of presence» of H. U. Gumbreht in the statement of the problem of fashion is traced. H.U. Gumbreht`s vision of fashion as the compounds of industrial production, aesthetic judgment and the needs of the market is analysed. The issue of insolvency of definition «fashion» and the necessity of its consideration in philosophical perspective is raised. The important events from the history of fashion are traced, their revision allows to reveal the studied phenomenon in a new way (the transition from individual to mass production). Attention is focused on the economic component of the phenomenon of fashion, its perception as a commodity and human needs. The proposed properties of fashion by H.U. Gumbreht are traced: periodic variability of the dominant forms of clothing, designers` «intuition» defines the changes of fashion trends; the ideas of designers are expressed in the collection; the collections satisfy the seasonal changes. The activity of the designer as the creator of fashion trends and goods, the owner of the aesthetic taste is analyzed. According to H. U. Gumbreht, contradictory and well-established in the scientific community statements that the fashion is determined by the market, and the fact that fashion «expresses something» are described. The author gives examples which show that the fashion and its demonstration, in some cases, can be filled with some meaning. Such concepts as the aesthetic category, and the designer`s taste, can not fully subject to market and economic components. The methodology for the study of the phenomenon of fashion is refined. The possibilities of applying H. U. Gumbreht`s theory for analyze of actual for contemporary scientific discourse of the terms «fashion», its relationship with the concept and the «image». The author comes to the conclusion that the social interest in fashion and its trends can be linked with the needs of creating peculiar image. Theoretical views of H. U. Gumbreht define new directions of explication of the concept of fashion, and the disclosure of the nature of this phenomenon in philosophy.

Keywords: fashion, «production of presence», explication, the needs of the market, designer, image, aesthetic judgment, collection, temporality.

Надійшла до редколегії: 11.12.2013 р.

УДК 288 (477)

О. Л. Соколовський

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ІСТОРИКО-ДУХОВНІ ВИТОКИ Й ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ П'ЯТИДЕСЯТНИКІВ-УНІТАРІЇВ В УКРАЇНІ

Розглядається поява релігійного об'єднання євангельських християн в дусі апостолів, динаміка і головні фактори його розвитку. Аналізуються ідейно-концептуальні особливості віровчення п'ятидесятників-унітаріїв в Україні.

Ключові слова: п'ятидесятники, унітарії, євангельські християни в дусі апостолів, смородинці.

Сучасна історична епоха характеризується переломними змінами як у суспільно-політичному житті, так і в сфері духовних цінностей. Переорієнтація українців на нові життєві парадигми, подолання нав'язаних їм раніше ідеологічних схем відбувається на основі відродження культурно-історичної спадщини, важливим компонентом якої є релігійні традиції українського народу. Тривалий час протестантизм відіграє важливу роль у духовному житті українців і є вагомим чинником сучасних релігійних процесів в Україні.

Актуальність дослідження процесу становлення п'ятидесятницького руху в Україні зумовлена рядом факторів. Так, з одного боку, знайомство з об'єктивною

історією вітчизняного євангельського руху актуальне в наші дні у зв'язку із необхідністю мати цілісну історію релігійного процесу в Україні. З другого боку, це прагнення зняти заангажованість, яка була сформована щодо п'ятидесятництва.

Важливе місце в історіографії з проблем п'ятидесятництва посідають праці В. Гараджі, А. Єришева, П. Гопченка, Л. Митрохіна, Ю. Терещенка, Ф. Гаркавенка, О. Клібанова, А. Москаленка, в яких досліджено історію виникнення та еволюції п'ятидесятництва у контексті розвитку вітчизняного протестантизму та світового п'ятидесятницького руху, формування їх соціальної бази тощо. В українській історіографії періоду незалежності немає окремого дослідження розвитку п'ятидесятницького руху у міжвоєнний період. Однією з важливих наукових праць з історії й особливостей віровчення п'ятидесятників є монографія В. Любащенко «Історія протестантизму в Україні».

П'ятидесятництво виникло на ґрунті баптизму, наслідуючи висхідні віросповідні та культові принципи пізнього протестантизму. Вже у першій третині XX ст. ця течія за кількістю прихильників випереджала адвентизм і впритул підійшла до баптизму. П'ятидесятники поділяються на велику кількість конфесій, об'єднаних у п'ять основних груп: п'ятидесятники двох благословень, п'ятидесятники трьох благословень, радикальні п'ятидесятники, апостольські п'ятидесятники, п'ятидесятники-унітарії.

Ідейно група п'ятидесятників-унітаріїв сформувалася в США 15 квітня 1913 р. на зборах, проведених канадським проповідником Р. Мак-Ілістером, який хрестив новонавернених в ім'я одного Ісуса Христа. Формування групи завершив його сподвижник Френк Еварт. Рух п'ятидесятників-унітаріїв швидко поширювався серед церков, що входили в Асамблею Бога, яка в 1915 р. поставила питання хрещення ім'ям одного Ісуса на генеральній асамблеї, але наступного року за антитринітарне вчення сподвижників течії було виключено з конфесії.

Вчення п'ятидесятників-унітаріїв про хрещення Святим Духом починає з'являтися на теренах Російської імперії в перші десятиліття XX ст. двома шляхами. З одного боку, ці ідеї проникали разом із творами євангельських проповідників. З другого – завдяки місіонерській діяльності Андрія Уршана, який в 1913 р. [1, с. 111] (за іншими даними в 1911 р. [2, с. 8]) проповідував своє віровчення в Гельсінгфорсі і Виборзі, а згодом у Петербурзі.

В Україні п'ятидесятники-унітарії відомі під назвами «єдині «, «смородинці» (за ім'ям керівника громади М. Смородина), «євангельські християни в дусі апостолі», «ісусівці», «Блага вість». Ідейним натхненником унітарних ідей п'ятидесятницького руху стала відокремлена група на чолі з М. Смородіним та А. Івановим [3, с. 18]. Після рукопокладення в пресвітери та прийняття нової віри вони переїжджають в Петербург з метою розповсюдження вчення. В 1918 р. релігійна община євангельських християн в дусі апостолів офіційно зареєстрована, її вплив швидко поширюється по всій країні [1, с. 111]. Однак за проповідування нового вчення А. Іванова за одними свідченнями було заслано на Соловки [1, с. 111], а за іншими – за пропаганду антивійськових настроїв [4, с. 253]. В 20-ті рр. XX ст. в Україні поруч з традиційними общинами п'ятидесятників активно діють близько 80 громад смородинців. До числа основних особливостей цього руху відносять глосолалію (молитви на незрозумілій мові), перехрещення тільки в ім'я Ісуса тих людей, які були похрещені в ім'я Отця, Сина і Духа Святого в іншій церкві, заперечення догмату Святої Трійці, проповідь учення антитринітаризму. В 30-ті рр. XX ст. общини переслідувались та примусово об'єднувалися з баптистами. В 50-х рр. баптисти та п'ятидесятники-унітарії заключили договір про не нав'язування один одному своїх поглядів на спільних службах.

Основа віровчення за твердженням церкви євангельських християн в дусі апостолів ґрунтується на Євангелії Ісуса Христа і вченнях Святих апостолів, що в повній мірі розкриває цілісне і безпомилкове розуміння Бога та Його сутності. П'ятидесятники-унітарії заперечують традиційне християнське вчення про Трійцю, вважаючи, що Бог у Старому і Новому Завіті, розкривався для людства в різних титулах й іменах, і саме в імені Ісуса Христа Бог відкрився людям у всій повноті. Вчення про єдиносутність

Бога підтверджує безліч ролей і форм діяльності Бога, що описуються термінами Отець, Син і Святий Дух. Бог є Отцем у Старому Заповіті, так як був творцем першої людини, і є Отцем у Новому Заповіті, тому що дає відродження людському духу. Через пришестя Бога в образі Сина, людство отримало спокутування і прощення гріхів. Термін Син є одним з титулів Бога і відноситися тільки до Божественного втілення. За переконанням церкви євангельських християн в дусі апостолів Ісус Христос мав дві природи: людську – Син Людський, і Божественну – Син Божий. Син не є окремою особою або іпостассю в Трійці. Святий Дух це також один із титулів Єдиного Бога, який виражає Його суть в тому, що Він є Дух і цей Дух є Святим. Три титули можуть бути зрозумілими у богооткровені людині: Батько – це Бог в родовому зв'язку з людиною; Син – це втілений Бог; Дух – це Бог в діяльності. Бог не визначається Трійцею і не обмежується нею.

Божественна природа Ісуса Христа – це Батько і Дух. Більше того, Батько і Дух – це одна і та ж суть; термін «Святий Дух» просто описує, хто такий Отець. Святий Дух буквально є Батьком Ісуса Христа, оскільки Ісус був зачатий Святим Духом [5, с. 162].

Іншими словами, Бог не складається з трьох окремих Осіб, які поділяють одну сутність. Одна і та ж Особа виконує різні ролі під іменами Отця, Сина і Святого Духа. Коли монотеістічний Бог діє як Творець, Він виконує роль Отця. Зробивши спокутну жертву, щоб дати людині можливість врятуватися, Він виступав як Син. Спокутуючи гріх людства, Він виступає як Святий Дух.

Вчення про Бога, яке проповідують п'ятидесятники-унітарії, сягає своїм корінням антитринітарної доктрини монархіан. Монархіанство не представляє єдиного напрямку, визначаючи лише загальні риси двох течій, модалістів та динамістів, які з'явилися майже одночасно, але з діаметрально протилежними поглядами. Незважаючи, що їх учення викликали жорстку опозицію з боку церкви, погляди монархіан стали прототипними для багатьох подібних напрямків і течій на протязі багатьох століть. В даному контексті сформувалося антитринітарне вчення, яке тлумачилось в історії теології як раціональне пояснення християнства.

П'ятидесятики-унітарії повторюють антитринітарне вчення монархіан-модалістів, які заперечували єдину сутність трьох Іпостасей Бога. Христос – Бог, згідно їх вчення, щоб не виникало політеїзму, слід ототожнити Його з Отцем. Виникає цей рух в Малій Азії, в місті Смірна, де вперше з проповіддю виступив Ноет. Пізніше ідеї модалізма поширюються в Римі антитринітарієм Праксеєм, а потім римським пресвітером Савелієм, ім'ям якого часто називають цей релігійний рух – савеліанством.

Ноет учив, що до втілення існував один тільки Бог-Отець, який після звершення став Сином Божим. Суть вчення Ноета зводиться до наступного: у Своїй істоті, як субстрат, Бог незмінний і єдиний, але Він може бути мінливий по відношенню до світу, Батько і Син різні як два аспекти, модуси Божества [6, с. 53]. Праксей дещо пом'якшив дане твердження, пояснивши, що Отець постраждав з Сином, але і його точка зору була відкинута Тертуліаном, який назвав це вчення патрисіанством.

Найповніше вираження і завершення модалізм отримав у римського пресвітера Савелія. Він у своїх богословських побудовах виходить з ідеї єдиного Бога, Якого називає монадою. У модусі Отця, Бог перебуває від самого початку до Свого народження від Діви, а потім приймає модус Сина. Під час Свого земного життя Він проголосив Себе Сином Божим і Сином людським, але не приховував і того, що він – Отець [7, с. 312-313]. Батько є Бог Сам у Собі, Син є Отець в модусі, по відношенню до світу. Монархіани-модалісти бачили підтвердження свого догмату на прикладі сонця, що діє на наші чуття як сфера, світло і тепло, проте це один предмет (іпостась), незважаючи на потрійність його дії (енергій). Батько є сфера сонця, Син – його промені, а Дух тепло, яке виходить від сонця. Син і Дух – це лише образи, які Божество набуває при Своєму вступі у світ. Тому, якщо в Писанні зустрічається мова про різних осіб Божества, то звідси ще не випливає, що ці особи іпостасі (тобто є окремими предметами або особами) [7, с. 316]. Таким чином, Бог є трійця модусів, виражених за допомогою імен Отець, Син, Святий Дух.

Розвиток цієї трилогії відповідає послідовному ходу історії церкви. За вченням

Савелія, Батько створив світ і дарував Синайський закон, Син утілився і жив з людьми на землі, а Святий Дух з дня П'ятидесятництва надихає Церкву і управляє нею. Але в усіх цих трьох модусах, що послідовно змінюють один одного, діє єдиний Логос. Модус Святого Духу, згідно Савелія, також не вічний. Він теж матиме свій кінець. Після цього має відбутися повернення монади до її первинної єдності, що рівносильне припиненню змін, а отже, кінцю існування світу [7, с. 319-320].

Вчення Савелія про різні форми Бога відповідає антитринітарному вченню про Трійцю, але відрізняється тим, що Син і Дух, на думку Савелія, виступають один за одним у різних стадіях. Бог не є одночасно Отцем, Сином і Духом тому справжньої Трійці не існує. Модалізм рішуче підкреслює єдність сутності Сина і Отця. Але при цьому неможливо правильно визначити людську природу Христа. В модалізмі яскраво виражений раціоналізм, в якому одкровення підміняється метафізичними побудовами.

Як стверджують унітарії, перші богослови раннього християнства Іустин, Феофіл, Оріген, Тертуліан і інші відійшли від первинного модалістичного уявлення про Бога, тому що «не змогли позбавиться від язичницького способу мислення» [5, с. 144]. А на той час, коли вчення про Трійцю було затверджене на Нікейському соборі, уся Церква нібито «стала сприйнятливою до язичництва і його способу мислення «, тому що «маси язичників приєднувалися до Церкви без повного покаяння, без відродження в Дусі» [5, с. 146] .

Деякі богослови вважають недоречним прирівнювати вчення модалістів до сучасного вчення п'ятидесятників-унітаріїв. Оскільки ми не знаємо з повною достовірністю всього, у що вірили модалісти, тому не слід ототожнювати доктрину про єдність з давнім модалізмом, патрисіанством або савеліанством. Незважаючи, що основні постулати вчення про Бога співпадають, проте відсутня ланка, необхідна для зв'язку часів. Недоречно включати до сучасного вчення про єдність все, що містило вчення модалістів і що йому приписують давні і сучасні історики. Сучасне п'ятидесятницьке вчення про єдність повинно оцінюватися за чітко вираженим і сформульованим критерієм, а не за давніми ярликами, які по-різному розуміються різними людьми, і які часто заважають людям думати [5, с. 134].

На відміну від традиційних п'ятидесятників, євангельські християни в дусі апостолів не розглядають відродження і хрещення Святим Духом як поетапний процес. Після усвідомлення своєї гріховності та каяття віруючий проходить етап водного хрещення, що символізує входження в його серце Христа [5, с. 174]. Потім народжується з гори – особисто пізнає Святий Дух і набуває духовної чистоти. Нарешті отримує хрещення Духом, досягає святості та приєднується до Божих обранців, що є завдатком спасіння. Аксіологія догмату пов'язана і з поцейбічним життям. Через хрещення Духом людина набуває сили не тільки для спілкування із Всевишнім і релігійного служіння, а й для здійснення своїх буденних справ. Цю силу вона отримує з плодами і дарами Духа. Плоди формують особу християнина і є сходинкою на шляху здобуття ним етичної досконалості, втілення ідеалу Христа.

Для євангельських християн в дусі апостолів, хрещення Святим Духом це не нова зустріч з іншими членами Трійці, і не друге або третє благословення, а початок нового життя у Христі. Спільним положенням для обох представників п'ятидесятництва в догматі хрещення, є переконання, що людина, хрещена Духом, стає духовно багатою, мудрою, наділеною чеснотами і природними здібностями: «Чим більше маємо дарів Святого Духа, тим більшими є наші здібності, більше талантів ми маємо, тим більше зможемо досягнути» [8, с. 22]. Духовне оновлення виступає запорукою змін в особистому житті, тому дари Духа тлумачать як видимі, фізично реальні ознаки хрещення. Духовний порятунок у п'ятидесятників-унітаріїв ставиться в пряму залежність від говоріння на інших мовах (глосолалія). Це іноземна мова чи незрозумілі вислови, але завжди – це «надприродний дар, даний людини для прославлення Бога і користування ним іде не від розуму, а від Духа» [9, с. 6]. Хоча вони і підкреслюють, що глосолалія сама по собі не рятує, однак спасіння, яке завжди приходить через хрещення Духом, для них не мислиме без дару глосолалія. За їх твердженням, хрещення Духом без говоріння на інших мовах є не Біблійною концепцією, тому завжди, коли хрещення має місце, треба чекати,

що людина заговорить чужою мовою. Якщо цього не відбувається, то під сумнів ставиться сам факт хрещення Святим Духом і порятунок. Тому багато євангельських християн в дусі апостолів вважають, що християни повинні отримати дар глосолалії як підтвердження того, що вони хрещені Духом і врятовані.

Видимі результати хрещення є новим аргументом «духовного одкровення, що і сьогодні диктує Господь через Духа своїм дітям. Це остаточно з'єднує нас з Богом, прилучає до Його таємниць, Божественної мудрості, розуміння справжнього сенсу життя» [10, с. 40]. Хрещений віруючий «більше не є часткою цього світу, він належить Богові і є Божою людиною «, «природна людина стає досконалою в Христі «, «Слово Боже повинно завжди бути перед Одкровенням Духа, щоб розрізнити голос Божий від чужих голосів» [11, с. 10]. Таким чином, догмат про хрещення Духом і дар глосолалія є сучасною транскрипцією вчення про Параклета, де ідеал безпосереднього єднання з Богом і Його пізнання через містичний досвід досягає свого логічного завершення.

Релігійна практика церкви євангельських християн в дусі апостолів не відрізняється від традиційних п'ятидесятницьких конфесій. Особливу увагу церква, за винятком недільного зібрання, приділяє вивченню і тлумаченню Біблії. Проходить воно традиційно один раз на тиждень. Вчителі церкви доносять в доступній формі тексти Писання, відповідають на питання, пов'язані з розумінням різних віршів Біблії. Щорічно набирається домашня група нових членів церкви. На заняттях для такої групи у більш неформальній обстановці обговорюються питання, пов'язані з історією церкви та основ віровчення. Так як водне хрещення в церкві проводиться два рази на рік (у червні і вересні), тому за 3-4 тижні до нього проходять роз'яснювальні заняття для тих, хто прагне вступити до лав церкви. Організовується декілька молитовних груп по домівках. У церкві ведеться робота з молоддю, спілкування з якою проходить у неформальній формі. Музичне служіння представлено хором та сольними номерами під акомпанемент фортепіано або інших інструментів. З дітьми проводяться заняття в недільній школі. По суботах проходять «дитячі збори «, де самі діти безпосередньо задіяні у проповіді, співах, сценках, іграх.

Активно функціонує при церкві початкова школа «Перші кроки з Ісусом». У школі протягом двох місяців діти проходять підготовчий курс за програмою школи яка включає теми з вивчення Біблії, Божий план порятунку людини, взаємовідносини людини з Богом тощо.

Служіння «Інкаунтер « організоване для того, щоб надати допомогу і розкрити приховані можливості людини в новому житті. Служителі разом з віруючими церкви проходять шлях духовного відродження, аналізуючи помилки минулого й роблячи належні висновки. Служителі також зустрічаються з людьми між інкаунтерами, проводячи консультації, під час яких людина може отримати практичні поради, а також отримати відповіді на свої питання.

Служіння «Відновлення « налаштоване на відродження і зцілення людини на душевному та фізичному рівнях. Релігійна практика включає систему семінарів-тренінгів, консультацій, повчальних програм, спрямованих на відновлення особових і функціональних якостей людини (чоловіків і жінок), що загубились чи спотворилися в результаті невірного розуміння себе і свого призначення. Подібні семінари церква євангельських християн в дусі апостолів проводить один раз на місяць в групах по 8-10 чоловік у будівлі церкви.

Одним із елементів релігійної практики церкви є курс «Практичного консультування» (заняття тільки для діючих служителів), метою якого є підготовка консультантів для індивідуальних зустрічей в кожному служінні. Програма курсу ділиться на три частини: основи психології, основи консультування та практика.

В практичній структурі церкви євангельських християн в дусі апостолів важливим елементом є реабілітаційний центр «Свобода», побудований на християнській системі реабілітації, розглядаючи проблему наркоманії, як хворобу, залежність і гріх, які вражають фізичну, душевну, духовну і соціальну сфери особи. Тому ефективність надання допомоги базується на комплексному і всебічному підході до справи. Щоб отримати повне звільнення від наркотиків і алкоголю, потрібні повні

і кардинальні зміни звичок, поглядів, бажань і соціального оточення людини. Усі ці зміни не можуть статися без прийняття християнської системи цінностей, як основи для подальшого повноцінного і тверезого життя.

Фундаментальним принципом Реабілітаційного Центру є тривалий вплив общини на пацієнта для зміни руйнівної моделі поведінки, що склалася упродовж усього життя залежної людини, на модель соціального типу. Центр забезпечує організоване (стабільне) довкілля для багатьох, хто жив в хаотичних або деструктивних умовах. Знижує рівень інтенсивності і частоту переживання негативних емоцій (нудьга, самотність) і відволікає від турбот, які у минулому асоціювалися із вживанням наркотиків, і пропонує можливість досягти задоволення за рахунок максимально зайнятого розпорядку дня і виконання щоденних «домашніх» обов'язків.

Сімейне служіння «Нитка, втричі скручена « – курс підготовки до шлюбу. Заняття з майбутнім подружжям проходить в два етапи: п'ять тематичних занять і дві індивідуальні зустрічі з кожною парою. На індивідуальних зустрічах проводиться детальний аналіз тестів і анкет, даються рекомендації щодо застосування отриманих знань, а також пропонується інформаційна допомога по організації і проведенню весільних урочистостей.

Церква євангельських християн у дусі апостолів в Україні є малочисельною п'ятидесятницькою організацією. Вона складає 22 одиниці або 0,8% від п'ятидесятницьких, 0,25% від протестантських, 0,65% від християнських організацій або 0,06% від релігійної мережі України. Ця церква представлена в чотирьох областях України (Волинській, Дніпропетровській, Львівській і Одеській), в АР Крим і м. Севастополі. Центр організації діє у Волинській області. У Україні налічується 21 релігійна община, (які на 120% забезпечені священнослужителями) и 9 недільних шкіл[12].

Бібліографічні посилання:

1. Протестантизм: Словарь атеиста / Под общ. ред. Л. Н. Митрохина. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
2. Солдатенко В. Пятидесятники: научно-популярная литература / В. Е. Солдатенко. – Донецк : Донбасс, 1972. – 66 с.
3. Слободяник В. Очерки по истории пятидесятничества (с комментариями). – К.: Ирпенская Библейская Семинария ВСО ЕХБ, 2000. – 262 с.
4. Клибанов А. История религиозного сектанства в России. (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М.: Наука, 1965. – 348 с.
5. Давид К. Бернард. Единство и триединство: Учение о Боге в древ. христиан. рукописях, 100-300 гг. н. э. : [Перевод] / Дэвид К. Бернард. – М. Благая весть, 1996. – 175 с.
6. Хегглунд Бенгт. История теологии / Пер. с шведского В. Володин. – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.
7. Болотов В. Лекции по истории древней церкви (в 4-х т.). Т.II: История церкви в период Константина В. / Под ред. Бриллиантова А. – Посмертное издание. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1910. – 474 с.
8. Ріггс М. Успішний проповідник. – Кременець: Церква Божа, 1938. – 106 с.
9. Основы вероучения Христиан Евангельской Веры. – Б.м.г. (машинописьмо). – 13 с.
10. Росович К. Сталість закона розвинення індивідуальності. Спроба соціально-філософських досліджень. – Кременець: Накл. Д. Гарасевича, 1935. – 219 с.
11. Райрі Ч. Рівновага християнського життя. – Вінніпег-Едмонтон: Накл. Україн. Євангг.-Бапт. Конф. Зах. Канади, 1981. – 194 с.
12. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні на 1 січня 2013 року / Державний комітет України у справах національностей та релігій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/resourses/statistics/ukr2013/

Соколовский О. Л. Историко-духовные истоки и особенности вероучения пятидесятников-унитариев в Украине

Рассматривается появление религиозного объединения евангельских христиан в духе апостолов, динамика и главные факторы его развития. Анализируются идейно-концептуальные особенности вероучения пятидесятников-унитариев в Украине.

Ключевые слова: пятидесятники, унитарии, евангельские христиане в духе апостолов, смородинцы.

Sokolovsky O. Historical and Spiritual Origins and Characteristics of the Pentecostal Faith-Unitarian in Ukraine

We consider the appearance of Antytrynitary religious association of Evangelical Christians in the

Spirit of the Apostles, dynamics and key factors for its development. Relevance of the study process of becoming Pentecostal movement in Ukraine as a religious Antytrynitary phenomenon caused features of his development. Antytrynitary men are followers of the Christian religious doctrines who are deny or not recognize, for whatever reasons, the dogma of the Holy Trinity of three single incarnation of God. Formation and development of domestic Antytrynitary held under the influence of the Western Reformation and local rationalistic movements associated with social and spiritual processes in Ukraine XIV – XX centuries. The specificity of the formation religious organization the Evangelical Christians in the Spirit of the Apostles, his cult and structural features due to a combination of Western and Eastern religious cultury elements in the reformation sociai-cultural context.

Among the basic features of this movement is glossary (prayer an incomprehensible language), cross only in the name of Jesus the people who have been baptized in the name of the Father, Son and Holy Spirit in another church, the denial of the dogma of the Holy Trinity, preaching the Antytrynitary doctrine. Basis of doctrine Church of Evangelical Christians in the Spirit of the Apostles based on the Gospel of Jesus Christ and the teachings of the Holy Apostles, that fully reveals the complete and infallible understanding of God and His nature.

Current status the Church of Evangelical Christians in the Spirit of the Apostles in Ukraine demonstrates not just an example motivated evangelical ideals and self dogmatic concepts of inscribing into the new realities of social, political, cultural and interfaith life, but also the obvious interest in their deployment and consolidation as a determining factor of its future evolution. Until today, the Church seeks to expand its outside the cult priorities. In public life they are evangelism, philanthropy, education; in politics - the desire for freedom of conscience and cooperation with governmental and non-governmental institutions; in cultural – to promote the spiritual health of society, the development of national culture; in religious – active church life.

Keywords: Pentecostals, Unitarians, Evangelical Christians in the spirit of the Apostles, Smorodintsy.

Надійшла до редколегії: 10.12.2013 р.

УДК 32.019.52 : 94 (100)

В. О. Ханстантинов

Миколаївський національний аграрний університет

ДИСКУРС ІНАКШОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Розглянуто погляди мислителів стародавнього світу, що стосуються феномена інакшості. Підкреслюється, що з ускладненням суспільства і з появою перших цивілізацій поступово пом'якшується природне негативне ставлення до інакшості Іншого. Відзначається при цьому роль раціоналізації як чинника пізнавальної та практичної діяльності людини, наслідком чого стала концептуалізація поняття терпимості до інакшості як основи оперування з нею.

Ключові слова: багатоманітність, взаємодія, інакшість, Інший, нетерпимість, терпимість.

Багатоманітність як природна властивість буття завжди драматично переживалась людиною, що відбилося в появі у стародавні часи бінарних опозицій на кшталт культурних універсалій «інь» і «ян» у давньокитайській або «добро» і «зло» в маніхейській картині світу. Поширеною, хоча й непродуктивною для підтримання суспільної цілісності, реакцією на це була міжіндивідуальна, міжгрупова ворожнеча. Вказана обставина іноді дає підстави вважати ту далеку минувшину добою суцільного панування природної нетерпимості до інакшості Іншого. Однак, більш уважне ознайомлення з тогочасними класичними текстами дозволяє зафіксувати факт виникнення і поступового зміцнення іншого типу реакції на інакшість – терпимого і терпеливого поводження з нею. Саме до цієї традиції миролюбства і взаємної поваги слід апелювати у теперішніх зусиллях щодо суспільного порозуміння та примирення, досягнення злагоди і громадського консенсусу з болючих проблем сьогодення, які часто-густо по-різному, навіть з діаметрально протилежних боків сприймаються та оцінюються тими чи іншими політичними силами, групами, спільнотами.

У загальному плані розвитку уявлень стародавніх мислителів стосовно міжлюдських взаємин присвячені праці таких вчених, як В. Асмус, А. Адамкова, О. Бойченко, Г. Бонгард-Левін, А. Васоєвич, Ф. Кессіді, Н. Курнаєва, Е. Левінас, О. Лосєв, А. Лукьянова, В. Рубін, Дж. Себайн, А. Шипілов, В. Шохін, М. Уолцер, К. Ясперс. Разом з тим, з нашого погляду, питання, яке пов'язане з сприйняттям, оцінюванням інакшості Іншого, поясненням та обґрунтуванням відношення до

нього, є ще недостатньо висвітленим. Щойно зазначене зумовило мету даної статті.

Насамперед, підкреслимо, що ставлення до інакшості визначалося парадигмальною матрицею жорстко запрограмованого релігійно-міфологічного способу осягнення дійсності, властивого древності. Вона не лише апелювала до авторитету непорушної сакральної традиції, але й живилась за рахунок усталеної дихотомії «свій – чужий», успадкованої від властивої біологічному світу природної диференціації. За нею Інший завжди поставав конкурентом у боротьбі за кращі ресурси й виживання, а значить, сприймався як актуальний або потенційний ворог.

Із зародженням древніх цивілізацій, в яких гетерогенний склад суспільства поставав як його атрибутивна ознака, таке суто негативне сприйняття Іншого, хоча поступово й позбавлялося своїх первісних ознак апріорної нетерпимості, однак продовжувало ще значною мірою визначати його статус. З часом під тиском об'єктивної потреби жити разом у складі єдиного державно організованого людського колективу, необхідності взаємодіяти з різними суб'єктами оточуючого середовища відбувалися зрушення у визначенні статусу Іншого у бік розширення меж його легітимізованої інакшості з відповідним пом'якшенням ставлення до нього. Все глибше усвідомлювалась соціальна цінність терпимості, терпеливості, людяності як для цілей конкретних взаємин, так і для загального блага – держави, порядку і процвітання в ній.

Філософські основи визначення терпимого ставлення до інакшості Іншого у спряженні з його походженням, статусом, належністю до домінуючої спільноти заклали видатні мислителі далекого минулого Арістотель, представники джайнізму і легізму, індійські автори, Конфуцій, Платон, Сенека, інші. Розглянемо детальніше їхні погляди.

Найбільш щільно переплетеною з ціннісно-смисловими детермінантами релігійної традиції була давньоіндійська думка, яка бере свої витоки з повчань Вед – священних текстів, що принесли з собою приблизно за півтора тисячоліття до Різдва Христова на територію сучасної Індії племена аріїв, і якими у своєму житті керувались люди [1, p.108]. Джерелом справжньої дружби, милосердя, піклування про чуже, здатності виявляти свою милість і дружелюбність до людей, а також можливості відвернути від себе чужу ненависть виступає та чи інша Божественна постать. Якості, в тому числі, терпеливість, які необхідні для подолання зла, актуалізуються в людині лише через внутрішнє споглядання в собі божественного Атмана. Людей стосуються заповіді бути смиренними, робити подаяння, дарувати співчуття [2, с. 138]. Одночасно, від імені Божества також йдуть заклики знищувати безбожників, спрямовувати ненависть на тих, хто ненавидить харизматичних співців релігійних гімнів.

Ієрархічністю у відношенні до духовного Абсолюту різних груп людей пояснювалась в Індії й соціальна нерівність, яка втілилась у варнашрама – систему кастового поділу, що зумовлювала суворі правила поведінки конкретного індивіда і міру терпимого/нетерпимого в ній, формалізовані у законах Ману. У зв'язку із сакралізованою усталеністю соціального порядку, а також через те, що «з індійської точки зору, осягнення Знання має змінити характер людини…Істинне знання не є академічною освіченістю…Знати – означає бути» [3, с. 39], інакшість (як прояв руху й наслідок оновлення буття) об'єктувалася у вільні інтелектуально-духовні пошуки, різні медитативно-споглядальні практики. «Тут бере свій початок віротерпимість» [4,с. 690].

В цій атмосфері виникали й мирно співіснували різні філософсько-релігійні школи, кожна з яких по-своєму витлумачувала феномен терпимості. У вченні санкх'ї природа Пуруши, тобто, першолюдини, не містить в собі якостей терпимості [5, с. 139]. Тапасини дотримувались ними ж самими сформульованих правил і ніколи не виявляли поваги до інших людей. На відміну від цих поглядів, оригінальними щодо формування гносеологічних підвалин терпимості до розмаїття висловлюваних думок були ідеї джайнізму. Щоб уникнути непорозумінь у спілкуванні, варто виходити з концепції контекстності висловлювань. Була сформульована особлива методологічна «доктрина неоднобокості», спрямована проти абсолютизації підходу до опису та оцінки дійсності, що призводить до хибних висновків [6, с. 79, 199]. Зі

свого боку, буддизм повчав, що глибинна причина людських чвар, наклепів, боротьби – це захист власності, що, своєю чергою, зумовлюється жадобою, прив'язаністю до мирських начал людського буття. Тому лише через розрив всього цього ланцюга прив'язаностей можна прийти до миру між людьми.

У стародавніх китайців центром світоглядних уявлень виступало безособове духовне начало – Небо. В них також був представлений і первісний поділ на «Ми» і «Вони». З одного боку, існує Піднебесна як центр світу з імператором – Сином Неба – на чолі, а, з іншого – варварська периферія. «При цьому Китаю апріорно присвоювалося право виступати носієм верховної влади над рештою народів, бути джерелом «єдино правильного» порядку. «Варвари», тобто всі некитайські народи, вважалися морально неповноцінними, некультурними», і тому їхнє призначення – долучатися до цивілізації та китайського способу життя [7, с. 12].

Крізь призму архетипу родини сприймалася держава – гарант безпеки, джерело екзистенціальних ресурсів для індивіда та головна цінність для нього. Кожен уявлявся членом великої сім'ї (Китай не знав властивої для інших цивілізацій жорстко стратифікаційного поділу) і тому тут такої популярності набуло вчення Конфуція про «жень» – людинолюбство, за яким не треба чинити іншим того, чого не бажаєш для себе, а в стосунках з людьми слід завжди бути відданим, навіть якщо перебуваєш поміж варварів [8, с. 163]. Однак жити у згоді з іншими людьми зовсім не означає слідувати за ними, переймати їхні дурні звички. Людяність не передбачає миритися зі злом. На добро треба відповідати добром, а на зло – справедливістю.

Послідовники Мо Ді відмічали, що людинолюбство є найвищою користю для всіх людей і потрібно воно тому, що засновано на їхніх інтересах і проявляється через надання допомоги у різних формах. Прикінцевою метою допомоги одній людині є благо для всіх і для держави в цілому [9, с. 90].

Над роллю конкретних обставин при застосуванні принципу людинолюбства в управлінні державою розмірковували легісти. Вони припускали можливість терпимості у ставленні до людських вад, пояснюючи це необхідністю більш сприятливих умов для виправлення тих, хто морально заблукав. Але над усім має стояти закон [10, с. 265].

Китайські мислителі справедливо вважали, що основою миру і спокою у суспільних низах є мир і спокій серед тих, хто ними править. «Коли норми відносин між людьми будуть визначені у верхах, тоді й в низах – поміж простого люду – запанує любов» [11, с. 235]. Вирішальна роль належить правителю, який має слідувати правилу досконалої людини і не припиняти творити добро, навіть якщо це викликає роздратування з боку недостойних людей. Тому, приміром, йому варто уникати образ чиновників у якості покарання їх.

У разі виникнення сумнівів правителю не слід поспішати з рішенням, а спочатку самому осмислити проблему, затим обговорити її із сановниками, порадитись із своїм народом, прислухатись до порад провидців і, якщо висновки співпадатимуть, то тоді й діяти, і це називається великою згодою. Лише вона здатна принести могутність державі, благополуччя народу, щастя нащадкам самого правителя [12, с. 108]. Отож, інакшість у поглядах різних людей на ті самі проблеми може бути цілком корисною, оскільки дозволяє робити вибір найкращих варіантів їх вирішення.

Давньокитайські мислителі як об'єктивний факт сприймали багатоманітність світу: «Земля …народжує прекрасне і потворне, шляхетне і нікчемне, дурнів і розумних істот» [13,с. 40]. Але ці несхожі, протилежні між собою властивості взаємно доповнюють одна одну, підтримуючи внутрішню гармонію світу. А відтак, для забезпечення миру й справедливості в державі потрібна «золота середина» – принцип управління, що запобігає крайнощів і дотримується поміркованості.

Функціонування інакшості та терпимості до неї, таким чином, зосереджувалося в рамках можливих ступенів свободи соціальної поведінки, і щоб сприяти інтересам загального блага – інтересам держави – воно упорядковувалося, унормовувалося й фактично обмежувалося через інститут церемоній. Тому лише відповідність інакшості визначеному ритуалу, вчили легісти, робить людей взаємно поступливими, їхні відносини – легкими і радісними, в той час як нехтування цим породжує образу.

Особливістю давньогрецької, а згодом і всієї античної цивілізації була виділеність індивідного начала, що найбільш повно відбилося в моделі афінської демократії, організованої за принципом «загального блага», і в наявності особливого публічно-суспільного процесу відповідно до формули «що стосується всіх, повинно бути й схвалене усіма». Завдяки цьому відбулося розмежування arche (верховенства, верховного начала) від basileia (правління представників сакральної і/або військово-адміністративної еліти), а згодом вже у римській державі сформувалась чітка відмінність між поняттями влади imperium як сукупності примусових повноважень і dominium як володіння приватною власністю [14, с. 12 – 13]. Це посприяло демаркації сфери приватності, яка охоплювала не лише майнові відносини, а й відповідний тип поведінки як такий, що сам себе ініціює, спрямовує та унормовує й отримує за цією підставою від держави та влади необхідну автономію та певну гарантію невтручання. Отож, сфера приватності поставала як сфера легітимізації інакшості.

На відміну від східної думки в античній Інший виступає, насамперед, категорією політики, а не міфологічно-антропологічних розмислів, оскільки визначається належністю до політії і місця в ній. Відповідно будується лінія поведінки по відношенню до «свого» (вільного, елліна) і «чужого» (раба, варвара). Стосовно «свого» в різних давньогрецьких авторів можна знайти такі характеристики ставлення, які передбачають терпимість до інакшості.

Арістотель писав, що держава являє собою свого роду спілкування, а будь-яке спілкування організується заради якогось блага. Дружні відносини самі по собі є найзначнішим суспільним благом, які уможливлюються, якщо забезпечується справедливість. Ця категорія пов'язується з рівністю, свободою, демократією і розглядається крізь призму того, як усі разом вони впливають на людську поведінку: «Ставитись ворожо не слід ні до кого. Велич духа полягає в тому, щоб ставитись так тільки до тих, хто поводиться несправедливо» [15, с. 231]. Розуміння взаємної зумовленості терпимості у відносинах між членами полісу, з одного боку, і свобод та демократичних засад їх суспільного життя, їхньої відкритості до чужих ідей та благ, з іншого, ми знаходимо також у промові Перикла з нагоди військової перемоги афінян [16, с. 106 – 107].

І все ж стосунки між греками, що належали до різних міст-держав, часто характеризувалися суперництвом і ненавистю, причиною чого Платон вважав заздрість, яка притаманна людській душі, не знайомій з поміркованістю, адже лише завдяки останній «людина буде поводитись належним чином і з богами, і з людьми» [17, с. 551]. Відносини приязні в державі виникають тоді, коли (за аналогією з сім'єю) кожен займається своєю справою, і в такий спосіб, як це викладено в моделі ідеальної держави Платона, вирішиться одвічна проблема взаємної ворожнечі між суспільними класами, особливо між правлячою верхівкою і рештою населення.

На інший бік проблеми досягнення терпимості в державі звернув увагу Арістотель. Він застерігав від крайнощів, спричинених великою майновою дистанцією між класами і тому вважав, що середній клас краще за інших здатен до відносин дружби у політичному спілкуванні. Окрім майнової поляризації суспільства, причинами розбрату в ньому вченим названі нахабство, страх, презирство, надмірне самовихваляння, провокаційний, принизливий стиль спілкування з людьми. Особливо шкодять інтересам держави чвари всередині її верхівки.

Терпимість до інакшості як атрибут демократії і свободи уявлялась природною, а відтак, необхідною для членів афінської політії. Вона випливала з принципу демократичних процедур справедливого пропорційного вирівнювання (isotes), які включали «ізогарію» (право на висловлювання), «ізотонію» (рівний доступ до заняття посад), «ізономію» (рівність перед законом). Тим самим у відносинах влади і підвладних був закладений принцип взаємопідтримки і взаємовиправдання, що не дозволяв владі або окремим індивідам претендувати на безумовний авторитет і сприяв появі толерантності як засобу консолідації гетерогенного суспільства. Свідченням цього стало розроблення в давньогрецькій думці поняття politea як концептуалізації моделі участі й згоди [18, с. 120].

Вказані вище принципи моделі могли бути реалізованими лише при логіко-дискурсивному відношенні до дійсності, до її пізнання та перетворення згідно з демократичною волею. Одночасно варто наголосити на взаємному впливі політичної практики і способів пізнавальної діяльності людини, що сприяло беспрецедентній інтелектуальній свободі і, відповідно, терпимості до висловлюваних думок. Підгрунтя цього софісти вбачали в релятивності будь-яких суджень і наполягали на залежності істинності думки від людини, яка її висловила і яка її сприймала. Це розхитувало суб'єктивні претензії на безпомилковість, зазіхання на монопольне право на істину. Протагор писав, що кожній державі здається гарним і справедливим, те насправді для неї таким і є, доки вона вважає його за таке. Як вказують німецькі дослідники історії політичної думки, Протагор тим самим закликав до спокою і толерантності, адже наголошував, що разом із думкою про істину зникає всіляка підстава (звісно, не будь-який привід) для суперечки [19, с. 24]. Дух толерантності утверджувався також завдяки методу просування до істини через діалог з Іншим, чим широко послуговувалися софісти і чим найбільше уславив себе Сократ.

Подальший розвиток і збагачення уявлень про терпимість, терпеливість відбувається в елліністичних школах. Скептицизм у центр своєї уваги ставить проблеми етичного характеру і обґрунтовує для їх вирішення принцип ізостенії, який вимагає визнавати рівноцінність усіх суджень на будь-яку тему, через що ні за ким не закріплюються привілеї на істину і здійснюється вирівнювання різноманітних поглядів, висловлених окремими людьми – греками і варварами, вільними і рабами, чоловіками і жінками. Якщо рівноцінні всі судження, то єдино правильною позицією є епохе – утриматись від судження [20,с. 176].

Наступні важливі кроки в аспекті досліджуваної нами проблеми зробили представники стоїцизму. Вони уперше вказали на притаманний кожному індивіду принцип внутрішньої свободи, сутність якої – в людській волі, яка бореться і страждає, у зусиллях волі як влади над собою, що є незалежною від будь-якої іншої влади. Стоїки доводили, що від людської волі залежать наші дії, погляди, бажання. Кожен має права, узагальненням яких виступає природне право людини жити згідно із своєю природою, що, зокрема, включає схильність до співжиття, заснованого на розумі, волі й справедливості.

На відміну від попередніх філософів та істориків, наприклад, Геродота, який завдяки своїм індивідуальним якостям «ставився з цікавістю, толерантно і до того ж шанобливо» [21,с. 50] до інакшості в житті інших народів і людей, римський стоїк Сенека уперше підніс толерантність на рівень найшляхетніших моральних чеснот, властивих людській душі, перелік яких охоплює «і справедливість, і відвагу, і терпеливість, і розумність, і скромність, і витриманість, і терпимість (в латинському оригіналі – tolerantia), і людськість як її найвище благо» [22, с. 239]. Для нас важливими є два моменти у цих міркуваннях. Перший: філософ вказує на ансамбль пов'язаних між собою якостей, кожна з яких своїм змістом ніби охоплює частково інші, входить до складу їх і тим самим логічно передбачає їхню наявність. Другий момент торкається ідеї щодо розвитку толерантності та її функціонування: тут необхідні одночасні зусилля та увага з боку індивіда до всіх чеснот, органічно пов'язаних з нею.

Першу теорію особистості в античну добу започаткував найбільш відомий представник неоплатонізму Плотін. Людина являє собою деяку єдину сутність; це особистість, це своєрідне Я, і зло виникає тоді, коли людина поводиться саме як особистість, тобто своє Я протиставляє світовому устрою – людям, законам і т.п.

Плотін підкреслює, що зло існує саме для людини. Якщо ж вона не знатиме зла, то не знатиме і добра. Зло – це прояв гармонії світу. «Людина повинна не просто спостерігати існування в світі зла, а боротись з ним. В цій боротьбі виявляється те, що людина є творцем зла, те, що вона відхиляється від законів світоустрою, і тому повинна пізнати ці закони і підкоритись їм» [23, с. 75]. Отже, у Плотіна висловлена плідна ідея щодо реакції на інакшість Іншого: вона повинна полягати не у ханжестві, не у пристосуванні й не у викритті. Головне – це не втратити себе і своїм прикладом (як слідуванню загальним законам світоустрою) позитивно вплинути на Іншого.

Обставиною, яка сприяла більшій увазі античних авторів до взаємодії з Іншим, з інакшістю, була властива їм природна цікавість. За свідченням Плутарха, багато мандрував за кордоном знаменитий законодавець Спарти Лікург, запозичуючи там усе найкраще. Те, що не було корисним в Іншого, не вело до моральної досконалості, а, навпаки, спричиняло дисгармонію, не віталося у контактах з іноземцями [24, с. 119].

У добу еллінізму утворюються перші величезні космополітичні імперії – Олександра Македонського і Римська. В них відбувалося поступове змішування різних культур, мов, релігій. Починаючи з першого століття, в Римській державі здійснювалася романізація провінцій, містам надавалося латинське право. Галли та інші колишні варвари поступово інкорпоруються до складу державної бюрократії, передовсім, військової. Деяким простолюдинам з їх числа за певні заслуги надається римське громадянство, земельні ділянки. Суттєву роль в зміцненні терпимості один до одного, незважаючи на специфіку інтересів, традиційних культурно-побутових та мовних рис, відігравали економічні зв'язки між різними областями імперії, які ставали більш щільними та інтенсивними. Важливим чинником також була політика деяких імператорів. Так, Марк Аврелій у руслі вчення стоїків у збірнику сентенцій «На одинці з собою» закликав впливати на людей за допомогою переконань, без роздратування і обурення. Необхідно формувати в собі вміння уважно слухати людину, осягнути її норови і звички, щоб зрозуміти силу їх впливу на неї та мотиви її вчинків [25, с. 38,40].

Отже, з огляду на те, що соціальний спосіб існування передбачає неминучість взаємодії індивіда з Іншим (за соціально-статусною, майновою, релігійною, расово-етнічною, мовно-культурною, іншою ознакою), перед мислителями древності постала проблема інакшості і вироблення принципових засад у ставленні до неї. Видатні мислителі древності поступово усвідомлювали плюральність світу як деяку його фундаментальну константу, раз за разом доходили думки щодо необхідності терпимості до інакшості Іншого як соціально конструктивного принципу оперування з багатоманітністю, прагнули раціоналізувати природні чуття людської солідарності і взаємної підтримки, наслідком чого врешті-решт стала концептуалізація в стоїцизмі (Сенека) поняття tolerantia, яке ми перекладаємо як терпимість, толерантність.

В наш час проблема інакшості досліджується, зокрема, у рамках соціальної гетерологічної теорії і діалогіки у філософії, а також як феномен соціальної психології, етики, педагогіки, етнографії тощо. Плідними виявились напрацювання з вивчення толерантності вчених на чолі з С. Мендуз (університет Йорк, Велика Британія), Центру вивчення інакшості, створеного під егідою університетів Орхус (Данія), Дикін (Австралія), Лімерик (Ірландія). Поважати інакшість і право на неї зафіксоване у ряді ключових міжнародних і, зокрема, європейських нормативно-правових актів з основоположних праві свобод людини. Цілком очевидною для української наукової думки є потреба у вичленені цієї проблематики як цілком самостійної у вітчизняній ідейно-теоретичній та духовній спадщині, розроблення реалістичних і водночас дієвих шляхів і методів формування культури толерантності в умовах затяжної системної кризи суспільства, яка сама по собі продукує настрої нетерпимості та радикалізує суспільно-політичну боротьбу.

Бібліографічні посилання :

1. Religions of the World / ed. Debbie Gill.– Glasgow : Harper Collins Publishers, 1997. – 256 p.

2. Ригведа Мандалы 1 – IV / отв. ред. П.А. Гринцер – М. : Наука, 1989. – 768 с.

3. Адамкова А. Предисловие. Великий пророк Индии / А. Адамкова // Шри Шанкарачарья. Разъяснение изречения. Путь к совершенному самопознанию. Пятиричность / [пер. с санскрита]. – СПб. : Общество Рамакришны, 1994. – 144 с.

4. Буткевич О. В. У истоков международного права / О. В. Буткевич. – СПб. : Изд–во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 881 с.

5. Сутры философии санкхьи / [изд. подгот. В. К. Шохин]. – М. : Ладомир, 1997. – 364 с.

6. Шохин В. К. Индийская философия. Шраманский период (середина 1 тысячелетия до н.э.) / В. К. Шохин. – СПб. : Изд–во СПб ун–та, 2007. – 423 с.

7. Тихвинский С. Л. История Китая и современность / С. Л. Тихвинский.– М. : Изд–во «Наука», 1976. – 359 с.

8. Сюнь–цзы // Древнекитайская философия : собр. текстов в 2 томах.– М. : «Мысль», 1973. – Т.2. – С. 141–209.
9. Поздние моисты // Древнекитайская философия : собр. текстов в двух томах.– М. : «Мысль», 1973. – Т. 2. – С. 66–98.
10. «Хань Фэй–цзы» // Древнекитайская философия: собрание текстов в двух томах.– М. : «Мысль», 1973. – Т. 1. – С. 224–283.
11. «Мэн–цзы» // Древнекитайская философия : собр. текстов в 2 томах. – М. : «Мысль», 1973. – Т. 1. – С.225–247.
12. «Шу Цзин» // Древнекитайская философия : собрание текстов в двух томах.– М. : «Мысль», 1973. – Т.1. – С.100–113.
13. «Гуань–цзы» // Древнекитайская философия : собр. текстов в 2 томах.– М. : «Мысль», 1973. – Т.2. – С. 14–57. (АН СССР. Ин–т философии. Философ. наследие)
14. Фісун О. А. Демократія і неопатримоніалізм у сучасних теорія політичного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / О. А. Фісун. – К., 2009. – 37 с.
15. Аристотель Политика. Афинская полития / Аристотель ; [предисл. Е. И. Темнова]. – М. : Мысль, 1997. – 458 с.
16. Фукидид История / Фукидид ; [пер. Г. А. Стратановского]. – М. : Ладомир ; ООО «Фирма «Изд–во АСТ», 1999. – 736 с.
17. Платон. Собр.соч. в 4 т. / [общ. ред. А. Ф. Лосева и др. авт. вступ. ст. А. Ф.Лосев ; примеч. А. А.Пахо–Годи ; пер. с древнегреч.]. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 860 с.
18. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта / К. Ф. Завершинский // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 113 – 131.
19. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / пер.з нім.– К. : Тандем, 2002. – 584 с.
20. История философии в кратком изложении / [пер. с чеш. И. И. Богута] – М. : Мысль, 1991. – 590 с.
21. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; пер з англ. – К. : Основи, 1997. – 838 с.
22. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию; Трагедии / Л. А. Сенека; [пер с латин. С. Ошерова ; сост. и науч. подготовка текста М. Гаспарова ; комент. С. Ошерова и Е. Рабинович]. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.
23. Лега В. П. Лекции по истории философии / В. П. Лега. – М. : Православный Свято–Тихоновский Богословский Институт, 1999. – Ч. I. – 162 с.
24. Плутарх Избранные жизнеописания в 2 т. / [пер с древнегр] ; сост., вступ. ст., прим. М. Томашевской. – М. : Правда, 1986. – Т.1. – 592 с.
25. Марк Аврелий Антонин Размышления римского императора, что важно для самого себя / Марк Аврелий Антонин. – М. : Изд. Посредник, 1911. – 64 с.

Ханстантинов В. А. Дискурс инаковости в общественно-политической мысли древнего мира

Рассмотрены взгляды мыслителей древнего мира, касающиеся феномена инаковости. Подчеркивается, что с усложнением общества и с появлением первых цивилизаций постепенно смягчается естественное отрицательное отношение к инаковости Другого. Отмечается при этом роль рационализации как фактора познавательной и практической деятельности человека, следствием чего стала концептуализация понятия терпимости к инаковости как основы оперирования с ней.

Ключевые слова: многообразие, взаимодействие, инаковость, Другой, нетерпимость, терпимость.

Khanstantynov V. Discourse of otherness within ancient social and political thought

Views of thinkers of the ancient world regarding the phenomenon of otherness are considered. It is emphasized that the increasing complexity of society and the emergence of the first civilizations gradually softened natural opposition to otherness of the Other. This found its expression in the conceptual notion of tolerance towards otherness as a basis for treatment of it.

The emergence of ancient civilizations in which the heterogeneous composition of society as it appeared attributive feature was characterized by purely negative perception of the Other. It also gradually deprived of its original features priori intolerance, but continued still largely determine its status. Eventually the pressure of objective needs to live together within a single state of organized human group, the need to interact with the different actors of the environment has changed status of the Other in the direction of expanding the boundaries of his otherness with legitimizing softening attitude. People were aware of the social value of tolerance, patience, humanity for the purposes of specific relationships and for the common good.

The peculiarity of the Greek and later the entire ancient civilization was emphasizing the role of personality principle that more fully reflected in the model of Athenian democracy.There was a facilitated demarcation of areas of privacy, which included not only property relations, but also the appropriate type of behavior, and areas of the state and power authority. Therefore, the scope of privacy appeared as a field to legitimize otherness.

Unlike Eastern thought in ancient Greek thought Another stands above all as a category of politics

and it was determined by membership in polities. Tolerance to otherness as an attribute of democracy and freedom seemed natural, therefore, necessary for the members of the Athenian polity.

In the relations of power and principle of mutual support tolerance as a means of consolidating heterogeneous society took place. Evidence of this was the development of Greek thought as a concept politea - conceptualization of the model of participation. The above principles can be realized only if there was the logical-discursive relation to reality, to its knowledge and transformation in accordance with the democratic will. At the same time it is necessary to emphasize the mutual influence of political practice and human cognitive activity. It contributed intellectual freedom and thus tolerance to statements of opinion.

The next important step in the aspect we have studied the problem made by the representatives of Stoicism. The Stoics argued that human will depends on our actions, attitudes, desires. Everyone has the right, which is the generalization of the natural right of man to live according to nature, which in particular includes the propensity to cohabit, based on reason, liberty and justice. Roman Stoic Seneca was first who raised tolerance to the level of noblest moral virtues.

Keywords: diversity, interaction, otherness, Other, intolerance, tolerance.

Надійшла до редколегії: 11.12.2013 р.

УДК 130.2:330.1

О. В. Цехмістренко

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

АКСІОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджуються основи сучасної економічної культури, проблеми цінностей сучасної економічної культури в роботах зарубіжних і вітчизняних філософів, культурологів і соціологів; виявлено цінності сучасної економічної культури.

Ключові слова: культура, економічна культура, цінності економічної культури.

Постановка проблеми. Динаміка і вдосконалення всіх сфер людської діяльності і відносин обумовлює появу нових «правил спілкування». Те, що в традиційному суспільстві регламентувалося звичаєм і традицією, сьогодні регулюється раціональністю, прагматичністю та загальнолюдськими цінностями і орієнтаціями. Культура робить прямий вплив на розвиток економіки, тому на сьогодні ні у кого не викликає сумнів те, що в процесі господарської діяльності необхідно приділяти велику увагу механізмам дії культури на економіку. Тому актуальним є розгляд функціонально-ціннісних характеристик економічної культури.

Сучасна економічна культура часто звинувачується в культивуванні аморального становлення до людей, відмові від традиційних цінностей, у сприянні деструктивним тенденціям у суспільстві і створенню псевдоцінностей. Такі результати діяльності сучасної економічної культури можуть призвести тільки до культурної, соціальної, економічної кризи. Таким чином, для нас дуже важливо з'ясувати наскільки подібні звинувачення на адресу економічної культури є істинними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним питанням економічної культури присвячено багато робіт як вітчизняних (Т.В.Лугуценко, В.Д. Ісаєв), так і зарубіжних авторів (В. Іноземцев, Д.Карнегі, М. Мескон, А. Панарін, М. Хайдеггер), у дослідженнях яких проведений аналіз проблеми і наведено думки про основні тенденції становлення постіндустріальної ринкової цивілізації, що є в певному значенні передовим рубежем розвитку сучасного суспільства. В той же час – спірним еталоном для культурно-економічного розвитку незахідного світу. Питанням етичного ракурсу досліджуваної проблеми присвячено роботи зарубіжних (М. Вебер, В. Зомбарт, А.Г. Дугін) і вітчизняних дослідників (А.І. Яценко - аналіз ціннісних орієнтацій суб'єктів бізнесу). Найбільший інтерес для нас становлять дослідження економічної культури в роботах (Н.Н. Зарубіної і І.М.Невлевої). Наприклад, Н.Н. Зарубіна у монографії «Соціально-культурні основи господарства і підприємництва» визначає економічну культуру як стиль і форми господарювання і бізнесу, зовнішні особливості поведінки підприємця і господаря, швидкість ухвалення рішень, орієнтацію на швидкий прибуток або довгострокову співпрацю, схильність до того або іншого виду діяльності, форму ведення справи

– через листування або особистий контакт, на основі особистих домовленостей або юридично оформлених контрактів, роль і місце державних важелів у ринковій економіці, роль чинника невизначеності в ухваленні і здійсненні підприємницьких рішень, горизонтальні або вертикальні відносини у сфері економічної культури. Такий підхід до досліджуваної проблеми відрізняється від вибраного нами, оскільки автор акцентує свою увагу на зовнішніх формах здійснення діяльності, що також є необхідним і важливим при вивченні феномену економічної культури.

В останній час проблема цінностей набула фундаментального значення. У роботах російських дослідників (С. Анісімова, А. Булкіна, Г.Головних) показано, що ціннісні орієнтації знаходяться в тісному взаємозв'язку з життєвими цінностями людини [2; 4; 5]. Людині постійно доводиться робити вибір між добром і злом, засобом та метої, і лише особистісні ціннісні орієнтації, які дозволяють зробити вибір, можуть бути прийняті суспільством.

Слід звернути увагу на дослідження А. Здравомислова, Л. Столовича, в яких міститься аналіз специфіки ціннісних відносин у різноманітних суспільних системах, що історично розвиваються, тут можна побачити що в різних суспільствах у різні історичні часи ціннісні орієнтації людей дуже розрізняються [6; 10]. На нашу думку, також дуже важливими є праці С. Ковальова, в яких розглядається дія ціннісного нормативного механізму регуляції соціально-культурних орієнтацій особистості [8].

Мета дослідження полягає у розгляданні ціннісних орієнтацій людини в сучасній економічній культурі.

Основна частина. Сутність концепції, яку ми розглядаємо, полягає у відновленні принципу цілісності людського буття, який знаходить свою реалізацію в різних сферах суспільного життя під впливом норм, що склалися у соціумі, цінностей і зразків, що є принципово однаковими для кожної з них.

Необхідно підкреслити, що економічні стратегії наскрізь утилітарні й вони не потребують жодних коментарів і пояснень. Економічна стратегія зводиться до простого, на перший погляд, рішення, скільки коштує. Культурні ж стратегії потребують постійних коментарів. Через ці коментарі одвічні культурні цінності набувають конкретно-історичного сенсу для реальних людей, які живуть у реальному історичному часі. Слід констатувати, що культура для кожної людини є постійним коментарем (В.Д. Ісаєв). Найважливішою «... складовою цього коментаря завжди є пояснення економічної недоцільності, яка властива всім явищам культури» [7, с. 84]. Реальна людина, живучи в реальному просторі, повинна одночасно приймати з погляду економіки доцільні й недоцільні рішення. Вона повинна діяти одночасно в тих самих обставинах, в тому самому напрямку економічно доцільно й недоцільно. Такий конфлікт для людини, яка існує в межах економічного буття, непереносний. Але людина виробляє в собі здатність цей конфлікт переводити в компроміс за допомогою звернення до культурних цінностей.

Культурна регуляція людської діяльності здійснюється через систему цінностей. І на відміну від норм цінності дозволяють зробити вибір того або іншого об'єкта, стану, потреби, мети, які в рамках певної культурної традиції наділяються високим аксіологічним статусом. Слід зазначити, що цінності виражають певні типи відносин між особистостями, і саме таких відносин, які не роз'єднують, а навпаки, об'єднують людей в сім'ю, народність, націю, суспільство в цілому. Цінності допомагають людині (і суспільству в цілому) зорієнтуватися в світі, де безлике різноманіття природи «олюднюється» як хороше і погане, істина і помилка, краса і неподобство, справедливе і несправедливе, допустиме і заборонене, істотне і неістотне і т.д.

Само поняття цінність можна визначити як – суб'єктивний сенс, яким наділяється об'єкт. У цьому випадку «об'єкт» може бути наповнений будь-яким змістом, матеріальним і ідеальним, реальним або уявним. Щоб набути статус цінності об'єкту досить мати для когось якийсь сенс, він повинен бути зафіксований у психіці людини в якій-небудь формі. Наприклад, якщо людина має яку-небудь потребу в чомусь, ця потреба набуває для неї дуже великого значення, яке фіксує її у психіці особи, а це переводить цю потребу в розряд цінностей.

Умовно впорядковану класифікацію цінностей особистості можна представити таким чином:

– вітальні цінності: життя, здоров'я, тілесність, безпека, добробут, стан людини (ситість, спокій, бадьорість), сила, витривалість, якість життя, природне середовище (екологічні цінності), практичність, споживання;

– соціальні: соціальне становище, працьовитість, багатство, робота, сім'я, єдність, патріотизм, терпимість, дисципліна, заповзятливість, соціальна рівність, гендерна рівність, особиста незалежність, професіоналізм, активна участь у житті суспільства, орієнтованість на минуле або майбутнє, рівень споживання;

– політичні: свобода слова, громадянські свободи, мудрий умілий правитель, законність, порядок, конституція;

– моральні: добро, благо, любов, дружба, обов'язку, честь, чесність, безкорисливість, порядність, вірність, взаємодопомога, справедливість, пошана до старших, любов до дітей;

– релігійні: Бог, божественний закон, віра, душа, милосердя, благодать, ритуал, Священне Писання;

– естетичні: краса, стиль, гармонія, новизна, культурна самобутність або наслідування і т.д.

Також цікавими для нас є три форми іс¬нування цінностей, які визначив Д. Леонтьєв: «ідеальні – вироблені суспільною свідомістю й узагальненими уявленнями про досконаліть; предметно втілені – зафіксовані в культурі вираження ідеалів, які реалізуються через людську діяльність (причому втіленням їх може бути або сам процес діяльності – діяння, або об'єктивований продукт діяльності – твір); особистісні – ціннісна система суб'єкта, який є засобом усвідомлення значимості предмета або явища для задоволення його потреб» [9, с. 22].

Підкреслимо, що сучасні дослідники користуються класифікацію цінностей за критерієм спрямованості, яка розроблена в працях І. Альошиної. У її класифікаційній схемі міститься три групи культурних цінностей: цінності, орієнтовані на іншого; цінності, орієнтовані на середовище; цінності, орієнтовані на себе. Аналізуючи цю класифікацію, підкреслимо, що відповідно цінності, орієнтовані на іншого, відображають санкціоновані усередині соціуму індивідуальні і групові відносини. Цінності, орієнтовані на середовище – ставлення суспільства до його економічного, технічного і фізичного середовища. Орієнтовані на себе цінності – індивідуальні цінності і підходи до життя. Детальніше ця класифікація може бути представлена списком з вісімнадцяти базових цінностей, значущих в більшості культур індустріально розвинених країн. Оскільки йдеться саме про базові цінності, специфічні цінності економічної культури так само можуть бути ранжовані в рамках цієї загальної класифікації.

Цінності, орієнтовані на іншого: індивідуалізм/колективізм. Мається на увазі загальна орієнтація культури (індивідуальна або колективна). Тобто вище цінується індивідуальна активність і ініціатива, ніж колективна активність і узгодженість? Чи підкреслює культура індивідуальну ініціативу? Вітаються або засуджуються індивідуальні відмінності?; романтична орієнтація. Якщо культура вірить, що «любов все долає», а «краса врятує світ»; дорослий / дитя. Чиї інтереси і потреби враховуються в першу чергу в рамках окремої сім'ї; мускулізм / фемінізм. До якого ступеня соціальна влада автоматично належить чоловікам? Або чи закріплені в культурі чоловічі привілеї; конкуренція / кооперація. Що лежить в основі індивідуального досягнення мети? (Чи добивається людина успіху переважно в конкурентній боротьбі або ж на шляхах співпраці); молодість / старість;

Цінності, орієнтовані на середовище: чистота. До якого ступеня забезпечується чистота за межами мінімуму, необхідного для здоров'я; досягнення / статус. У якій мірі система культурного заохочення і соціальної винагороди базується на індивідуально досягнутих результатах і в якій – на успадкованих чинниках (наприклад, сімейна або класова приналежність та ін.); традиції / зміни. Чи домінують традиційні зразки поведінки, чи розглядаються вони як еталонні моделі? У якій мірі культурою відкидаються новації; ризик / безпека. Чи культивується в

культурі індивідуальне прагнення «ризикнути і виграти»? Чи захоплюються тими, хто ризикує становищем для подолання перешкод і досягає високих цілей; вирішення проблем / фатализм. Чи орієнтовані люди на активне вирішення власних проблем або пасивне прийняття реалій життя («що буде, то і буде»); природа. Чи присутня і відтворюється в культурі установка на активне перетворення (подолання) природи, або природа розглядається як щось, гідне поклоніння і захоплення.

Цінності, орієнтовані на себе: «активність / пасивність. У якому ступені цінується фізична активність, пропагується активний спосіб життя і т. д.; матеріальність / нематеріальність. Яке значення надається матеріальному багатству (добробуту) і користолюбству; важка праця / дозвілля. Чи культивується праця за межами необхідності; відкладене задоволення / негайне задоволення. Чи прагнуть люди економити, відкладати на потім, або насолоджуватися радощами життя прямо і безпосередньо, жити сьогоднішнім днем; гумор / серйозність. Чи розглядається життя як серйозна справа, або ні? Чи підкреслюється його ігровий характер» [1, с. 43–45].

На нашу думку, одні і ті ж цінності можуть бути віднесені до різних сфер, тому що поділ за вказаними категоріями умовним. Крім того, не слід забувати, що між цінністю і дієвою орієнтацією може виникати розрив, розбіжність між обов'язком і бажанням, належним і практично реалізованим, ідеальним станом та життєвими умовами. Кожен вид цілеспрямованої діяльності регулюється певною системою цінностей. У своєму дослідженні ми націлені на розгляд тих цінностей, які відображаються в економічній культурі і, перш за все, в тій її універсальній формі, яка історично виникла на Заході. У сфері «цінностей, орієнтованих на середовище», економічна культура висуває на перший план особисті досягнення, динамічні зміни, помірний ризик, прагнення вирішувати, а не консервувати проблеми. У тому, що стосується природи і чистоти, «економічна культура» західного зразка проголошує пошану до природи і дотримання чистоти, тут існує подвійний стандарт. Розглядаючи «цінності, орієнтовані на себе», зазначимо, що домінуючими цінностями в економічній культурі є ділова активність, матеріальне багатство, наполеглива праця.

Таким чином, ми бачимо, що сучасній економічній культурі не властиве те, що прийняте називати «традиційними цінностями», типовими для добуржуазного періоду. Будь-які цінності пов'язані із значущістю, придатністю, корисністю. І цінністю стає тільки позитивна значущість, а об'єкт – носій цінності – може бути взагалі даремним (простий камінчик як талісман). Але до значущості, навіть позитивної, цінність не зводиться. Ціннісне відношення включає і належне (норму відносин, поведінки) і бажане (ідеал).

Кажучи про цінності економічної культури, необхідно зупинитися докладніше на двох з них – праці і багатстві. Обидві ці цінності є особливо важливі, оскільки «багатство» змістовно обґрунтовує основні мотиви, спонукаючи людину бути активним підприємцем, а «праця» характеризує процес досягнення мети. Праця є чинником, що визначає соціальні відносини, праця ще і важлива культурна цінність. Причому цінність, багато разів фіксована як в окремих зразках народної мудрості, так і в складніших системах моралі або ідеології. Більшість світових релігій заохочують працю, хоч і підпорядковують її вищим цінностям порятунку. Саме в освяченні суспільно корисної праці і стимулюванні постійної корисної діяльності і полягає основне досягнення релігійної реформації. Хоча в християнському раю людина назавжди звільнена від праці, а в мусульманському – їй дозволено вдаватися не тільки до духовних, але і до плотських радощів. Важливо також зазначити, що робота структурує психологічний час, заповнює і організовує день, рік, ціле життя. Ця система багато в чому залежить від загальної системи культури і локального культурного середовища.

Перейдемо до розгляду другої з найбільш значущих в економічній культурі цінностей, якою є багатство. Важко знайти таке ж ємке за змістом і так же впливове в рамках економічної культури поняття, як поняття багатства. Багатство – складна, багатопланова категорія. Тому воно нерідко трактується як: сукупність споживних вартостей, що задовольняють потреби людини. «Споживні вартості – утворюють речовий зміст багатства, яка б не була його суспільна форма» [3, с. 222]; запас

продуктів праці; предмет привласнення. Багатство як предмет привласнення – дуже широке поняття, бо це можуть бути природні ресурси, продукти праці, цінні папери та ін.; спосіб привласнення і розподілу, тобто відносини між людьми, опосередковані їх відношенням до засобів виробництва, знань, предметів споживання і до організації виробництва. Таким чином багатство охоплює практично всі сторони суспільних відносин: між людьми з приводу засобів виробництва і продукту праці, організації і умов праці і побуту; між поколіннями, працею яких створюється і відтворюється багатство; між різними видами конкретної праці, підтримка пропорцій яких необхідна для здійснення раціонального виробництва; багатство – це відношення між людиною і природою, що виражається в різноманітності споживних вартостей і способах їх виробництва.

Здавалося б, матеріальне багатство як цінність властиве всім культурам. Але навіть якщо не використовувати соціально-класовий підхід при розгляді цього поняття, неважко помітити, що насправді ставлення до нього вельми різне, а сам предмет багатства залежить не тільки від характеру господарства, але і від багатьох інших чинників (наприклад, від домінуючого чинника соціальності). У доіндустріальному суспільстві демонстративне багатство відігравало важливу роль, оскільки було свідоцтвом могутності. При цьому накопичення багатства, так необхідне у всякому суспільстві, знижувало статус власника, якщо тільки його не було призначено для подальшої роздачі або використання на загальне благо. Аристократ мав великі можливості для самореалізації завдяки його багатству. Високий рівень добробуту аристократії детермінував неробство як їх стиль життя, пе¬редбачав відкриту демонстрацію розкошів і матеріального багатства, вони ва¬жали нижче власної гідності працювати або навіть виявляти ощадливість, економність і практичність.

Ситуація радикально змінюється в індустріальному суспільстві. Зі зростанням капіталізму саме накопичений і прихований капітал, який бере участь в товарно-грошовому обороті, набуває найбільшої цінності в суспільній свідомості. Причому вплив і потужність власника залежать, перш за все, від руху капіталу по невидимих фінансових каналах, хоча б сам власник і мав відносно скромний спосіб життя. У цей період набувають значення цінності рівності й свободи, ідея прав, від народження дарованих кожній особистості, її самоцінність, ініці¬атива й самореалізація були органічною частиною нової епохи, яка висунула ідеал людини, яка зобов'язана всім не успадкованим привілеям, а самій собі, своїй праці, ініціативі, власним заслугам. Цінності цього етапу становлення суспільства дуже добре визначив Б. Франкліна («Час – гроші», «Ощадливість і праця до багатства ведуть»). Складений ним перелік містив цінності, яких повинен додержуватися власник капіталу: «Стриманість у їжі й питті; Небагатослівність, здатність уникати порожніх розмов, від яких немає жодної користі; Порядок; Рішучість, неухильне виконання того, що вирішено; Ощадливість; Працелюбство; Щирість; Справедливість; Помірність; Чистота; Спокій; Доброчесність; Скромність» [11, с. 74].

Підкреслимо, що пізніше, в період масового виробництва, наступає новий поворот, зростає демонстративне споживання, при якому товари і послуги купують не за їх власні властивості, а в значній мірі тому, що дорогі - доступні тільки заможним людям. Звернення до демонстративного споживання не тільки приносить задоволення, але і підвищує статус людини в очах оточуючих.

На нашу думку, слід звернути увагу на проблему сучасної економічної культури, позначену А. Швейцером, який стверджує, що «унаслідок вузької спеціалізації поле діяльності людини все більше обмежується однією певною галуззю, а це призводить до її культурної обмеженості. А надзвичайна зайнятість сучасної людини призводить до відмирання в неї духовного начала. Для роботи над самим собою, для читання книг потрі¬бна зосередженість, а вона сучасній людині дається нелегко. Потре¬ба в інформації замінила потребу в роздумах, розважальна література – серйозну. Саме людину, для якої метою й сенсом життя є споживання якомога більшої кількості матеріальних благ, і породжує сучасна економічна культура» [12, с. 24–25].

Висновки. Таким чином, цінності є однією з базових підсистем загальної структури економічної культури. Виражаючи суб'єктивні прагнення людини,

цінності визначають спрямованість діяльності будь-якої особи, мотивуючи вибір тієї або іншої лінії поведінки в конкретній ситуації. Для сучасної економічної культури не властиві традиційні цінності, вона орієнтується на індивідуальні, особові цінності, цінності, орієнтовані на себе, найважливішими з яких є праця і багатство. Економічна культура закономірно вибудовує цінності в своєрідну ієрархію, в якій, на наш погляд, провідною цінністю виступає цінність праці. Багатство, що розуміють як самозростаючий прибуток, є латентною цінністю, яка одушевляє працю, додає їй прагматичну основу і сенс. Також необхідно зазначити, що сучасна економічна культура не сприяє становленню різносторонньо освіченої, всебічно розвиненої особистості. Цінності сучасної економічної культури вимагають максимально ефективної праці, що приводить до її високого професіоналізму, з одного боку, і її вузької спрямованості з іншого, що в свою чергу веде особистість до одностороннього розвитку, і це, на наш погляд, є негативною тенденцією сучасного суспільства. Заохочення сучасною економічною культурою демонстративного і максимального споживання продукту веде, з одного боку, до максимально швидкого розвитку, в основному точної науки, зростання промислового потенціалу, здешевлення продукту, з іншого – до максимально швидкого виснаження природних ресурсів і супутніх, цьому явищу проблем, що також є негативною тенденцією.

Бібліографічні посилання:

1. Алешина И. В. Поведение потребителей / И. В. Алешина. – М. : 1999. – 384с.
2. Анисимов С. Ф. Духовные ценности; производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 255 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М. : Рудомино, 2001. – 222с.
4. Булкин А. Н. Ценностные ориентации как система / А. Н. Булкин // Актуальные проблемы теории и социальной практики. – Ставрополь : Изд-во РАСН – СтГТУ, 1996. – Вып. VI. – С. 95–100.
5. Головных Г. Л. Ценностная ориентация и перестройка общественного сознания / Г. Л. Головных // Филос. науки. – 1989. – № 6. – С. 43.
6. Здравомыслов А .Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 205 с.
7. Ісаєв В. Д., Естетичні та економічні виміри художньої практики: монографія / В.Д. Ісаєв, Т.В. Лугуценко. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В.Даля, 2008. – 148 с.
8. Ковалев С. А. Прагматика политического идеализма: научное издание / С. А. Ковалев. – М. : Ин-т прав человека : Университет, 1999. – 352 с.
9. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие; опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 22–24.
10. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии / Л. Н. Столович. – М. : Республика, 1994. – 304 с.
11. Франклин Б. Бережливость и труд к богатстсву ведут / Б. Франклин. – М. : Республика, 2000. – С. 74.
12. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер ; [пер. с нем. Н.А. Захарченко] /– М. : Прогресс, 1973. – 227 с.

Цехмистренко А.В. Аксиологические концепции современной экономической культуры

В статье исследуются основы современной экономической культуры, проблемы ценностей современной экономической культуры в работах зарубежных и отечественных философов, культурологов и социологов; выявлены ценности современной экономической культуры.

Ключевые слова: культура, экономическая культура, ценности экономической культуры.

Tsehmistrenko A. Aksiologichesky concepts of modern economic culture

In article bases of modern economic culture, a problem of values of modern economic culture in works of foreign and domestic philosophers, culturologists and sociologists are investigated; the found out values of modern economic culture.

The research objective consists in consideration valuable orientations of the person in modern economic culture.

Conclusions. Thus, values are one of base subsystems of the general structure of economic culture. Expressing subjective aspirations of the person, values define an orientation of activity of any person, motivating a choice of this or that line of conduct in a concrete situation. For modern economic culture not peculiar traditional values, it is guided by individual, personal values, values which are focused on itself, major of which is work and riches. The economic culture naturally builds values in original hierarchy in which, in our opinion, as leading value value of work acts. The riches which understand as profit, are latent value which animates work, add to work the pragmatical basis and sense. Also it

is necessary to notice that the modern economic culture does not promote formation of the all-round education, comprehensively developed person. Values of modern economic culture demand as much as possible effective work that leads to high professionalism of work, on the one hand, and a narrow orientation from another that in turn conducts the person to unilateral development, and it in our opinion is a negative tendency of a modern society. Encouragement with modern economic culture of demonstrative and maximum consumption of a product, conducts on the one hand to as much as possible fast development, basically, the exact science, to growth of industrial potential, product reduction in price, with another to as much as possible fast exhaustion of natural resources and accompanying, to this phenomenon, problems which also are a negative tendency.

Keywords: culture, economic culture, values of economic culture.

Надійшла до редколегії: 15.12.2013 р.

УДК 101.8

О. П. Шаповал
НТУУ «КПІ»

ПРОЯВ ТРАНЗИТИВНОСТІ ВСЕЗАГАЛЬНОГО ЧЕРЕЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ ТА СВІДОМОСТІ

Розглядається зміст та функціонування поняття транзитивності в сучасній філософській науці. Визначається місце та роль перетворених форм в трансформаційних змінах всесвітнього суспільного буття та свідомості. Досліджується становище людського індивіда в перехідний період.

Ключові слова: транзитивні періоди, трансформації, перетворені форми, всезагальне.

Пізні етапи розвитку суспільств завжди характеризуються нестійкістю, аморфністю, боротьбою з перемінним успіхом старого і нового. Прикладами можуть слугувати: розпад в продовж століть Західної Римської імперії, побудованої на рабстві, розклад феодального ладу в країнах Західній Європи в XV – XVI століттях, та більш свіжі події пов'язані з розкладом пізнього капіталізму в країнах Західної і Східної Європи, Азії та Америки. Аморфність становлення нового суспільства в рамках старого, в межах старих суспільних відносин, завжди містить в собі деформації, що створює унікальність історичної ситуації в той чи інший момент переходу. Опосередкування процесу становлення нових суспільних відносин в значній мірі пов'язані з минулими міфологічними та релігійними самовизначеннями суспільної свідомості. Проблема полягає у тому, що під час транзитивного, або іншими словами перехідного періоду, міфологічні та релігійні форми чуттєвої свідомості індивідів нашаровуються разом із деформованими суспільними відносинами у картину світосприйняття де перевернутим і деформованим є все, що потрапляє в межі рефлексії. Причому рефлексії абстрактної, повернутої на саму себе, яка ніколи не знає до кінця, що ж вона все таки рефлексує? Звідси складається враження, що існує ще щось, що залишилось не пізнаним, щось, що існує по ту сторону пізнання, щось позамежне і недосяжне для розуміння, щось таке, що можна відчути тільки невідомим чуттям. Так з'являється повернута в себе форма, яка рефлексує в світі індивідуальних видимостей та від чуттів, «в світі тіней» так би мовити, та не доходить до розуміння сутності. Що може розвернути таку форму на шлях пізнання сутності? Кому під силу таке завдання?

Якщо розглядати накопичений у великій кількості емпіричний матеріал, що стосується сучасного періоду трансформаційних зрушень як в суспільстві, так і в свідомості його членів, використовуючи одні лише формально – логічні методи, то виявляється, що логіка та закономірності системних соціально – економічних зрушень десь зникають, або вже точно знаходяться не тут, не в сьогоденні. Важко виявити більш менш стійкі закономірності в суспільстві в якому постійно відбуваються якісь зміни, проходять революції та контрреволюції, реформи та контр реформи, трансформації як в одну, так і в іншу сторону. Де присутній прогрес і регрес одночасно; де примішується важко зрозумілий суб'єктивний фактор лідерів даного суспільства в ділі державного управління, їх освіти чи неосвіченості, різнорідних спокус і т. ін. На повірку випливають не закономірності, а швидше

абсурди. Суспільство, що ще вчора рухалось до демократії та класифікувалось в рамках теорії транзитивних періодів, сьогодні, під керівництвом тих самих демократично налаштованих політичних сил і їх лідерів повертає до авторитаризму та відвертої диктатури. В своєму бажанні утримати політичну та економічну владу так звані еліти кожний день клянуться на скрижалях демократії і в той же час не добирають методів для закріплення свого панівного становища. В зв'язку з цим виникає цілком зрозуміле враження про кінець транзитології. Оскільки, переходу до демократії немає. Узагальнювати нічого, рефлексувати ні до чого, висновки і так очевидні. В такій ситуації, дослідники транзитивних періодів з кінця дев'яностих років у Росії та з початку двохтисячних в Україні, маючи перед собою сумний досвід політичних трансформацій у бік посилення державної влади, заборони партій, згортання свободи слова і т. д. приходять до висновку, що транзитології як науці прийшов кінець і далі всі явища суспільного життя можна пояснювати тільки в термінах постмодернізму. Дана точка зору присутня в роботах: Капустіна Б.Г. [1, с. 6-26], Кузнєцова І.І. [2, с. 46-51], Мартьянова В.С. [3], Романюк О.І. [4].

На нашу думку, транзитивність суспільного розвитку не визначається лише переходом до «демократії». Транзитивність – це характеристика зміни основ сучасного суспільства. Це глобальний перехід до суспільства на якісно вищій стадії свого розвитку, де такі форми як демократія, авторитаризм, диктатура – це лише моменти даного переходу. Переходу від передісторії до справжньої історії людства.

Історія людства містить в собі внутрішню закономірність становлення сутності людини через логічний розвиток способів матеріального виробництва, що віддзеркалюється у формах виробництва ідеального. Але цей процес не відбувається поступово і гладко, еволюційно, від нижчого до вищого, від простого до складного. Це переривчастий процес, зі своїми кризами і падіннями, зигзагами і поворотами, поверненнями на попередні стадії розвитку. Особливо він загострюється на межі переходу від передісторії до справжньої історії людства. Повернення в «передісторію» супроводжується феноменом «повернення» в логічно та історично вичерпані параметри становлення сутності людини, що вже були представлені у попередніх способах виробництва.

Намагання представити теперішні явища і процеси, що відбуваються в суспільно – економічному житті людей, як щось «нове» не витримують критики. Швидше за все, його можна охарактеризувати як негативну форму нового по змісту відчуження її в історичному процесі. Дані намагання схожі на оновлену форму старого ідеологічного управління або маніпулювання сучасним світом, що повністю вкладається в рамки спроб обґрунтування необхідності функціонування капіталу як вершини історії. А з іншого боку, це пряме заперечення логіки історії, закономірностей виникнення капіталістичного способу виробництва його розквіту і неминучого занепаду. Таким чином, за завісою заперечень логіки історії, ховається намагання заперечити існування закономірностей виникнення, розвитку та занепаду способів виробництва, а також заперечення можливості подолання розвитку історії по способам матеріального виробництва взагалі, подолання наслідків передісторії та перехід до справжньої історії людства.

До того ж, в даному разі, багаторазове кількісне повторення ідеї заперечення логіки історії, її багатолике, множинне відтворення в засобах масової інформації не переростає в якість. Позитивного самоствердження даної ідеї не відбувається, оскільки, це все вигадане, удаване, кволе і не життєздатне. Так, воно підкреслено яскраве, показне та з рештою агресивне тому, що відчуває неминуче настання кінця свого буття. Але вся ця ідеологія уособлює собою вичерпану суспільну міру. Історію не можливо зупинити, законсервувати, повернути в протилежному напрямку, попри всі свої зигзаги та повернення вона живе і розвивається, до розвиває нерозвинені ланки та іде далі, в рамках єдиного всесвітнього процесу розвитку людства. Кожний день приносить нові сюрпризи, нові факти і явища, що далеко не завжди вкладаються в абстрактні параметри теорій, які тиражують на різний лад дуалізм сутності людини, вигадують чим раз, то все більш «конкретні» реальності для людини, що не існувала ніколи і ніде. Ігнорування сутнісної предметності продуктивних сил за

для тимчасового вирішення суперечностей сучасної системи суспільних відносин, нехтування самим питанням розкриття принципу сутності людини, - обертається нічим іншим, як безглуздістю існування людей в їх повсякденному бутті, та всієї людської культури загалом.

Діалектика сходження способів виробництва, в сучасних умовах, схована під нашаруваннями великої кількості перетворених форм, що створює своєрідну метафізику сучасного історичного простору. В даному просторі кількісна «все загальність» та «всеохопність» або іншими словами, проста сума байдужих одна до одної форм не створюють єдності світу, а навпаки, розрізнений, строкатий, довільний набір речей та принципів, що існують поряд одне з одним. Абстрактна все загальність ідеалістичних принципів, існуючих самих по собі, не привласнюється на рівні безпосередньої життєдіяльності людських індивідів. Вона існує самостійно десь там..., в ідеальному просторі науки, ідеології, культури і т. ін. Так, вона здатна узагальнювати, ставити вимоги, виставляти якісь претензії але змінювати не може, не може жити цим світом, переживати його негаразди, залишаючись абсолютно байдужою до всього, навіть до самої себе. Набуття об'єктивним світом ідеальних форм всезагального відбувається. Але тільки тоді, коли вони стають атрибутом матеріального розвитку, в даному разі, в просторі становлення універсальності промислового способу виробництва. Розвиток продуктивних сил, техніки та технології, машин та знарядь праці, різних технічних пристроїв та приладів – все це те, що виводить за межі національних держав, культурних та релігійних обмежень, расових забобонів і т. д. Це те, що рухає суспільство по шляху переходу до його вищих якісних станів. Розвиток способу виробництва потребує привласнення ідеально – всезагальних форм, логіки в системі категорій на рівні кожного людського індивіда, на рівні його мислення, перетворення останнього в мислення категорійне, понятійне, сутнісне, тобто те, яке розуміє закони розвитку природи, людського суспільства та свідомості.

Транзитивності розвитку або його перехідному характеру притаманні, як історичний, так і культурний виміри. З плином часу або історично, транзитуються, переходять, взаємо проникають загальні принципи спільні для всіх культур, культурних утворень, культурних мір. Вони трансформуються в логіку свого власного саморозвитку. Трансформації всесвітнього суспільного буття та свідомості приходять навіть у самі найвіддаленіші куточки світового культурного простору, що з тих чи інших причин перебували під впливом «запізнілих» передумов у своєму розвитку.

Яскрава строкатість сучасних культурних феноменів говорить про те, що відбувається поєднання різних рівнів розвитку не тільки по способу виробництва але і по ступеню теоретичного самовизначення свідомості. Сучасний перехідний період, на наш погляд, характеризується транзитивністю всезагального, де суспільно – теоретична свідомість на свій страх і ризик, в гігантській мірі опосередковано, намагається стати або пройти шлях становлення суспільної самосвідомості. Що їй заважає? – Перед усім – еклектика. Еклектика передумов культурного та етнічного розвитку, виражена у формах, що перебувають на різних стадіях міфологічної та релігійної свідомості, притаманної раннім стадіям суспільної організації.

Існування перетворених форм в безпосередньому бутті сучасного світу спричинено деформованою реальністю, де існує свобода, що міститься в рамках несвободи, тому що обмежена і подавлена останньою, підконтрольна їй. Це свобода несвободи одиничного індивіда відчуженого від свого суспільно-історичного ідеалу, спотвореного і сповідую чого примітивний індивідуалізм. Даний індивід цілком задоволений удаваністю та неістинністю свого стану і тому мирно співіснує з деформованою реальністю та породженими з неї перетвореними формами, в яких «купається» і знаходить задоволення, живе в деформованій реальності, відчуває свободу, яка в дійсності є його ярмом. Сталість і законсервованість спотворених людських відносин, таких собі «одиничних», «з індивідуалізованих» форм особистого «я» з однієї сторони, та «всезагальних» «логічних» форм – «Ми», що існує десь у безповітряному просторі відчуженої науки, з іншого, не сприяє вирішенню основної суперечності дійсності, та не приводить до переходу суспільства в свій якісно новий стан. Перевтілення людської історії на індивідуальному рівні не

відбувається. Відчужений індивід не відчуває потреби справжньої свободи, та необхідності свого власного становлення як людини. Тому і зберігаються всі ці «хворобливі стани» індивідуального духу, суперечності істинності та неістинності людської волі в об'єктивному ході речей. Одиничне буття індивіда в такому разі може мати сенс тільки як подолання одиничності, як становлення багатої у всіх своїх проявах людини, як утвердження загального людського змісту через само подолання відокремленості.

Сучасний капіталізм розвинув продуктивні сили до небачених висот але цей розвиток обернувся аморфністю та деградацією людини, деформацією характеру суспільних відносин. Тому проблема розгортання сутнісної суперечності дійсності на етапі передісторії виявила внутрішні межі розвитку матеріальної та ідеальної логіки в даному історичному періоді. Ці межі проявляють себе в сутнісних суперечностях капіталістичного ладу. І проблема тут лежить не тільки і не стільки в політико – економічній площині, скільки в неможливості розвитку мислення або сфери ідеального взагалі у просторі та формах логіки, яка взята з минулого, з підвалин того ладу, що відживає назначений йому історією час. Те, що з одного боку, розвиток в сфері мислення прийшов до свого апогею, а з іншого, в суспільній практиці – зупинився, призвело до регресу; до відступу на попередні стадії суспільного розвитку; до проявів потворного; до деформацій в сфері буття і вираження їх у перетворених формах; до стагнації у розвитку самої сфери ідеального. Неможливість подальшого становлення на практиці нових форм організації суспільства спричиняє до того, що таке становлення відбувається в ідеальних формах, зокрема, скажімо у формі позірного зіткнення різнорідних ідей на всякого роду зібраннях. Конкретно – всезагальне зняття перетворюється в зняття абстрактне, вихолощене, таке, що вбиває в собі опосередкування свого становлення. Цей процес перетворення стає аналогічним процесу деформації змісту реального буття. Капіталізм, як вища форма уречевленого розвитку, на своїй фінальній стадії продовжує існування за рахунок культивації та підживлення, на сутнісному рівні, аморфності відчуженої людини і всіляких деформацій розуміння поняття прогресу. Тут процес становлення не тільки перетворюється, але й умисно обертається на ідеологічну деструкцію, що множиться у різних формах до безкінечності. Логіка розвитку заперечується взагалі. Створюється видимість звільнення від: повинності, необхідності, тотальності, закономірності, все загальності; утверджується: ірраціональне, випадкове, алогічне, абсурдне, як видимість, по суті, свавільної свободи.

Зрештою, тема перетворення людського життя на абсурд все одно не стає основним предметом філософської рефлексії, як би цього не домагалися різного роду ідеологи та апологети «нещасної свідомості». І все по одній простій причині – там немає логіки. Абсурд завжди залишається абсурдом, випадком, виключенням з правил. Неможливо його експлуатувати до безкінечності! - І в нього є свої межі, досить вузькі і суперечливі. Все, що тут мабуть можливо, то це вказати, ткнути, так би мовити пальцем, на невідповідність раціонального чуттєвому, - от і все. Абсурд – це тільки покажчик невідповідності, причини якої ховаються далеко поза його межами. На визначеному етапі розвитку, дійсно, настає такий момент, коли чуття стають обманливими тому, що предметний світ, як первинний образ чуттєвого, всіляко підмінюється на теоретичному рівні «вторинними» імпровізаціями його реалій. Робиться це свідомо чи несвідомо але завжди в чиїхось інтересах. Тут знаходиться підґрунтя модернізму та постмодернізму з його випадковістю чуттєвого сприйняття, чуттєвої пам'яті, запереченнями логічної рефлексії.

Строката, суперечлива, існуюча реальність капіталістичного світу продовжує своє існування в умовах, коли вона себе вже вичерпала на сутнісному рівні. Це існування після всього значущого, що вже відбулось в історії людства, тобто «post festum», так би мовити. Але головне, тут не відбулось логічного завершення. Не відбулось завершальної стадії переходу в якісно новий стан. Існування того, що віджило продовжується понад міру. Обумовлюється дане існування, з одного боку, перетворенням заперечення старого в наявну форму буття, а з іншого, становленням нових форм, ще дуже кволих і нестійких відносно часових рамок але, тим не менше,

все ж таки здатних до виживання в нових умовах. Старе віджило але не пішло у небуття, нове – тільки набирає сили, щоб своїм становленням завершити заперечення старого і здійснити перехід на нову стадію розвитку. Нові форми організації суспільства торують собі дорогу крізь великі нашарування регресивних форм наявного буття. І сприяють до розвитку людських почуттів до рівня теоретичного змісту вираженого, поки що, тільки у філософській свідомості. Повернуті з минулого форми складають регресивний простір, де спотворюється реальність і в повній мірі проявляє себе феномен потворного. Деградація чуттєвих форм співвідноситься з деградацією форм логіки та мислення і проявляє себе як деструкція мотивації людського життя. Воно стає безглуздим і порівнюється із хворобою та смертю. К. Розенкранц розміщував феномен абсурдного, спустошеного, мертвого, божевільного в такому самовизначенні потворного, в якому життя набуває форми смерті, а смерть, відповідно, набуває форми життя [5, с. 184-195]. Тут відбувається обернення форм, подій та явищ людської культури навиворіт і представлення їх як зворотної, тіньової сторони передісторії. Неможливість реального суспільного розвитку «компенсується», так би мовити, можливістю прояву на рівні окремих індивідів, сплесків їх божевільної фантазії. Якщо в реальному житті існують повсюдні обмеження та заборони, то тоді залишається безповітряний простір мрії. Тільки от мрії виходять все більш якісь темні, гнітючі, безрадісні та безглузді. Вся яскравість життя там перетворюється на переживання моменту смерті.

Повернення старих форм організації суспільства порушує становлення нової міри співвідношення одиничного та всезагального не тільки на суспільному рівні, а й на рівні окремо взятої особистості, виливаючись в конфлікт загального і окремого, спільного і приватного та набуває форми розриву і протиставлення ідеальної та чуттєвої сфер людської сутності. Таким чином, виявляється, що при порушенні міри, роздвоєння єдиного може приводити до розірваності протилежностей. Окремо взята людина, індивід, як особливе не бачить себе у всезагальному, і , відповідно, саме це всезагальне не включає в себе особливе, тобто конкретного індивіда. Все загальність стає абстрактною все загальністю та існує десь «на небесах», а на землі, тим часом, панує вульгарний емпіризм одиничного з його спотвореною свідомістю, здатною лише до часткового узагальнення окремих, абстрактним чином зрозумілих, ідеальних сутностей. Реанімація приватновласницьких відносин в суспільстві приводить не до ліквідації, а навпаки, до зміцнення суспільного розподілу праці, та до розвитку на його основі фундаментальної суперечності дійсності, прояву її у всіх сферах життя суспільства: економічній, соціальній, політичній, ідеологічній, культурній. На межі переходу людського суспільства у свій якісно новий стан, суспільний розподіл праці перетворився із фактору «прогресу», що діяв колись як прискорювач на шляху стихійного становлення суспільства як суспільства вільних і свідомо діючих людей, у фактор «регресу», тобто у від'ємну величину, що тягне суспільство назад у вже пройдені та вичерпані на рівні сутності форми свого буття. Величину, що породжує понад міру розірваність земної основи на дві псевдо самостійні «сутності», як то матеріальну та ідеальну. Величину, що відтворює старі парадокси розуміння історичного часу та простору, коли поняття часу закріплюється за духом, а поняття простору за одиничністю існування емпіричних форм. Звідси випливає і практично вже вичерпана ідея «лінійності» історії, та існування «дурної кількості», що не здатна збагнути природу безкінечності та того, що безкінечність взагалі не є кількістю, кількісною категорією як такою. Розподіл праці, на сам кінець, постав у сучасному світі величиною, що розриває із середини логіку розуміння логіки світу, та відтворює цей розрив у перетворених формах. Логіка тут втрачає не тільки зміст, але й форму, як єдину можливість своєї цілісності, адже логіка оперує «формою» лише до того часу, поки вона виступає діалектичною абстракцією реальних процесів.

Сучасному світу приватновласницьких відносин потрібен, в достатньо обмеженій кількості, окремо взятий, емпіричний, виробничо – функціональний індивід. Цей світ всіляко намагається законсервувати його часткове, відчужене становище. Але яким би частковим і відокремленим, непотрібним, здебільшого, по своїй суті, не

було становище людського індивіда, він все одно залишається саме людським, суспільним індивідом, тобто може існувати та розвиватись тільки в суспільстві, всіма способами намагаючись вийти за рамки одинокого «я». Його конфлікт з відчуженою основою всесвітньої людської історії є неминучим, тобто він вже закладений на рівні існування. Але вийти з нього індивід зможе тільки по шляху переходу, діалектичної трансформації себе в основу світового розвитку в цілому.

При переході суспільства у свій якісно новий стан загострюється фундаментальна суперечність теоретичної основи – тотожності мислення та буття. Де з одного боку, подальший розвиток і перехід не можливий без того, щоб суспільна свідомість в своєму теоретичному значенні не йшла попереду суспільного буття. А з іншого, випередження таки має своє місце, але лише у сфері переслідування прагматичних інтересів та функціональних завдань. Така частковість приводить до того, що в теоретичних викладках світ моделюється лише у технократичному значенні, за для задоволення егоїстичних потреб та інтенцій часткових, відокремлених один від одного індивідів.

Все багатство та універсальність, а звідси і необмежені можливості, людської суспільної сутності залишаються десь у небутті. Вони ніби і є в потенції, в можливості, але за непотрібністю просто відкидаються, - марнуються. Тому подолання невидимої межі, що заважає суспільному розвитку, можливе тільки через втілення субстанційного переходу світу на шляху де створюється всезагальний базис для можливості універсального розвитку, як окремого індивіда, так і суспільства взагалі. Універсальність індивіда мається на увазі тут як універсальність його реальних та ідеальних відносин у людському суспільстві, а процес розвитку, це передумова становлення його саме як людської, суспільної істоти [6, с. 35].

Сучасна, монополістична форма власності на засоби виробництва приховує під собою відчуження культури, як форми відносин пов’язаної із виникненням та розвитком перетворюючої, предметно – практичної діяльності людини, від суспільної значущості праці, що тільки і в змозі формувати універсальність людських здібностей. Вирішення сучасних проблем та суперечностей епохи глобальної кризи капіталізму, що включає в себе окремо взяті економічні кризи, лежить на шляху створення та утвердження способу виробництва сутнісних сил людини та її суспільних відносин, тобто на шляху переходу до суспільного способу виробництва. А це, в свою чергу, вимагає створення нової світової реальності, на основі втілення принципів гуманізму і теоретичного розуміння сутнісної логіки розвитку цієї реальності як такої.

Неусвідомлена логіка розвитку виробничих сил, як своєрідна вісь людської культури, проявляє себе в стихійних спів падіннях або суперечностях; об’єднаннях або розломах; як теоретичного так і практичного характеру. Вона підпорядковує собі і приводить в рух застиглі в своєму статичному стані людські спільноти. На сьогоднішній день, капітал уособлює в собі цю несвідому силу, що не тільки інтенсивно але і екстенсивно (по всьому світі, глобально) сприяє відчуженому становленню всезагального, тобто всезагальної світової спільності по справжньому вільних людей. І тому проблема тут полягає в тому, що даний процес проходить саме несвідомо, тобто за посередництва капіталу, що і накладає відповідний відбиток на сам перехідний період.

Прискорення суспільного прогресу в зростанні продуктивності праці та впровадження досягнень науково-технічної революції привело до зростання інформаційних, комунікаційних, науково-дослідних, культурних, освітніх послуг і продуктів, і відповідно, до скорочення долі матеріального виробництва в новому суспільно – створеному продукті. Скоротилась чисельність зайнятих в даній сфері. Представники таких ідеологічних течій як «постмодернізм» та «пост індустріалізм» почали говорити про кінець «продуктивістської цивілізації», про втрату провідної ролі праці, в класичному її розумінні, зменшення кількості, і відповідно, значення пролетаріату. Почались також розмови про перехід до пост товарних форм організації праці, відмирання товарно–грошових відносин, трансформації процесу обміну. Звісно, людям які виросли і виховувались в суспільстві тотального

дефіциту чи то товарів, чи грошей, важко собі уявити, яким воно буде те майбутнє суспільство, де не буде бракувати ні того, ні іншого. А ще складніше уявити, як можна буде обходитись взагалі без них тому, що і товар і гроші перестануть існувати як такі, оскільки не буде обміну в класичному його розумінні. В решті решт, надії приблизити це нове суспільство хоча б ідеально, на мить відволіктись від негараздів сьогодення, і спонукають до творення даних теорій підкріплених, як здається на перший погляд, переконливими фактами і цифрами. Сентенції з цього приводу, зараз чимось нагадують старі фільми про космічну еру, зняті на початку ХХ століття за мотивами науково – фантастичних романів. Вся складність і багатогранність цього процесу, а саме - відмирання товарно–грошових відносин, зараз, нами просто не усвідомлюється. Важко пояснити людині, що живе в кам'яному віці, як працює космічний корабель. Що тут може бути безсумнівним так це те, що ми дійсно вступили в епоху переходу до суспільства де товарно-грошові відносини, і відповідно, відносини ворожнечі з цього приводу, будуть замінені відносинами співробітництва і взаємодопомоги. Обмін усім і в тому числі: знаннями, інформацією, ресурсами, різнорідними продуктами праці та послугами буде відбуватись як закономірний і необхідний процес на шляху взаємного розвитку вільних особистостей. Тільки от сам перехід до цього нового суспільства буде відбуватись не завдяки творенню теорій, а шляхом важкої боротьби зі всім тим, що вже віджило свій вік.

Що заважає нам зараз усвідомити в повній мірі сутність даного переходу?

На нашу думку – це нерозвиненість та обмеженість, історична безперспективність пануючих на даний час інтересів. Оскільки переважна більшість їх є інтересами розділених і розрізнених індивідів, що переслідують власну вигоду. А там, де всі хочуть виграти за рахунок один одного, з необхідністю існують ті хто програє, тобто ті, за чий рахунок досягають успіху найвдаліші представники роду людського. Так з'являються особи, що програли цю віковічну боротьбу приватновласницьких інтересів – «принижені та ображені». В суспільстві де йде постійна боротьба «за виживання», «за кусок хліба», «за місце під сонцем», доброчесність стає винятком, майже нездійсненною мрією. І не варто покладати надії на «хитрощі розуму» (Гегель) [7, с. 397] тому, що вади приватних осіб тільки статистично приводять до блага усього суспільства, - усього загалом та нікого зокрема. Благо для окремих приватних осіб в суспільстві де діє «невидима рука», де якомога більше споживання назване благом, обертається як бідами для всього суспільства загалом, у вигляді соціально – економічних криз, так і для кожного зокрема – паралізуючи його волю до об'єднання та стимулюючи деградацію особистості. Сфера обміну, в суспільстві де кожен переслідує власну вигоду, ніколи не буває справедливою, симетричною, еквівалентною. Кожен її учасник з необхідністю повинен щось втрачати, щоб прийняти участь в подальших актах купівлі – продажу, що тільки ззовні виглядає як гра попиту і пропозиції. І навіть якщо комусь здається, що він може якийсь час вигравати не програючи, то для таких приходить криза і все розташовує по своїх місцях. Витверезіння приходить раптово, коли його ніхто не чикає, наслідки, як правило, - сумні.

В суспільстві, де обмін і розподіл суспільного багатства відповідає рівню розвитку виробничих сил та проходить по законах товарно-грошових відносин, так звані «нематеріальні багатства» також з необхідністю будуть оцінюватись та розподілятись по тих самих законах. Ніяких інших законів для них не придумають, «другої», «паралельної», відмінної від існуючої культури людство не створить. Виведення культури із сфери інтересів, або ж розвиток її в противагу останнім, в якості протесту, альтернативи, буде продовжуватись до тих пір, поки буде існувати даний спосіб виробництва і відповідні йому способи обміну, розподілу та споживання.

Таким чином, можна зробити наступні висновки: тільки подальший рух по шляху переходу до розвитку виробництва сутнісних здібностей людини може розвернути форму індивідуальної рефлексії на шлях пізнання сутності, а заодно і скинення та руйнування нашарувань і деформацій спричинених пануванням перетворених форм свідомості; в ході розгортання транзитивного періоду одиничне буття індивіда має сенс тільки як подолання одиничності, як становлення багатої у всіх своїх проявах

людини, як утвердження загального людського змісту через само подолання відокремленості; конфлікт окремого індивіда з відчуженою основою всесвітньої людської історії є неминучим, тобто він вже закладений на рівні існування, але вийти з нього він зможе тільки по шляху переходу, діалектичної трансформації себе в основу світового розвитку в цілому.

Бібліографічні посилання:

1. Капустин Б. Г. Конец «транзитологии»? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия) / Б. Г. Капустин // Полис, 2001. – № 4. – С. 6–26.

2. Кузнецов И. И. Парадигма транзитологии / И. И. Кузнецов // Общественные науки и современность, 2000. – №5. – С. 46–51.

3. Мартьянов В. С. Конец транзитологии: что дальше? Провал транзитологии [Електронний ресурс] / В. С. Мартьянов. – Режим доступу : http://www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2004/Martyanov.pdf

4. Романюк О. І. «Кінець транзитології» чи криза її первинної парадигми? [Електронний ресурс] / О. І. Романюк. – Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=69&c=1587

5. Шкепу М. А. Эстетика безобразного Карла Розенкранца / Институт проблем современного искусства Национальной академии искусств Украины. – К. : Феникс, – 2010. – 448 с.

6. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов (Первоначальный вариант «Капитала») / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения 2-е изд. – М. : Издательство политической литературы, – 1969. – Т. 46. Ч. II. – 618 с.

7. Гегель Г .В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель – М. : Мысль, 1975. – Т.1. – 452 с. – (Акад. наук СССР. Ин-т философии Филос. наследие)

Шаповал А. П. Проявление транзитивности всеобщего через трансформации общественного бытия и сознания

Рассматривается содержание и функционирование понятия транзитивности в современной философской науке. Определяется место и роль превращённых форм в трансформационных изменениях всемирного общественного бытия и сознания. Исследуется состояние человеческого индивида в переходный период.

Ключевые слова: транзитивные периоды, трансформации, превращённые формы, всеобщее.

Shapoval A. Manifestation of transitivity of universal through the transformation of the public being and consciousness of people

Analyzes the content and the functioning of the concept of transitivity in contemporary philosophical science. The place and role of the converted forms of transformational change in the world of social being and consciousness. We investigate the state of the human individual in a period of transition. The purpose of the article is to clarify the reasons for the layers of the mythological and religious forms of sensory consciousness together with deformed social relations in this picture perception of the world, where upside down and deformed turns out to be all that falls within contemporary reflection. The concept of transitivity is defined as the characteristic of the change of the foundations of society. As the global transition to a society to a qualitatively higher stage of its development. Where such forms as democracy, authoritarianism, dictatorship, are only aspects of this transition. The transition from prehistory to the true history of mankind. It concludes that only the further movement on the way of transition to the development of production of essential abilities can turn around the form of individual reflection on the way to cognizing the essence. And drop and destruction layers and deformations causing the domination of converted forms of consciousness. During the deployment of a transitive period single being of the individual makes sense only as overcoming of the singularity. As becoming rich in its manifestations person. As the adoption of the universal human content by overcoming the separation of the individual. Conflict individual with alienated Foundation of the world human history is inevitable. As it is already laid at the level of the existence of an individual. But get out of it, he can only transition or dialectical transformation itself in the Foundation of the world development as a whole.

Keywords: transitive periods, transformation, converted forms, universal.

Надійшла до редколегії: 12.12.2013 р.

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Мармазова Т.І.	Оціночний медіа-дискурс в контексті публічної політики (на прикладі Мюнхенської промови Володимира Путіна 10 лютого 2007)	3
Віннічук О. В.	Праксеологічні аспекти політичних ризиків в Україні	10
Жувака І. О.	Арктика як простір міжцивілізаційного суперництва: виклики та можливості для арктичних держав	17
Кіянка І. Б.	Популізм як феномен політичного життя	24
Козьма В. В.	Політичні інститути сучасної представницької демократії	29
Кудіна О. А.	Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення	33
Осадчук І. Ю.	Політична опозиція як чинник президенціалізації вищого і центрального рівнів системи інститутів виконавчої влади у Білорусі	38
Панарін А.С.	Політична стабільність та конфлікт: дослідження проблеми взаємозв'язку	49
Печенка Я.	Парламент як форма соціально-політичного представництва інтересів	58
Пилипенко О.В.	Становлення та розвиток громадських рухів на теренах України: ретроспективний аналіз	64
Риженкова Л.І.	Партійно-громадська взаємодія у контексті процесів сучасної політичної комунікації	70
Соколов А.В., Маклашін І.С.	Цивільні додатки: нові форми громадських об'єднань	76
Третяк О.А.	Раціоналізація публічної сфери політики: реальний проект чи футурологічний концепт?	85
Чигур Р.Ю.	Глобалізація світової економічно-політичної сфери та антропологічні ризики	90
Чміль І.І.	Передумови виникнення та особливості діяльності суспільних рухів у країнах Вишеградської групи в період трансформації політичних систем	97
Марфобудінова Л.І.	Комунікаційний простір політики: неформалізована складова інформаційних потоків	104
Тупиця О.Л.	Політична діяльність профспілок в сучасному світі: інституційна та соціально-економічна детермінанти	109
Андріанова Н.Ю.	Місце і роль системи освіти у діяльності Наркомосу РРФСР в 1917 - 1927 рр.	114
Пащенко В.І.	Електронне урядування в Україні: формальність чи дієвий механізм демократизації	123
Борисова В.О.	Ресурси розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні: методологічні засади дослідження	128

ФІЛОСОФІЯ

Біла О.І.	Генеалогія історії ВІД Ф. Ніцше до М. Фуко	134
Власюк Н.Н., Косенко Т.С.	Аксіологічний аспект Освіти для сталого розвитку суспільства в двох системах теоретизування	139
Гончаренко К.С.	Паноптикон «модерну» в спектрі сучасної філософської думки	144
Гуцуляк О.Б.	Використання даосизму в китайському варіанті комуністичної доктрини	150
Дондюк А.М.	Тема рефлексивного у просторі сучасного феноменологічного знання	158
Дубчак Л.М.	Виховання та покарання як виклик людському злу в українській філософській парадигмі від давніх часів до XVII ст.	165
Дьяковська Г.О.	Наративізація соціальної пам'яті Л.В. Завгородько: філософія географії і освітня модель життєтворчості	172
Колотило М.О.	Культурний капітал та особливості його відтворення у вищій освіті (соціально - філософський дискурс)	184
Купцова Т.А.	Відображення гендерних стереотипів у релігійно-філософській думці Київської Русі	191
Кушнір Є.Я.	Людина у духовному вимірі буття	197
Лугуценко Т.В.	Інформація як засіб трансформації буття культурного простору людини	203
Мудрак В.І.	Особистість в світі інформації: філософсько- освітній аспект	210
Палагнюк М.М.	Інформаційні технології та їх значення у формуванні ціннісних орієнтацій студентів вищих технічних навчальних закладів	215
Полулях Ю.Ю.	Семіологія інформації: аксіологічний аспект	221
Поспєлова О.В.	Дискурс-аналіз і його місце в сучасних дослідженнях політики	230
Работкіна С.В.	Світоглядні та обрядові особливості сучасного українського неоязичництва	237
Русул О.В.	Поняття «етнічна», «культурна ідентичність», «національний менталітет» у соціально-філософському дискурсі	244
Самченко В.Н.	Постнекласична наука і здоровий глузд	250
Северин-Мрачковська Л.В.	Екобізнес як напрямок діяльності соціально зорієнтованого підприємництва	259
Сінькевич О.Б.	Трансформація тілесної ідентифікації в контексті постлюдської перспективи	265
Скалацька О.В.	Філософські аспекти моди у поглядах Х.У. Гумбрехта	271
Соколовський О.Л.	Історико-духовні витоки й особливості віровчення п'ятидесятників-унітаріїв в Україні	277
Ханстантинов В.О.	Дискурс інакшості в суспільно-політичній думці Стародавнього світу	283

Цехмістренко О.В. Аксіологічні концепції сучасної економічної культури 290
Шаповал О. П. Прояв транзитивності всезагального через трансформації суспільного буття та свідомості 296

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Мармазова Т.И. Оценочный медиа-дискурс в контексте публичной политики (на примере Мюнхенской речи Владимира Путина 10 февраля 2007) 3
Винничук О. В. Праксеологические аспекты политических рисков в Украине 10
Жувака И.А. Арктика как пространство межцивилизационного соперничества: вызовы и возможности для арктических государств 17
Киянка И.Б. Популизм как феномен политической жизни 24
Козьма В.В. Политические институты современной представительной демократии 29
Кудина О.А. Транспарентность власти в Украине: проблемы становления и факторы обеспечения 33
Осадчук И.Ю. Политическая оппозиция как фактор президенциализации высшего и центрального уровней системы институтов исполнительной власти в Беларуси 38
Панарин А.С. Политическая стабильность и конфликт : исследование проблемы взаимосвязи 49
Печенка Я. Парламент как форма социально-политического представительства интересов 58
Пилипенко О. В. Становление и развитие гражданских движений на территории Украины: ретроспективный анализ 64
Рыженкова Л. И. Партийно-общественная взаимодействие в контексте процессов современной политической коммуникации 70
Соколов А.В., Маклашин И. С. Гражданские приложения: новые формы общественных объединений 76
Третяк А. А. Рационализация публичной сферы политики: реальный проект или футорологичний концепт? 85
Чигур Р.Ю. Глобализация мировой экономико-политической сферы и антропологические риски 90
Чмиль И. И. Предпосылки возникновения и особенности деятельности общественных движений в странах Вишеградской группы в период трансформации политических систем 97
Марфо-будинова Л.И. Коммуникационное пространство политики: неформализованная составляющая информационных потоков 104

Тупица О.Л. Политическая деятельность профсоюзов в современном мире: институциональная и социально-экономическая детерминанты 109

Андрианова Н.Ю. Место и роль системы образования в деятельности Наркомпроса РСФСР в 1917 – 1927 гг. 114

Пащенко В.И. Электронное управление в Украине: формальность или действенный механизм демократизации 123

Борисова В.А. Ресурсы развития гражданского общества в современной Украине: методологические основы исследования 128

ФИЛОСОФИЯ

Била О.И. Генеалогия истории от Ф. Ницше к М. Фуко 134

Власюк Н.Н., Косенко Т. С. Аксиологические аспекты образования для устойчивого развития общества в двух системах теоретизирования 139

Гончаренко Е.С. Паноптикон «модерна» в спектре современной философской мысли 144

Гуцуляк О.Б. Использование даосизма в китайском варианте коммунистической доктрины 150

Дондюк А.М. Тема рефлексивного в пространстве современного феноменологического знания 158

Дубчак Л.М. Воспитание и наказание как вызов человеческому злу в украинской философской парадигме от древних времен до XVII в. 165

Дьяковская Г.А. Нарративизация социальной памяти 172

Завгородько Л.В. Философия географии и образовательная модель жизнетворчества 178

Колотыло М.А. Культурный капитал и особенности его воспроизведения в высшем образовании (социально-философский дискурс) 184

Купцова Т. А. Отображение гендерных стереотипов в религиозно-философской мысли Киевской Руси 191

Кушнир Е.Я. Человек в духовном измерении бытия 197

Лугуценко Т.В. Информация как средство трансформации бытия культурного пространства человека 203

Мудрак В.И. Личность в мире информации: философско-образовательный аспект 210

Палагнюк М.М. Информационные технологии и их значение в формировании ценностных ориентаций студентов высших технических учебных заведений 215

Полулях Ю.Ю. Семиология информации: аксиологический аспект 221

Поспелова О.В. Дискурс-анализ и его место в современных исследованиях политики 230

Работкина С.В. Мировоззренческие и обрядовые особенности современного украинского неоязычества 237

Русул О.В.	«Понятие «этническая» и «культурная идентичность», «национальный менталитет» в контексте социально-философского дискурса	244
Самченко В.Н.	Постнеклассическая наука и здравый смысл	250
Северин-Мрачковская Л.В.	Экобизнес как направление деятельности социально ориентированного предпринимательства	259
Синькевич О.Б.	Трансформация телесной идентификации в контексте постчеловеческой перспективы	265
Скалацкая Е.В.	Философские аспекты моды в воззрениях Х.У. Гумбрехта	271
Соколовский О.Л.	Историко-духовные истоки и особенности вероучения пятидесятников-унитариев в Украине	277
Ханстантинов В.А.	Дискурс инаковости в общественно-политической мысли древнего мира	283
Цехмистренко А.В.	Аксиологические концепции современной экономической культуры	290
Шаповал А. П.	Проявление транзитивности всеобщего через трансформации общественного бытия и сознания	296

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Marmazova T.	Evaluative media discourse in the context of public policy (on the basis of Vladimir Putin's speech in Munich on February 10, 2007)	3
Vinnichuk O.	Praxeological aspects of political risks in Ukraine	10
Zhuvaka I.	The Arctic as an area of inter-civilizational competition: challenges and opportunities for Arctic countries	17
Kiyanka I.	Populyzm as phenomenon of political life	24
Kozma V.	Political institutions modern representative democracy	29
Kudina O.	Transparency of government in Ukraine: problems of formation and maintenance factors	33
Osadchuk I.	Political opposition as a factor of presidentialization of higher and central levels of the system of executive power institutions in Belarus	38
Panarin A.	Political stability and conflict: research on the relationship	49
Pechenka Ya.	Parliament as a form of social and political representation of interests	58
Pylypenko O.	The emergence and development of civil movements in Ukrainian territory: a retrospective analysis	64
Ryzhenkova L.	Party-civil interaction in the context of the contemporary political communication	70
Sokolov A., Maklashyn I.	Civilian application: new forms of public associations	76

Tretiak O.	Rationalization of public policy areas: real project or futurological concept?	85
Chigur R.	Globalization of the world economic and political spheres and anthropological risks	90
Chmil' I.	The preconditions of the creation and the peculiarities of activity of social movements in the Visegrad group countries during the transformation of political systems	97
Marfobudinova L.	Communication policy space: formalized component of information flows	104
Tupitsa O.	Political activities of trade unions in the modern world: the institutional and socio-economic determinants	109
Andrianova N.	The place and role of the education system in the work of the People's Commissariat for Education of the RSFSR 1917 - 1927.	114
Pashchenko V.	E-government in Ukraine formality or an effective mechanism for democratization	123
Borisova V.	Resources Development of Civil Society in Contemporary Ukraine: methodological bases of research	128

PHILOSOPHY

Bila O.	Genealogy of history from Nietzsche to Foucault	134
Vlasyuk N., Kosenko T.	Axiological aspects of education for sustainable development of society in two theorizing systems	139
Goncharenko E.	Panopticon «modern» philosophy in the spectrum of contemporary philosophical thought	144
Gutsulyak O.	Use of Taoism in the Chinese version of Communist doctrine	150
Dondiuk A.	Theme of reflexive in the space of contemporary phenomenological knowledge	158
Dubchak L.	Education and punishment as a challenge to human evil in Ukrainian philosophical paradigm from ancient times to the XVII century	165
Dyakovskaya G.	Narrativization of the social memory	172
Zavhorodko L.	Philosophy of geography and educational model of the life creativity	178
Kolotylo M.	Cultural capital and the peculiarities of its reproduction in higher education (social - philosophical discourse)	184
Kuptsova T.	Representetion of gender stereotypes in the religious – philosophic thought of Kiev Rus	191
Kushnir E.	The man in the spiritual dimension of life	197
Lugucenko T.	Information as a means of cultural transformation of being human space	203
Mudrak V.	Person in the world information: philosophical and educational aspect	210
Palahniuk M.	Information technologies and their importance in shaping the value of students` orientations of higher technical educational institutions	215

Polulyakh J.	Semiology of information: axiological aspect	221
Pospelova O.	The discourse-analysis and its role in contemporary social and political studies	230
Rabotkina S.	Features of the world view and ceremonial rite in modern Ukrainian neo-pagan	237
Rusul O.	The notions «ethnic» and «cultural identity», and «national mentality» in the socio-philosophical discourse	244
Samchenko V.	Post-no classical science and common sense	250
Severin-Mrachkovska L.	Environmental business as a direction of socially oriented entrepreneurship	259
Sinkevych O.	Transformation of bodily identification in the context of the post-human perspective	265
Skalatskaya H.	The philosophical aspects of fashion in the views of Hans Ulrich Gumbrecht	271
Sokolovsky O.	Historical and spiritual origins and characteristics of the Pentecostal faith-Unitarian in Ukraine	277
Khanstantynov V.	Discourse of otherness within ancient social and political thought	283
Tsehmistrenko A.	Aksiologichesky concepts of modern economic culture	290
Shapoval A.	Manifestation of transitivity of universal through the transformation of the public being and consciousness of people	296

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 23 (4)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В. І. Пащенко
Технічний редактор В. І. Манько

Підписано до друку 20.12.2013. Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 100 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list. ru